ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

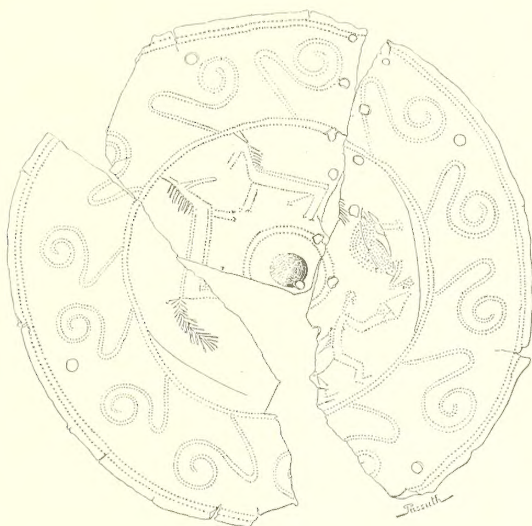
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XXIX. KÖTET.

HÁROM TÁBLÁVAL ÉS HÁROMSZÁZÖT ÁBRÁVAL.



BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1909.

Franklin-Társulat nyomdája.



TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és régibb középkor.

III. Középkor és Újkor.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1909 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1909 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1909 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1909 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

IRODALOM.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1909 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

B

C

F

G

I

J

L

M

N

O

P

Q

R

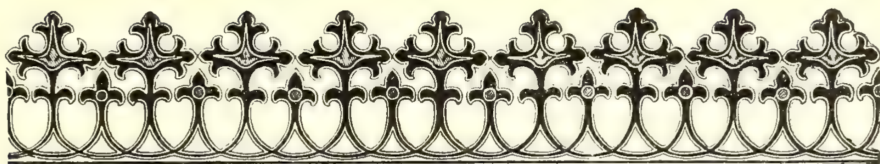
S

T

U.

V

S. G.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÉT CZIMERES FALKÁRPIT AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.*

Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója, tavaly két falszőnyeget vásárolt Párisban, mely gazdag stylusával, pazar ábrázolásával és történelmi vonatkozásaival meglepő hatással van a nézőre.

E fali szőnyegek — gobelinek — 1907-ben a brüggei (Bruges, Belgium) «aranygyapju-kiállításon» voltak láthatók és különösen az a szempont indokolta megszerzésüket, mert magyar fejedelmi czímerek is vannak rajtuk.

A szőnyegeken virágos mezőben két főágba oszló erősen stylizált családfa áll, középen azaz a főhelyen, herczegi koronával fedett négyszögű úgynevezett ruta-paizszsal, mely csúcsára állítva függőlegesen és vízirányosan van négyelve s így az négy háromszögű mezőt alkot. A czímerpaizs gyümölcságakból és virágokból font s lobogó szalagokkal átkötött keretbe van helyezve.

A két faág gazdag lombozatai oldalt két-két ágba mennek át, melyek jobbról-balra két-két szintén koszorúba foglalt czímerpajzsot öveznek körül. A czímerek jobbról kerekaljúak, balról ruta-formájúak; heraldikusok véleménye szerint előbbiek férfi, az utóbbiak női czímereknél alkalmazott paizsformák voltak.

A családfa alján jobbról lépdelő strucz s pompás tollazatú páva, balról oroszlán és karmaiban tűzkövet tartó griff lépdelnek szemben, azaz a családfa törzse felé tartva.

A családfa ágai felett, melyek a lombjai közt kecses madáralakok repdesnek, napsugarakból kinyúló kéz látszik, alatta lebegő szalaggal, melyről később lesz szó.

Az egész mezőt díszes négyszögű keret foglalja be, melynek alsó széle azonban le van vágva.

A vázolt összkép mind a két szőnyegen ugyanaz.

* A szőnyegeket magyar nyelven legelőbb Radisics Jenő ismertette a Magyar Iparművészetben (1908.) a 305. lapon, ábra kíséretében, melyet a szerkesztőség szívességéből itt ismételhetünk.

A czímerek részletes ismertetést igényelnek.

Az első kárpit közepén a ruta-paizs jobb felében Castilia-Leon, azaz Spanyolország czímerét, bal felében az osztrák-burgund-brabanti czímercsoportot látjuk; a másik kárpiton pedig középen szintén ruta-paizson jobbról a savoyai keresztet, balról a fenti osztrák-burgundi-brabanti jelvényeket.

A szőnyegek korának s a készíttető személyének meghatározásához a főczímerek útmutatásából kell kiindulnunk. A két középczímer minden kétséget kizárólag arra mutat, hogy az első személyiség *Margit* németalföldi regensnő (szül. 1480, kormányzási ideje 1506—1530), kinek első férje *János*, spanyol infáns aszturiai herczeg volt † 1498-ban, második férje pedig II. szép *Filibert* savoyai herczeg (1497—† 1504).

Úgy látszik, hogy a regensnő e két szőnyeget férjeinek emlékére készíttette, mely szőnyegek állítólag Brouban Aisnes tartomány, Bourgogneban a burgundi herczegek temetkező templomában őriztettek, mint azt Jos. Destrée egy czikkében * olvassuk.

A nevezett szakíró azt is megjegyzi, hogy a falszőnyegek sem flamand, sem brabanti műhelyben nem készültek, de van valami bennök, a mi Spanyolországra emlékeztet.

Az iparművészeti kérdéseket kénytelen vagyok másokra hagyni. E kiváló műemlékeknek csupán kortani és heraldikai megállapítására törekszem. A középczímerek Margit regensnő s két férjének egyesített czímerei; a czímerek körül olvasható jelmondat is: FORTVNE · INFORTVNE · FORT · VNE · is Margitnak tulajdoníttatik, melyet J. Dielitz: Die Wahl- und Denksprüche etc. Frankfurt a M. 1884 114. l. így szövegez: Fortune, infortune, *font* une.

E két czímeren kívül, nyolcz mellékczímer van a két szőnyegen elosztva. Az egyiken, melyen Margit és második férje savoyai Filibert czímerei vannak egyesítve: *Merész Károly* (1), burgundi herczeg (1467—1477), neje *Bourbon Izabella* (2), († 1465), *I. Miksa császár* (3) (1459—1519) és neje *Burgundi Mária* (4) (1477—1482) czímerei foglalnak helyet. Ezek mind a négyen Margit egyenes elődei.

A másikon, melyen Margit és első férje *János* spanyol infáns czímere egyesítvék, látjuk Margit oldalrokonságának czímereit, e sorrendben: *I. Ferdinand* császár (5) és király (1527—1564), neje *Jagello Anna* (6) II. Ulászló leánya, *II. Lajos* magyar király (7) (1516—1526) és neje *Mária* († 1558).**

A czímerek alatt cartouchokban így vannak a fejedelmi személyiségek megnevezve:

* Exposition d'art ancien Bruxellois: a «L'art flamand et hollandais» 1906 15 fevriér 50—51. ll.

** A férfi czímereket az aranygyapjas rend nagy jelvénye ékesíti.



CZIMERES FALKÁRPIT AZ IPARMŰVÉSZETI MUZEUMBAN.

1. CHARLES · DVC DE · BOVRG^{NE}
2. IISABEAV · DE · BOVRBON
3. MAXIMILIAN ARCHDVC · DAVSTRI^{CHE}
4. MARIE · DE LEVINB9 DE · BORG^{NE}
5. FERNAND · ROY · DE ONGVERIE · ET · BOESME
6. ANNA · DE · ONGVERIE
7. LOYS · ROY DONGVERIE
8. MARIE · DE · BOVRG^{NE}

A betűformák többnyire szabálytalanok, mintha régiességet akarnának színlelni. Egyik feliratban a 3-ik számúban Miksa a császár, Margit atyja egyszerűen Archiducnek van nevezve! Hogy érthető ez?

Ha figyelemmel nézzük ezt a névsort, különösnek fogjuk találni azt, hogy míg a regenső mellékági rokonait unokaöcscsét és nejét, unokahugát és nejét ilyen pontosan feltünteteti a szőnyegen, azokon nem fordul elő saját bátyja, I. Szép Fülöp (1482—1506) czímere és neve hasonlóképen hiányzik arról a habsburgházi császárok egyik legnagyobbika V. Károly császár és spanyol király czímere és neve.

Látva ezeket a zökkenéseket, valami bizalmatlanság ébred fel bennünk a votiv-emlék komolyságára nézve. Hagyján, hogy Margit regensnő két férjének emléket emel s azokon rokonsága egy részének is ad helyet, de minek tulajdonítsuk azt, hogy Margit a szőnyegeken unokahugának, Mária magyar királynénak a devizét is alkalmaztatja, még pedig a két főczímer felett a lebegő szalagon: «Manus Domini protegat me.» E jelmondat Dielitz fent idézett könyvében Mária királynénak, Margit utódjának tulajdoníttatik (l. 114. l.

Ezzel egy új kérdés kerekedik felül, az tudniillik, hogy ha a «Manus Domini» Mária jelmondata, vajjon nem e Mária készíttette a szőnyeget, mely Margit korában talán még csak rajzban lehetett meg s utódja készíttette el nagynénje szándéka értelmében annak halála után?

A készíttetés idejét és módját illetőleg e szerint zavarral állunk szemközt, a mi gondolkodóba ejt.

Ha felteszszük, a minthogy fel is kell tennünk, hogy a szőnyegek készíttetésére Máriának is volt befolyása (Margit halála után), nagy kérdés, hogy itt szükségképen meg kell-e állapodnunk s ha az anachronismus kisült, vajjon nem kell-e e szőnyegek keletkezésének idejét még későbbi korba helyezni?

Hajlandó volnék e műveket barokk-koriaknak tartani úgy 1700 körül készülhettek. Annyi azokon a barokk jelleg, hogy a szemeim ebben a roppant túlrakottságban sehogy sem tudnák kiérezni a renaissance nemes felfogását. Csak annyit akarok itt megjegyezni, hogy az a szalag, mely a czímerpaizsok felett Mária királyné jelmondatát tartalmazza I. Lipót érmein s más egykorú érmeken egészen közönséges.

Mint numizmata és heraldikus, tudom, hogy a ruta-paizs németalföldi érmeken a XVI. században nem fordul elő, de V. Károly spanyol érmein, melyek Valenciában verettek 1516—1556 között, az ilyen rutapaizs egészen közönséges lokális forma volt, sőt Barcelonában 1644-ben, még 1810-ben is verettek ilyen érmek, Barcelona érmein pláne másféle alakú czímerek nincsenek is.



I. MAXIMILIÁN CSÁSZÁR ÉS CSALÁDJA.

Fentebb említve volt, hogy egy szakértő e szőnyegek készítési helyéül hajlandó Spanyolországot gyanítani. Én is azt hiszem, hogy ott készültek (Madrid?)

Ezt a következőkből gyanítom. Fussuk át e kis táblázatot, mely a burgund-habsburg-házak leszármazásának minket érdelkő részét tünteti fel:*

* Ezen táblázathoz csatolunk egy kedves képet, mely Maximilian császárt és családját ábrázolja. A képet a bécsi cs. kir. műtörténeti múzeumban őrzik, festette Ambroise de Predes, az arany gyapjurend kiállításán Brugesben (1907) szerepelt és közölte Lettenhove e kiállításról

Merész Károly burgundi hg. 1467—77.
neje *Bourbon Isabella* † 1465

I. Miksa császár 1459—1519.
neje *Burgundi Mária* 1477—1482.

I. Szép Fülöp castiliai kir 1482—1506. neje Johanna † 1555.	*Margit* németalf. regensnő 1506—1530 első férje: János spanyol infáns † 1498 második férje: II. Szép Filibert savoyai hg. 1497—1504.

V. Károly császár spanyol kir. 1519—1558.	*I. Ferdinand* neje Jagello Anna.	*Mária* férje II. Lajos magyar kir.
II. Fülöp spanyol kir. 1556—1598. III. Fülöp 1598—1621. IV. Fülöp † 1665.		
V. Fülöp Anjou hg (XIV. Lajos franczia kir. és neje Mária Terézia spanyol kir. hgnő unokája 1700—1746.)	III. Károly császár, spanyol kir 1703—1713	

Fent hangsúlyoztam, hogy a szőnyegeken a család több kiváló alakja mellőzve van (Szép Fülöp, V. Károly); ez bizonyára nem feledékenységből történt; ilyet képzelni sem lehet olyan korban, mikor a spanyol etikett uralkodott fél Európában. Hogy maradtak tehát le a szönyegekről? Egyszerűen úgy, hogy e két szőnyegen kívül lehetett egy ***harmadik*** is, mely a Habsburgok spanyol ágának genealogiáját tüntette fel, alkalmasint olyan stylusban, mint a két ismert kárpit s e kárpiton rajta kellett lenniök Szép Fülöp, V. Károly, II. Fülöp és — V. Fülöp anjou herczeg, spanyol király, a nagy spanyol örökösödési háború győztese czimereinek, ki III. Károlylyal, I. Lipót császár fiával szemben, a habsburg-burgundi leszármazás jogán küzdött s megalapította a spanyol Bourbon-dynastiát (Németalföldet bírta 1700—1712 között).

Így megérthetjük a szőnyegek spanyol karakterét, barokk voltát és azt a különösséget, hogy a Margit és Mária-féle devizek együtt dominálják az összképet. Feltevésemet tehát abban foglalom össze, hogy V. Fülöp régi rajzok birtokába jutott s mint Spanyolország-Németalföld ura, a félbehagyott szőnyegeket kiegészíttette. Tudnunk kell még azt is, hogy míg Mária németalföldi regensnő jelmondata az volt: «Manus Domini protegat me», V. Fülöp ezt a jelmondatot használta spanyol érmein: «Dextera Domini exaltavit me». Nincs-e vajjon e két rokon jelmondat között valami diplomácziai vonatkozás?!

Réthy László.

közzétett művében «La Toison d'or Bruxelles 1907» a 40. és 41. lap közölt; onnan vettük át. A rajta ábrázolt hat alak mellett odajegyezte a művész a neveket A legnagyobb alak balra I. Maximilian, mellette jobbra fia Fülöp és ennek leánya Mária, alul az előtérben Fülöp két fia I. Ferdinand és V. Károly és mellettök Mária férje II. Lajos magyar király.

BRASSAI ÖTVÖSMŰVEK.*

VI. A Benckner-féle kehely.

Öntött, vert és vésett munka a fekete-templom kincstárában. Magassága 25 cm, öblének szélessége 10 cm. Ezüst, nagyrészben aranyozott, barokk stílű kehely.

Ha a felirat nem is árulná el, első tekintetre látjuk, hogy ez a kehely újabb készítmény. Ugyanis miután a fennebb bemutatott kelyhek idők folytán megrongálódtak, s azokat kímélni is akarták, az egyház 1780-ban elhatározta, hogy egy új kelyhet készíttet. Megbízta tehát az akkori czéhmestert, Benckner Jánost, hogy készítsen egy díszes kelyhet, s ötvösünk tőle telhetőleg meg is felelt e megtisztelő megbízásnak, s az akkori idők stílusában egy olyan kelyhet állított elé, melyet büszkén «artificiosum opusnak» nevezett. Mindezeket a kelyhen lévő feliratokból tudjuk meg, u. i. a kuppa alján ezeket olvassuk:

Hoc Artificiosum opus factum est
de Joh. Benckner.

Alul pedig a kehely két részét egybefoglaló és szorító gyűrűn ezen felírás látható:

Sumptibus Eccl. Com. Pat.
1780.

tehát ötvösünk patenát is készített a kehelyhez, a mi különben természetes és magától értetődő dolog.

Az egész kehely hármas beosztású, ezt mutatja a láb, a nodus és a kuppa szerkesztése, illetőleg díszítése is. A láb, melynek pereme többszörösen tagozott, három karélyból áll. Erősen kidomborodó felületét három, félköríves cartoucheban ugyanannyi dombormű ékesíti. Az első keretben az angyali üdvözletet, a másodikban Krisztus születését, a harmadikban pedig a három király imádását látjuk. E vert művek jól sikerült, plasztikus alkotások. A keretek közti tért virágfüzérek, virággal telt bőségszarvak töltik ki A láb nyúlványa majdnem egészen síma.

A körte alakú nodus akanthus-levelekkel és szőlőindákkal, fürtökkel van díszítve és szintén háromszögletű.

A kuppa kosarát vert műben szintén három medaillon ékesíti. A keretet, a válaszfalakat, valamint a kosár koszorúját szőlőfürtök, akanthus-levelek és vastag növényindák alkotják. A medaillonok képei

* A megelőző hasonczimű közleményt lásd Arch. Ért. (1908) 385-399. ll.

a következők: Az elsőben Krisztus az Olajfák hegyén imádkozik, tőle balra a tanítványok alusznak, jobbra fönt az angyal a kehelylyel, háttérben vár látszik. A másodikban a keresztrefeszítés jelenete van ábrázolva szokásos formában; az Üdvözítő a kereszten, a kereszt alatt Mária és a kedvelt tanítvány. A harmadikban Krisztus dicsőséges feltámadása van megörökítve az alvó katonákkal. E jelenetek a kehelynek legsikerültebb részei, erre fordított az ötvös legtöbb gondot, s az meg is látszik rajta, mert egészen jó benyomást gyakorolnak a szemlélőre.


A BENCKNER-FÉLE KEHELY. $^1/_3$ n.

Benckner János, e kehely készítője, tekintélyes és előkelő brassai családból származott, kinek őse — szintén János — már Ulászló idejében megszerezte magának a magyar nemességet. 1743-ban állt be tanulónak Benckner József ötvösmester mellé, ki valószínűleg rokona volt, fölvételéért 60 forintot fizetett s tizenkettőt «collatio» (lakoma) fejében. 1747 máj. 27-én szabadult fel. Több évi legénykedés s vándorlás után 1755-ben beadja a mesterremekét, megnősül és megfizeti a mesterillétékeket, még pedig, mert az egyik darab remekjét nem fogadták el, büntetésül négy frtot; mert nem volt ötvösmester fia, ötöt; a felavató lakomára 25-öt; az ötvösbástyára nyolczat; a hazakísérés megváltásáért ötöt; székváltságra egy és végül feleségének beigtató lakomája fejében 12 frtot, összesen 60-at. 1769-ben egyszerre két fiát is bejelenti a czéhnek, mint jövendő tanulóit, ezek közül az idősebbet — Jánost — 1775-ben, az ifjabbat, Pált 1779-ben szabadította fel. Időközben még más két tanulója is volt, t. i. Römer Lukács (felszabadult 1769-ben) és Bömches János (1775-ben legény).

A büntetések könyvében nevét nem találtam, a mit nagy részben csak annak tulajdoníthatok, hogy a bejegyzések e korból nagyon hiányosak. Mint tekintélyes ötvös, a czéhmesterséget 1780—83-ig viselte. János nevű fia az 1779. év végén vált mesterré, de éppen nem tartom valószínűnek, hogy a szász egyház ezt a fiatal kezdő mestert bízta volna meg e kehely elkészítésével, mert a legrégibb idők óta az volt a szokás, hogy a város — és valószínűleg az egyház is — a czéhmesterek-

nek adta ki a hivatalos munkák elkészítését. 1780-ban pedig, mikor e kehely készült, az idősb Benckner János volt a czéhmester. Ezért hiszem, hogy csakis ő lehetett e kehely remeklője. Meghalt késő öreg korában 1801 szept. 26-án, mint a városi tanács tagja és piaczbiró.

E kehely értéke a hivatalos leltárban 700 k.

VII. Hiemesch Péter kelyhe.

Öntött, vert és vésett munka. Ezüst aranyozva. Magassága 26 cm, öblének szélessége 10 cm. Szintén barokkstílű kehely a fekete-templom kincstárában.

Nagyságra, formára és a díszítmények beosztása és stílusára teljesen megegyezik az előbbivel, csakhogy sokkal egyszerűbb. A láb itt is háromkaréjos és a három keretben a három isteni személyt látjuk: az elsőben az Atyaisten öreg ember képében, a mint jobbját áldólag emeli fel; a másodikban a Fiuistent egyik kezében kereszttel, a másikban kehelylyel. E kettő mellkép. A harmadikban a Szentlélek látható galambképében kiterjesztett szárnyakkal.



HIEMESCH PÉTER KELYHE. 1/4 n

A nodus itt is körtealakú, s háromszögletű. A kehelykosár díszítése és beosztása is rokon az előbbiével, de itt a medaillonokat írás tölti ki, még pedig az elsőben a következőket olvassuk: *Nemet hir | trincket | alle daraus.*

A másodikban: *Dieser | Kelch ist das | neue Testamenl | in meinem | Bluth.*

A harmadikban pedig: *Donavit Pet: Hiemesch | Senat: 1760. | d. 9. Sep:*

A két első felírás tehát a kehely rendeltetésére vonatkozik, midőn az Üdvözítőnek az utolsó vacsorán elmondott szavait idézi. A harmadik felírásból pedig megtudjuk, hogy e kelyhet Hiemesch Péter senator ajándékozta a fekete-templomnak egyházi czélokra 1760-ban, szept. 9-én.

A kehely díszítésére nézve még csak annyit jegyzünk meg, hogy a színhatás kedveért az ötvös egyes részeket, különösen mélyebben fekvőket nem aranyozott be, s hogy mindennek daczára a díszítés még sem mondható ízlésesnek. Azt a finom munkát, melyet méltán csodálunk a régi ötvösműveken, ezen már hiába keressük, annak kora lejárt a renaissanceszal, s helyébe a kevésbé ízléses barokk lépett. Ez volt e korszak uralkodó ízlése, s ötvösünk sem vonhatta ki magát az alól.

Az a Hiemesch Péter, ki e kelyhet a fekete-templomnak adományozta, maga is ötvösmester volt. 1691-ben született, előkelő brassai szülőktől, 1719-ben avatták fel mesternek. Hosszú időn át volt az ötvösczéh szószólója (Wortman), mely állásra mindig a legtekintélyesebb ötvösöket választották meg. A városi tanácsnak is sok éven át buzgó tagja volt, s mint annak seniora, 1763-ban helyettes gazda (Honn, villicus) lett, s mint ilyen halt meg késő öreg korában, 1764 szept. 9-én. Midőn ezen adatot a mesterek könyvébe az akkori czéhmester bevezeti, fájdalmasan sóhajt fel, hogy kétszáz év óta most esik meg először, miszerint a városi tanácsnak nincs ötvösmester tagja!

Ez a Hiemesch Péter ajándékozta e kelyhet, de nem ő maga készítette, 1760-ban már valószínűleg nem is dolgozott. Az egyik medaillonban, ott, a hol épen a donációról van szó, a dátum alatt két bélyeget találtam, az egyik ovális keretben 12-es számot mutat, melyről tudjuk, hogy az ezüst finomságának a jele; a másik bélyeg mesterjegy. Nyolczas formájú pajzsban fölül a brassai koronát veszszük észre, mely alatt egy B betű tisztán kivehető, az előtte lévő I már csak homályosan látszik. I B betűs monogrammú ötvösünk 1760 körül kettő is volt, még pedig: Johann Benckner senior (1755—1801) és Josef Benckner (1731—1783). Miután azonban a most bemutatott két kehely annyira megegyezik egymással, hogy azt kell feltennünk, miszerint azok egy ötvösnek a kezéből kerültek ki; s miután tudjuk, hogy az előbbit az öregebb Benckner János készítette: világos a következtetés, hogy ez is csak az ő keze munkája, s azon I. B. monogramm az ő nevének kezdőbetűit foglalja magában. Idősebb Benckner János életrajzi adatait már fönnebb felsoroltuk.

E kehely a leltárban 600 koronára van becsülve.

Kehelyfödök, patenák.

A fönnebb elsorolt kelyheknek patenáik is vannak, összesen 7 db, de régi kevés van közöttük. Az elkopottak helyébe, úgy látszik, idők folytán újakat tettek. Legtöbbje a XVII. és XVIII. századból való.

1. Legrégibb köztük az, mely a gonosztevők kelyhénél volt használatos, ez még eredeti. Kis, 12 cm átmérőjű ezüst tányér, de semminemű rajz, vagy mesterjegy nincs rajta. Értéke 30 k.

2. A XVI. századból, vagy legfölebb a XVII. század elejéről való az a másik patena, melynek átmérője 14 cm. Ezüst aranyozva, erősen megkopott. Hátul a középen mesterjegy: koronás A. N. betűk, ha ugyan jól fejtettem meg. A. N. betűs brassai ötvöst nem ismerek.

3. Ezüst aranyozva, átmérője 17 cm. Értéke 80 koronára van felvéve. Karimáján koszorúban a brassai czímer 1639-es évszámmal, a díszes czímert két angyal tartja. Hátul mesterjegy: koronás pajzsban

A. S. betűk. E patenát tehát Andreas Schmit készítette, a ki Michel Schellingk mesternél tanult és 1629-ben szabadult fel. 1635-ben kezdett önállóan dolgozni. Felavatása alkalmával a mesterasztalra 20 frtot, feleségeért, mert nem volt ötvös leánya, 5 frtot és két el nem fogadott remekműve után 4 frt büntetést fizetett. Fiatal korában 1639-ben halt el.

4. A negyedik szintén ezüst aranyozva, átmérője 15·5 cm. Belső oldalán, a karimán koszorúban 1690 és M. F. betűkből álló monogramm van, e betűk egymásra vannak helyezve s egyenes vonalakkal megtoldva, úgy hogy e mesterjegynek egészen középkori kőmíves jelvény formája van. E patena készítője Marcus Fuchs, ki 1666-ban állott be apródnak Gallus Olesch mesterhez, de ettől a czéh, nem tudni miért, elvette és Jeremias Schotelhez adta tanulásra, de ez idő előtt elhalván, a kis Markus harmadik mesterhez került Georg Mayhoz, a ki őt végül is 1670 ben felszabadította. Nyolcz évi vándorlás után, 1678-ban július 9-én mester lett, lefizetvén a szokásos illetményeket: még pedig a mesterasztal váltságára 25 frtot; magáért és feleségeért, mert egyikük sem volt ötvösnsk gyermeke 5—5 frtot; a hazakísérés megváltásáért 5 frtot, az ötvösbástyára 8-at és végül, mert a remekjei közül kettő nem vált be 8 frtot. Apródja volt Thomas Greff, kit 1690-ben szabadított fel, és hasonnevű fia, ki 1702-ben lett legény. Czéhmesterséget viselt 1693—1696-ig. A büntetések könyvében is szerepel a neve, mert egyszer 1 frtra büntették. Érdekesebb az a másik eset, mely egyszersmind a czéh belső életére is világot vet. 1698-ban ugyanis Oláhországból rendelés érkezett, melyet a czéhszabályok szerint a czéhmester vett föl, ez ismét Marcus Fuchs és Lucas Baum ötvösöket bízta meg az ezüst tál és kazetta elkészítésével. Mikor ezek elkészültek, elvitték a czéhmesterhez, Georg Mayhoz a kész munkát, ez azonban miért, miért nem — fogta a kalapácsot és a kész munkát összetörte. Ezért aztán a czéhtanács elébe citálták és a heves czéhmestert 4 frtra büntették meg. De miután kérésre fogta a dolgot, a büntetés egy részét elengedték neki. Ime, ismét egy példa arra, hogy mily szigorúan alkalmazták a szabályokat, még a czéhmesterekkel szemben is. Marcus Fuchsnak a pecsétje is fönmaradt egy 1691-ből származó okmányon, kis körben M. F. betűkből áll, mely fölött korona, alatta pedig x-féle jel áll. Meghalt 1709-ben november 20-án.

5. Ezüst aranyozva, 17 cm átmérővel. Peremén a Krisztus monogrammal. Mesterjegye nincs. Értéke 100 k.

6. Szintén ezüst aranyozva, átmérője 17 cm. Peremén a husvéti bárány van bevésve és az 1767-es évszám. Mesterjegye ennek sincs. Értéke 80 kor.

7. Ezüst aranyozva, átmérője 16 cm. Rajta van a hitelesítő bélyeg: köralakú pajzsban a koronás gyökér és a 12-es szám. A mesterjegy

pedig: dülényded pajzsban C. G. T. betűk. Ezen patena tehát brassai készítmény, de az ötvös nevét jelenleg nem tudom megfejteni.

Shonckabonck keresztelő medenczéje. Ezüst aranyozva. Öntött, vert és vésett munka. Magassága 19·5 cm, öblének átmérője 21·5 cm. Lánczon hordozható és födővel van ellátva, mai nap is a házi kereszteléseknél használatos.

Formájával egészen a XVII. században annyira elterjedt hólyagos poharakra emlékeztet, csakhogy itt a szár a rendeltetéshez képest erősen meg van kurtítva. Két részből áll: a tulajdonképeni medenczéből



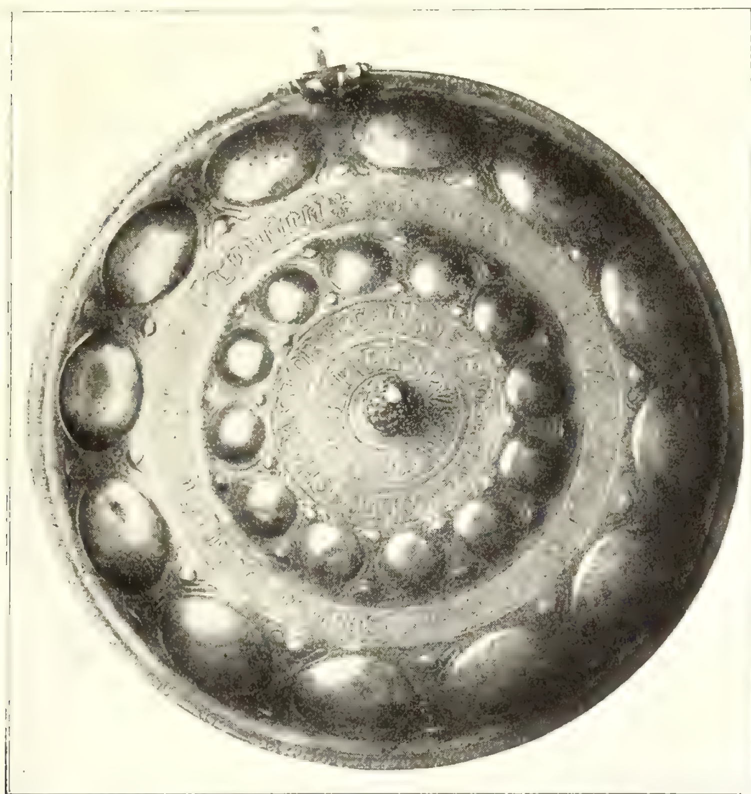
SHONCKABONCK KERESZTELŐ MEDENCZÉJE. cca. 1/2 n.

és a födőből. Az alsó rész talpának széles peremét félkörívbe zárt leveles dísz borítja, mely után az alacsony áttört művű szár következik. Az ízléses áttört párta * két sorban egymás fölött húzódó félkörívekből áll, melyeknek végei az ismeretes háromágú liliomokban végződnek. A medencze teste két erősen kidomborodó részből áll, a két részt egymástól síma mező választja el. Az alsó domborulatot 12 kisebb, a felsőt pedig ugyanannyi nagyobb síma hólyag díszíti, melyek között az üres tért stilizált levelek töltik ki.

* Hogy erősebb legyen, vékony ezüstpántra van forrasztva

A födő sarkon fordul, mely azonban ma már elromlott, a sarokra csinos emelő van alkalmazva. Díszítése teljesen megegyezik a medencze díszítésével, csakhogy itt a két domborulat után lapos mező következik, hová az ötvös fölírást vésett. Az egész művet a födő tetejére alkalmazott rovátkos fenyőtoboz fejezi be.

Az edény kényelmes hordozhatása czéljából lánczczal van ellátva, melynek befogadására a medencze derekán három ízléses fül szolgál.



SCHONKABONCK KERESZTELŐ MEDENCZÉJE FÖLÜLRŐL TEKINTVE. cca. $^1/_2$ n.

Látjuk tehát, hogy a díszítés nagyon egyszerű és épen nem változatos, de azért az egész medencze jó benyomást tesz a szemlélőre és méltán például szolgálhatott (a mint szolgált is) e nembéli más alkotásoknak.

Már említettük, hogy a medenczén lévő s választófalul szolgáló síma területeket az ötvös feliratokkal látta el. E feliratok közül kettő a medencze rendeltetésére, a többi pedig annak eredetére, keletkezési idejére, a mívelő ötvösre vonatkozik. Még pedig a medencze rendeltetésére vonatkoznak a következők:

1. A födőnek középső körgyűrűjén: Ich · Tauffe · Euch · Mit · Wasser Aber · Er · Wird · Mit · Dem · Heiligen · Geist · Tauffen +

A medencze alsó részén, ugyancsak a középső körgyűrűben: Noch · Seiner · Barmherzigkeit · Macht · Er · Ves · Selig · Durch · daſ · Bad · der · Widergebort · Und · Erneweung · Des · h. Geiſtes · tito · c · 3.

Ezen ismeretes szentírási idézetek, mint tudjuk, a keresztség szentségére vonatkoznak. A második idézet végén lévő betűk a szentírás azon helyére utalnak, a honnan az véve van (t. i. Sz. Pál levele Titushoz III. c. 5. v.)

A kêresztelő medencze eredetéről s készítőjéről szólnak a következő feliratok:

1. A födőnek peremén: VasculuM · Hocce · ab · AMPL · DN · Marco · SCHaNCKabaNCK · Villico · coron · QuoNDaM · ECCLæ · sacratuM · et · ab · IgNe · IN · Sachistia · exorto · coNsuMPtuM · IteruM · ReNoVatuM · e · ANNO · 1 · 6 · 6 · 1 · MeNs · JuNio ·

Látjuk tehát e föliratból, hogy Schunckabunck Márk, Brassó város gazdája ajándékozta ezen keresztelő medenczét a fekete-templomnak. A Schunckabunck családról pedig azt tudjuk, hogy régi, előkelő, nemes család volt Brassóban. Ugyancsak a régi írásokból értesülünk arról is, hogy a föntnevezett Schunckabunck Márk 1604—1606-ig volt a város gazdája (villicus, Honn), s így a medencze is ezen időben készült. A fölirat továbbá arról is értesít minket, hogy a fekete-templom sekrestyéjében tűz ütött ki, s ennek következtében a keresztelő medencze annyira megrongálódott, hogy azt renoválni kellett 1661-ben. E tűzre nézve ismét azt olvassuk a krónikásoknál, hogy: «26. Nov. 1660. verbrennt in der grossen Kirche zu Cronen in der Gärt-Kammer aus Unvorsichtigkeit die Bibliothek, und das silberne Geschirr zerschmelzet».* Anynyira fontosnak tartjuk e feljegyzéseket, hogy Hegenitiusnak ide vonatkozó bővebb leírását is szóról-szóra idézzük: «NB. In der Advents Woche ist durch Verwahrlosung unserer Glöckner in unserer Sacristey in der grossen Pfarr-Kirche ein Feuer angegangen, darinnen viele alte, ja durch den seligen Herrn Mart. Lutherum selbst eigenhändig geschriebene Bücher verbrennt worden sind, insbesondere aber sind etliche Silberne Kelche, so zum Gottesdienst gebraucht worden, gantz und gar geschmoltzen. Gott behüte Uns für weitern Schaden».** E feljegyzésből már most megérthetjük, hogy miért nem maradt fenn a fekete templomban a XVI. század másik feléből és az egész XVII. századból kehely, mert hiszen épen a használatban lévők olvadtak meg; s megértjük azt is, hogy miért kellett e keresztelő medenczét is egészen újra kidolgozni. Jó szerencse, hogy a használaton kívül lévő kelyhek máshelyt lévén, megmaradtak.

2. A födő tetején két körben ismét ezeket olvassuk: IVDEX ·

* Quellen IV. 107. l.

** Deutsche Fundgruben. Neue Folge 413. l.

IOSEPHVS · BOLTESCH · PASTOR · ECC ⁝ — a belső kisebb körben pedig folytatva: LESIE · M · PETRVS · M · CO · vagyis a medencze renoválásának idejében Boltesch (írják Bolthoschnak is) József volt a biró és Magister Petrus a pap. Bolteschről azt találjuk a régi följegyzésekben, hogy 1659-ben gazda, 1660-ban és 1661-ben biró volt egészen ugyanezen év aug. 4-én bekövetkezett haláláig. A restaurácio junius hóban történt, illetőleg lett kész, s akkor még életben volt.

A felirat második része így olvasandó: «Pastor ecclesiæ Magister *Petrus Mederus* Coronensis», vagy ha tetszik «Coronatus», mert teljes czíme ez volt: Artium et Philosophiæ Magister, poeta laurea coronatus.* Előbb Feketehalomban volt lelkész, innen 1654-ben jött át a brassai plébániára, s itt működött 1678 június 11-én bekövetkezett haláláig.

3. A medencze derekán a következő felirat látszik: ANNO · 1 · 6 · 6 · 1 · In Dieser · Zeit · sein · Die · Kirchen · Väter · Gewesen · Jeremias · Jekel · Rahts · Geschworner · dieser · stadt · Coronen · Ved · Michael · Draudt ·

Ezen Jeremiás Jeckel, ki 1661-ben templomatyai méltóságot viselt, tekintélyes brassai ötvös volt (működött 1618—1667-ig), több éven át czéhmester és szószólóképen is szerepelt.

4. Végül a talpon belül az ötvös magáról ezt írja: DVRCH · PAVLVM · ROHT · IST · DIESES · BECKEN · GEMACHT · vagyis azt a gyökeres renoválást, a melyet a tűzben tönkrement keresztelő medencze igényelt, e felirat tanusága szerint Paul Roth mester végezte. Méltán mondhatta tehát magáról, hogy e medenczét ő készítette, mert mint a feliratok mutatják, az egészet újra kellett csinálnia. Mesterjegyét is ott látjuk a talp peremén: félköríves pajzsban P. R. betűk, fölöttük a brassai korona. Életéről a következő főbb adatokat jegyeztem ki a brassai ötvösczéh irataiból: Apjánál, Samuel Rothnál tanult és 1637 október 26-án szabadult föl, s vándoréveinek kitöltése után 1646-ban igtatták be a mesterek könyvébe. Remekei közül az edényt elfogadják, de a másik kettőt nem, s ezért büntetésül 2 frtot fizetett; feleségeért, mert nem volt ötvösnek leánya, 5 frtot; a hazakísérés megváltásáért szintén 5-öt; a mesterasztalért pedig 20 frtot fizetett. Apródjai voltak: Johann Feiffer, fölszabadult 1654-ben; Heinrich Milman, németországi fiú, Meissen vidékéről; Martin Hornung, a botfalusi papnak a fia, felszabadult 1672-ben; Petrus Bartesch hasonnevű brassai ötvös fia, felszabadult 1680-ban. A büntetések könyvében kétszer szerepel a neve, ú. m. 1656-ban elő ször, fizet 1 frtot és 1679-ben másodszor, fizet 3 frtot. Czéhmester is volt 1683-ban. Meghalt 1689 június 28-án. A keresztelő medencze 2000 koronára van becsülve.

* És még: Decanus almi Capituli Barcensis. Quellen IV. k.

Itt említem föl, hogy a brassai fekete-templomban van egy régi, igen értékes bronz keresztelőkút 1472-ből, egyik legszebb terméke a hazai régi bronzművességnek. Kehely formája van, nodusa áttört, érdekes föliratokkal, domborművekkel van díszítve. Készítőjét — sajnos — nem ismerjük.*

Ostyatartó tálak, ciboriumok.

A fekete-templom kincstárában négy darab ezüst ciboriumot is őriznek, melyeknek azonban inkább tál, mint kehely formájuk van. A XVI. századnál egyik sem régibb, s egy kivételével külföldi alkotások, de azért megérdemlik, hogy röviden valamennyit ismertetem.

1. és 2. Két teljesen egyforma ostyatartó tál. Ezüst aranyozva, vert, vésett és öntött munka. Magasságuk 12 cm, a tál átmérője 17·5 cm. A talpán és a tál belsejében renaissance ízlésű virágokkal, gyümölcsökkel díszítve. A nodus háromszögletű és három angyalfővel van ékítve. A nodusból három csinos fül ágazik el, mely tartóul és átmenetül szolgál a ráhelyezett széles tálnak. E ciboriumok eredetét a tál alsó részére elhalmozott következő felirat hirdeti:

> Ich Anna Honteriana Herrn Georg Chrestels Rathsgeworenen hinterlasene Witve dis Par Shalen auff den Altar zu Einem Gedechnis 1669 den 25 November verehren.

Tehát e két ostyatartó tálat a híres Honterus-családból származó özvegy Chrestels Györgyné adományozta az egyháznak. Honterus Jánosnak unokája volt, született 1599-ben, férjhez ment 1614-ben az itt említett Chrestels Györgyhöz, Chrestels János városbiró fiához, ki később városi senator lett; meghalt özvegyen 1682-ben.

A tálon két bélyeget látunk, az egyik oválís pajzsba zárt fenyőtoboz — Augsburg város bélyege — a másik mellette egybefoglalt H. M. betűkből áll. Marc Rosenberg szerint azon augsburgi mester, ki e jegyet használta, a XVI. század végén élt, több műve is ismeretes, de nevét nem tudjuk.** Igen csinos és ízléses munkák, s méltóan képviselik a híres augsburgi ötvösmesterséget Brassóban.

A két ciborium 700 koronára van becsülve.

3. Ezüst aranyozva, vert, vésett és öntött munka. Az előbbiekhez igen hasonló, kissé magasabb, de díszítése ugyanaz, nodusa gömbölyűbb. A tál felirata:

> Agnetha: Plekerin: des Edlen Herrn Johaes Dietrich hinterlasene Wittib dise Schale Auf den Croner Altar zum Gedechtnis 1691 die 10 Februarii.

* Ismertette Seraphin az Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde XXXIV. évfolyamában 154—189. ll.

** Der Goldschmiede Merkseichen 117. sz., a hitelesítő bélyeg pedig 28. sz.

Ez a Plecker Ágnes, Plecker Bálint, Brassó város gazdájának leánya 1684-ben ment Dietrich Jánoshoz férjhez, de már 1690-ben özvegységre jutott, s mint ilyen ajándékozta a templomnak ezen ciboriumot, mely az előbbieknek gyengébb utánzata. Készítette pedig — a H. M. mesterjegy tanusága szerint — idősb *Hans Starckman* alias *Mautner* mester, ki tanuló éveit Szebenben töltötte és 1669-ben Brassóba jövén, itt lefizette a 40 frt tanulói váltságdíjat és 1670-ben mesterré avatták. De mivel a legénységi éveiből is hiányzott még egy negyedév, ezt is meg kellett váltania 4 frttal. A mesterasztalért 25, magáért és feleségeért, mert nem voltak ötvösmester gyermekei, 5—5 frtot, az ötvösbástyára 8-at, a hazakísérés váltsága fejében 5-öt, a nem sikerült két mesterremek büntetése czímén pedig 6 frtot fizetett.



HONTER-FÉLE OSTYATARTÓ TÁL. cca. 1/3 n.

Első tanítványa Petrus Sigerus volt, kit 1678-ban szabadított föl, második apródja pedig — Paul Rheter — 1682—1686-ig szolgálta. Fia, ifjabb Hans Starckman (vagy Mautner) is nála tanult ki és 1694 ápril 16-án lett legénynyé. Először 1670-ben büntetik meg, mert ezüstje nem állotta meg a próbát — 3 frtra; másodszor 1685-ben ugyanazért 2 frtra, 1690-ben pedig harmadszor 3 frtra (kegyelemből 6 frt helyett). Legérdekesebb az utolsó büntetése 1694 máj. 10-én. A czéhnek valami közös munkája akadt, ebből azonban ötvösünk több társával kivonta magát, sőt katonákkal összeállva botrányos módon mulattak, ezért aztán a czéhtanács igen szigorúan büntette, mert egy márka ezüst lefizetésére itélte. Meghalt 1694 julius 22-én.*

* A brassai ötvöscéh iratai nyomán. Pecsétje is fönmaradt.

Ezen ostyatartó tál becsértéke 300 korona.

4. Szintén ezüst aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 13 cm, a tál átmérője 23 cm. Nodusa és a tál belseje is hólyagosan diszített. A tál közepén két bélyeget látunk, jobbra az augsburgi fenyőtobozt, balra pedig egyik a XVII. század első felében dolgozó augsburgi ötvösmesternek jegyét látjuk (egymást keresztező, háromszögalakú vonalak), mely nem betűkből van szerkesztve, s a nálunk szokásos házjelzések (Hausmarken) mintájára van alkotva.* Értéke 400 k.

Az ilyen külföldi munkákat Brassóba is kereskedők szállították, a kik körüljárván az országban, sok kárt okoztak az ötvösöknek, s mert nem ellenőrizhették eléggé, sok hamis és értéktelen dolgot adtak el a hozzá nem értő embereknek. Ezért van annyi óvóintézkedés a czéhszabályokban ezen kereskedők, házalók (Kauffleute, Marketender, Umbträgerinnen, Græci, Valachi, Armeni) ellen. Így látjuk ezt a Báthori István idejében (1570—1580) kiadott, majd a szász universitás által 1615-ben megujított czéhszabályokban (7. és 10. §.). Legvilágosabban intézkedik e részben a város által 1656-ban megerősített czéhszabályzat 40. pontja: «Auff die aus frembden Landen gebrachte arbeit, besonders aus Gold gemachte Kleinodien, Ringen, Rosen und dergleichen, somit Edelgesteinen versetzet werden, sollen die Goldschmiede fleissig auffmerken haben, damit nicht glass für Diamantl, Rubin, Smaragd und Saphir verkaufft mögen werden; dafern aber ein Meister dergleichen falsche Arbeyt antreffen möge, soll ers alsbald den Zechmeistern ansagen, das also das Gericht zum beistand angesprochee werde, vnd solche Leuth, die dergleichen arbeit verkauffen, billige Straff erleiden.»**

Ostyatartó szelenczék.

1. Nagyobb kerek szelencze födővel, melyben ostyát szoktak tartani. Ezüst részben aranyozva. Oldalán félig vagy egészen nyilt nagy virágokkal van díszítve. Efféle nagyszirmú virágdíszítést gyakran találunk az erdélyi ötvösműveken, sőt falfestményeken is.

Fölirata a födőn: Michael Deubelin Vittve. Ao 1690.

Tehát ez is egy özvegynek az ajándéka. Mesterjegy is van rajta az edény fenekén: pajzsban koronás T. M. betűk. E korból egy T. M. monogrammos ötvöst ismerünk: Thomas Melchiort. 1667 ben állott be tanulónak ifjabb Jeremias Jeckel ötvösmester mellé 4 évre. Apja lakatos volt, fölvételeért 40 frtot fizetett. 1671-ben szabadult föl, s kitöltvén legényéveit, 1678 julius 14-én mesterré avatták. A következő illetékeket fizette: Mesterasztal czímén 25 frtot; magáért és feleségeért 5—5 frtot, mert egyikük sem volt ötvös gyermeke; az ötvösbástyára 8 frtot, mert

* Rosenberg i. m. 189. sz., a hitelesítő bélyeg 35. sz.

** A brassai ötvösczéh iratai közt. Eredeti oklevél.

egyik remekműve nem sikerült, 4 frtot; mert felavatása előtt megnősült, 4 frtot. Első tanítványa a fönnebb említett Chrestels György fia, Simon volt, kit 1686-ban szabadított fel. Többről a czéliratok nem is emlékeznek meg. Büntetve volt először 1682-ben 1 frtra és 1690-ben 24 frtra, mert a czéhszabályok ellenére a vidéken (s talán Oláhországban is) kontárok társaságában dolgozott. Talán a szükség vitte reá, mert a városban nem kapott elég munkát. Nem is volt ő az egyedüli, ki ilyenformán iparkodott magán segíteni, a czéliratok négyet is említenek. Épen azért, hogy a czél ezen visszaélésnek elejét vegye, 1691-ben kötelezvényt iratott alá minden brassai ötvössel, a melyben eskü alatt megfogadják, hogy soha ilyenfélét nem tesznek és a czéhszabályokat betartják. E kötelezvény ma is meg van a czéh iratai között; igen fontos és érdekes okmány, már csak azért is, mert azon néhány engedetlen ötvöst kivéve mindegyik aláírta és pecsétjével ellátta. Ötvösünk későbbi sorsáról és haláláról nem szólnak okmányaink, valószínűleg kivándorolt Oláhországba és ott is halt meg.

E szelencze 160 korona értékben van fölvéve.


OSTYATARTÓ SZELENCZE ÉS KANÁL.

2. Kis, kerek ezüst szelencze, födővel. Magassága 2·5 cm, átmérője 4·5 cm. Valamikor a kereszteléseknél és beteglátogatásoknál volt használatban, ezt bizonyítja a fedő bensejébe bevésett három S. I. C. betű, melynek megfelelőleg az alsó rész is keresztfalakkal három kis rekeszre volt osztva a só (S.), az oleum infirmorum (I.) és az oleum Catachumenorum (C.) részére. Ma a rekeszek ki vannak véve, csak a forrasztás nyomai látszanak. A szelencze különben egészen síma, díszítés nincs rajta, de igen régi, legalább is a XVI. század elejéről való. Értéke 15 koronában van megállapítva.

3. Nyolczszögletű lapos ezüstszelencze, a pántjai aranyozva. Ez sincs díszítve, egészen síma. Magassága 2·5 cm, átmérője 4·5 cm, súlya 29·5 gramm. Ennek mesterjegye is van: pajzsban P. H. betűk, mely fölött 12-es szám van. A P betű a H első szárába van beillesztve. Több P. H. monogrammos ötvösünk is lévén a XVII—XVIII. században, mind elsorolom, miután nem tudjuk eldönteni, hogy melyik készítette: Paul Hinss † 1647-ben, I. Petrus Hiemesch (1656—1666), II. Petrus Hiemesch (1690—1721), III. Petrus Hiemesch (1719—1764), Petrus

Hirscher (1698—1705). Nem lehetetlen, hogy az a Hiemesch Péter (III.) készítette és adta a templomnak e szelenczét, a ki a föntebb említett és ismertetett kelyhet (VII.) is adományozta. Értéke 15 korona.

Ezüstkanalak gyertyatartók.

Végül még röviden megemlékezünk a fekete-templomban lévő kanalak és ezüst gyertyatartókról. A három ezüstkanál közül kettő régi, a harmadik egészen új. A régiek közül a nagyobb — 16·5 cm hosszú — aranyozva van, hagyomány szerint még a régi ispotály templomból került ide. Két bélyeg van rajta, az egyik a korona gyökérrel és 12-es számmal, ez az ezüst finomságát jelzi. A másik a fönnebb már említett C. G. T. betűkből álló mesterjegy, melynek gazdáját nem ismerem. A kisebb kanál 10 cm hosszú, ezüst aranyozva, sodrott nyéllel. A kanál merítője át van lyukgatva s arra szolgált, hogy a szentelt borba esetleg belehullott legyet és más egyebet vele kihalászszák. Mesterjegye nincs. Az előbbi 20, ez 10 koronára van becsülve.

A két pár ezüst gyertyatartó közül a régebbit a Tartler, az újabbat a Kamner-család adta ajándékba a mult században, s így nem is foglalkozhatunk velük itt bővebben. *Gyárfás Tihamér.*

EMELETES ÉPÜLET AGYAGMINTÁJA AQUINCUMBÓL.

E folyóiratban olvasóink a múlt évben megismerkedtek agyagból mintázott kapuval Dunapenteléről,[1] ugyanonnan egy toronyszerű minta töredékeivel,[2] Tordáról torony mintájával és szintén Tordán lelt ormosfal mintájának a darabjaival.[3] Ezeknek az agyagmintáknak a sorát megtoldjuk egy meglehetős teljes toronyforma agyagmintával, melyet Rómer Flóris hozott Aquincumból a nemzeti muzeumba (magassága 51·5 cm., alsó átmérője 48 cm.). A talapzaton emelkedő emeletes épület mind a négy oldalán egy-egy félkörzárású áttörés van, a gúlaidomú tető oldalain két sorban négy háromszögű áttörés van és a gúla csúcsán ül egy nagyjából mintázott madáralak. Három helyütt, az első emelet alatt és fölötte és a tető legcsúcsán a madár alatt vizszintes párkány fut körül, melynek csipkézett vonalát egymás mellé sorakozó ujjbenyomásokkal alakították.

Látni való, hogy ez agyagmű szorosan csatlakozik az előbb idézett analogiákhoz és legközelebb áll a dunapentelei toronyhoz, melynek töredékeit Drexel helyesen illesztette össze. Ott csupán a tető csúcsának a diszítménye volt kétséges, mert a csúcsa csonka; most ez épebb

[1] 1908. 25. l.
[2] A jelen füzetben. 86. l.
[3] 1908. 416. l.

példány szerint feltehető, hogy annak a csúcsán is madár lehetett. Bajos volna megmondani, hogy milyen madarat képzelt az agyagműves. Csupán feltételesen állítjuk, hogy e madár sas akart lenni. A feltevés mindkét esetben azon a magyarázaton alapúl, melyet már Drexel a dunapentelei «torony»-ra nézve javasolt, hogy ez nem torony, de sírépület mintája lehetett, oly épület formája, a milyen Carnuntumban is állott és a milyeneket kisázsiai helyekről ismerünk. A sas az ily sírépület csúcsán, mint megfelelő symbolikus dísz helyén van, mert a testet elhagyó lelket jelképezi. Igy látjuk az antik rogusokon a rogus fölött ábrázolt sast, mely magasba száll, mihelyt a rogust meggyujtják. Sas szárnyain emelkedik Antoninus pius és neje Faustina az ismeretes vatikáni domborművön.


AQUINCUMI AGYAGMINTA. 1/4 n.

Hogyha e szerint két esetben síremlékek formáit példázzák az idézett intercisai és aquincumi agyagművek, kérdés, hogy mi volt a czéljuk. Erre a kérdésre még nem tudunk kielégítő választ adni. Feltéve, hogy gyakorlati czéljuk volt a tárgyaknak, egyelőre azt képzeljük, hogy az elhunyt sírján valóságos síremléket, minőre talán hiányzott a költség, helyettesítettek.

A kicsi «síremlékek» ugyanolyan iszapolt agyagból mintáztattak, a milyenből a téglavető katonák tégláikat készítették. Közel esik, hogy talán a katonaságnál volt szokás ily emlékeket a sírra rakni.

Hogyha ezt a föltevést elfogadjuk, akkor talán a dunapentelei kapu, a tordai torony és a tordai tábori fal magyarázatára is kinálkozik ugyanaz a fölfogás. Azok a durva épületutánzások is katonák kezéből kerülhettek ki és nem lehetetlen, hogy azoknak az egyéneknek az emlékét voltak hivatva a síron megörökíteni, a kik a kapu, bástyatorony, tábori vár építésében közreműködtek. *Hpl.*

A PANNONIAI OLTÁROK ALAKJA ÉS DÍSZÍTÉSE.

A római oltárok typusaira vonatkozó tanulmányunk csupán pannoniai emlékeket vett alapul; de alighanem más római provinciák oltárainak formáira is találnak megállapításaink, nem tekintve természetesen egyes helyi iskolák sajátszerűségeit és a középmértéken fölül emelkedő tehetségesebb mesterek magukra álló készítményeit.

Az alapul vett pannoniai oltárok közt vannak elég számmal olyanok, melyeknek keletkezési éve ismeretes. A legrégibb keltezett oltár alighanem Hadrianus korából való, a legkésőbbi a IV. század elejéről származik. Nyilvánvaló azonban, hogy a nem keltezett példányok közt lehetnek olyanok, melyek visszanyúlnak az I. századba és olyanok, melyek belényúlnak a IV. századba. Tehát nagy valószínűséggel mondható, hogy mintegy négy százados korra vonatkoznak megfigyeléseink.

Oltárokat igényelt az ünnepélyes istentisztelet, szokás volt oltárokat az istenségnek szánt votum fejében állítani és oltárokat helyeztek elhunytak sírjai fölé, végül oltárok idomát adták sokszor szobrok alá helyezett talapzatoknak.

A halottaknak szánt oltárokat a D. M. jelzésről ismerjük meg. A templomok előtt fölállított közoltárok rendesen tetemesebb arányokat igényeltek, mint a fogadmányos oltárok és szabadon állottak, míg a votumos oltárok szerényebb nagyságúak és fal mellé állíttatván, csak három oldalukat szokták rendesen kifaragni, a negyedik síma. Csak kevés példányban ismerünk magánájtatosságból eredő oly oltárt, mely szabad fölállításra volt szánva,* így tehát legtöbb esetben könnyű ezt a kétféle rendeltetésű oltárt akkor is megkülönböztetni, a mikor hiányzik rajtuk a fogadmányos fölirat és a rendes befejező formula V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito). Az oly oltárokat, melyek szobrok alá voltak szánva, nem lehet mindig biztosan megkülönböztetni a fogadmányúl szánt oltároktól, mert még a fölirat sem mindig döntő.

Pannoniában aránylag ritkák a halottas oltárok, melyeknek divatja Rómában Trajanus koráig tart és melyekből Aquilejában is oly nagyszámú és pompás példányok vannak az ottani gazdag múzeumban. Az elhunyt hamvait tartották néha benne, sokszor az oltár fölé helyezett fenyőtoboz symboluma jelzi halottas oltároknak.

A fogadmányos oltároknak felső lapján többször négyszögű vagy kerek mélyedés arról tanuskodik, hogy áldozatok bemutatására is használták; legtöbbször ez a mélyedés hiányzik. Az oltárok formájára sem

* Kettő áll a N. Múzeum első udvarán.

ez, sem más rendeltetése nem szokott hatással lenni és azért a következőkben az egyes oltárok rendeltetésére nem is figyelünk.

Az oltárok anyagát is csupán futólag említjük itt. Az anyagot rendesen a telep vidékén létező kőbányák szolgáltatják. A hol virágzó márványbányászat volt, mint a tartomány déli és nyugati részeiben, ott márványból is készültek oltárok, legtöbbször homokkő- vagy mészkőből valók. Az anyag becsesebb volta csupán abban érvényesült, hogy gazdagabb tagozású és díszesebb ornamentumokkal ékített oltárokra becsesebb anyagot használtak; bár ez nem olyan közönséges tapasztalás, hogy ne volna kivétel alóla. A Dráva-Száva közben aránylag gyéren maradtak oltárok, a mi dr. Brunšmid szerint onnan van, mert legtöbbször márvány volt az anyaguk és ez arra csábította a későbbkori utódokat, hogy mészszé égessék, vagy újra fölhasználják építő anyagnak. Mégis a horvát múzeumban hetven s egynehány oltárról ad dr. Brunšmid áttekintést és képet, a N. Múzeumban száznál többet őrzünk, az aquincumi múzeumban is mintegy negyven darabot bírnak, több mint száz van a németóvári múzeumban, Bécsben, Győrött, Szombathelyen, Sopronban, Pécsett, Ószőnyön és egyebütt. Tanulmányunkra e számnak csupán mintegy fele mutatkozott alkalmasnak, mert sokszor azon alkatrészeik maradtak meg hiányos állapotban, vagy épen hiányzanak, melyek a forma és változatok sajátságait legjellemzőbben képviselik.

Általánosságban tapasztaljuk, hogy a pannoniai oltárok négyszögű dúcz, hasáb idomát példázzák. Nem volna meglepő, hogyha hengerded idomú ara is kerülne elé, mert nemcsak a keleten a görögség vidékein, de Rómában is kedvelték a hengerded oltárokat. Pannoniában ily idomú oltárról még nincs tudomásom; a N. Múzeumban van egy oltárka, melyet hengerdednek lehet mondani, de úgy sejthető, hogy ez oltár idomában a kőfaragó fogyatékos ügyességének több része volt, mint a szándékának.

I. A hasábos dúcz, mint szabadon álló vagy fal mellé szánt pillér, fölveszi azt az építészeti tagozást, melyet a római pillér, mint épületi alkatrész szokott mutatni. A kőfaragó ellátja lábbal *(a)*, különválasztja a tövet *(b)* és külön a fejét *(c)*. Hozzájárulhat alul még egy tag *(d)*, de az igen ritka tapasztalás és viszont megtoldja a kőfaragó felül egy taggal *(e)*, melyet annyira nélkülözhetlennek itélték, hogy csupán igen kevés esetben maradt el.

A tő az oltár legnagyobb tagja. Formája az arányok szerint változik, szélessége az oltár egész magasságának alig fele szokott lenni, vastagsága rendesen csekélyebb, mint a szélessége. Biztos számokat sem átalánosokat, sem a többi részekhez viszonyítva, az eddigi méretekből nem lehetett megállapítani. A tő idoma legkevésbé változik.

Homlokán van rendesen a fölirat nagyobb része, többi oldala csupasz. A föliratot néha keret foglalja körül, ritkán pillérek szegélyzik. Itt faragják ki néha az istenség dombormüves alakját, néha a két mellékoldalon is van dombormű, isteni alak, templomi szolga, a szertartáshoz szükséges eszközök vagy egyéb.

A láb és a fej egyképen szabályos téglánynyal végződik. A láb téglánya alul van, plinthus. Ez legtöbbször síma és rendszerint magasabb, mint a fej téglánya, az abacus. Az oltárok rendesen a földön vagy idegen talapzaton állottak, néha, nagyritkán a maguk lépcsőzetes talapzatukon, mire föntebb idéztünk két példát. Máskor az oltár plinthusának legalsó részét földbe erősítik. Ilyen fölállításra következtethetünk az igen magas méretű plinthusnál és van legalább egy esetünk, mikor a plinthus alatt az oltárnak van oly toldaléka, mely a földben állott. Ez az az igen ritkán szereplő tag *(d)*, melyet föntebb említettünk. A plinthust ugyan nem szokás tagozni, vagy díszíteni, de erre is van példa; néha a fölirat végső sorai vagy betűi is a plinthus homlokára kerülnek.

A plinthus mindig szélesebb, mint a tő és az átmenetet a tőhöz néha ferde sík közvetíti, legtöbbször azonban léczek, pálczatagok és hornyolat vagy kyma (hullám) vezetnek a tőhöz; a hornyolat vagy a kyma ritkán nélkülözik a szegélyző léczet vagy pálczát. Az antik építészetben szokás, hogy a fej gyöngébb, mint a láb és hogy a láb átvezető tagozásai a fejen megfordított rendben és illetőleg ellentétes hajlással ismétlődnek. Ezt a provincialis oltároknál nem lehet mindig tapasztalni. Az apróbb átvezető tagok fölületét nem is szokták mindig kellő szabatossággal kifaragni, úgy hogy néha a fokos lécz és a pálczatag közötti különbség elenyészik. A hornyolat a vele szomszédos pálczatagtól is gyakran oly kevéssé válik külön, hogy hullámmá látszik vele összeolvadni.

Igen ritka esetben a fej és láb egyik lécze mellett fogsor vonul, vagy az átmeneti tagok helyét levélsoros kyma helyettesíti; más díszek is léphetnek közbe, tojástag, astragulus vagy kötéltag.

Az abacus homlokát rendesen arra használják, hogy ide vésik be az istenség nevét, melynek a fölajánlott oltár szól. Különösebb díszítésre itt nem igen jut hely és alkalom, legalább a fogadmányos oltároknál nem. Azonban vannak elvétve esetek, mikor az abacust megduplázzák. Az abacus rendesen alacsonyabb, mint a plinthus és csekélyebb a szélessége, azonban mindig túl megyen a tő szélességén. Vannak oltárok, melyek az abacussal végződnek, ilyen fölötte kevés létezik; a N. Múzeum gazdag gyűjteményéből alig egy-két példányt idézhetünk. Hogyha itt végük volna az oltároknak, akkor nem igen lehetne typusokat megállapítani, mert jóformán nincs két oltár, mely absolut

méretei, a tagok relativ arányai, az átmeneti tagok formája, rendje és fekvése tekintetében összevágna, mindezek az építészeti sajátságok — hacsak nem járulna hozzájuk külön szobrászati dísz is — csekélyszerű, alig szembetünő különbségek gyanánt érvényesülnek.

Van azonban az abacus fölött egy tag *(e)*, melyről előbb azt mondtuk, hogy az oltárok készítői szintén nélkülözhetlennek itélték, bár régi nevét sem tudjuk; megfelelőbb jelzés hiányában *felső abacusnak* fogjuk nevezni. A felső abacus, melyről senki sem tudja bizton, hogy miért van az oltáron, az a tag, melynek formája és díszítése olyan jellemző és főbb változataiban olyan következetes, hogy bátran lehet állandó formáira az oltárok typusok szerinti különválasztását alapítani. A felső abacust ez az elnevezés azért illetheti, mert legtöbbször ez is téglányalakú, mint az abacus, sőt néha absolute ismétli magasságban és szélességben a fej tábláját. Azonban legtöbbször már csekélyebb szélességénél fogva is különválik tőle és sokszor oly erősen megnő a magassága, hogy mint meredek keskeny dúcz áll ki az abacus síkjából; ilyenkor már alig illeti meg igazán a felső abacus neve.

A felső abacus legegyszerűbb alakja, a mikor mind a négy merőlegesen álló oldala simán maradt. Ez az egyszerű alak nem oly sűrűn fordul elő, mint a tartomány szerény művészi igényeinél eleve várnók.

Jóval gyakoribb az a typus, mely a felső abacus két homlokfelőli sarkán bevésett vonalú vagy kifaragott acroteriumot mutat. Néha a két acroterium között megjelenik az orom háromszöge is, tanuságul arra, hogy a két sarokbeli fül nem a kőfaragó önkényéből, de templom homloka és a sír felső befejezése révén jutott az oltárra. A sarokbeli fülek sokszor símák, máskor kifaragták rajtuk az ismert félpalmetteket, sőt néha csupán a félpalmettek jelennek meg. A középső ormot gyakran egyszerű összekötő sáv pótolja, néha rozetta vagy egyéb dísz helyettesíti. Így ez a typus több változatban szerepel, melyekből többeket utóbb a N. Múzeumban őrzött árák példányain mutatunk be. Az indás palmettek oltárainkon ugyanazt az elfonyadt modoros idomot öltik, mint a síremlékeken; legritkábban mint levélcsomó jelentkeznek, rendesen soványszárú tekercses végű indákból alakulnak. Sőt még egy átváltozáson megyen keresztül a palmett. Teljesen elveszti a csokros elrendezés jellegét, az indák végső tekercses hajlásai is megszünnek, csupán a fülek hajló vonalával párhuzamosan futó pálczák és hornyalatok töltik meg az acroteriumos fülek felületét. Így ölte meg provinciális kőfaragók értelmetlensége a maga körében ezt az évszázadok óta az egész antik művészeten végigmenő díszítő motivumot.

Hogyha a röviden jellemzett változatok összefoglalására alkalmas elnevezést keresünk, akkor ez a szapora typus acroteriumos oltár czímét öltheti, megkülönböztetésül a másik majdnem ép oly gyakori typus-

tól, melyet két oldalt a felső abacus mellé rakott ion vánkostól ion vagy párnás typus nevével jelölhetünk.

Az ion oszlopfej két párnás tagja a felső abacus homlokán koronggal, vagy legalább mint körfelület mutatkozik. A korongot léczczel vagy egyszerű körrel keretelik be és beléje csillagot vagy rozettát vésnek vagy faragnak; csak nagy ritkán maradt meg az előmintáról a csigavonal. A provincia szerény kőfaragó műhelyeiben az ion oszlop párnáiról ritkán volt a munkásoknak világos fogalmuk, legtöbbször egyszerű hengerformát adnak a párnáknak, a középső összeszorító gyűrű sokszor elmarad és a gyűrűtől kétfelé kecses hajlásokban elnyúló két párnarész alakítása csak a csinosabban kifaragott a szabatosabban kidolgozott példányokon emlékeztet a görög ion oszlop fejtagjára.

A párnás oltárok typusában is elég változatosságot tapasztalunk. A felső abacust két rétegre tagozzák néha, úgy hogy a két párna és a felső abacus felső tagja külön talapzaton emelkedik, a két korong közé néha rozettát helyeznek, máskor hol a korongok aljából, hol felső hajlásukból indítanak a középtér felé indát, ezek az indák összefutnak, gyűrűtag fogja össze, kis palmett nő ki a találkozás központjából, néha egyéb díszítményekkel is ékítik a felső abacust.

Végül ritkán ugyan, de mégis akadnak példák, melyeken a füles és a párnás typus lényeges sajátságai egyesülnek. A Nemzeti Múzeum gazdag oltárgyűjteményéből ilyen összetett idomokra is idézhetünk mintákat.

II. Az előbbiekben a pannoniai oltárok lényeges alakjairól, tagozásairól és leggyakoribb díszítéseiről áttekintést adtunk; az adott magyarázatok azonban kellő világosságot csak oly demonstratio révén nyerhetnek, mely lehetőleg a typusok és főbb változatok sorrendjében mutatja be magukat az emlékeket. E bemutatásra a N. Múzeum emléktára szolgáltatta a szükséges mintákat.

I. Felső abacus nincs.

1. Az oltár nélkülözi a felső abacust. Lába: plinthus, erős lécz, erősen hajló kyma és lécz. Feje: lécz, kyma és lécz. A Jupiternek szentelt oltár magassága 61 cm, szélessége 34 cm, vastagsága 26 cm. Lelhelye Duna-Bogdány, 1888-ban került a N. Múzeumba. C · I · L · III. 10581. állították 222—235.

Két hasonló idomú oltár van a N. Múzeumban, egyik Silvanusnak szól, a másikon az előlapon dombormű van kifaragva, mely Mithras bikaáldozatát ábrázolja.

II. A felső abacus tagozatlan.

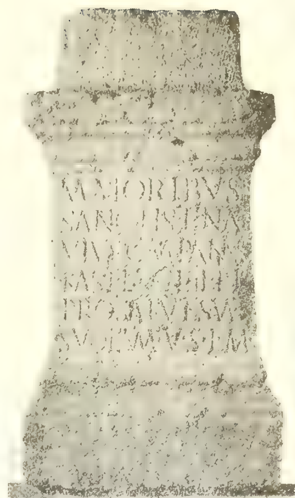
2. A felső abacus szélessége kissé túlmegy a tő szélességén. Lába: erős plinthus, lécz, hornyolat, pálczatag; feje ferde sáv, pálczatag, hornyolat, lécz, gyönge abacus. A Jupiter salutarisnak szentelt oltár ma-



2. ábra.



1 ábra.



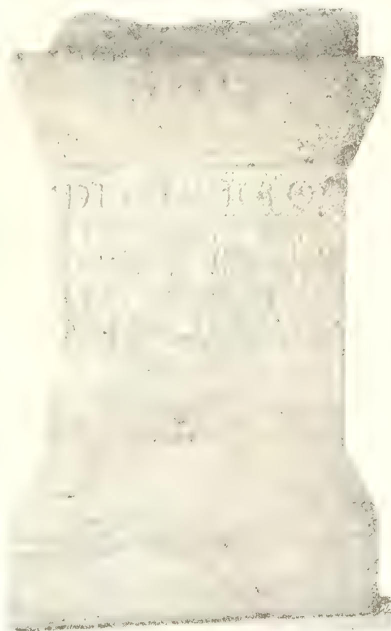
3. ábra.

gassága 93 cm, szélessége 37 cm. Lelhelye Ó-Buda, 1870-ben került a N. Múzeumba C·I·L·III. 6456.

3. A felső abacus, mint erős ducz emelkedik ki, alul szélessége összevág a tő szélességével, fölfelé kissé keskenyül. Lába: erős plinthus, pálcza, hornyolat, pálcza, lécz. Feje: lécz, pálcza, hornyolat pálcza, gyönge abacus. A Majoressancti-nek szentelt oltár magassága 67 cm; a n. múzeumban őrzik. Ó-Budáról való. C·I·L·III. 3468.

4. A felső abacus megcsonkult ugyan, de alig volt sokkal magasabb, szélessége kevéssel megyen túl a tő szélességén. A láb és fej fölötte kezdetleges, minden átmeneti tagozás nélkül, széles, ferde sáv vezet a hatalmas plinthustól és a gyönge abacustól a tő felé. A Mithrasoltár magassága 88 cm, szélessége 50 cm. vastagsága 32 cm. Ó-Budáról 1877-ben került a Nemzeti Múzeumba. Rómer-Dejardin 43. 138—161-ből való.

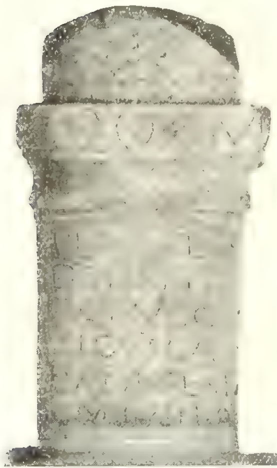
5. A felső abacus csonka, jóval magasabb lehetett. Karcsúbb a tőnél. A láb letört. Feje: lécz, kyma, lécz, csekély vastagságú abacus. A Jupiter-



4. ábra.

nek szentelt karcsú oltár csonka volta daczára 74 cm. magas és csak 41 cm. széles. Dunapenteléről a Paskum-dülőről 1902-ben került a N. Múzeumba. Készült 198—211. között.

Sima, felső abacussal biró oltár még tizenkettő van a N. Múzeumban Ó-Budáról, Ó-Szőnyről, Szent-Endréről, Pátyról, Csákberényről és Dunapenteléről. A felső abacus hol erősen kiszökő, hol megközelíti magassága az abacusét; szélessége hol egyforma a tő szélességével, hol túlmegy rajta, néha csekélyebb. A láb és fej tagozása a megszokott formákat mutatja.



5. ábra.

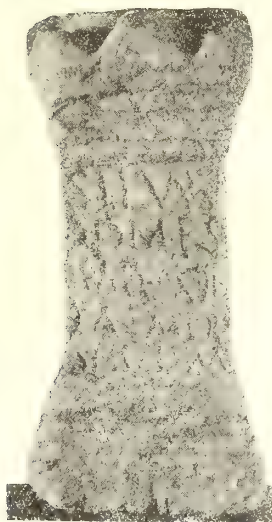


6. ábra.

6. A harmadik szám alatt idézett oltárhoz áll legközelebb a felső abacus erős duczszerű kiemelkedése és keskenyülésénél fogva. A duczot homlokán két domborműves négylevelű rozetta ékíti. A láb és fej tagozása kissé durván kinagyolt. A plinthust egy vízszintesen vezetett barázda mintegy megkettőzteti, lécz, hornyolat, pálczatag, lécz vezeti át a tőhöz. A fej ugyanazt a tagozást megfordított sorrendben mutatja. Az abacus meglehetős alacsony homlokát babérlevelekből rakott csokrok sora ékíti. Mindig két-két levél indul alsó csúcsával közös gömböczből, a széjjel hajló két levél közötti szögben egy harmadik kisebb levél áll függélyesen és hasonló levél választ el két-két levélcsokrot. Az oldalsó levelek gerinczét mélyített vonal képviseli. A Silvanus domesticusnak szentelt oltár magassága 62 cm, szélessége 19 cm. 1868-ban jutott Ó-Budáról a N. Muzeumba. Rómer-Dejardin 69. sz.

III. Ormos oltárok.

7. A templom homlokáról vett orom és az orom mellett álló két sarokbéli arcroterium kinagyolva jelentkezik a felső abacus homlokán, a felső abacus szélessége nagyobb, mint az oltártő szélessége. A három tag a felső abacuson vízszintesen futó vonalból emelkedik, mely a felső abacust két részre szeli, az alsó rész mint az ormos végzés talapzata jelentkezik. A láb és a fej tagozása gondatlan és értelmetlen. A Silvanus domesticusnak szentelt oltár magassága 40 cm, szélessége 15 cm. A N. Múzeumban őrzik. C·I·L·III. 3672. Rómer-Dejardin 67.



7. ábra.



8. ábra.



9. ábra.

8. Az orom és a két sarok-acroterium, mint egyenlő nagyságú három idom emelkedik, a középső idom egyenes oldalú, a két sarokidom belső körvonala hajlott. A felső abacus szélessége olyan, mint az oltártő szélessége; a hármas csúcs alatt a felső abacus alsó része, mint külön talapzat jelentkezik. A láb és fej tagozása határozatlan és értelmetlen. A Sol invictusnak szentelt oltár magassága 60 cm. Ó-Szőnyről került 1865-ben a N. Múzeumba C·I·L·III. 4301. Rómer-Dejardin 46.

9. A felső abacuson az orom és a két sarok-acroterium erősen domborodik, a szélessége túlmegy a tő szélességén. A három csúcs a fej abacusán áll. A láb tagozása: plinthus, pálczatag, meredek hornyolat és pálczatag. A fej tagozása határozatlan, az abacus alacsony volta mellett erősen kiszökő. A Minervának szentelt oltár magassága 58 cm. szélessége 27 cm. Ó-Szőnyről 1860-ban került a Nemzeti Muzeumba. C·I·L·III. 4299.



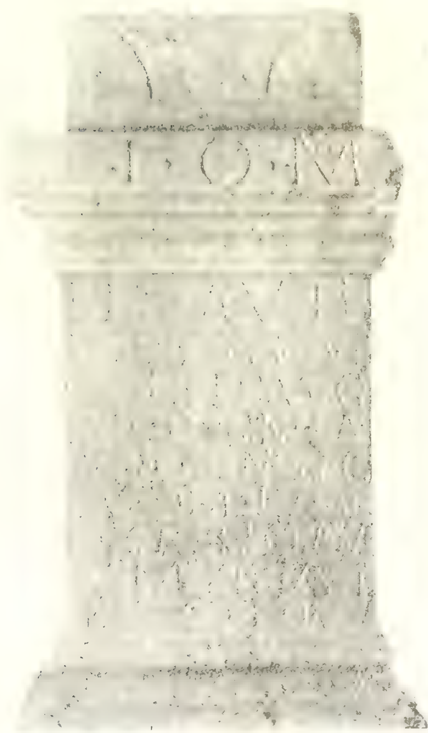
10. ábra.

Van egy Jupiter-oltár a N. Múzeumban, a hová 1860-ban hozták Székesfehérvárról, melynek felső része ugyan megcsonkult, de úgylátszik, hogy ezen typushoz tartozik. Rómer-Dejardin 26. C·I·L·III. 3344. 218-ban állították. Az a különössége, hogy felső abacusa háromtagú. Legalsó tagja legalacsonyabb homlokát ferdén álló rovátkos vonalak ékítik· Második tagja valamivel magasabb, ennek homlokába vésték a dedicatiót. Legfelső tagja legmagasabb, ennek homlokán megmaradt a középső orom alakja. Lába csonkán maradt, feje lécz, kyma, lécz, abacus; az abacuson durván bevésett, szögbe állított babérlevelek két csoportja maradt meg.

IV. Oltárok a felső abacus sarkain acroteriummal.

a) Az acroterium sima fül.

10. A felső és alsó abacus összefolyik, a két sarokfül, domború kiemelkedésben, a közbenső tér mint kivájt fölület jelentkezik. Az abacus szélessége nagyobb, mint a tő szélessége. A láb erős plinthus lécz, hornyolat lécz, a fej: lécz hornyolat, lécz? abacus. A Cautesnek szentelt oltárka magassága 44 cm, szélessége 25 cm. Dunapenteléről került a N. Múzeumba.

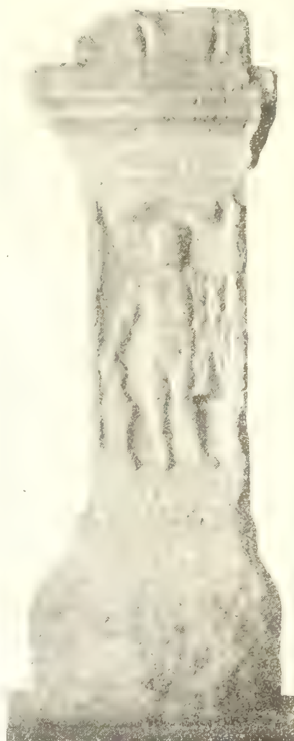


11 ábra.

11. A felső abacus, mint szabályos ducz emelkedik ki az abacusból, keskenyebb, mint a tő. Homlokán vonal jelzi a két sarokbeli fület, melyet alul vízszintes vonal egybeköt. A szabályosan faragott oltár lábának a tagozása: erős plinthus, lécz, pálcza, hornyolat, lécz, pálcza. Feje: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, mérsékelt magasságú abacus. A Jupiternek szentelt oltár magassága 100 cm, szélessége 45 cm, vastagsága 24 cm. Biáról 1883-ban jutott a N. Múzeumba. C·I·L·III. 10380.

196–211-ben állították. A N. Múzeumban más tizenegy oltáron van meg az abacus ilyfajta diszítése. Eltérések vannak az arányokban, a láb és fej tagozásában s a tőben. A felső abacus néha magasabb, máskor alacsonyabb, szélessége is változó és eltérés van abban is, hogy a két fület s az alsó sávot szegélyező vonal helyett a két fül és a sáv mint plastikus tagok emelkednek ki a kissé hátrább álló fölületből.

Jupiter-oltár Ó-Budáról 1857-ben került a N. Múzeumba. C · I · L · III. 3434. Rómer-Dejardin 14. — Jupiter Culminaris oltára Dunapenteléről 1874-ben került a N. Múzeumba C · I · L · III. 3328. — Jupiter-oltár Ó-Budáról. N. Múzeum, 1868. Rómer-Dejardin 9. — Jupiter-oltár Duna-Bogdányból, 1888-ból állították 229-ben. Silvanus Silvestris oltára Ó-Budáról, N. Múzeum, 1874. — Petronellről halottas oltár, Nemzeti Múzeum, Rómer-Dejardin, 153. C · I · L · III. 4462. — Budakesziről Nemzeti Múzeum, 1865. — Jupiteroltár Nemes-Káptalan-Tóti (Zala-m.), Nemzeti Múzeum, 1891. — Jupiter Dolichenus oltára Sárpenteléről, Nemzeti Múzeum. C · I · L · III. 3343, a 196—211. évekből. — Ó-Buda—Vácz, N. Múzeum, 1857. C · I · L · III. 3492. — Ó-Budáról, a hajógyár-sziget partján. C · I · L · III. 3445. N. Múzeum 1865. A 218. évből.



12. ábra.

12. Az abacus sarokfüleit alul egybekötő sáv hiányzik. Az oltár két oldalát dombormű ékíti, csak az egyik oldalát mutatjuk cf. Rómer-Dejardin 59. C · I · L · III. 3427. Ó-Budáról, magassága 122 cm.

Sávnélküli oltár van ezenkívül három a N. Múzeumban. Egy fölirat nélküli példány. — Egy sabariai származású oltár, Venus Victrix tiszteletére, Rómer-Dejardin 55. C · I · L · III. 4167. — Egy Silvanus-oltár Rómer-Dejardin 353.

13. A füleket összekötő sávot megduplázták úgy, hogy a felső sáv rövidebb. A felső abacus kissé szélesebb, mint a tő. A láb: plinthus, lécz, kyma, lécz. A fej: lécz, kyma, écz, abacus. A (Nymphæ) campestresnek szen-



13. ábra.

telt oltár. 1899-ben Ó-Szönyről került a N. Múzeumba mag. 93 cm., szél. 35 cm., vastags. 24 cm.

Hasonló a felső abacus tagozása egy domborművekkel ékített oltáron, a N. Múzeumban. Ó-Budáról (Váczról), 1857. Romer-Dejardin 59. C·I·L·III. 3427. Hasonló a tagozás egy óbudai Silvanus-oltáron. C·I·L·III. 3502.

14. A két fület összefűző két sáv egyforma nagyságú. A felső abacus még azt a sajátszerűséget mutatja, hogy alsó része, mint a fejre átvezető ferde sáv van különtagozva. A sávot lécz szegélyzi és a be-



14. ábra.



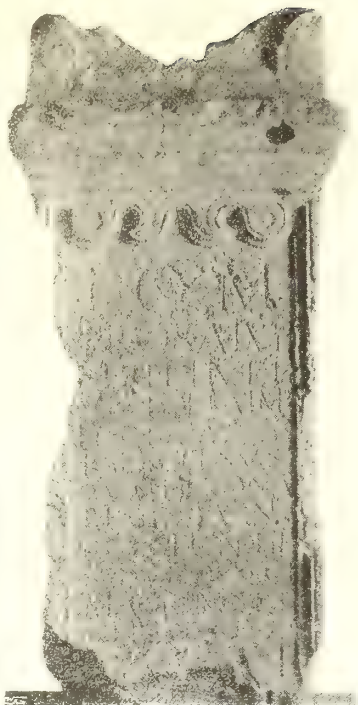
15. ábra.

keretelt mezőt babérleveles csokrok sora ékíti. A plinthust egy vízszintes vonal magasabb és alacsonyabb mezőre osztja, mely mint lécz jelentkezik, fölötte pálczatag, hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz pálcza, hornyolat, lécz, abacus. Az abacust lécz szegélyzi körül és ugyanaz a mustra ékíti, mint a felső abacus tövét; csakhogy itt a leveleknek van gerinczük, míg a felső sorban a levelek gerinczét középső barázda helyettesíti. A Jupiternek szentelt oltár a Nemzeti Múzeumban van. C·I·L·III. 3452.

15. A két fül tövét köteltag köti egybe. A felső abacus fölfelé keskenyülő erős ducz, tövén szélessége megegyezik a tő szélességével. A láb: plinthus, melynek felső szélén lécz, pálcza, hornyolat, lécz. A fej lécz, hornyolat, lécz, alacsony abacus. A Junónak szentelt oltárt

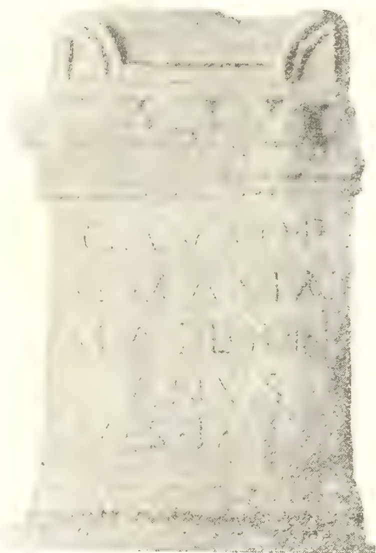
a budai Zugligetben találták. Magassága 38 cm, szélessége 15 cm, vastagsága 10 cm. Nemzeti Múzeum, 1871. Az oltárt 207-ben állították.

A füleket összekötő kötéltag ismétlődik egy Jupiter- és Geniusoltáron, melyet 231-ben állítottak. Rómer-Dejardin 24. C · I · L · III. 3457. Ó-Buda. Nemzeti Múzeum. — A kötéltag az alsó abacus felső szélén egész szélességében vonul végig egy Silvanus-oltáron, mely 1858-ban került Ó-Budáról a N. Múzeumba. C · I · L · III. 3503.



16. ábra

16. A két fül tövét vastag pálczatag köti egybe. A fül széle léczes szegélyű. Lábán és keskeny oldalain megcsonkult. Tövének homloka keretes. A keret két vékony lécz közötti hornyolat. A keret felső oldala két hajlított hegyes csúcs és két kör idomát ölti. A négy idomban szalagos sáv vonul végig. A fej: meredek kisebb hornyolat, két lécz, erősebb hornyolat, vékony lécz, gyönge abacus. A Jupiternek szentelt oltár másik három oldalán domborműves alak. Magassága most 150 cm, szélessége 64 cm; vastagsága 58 cm. Budáról 1816-ban került a Nemzeti Múzeumba C · I · L · III. 3462. Rómer-Dejardin 11.



17. ábra

17. A felső abacuson a két fül csekély magasságú párkányon áll, a fülek tövét pálczatag köti össze és a fül belső hajlott szegélye is pálczás, a fül hajlott oldalán ismétlődik a pálcza, de gyönge és a külső egyenes széle is pálczás. Lába hiányos, feje: lécz, meredek hornyolat, lécz és alacsony abacus. Az oltár Ó-Szőnyről 1885-ben jutott a Nemzeti Múzeumba, magassága most 75 cm, szélessége 40 cm.

18. A felső abacus és alsó abacus egy tagból áll, harántosan futó kötéltag két egyenlő részre osztja, rajta a fülek kettős pálczás belső széllel emelkednek. Az alsó osztály közepén

kicsi gömbidom és tőle jobbra-balra ∾ idomú inda körben záró végekkel. Az oltár alján megvan a czöveg, a mely a földben megállította. Lába: erős plinthus, pálcza, hornyolat, lécz; feje lécz, hornyolat, lécz, az abacus a felső abacussal egy tagot alkot, szélességük erősen kiszökik a tő szélességén túl. A Jupiter-oltár magassága 126 cm, szélessége 48 cm. Lelhelye Nemes Káptalan. Tót, N. M. C · I · L · III. 13418.



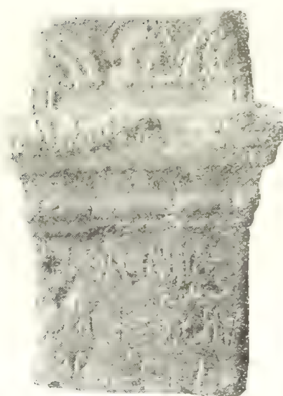
18 ábra.

19. A felső abacus, mint erős, fölfelé keskenyülő ducz emelkedik. Homlokának alsó harmadában léczkeretű tábla, rajta a két fül hajló oldala kettős léczszegélylyel emelkedik, a két fül között léczes szegélyű körded idomban határozatlan roncsolt felületű dombormű.

Az oltár alsó fele hiányzik. Feje: lécz, pálcza, hornyolat, pálcza, alacsony abacus. A Libernek és Liberának szentelt oltár Pátkáról (Fejérm.) került a Nemzeti Múzeumba. C · I · L · III. 10343.

20. A felső abacus meglehetős keskeny, erősen kiemelkedő ducz, a két fül rajta igen széles és aljuk nagyon közel jár egymáshoz. A munka meglehetős durva és szabálytalan. A láb plinthus és minden tagozást nélkülöző, ferde sáv, a fej is ily ferde sáv és abacus.

A Silvanus-oltárka 39 cm magas, 15 cm széles, 11 cm. vastag. 1869-ben került Ó-Budáról a Nemzeti Múzeumba. Rómer-Dejardin 66. C · I · L · III. 6458.



19 ábra

Hasonló Jupiter-oltár közeljáró fülekkel a felső abacuson került Ó-Budáról a hajógyárról a N. Múzeumba 1873-ban. Rómer-Dejardin 338.

21. A felső abacus a tő szélességében emelkedik, a két fület alsó sáv köti össze, a sáv fölött tüskés akuthuslevelek töltik ki a két fül között a tért. Lába: erős plinthus, lécz, hornyolat, lécz, második, sekélyebb lécz. Fej: lécz, meredek hornyolat, lécz, gyönge abacus.

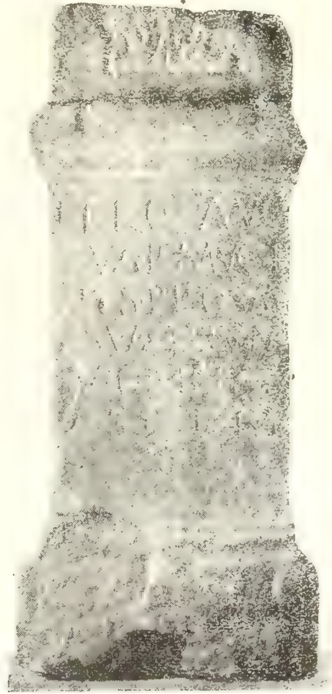
A Herculesnek szentelt oltár magassága 91 cm, szélessége 33 cm. Eszékről került a N. Múzeumba, bal oldalán Minerva, jobbik oldalán Hercules domborműve. C · I · L · III. 6451 = 10266.

Van Ó-Szőnyről a N. Múzeumban egy oltár, Genius loci tiszteletére készült, Rómer-Dejardin 63. C · I · L · III. 4289. A két fül között a sávon levélcsokor (? emelkedik, a felső abacus felső szélén két rozetta (?) nyoma maradt, a felület sérült. Az oltár 269-ben készült.

Egy óbudai Jupiter-oltáron, a N. Múzeumban, a két fül és köztük egy nagy levél (?) a felső abacus alsó szélén vonuló párkányán emelkednek. Rómer-Dejardin 17. C · I · L · III. 3449.



20. ábra.



21. ábra.

Ó-Budáról való, Jupiternek és Junónak szóló csonka oltár. A felső abacus keskenyebb mint a tő. A két fület összekötő alsó sáv fölött van egy harántos pálczatag, rajta mindegyik fül hajló vonala párhuzamosan ismétlődik, középett szögben találkozik a két belső hajlott vonal. 1871-ben került Ó-Budáról a N. Múzeumba. Rómer-Dejardin 343.

22. A két fül belső hajlása háromszoros ismétléssel rajta áll az abacuson, közben középett szőlőfürt. Láb: plinthus, pálcza, lécz, hornyolat, pálcza és két lécz. Fej: két lécz, pálcza, hornyolat, két lécz, abacus. Az abacust csoportba rakott babérlevelek ékítik, a levelek gerincze helyén mélyedés. A Jupiter és Juno tiszteletére készült oltár magassága 112 cm, szélessége 56 cm. Váczról (Ó-Budáról) való. Rómer-Dejardin 35. C · I · L · III. 3459.



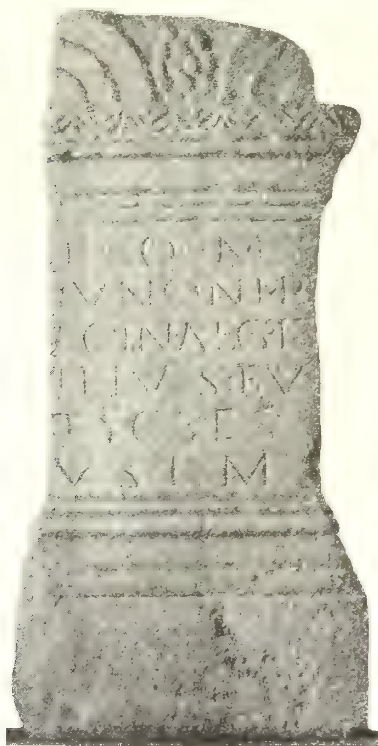
23. ábra

23. A felső abacus keskeny, magas ducz, homlokán két harántos lécz vonul a tövén, rajta a két fül belső széle csúcsban összefut, a csúcsban gömbölyded idom.

A Jupiteroltár alsó része sérült. A fejlécz, lécz, meredek hornyolat, lécz, abacus. Ó-Budáról a gyár-szigetről került 1882-ben a N. Múzeumba. Magassága 77 cm, szélessége 30 cm, vastagsága 23 cm. C·I·L·III. 10420.

b) Az acroterium fülei pálczásak.

24. Igen magas duczszerű felső abacuson a fül hajló-vonala irányában 8—9 pálczatag sorakozik; a legbelső pálczák a fül közepe táján csúcsba futnak, az így támadt szögben rozetta (?) ült. A ducz két mellékoldalán ismétlődik ez a kép. A láb hatalmas plinthussal indul, rajta lécz, hornyolat, pálcza, rajta fölfelé irányuló fogsor és lécz. A fej lécz, lefelé irányuló fogsor, pálcza, hornyolat lécz, gyönge abacus. Az Ó-Budáról származó díszes Jupiter-oltár Váczról, 1857-ben került a N. Múzeumba, magassága 93 cm, szélessége 48 cm.



22 ábra



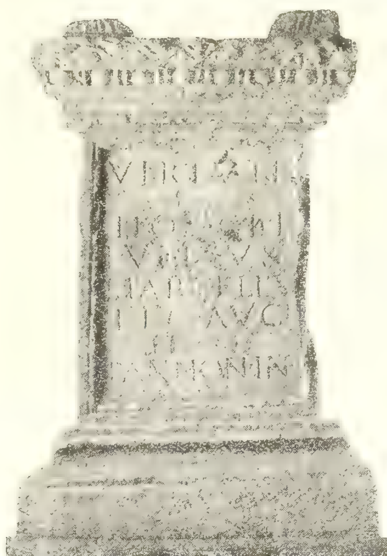
24. ábra

Rómer-Dejardin 15. Egyik mellékoldalán tál, a másikon korsó van kifaragva.

25. A felső abacus igen magas ducz, mely a tőnél keskenyebb. A fül hajló széle irányában hat-hat pálczatag sűrűn sorakozik és az alsó abacuson áll, a fül két legbelső pálczája egymással szögben találkozik, a pálczák külső vége a felső abacus függélyes széleire talál, a ducz felső szélét nem érik. A láb hatalmas plinthussal indul, rajta keskeny lécz, erős hornyolat, lécz fölfelé álló fogsor és két lécz egymás fölött. Három fokozatosan kiálló lécz, hornyolat, lécz, abacus. Az



25. ábra.



26. ábra.

abacuson párosával rakott babérlevelek sora. A Silvanus domesticusnak szentelt oltár 65 cm magas, 25 cm széles; Ó-Budáról 1873-ban került a N. Múzeumba. Rómer-Dejardin 355; C·I·L·III. 3495.

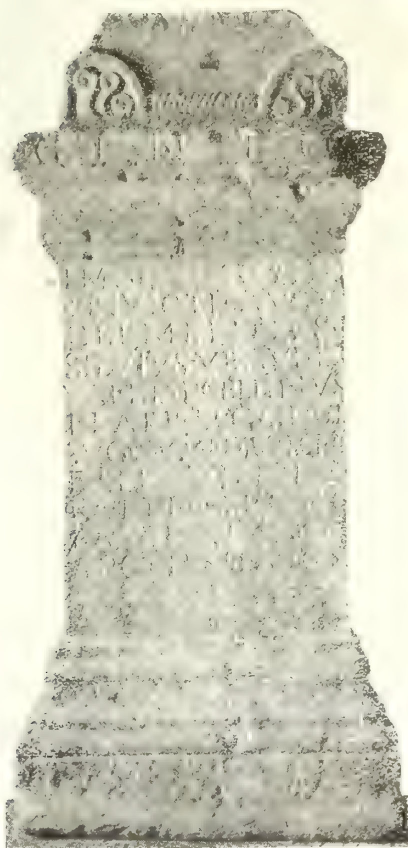
Van a N. Múzeumban egy más, bár kevésbé díszes Silvanus-oltár, hasonló pálczás fülekkel a felső abacuson. Izsáról 1880-ban került a N. Múzeumba. C·I·L·III. 12003.

26. Felső abacus nincs az oltáron, csupán két fül áll ki az abacusból, mely most csonka, de világosan fölismerhető, hogy a fülek pálczásak voltak. A láb: plinthus, keskeny lécz, erősen dülő sekély hornyolat, pálcza és lécz. A feliratos lapot léczből és pálczából alakított keret szegélyzi. A fej: lécz, pálcza, hornyolat lécz, astragalus, abacus. Az abacus homlokának a közepé palmett és röpkénylevelű indák ékítik.

A Virtus tiszteletére készült oltár 1873-ban Pécsről került a Nemzeti Múzeumba; a II. században készült; magassága 86 cm; szélessége 58 cm; vastagsága 38 cm. C·I·L·III. 3307.

c) Az acroteriumos fülekben félpalmett van.

27. A felső abacus erősen kiemelkedő ducz, melynek fölül sajátszerű a befejezése, két oldalt sarkait behajló síkban metszették el.



27. ábra.



28. ábra.

A két fül keretes. A félpalmett egy tekercs végű indából és dupla tekercsű S idomú indából alakul. A felső abacust alul keskeny lécz szegélyzi, melyen a fülek emelkednek, a léczen a fülek tövét kötéltag köti össze. A láb: plinthus, pálczatag, meredek hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz, pálcza, hornyolat lécz, alacsony abacus.

A császár geniusának szentelt oltár 1805 óta van a N. Múzeumban; magassága 124 cm, szélessége 42 cm, vastagsága 32 cm. C·I·L·III. 3424. Rómer-Dejardin 25. Az oltárt 267-ben állították.

28. A felső abacus alján alacsony párkány, rajta emelkedik a két

fül belső hajló kerete. A félpalmett gyűrűs végű, három indája alul gyűrűs végű szögben fut össze.

A láb: igen magas plinthus, pálcza, lécz, hornyolat, lécz. A fej lécz, pálcza hornyolat, lécz, alacsony abacus.

Az abacust kettesével sarokba érintkező babérlevelek sorával diszítették; a levelek középtengelye irányában éles mélyedés. A két mellékoldalon dombormű. Az Adonisnak szentelt oltár 1868-ban Ó-Budáról jutott a Nemzeti Múzeumba. Magassága 91 cm, szélessége 30 cm. Rómer-Dejardin 48.

Jupiternek és Junónak szentelt oltár jutott Ó-Budáról a Nemzeti Múzeumba, melynek felső abacusa ugyan sérült, de megmaradt jobbik füle ugyanoly félpalmettel, csakhogy az indák szárai ellentétesen állanak. C·I·L·III. 10427. Állították 243-ban.



29 ábra.

29. A felső abacust vízszintes lécztag ketté választja, fölötte a fül hajló széle keretes, a palmettek indái nagy tekercsekben végződnek. A lécz alatt a középett mélyített egyenszárú háromszög és két oldalán három-három befelé dülő vonal. Láb: erős plinthus, lécz, hornyolat, pálcza. A tő homlokoldalán fülkeszerű mélyedésben kecskeszárú és kecskeszarvú Silvanus domborműves alakja, baljában a görbe bot. A fej: lécz, lécz, hornyolat, lécz, abacus. A Silvanus Silvestrisnek szentelt oltár 1858-ban Ó-Budáról jutott a N. Múzeumba; magassága 118 cm, szélessége 44 cm, vastagsága 28 cm. C·I·L·III. 3499. Rómer-Dejardin 76. Az oltárt 218-ban állították föl.



30. ábra.

30. A felső abacuson a hajló lécztől határolt félpalmettek közt félkörű lécz alatt bekeretelt körben hétlevelű rozetta.

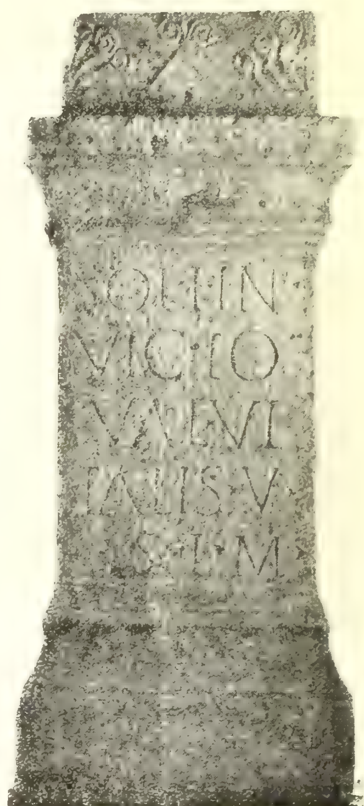
Láb: erős plinthus, lécz, hornyolat, pálcza, lécz; fej: lécz, lécz, pálcza, hornyolat, lécz, igen alacsony abacus.

A Jupiternek szentelt oltár Ó-Budáról került a N. Múzeumba; magassága 72 cm, szélessége 39 cm. C·I·L·III. 3448. Rómer-Dejar-din 16.

31. A felső abacuson a hajló lécztől határolt félpalmettek közt akanthuslevél áll. Láb: A plinthus közepén aljával egymást érintő ellentétesen vízszintes irányban közös tengelyben fejlődő két gazdagon tagozott akanthuslevél; pálcza, lécz, hornyolat, pálcza. A tő homloklapján a feliratot keret szegélyzi, mely két lécz között álló hornyolatból



31. ábra.



32. ábra

alakult; a tő két mellékoldalán dombormű; a keret felső ága hullámzó idom, itt a keretet fölülről a kerethez simuló hullámzó sáv kiséri. A fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, alacsony abacus. A Herculesnek szentelt (óbudai?) oltár 1857-ben Váczról került a Nemzeti Múzeumba; 122 cm. magas, 60 cm. széles, 26 cm. vastag. C·I·L·III. 3427. Rómer-Dejardin 59.

32. A felső? abacus két oldalsó szélén és alján léczes párkány.

A két sarokból befelé irányuló három tekercses végű inda körül a fül kerete hiányzik. Középett az alsó párkányra háromszögben állított két egyenszárú inda, melyet a tekercses végek alatt összegyűrűztek.

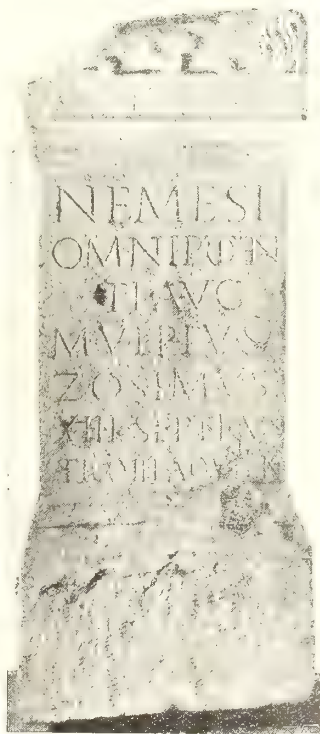
A láb: plinthus, lécz, szokatlan magas sekély és meredek hornyolat, pálcza, lécz, kisebb hornyolat. A fej: sáv, lécz, pálcza, hornyolat, lécz, alacsony abacus.

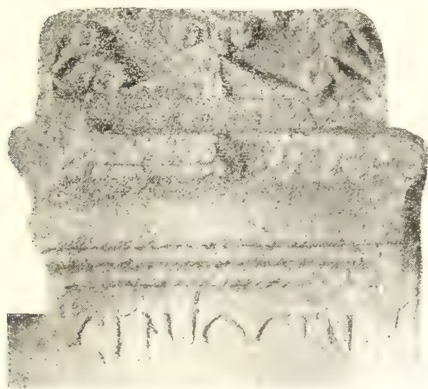
A Solinvictusnak szentelt oltár 1871-ben jutott Ó-Budáról a Nemzeti Múzeumba. Magassága 92 cm, szélessége 41 cm. C·I·L·III. 3483. Rómer-Dejardin 448.

Van egy Jupiter-oltár a N. Múzeumban, melynek felső abacusa tagozatlan, a két félpalmett indái az oldalszélekből nyúlnak a középtengely felé, a középen valószinűleg kétfülű amphora volt ábrázolva, most sérült a felső abacus. Csák-Berényből való az oltár. A. É. 1907. 235.

33. A felső abacuson alul párkány, a két oldalsó szélen lécz volt. A félpalmetták indái az oldalszegélyből indulnak, a két alsó inda végső tekercse lefelé hajlik, a felső fölfelé, a harmadik legfelső elsatnyult. A párkány közepén szélesre nyúló háromszög, melynek két oldalszöge a palmetták alatt indul, a háromszög közepén két indapár (?) emelkedik a középső csúcs felé, ott két gyűrűtag alá borul a csúcsra, oldalt egy-egy tekercs indaszár kifelé hajlik, közöttük talán virággal végződött a két középső szár.

Az oltárnak csak felső része maradt meg. A fej két lécz fölött pálczatagot mutat, fölötte hornyolat, lécz és alacsony abacus. A Genius cen(turiæ)-nek szentelt oltártöredék. Ó-Budáról került 1883-ban a Nemzeti Múzeumba. Magassága 32 cm, szélessége 46 cm.





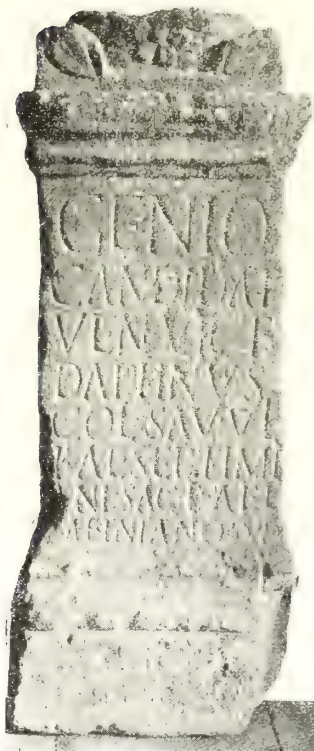
33. ábra.

34. ábra.


35. ábra.

34. A felső abacusnak alul párkánya, két oldalt lécz szegélye van. A félpalmett három levele hegyes, hajlott végű és egész hosszában hasadt, hajlásuk a szélkeret felé fordul és a legbelső tekercsvégű szárral indul, a másik kettőnek alsó vége hegyes. A balfelőli félpalmettből igen kevés maradt meg és hiányos a középett álló négylevelű rozetta, melynek szirmai gerinczesek voltak.

A láb igen magas plinthussal indul, lécz, hornyolat, pálcza és lécz. A fejlécz, pálcza hornyolat, lécz. Magassága 120 cm, szélessége 43 cm, vastagsága 37 cm. A Nemesisnek szentelt oltárt az aquincumi amphitheatrum Nemesis szentélyében találták. 1880. N. Múzeum. C·I·L. 10441. Az oltárt 162-ben állították.


36. ábra.

35. A felső abacus megcsonkult, a Nemesis-oltáréhoz hasonló volt. Alsó párkánya nincs, de megvan a két oldalsó lécz. A sarokbeli félpalmettákból meglátszik a két belső levél alsó indulása, a végső levél erős tekercscsel indult. A felső abacus közepét talán fenyőtoboz (?) vagy hasonló domborműves idom ékítette, melynek már csak roncsolt fölülete látszik.

A láb: plinthus, lécz, meredek hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, abacus.

A Jupiter-oltár magassága 54 cm, szélessége 36 cm. Ó-Budáról került a Nemzeti Múzeumba. C·I·L·III. 3446. Rómer-Dejardin 22.

36. A füles oltárokhoz csatlakozik egy magára álló példány, melynek sajátszerűsége, hogy mindegyik fülén a megszokott idomok helyett gerinczes röpkény (?) levél van kifaragva. A két fület alsó párkány köti össze. A két fül között hatszirmú rozetta díszlik.

A láb: plinthus, pálcza, lécz, hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, igen alacsony abacus.

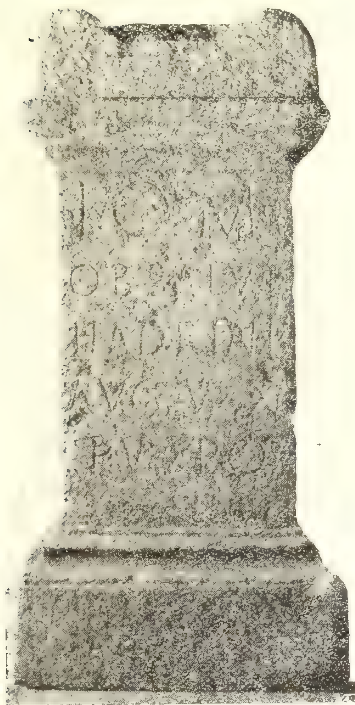
A candidatusok geniusának és Venus Victrixnek szánt oltár ma-

gassága 84 cm. Szombathelyről került a N. Múzeumba. C·I·L·III. 4152. Rómer-Dejardin 56.

V. Párnás oltárok.

A felső abacus két oldalán párna, melynek vége a homlokon, mint két korong jelentkezik.

37. A két korongot a felső abacuson sáv köti össze; mindegyik korongba négyszirmú virágot véstek. A felső abacus párnástól jóval szélesebb mint a tő.



37. ábra.



38 *a*. ábra.

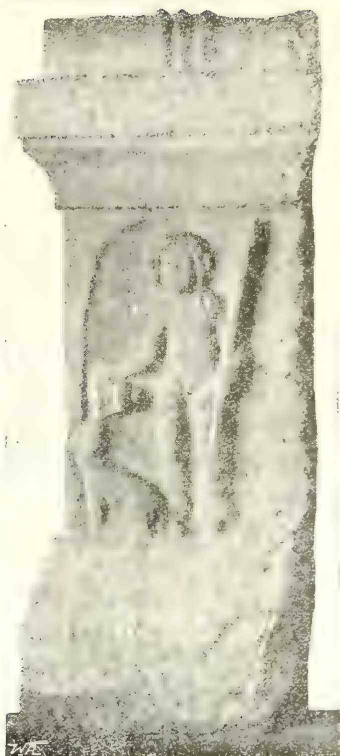
Láb: erős plinthus, pálcza, hornyolat, pálcza, lécz. Fej: lécz, pálcza, hornyolat, pálcza, gyönge abacus.

A Jupiternek Hadrianus üdveért szentelt oltár magassága 108 cm, szélessége 37 cm, vastagsága 30 cm. Ó-Budáról került a N. Múzeumba. C·I·L·III. 3431. Rómer-Dejardin 10.

Állították 117—138 között. Ez valószinűleg a legrégibb bizton datálható oltár Aquincumban.

38. *a)* A két korong túlemelkedik a felső abacuson; a korongokon keretbe foglalt hatágú csillag van bevésve. A felső abacus párnástul jóval keskenyebb az oltár tövénél.

A láb: plinthus, lécz, nagyon sekély hornyolat.



38 *b*. ábra.

A fej: hornyolat lécz, gyönge abacus.

A Liber és Liberának szentelt oltár magassága 61 cm, szélessége 37 cm, vastagsága 23 cm. C · I · L · III. 4297. Rómer-Dejardin 54.

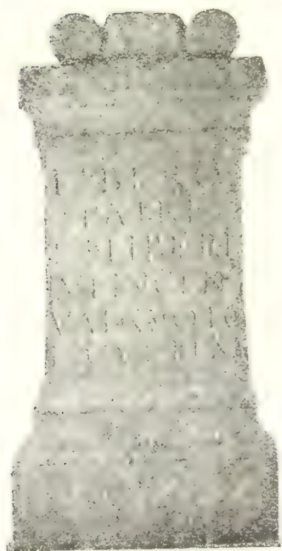
Állították valószínüleg 193-ban.

Két mellékoldalán dombormű.

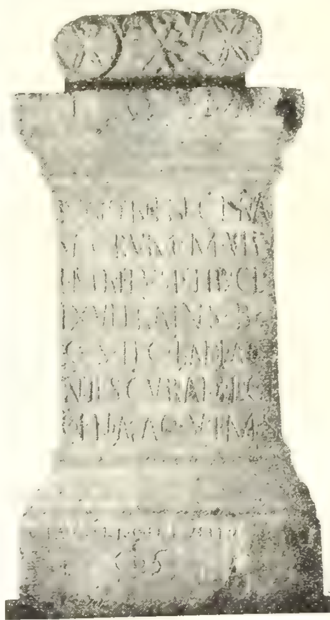
38. *b)* Ugyanazon oltár jobbik oldalán látjuk a párnát, melynek hengerded formája a végek felé kissé kiszélesbül, középett három gyűrűtag fogja körül.

A tövön körded zárású sekély mélyedésben Liber fürtöshajú alakja, az isten meztelen, csupán bal vállán látszik hátra csüngő köpönyegének csücske, baljával emeli a thyrsus botot, jobbjában tartja a kétfülű hydriát, lábánál guggol a párducz balra és jobbra fordítja ura felé fejét.

39. A párnák különválnak a felső abacustól és vele egyformán magasak; párnástul a felső abacus csak kevéssé keskenyebb, mint az oltár töve.



39. ábra.



40. ábra.

A láb: plinthus, lécz, hornyolat, lécz, lécz.

A fej: lécz, lécz, hornyolat, lécz, alacsony abacus.

A Libernek szentelt oltár magassága 107 cm, szélessége 46 cm. C·I·L·III. 10346.

Lelhelye Velencze (Fejér-m.).

Hasonló alakú a felső abacus egy Jupiter-oltáron, mely 1906-ban Dunapenteléről került a N. Múzeumba. Ismertette dr. Mahler Ede, Arch. Ért. 1907. 147.

40. A két léczeskeretű korongot hatlevelű rozetta díszíti, a levelek tengelyhosszában barázdásak. A két léczkört fölfelé hajló, félkörű lécz kapcsolja össze, alatta tizenkét ágú csillag. A felső abacus vánkostól keskenyebb, mint az oltár töve.

A láb: plinthus, lécz, lécz, hornyolat, lécz.

A fej: lécz, lécz, hornyolat, lécz, lécz, alacsony abacus.

A Jupiternek és Junonak szentelt oltár Ó-Budáról került a n. múzeumba C·I·L· III. 10429.

Magassága 74 cm, szélessége 42 cm; vastagsága 25 cm.

Az oltárt 210-ben állították.

Ó-Budáról került a n. múzeumba egy 49 cm magas oltárka, melynek felső abacusa ugyan roncsolt, de úgy látszik hasonlított a 40. számúhoz a díszítése, csakhogy a korongokban és a középen alkalmazott rozetták négyszirmúak, a léczkeretekből u. l. a középső rozetta fölé hajlott egy félkör inda. C·I·L· III. 3493.

Egy Jupiter-oltáron Baracskáról a n. múzeumban a felső abacus alján párkánytag vonul harántosan, felső része sérült, de baloldalán csigában hajló inda nyoma maradt.

41. A felső abacus erősen kiemelkedő ducz, fölülete sérült, de világosan látszik az alsó párkány, rajta a jobboldali keretes szegélyű korong megmaradt, a keretben bevésett négyszirmú rozetta. Úgy látszik, hogy a párkányon közvetlenül mindegyik korongból indaszár vonult a felső abacus közepe felé, ott fölemelkedett és rajta fekszik dupla tekercs, a két tekercsnek közös az alsó indája és egymás felé fordul. A felső abacus szélessége ugyanolyan, mint az oltár tövének a szélessége.

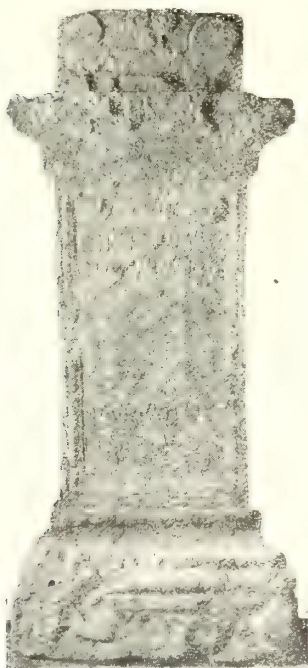
A láb: a plinthus homloka roncsolt, mégis észrevehető rajta egy harántosan vonuló bekeretelt mélyedés, a keskeny oldalak behajlók, közepett gyűrűs kör, benne gömbidom, jobbra balra levél (?) csatlakozik erős kerettel és tengelyét jelző sávval, a plinthuson vastag pálczatag, lécz, hornyolat, lécz.

A tő föliratát léczes és hornyolatos keret szegélyzi, melynek felső ága tompa orral kihajlik a mezőre és a két sarok irányában fölfelé álló tompa orrot alakítva fut belé a keretben.

A fej: lécz, hornyolat, lécz, alacsony abacus.

Az isteneknek és istennőknek ajánlott oltár az ó-budai hajógyári szigetről jutott a n. múzeumba; magassága 134 cm, szélessége 59 cm. Az oltárt az ó-budai hajógyári szigeten találták. N. M. C·I·L· III. 3418. állították a III. század nyolczvanas éveiben.

42. A felső abacus párkányos szelvényén négyszirmú rozetta van a két keretes korongban, mindegyik korongból kiindul egy inda a közepe felé, ott fölemelkedve egymáshoz símulnak, gyűrűtag metszi és azontúl kétfelé tekercscsel végződnek; az indák alsó szögében a gyűrűből kiinduló tojásdad idom tölti ki a tért.



41. ábra.



42. ábra.

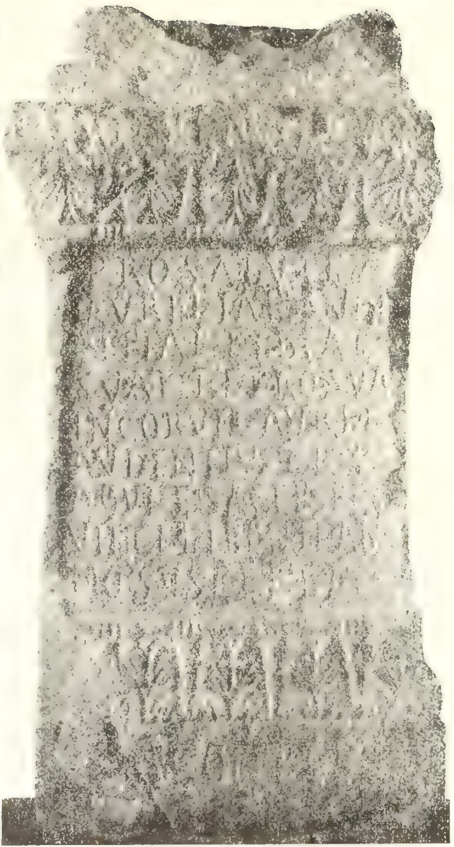
Láb: magas plinthus, lécz, hornyolat, pálcza, lécz.

Fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, alacsony abacus, magassága 66 cm, szélessége 32 cm, vastagsága 43 cm.

Találták Ó-Budán C·I·L· 10469, állították 222–236.

43. A felső abacus alján talapzatos párkány, a fölötte lévő rész csonkán maradt. Mégis föltehető, hogy a két oldalsó korongról két inda vonult a közepe felé, úgy mint a 42. sz. oltárnál és megmaradt az alsó szögből lecsüngő tojásdad idom alja.

A láb: plinthus, fölfelé álló akanthus-levelek sorából alakuló kyma, fölötte lécz helyett astragalus. A tő föliratát két szélen vékony pillér szegélyezte. A fej astragalus, rajta lefelé állított akanthus-levelek sorából alakított kyma; alacsony abacus.



43 *a*. ábra.



43 *b*. ábra.



43 *c*. ábra.

A Nemesisnek szentelt díszes oltár Ó-Budáról származik, magassága 160 cm. N. M. Rómer-Dejardin 60. C·I·L· III. 3485; két mellékoldalán legfelül a felső abacust szegélyző hengeres vánkos, melyet közepett erős kötéltag szorít.

A láb: plinthus, a kymát fölfelé állított akanthus levelek sora alakítja, fölötte astragalus és leveles inda.

A tő közepét mélyített négyszögben egyik oldalán Fortuna *(b)*, a másik oldalon *(c)* Juno alakja díszíti, a körülfutó keret legkívül, lécz, mellette astragalus, legbelül durván faragott tojástagból alakul.

A fej: tojástag, astragalus, lefelé álló akanthus-levelekből alakított kyma, alacsony abacus.



44. ábra.

Egy ó-budai Jupiter oltár felső abacusa megcsonkult ugyan, de megmaradt rajta a jobboldali korong négyszirmú rozettával és a két inda hajlása, mely ezúttal a rozetta felső széléből indulhatott.

Az oltárnak megmaradt a különtagú talapzata. N. M. C·I·L· III. 10430.

44. A felső abacusnak nincs párkánya, felső része letört. A két korongon hatágú csillag, a csillag ágai háromszögűek, az összekötő két indának csak alsó két körszelvényű hajlása maradt meg, alighanem ezúttal is a korong felső részéből indultak.

A láb: plinthus, lécz, meredek hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, alacsony abacus.

[A mi a képen a plinthus alatt látszik, az a helyszínén az oltár számára emelt talapzat felső széle.

A Jupiter Hammonnak, a katonai laresnek és a többi isteneknek szentelt oltár magassága 72 cm, szélessége 40 cm, vastagsága 39 cm.

Rómer-Dejardin 31. C·I·L· III. 3463.

Ó-Budáról került a n. múzeumba.

45. A felső abacus alsó talapzata külön tagozódik. A két korongot ötszirmú rozetta ékíti. Ezúttal nem indát indít a kőfaragó a korongból, de oly idomot, mely bőségszaruhoz hasonló, a két idom a felső abacus közepén indává keskenyül, széles szalag metszi és a szalag fölött mindegyik indaszár tekercscsel végződik; a két bőségszaru között az alsó behajló szögből tojásdad tag nő ki.

A láb: plinthus, lécz, hornyolat, pálcza, lécz, keskenyebb hornyolat, pálcza, lécz. A fej: lécz, pálcza, hornyolat, lécz, pálcza, lécz, erősebb hornyolat, lécz, alacsony abacus.

Az Ó-Budáról származó Jupiter-oltár magassága 106 cm. Rómer-Dejardin 13. C·I·L· III. 3454.

46. A felső abacus különváló alsó párkányán a léczkeretű korongon ötszirmú virág van kifaragva, a keret felső részéből kiinduló indák odáig maradtak meg, a hol a párkányra hajlanak, a többi dísz letört.

A láb: plinthus, lécz, hornyolat, pálcza lécz, hornyolat, lécz.

A fej: hornyolat, lécz, pálcza, hornyolat, lécz.

A Mithrasnak szentelt oltár Ó-Budáról jutott a n. múzeumba 1855-ben. Magassága 122 cm, szélessége 65 cm, vastagsága 44 cm.

Rómer-Dejardin 42. C·I·L· III. 3486.

47. A felső abacus alsó alacsony párkányán erős léczkeretű korongban négyágú csillag, mindegyik ág háromszögű és kettős kerete van. A két korong aljából a felső abacus közepe irányában emelkedő két inda tompaszögben összefut, az alattuk tamadt mezőt keretes háromszög tölti meg. A korongból mindegyik inda fölött rövid szárú keretes szélű röpkénylevél az indák közös csúcsa felé hajlik.

A láb: plinthus, mely fölfelé fokozatosan keskenyül, fölötte két lécz.

A tő mezején a föliratot keret szegélyzi, a keret széles léczből, hornyolatból és igen keskeny léczből alakul.

A fej: két lécz, kyma, lécz, alacsony abacus.

A Jupiter-oltár a Budapest II. kerületi Török-utczából jutott 1887-ben a n. múzeumba. Magassága 125 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 36 cm. C·I·L· III. 10419, állították 212-ben.

48. A felső abacust alacsony párkány választja el az alsó abacustól. A léczes keretbe foglalt két korongban hatszirmú virág középső gömbidommal, a felső abacus legszéléig emelkedő két inda, mely ott csúcsban fut össze, léczczé merevedett és megduplázódott, az alattuk levő térben mélyített háromszög, melynek két szárát lécz szegélyzi.

Láb: csekély plinthus, lécz, meredek kyma, határozatlan pálczatag, lécz.

Fej: lécz, kyma, abacus.

A Terramaternek szentelt oltár magassága 116 cm, szélessége 56 cm. Császárról (Komárom m.) került 1902-ben a n. múzeumba; ismertette dr. Kuzsinszky Bálint Arch. Ért. 1902. 36.

Egy Volcanusnak szentelt oltár került 1817-ben D.-Bogdányból a n. múzeumba, melynek homlokán léczes háromszög, a keretes korongokban hétágú csillag. A felső abacus alján kötéltag s alatta mélyített háromszögek váltakozó sora. Rómer-Dej. 57. szám.

49. A felső abacus és a fej megsérült. A felső abacusból épségben maradt a jobboldali keretes korong, a benne levő négyszirmú virággal. A két korongot összekapcsoló vonal mint orom jelentkezik.



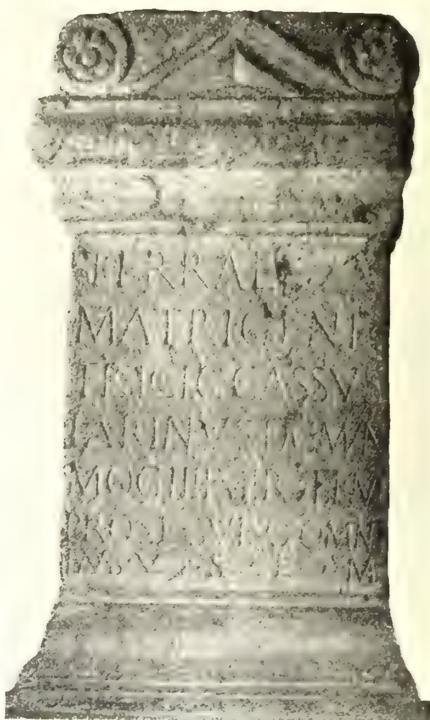
45. ábra



47. ábra



46. ábra.



48. ábra.

Láb: plinthus, pálcza, hornyolat, pálcza, lécz, lécz.

Fej: lécz (?) ? ? abacus.

A durván kidolgozott Jupiter oltár 1868-ban jutott Ó-Budáról a N. Múzeumba. Magassága 92 cm, szélessége 33 cm. Rómer-Dejardin 8.

50. A felső abacus alacsony talapzatán a két hengerded párna és közepett gerincz (?) emelkedik. A felső fölület sérült, a homlokon a két keretes korong, bennük hatszirmú virággal, mint erős szárú indák végei szerepelnek, az indaszárak nyilván középső csúcsban emelkedtek és az általuk befoglalt háromszöget talán akanthus levél töltötte meg.

Láb: erős plinthus, csekély lécz, meredek hornyolat, csekély lécz.

Fej: csekély lécz, meredek hornyolat, csekély lécz, abacus.



49. ábra.



50. ábra.

A halottas oltár magassága 75 cm. Ó-Budárról jutott a n. múzeumba. Rómer-Dejardin 234.

Egy oltár, melynek fekvő abacusa sérült, valószínűleg hasonlított az 50. számú oltár felső abacusához és a Campestresnek van szentelve, 1899-ben Ó-Szőnyből jutott a n. múzeumba.

51. A felső abacus alján sajátszerűen kettős talapzat mutatkozik. A homlokon a két korong négyágú (hasított ágú) csillaggal és egy orom mutatkozik, melyet behajló két oldalán egymás mellett két párhuzamos pálczatag szegélyez.

Láb: erős plinthus, két pálczatag (?), hornyolat (?), két pálcza (?).

Fej: lécz, hornyolat (?), abacus.

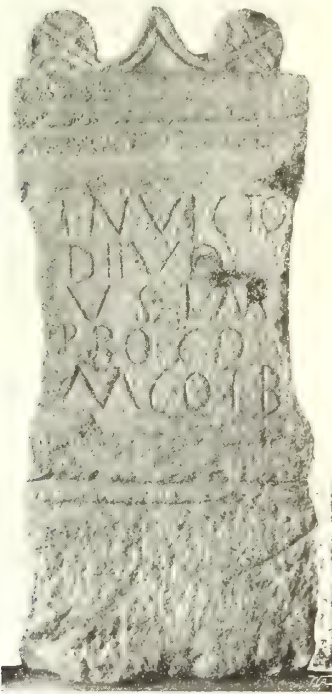
Az oltár készítője az építészeti tagozás iránt nem bírt elég érzékkel és tudomással.

Az Invictus Divusnak szentelt oltár 1868-ban Ó-Budáról került a n. múzeumba.

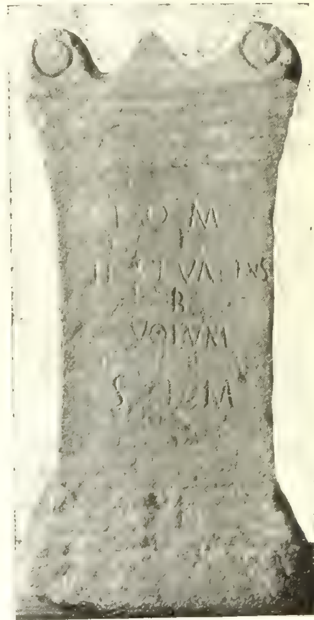
Rómer-Dejardin 41. C·I·L· 3476.

52. A felső és alsó abacus mint négy fokozatosan kiemelkedő egyenletes párkány jelentkezik, rajtuk legfölül egy gerincz és két szabálytalan párna; elölről is szabálytalan idom mutatkozik. A középső orom síma, a két korongon bevésett gyűrű.

Láb: plinthus és fölötte három lécz.



51. ábra.



52. ábra.

Az Ó-Budán lelt oltár magassága 65 cm. 1841-ben jutott a n. múzeumba. C·I·L· III. 3439.

VI. Összetett idomú oltárok.

A felső abacus a füles és párnás typust egyesíti.

53. A felső abacus megsérült. Alsó része közös táv által egybekapcsolt fül, a sáv fölött még egy erős pálczatag is kapcsolja össze a füleket. A fülek fölött pálczás keretű két korong, benne ötszirmú virág.

A két korongon alulról induló hajlású erős pálczás indák a középtér táján tekercses hajlással végződnek, a tekercs tövén fölöttük harántos gyűrűtag metszi át, a gyűrű fölött indul és lefelé a két tekercs között terjeszkedik ötlevelű palmett.

Az oltárnak csak a felső vége maradt meg, a homlokon a fej kiálló tagozását kőfaragók lefejtették.

Contraaquincumból került a n. múzeumba a Jupiter Accionak szentelt oltár, mostani magassága 88 cm, szélessége 55 cm. C·I·L· III. 3428. Rómer-Dejardin 33. Állították 217-ben.

54. A felső abacus külön talapzattal bír, rajta közepett egy ducz, mely egymáshoz közel álló síma acroteriumos fület mutat, mellettük ugyanazon a talapzaton a szegélyző két párna, elől léczes koronggal, rajta hatszirmú virág.

Az oltárnak csak felső darabja maradt meg, a fej kidomborodó építészeti tagozását kőfaragók eltávolították.



53. ábra.



54. ábra.

A Dii reducesnek szentelt töredék Contraaquincumból került 1898-ban a n. múzeumba; most magassága 82 cm, szélessége 64 cm, vastagsága 43 cm. Römer-Dejardin 3. C·I·L· III. 3429. 217-ben állították.

III. A pannoniai emléktárakban végzett tanulmányok alapján itt közölt ábrák bemutatásával nem merítettük ki a tartományban fönmaradt összes varietásokat. Ez idő szerint ez nemis lett volna lehetséges, mert ha ily teljességre törekedünk, akkor az összes pannoniai oltárok ábráit kell bírnunk, ami csak a jövőben remélhető. Eddig csak a zágrábi múzeum 75 oltárának teljes soráról vannak ábráink.* Közülök huszonnyolcz darab oly csonka, hogy céljainkra nem használhatók. Azok közt, melyek itt tekintetbe juthatnak, három nélkülözi a felső abacust.**

* Brunšmid a Vjesnik 1907. évi kötetének 193—270. lapjain.

** A Brunšmid sorozatában 206., 232., 242. számú oltárok.

Tizenhat darabnál a felső abacus tagozatlan, síma.[1] A füles typust huszonkét példány képviseli. Ezek közt van tizenöt, melynél a két sarokfület alsó sáv köti össze,[2] van két olyan, hol az alsó sáv fölött lécz is köti össze a füleket;[3] egyszer az alsó sávon a fül között akanthuslevelek sora mutatkozik,[4] talán négy példányon a két fül között orom emelkedik.[5]

A párnás typus aránylag ritkább a zágrábi múzeumban, egészben hat darab képviseli,[6] melyet az ábrák homályos volta miatt nem lehet pontosan jellemezni. Csak egyet kell itt kiemelni, mert új változatot látszik képviselni,[7] úgy látszik, mintha a két korongból kiinduló indára reá feküdnék egy-egy hosszúra nyúló röpkénylevél.

Egyéb gyűjteményekben és a szórványosan létező emlékek közt is tudunk még változatokat, melyek az ismertetett változatoktól eltérnek,[8] tehát előrelátható, hogy a mostani áttekintést idővel majd újabb revizió alá kell fogni, már csak abból a szempontból is, melyre itt még nem fektethetünk elég súlyt, hogy megtudjuk az egyes pannoniai góczpontokban érvényesült-e helyi ízlés. Ez a helyi ízlés csak alárendelt változatokban észlelhető. A mostani áttekintés elég teljes arra, hogy a főbb typusok általános érvényéről az egész provinciában meggyőződhettünk. Arra is elegendő adatot kaptunk a keltezett emlékek révén, hogy az összes typusok állandó, az összes, mintegy háromszáz esztendőre terjedő korszakra való érvényét megállapíthassuk. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a pannoniai kőfaragók az első század végén bizonyos rajz-typusokat kaptak és ezeket követték munkásságuk egész tartama alatt. Más következtetésre is jogosítanak a tett tapasztalások, arra, hogy egy-egy oltár specialis rendeltetése, vagy valamely határozott istenségnek szánt dedicatiója nem volt hatással a typusra. Nem a czél és dedicatio szerint különböztek, de ettől függetlenül és határozott minták szerint készültek az oltárok, valószínűleg a nagyobb műhelyekben készletre is dolgozták, a miről a föliratot nélkülöző fönmaradt oltárok tanuskodhatnak. A kész mintákat a Pannoniában megtelepedő kőfaragók készen hozták magukkal közelebbi vagy távolabbi hazájukból. A tartományunk közelében létezett góczpontok közül az Adria északi tengerpartján volt helyeket jól ismerjük; a mai Polában, Triestben és

[1] U. o. 193, 194, 195 (?), 196, 198, 202, 203 (?), 208, 215, 217, 219, 241 (?) 248, 255, 259, 260.

[2] U. o. 197, 207, 209, 211, 212, 213, 216, 220, 228, 244, 252, 253, 256, 257, 267.

[3] U. o. 234, 239.

[4] U. o. 236.

[5] U. o. 237 (?), 247, 250 (?), 270.

[6] U. o. 251 (?), 262; 214, 245, 250, 254.

[7] U. o. 250.

[8] P. o. Jahreshefte des öst. arch. Inst. II. 1899. 54. l. 15. ábra (Kuzsinszky); Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1908. 25. ábra és 40 ábra (Kuzsinszky) stb.

Aquilejában összegyűjtött lapidariumok útbaigazíthatnak az idekerült typusok vándorló útjai tekintetében. Ott szakasztott ugyanazon három főtypus uralkodik, — más nincs is, — mint a melylyel bemutatásunkban ismerkedtünk. Csakhogy az ott fönmaradt oltárok közt vannak olyanok, melyek időszámításunk kezdetéhez közelebb állanak és sok köztük a pazar díszű, az olyan, mely az akkori világ központjában székelő kőfaragóknak is nagy becsületére váltak volna. Nincs is semmi kétség, hogy e tengerparti városok az ő művészeiket Rómából és egyéb góczpontokból kapták. Tehát ha a pannoniai oltárok typusainak eredetéről van szó, Aquilejában nem állapodhatunk meg, lejebb kell mennünk Rómába és a hellen vidékekre.

A római oltárok egyik díszes sorozatát, az alvilági istenek tiszteletére állított halottas oltárokat, most már főbb mintáik szerint és jeles példányokban együtt bírjuk W. Altmann ismeretes művében.* A legrégibb halottas oltárok visszanyúlnak a köztársaság korába és halottas oltárok állítása szokásban volt Trajanus koráig. A kétszáz évben ott szokásos formák közt megtaláljuk a typusokat, melyek Aquilejában megvannak és melyek vidékeinkre is eljutottak. Nevezetesen: vannak oltárok, melyek a felső abacust nélkülözik. A felső abacus néha a hamutartó oltár födelének a talapzata gyanánt jelentkezik, rajta az orom és mellette a két sarkon az acroterium. És megvan a párnás oltár, a párnák közti téren körszelvényű emelkedés vagy dísz.

Az ormos oltárok világosan megadják az acroteriumos typus keletkezését. Az oltár homloka sokszor ædicula formáját ölti, az oltár tövén a két oszlop vagy pillér tartja a tető ormát a velejáró acroteriumokkal. Itt megkapjuk egyik typusunk magyarázatát. Könnyen érthető, hogy az előminta egyszerűsítésével miként maradt meg az oszlopok és pillérek nélkül is az acroteriumos orom, vagy az orom elhagyása után a két sarokfül.

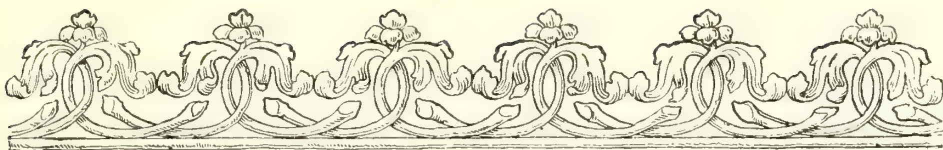
A párnás tagok magyarázatát nem kapjuk Rómában, arra csak a kerek hengerded oltárok hazája, a görög föld adhat fölvilágosítást. Edényfestményeken elég gyakori a kerek oltár ion fejjel. Az ion csigadíszt átvitte a görög a halottas stélékre és átvitte a négyszögoltárra is. A görög oltáron az ion vánkosok még magának az oltárnak a végződései, tehát csakugyan a fej alkatrészeinek képzelik. A párnák még nincsenek a felső abacus mellett, az csak Rómában következett be és pedig kapcsolatban a négyszög oltár formájával. Pedig a felső abacus megvolt már a kerek oltáron, megvan akkor is, a mikor párnás az oltár; tehát ez a sajátszerű tag is onnan ment át a római szokásba. Altmann észreveszi, hogy ez a sajátszerű tag nem ok nélkül lehetett ott az oltá-

* Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit 1905.

ron és talán ő az első, a ki magyarázatot keres számára. Azt véli (i. h. 4. l.) «hogy érthetővé válik, ha támul szolgál az oltár párkányára (abacus) rakott friss növényfüzér részére». Ez a magyarázat kielégítő lehet és érvényét föntarthatja később is mindazokban az esetekben, a mikor a felső abacus arányai tért engednek az abcusra helyezendő koszorú vagy növényfüzér számára, kecsegtető különösen akkor, ha maga a felső abacus kerek és az abacuson elég tér van, hogy koszorú férjen el rajta. A magyarázat nem kielégítő oly esetekben, mikor a felső abacus terjedelme megegyezik az alsó lap arányaival vagy csak kevéssel csekélyebb.

Tényleg azt tapasztaljuk, hogy a felső abacusnak más gyakorlati czélja is lehetett. A füstös vagy nedves áldozatra szolgáló kerek vagy négyszögű mélyedés mindig a felső abacusban van. Azt kell tehát hinnünk, hogy oly edényt helyettesített, melyre szükség volt, ha az oltár csupán abacussal végződött. Ez az edény lehetett bronzból vagy vasból készült tál vagy négyszögű parázstartó, a minők előkerültek Pompejiban. Az edényfestmények néha mutatják ily edény reáhelyezését az oltárra. A fülke vagy mélyedés a magánájtatosságra szánt oltároknál ugyanennek a czélnak egyszerűbben tett eleget. Legtöbb oltárnál tehát azért alkalmazhatták a felső, kiemelkedő abacust, mert módjukban lehetett rajta ezt a mélyedést kivájni, ha szükség volt reá. Akár ezt a magyarázatot fogadjuk el, akár inkább Altmann nézete felé hajlunk, mely nincs ellentétben vele, annyi bizonyos, hogy nem véletlen és nem puszta értelmetlen szokás, hogy az oltár táblája fölé ezt a második abacust helyezték. Sőt tapasztalhattuk, hogy épen ezen a tagon mutatkoznak azok a jellemző sajátságok, melyeken az oltároknak, typusok és változatok szerinti osztályozása mulik itt Pannoniában és egyebütt is.

Budapest, 1909 januarius 11. *Hampel József.*



ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.

I. Őskor.

Az őskor emlékeinek tudományos kutatása által Európaszerte elért eredmények sok oly tanulságot szolgáltatnak, mely az ősrégészet hazai feladatai szempontjából értékesíthető. A külföldi szakirodalom itt megkezdett szemléjében főleg ezekre szándékozom szaktársaink figyelmét felhívni. E szerint az általános érdekű felfedezések, általános tájékoztatást nyújtó nagyobb rendszeres összefoglaló művek, vagy gyakorlati tapasztalatokat ismertető közlemények mellett, főleg azon országok irodalmának biztosítok itt első sorban helyet, melyeknek leletanyagában hazánk földének őslakóival való érintkezés nyomaira akadunk.

A közös formák, rokonvonások nagy száma Magyarország és Szilézia őskorában magában is elég arra, hogy érdeklődésünket Mertins csinosan kiállított kis kötete iránt felköltse.* Csak fokozza az érdeklődést, hogy a hazánknál sokkal jobban átkutatott Szilézia őskori emlékeinek összefoglalása sok oly kérdésre adhat feleletet, a melyet hazai emlékeink vizsgálata alapján eddig megfejteni nem sikerült. Nem csoda, Sziléziában már negyedfélszázados multra tekinthet vissza az őskori emlékek ismerete. Georg Uber már a XVI. században helyes itéletet formál a Massel mellett fölfedezett urnatemetőről s a XVIII. század elejétől kezdve már tervszerű ásatásokat végeznek s megkezdődik a leletek leirása is. Mégsem haladt annyira a leletek megbecsülése, hogy az egyre intenzívebb földművelés által fölszínre hozott leletek mind meg lennének óva az elkallódástól. Az őskori emlékek ismeretének — mint védelmük legfontosabb eszközének — széles körben való terjesztését tűzte ki czélul a kis könyv közrebocsájtásával a Sziléziai Múzeum Egylet s a könyvecske egyszersmind arra is van hivatva, hogy az őskori emlékek kedvelőit iskolázott munkaerőkké avassa. Könnyen áttenkinthető beosztása, vonzó szövege s a sziléziai kiadványoknál megszokott szép és hű illustrátiók kétségtelenül nagy szolgálatot fognak tenni a kitűzött czél érdekében.

Reánk nézve a bemutatott s jórészben először közzétett anyag bir első sorban érdekkel. A kőkorban még kevés a rokonvonás, de e részben fölvidékünk kutatása még növelheti az analógiák számát. A keramikai formák közül ugyanis a gömbalakú edény, bár eltérő ornamentikával, föllép az aggteleki- és haligóczi barlangból ismert leletek között is** s a tárgy ornamentikája sem ritka más formájú neolithkori edényeinken.

* Oscar Mertins: Wegweiser durch die Urgeschichte Schlesiens. Breslau, 1906

** Sőt úgy látszik az erdélyi barlangokban is. V. ö. Wosinszky. Az őskor mészbetétes agyagművessége. II. tábla, 1. ábra.

Az első fémeszközök föllépésétől kezdve már sűrübben találkozunk analógiákkal. A rézszerszámok, később a korongos bronzcsákányok látszanak innen északfelé hatoló idomoknak s fontos reánk nézve, hogy ott jól datálható leletekben jelentkeznek. Az ékszerek, jelesen a karra való hengerded spirálisok (72. ábra), s a többszörösen hajlított és visszahajlított gyürűk (73. ábra) közös volta mellett meglepő, hogy a keramika aránylag kevés közös formát mutathat föl. Egyedül a korszak vége felé szaporodnak ezek azokban az urnatemetőkben, a melyekben a kisebb mellékletek közt sűrűn szerepel a turbánszerűleg csavart testű edényke (132. ábra), felvidéki urnatemetőink s őstelepeink felsőbb rétegeinek e jellemző alakja. A hallstatti kultura terjedő hatásával még közelebb lép egymáshoz a két terület keramikája, megjelennek a belsejükön körívekből alkatott csillagokkal diszített csészék és a bronzedényeket utánzó keramikai formák s a figurális dísz (v. ö. a grächwilli urna 183. ábra). E mellett a hatás mellett Szilézia is bele esik ama másik áramlat körébe is, a mely a Feketetenger partvidékéről a skytha törzsek közt otthonos kultura emlékeit hozta magával (v. ö. 237. ábra és a 89. szövegoldal). De később is mutatkoznak párhuzamos jelenségek, így mindkét területen behatolnak nyugatról a kora és közép La Tène kultura emlékei, hogy aztán később, mint a keleti germánok kulturája lényegesen átváltozott alakban ismét visszatérjenek.

Mindezekről a kulturhatásokról, azoknak összefüggéséről sorrendjéről tisztultabb képet nyerünk a sziléziai leletek, mint a hazaiak tanulmányozása által s e miatt a sziléziai régészek számára készült útmutatóban nem egyszer kereshetünk s fogunk is találni tájékoztatást.

Az őskor emlékeinek is helyet adva régészeti lexikonában Forrer rég észlelt hiányt óhajtott pótolni.* Sajnos, túlnagy mezőt hasított ki az emberi művelődés történetéből arra, hogy ezek az emlékek a szakkörök igényeit kielégítő tárgyalásban részesüljenek, annál nagyobb baj, hogy alárendelt jelentőségű adatok részletes ismertetése miatt fontos kérdések maradtak ki a könyvből, vagy szorultak igen szűk térre.

Egyáltalán kérdéses, hogy egyes lelhelyeknek oly terjedelmes monographiaszerű méltatása, mint a szerző által feltárt achenheimi, stützheimi üreglakásokból álló telepek, vagy az odilienbergi pogányvár leirása, való-e lexikon keretébe, főleg, ha más — legalább is ily fontos — őstelepeknek egyáltalán nem tud a szerző ott helyet adni. Tökéletesen elég lett volna, ha a lakóüregek czíme alatt említi ezeket a helyeket, a hol úgyis e lelhelyek helyszíni fölvételei ismétlődnek jellemző példák gyanánt.

Az elzászi, jobbára a szerző által átkutatott lelhelyek monographiái mellett az általános érdekű adatok meglehetős szűk térre szorultak, még azok is, a melyek az ősrégészet mostani vitairodalmában nagyon is az első harczvonalban állanak; a neolithkori szalagdíszes és zsineges díszű keramikáról például keveset mond a lexikon, csupán a formák és diszítmények általánosságban való jellemzését leljük benne. A lelhelyek kimerítő statisztikáját nem is keres-

* Dr. R. Forrer: Reallexikon der præhistorischen, klassischen und frühchristlichen Alterthümer. Berlin und Stuttgart. 1908.

hetjük a könyvben, ilyen elterjedt typusoknál az lehetetlen volna, de elterjedésüket mégis szabatosabb határok közé kellett volna helyezni s az érdeklődők számára megadni a lehetőséget, a csoport bővebb megismeréséhez szükséges irodalmi források fontosabbjainak megjelölésével. Pedig a neolithkori keramikánál, elszórva itt-ott a kötetben találunk még olyan adatokat, a melyből az említett két czím alatti leirás hézagait kitölthetjük, de a bronzkori keramika már olyan szűkszavú méltatásban sem részesült, mint a neolithkori keramikai formákat bemutató 149. tábla szövege. A mit erre vonatkozólag kapunk, az nemcsak kevés, de néha nem is egészen világos. A ki például Forrer könyvéből akar megismerkedni a lausitzi keramikai typussal, annak meg kell erőltetnie képzelő tehetségét, mert szerző, a kinek pedig erős oldala a találó illustrátiók sikeres megválasztása s a ki ezen művében is bőségesen bánt szép és jó rajzokkal és fénynyomatokkal, képet nem ad róluk, sőt leirásuk alul is fölmentve érzi magát az által, hogy egy táblán (a 152. táblán levő soproni Purgstalli edények) bemutatott némileg rokonformákra utalhat, a melyekhez azonban utasítása szerint még hozzá kell képzelnünk a bütyköket és köröket, a lausitzi forma e jellemző diszítményeit. A typus helyi vagy időbeli változataira már egyáltalán nem terjeszkedik ki s ha a typushoz tartozó tárgyak korára vonatkozólag keresünk valami közelebbi adatot, azt a némileg komikusan hangzó magyarázatot kapjuk, hogy azok «leginkább» a bronzkorból és a hallstatti korból valók. Sőt az irodalomból is egyedül Pič nagy művét az Urnengräber Böhmenst említi, a mely könyv tendencziája, ha ki nem is zárja, legalább megnehezíti az általa közölt adatoknak chronológiai támpontul használását, másrészről igaz, hogy e jeles műben a lausitzi typus irodalmára számos utalást találhatunk.

Az irodalmi források ötletszerű idézése különben egyáltalán a főfogyatékossága Forrer Lexikonának, a melynek azért valószinűleg népszerűséget fognak biztosítani a szép és jó illustratiók, a melyek nem egyszer segítenek a szöveg hézagait pótolni.*

Magunk részéről Forrernek érdemül tudhatjuk be, hogy fontosabb hazai leleteink helyet találtak lexikonában jeléül annak, hogy azoknak irodalmát úgy látszik ismeri, ha néha tévedésbe is esik, mint például midőn a czófalvi aranyleletet a krasznai aranyrudakkal téveszti össze.

Forrer könyvének vetélytársaként egy másik szerényebb megjelenésű könyv látott vele egyidőben napvilágot,** a mely sok tekintetben jobban oldotta meg a kitűzött feladatot amannál. Szerzője a berlini Museum für Völkerkundenál irányadó szakemberek körében él, e környezetben támadt érdeklődése az őskor emlékei iránt, a hallott előadásokban, az olvasott könyvekben szembeötlő újabb fogalmakra vonatkozó adatokat czédulákra jegyezve gyűjtötte az őskorra vonatkozó ismereteket, egyelőre saját magának ; csak később határozta el, hogy a czédulákat, a melyekkel az őskori emlékek körében való jártasságot megszerezte, szaktársai okulására közrebocsájtja. Adatai teljesebbek, mint Forreréi,

* Időközben a Forrer Lexikonából a tisztán őskori tárgyú adatokat külön is kiadta, mint a Speman-féle Compendiumok második kötetét.

** Julie Schlemm: Wörterbuch zur Vorgeschichte. Berlin, 1908.

bár mint azok, ezek is bizonyos szűk körből, főleg a német nyelvű szakirodalom köréből vannak merítve s a nem németnyelvű irodalomból leginkább csak azok kerültek be a szótárba, a melyek a mai német szakirodalmat érdeklő kérdésekkel összeköttetésben vannak.

Minden czím alatt adja a tárgy összes használatos elnevezéseit, a mi, az őskori tárgyak terminológiája meglehetősen önkényes lévén, jó gondolat volt a szerzőtől, majd a tárgy rövid leirását kapjuk s az elterjedésére és korára vonatkozó adatokat, végül a szerző által ismert irodalmi forrásokat. Az irodalom pontos fölsorolására vonatkozó törekvés a mű egyik főérdeme, a megbízható idézetek becsessé teszik azt minden szakemberre. Sajnos, Schlemm kisasszony nem érte be a szerzői dicsőséggel, a könyv illustratióit is ő maga rajzolta meg, ezek a rajzok még a Zeitschrift für Ethnologie hasábjain némelykor látható szerzői rajzoknak is mögötte maradnak s ha a formák bemutatására néhol elég érthetők is, egyes helyeken, mint az őskori plasztikáról szóló czímnél, jobb lett volna elmaradniok. Azok, a kik a könyvet használni fogják, bizonynyal haszonnal forgathatják azt, ha a sajátságos betűrendet megszokják, a mely, míg meg nem szokja, boszúságot okoz a keresőnek. A könyv eredetét ismerve, megérthetjük, hogy a czédulák gyűjtésénél a szerző nem alkalmazkodott a szigorú betűrendhez, de a közzététel előtt ezt rendeznie kellett volna.[1]

A badeni nagyherczegség vallás- és közoktatásügyi miniszteriumától kapott megbizásra állítja össze Wagner a karlsruhei régészeti és néprajzi múzeum igazgatója a nagyherczegség leleteinek repertoriumát.[2] Nem korok szerinti rendbe foglalva, hanem lelhelyük szerint, kerületenként csoportosította a tárgyakat. Jó rajzok, helyszíni fölvételek, térképek gazdagítják a kötetet, melyhez szerzője rövid bevezetést is írt az őskor fejlődésmenetéről a tárgyalt területen. Bővebb leírást csak ott közöl a tárgyakról, a hol régebbi megbízható irodalmi ismertetésre hivatkozni nem volt módjában, ezeket az irodalmi adatokat teljes tárgyilagossággal változatlanul vette át, így esik meg aztán az, hogy míg a 7. lapon Engen lelhely alatt egy kardtypust a régebbi bronzkorba helyez, annak közeli analógiáját Villingennél (109. lap) már az újabb bronzkorba sorozza. Az őskori leletanyagra vonatkozó publicatiók elszórt volta mellett nagy örömmel fogadhatjuk az ilyen tendencziájú műveket, Wagner könyvét annyival inkább, mert a még közzé nem tett anyagra is kiterjeszkedett.

Rodet új könyvének a czíme[3] sokakat meg fog téveszteni, mert azt hihetnők, hogy Munro tizennyolcz év előtt megjelent ismeretes könyvének,[4] mely ma már ritkaságszámba megy a könyvpiaczon, teljes franczia szövegét bocsátja közre a fordító. Azonban csupán egy részét adja annak az összefoglalásnak, melyet Munro könyvalakban kibocsájtott 1888. évi előadásaihoz állított egybe.

[1] Példa lehet erre a betűrendre a következő sorrend: Schälchenfibel: Äxte mit angegossener Schafthülse Axthammer mit Schaftrille, etc.

[2] Dr. Ernst Wagner Fundstätten und Funde aus vorgeschichtlicher, römischer und alamannisch-fränkischer Zeit im Grossherzogthum Baden. Erster Theil das badische Oberland.

[3] Robert Munro: Les Stations Lacustres d'Europe aux ages de la pierre et du bronze. (Lake Dwellings-Pfahbauten Palafitti). Édition française par Docteur Paul Rodet

[4] The Lake Dwellings of Europe London, Paris & Melbourne 1890.

Ebből az anyagból csupán a legszorosabb értelemben vett Közép-Európa czölöpépítményeinek ismertetését találjuk az angol könyv egy harmadára leolvadt franczia kötetben. Mellőzte a szerző a terramárák egész csoportját; elhagyta az észak-európai tőzeg mocsártelepeket, La Tènet, az utóbbi nevezetes lelhely és az északi telepek kihagyását némileg indokolja a czím, a mely egyedül növekedvén meg a franczia kiadásban, szűkebbre fogta a mű tárgyalási körét, t. i. csupán a kő és bronzkori telepekre szorította. Némi következetlenségbe esik a szerző, midőn a terramárákat és a magyarországi folyóparti őstelepeket [1] kihagyja s aztán a Munro művének megjelenése óta ismertté vált ripaci és donja dolinai czölöpépítményeket, felveszi a tárgyalt emlékek sorába, pedig ezek úgyis mint folyóparti őstelepek s úgyis, mint a sajátképeni bronzkor határain kívül esők, nem illenek az ekként szűkre szabott anyag keretébe.

A megnyirbált könyvön a fordító által végbevitt műtéteket az amputatio fejezi be, hogy Munro bibliographiáját, a czölöpépítmények 1890 előtti irodalmának ezt a lelkiismeretes, ezt a kimerítő pontosságú elsorolását is elhagyta a fordító, a ki csak a saját maga által betoldott egy-két új adatnál idéz forrásokat.

Kétségtelen, hogy Munro könyvének nem ilyen megcsonkított állapotban, hanem egész régi terjedelmében az újabb adatok hozzáadásával kellett volna újból megjelennie, a melyből sem a terramáráknak, de a cranogoknak, a britszigetek e sajátságos telepeinek sem lett volna szabad kimaradni, annyival kevésbé, mert az utóbbiak eddig az angol irodalmon kívül alig voltak ismertetve. Ha valamiben módosításra szorult volna, az a végkonklúziókat tartalmazó tizennyolcz év előtt lezárt befejezés lett volna, ennek szükségességét, mint egyes betoldott megjegyzéseiből látjuk, a fordító is érezte, a nélkül, hogy azt lényegében átdolgozta volna. A lefolyt tizennyolcz év sok újat hozott az ősrégészet terén s a czölöpépítmények eredetének kérdését is más világításba helyezte s a Munro által akkor vallott állásponthoz ma már csak kevesen fognak ragaszkodni. S ha ő ezt a megingatott nézetet [2] ma is föntartja, úgy azt újabb adatokkal, bizonyítékokkal kellett volna erősíteni. A fordító ez utóbbi fejezetben egy hasznos pótlást tett a czölöpépítményekben lelt bronztárgyakra vonatkozólag, az irodalomban elszórva található elemzési adatoknak egy táblázatban való egyesítése által. De tartalomjegyzéket nem csatolt és tárgymutatója is hiányos.

Az őskori emlékek eddigi összefoglalásai közt nagyon nehéz oly könyvet találni, a melyet tankönyvül vehetne kezébe az őskor emlékei iránt érdeklődő. Déchelette új könyvének [3] éppen az a fő érdeme, hogy tankönyv; világos rendszerű, tárgyilagos és mégis eléggé kimerítő. Igaz, hogy ez a tankönyv a franczia kutatók viszonyaihoz, igényeihez és feladataihoz alkalmazkodik, de a

[1] Munro az utóbbiaknak is szentelt rövid ismertetést. Rómer összefoglalása alapján művének Pile Structures in Hungary czímű fejezetében. (166. lap.)

[2] A czölöpépítmények Munro nézete szerint a Fekete-tenger északi partvidékéről nyugot felé vándorló neolithkori nép emlékei. Ezt a nézetet vallja Tröltsch

[3] I. Déchelette: Archéologie préhistorique Celtique et Gallo-romaine I. Archéologie préhistorique.

könyv magvául szolgáló franczia leletanyag tárgyalása mellett tájékoztatást nyújt a kőkor Francziaországon kívüli emlékeiről is. S Déchelette számára nem szűnik meg az őskor ott, a hol a franczia régészek legnagyobb részére, t. i. a mikor az ember a követ csiszolni megtanulta. Igaz, hogy az ő művének is nagy részét igénybe veszik azok az aprólékos finom distinctiók, a melyekkel a régibb kőkor legalaposabb ismerői a franczia régészek a korszakot föltagolták s a melyek egyelőre még távol állanak a magyar kutatótól, oly gyér számuak lévén e kor ismert hazai emlékei, de szakavatottsággal szól az újabb kőkor emlékeiről is. S művének ez a része már bennünket is közelebbről érdekelhet. Ezt a részt a hiatust kitöltő kulturák ismertetésével vezeti be, aztán a lakótelepek különböző nemeiről szól és a megalithikus emlékekről. Majd a sírleletekről, a temetkezési módokról s ezekkel kapcsolatos szokásokról s a sírokban lelt emberi vázak vizsgálata alapján az újabb kőkorban élt emberfajokról. Külön fejezetet szentel a kőkori szerszámtypusoknak s a kőeszközök feldolgozás módjának. Azután a neolithkori keramikai formákkal ismertet meg s a kőkorral kapcsolatos kérdések ismertetése zárja be a kötetet, a mely ekként minden irányban világot vet a tárgyalt kor emlékeire. Mindenütt szerencsésen van az anyag megválasztva, hogy a legjellemzőbbel ismerkedik meg a könyv olvasója s az irodalmi források lelkiismeretes fölsorolása módot nyújt a tárgyalt kérdések tovább tanulmányozására is.

Gyakorlati tanácsokat, útmutatásokat Déchelette könyve nem tartalmaz, de a tárgyalt anyag oly sok irányban nyítja fel annak a szemét, a ki a könyvet elolvasta, hogy a gyakorlatban meg fogja találni az emlékek föltárásának helyes módját is. Azok számára, a kik ilyenek iránt érdeklődnek, sok becses figyelmeztetés van letéve a Société Préhistorique által 1906-ban közzétett Manuel de Recherches préhistoriquesban.

Itália földjének történelemelőtti emlékei rejtőznek Modestov könyvének más tartalmat sejtető czíme mögött.* A könyv összegezi a fontosabb eredményeket, a miket ez emlékek fölkutatásáról az olasz szerzők eddig közzé tettek. Ez az irodalom nemcsak nagyon kiterjedt, de egyrészt drága kiadványokban, másrészt jelentéktelen helyi folyóiratok hasábjain látván napvilágot, a kutatók nagy részére hozzáférhetlen. Nem méltányolhatjuk kellőképen Modestov törekvését, hogy könyve révén kellő tájékoztatást kaphatunk erről az irodalomról s egyszersmind a különböző nézetek kritikáját is ; igaz, hogy sokszor tér ki messzemenő ethnographiai következtetésekre s a nyelvészeti bizonyítékokat is bevette műve körébe, a minek helyén talán itt-ott szivesebben látnók, ha az emlékeknek szentel nagyobb figyelmet.

A kötethez Salamon Reinach írt előszót, igyekezve mérsékelni az éles hangot, a mellyel a szerző a régészeti emlékeket figyelmen kívül hagyó történészek, jelesen főleg Mommsen ellen kikel.

Röviden átvezet a palæolith- és neolith-kor emlékeinek csoportján, majd éles határt igyekszik húzni az utóbbinak végfejlődménye az eneolith kultura

* Basile Modestov: Introductions à l'histoire romaine. Édition traduite du russe par Michel Délines.

és a bronzkor kulturája között, az utóbbiról ugyanis az a nézete, hogy az Itáliában, mint egy északról beözönlő nép — a terramárák népének — kulturája lép föl. E részben, mint látjuk, teljesen Pigorini nézetéhez csatlakozik. A terramárák népe szerinte az első árja fajú nép a félszigeten, a mely előbb csak a Pó völgyét lepi el, de lassan leszivárog délre s alapít ott a terramárákhoz hasonló körülsánczolt telepeket (Scoglio de Tonno). Hosszasan és élesen czáfolja Brizió véleményét a terramárák és fondi di capanák népének azonosságáról. Itt azt hiszem fölösleges volt Brizio állítását a terramárákban lelt zsugorított temetkezésekről kétségbe vonnia, mert hiszen az eddig egyedül álló lelet mit sem von le annak a már bebizonyosodott ténynek hitelességéből, hogy a halotthamvasztás szokásának föllépte Felső-Olaszországban a terramárák népével függ össze. Az egész terramára kérdés irodalmának, ha nem is tárgyilagos, mert hisz ez határozottan a Pigorini-féle vélemény pártjára áll, de jó összefoglalását adja, hasonlóan teljes képet nyújt erről a kulturáról.

A terramára kérdésen kívül az olasz prehisztorika másik nagy kérdése az etruszk-kérdés érdekelte a szerzőt úgylátszik legközelebbről. Terjedelmes fejtegetéseire az idevonatkozó irodalom szemléjére nincs módomban kitérni, így csak röviden összegezem véleményét, a melyben a kisázsiai származtatás hivének mutatja magát, érvei közül csak a régészetiek érdekelnek bennünket közelebbről. Mindezek a bizonyítékok a sirok szerkezete, azok diszítésének szokása, a falszerkezetek, de még az antik görög emlékekhez hasonló filigrán és bőrtüs ötvösművek Kisázsiára utalnak s eloszlásuk a tengeri út és pedig nem az Adria, hanem a tyrheni tenger partvidékén való megszállásra utal. Szerző önérzetesen foglalja össze nézetét e kérdésről végszavaiban s úgy állítja oda nézetét, mint oly tényt, a melynek csak részleteiben hozhatja a jövő némi változtatását.

Nem sok, de jellemző illustratiók élénkítik a szöveget, közte sok oly formát láthatunk, mely Közép-Európa őskori formavilágára az Alpoktól messze északra felhatolt s a melyeknek hazánk őskori formáinak kialakulásában is jutott szerepük. *Dr. Márton Lajos.*

II. Ókor.

Olympia. Azoknak az ásatásoknak, melyeket Dörpfeld Vilmos az elmúlt években Olympiában eszközölt, rendkívüli jelentőségük van. Eredményüktől függött, vajjon a nagy vitakérdés, hogy az olympiai szentély minő időben keletkezett, miként dől el. Két eltérő nézet állott egymással szemben: az egyik oldalról Furtwängler Adolf a 80-as évek olympiai ásatásai közepette szerzett tapasztalatai s a mellette szóló tények egész tömegével, a másik oldalról Dörpfeld, a ki az irodalmi hagyomány alapján állva, mintegy csalhatatlannak érzett belső hittel kezdette meg kutatásait. Furtwängler szerint az olympiai szentély keletkezése nem nyúlik vissza a Kr. e. VIII. századon túl. Dörpfeld ellenben hitelt adva az írott forrásoknak, alapítását a kréta-mykenaei időszak elé, tehát a prehisztorikus időbe helyezi. Az ásatások, melyeket 1906-ban végzett, nem kedveztek fölfogásának. A leletek, melyek napfényre kerültek, mind a mellett szóltak, hogy Olympia megalapítása a geometriai korszakon

túl nem vezet vissza. Dörpfeld föltevése ellen szólt az a bronzszobrocska, melyet a Heraion alatti földrétegben találtak. (V. ö. Athen. Mitt. 1906. S. 219 ff; 1908. S. 187). Ez a kis szobor művészi jellemével legközelebbi rokonságban áll az emlékek egy szorosan zárt kis csoportjával, melyek mind a 7. századra vallanak. Ha Dörpfeld azt hitte, hogy ez a kis szobor mellette szól s a geometriai kor előtt való időből is származhatik, tévedett. Furtwängler egész sorozatát állította össze a VII. századba illő emlékeknek, melyek hajviseletben és alakkezelésben az olympiai bronzzal megegyeznek. (L. Sitzungsberichte der münch. Akademie 1907. S. 470 ff.) — Dörpfeld véleménye ellen szólt az is, hogy Olympiában sem kőszerszámokat sem bronzeszközöket nem találtak. A vas már teljesen divatban volt Olympia legrégibb idejében. Már pedig tudvalevő, hogy a vas föllépése, különösen pedig fegyverekre való fölhasználása két kulturkorszakot választ el élesen egymástól. Görögországban a határvonal a mykenaei korszak végére esik. A mykenaei leletek valamennyien a bronzkorba tartoznak. A vas csak a késő-mykenaei leletek között szerepel rendkívül elszórtan, ritkán. A mykenaei korszakot követő geometriai korszakban ellenben a vas használata már általánosan elterjedt. És ezt a kultúrfokot képviselik a legrégibb olympiai leletek. Olympiában nem került elő még az 1906. évi ásatások alatt sem tárgy, mely a mykenaei korból vagy az ezt megelőző időből származhatnék. A kézzel gyúrt, festetlen edényeket, melyekre Dörpfeld mint bizonyító tényekre hivatkozott, Görögországban oly helyeken, melyek a művelődés főáramlataiból kiestek, a mykenaei idők után is gyakran használták. És Olympia közönsége a keramika terén mindig nagyon igénytelen volt.

Sokkalta kedvezőbb eredménynyel zárult Dörpfeldre nézve az 1907. évi olympiai ásatás. Most már nemcsak irodalmi emlékekre, de pozitiv tényekre, jellemző leletekre is hivatkozhatik, ha az olympiai telep fönnállását a prehisztorikus idők óta vitatja. Az 1907. évi ásatások eredményeinek közzétételét hatalmas ellenfele, Furtwängler Adolf, nem érte meg. A végzet váratlanul elragadta.

Ennek az ásatásnak az eredményei bebizonyították, hogy Olympiát már a történetelőtti időkben is lakták. A Heraion, Pelopion és Metroon között fekvő földterületen régi, szegényes épületek nyomaira akadtak, melyek falait kavicsból, törmelékekből és agyagból rakták. Ez épületek körében az egyszínü, karczolt díszü, edényeken kívül obsidian és tűzkő-eszközöket, továbbá csiszolt kőbaltákat is találtak, melyek kétségtelenül történetelőtti időkből való telepről tesznek tanuságot. A mykenaei korszakot egyetlen tárgy sem képviseli, ami mindenesetre feltünő. Hogy mi ennek a jelenségnek a magyarázata, valamint a feleletet arra a kérdésre, hogy minő terjedelmüek és jelentőségüek voltak azok az olympiai prehisztorikus telepek, — csak a következő évek ásatásai fogják földeríteni. (Dörpfeld jelentéseit l. Ath. Mitt. 1906. S. 210 ff. és 1908. S. 185 ff. V. ö.: Furtwängler: Das Alter des Heraion und das Alter des Heiligtums von Olympia, Sitzungsberichte der münch. Akademie 1907. S. 467—484.)

Athen. Azok a nagyfontosságú, dicséretes restaurálási munkálatok, melyeket az Akropolis építészeti emlékein a görög archæologiai társaság megbízásából Bulanos végez, lassanként befejezésükhöz közelednek. Mindenki, aki

az Akropolisra hág, hálás örömmel fogja látni, miként születtek újra egykori nemes szépségükben ezek a csodás építészeti remekek legnagyobbrészt eredeti, eddig szanaszét, lent heverő alkotórészeik fölhasználásával. Hogy ez a rekonstruálási munka rendkívüli szakértelmet és óvatosságot kiván meg, azt hangsúlyozni fölösleges. És Bulanos sikerrel oldotta meg a felelősséggel teljes, nehéz feladatot. Az Erechtheionon a munkálatokat már befejezte; az északi csarnok, a beomlott nyugati fal, a kórák csarnoka újra fölépült. A friez fekete márvány lapjai újra régi helyükön díszlenek s érdekes példáját nyujtják annak, miként vonul be az V. század második felében a görög építészetbe a színes kőanyagok használata. Mint egykorú, hasonló jelenségekre emlékeztetek a fekete márvány használatára a Propyleáknál, továbbá az Athena Parthenos és az olympiai Zeus szobrának fölállításánál a hol a szobrok előtti teret burkolták vele, valószínüleg azért, hogy a kínos, zavaró reflexfényt a műalkotásokról elhárítsák, ami fehér márványpadozatnál elkerülhetetlen lett volna. — Az Erechtheion restaurálási munkálatainak befejezése után legközelebb a Propyleákra kerül majd a sor.

Brückner a Dipylon környékén folytatta kutatásait, Noack pedig a themistoklesi falak megállapításán fáradozott. Noack munkája közben érdekes szobrászi leletekre is talált. A legfontosabb közöttük egy archaikus stela, melynek karcsú felső lapján egy harczos áll; az alsó, alacsonyabb mezőben futó gorgo-t látunk magunk előtt a jól ismert u. n. térdhajló motivumban. A stélé egész művészi fölépítésében az Aristion stélére emlékeztet. Keletkezési idejét a VI. század első felére tehetjük.

Pagasai. Arvanitopullos ásatásai ezen a helyen a görög festészetre vetnek váratlan, új világosságot. Az V. század egy vártornyát a Kr. e. első században új falgyűrűvel vették körül s a kettő közötti rés kitöltésére egy egész temetőt fosztottak ki. Több mint ezer márványsírkő került innen elő, melyeket nem domborművek, hanem festmények diszítettek. A szinek nagy részben ugyan leperegtek, elfakultak, de néhány sírkövön (20-nál többön) a rajz és a színek meglepő frisseségben maradtak fönn. A festmények tárgyukkal a domborműves síremlékek mellé sorakoznak. Szerepelnek közöttük a kézfogásban egyesült férfi és nő, apa és fiú, a halotti lakomát ábrázoló festmények. Némelyik képen az arckifejezés ábrázolásában megkapó természethűséget látunk. A festett síremlékek fölirásaik alapján a Kr. e. III.—II. századból valók. Rendkívüli fontosságuk abban áll, hogy immár eredeti alkotások alapján is megösmerkedhetünk a görög monumentalis festészettel. Eddig a festett sírkövekről csak a festett edények alapján szerezhettünk halvány fogalmat. Eredetiben csak a 2 Thebaiban talált festett stélé maradt ránk. (Bull. corr. hell. XXVI. (1902) Pl. 7 8.) Most végre vannak festményeink a hellenisztikus időből, melyek ép oly viszonyban állanak az egykorú falfestéshez, mint a domborműves sírkövek az egykorú szobrászathoz. Ennek a fontos leletnek a művészettörténeti jelentőségét és tanulságait majd csak akkor ismerjük meg alaposabban, ha — a mint remélhető — a síremlékek rajzáról és színeiről hű másolatokat tesz közzé a szerencsés görög kutató. (V. ö. Hellenic Herald II. 1908. p. 103. *Εφημ. αρχ.* 1908, *Πιναξ* 1—4.)

Lykosura. Nemcsak új leletek, de a meglévő emlékanyag rendezése is nagy nyeresége az archæologiai tudománynak. Épen ezért e jelentés keretében méltán megemlékezhetünk Kurionitis munkálatairól, a ki a Despoina szentélye fölött új múzeumot rendezett be, melynek főékessége a messenei Damophon szoborcsoportjának a rekonstrukciója. A rekonstrukcio munkáját Dickins vezette Kurionitissel egyetemben. Az atheni múzeumban levő fejekről gipszmásolatot vettek s ezeket illesztették a torzokra. A csoport kompoziciója nagyjából biztosan megállapítható. Despoina és Demeter egymás mellett ültek díszes trónuson. Demeter jobbjában fáklyát tart, bal karját Despoina vállára helyezi. Despoina ölében cista van. Fölemelt jobbjával skeptronra támaszkodik, melyről a jól ösmert domborműves díszü ruhatöredék lógott alá. Demeter mellett állott Artemis, rövid chitonban állatprémmel és lándzsával ; lábainál kis kutya. Despoina mellett Anytos páncélos alakja lándzsára támaszkodva.

Epidauros. (V. ö. *Πρακτικα* 1906, 91. és köv. o.) Kavvadias nagy érdeme, hogy az epidaurosi múzeumban fölépíttette az Artemis templom homlokzatát, s így első ízben nyujtott tiszta és teljes képet a görög építő művészet egy fontos alkotásáról. — Az epidaurosi szentély csodás, eredeti szépségü épületét a Tholos modelljét is magunk előtt látjuk a múzeumban a külső nézetben és keresztmetszetben.

Sparta területén az angol iskola végez Bosanquettal az élén már hoszszabb idő óta eredményes ásatást. A kimerítő jelentés az Annual of the British School (Athen) XII. kötetében fog megjelenni. A spartai késő római és a hellenisztikus időből való (III. sz. Kr. e.) falgyűrűt egész terjedelmében felkutatták. A legfontosabb ásatási eredmény az Artemision fölfedezése volt. Az Artemis szentélyét fogadalmi fölírások teljes biztonsággal meghatározzák. Az ásatást megnehezíti az, hogy a szentély egy részét az Eurotas elszakította s így a mélyebb rétegek viz alatt fekszenek. Artemis régebbi, archaikus templomának csak az alapjait találták meg. Ennek a templomnak a helyén a római időkben szinház emelkedett, úgy, hogy a templom mint szinpad, az előtte levő oltár pedig mint thymele szerepelt. Az apróbb leletek száma rendkívül nagy. A legmélyebben fekvő rétegekben geometriai vázák, bronzból készült spiralis fibulák és tűk, továbbá nagyon csinos elefántcsont faragványok kerültek elő, melyek az ephesosi Artemision újabb leleteire emlékeztetnek. A következő réteg igen sok ólomból készült állati és emberi alakot nyújtott, melyek az olympiai bronzokkal állanak rokonságban. Ezenkívül korinthusi edénytöredékeket s egészen sajátos részben archaikus, részben későbbi agyagmaszkokat is találtak (6—5. század) ugyanebben a rétegben. Ezek egy része meglepőn eleven természethűségről tanuskodik. Rendeltetésüket is ösmerjük, egy részük fogadalmi ajándékul szolgált, más részük pedig hordható volt. Úgy látszik tehát, hogy itt Spartában egy sajátos maszkjáték volt divatban. Ezek a maszkok egész új, érdekes fejezetét nyitják meg az archaikus görög művészetnek.

Sunion. Itt Stais kutatta át a perzsa pusztítás romjait a templom terrasszán s munkája közben óriás szobrok töredékeire s egész sereg archaikus apró fogadalmi ajándékra bukkant. Különös fontossága van ezek között né-

hány egyptomi skarabäusnak és fayencetárgynak, melyek remélhetőleg újabb támasztó pontot nyujtanak az archaikus görög leletek időrendi meghatározásához.

Amyklaion-ban Furtwängler halála után Fiechter és Skias vezetésével folytak a munkálatok. A trón számos építészeti alkotó része és néhány felirás került napfényre, továbbá az alapépítény kisebb töredékei, melyek azonban aligha szolgálhatnak a trón biztos rekonstrukcziójához elegendő alapul.

Hekler Antal.

III. Középkor.

A modern történettudomány genetikai módszere, mely a régibb történetírás fölsoroló és oknyomozó (pragmatikus) eljárása helyett az események kibontakozását, fejlődését igyekszik megállapitani, mind nagyobb mértékben érvényesül a művészettörténeti kutatás és irodalom terén is. Mind újabb és újabb életrajzokban és speciális dolgozatokban foglalkoznak a nagy művészek műveivel, melyeknek már sem puszta chronologiai egymásutánja, sem keletkezésök külső körülményei nem elégítik ki azokat, kik a nagy, alkotó szellemek lényegébe behatolni igyekszenek. A Michelangelóról szóló irodalom mai szembeötlő föllendülése és kiterjedése nem véletlen jelenség, nem múló divat következménye, hanem symptomatikus jelentőségű kifejezése amaz erős törekvésnek, hogy a nagy mester művészi egyéniségéről részletesebb, hívebb, összefüggőbb képet nyerjünk, mint a milyet a korábbi földolgozások nyújtottak. Épen Michelangelo műveinek hatalmas sorozata oly sok nehéz, titokzatos genetikai kérdést vet föl, csudálatos pályafutásának menete oly nehezen követhető, hogy sok oldalról, különféle eszközök segítségével igyekeznek fejlődésének irányát, elágazódását kideríteni.

Épígy újult érdeklődéssel, tágabb látókörrel, szigorúbban tudományos módszerrel, tökéletesebb eszközökkel foglalkozik a modern tudomány a középkori művészet sok ízben tárgyalt kérdéseivel is. Itt is a fejlődéstörténeti kérdések állanak az előtérben. Az ú. n. román és byzanci stilusok keletkezése és kifejlődése, a XII. és XIII. század fejlett művészetének magyarázata, Nyugaton és Keleten egyaránt, — olyan kérdések ezek, a melyeknek olyatén megoldása, a hogy azt a régibb, igen terjedelmes irodalomban találjuk, ma már nem elégít ki. Új formában lép föl a sokat tárgyalt «byzanci kérdés» és nem hiszünk már a nyugati művészet amaz egyszerű, zavartalan, egyenes vonalú fejlődésében sem, a mely — a sokáig uralkodó, általános fölfogás szerint — az antik művészet utolsó phasisától a román művészet föllépteig lejátszódott. A keresztény művészet története az első évezredben igen sokféle, részben rejtett, lappangó, párhuzamos vagy egymás keresztező, egybefutó és kiterjedő, vagy ellentétes jelenségek és hatások sűrű szövevénye. Ezek kiderítésére, szerepök és történeti jelentőségök megállapítására törekszik a mai művészettörténeti tudomány. Vajmi sok, szinte hagyományos tantétel, történeti construktio alapjában megingott a mintegy másfél évtized óta megindult új irányú kutatás folyamán és ha a régibb középkor művészeti fejlődésének menete ma még nincs is tökéletesen tisztázva, máris gazdagabb, színesebb, meggyőzőbb képnek vagyunk birtokában mint azelőtt.

A kutatás új szelleme nyomán a művészeti emlékek óriási — mindeddig elhanyagolt vagy helytelenül megitélt — tömege nyert vagy igényel földolgozást. Ilyenek első sorban a közelebbi és távolabbi Keleten fönnmaradt emlékek, a melyekről kiderült, hogy a hagyományos «byzanci művészet» elnevezés alatt való összefoglalásuk nem meríti ki lényegöket és nem jelzi helyesen a középkori művészet kialakulásában játszott szerepöket. A keleti művészeti alkotások történeti jelentőségének és a Nyugat középkori művészetének történetében azokat megillető fontosságának fölismerése épen az egyik fő szempont, a mely a kutatás új irányát jellemzi. Tagadhatatlan, hogy e tekintetben túlzásokkal is találkozunk, — nem ismerhetjük el jogosultnak azt a fölfogást, a mely a Nyugaton is a régibb középkor művészetének legfőbb jelenségét keleti kútforrásokra, keleti hatásokra igyekszik visszavezetni, — kétségtelen viszont, hogy a régi fölfogással szemben ez a szélsőség nagyban hozzájárult látókörünk kibővítéséhez és a Krisztus utáni első évezred nagy, bonyolult művészettörténeti folyamatának megértéséhez.

Valóban, talán a művészet történetének egyik korszakára nézve sem oly élénk ma a kutatók tevékenysége, mint a középkori művészet életbevágó nagy kérdéseire vonatkozó tanulmányok terén. Szüntelenül új és új emlékekkel ismerkedünk meg és igyekszünk azok történeti jelentőségével tisztába jönni. Ebben a tekintetben az egész tudományos mozgalom egyik legfőbb előharczosa, csudálatraméltó tevékenységű munkása, Strzygowski gráczi egyetemi tanár tart igényt a legelső helyre következő rövid ismertetésünkben is, melynek az a czélja, hogy a középkori művészetre vonatkozó buzgó munkálkodás legújabb termékeiből egy sorozatot bemutassunk.

Két nagyobb publicatiójában, mely főleg a keleti művészetre vonatkozó korábbi munkáinak hosszú sorát követi, Strzygowski egy-egy, korra nézve egymástól igen távol álló emléket ismertet a maga szokott, érdekes, eszmekeltő módján. Olyan fejtegetéseket fűz mindegyikökhöz, a melyek jellemző módon illusztrálják, miképen értékesíthetők a történeti kutatás terén a korábban teljesen elhanyagolt vagy csak kevésre becsült emlékek.

Széleskörű fejtegetésekre adnak alkalmat egy papyrusra írt görög világkrónika * miniatürjei, mely Egyptomban került elő — nyilván a föld alól — és jelenleg a Goleniščev-féle gyűjteményben van. A töredékekbeu fönnmaradt kézirat beható philologiai vizsgálata kapcsán Strz. részletesen, rendszeresen foglalkozik a képekkel. A fönnmaradt töredékek egy szerzetesi krónika maradványai, mely régibb előzmények, minták nyomán, valószinűleg Felső-Egyiptom valamelyik kolostorában, nyilván még az V. század folyamán keletkezett. A kézirat képei egyszerűen belé vannak helyezve a szövegbe, minden decorativ szándék és hatás nélkül. A fönnmaradt — többé-kevésbbé töredékes — képek sorozata a következő: A 12 hónapot személyesítő női mellképek; schematikus szigettérkép; a kisázsiai tartományok conventionális ábrázolásai; próféták

* Eine alexandrinische Weltchronik, Text und Miniaturen eines griechischen Papyrus der Sammlung W. Goleniščev. Herausgegeben und erklärt von Adolf Bauer und Josef Strzygowski. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., LI. köt. Bécs, 1906. — Részletes ismertetése C. Frick-től: Byzantinische Zeitschrift, XVI. (1907) 632. l.

(érdekes ábrázolás: Jónást a czethal elnyeli, III. tábla, Rekto); latin-római, lakedæmoni, makedoniai, lydiai királyok; képek a 383-tól 389-ig és 389-től 302-ig terjedő krónikához: az újszülött Honorius, Maximus holtteste mellett, Timotheos patriacha múmiája és Theophilos püspök; Theodosius császár a kis Honoriussal, Eugenios ellencsászár; Anna prófétanő és Heli főpap (?); Sámuel fölkeni Dávidot; Zakariás próféta; Mária a kis Jézussal; ker. sz. János levágott feje és egyéb, pontosan meg nem állapítható töredékek.

E sajátságos képsorozatban Strz. fölismeri, hogy az egyes ábrázolatok a hagyomány kényszerének hatása alatt állanak. «Nem is egyszerű illustratiói a miniatürök a történeti szövegnek, hanem az ebben megadott indítékokat kézzelfogható ikónokká, művészietlen hatású, tisztán hieratikus jelentőségű, önálló képekké alakítják át». Ebben speciális egyptomi vonást lát Strz.

A kiadvány legérdekesebb része az, a melyben a szerző részletes ikonographiai vizsgálat, rokon emlékekkel, főleg a Kosmas Indikopleustes híres vatikáni kéziratával való összehasonlítás alapján arra az eredményre jut, «hogy ama késő-hellenisztikus alkotások egyikével van itt dolgunk, a melyekben a zsidókeresztény és keleti elem előtérbe nyomulásával határozott helyi színezet keletkezik.» Az stilkritikai vizsgálat nyomán továbbá a kéziratnak az ismert egyéb papyrus-kéziratokhoz való viszonyát igyekszik megállapítani. Teljes joggal mutat reá arra a különbségre, a mely a papyrusra és pergamenre festett miniatürök között fönnáll. Valóban két typus ez: amannak eredetét egyptominak, ezét előázsiai-keletinek mondja.

Ámbár a miniatürök művészeti értéke nem nagy, azok kezdetleges, fölületes kivitelökkel és rongált állapotukban épen nem gyakorolnak kedvező benyomást, mégis figyelemreméltó adalékok a keleti ókeresztény művészet keletkezésének történetéhez. «A művész, a ki ezt a cyklust alkotta . . . kétségkívül ahhoz a keleti alsó réteghez tartozik, a mely a görögségnek a Keleten aratott diadala óta el volt nyomva, de épen nem volt kiirtva és a mely, midőn a túlnagy római világbirodalomban a kormányzat meglazúlt és a kereszténység győzelmet aratott, ismét fölülkerekedett.» Valóban ebben az irányban keresendő e töredékek történeti jelentősége, mert — ha a Strz. által elért eredmények idővel egyes részletekre nézve módosulnának is, kétségtelen, hogy azok a keleti szellem érvényesülése mellett tanúskodnak a hellenistikus-római művészettel szemben: olyan folyamat, mely a Kelet és közvetve a Nyugat középkori művészetének kifejlődésére is igen nagy hatást gyakorolt.

Egészen más jellegű és korú miniatürsorozat a tárgya Strz. másik munkájának: a müncheni királyi könyvtárban levő szerb psalterium képei.* A szerző kutatásainak eredménye az a föltevés, hogy az igen gazdagon illusztrált zsoltár a XV. század elején keletkezett az Athos Chilandar kolostorában, melyet

* Die Miniaturen des serbischen Psalters der königlichen Hof- und Staatsbibliothek in München. Nach einer Belgrader Copie ergänzt und im Zusammenhange mit der syrischen Bilderredaction des Psalters untersucht von Josef Strzygowski. Mit einer Einleitung von . . . V. Jagič. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. LII. k. (Bécs 1906). Részletes ismertetése, fontos adalékokkal Anton Baumstarktól: Byzantinische Zeitschrift, XVI. (1907), 644. l.

Nemanja I. István szerb király 1185-ben alapított és a mely a «szent hegyen» a szerbség hajléka maradt.

Strz. munkájának fő jelentősége és érdekessége azonban abban rejlik, hogy a kézirat festményeinek syriai ókeresztény eredetét, illetőleg előképét igyekszik kimutatni — Byzanccal szemben! «Épen a szerbek, a kikkel ez alkalommal dolgunk van, már régi idő óta minden más szláv néptörzsnél inkább érintkezésbe jöhettek egy oly culturalis tényezővel, a mely Byzanccal szemben önálló hatalmat jelent és az egész középkoron át a Kelet ókeresztény hagyományainak hordozója maradt: a szerzeteseknek a kolostorokban virágzó szellemi és művészeti életével . . . Munkám tiltakozást képvisel az ellen a föltevés ellen, mintha mindaz a művelődési elem, a mit a délszlávok — első sorban a szerbek — átvettek, egyedül és kizárólag Byzancból kerülhetett volna hozzájuk. Konstantinápoly maga is csak átmenő pontja sokkal régibb, a Keletről odatóduló culturális elemeknek. Még a késő korban is voltak utak, — a kolostorok jelölik meg — a melyek révén a Kelet ókeresztény culturája és művészete közvetlenül, Byzanc érintése nélkül a délszlávokhoz behatolhatott. A jövőben tehát nemcsak azt kell megállapítanunk, mely esetekben tulajdonítják a délszlávok valamely tettét tévesen Byzancnak, hanem azokban az esetekben is, a hol a görög, illetőleg orthodox művelődési körhöz való vonatkozások nyilvánvalók, mindig első sorban azt kell majd kérdeznünk, vajjon maga Byzanc gyakorol-e befolyást, avagy a keresztény-keleti őskor ereje, mely a kolostorokban tartotta fönn hatékonyságát». A keleti művészet alkotásainak óriási tömege tehát differenciálódik és mindaz, a mit oly sokáig a «byzanci művészet» általános elnevezésével illettek, ma már különböző eredetű és irányú áramlatok complex eredménye gyanánt tűnik föl, a melyek közepette Byzanc — ha, mint a keleti császárság fővárosa, nem is játszott mellékes szerepet — nem volt minden művészeti haladás, tökéletesség és hatás egyedüli letéteményese.*

Nemcsak a byzanci művészet emlékei vonják tehát magukra a kutatók figyelmét, hanem a távoli Kelet alkotásai is. Ezek közül a legrégibb és legbecsesebb művek egyike, a rossanói híres bíborcodex, a bécsi Genesis-kézirat mellett az ókeresztény miniatür-festés legnevezetesebb emléke, a Gebhardt-Harnack és Haseloff-féle kiadások után immár harmadízben, az előbbieknél jóval tökéletesebb reproductiókban lát napvilágot,** a hozzá stilistikailag közelálló, Sinopéből származó párisi töredékekkel együtt. Mind a rossanói codex, mind a sinopei töredékek keletkezését Kisázsiában, a VI. század elején keresi kiadójuk, a ki ama festményekben, a melyek Boëthius híres diptychonának

* A korábban fölvetett «Róma vagy Byzanc?» kérdéssel szemben ma tehát egy újabb kérdés áll: «Byzanc vagy a Kelet?» Míg Strzygowski a müncheni psalterium eredetét Syriára, illetőleg a Syriától befolyásolt kolostori művészetre vezeti vissza, ezzel szemben a byzanci közvetítés mellett nyilatkozik Gabriel Millet: Byzance et non l'Orient (Revue archéologique, IV. sorozat, XI. kötet, 171. l.) és igyekszik kimutatni, hogy azok a vonások, a melyekre Strzygowski mint speciálisan keletiekre utal, megvannak a byzanci művészetben is.

** Antonio Muñoz: Il codice Purpureo di Rossano e il frammento sinopense Róma, 1907. — A pompás, színes reproductiók absolut hűségével szemben azonban óvatosságra int Wilpert: Römische Quartalschrift, XXI. (1907) 106. l.

belsejét díszítik (Brescia, Museo Cristiano) a rossanói és sinopei bíborcodexek festményeinek közeli rokonát látja.[1] Ezek a festmények, a melyek korát Muñoz a VII. század elejére teszi, érdekesen illusztrálják a keleti formáknak és ábrázolási módoknak Nyugaton való érvényesülését.

Az ókeresztény művészet óriási változatosságát mind erősebben igazolják azok a kutatások, a melyek a Kelet különböző részein hozzák napfényre az emlékeket. Így például a római Thabraca (ma Tabarka) városban, Észak-Afrikában, mely Nagy Constantinus idejében jelentőségre jutott és kivált vallási szempontból fontos hely volt, egy temetkezési kápolna alapfalai között sok mozaikot találtak, melyek sírok díszéül szolgáltak.[2] A mozaikon levő föliratok és képes ábrázolások, — főleg képmások — sorában a legnevezetesebb egy ókeresztény bazilika képe, «Ecclesia Mater» föliratttal. A nyugati művészet ábrázolási módjától eltérő kivitele, a sajátos afrikai művészi gyakorlatra vall, mely a byzancitól is lényegileg különbözik.

Különösen az ókeresztény építészet történetének szempontjából fontosak azok az ásatások, a melyeket az 1906. és 1907. években Egyptomban, a Mareotis pusztában folytattak. Már ma is — noha még csak előzetes jelentések[3] adnak számot az ásatások eredményéről — méltathatjuk azok fontosságát. «Az ásó tudománya olyan eredményt mutathat föl a keresztény régészeti kutatás szolgálatában, a melyhez hasonló jelentőségűt De Rossinak a római katakombákban folytatott legdicsőségesebb és legdöntőbb ásatásai óta nem volt szerencsénk üdvözölhetni,[4] — mondja az ásatások egy lelkes ismertetője. — A legfontosabb eredmény Szent Menas, a népszerű szent fürdővárosában, az «antik Lourdes»-ban, a hogy újabban elnevezték, a honnan számtalan, a szent képével diszített agyagpalaczkocskában vitte a csudás gyógyító erejű vizet a zarándokok tömege világgá, ama hatalmas bazilika maradványainak fölfedezése, melyet Arkadius császár (395—408) építtetett és a mely az egykorú római bazilikák egyszerű tagoltságával, kezdetleges építészeti eszközeivel szemben már a hosszanti elrendezésű templomépületnek kupolával való egyesítését tünteti föl. Ezen kívül a bazilikán kívül még egyéb épületcsoportokat is kiástak, a melyek közül különösen figyelemreméltó a sajátszerű fürdő-bazilika, mely szent Menas városának fénykorában, az V. században épült és a mely déli mellékhajójában fürdőczellákat foglalt magában. Iparművészeti szempontból érdekes azoknak az agyagtárgyaknak — használati edényeken és játékokon kívül főleg kegytárgyaknak, zarándokemlékeknek — nagy tömege, melyre egy fazekas műhelyében és gazdag raktárában bukkantak reá. Természetesen «Szent Menas korsócskái» játszszák köztük a fő szerepet.

A keleti keresztény művészet óriási területén folyton újabb és újabb

[1] Muñoz: Le pitture del dittico di Boezio nel Museo Cristiano di Brescia; Nuovo Bulletino di archeologia cristiana, XIII. (1907), 5. l.

[2] P. Gauckler: Mosaïques tombales d'une chapelle de martyrs à Thabraca; Monuments et mémoires — Fondation Piot, XIII. 175 l.

[3] C. M. Kaufmann: Die Ausgrabung der Menas-Heiligtümer in der Mareotiswüste. Erster Bericht, Cairo 1906; zweiter Bericht, ugyanott 1907; dritter Bericht, ugyanott 1908.

[4] Dr. A. Baumstark: Die Ausgrabungen am Menasheiligtum in der Mereotiswüste; Römische Quartalschrift, XXI. (1907), 7. l.

emlékek kerülnek napfényre vagy vonják magukra a kutatók figyelmét. Strzygowski azokról a mozaikokról ad hírt, a melyeket a konstantinápolyi orosz archæologiai intézet 1908-ban fedezett föl a konstantinápolyi Kassimije mecset (Szent Demetrios temploma) helyreállítása közben.[1] A korábbi, leégett templomot valószínűleg isauriai Leo idejében (717—741) építették újra és ebből az időből származnak a most napfényre került mozaikok, a melyek közül különösen kettő érdekes: a «Deísis», a mint Mária egy katonaruhás szentet (Szent Theodoros) Krisztusnak ajánl, továbbá szent Demetrios alakja, fehér chlamysban, egy püspök és egy consul között. A szent arczát sajátságos négyszög, az ú. n. «quadraticus nimbus» veszi körül, oly vonás, mely Strz.-t az arczok jellegének megfelelően Egyptomra emlékezteti. E sajátságos jelvény, a négyszögű nimbus, mely jelentőségére nézve nem szentfény, újabban több ízben foglalkoztatta a keresztény archæologiát. Wilpert[2] kutatásai alapján valószínű, hogy az arczképszerűségre való törekvés kifejezése és hogy eredetileg az egyptomi múmiákra alkalmazott festett arczképekre vezethető vissza.

Sokkal fiatalabbak azok a falfestmények, a melyek a Jeruzsálem mellett levő Szent Kereszt-kolostor templomában maradtak fönn és a melyeket Baumstark ismertet.[3] A templom gazdag festészeti dísze a fönnmaradt fölirat szerint 1643 és 1644 között keletkezett, azonban B. föltevése szerint nem egyéb, mint a templom régi, XI. századbeli festményeinek stilistikai szempontból nem hű, de ikonographiai tekintetben főleg azért érdekes megújítása, mert egyrészt az egyes ábrázolások térbeli elrendezése más, mint a hogy azt az athosi kolostorok templomaiban és a híres athosi kézikönyvben találjuk, másrészt olyan ábrázolások is előfordulnak, melyek az athosi művészet körében ismeretlenek vagy más formában lépnek föl. Tekintve azt a népszerűséget, a melyet az athosi művészetnek főleg a maga nemében páratlan kézikönyv biztosít, nem fölösleges B. ama figyelmeztetése, hogy az athosi művészet csak egy helyi változata a Kelet keresztény művészetének, melylyel szemben más területek — így a jelen esetben Jeruzsálem — más hagyományos vonásokat tüntetnek föl. Valószínű, hogy annál inkább le fognak majd mondani az athosi művészet tanulságainak a keleti művészet egész körére való alkalmazásáról, minél nagyobb mértékben ismertekké válnak a különböző területeken fönnmaradt festménysorozatok.

Ebből a szempontból értékelhetők azok a kappadokiai falfestmények is, a melyeket Jerphanion ismertetett legutóbb.[4] A soghanlei földalatti kápolna falfestményei közül, melyet valószínűleg Basilios, a X. század híres parakimomenosa építtetett Sz. Borbála tiszteletére, kivált az angyali üdvözletnek, Jézus

[1] Neuentdeckte Mosaiken in Salonik. Monatshefte für Kunstwissenschaft (1908), 1019. l.

[2] Wilpert: Le nimbe carré, à propos d'une momie peinte du Musée Égyptien au Vatican; Mélanges d'archéologie et d'histoire (Écoles française de Rome) XXVI. (1906), 3. l.; u. a. Beiträge zur christlichen Archäologie, VI. Zum quadratischen Nimbus; Römische Quartalschrift, XXI. (1907), 93. l.

[3] Die Wandgemälde in der Kirche des Kreuzesklosters bei Jerusalem; Monatshefte für Kunstwissenschaft (1908), 771. l.

[4] G. de Jerphanion: Deux chapelles souterraines en Cappadoce; Revue archéologique, IV. sorozat, XII. köt., 1. l.

születésének és a poklokra alászálló Krisztusnak (Anastasis) ábrázolásai érdekesek, mint a makedon dynastia monumentalis festészetének ritka példái. Valószínüleg a XI. századból valók a geréméi Mennybemenetel kápolna festményei, melyek J. szerint az athosi Ivirón kolostorban levő evangeliarium festményeivel vannak összefüggésben.[1]

Egy szép publicatio révén azzal a formával ismerkedünk meg, a melyet a byzanci monumentalis festészet orosz területen öltött.[2] A nereditsi egykupolás templom, Novgorod közelében 1198-ban épült. Gazdag, festett dísze igen jó karban van és tanulságos példáját adja a XI. századbeli byzanci mozaikok nyomán Északon keletkezett belső decoratiónak.

A késő-byzanci monumentalis festészet legnevezetesebb emléke, a konstantinápolyi Kahrié-Dsâmi mozaikjainak sorozata is végre jelentőségéhez méltó reproductiókban megjelent.[3] A mozaikok, melyek legjava Theodoros Metochités, Andronikos császár híres kanczellárjának (megh. 1332) adományaképen készült, a byzanci művészet csudálatos életerejéről tanúskodnak, történetének ez utolsó korszakában is.

A megváltozott idők és fölfogás érdekes jele az az ismertetés, a melyet Haseloff szentel egy oly olaszországi emléknek, mely eddig a kutatók figyelmét elkerülte.[4] Casaranellóban, egy dél-olaszországi kis faluban Gallipoli és Capo di Leuca között fönnmaradt — bár a XII. vagy XIII. században átalakított formában — egy ókeresztény templom, melynek kupolájában és a keleti keresztszár boltozatán még az eredeti mozaikok láthatók: a kupola közepén sárga kereszt, csillagok közepette zöld alapon, sötétkék szegélylyel, a csegelyeken gazdag akanthusdísz, a keresztkar boltozatán dús ornamentika: egyes mezőkben ludak, hosszúlábú vízimadarak, hal, nyúl, szőlőfürt, kis kereszt. Az olaszországi emlékek közül Galla Placidia ravennai sírkápolnája a legközelebbi analogia, azonban «a ravennai mozaikok mestere a mennyboltozat naturalistikus ábrázolását adja, a casaranellói mozaikművész viszont az ég alkatáról való keleti eszméket tükrözteti vissza: a tulajdonképeni eget és annak burkát, a légkört . . . A casaranellói mozaikokat erősebben áthatják a keleti motivumok, mint a ravennaiakat és nemcsak az ikonographia, hanem a stilus is lényegében keleti jellegű.» Palæstinai padlómozaikokban talál H. hasonló typusokat. «A casaranellói mozaikok szoros összefüggésben vannak a syriai művészettel.»

Bizonyos, hogy keleti elemek erős befolyása a középkori művészet fejlődésére Nyugaton oly tény, melyet a már ismert emlékek beható tanulmányozása és újabb emlékek fölkutatása mind jobban igazolni fog, azonban általánosítástól, túlzástól óvakodnunk kell, mert a nyugati hagyományokat a fölburjánzó

[1] Részletes adatok a geréméi barlangtemplomokról *Rott*, Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappedokien und Lyrien cz. könyvében (Lipcse, 1908), melyet más alkalommal ismertetünk.

[2] J. Ebersolt: Fresques byzantines de Néréditsi; Monuments et Mémoires (Fondation Piot) XIII. 35. l.

[3] A konstantinápolyi orosz archæologiai intézet kiadványainak XI. kötetéhez (orosz szöveg Theodor Schmidt-től) album. München, 1906. Ismertetése Strzygowski-tól: Byzant. Zeitschrift, XVI. köt. (1907), 734 l.

[4] I musaici di Casaranello; Bollettino d'arte, 1907, XII. füz., 22. l.

keleti formák és eszmék nem nyomták el teljesen és határozott egyoldalúság, ha az első ezredév összes művészeti jelenségeit keleti szemüvegen keresztül nézzük. «Keleti Itáliáról» beszél Strzygowski.[1] Délről, Siciliából, az Izlamtól nyerték a Cosmatiak művészetök alapját és már korábban Észak felől éri Itáliát keleti befolyás. «Mindaz, a mit a gótok és longobardok az Alpokon át magukkal hoznak, az üvegbetétes és mindenféle plasztikus díszítményekkel ellátott arany ékszerek, javarészt kelettől van átvéve.» Utóbb az Adria áll tárva a Kelet előtt. A két példa közül, a melyek kapcsán Strz. elméletét támogatja, legalább az egyik épenséggel nem meggyőző és a cividalei stuccók és a Strz. által idézett Deir es-Surjânî-i perzsa-hellenisztikus díszítmények között általános hasonlóságnál alig van egyéb; viszont nincs kizárva, hogy a híres terracinai faláda, melyet Strz. a kopt művészetre vezet vissza, mint ingó tárgy valóban keletről került Itáliába.[2]

Elsőrangú anyaggal gyarapodott a középkori archæologia ama megkapó gazdagságú kincs révén, mely a római Sancta Sanctorum kápolna évszázados biztos rejtekhelyéből került napfényre. A lateráni épületcsoporthoz tartozó kápolnában, mely, mint az egykori pápai székhely házi kápolnája, a Sixtus-féle kápolna elődje volt, már III. Leo idejében (795—816) nagy számmal halmozódtak föl a római egyház legszentebb ereklyéi, a melyek megőrzése czéljából Leo díszes cyprusfa-szekrényt készíttetett. A szekrény a kápolna főoltára alatt áll; III. Incze pápa idejében készült kettős bronzajtó és erős vasrács zárta el az avatatlanok szeme elől, mígnem 1905-ben előbb Grisar, jezsuita, innsbrucki egyetemi tanár, majd a franczia Lauer hosszú fáradozás után elnyerték az engedélyt, hogy a kincset rejtekhelyökből kiemelhessék, megvizsgálhassák és publikálhassák. «Örökké felejthetetlen lesz előttem az a benyomás, melyet a nemes fémből, elefántcsontból és ritka fából készült drága ereklyetartók körülöttünk fölhalmozódó tömege, a szelenczék arany alapon csillogó miniatürjei, az ősrégi szövetek pompázó színű alakjai reám és mindannyiunkra gyakoroltak», — mondja Grisar.

A kincs egyes darabjai közül, melyek leírását a két első földolgozó gazdagon illusztrált kiadványaiban találjuk meg,[3] első helyen érdemel említést egy ereklyetartó kereszt, aranyból, rekeszes zománczú képekkel díszítve. A képek az angyali üdvözletet, Mária látogatását, Jézus születését, a Betlehembe való utazást, a napkeleti bölcsek imádását, Jézus bemutatását a templomban és megkeresztelését ábrázolják. Mind Grisar, mind Lauer a VI. vagy VII. századra teszi keletkezésének korát, az utóbbi a byzanci művészettel hozza összefüggésbe. Mindennek a kiváló jelentőségű ötvösműnek, mind a kincs többi darabjának eredetét korát, művészeti hovatartozóságát további, speciális tanulmányok vannak hivatva földeríteni, annál inkább, mert a tárgyak ingó jellegénél fogva azok eredete épen

[1] Das orientalische Italien; Monatshefte für Kunstwissenschaft, 1908, 16. l.

[2] Alig van azonban a terracinai láda és a Lehel kürtje faragványai között stilistikai hasonlóság, mint azt Strzygowski kiemeli

[3] Grisar: Die römische Kapelle Sancta Sanctorum und ihr Schatz. Freiburg i. Pr., 1906; — Lauer: Le trésor du Sancta Sanctorum; Monuments et Mémoires-Fondation Piot, XV. 1906.

nincs megőrzésök helyéhez kötve, hanem sok esetben bizonyára Rómától távol, Keleten keresendő. Elsőrangú fontosságú a keresztet magában foglaló ezüst-szelencze is, domborművű ábrázolásokkal, egy másik, kereszt alakú ezüstszelencze, mely egy másik drágakövekkel ékes ereklyetartó keresztet zár magában, továbbá egy ovalis alakú ezüstszelencze, mely stilusával az észak-afrikai, hendsirzirarai híres «capsella argentea»-hoz, valamint a legújabban Brivióban talált és jelenleg a Louvreban őrzött capsellához [1] csatlakozik. Mindezek a művek nemcsak a régibb középkor iparművészetének szempontjából fontosak, hanem képes ábrázolásaikkal beható ikonographiai és stilistikai tanulmányokat is igényelnek. Ezek mellett különösen kiemelendő még Sz. Praxedes fejereklyetartója, pompás byzanci zománczokkal, két faládika, festményekkel díszítve, egy, bacchikus jelenettel díszített antik pyxisen kívül a vakon született csudálatos gyógyítását ábrázoló ókeresztény elefántcsontfaragvány stb.

Nagy számmal szerepelnek a kincsben a textilis emlékek is, a melyeket, Grisar munkájának függelékeképen Dreger ismertet. A legföltünőbb közöttük az angyali üdvözlet ábrázolásával díszített selyemszövet, melynek eredetét byzanci területen keresi Dreger, a X. század előtt. A keleti szövészet emlékeinek becses sorozatát gyarapítják az oroszlánvadászattal, kakasokkal és symmetrikusan elhelyezett oroszlánokkal díszített pompás selyemszövetek.[2]

Annál örvendetesebb ezeknek a textilis emlékeknek napfényre kerülése, mert a régi szövő művészet alkotásainak beható tanulmányozása épen most napirenden van és Dreger nagyszabású munkája után, mely az európai textilis művészetre terjeszkedik ki.[3] Migeon épen legújabban kísérlette meg a sassanida és byzanci selyemszövetek megkülönböztetését és osztályozását.[4] A sassanida szöveteket az élénk mozdulatú ábrázolások jellemzik, vadászjelenetek, nyilazó lovasok, melyek fönnmaradnak a mohammedán művészetben is, csakhogy nem oly nagyszerű formában, mint a sassanida műveken, melyek jellemző motivumai azonkívül a körök, mint befoglaló idomok, az alakok symmetrikus szembeállítása és a tüzes oltár, valamint az életfa (Hom) előfordulása. — A byzanci szövetekre nézve M. megjegyzi, hogy azok ábrázolásai főleg circusi jeleneteket, állatviadalokat, kocsiversenyeket, oroszlánnal való küzdelmet ábrázolnak, míg a szenttörténetből merített ábrázolásokkal díszített szövetek, melyek az írott források tanúsága szerint a templomokat díszítették, a legtöbb esetben nem szövött, hanem hímzett képeket viselhettek magukon. «A szövete ken a dekorativ elrendezés idomai majdnem mindig különálló vagy érintkező

[1] Lauer: La «capsella» di Brivio; Monuments et Mémoires-Fondation Piot, XIII. 229. l.

[2] Krisztusnak a Sancta Sanctorum kápolnában levő híres képe, mely a hagyomány szerint nem emberi kéz műve (acheropoiita), főleg a III. Incze pápa korából (1198—1216) származó szép ezüstburkolatánál fogva figyelemreméltó archæologiai szempontból. Maga a kép oly rongált állapotban maradt fönn, hogy eredeti jellege nem itélhető meg. — L. Wilpert: L'Acheropita ossia l'imagine del Salvatore nella capella del «Sancta Sanctorum»; L'Arte (1907), 247. l.; — u. a. Die Acheropita oder das Bild des Emmanuel in der Kapella «Sancta Sanctorum»; Römische Quartalschrift (1907), 65. l.

[3] Künstlerische Entwicklung der europäischen Weberei und Stickerei. Bécs, 1904.

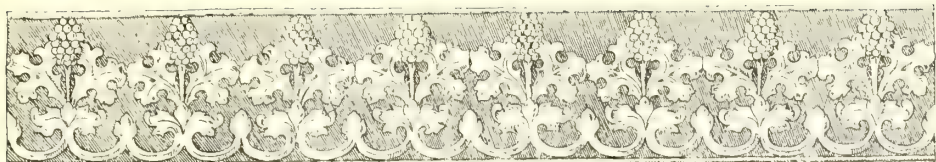
[4] Essai de classement des tissus de soie décorés sassanides et byzantins; Gazette des Beaux-Arts, 3e période, XL. köt., 471. l

körök, — vonalakkal határolt vízszintes sávok, — geometriai idomok, — néha, de ritkábban virágágyak. A sík ilyetén fölosztásában lép föl a griffekből, basiliskusokból, egyszarvúakból, pávákból, sasokból, kacsákból, bivalyokból, leopárdokból, tigrisekből, oroszlánokból, elefántokból álló *folytonos* dísz, — olyan ornamentatio, a mely bizonyára az ázsiai Keletről származott át, melynek kelméi már az antik időkben oly nagy hírnévnek örvendtek.»

Hogy mily mértékben gyarapodott az utolsó évtizedekben nemcsak az emlékek ismerete a középkori művészet, nevezetesen a középkori fejlődésre nézve oly fontos iparművészet terén, hanem azok történeti fölfogása, tudományos értékesítése is mily fokra emelkedett, annak ékesen szóló tanúságát látjuk, ha a Bucher-féle, mintegy negyedszázaddal ezelőtt megjelent iparművészeti kézikönyvet összehasonlítjuk egy hasonló tárgyú, de merőben új irányú kézikönyv megjelent első kötetével.* A középkorról szóló rész a legújabb kutatások alapján épült föl és kiváló gondot fordít a keleti emlékek ama nagy tömegére, melyek jelentőségére épen az utolsó évtizedek tanulmányai mutattak reá. Fontos szerepet játszik a népvándorlási kor művészetének ismertetése, melynek keretében a magyarországi emlékek legkiválóbbjai az őket megillető helyeket foglalják el. Különösen érdekesek azok a fejezetek, a melyekben Falke a X. és XI. századbeli kolostori művészet és a román iparművészet történetét mondja el, nagyrész önálló kutatásai alapján, egyes anyagok szerint csoportosítva.

Míg a szigorúan tudományos kutatás beláthatatlan számú specialis munkáival törekszik a mind tökéletesebb megismerésre, a komoly irányú összefoglaló művek csalhatatlanúl elárulják azt a szellemet, irányt, a melynek amazok keletkezésöket köszönhetik! *Éber László.*

* Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. Herausgegeben in Verbindung mit W. Behncke, M. Dreger, O. von Falke, J. Folnesics, O. Kümmel, E. Pernice und G. Swarzenski von G. Lehnert. Erster Band: Das Kunstgewerbe im Altertum, im Mittelalter und zur Zeit der Renaissance. Berlin, é. n. (1908).



IRODALOM.

SZENTKLÁRAY JENŐ: *A szerbmonostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon.* Akad. kiadvány. Budapest, 1908, 8. r. 65. l. A tanulságos értekezés három szakaszra oszlik. Kezdi az ősi kereszténységnél hazánkban és áttér a hazai szlávoknál a honfoglalás előtt létezett egyházi szervezetekre, majd részletesen tárgyalja a keleti szerb egyház történetét. A második szakaszban a Balkán felől az országba vonult nyolcz nagyobb szerb bevándorlást tárgyalja, Nagy Lajos idejétől az 1690-ik évi Csernovics Arzen-féle nagy vándorlásig. E bevonulásokban sok keleti szerzetes vett részt a Balkán délibb vidékeiről, kik a szerb kolostorokban kerestek menedéket a török foglalás idején. Az egyházi életet kezdettől fogva a monostorok istápolták, ma is 14 monostor van a karlóczai érseki kerületben csupán Szerémmegyében 14 monostor. Délmagyarországon a temesvári és verseczi szerb püspökségek kerületében a XVI. század óta fennállanak a mai napig a bodrog-hódosi, bezdáni, szentgyörgyi, meszicsi, báziási és vojloviczai görögkeleti monostorok. Ugyanitt léteztek, de Mária Terézia 1777. évi rendeletével eltöröltettek a semlaki, kuszicsi, szedistei és zlaticzai monostorok. Ezeknek a monostoroknak kapjuk a történetét a III. szakaszban. Ez a történet nagyon viszontagságos. Anynyi pusztításon mentek át ez épületek, hogy mai nap csak ritka helyen emlékeztet valami maradvány vagy templomi felszerelés a XVIII. századot megelőző időkre. Mindössze a hódosi monostornak maradt meg egyik tornya, melyet Jaksics-toronynak neveznek, van rajta egy eddig meg nem fejtett czímer és egy 1523-ból való fölirat. A bezdini monostor történetében említés van arról, hogy 1740-ben a Vincsa nevű szerbországi görög monostor barátai oda arany-ezüst szertartási edényeket és egyéb becses tárgyakat hoztak magukkal. De azok ma már nem léteznek. A templom külső falán a síremlékek közt a légrégibb nem megyen túl az 1735-ik éven. Talán aránylag még legjobban fölismerhető a szentgyörgyi templom régi alakja, de ott sem tudja senki, hová lettek a templom régi szerelvényei. A legrégibb kép, az oltár előtti állványon Krisztus képe 1748-ból való. Meszicsen a templom keresztalakú építészeti stilusa a XV. századra vall. Újraépítették a XVIII. század folyamatán, 1743-ban Oroszországból hozott segélylyel fejezték be. A többi templomról és monostorról csupán azt olvassuk, hogy vagy egészen újra épültek a XVIII. században, vagy teljesen elpusztultak. A ki tehát hazánkban az orthodox művészet régibb maradványait keresi, az legfölebb még a Szerémségben, Erdélyben vagy a felső vidéken juthat czélhoz, a Duna, Maros és Tisza köze jóformán kopár tér. Ezt a fontos tanulságot merítjük Szentkláray Jenő gondosan szerkesztett értekezéséből. *a. b.*

A BEÖTHY ZSOLT tiszteletére 1908-ban közzétett Emlékkönyvben több értekezés jelent meg, mely folyóiratunk olvasói előtt különös érdekkel birhat. Négy czikk ókorbeli kérdéseket tárgyal, kettő a hazai művészet történetébe vág, egy az olasz műtörténet érdekes jelenségével foglalkozik.

Dr. Platz Bonifácz jellemzi az ó-egyptomi szobrászatot (179—185.) és különösebben foglalkozik néhány emlékkel e művészet három nagy virágzási korszakából, mely szerinte a korszakokat legméltóbban képviseli. Első és legrégibb emlék a Sphinx. Ezután következik a IV. dinasztiabeli Kafra (Kefrem) szobra, továbbá Rahotep és neje Nefertári szobra. A kőből való szobrok mellé állítja a Seh el Beledet, a munkás felügyelőnek nevezett faszobrot, Ranofer két szobrát mészkőből és egy liliomot tartó nőt ábrázoló lapos domborművet. A XII. dinasztia Amemenka és Uzurtazen nevű faraoinak az ülő szobrait nem sokra becsüli a szerző. A XVIII. és XIX. dinasztia idejében keletkezett szobrászat köréből kiemeli Harmhabi felesége szobrát; erről azt véli szerző, hogy ilyenek lehettek a franczia Lajosok szellemes barátnői!

Tehát nem ismeri ezeknek az arczképeit és életrajzait?

Még szóba kerülnek az I. Seti-féle templomon fennmaradt nagy márvány-domborművek. Ezuttal a görög művészetről is nyilvánít szerző nézetet, így: «A görögök elhízott testű Herkulesei, túltengő izomzatú atlétái, szemérmetlenül szemérmes Afroditéi, Vénuszai, mind pózol valamennyi.» Fölösleges volt szerzőnek ezzel a megjegyzéssel tanuságot tenni arról, hogy mennyire nem ismeri a görög plastikát.

Láng Nándor közzéteszi magántanári fölavatása alkalmából tartott előadását az «ősgörög míveltség és Homeros» czímén (160—172.). Ebben bemutatja az ú. n. mykenei míveltség góczpontjain, a görög szárazföldön, úgy mint a Kréta szigetén végzett legutóbbi archaeologiai ásatások eredményeit. Ezek alapján arra az eredményre jut, hogy a Homeros neve alatt ismeretes két nagy epos annak a míveltségnek a képét tárja elénk, mely a mykenei kor végén és azon innen, megközelítőleg a XI—IX. századokban létezett Görögországban.

Dr. Láng Margit az olympiai Zeus-templom nyugati ormában volt szoborcsoport újabb helyreállítási kisérletét tárgyalja (173—178.). Skovgaard dán művész próbálta meg G. Treu eddigi fölállításával szemben a két belső jobb- és baloldali csoport fölcserélését. Dr. Láng csatlakozik Treu ellenbirálatához, védi Treu fölállítását, mint a mely közelebb jár az antik művészet szelleméhez és a Skovgaard fölállításában az ellentéteket kereső modern fölfogás hatását látja.

Bódics Jusztin az Athena Promachosról a byzantinus iróknál található adatokat sorolja fel Gurlitt ismert értekezése alapján (154—159.). A szobor 462-ben már Konstantinápolyban volt és 1204-ben törték széjjel a latin hódítók. A szoborról a fönnmarad leirások, továbbá antik pénzek és másolatok nyomán lehet hozzávaló fogalmunk.

Mitrovics Gyula Szépérzelmeink nemzeti elemei czímén fürkészi a magyar lélek érvényesülését és nyilvánulását a művészetekben. A magyar geniusszal legrokonszenvesebbnek látja az építészetben a román ízlést (81—76.). Mert a

román ízlés főjellemvonásai az «erő, egyszerűség és áttekinthetőség», a magyar kedvelte «ezt az egyenes, világos és értelmes beszédet a román ízlésben». A csúcsíves ízlésről azt tartja szerző, hogy az ellentétben állott a magyar egyéniséggel.

Divald Kornél «Régi magyar művésziskolák» czímén (186—191.) próbál szűk téren hazai művészetünk fejlődéséről vázlatos képet adni. Úgy véli, hogy nemcsak a középkori városainkban lakó «latinok» és byzantinusok voltak királyaink, egyháznagyjaink s főuraink építészei, de voltak szolgai renden lévő magyar származású művészeik is. Egyes híres külföldi mesterek is jártak itt, mint Villard de Honcourt, Masolinus és a Mátyás királytól hívott olaszok. Egy-egy híressé vált középponti templom számos másnak szolgálhatott mintául. A templomi freskók is kevés hazai központból kapták a mintákat. A Felvidék XV. századi szárnyasoltárainak képeiben néha XIV. századi olasz minták ismerhetők föl. A faragott oltárok virágzó központokból mentek széjjel kisebb helyekre és a most is még létező emlékeken fölismerhető közös jellemvonások közös művésziskolára engednek következtetni. Lőcsén a XV. század vége felé Pál mester népes műhely élén dolgozik, farag szárnyasoltárokat a Szepesség és Liptó megye számára. Egy más mester műhelye az alsó bányavárosok oltárain nyomozható ki. A rövid czikk végén Divald, mintha Mitrovicz fejtegetéseit a magyar genius művészi érvényesüléséről a román ízlésben, ellentétes szempontból kivánná megvilágítani, így szól: «Képzőművészetünknek a középkorban szinte kizárólag királyaink, főuraink és főpapjaink az irányt adó meczénásai. A köznemesség és a polgárság ízlése a művészet terén nálunk csak az újkor derengésével kezd érvényesülni s az építészetben csak a XVII. században az ú. n. felsőmagyarországi renaissance stilben jut határozott kifejezéshez». A középosztály szívósan ragaszkodik a renaissance formáihoz. II. Rákóczi Ferencz szabadságharczának leveretése után «a nemzetközi kor nemcsak hogy művészetünk további fejlődését akasztja meg, de a külföldről seregestül hazánkba vándorló művész mesteremberekkel szemben a magunk mestereinek érvényesülését is jó időre lehetetlenné teszi».

Berzeviczy Albert a Heliodorról nevezett szobát a vatikáni palotában írja le (137—142.), melyet Rafael Julius pápa számára festett ki. *m. n.*

KUBINYI MIKLÓS: *Régi és új falfestmények az árvai várban.* (Kézirat helyett.) Budapest, 1908, 8. r. 10 l., hat ábrával. Az árvai vár, hazánk egyik legérdekesebb középkori emléke, a Turzó örökséget kezelő uradalmi kormányzók és a vár nagyérdemű monographusa Kubinyi Miklós vezetése alatt már évtizedek óta szeretetteljes gondozásban részesül. A mult évben a középső vár évek óta serényen folyó tatarozása alkalmával a főépület második emeletén egy egész eddig meg sem közelíthető szobasor nyílt meg, ezt késő csúcsíves ízlésben állították helyre és ez a lakó osztály az ő kiszökő erkélyeivel és faragott ajtóbéléseivel, melynek egyikén az 1483-ik évszám és a régi mesterjegy is előtűnt, a touristák által is sűrűn látogatott vár legvonzóbb része lőn. E munka alatt Mann Miksa festő a palota éjszakkeleti sarkán álló régi őrtorony egyik szobájában régi falfestmények nyomait észlelte. Ezeknek a leirását és ábráit

kapjuk Kubinyi érdekes közleményében. A szoba a donjon egész harmadik emeletét foglalja el. A keleti és nyugoti falon egy-egy madaras czímer képe tűnt elé, melyről Kubinyi úgy vélekedik, hogy az árvai vár egykori urára, Korvin Jánosra vall. Ezen és a másik két falon is a XV. század végső évtizedeit jellemző diszítő stilusban kedvelt lombos ágak össze-vissza hajló képei mutatkoztak, egy helyütt emberi arczczal a galyak között. Az éjszaki és keleti falon függélyesen futó sávok és sarokra helyezett koczkák sorozata tűnt elé. A keleti falon egy befalazott ablakfülke oldalfalán harmadik czímer és egy czímert tartó angyal nyomait észlelték. A déli falon is van ablaknyílás, ennek oldalait és a fölötte lévő bolthajtást is növényindák borították és egy fülkétől jobbra eső falon némi diszítésen kívül még «egy czápához hasonló halat» pillantottak meg. A régi nyomok legtőbbjéről Divald Kornél fényképi fölvételei (1—4 ábra) adnak fogalmat. Azóta a termet Mann Miksa festő restaurálta és két kép a restaurált terem éjszaknyugoti és éjszaki sarkának egy részletét mutatja be (5. és 6. ábra). Az olvasóhoz intézett előszóban Kubinyi említi, hogy értekezését az Arch. Értesítőnek szánta, de «előre nem látott nehézségek miatt» nem jelent meg e folyóiratban. Az érdekes közlemény csak azért nem jelent meg e folyóiratban, mert a helyreállított terem képeiről (5—6. ábra) azt vélte e folyóirat szerkesztője, hogy nem tartoznak az «Archæologiai Értesítő» keretébe — nem lévén azok régi műemlékek, de modern alkotások. Annál inkább örvendünk, hogy az értekezés mégis nyilvánosságra jött és hogy e helyütt derék szerzőjének, a ki folyóiratunkat évek hosszú során át becses dolgozatokkal gazdagította, meleg elismeréssel adózhattunk. *A szerkesztő.*

Dr. LOUIS de MÁRTON: *La repartition locale des monuments de l'âge de fer en Hongrie.* Monaco, 1908. Dr. Márton e czímen tartott az 1906. évi monacoi nemzetközi ősrégészeti congressuson egy előadást, mely a Congressus jelentésében (II. k. 64—76.) és mint külön lenyomat jelent meg. Az értekezés kiinduló pontja a hazai bronzkor külömböző területi typusainak az osztályozása, melyet szerző összegyűjtött tapasztalatai nyomán megállapított. Szerző hajlandónak látszik e területi külömbségeket ethnikus okokra visszavezetni és e területek lakosságának külömbözőségének tulajdonítani. A vasszerszámok befogadása tekintetében tanúsított magatartását is ez okra vezeti vissza. Három területet külömböztet e magatartás szempontjából. A Dunántúl legelőbb fogadta be ez új vaskori műveltséget. A hallstatti izlés szerinte a Dunáig terjedt. A felső vidéken a régi és új czivilizáczió idomai összekeverednek. Ott és a szomszédos Csehországban és Sziléziában leginkább az agyagműveken észlelhető az új izlés bekövetkezése. Az ország éjszaki és keleti vidékein az aranyleleteken is mutatkozik a nyugoti új izlés meghonosulása és a Tisza—Maros—Duna közön az urnakészítők keramikája is tanúsítja a hallstatti stylus erős hatását. A harmadik regio e területi fölosztás szerint volna az, a melyen a skytha leletek fordultak elé, t. i. az ország keleti része. Valóság szerint mást tapasztalunk. A gyöngyösi skytha sírok és a zalamegyei skythalelet belényúlnak a másik két régióba, viszont Erdélyben is találtak hallstatti temetőket. Az a területi elkülönítés, melynek egyuttal néprajzi alapja is volna, nem igen válik be és talán

czélszerűbb lesz egyelőre mennél több emlék gondos összegyűjtésére, a leletkörülmények szorgos megfigyelésére, a typusok összefüggésének tanulmányára és a jelenségek korhatározására törekedni. Ezek a munkálatok a præhistoriában mindig kell, hogy az ethnologiai kérdéseket megelőzzék, az ellenkező út az igazság felé jóval bizonytalanabb, mert még ingatagabb föltevéseken halad, mint a milyenekkel a præhistoriai archæologia kénytelen tételeit megtámasztani.

a. b.

Dr. MARGARETE LÁNG: *Die Bestimmung des Onos oder Epinetron.* Berlin, 1908 8. r. 69. l. 23 ábrával a szövegben. Folyóiratunk olvasói emlékezni fognak, hogy dr. Láng Margit ugyanoly czímű értekezése legelőbb az Á. É.-ben (1908 V. füz.) jelent meg. A szorgalmas szerző azóta folytatta kutatásait a rejtélyes szerszám iránt; szerencsés volt még néhány analogiát találni s így előbbre vinni ismereteinket. A német kiadásban már értékesíthette ezen eredményeket s így német műve nem egyszerű fordítás, de előbbi közleményének bővített és javított közzététele, mely bizonyára külföldi szaktársaink elismerésére is számíthat. *a. b.*

ÉVKÖNYVEK. *A bács-bodrogvármegyei történelmi társulat* 1907. évi évkönyvében ifj. Frey Imre értekezik a megye érmészeti emlékeiről (59—76), Gubitza Kálmán a temetkezés emlékeit a kőkorban tárgyalja, különösen gombosi és monostorszegi sírokat ismertet (76—80). Ugyanő a «Begecsi romok» czimén a begecsi «Kuvavár»-ra vonatkozó néhány adatot közöl. Ismeretes, hogy Fröhlich ott állapította meg a római Castellum Onagrinumot. (A. É. 1884. 99—107.) Gubitza most hiteles adatot közöl 1791-ből, mely szerint a szomszéd Glozsán (ma Dunagálos) község lakói 116 és fél öl követ tördeltek ki a vár falaiból, abból épült 1792-ben az ő templomuk, és ezuttal egy feliratos követ is építettek be a templomba. Gubitza egyúttal röviden említi, hogy a bácsmegyei tört. társulat legutóbb ásatást rendezett, melyről még várjuk a kimerítő alapos jelentést ábrákkal és térrajzokkal. A felásott falakban római bélyeges téglákat és római érmeket is találtak. Ezekről is kérünk pontos leirást. Ugyancsak Gubitza hirt ad (120—122) a két regőczei leletről, egyik La Tène izlésű (?) sír volt, melyből urnát, vaskardot, karpereczet, ollót és zablát mentettek meg, a másik lelet ugyancsak sírokból való és voltak benne aranyfüggő, gyöngyök carneolból és aranyból és apró bronztárgyak, ez utóbbiakról azt vélik, hogy a régibb középkorból valók. Ifj. Frey Imre régészeti tarlózások czimén (165—171) szintén néhány leletről értekezik. Apatinból és Zomborból kisebb La Tène leletek kerültek gyüjteményébe, római koru leleteket ismertet Zomborból, Bácskeresztúrról, Mátételkiről és a Kígyósér környékéről. A Gádor községi tumulusokból Árpádkori (?) sírok kerültek elé. Az 1908. évi folyam első füzetében a muzeumőr évi jelentése a zombori muzeum 1907. évi gyarapodásáról szól (39—47). Az évkönyv 1908. évi folyamában Gubitza Kálmán harmadik jelentését teszi közzé a kishegyesi ismert sírmezőről (124—131). ezuttal a 70. sírnál kezdi leirását és folytatja a 78. sírig. A vegyesek közt olvassuk azt a hirt (137—138), hogy a bácsi romokból előkerült aquincumi föliratos emléknek, melyről 1874-ben Torma Károly az Arch. Ért. VIII. K. 135. s k.

II. értekezett, a hiányzó darabja. Az emlék Sarmisegethusából származik és a XV. század óta ismeretes. Torma a C. I. L. III. 1455. sz. leirása szerint közli; most, hogy a zombori muzeumba került a hiányzó tördék, várjuk a leirást, hogy összehasonlíthassuk a Corpusban közölt szöveggel.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1907-iki évkönyvében Király Pál A dák háboruk történetét vázolja a Trajanus-oszlop domborművei alapján (5—80). Az 1908-ik évfolyamban ugyanő értekezik Decebalus dák királyról (1—18), Ballan Ernő pedig előadja a hunyadmegyei tört. és rég. társulat huszonöt éves történetét, kiterjeszkedvén a hunyadmegyei gyűjteményekre és Hunyadmegye magyar történelmi vonatkozásaira (18—40, 65—86, 97—129).

Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet XIV. évkönyve (1908.) hozza a gyulafejérvári muzeum elhunyt alapítójának Reiner Zsigmond arczképét és életrajzát. Imett F. Jákó értekezik a régi Fejérvár fekvéséről és részeiről térkép kiséretében és ugyanott dr. Cserni Béla tollából két közlemény van. Egyikben (53—62) a Gyulafejérvár területén szinre került Bethlen Gábor-féle vizvezetéknek adja leirását, alaprajzát és négy fényképi fölvételét. A másik értekezés mint XV. közlemény csatlakozik az évek hosszú során át folytatott apulumi ásatásairól adott gondos jelentéseihez. A közleményhez csatolt két alaprajz és tiz ábra tetemesen fokozza a leirás értékét (32—53). A szóba hozott ásatás az 1907-ben szeptember 24-től deczember 5-ikéig tartott és korábbi ásatások folytatása gyanánt a várövbe eső római fürdőépület kitakarítása volt a czélja. Most az 1905. óta e helyen nyert eredményekről szól az érdemes kutató. Az itt előkerült leletek közt voltak a XIII legio bélyeges téglái, színes falvakolat töredékei, cserép- és üvegedények, kisebbfajta bronz- és vastárgyak. Az ékszerek közt a legérdekesebb egy onyx gyürű ABERRONI (ERRONI) VIVATIS fölirattal. Egy helyen 235 db érmet leltek a II. század végétől 275-ig terjedő időszakból. A feliratos kőemlékek közt volt egy oltár Epona tiszteletére, melyet C. Julius Septimius Castinus a három Dacia helytartója üdvéért állított 217 körül egy segédtiszt és volt egy más oltártöredék, mely valószínűleg Junonak szólt.

A közlemény II. részében szerző 1904-ik év novemberétől deczember 23-ikáig a katonai gyakorlótéren római házak romjaiban folytatott ásatási eredményeit ismerteti. Az ezúttal lelt tárgyak közül említendő egy homokkőből faragott női mellkép. Egy helyen a mélyebb rétegben őskori cserépdarabok és a felszínes rétegben népvándorlási korabeli edénytöredékek kerültek elé. A Kutyamál nevű szőlőhegy oldalán létezett római temető tájáról szerzett Cserni egy sírtáblát, melyet Vibia Anna urának C. Secundinus Eutychesnek állított és a közeli szántóföldön lelték egy feliratos emlék darabját három csonka betüsorral, melyek várják a kiegészítést.

Debreczen város muzeuma 1908. évi kiadványa II. füzetében kapjuk a muzeum jelentését 1907-ről. A gyarapodásról szóló rész áttekintést ad (26—28) az ásatásokról. Felástak a lóversenytér és a honvédbarakok közt 12 sírt a régibb középkorból s ugyanott őskori tárgyak is fordultak elő. Hortobágyon bronzkori telepen lakóhelyek maradványai kerültek elé, a leletek közül a jelentés kiemel egy idolt. A hadházi Poroszló-pusztán az ásatás nem járt sikerrel. Cse-

kély eredménynyel járt négy kis halom felásása a halápi telken. A hajdusámsoni majorsági földön bronzkori cserépedények kerültek elé. A debreczeni Szepespusztán felásott halmokban elporlott csontvázakat leltek, mellékletek nélkül, egyik csontváz fatörzsből vájt koporsóban feküdt. A vétel útján szerzett régiségek között legérdekesebb volt a hajdusámsoni bronzlelet, melynek leírása ábrák kiséretében azóta megjelent a Muz. és Könyv. Értesítőben (1908, 127—133). Téglásról szereztek két bronzkardot, a poroszlói pusztáról korongos bronzcsákányt, Debreczenből bronzcsákányt és tokos vésűt, Kabáról és Szoboszlóról népvándorláskori aranyékszereket. A muzeumi jelentésben kapunk három képet a városi muzeum régiségtárából, mely azt mutatja, hogy a tárgyak zsufolt elhelyezése miatt sürgős szükség volna ujabb helyiségekre.

A székely nemzeti muzeum jelentése az 1907. évi állapotról a háromszékmegyei Erősd község határában a Tyiszk hegyen végzett ásatásról ad hirt (15—19). A telepről származó festett díszű edényeket és cserepeket az Arch. Értesítő 1904. (221—227) és 1906. évi (375—377) közleményeiből olvasóink ismerhetik. A mostani ásatást a székely muzeum őre, dr. László Ferencz, nagy körültekintéssel vezette. Lakóhelyek, tűzhely és katlanszerű égető kemencze maradványait lelték. Többszínű festett díszítményekkel ékes cserepeken kívül találtak kőszerszámokat, csont- és agyagtárgyakat és két vörösréztárgyat. A muzeum más helyről is, a kisborosnyói Borzvára nevű határrészről kapott festett edénycserepeket. Számos más helyről is gyarapodott a muzeum őskori leletekkel és ezek közt van Sepsiszentgyörgyről származó 91 cm. magas urna. A római kori gyüjtemény Enlâkáról származó néhány római agyagtárgygyal gyarapodott. Az ujabbkori emlékcsoport számára fegyvereket és egyéb holmikat szereztek. A vétel útján szerzett régiségek darabszáma volt 176, az ajándékok száma 555 db volt.

A komáromvármegyei és városi muzeum-egyesület 1906. évi Értesítője hivatalos részében közli az igazgatói jelentést, az 1906-ik évről szóló záró számadást, az 1907-re szóló költségvetést, a tisztviselők és tagok névsorát és jelentést a gyüjtemények gyarapodásáról. A régiségtár ajándékúl kapott 260 drb régiséget és 1045 drb érmet. Két ásatást rendezett a társulat, egyet Izsán s egyet Kecskéden, a hol mintegy 11 urnasírt emeltek ki. Az urnák kőre voltak állítva és tányérral vagy kővel voltak borítva. A nagyobb edények felső szélét az ekevas leszántotta. Többnyire lapos, többfülű edény akadt, a fülek táján egy sáv díszítés vonult körül. (Milyen díszítés?) A kisebb edények anyaga többnyire fekete agyag és köztük igen szépen díszített példányok akadtak, egy részök krétabetétes díszítésű volt. Hamu és csontocskákon kívül csupán egy ízben találtak bronzsodrony-töredéket, a hamu közt két orsó-gomb volt. Az irodalmi részben Gyulai Rudolf az egyesület egykori buzgó titkárjának az életrajzát adja Alapi Gyula, a mostani titkár; az elhunyt derék ember sikerült arczképe kiséri a közleményt. Tóth Kurucz János az ő vezetése alatt folyt izsai (leányvári) ásatásról adott hírt két alaprajzzal és átmetszetekkel. Végül Milch Armán a muzeumba került 10 római kőemléket sorol fel és közöl egy föliratos oltárt saját gyüjteményéből. A közleményben többnyire hiányos rajzokon alapuló ábrákat kapunk olvasás és magyarázat nélkül, tehát

kivánatos, hogy az emlékeket hozzáértő szakember hű ábrák és pontos leirások kiséretében tárgyalja ; a közlött ábrák ily tárgyalásra nem alkalmasak. A muzeumegyesület 1907-ik évi Értesítőjében «Komárom vidéke és Brigetio a 18. század közepén» czimén Takáts Sándor szól Mikovinyi Sámuelnek 1747-ben végzett nagy vizlecsapolási műveletéről, melynek következtében a Tata, Ó-Szőny és Almás közt létezett nagy mocsarak megszüntek. Mikovinyi ez alkalommal a bregetioi romokról is szól és különösen a bregetioi vizvezetést említi, melynek bolthajtásai akkor részben még fennállottak és az 1330 öl hosszú, 20 öl széles, 4 öl magas koczkakövekkel kirakott töltésről értekezik, melynek zsilipjei akkor még épségben voltak és melynek rendeltetése volt, hogy a tatai vizeket feltartsa. Mikovinyi rajzát is közli Takáts és említi, hogy Mikovinyi az összes magyarországi római városokról kimerítő leirást készített, melynek szerinte valamely levéltárunkban kell lappangania (25—33). Az izsai Leányvár ásatását 1907-ben is folytatták és Tóth Kurucz János jelentést közöl e munkálatról, szabatos alaprajz és fényképi felvételek után készült ábrák kiséretében. A közölt feliratos kövek ábrái hasznavehetetlenek és kivánatos, hogy az emlékekről hozzáértő szakember adjon szabatos leirást és magyarázatot. *x. y.*

FOLYÓIRATOK. Az «*Adalékok Zemplén megye történetéhez*» czimű folyóirat 1908. évi 7—9. számában Visegrádi János Zemplén megye déli részének műemlékeit ismerteti (225—254). A leírt emlékek : a zempléni földvár, a nagykövesdi várrom, a varcsai református templom, a felső-regneci református templom, a bodrogszentesi ref. templom, a kisbárii ref. templom, a kistoronyai ref. templom, az imregi minorita kolostor és a sátoraljaujhelyi piarista templom és rendház.

Az *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde* 1907. évi XXXIV. kötetében Seraphin f. W. ismerteti a brassói evang. plébánia-templom régi keresztelő medenczéjét (157—189.). Dr. Róth V. értekezik a medgyesi városi templom szárnyas oltáráról (193—240), mely valószínüleg a XV. század utolsó évtizedében keletkezett és a passió képei rajta valószínüleg Schongauer Márton metszeteinek befolyása alatt készültek, a mi leginkább a keresztrefeszítés ábrázolásában kimutatható és ebből a tényből kiindulva szerző azt véli, hogy ezt a becses oltárt a felső Rajna vidékéről való mester festette. Az értekezést 12 fénynyomatú tábla késéri.

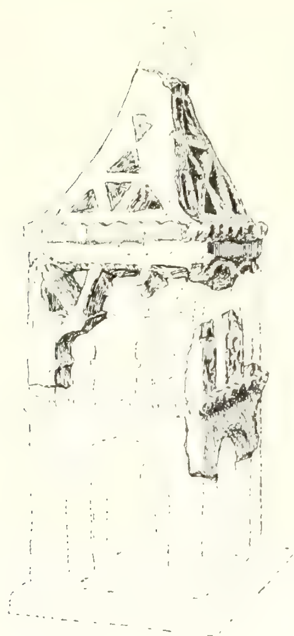
Századok. A magyar történeti társulat közlönye 1908-ik évi kötetében Takáts Sándor becses közleményekkel gyarapítja a hazai hadtörténelmi emlékek ismeretét. Két közleménye (49—63. és 130—146.) a tüzes és lövőszerszámokkal foglalkozik. Fraknói Vilmos Mátyás király dajkájának síremlékéről értekezik (673—677.). A sírlap Rómában (a Monte Cavallon) létező Sanfelice palota udvarának a területén került elő, a hol régen a kapuczinusok temploma állott. A sírfeliratból megtudjuk, hogy a márványtáblát András szobrász állította édesanyjának. A tábla valószínüleg csupán egy nagyobb emléknek a darabja és nem első, de utolsó helyén találták meg. Edvardo da Alençon atya a régi templomról közölt monographiájában azt véli Andrearól, hogy meglelte nyomát egykori okmányokban és hogy ő az, a ki a Santa Maria del Popoloban föl-

állítandó oltár iránt kötött 1500-beli okmányban mint «Andrea de Montecaballo» szerepel és hogy ő az, a ki még 1473-ben ugyanazon templom főoltárát készítette, mely még most is megvan és jelenleg az ottani sekrestye főékessége. Tekintve, hogy Andrea anyja 55 éves korában, tehát valószínűleg 1475—1480 körül halt meg és nyilván abban a plébániában temették el a hol élt, Alençon atya, combinatiója nem nélkülözi az alapot, ellenben nem valószínü, hogy 1475—80 között Mátyás király Andreat hazahívta volna. Szadeczky Lajos kutatása alapján az 1908. évi október havában Almakeréken az ottani szász templom sekrestyéjében egy hivatalos bizottság jelenlétében fölbontották az Apafi család sírjait (849—851.). Megtalálták I. és II. Apafi Mihály és feleségeik Bornemissza Anna és gr. Bethlen Kata porladozó hamvait; legépebben maradtak a díszöltözet zománczosgombjai és az aranyozott zsinoros öv. A templom, melyben az Apafiak temetkeztek az ő alapításuk volt. Leghelyesebb lesz, ha azután is ott fognak nyugodni.

Az *Ethnographia* 1907. évi folyama hozza Nagy Géza értekezését «a honfoglalók»-ról (257—268. és 321—339). Két fejezetben előbb a hun-magyar azután az avar-magyar rokonságot tárgyalja néprajzi, történeti, nyelvészeti, genealogiai és földrajzi alapokon. A két czikkhez négy képes tábla járúl, mely Kaukázusi leleteket, többnyire ékszereket mutat be az V—IX. századokból. Sajnálni való, hogy nem kapunk az ábrázolt tárgyakról részletes leírást és utalást azokra a sajátszerűségekre, melyeknél fogva egyik-másik darab hazai leletekkel szorosabb rokonságban van. A honfoglalók ékszerein előforduló motivumok leginkább a III. tábla 328. l., 1., 2. és 3. számú ékszerek tekercses végű, leveles indáit közelítik meg. A folyóirat 1908. évfolyamában a tanulmány folytatását és befejezését vesszük e czímen «A honfoglalók és a turkok». (65—80. és 257—272.) a fölötte nehezen követhető fejtegetésből e helyütt a tanulmány végső eredménye, mely a honfoglalók őshazájára vonatkozik és a honfoglalók ornamentikáját illető feltevések érdekelhetik leginkább folyóiratunk olvasóit. Szerző szerint a honfoglalás ősei a honfoglalás előtti fejlődés korát a kirgiz pusztaságon élték át. E pusztaság népeinek a virágai a liliom és a tulipán. Innen keletkezett volna a magyarság ősi szeretete a növényornamentika iránt. Az a vidék tapasztalhatta a VI—VIII. századokban leginkább a sassanida ízlés hatását és a honfoglalók ékszereiben a IX—X—XI. századokban mutatkozó sassanida motivumokat onnan hozták volna magukkal. Szerző szerint a fölött lehet vita, hogy mennyi ment át a honfoglaláskori motivumokból a magyar népies díszítésmódba, hol azután lappangva is tovább élt, de «ahhoz semmi kétség sem férhet, hogy a magyar ízlésnek folyton a virágdíszítmény felelt meg s akár a góthikából, akár a renaissanceból vett át valamit, a virágformákat választotta ki a különböző díszítési motivumok közül s midőn a XVI. században elterjedt Európában a tulipán, egyszerre legjellemzőbb motivuma lett a magyar renaissancenak a kirgiz pusztaság ezen virága» stb. (269. l.). Hogyha a honfoglalók ősei csakugyan századokon át liliom és tulipán közepette töltötték életüket, akkor csakugyan helyes föltevés, hogy szerették ezeket a virágokat. Azonban ez előszeretetüktől független az a kérdés, hogy volt-e ott saját ötvösségük és független ettől az a tény, hogy

sem a sassanida művészetben, sem a honfoglalók sírjaiban lelt ékszereken sem liliom sem tulipán idoma nem szerepel; *ezek az idomok* tehát nem is jelenkezhettek az utóbbi századok ékszerein. Ellenben a XVI. századon innen a népies ízlésben csakugyan szerepel a liliom, a tulipán, a rózsa, a nefelejts és sok egyéb virág; de a növény-ornamentika mellett, melyet minden nép szeret, előáll az ornamentikában az emberi idom, az állat és minden egyéb forma, mely a nép figyelmét magára vonta.

A *Römisch germanisches Korrespondenzblatt* 1908. évi folyamában dr. Engelmann R. közli azt a czikkét, melyet a Dunapentelén lelt római toronymintáról az A. E. 1908. évi folyamában közölt. Dr. Drexel F. is közli ugyanott megjelent czikkét és fölfogását ezuttal némileg kibővíti. Mindenek előtt figyelmeztet arra, hogy az «A. É.»-ben közölt képek egy tornyos kaput és két más töredék egy toronyalakú mintát ábrázolnak. Fölfogása szerint a tornyos kapú mintája város kapuját ábrázolja és pedig nem kívülről de belülről, a város felől tekintve. A városok kapui nagyjából az erődök kapuit példázzák, de alkalmazzák új czéljukhoz p. o. egy átjárás helyett hármat alkalmaznak. Úgy véli, hogy a Xanteni polgári város kapuja valószínüleg hasonlított a dunapentelei mintához, ellenben nem hiszi, hogy a trieri vagy kölni kapuk olyanok voltak. Ez utóbbiak szerinte a hellen keleten kialakúlt kapuk példáját követik. A kapuminta keletkezési korát illetőleg azt tartja, hogy a IV. század elejéről származhatik és utal arra a sűrű várépítésre, mely Diocletianus és Galerius idejében a Duna mentén folyt. A dunapentelei három kisebb töredék Drexel szerint emeletes torony mintájához tartozik és ábrájában a töredékeket sikerült rajzban összeilleszti. Ezt az ábrát ismételjük. Négyszögü alapú emelete tornyot ábrázol, alul négy nyilással, az emelet minden oldalán két-két ablakkal, két-két oldal egyforma; két ellentétes oldalon a félkör zárású ablakok a főpárkányig nyulnak, a másik pár ablak alacsonyabb, fölöttük s a főpárkány között háromszögü áttörésekkel biró párkány vonul. A tető formája behajló oldalú gulát példáz, melynek minden oldala áttört, más-más mustrába állított háromszögü áttöréseket mutatnak. A rajzban kipontozott fenyőtoboz s alul az alap csak valószínű kiegészítések. Az így helyreállított tornyot Drexel síremlék mintájának véli és egybeveti a carnuntumi pogánykapúval («Heidenthor»), melyről Domaszewski ellenkező véleményével szemben is joggal úgy vélekedik, hogy az síremlék nem quadrivium fölötti toronyépület. A nagy kapu-minta részleteiről azt véli szerző, hogy a fölirat helyén az előmintában ablakok lehettek, a pillérek és ablakok idoma és száma is más lehetett. A kisebb mintánál a mintázó saját képzelmére vezetendő vissza az áttört párkány és az áttört tető, ellenben a gula behajló alakja az eredeti előmintánál is megvolt, mire sok példát ismerünk a helle-



nistikus kortól az igeli emlékig. Nem véli komoly építészeti mintáknak, de agyagműves tréfás időtöltéseinek nézi. Erre utal, hogy ily nagy agyagmintákat csak égető kemenczében lehetett égetni. Ugyancsak agyagműves kezére vall a fekmentes párkányos hullámos diszítése, a mely az agyagművességben rendes diszítő idom. Végül abba foglalja össze nézetét a két mintáról, hogy az agyagműves szülővárosa kapuját mintázta, belülről a hogy mindig látta és egy síröpületet csinált, a milyen a petronelli «pogány kapú.»

A Nagyszebenben megjelenő «*Korrespondenzblatt*» 1907-ik évi 9—10. számában (89—95. l.) Kimakowicz M. ismerteti a szelényeki (stolzenburgi) határban előfordúlt régi leleteket. Vannak ott kőkor nyomai; találtak 1881. egy csomóban négy bronzkori kardot, melyből néhány darab a nagyszebeni Brukkenthal múzeumba került; a régibb középkorból származó urnákat, buzavermeket és sírhelyeket meg állati csontokat, egy ott lakott szláv törzstől származtatja Kimakowicz. Ugyanazon füzetben Sigerus a nagyszebeni és kisküküllő megyei vidéken divó fehéres és kékes agyagú edényekről értekezik. Szerinte ezt az árút 1780-tól mintegy 1848-ig készítették az odavaló agyagművesek. «Sgraffiati» árúnak nevezi, mert hasonlítanak az Olaszföldön a XIV—XV. századokban s utóbb a XVII. században déli Csehországban divó hasonló technika szerint készült edényekhez. A technika sajátszerű eljárása az volt, hogy az agyagedényeket nyers állapotban fehér agyagréteggel borították, a mikor ez megszáradt sötétkék kobaltfestékkel takarták a fehér réteget és a kék rétegbe vésték az ornamentális idomokat, úgy hogy ezek kék háttérrel fehéren mutatkoztak. Diszítés után mázzal borították a felületet és tűzben égették. A technikai ügyesség e munkánál arra irányult, hogy az egymás fölé rakott rétegek egyformán szárítva kerüljenek tűzbe, nehogy egyenlőtlenségek, törések, és repedések támadjanak. Szokás volt a korsókat és tálakat évszámmal és fölirásokkal ellátni, néha a mester az ő jegyét is reátette. Szerző tizenhárom darabot említ az 1785—1804. évekből.

Erdélyi múzeum. Új folyam II. kötet 1907. Balla Gábor két zalatnai római oltár föliratát ismerteti (52—55.). Egyik Jupiternek a másik Fortuna Salutarisnak szól. Buday Árpád a fratrum arvalium testületének szervezetét és szokásait tárgyalja érdekesen (85—110.). Ugyanő kegyeletesen emlékezik meg a boldogult Furtwänglerről (250—252.) — rd. — ismerteti a n.-múzeum 1906. évi jelentését, K. ismerteti a Székely n.-múzeum 1906. évi jelentését; csupán az erdélyi n.-múzeumi régiségtár működéséről nem kapunk hírt.

A III. kötetben *Czakó Elemér* a kolozsvári képirók czéhének 1626. évi latin és az 1618—1653. évek közt keletkezett magyar czéhszabványait ismerteti (35—40.). «A Földközi-tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre» czímén két közlemény van *Roska Mártontól* (112—122. és 162—172.). Szerző előbb gondos összeállítást közöl azokról a megfigyelésekről, melyek eddig hazánkban az újabb kőkorban szokásos temetkezési módokról az irodalomban találhatók. Háromféle főtypust lehet megállapítani, a halottak vagy zsugorítva feküsznek, vagy guggolva ülnek, vagy kinyujtva feküsznek a sírjukban. Hazánkban kevés gondosan kiásott és pontosan megfigyelt temetkezés van. A gyér hazai adatokat egybeveti szerző a többi Európából ismert bő

adatokkal. A halottak zsugorítását magyarázó föltevések közül szerző csatlakozik Forrer magyarázatához, mely az alvás állapotával kapcsolja össze.* A zsugorítás nemcsak a kőkorban használatos, de a bronzkorba is átmegy, vaskori divata nem biztos. Szerző második közleményében reá utal a hazai kőkor temetkezési szokásainak összefüggésére a déli vidékek hasonló szokásaival Muchchal szemben, a ki az északi szokások független keletkezéseit vitatja Müller Sophus fölfogása mellé áll, mely szerint délről kapta az északibb műveltség az ő impulzusait. A déli kapcsolat bizonyítékait gyűjti ezután szerző. Utal a halottak vörös festékkel való befestésére, a sírokban a festéktörő lapoknak a jelenlétére, a sírmellékletek közt fésüknek és áraknak, zárt karpereczeknek előfordulására. A többi sírmelléklet is bizonyítja szerző szerint a temetkezésnek a földközi művelődési körből való származását és az azzal való állandó összeköttetést. Kiemeli szerző a buza (triticum monococcum) a dentaliumból és tridacna gigasból készült ékszerek, a nephrit, jadeit és chloromelanitból való szerszámok előfordulását. Ezután szerző a kőkori sírokban és telepeken előforduló cserépedények nyolcz oly alapidomát tárgyalja, melyben a déli vidékbeli analogiákra ismer. Utal az edényeken néha észlelt «tulajdonjegyek»-nek vélt jelekre és végül a kis agyagfigurákkal (idolok) is foglalkozik, melyek közt ritka a férfialak, legtöbb a női és állati idom. Mindezek után arra az eredményre jut, hogy hazánk újabb kőkori temetkezése szorosan beilleszkedik a hasonlókori európai temetkezésekbe és hogy hazánk a déli vidékekről két úton, a nyugati és déli úton kapta kőkori műveltségét, sőt a Kelettel is állandó érintkezésben volt hazánk. *Dr. Pósta Béla* számot ad arról a régészeti tanfolyamról, mely az ő vezetése alatt az 1908-ban a vidéki múzeumok tisztviselői és néhány egyéb rendkívüli résztvevő, egészben 30 egyén számára mintegy két héten az erdélyi múzeum régiségtárában folyt (228—237). *Orosz Endre* általa Erdélyben újabban felfedezett tizenöt őstelepről ad rövid hireket. A Kis-Szamos völgyében három, Szamosujvár nyugati vidékén szintén három, a Mezőségen hét helyen akadt őstelepek nyomaira. Torda vidékéről egy és Marosvölgyből két őstelepet jelez (256—259.). Gr. Teleki Domokos a régi Porolissum területén a Pomet-hegy legcsúcsán 1907 augusztus havában vezetett két kutató árokról és az azokban előkerült falmaradványokról tégla, cserép, vas és üvegtárgyakról ad rövid hírt; az ásatás mindössze egy napig tartott és ehhez képest eredménye nagyon biztató volt (260.). *Dr. Buday Árpád* ugyancsak a Pomet-hegyen 1908 jun. 10-től július 4-ikéig vezetett rég. ásatásáról ad részletes jelentést (317—148.). A mellékelt katonai térképen pontosan látjuk az ásatás helyét. Az ásatás egy erősebb védő vagy támasztófalat derített föl, melynek ábráját kapjuk. Azonkívül lakótelep tünt elé, melyben volt alfűtés és egy tüzelőhely. Alaprajz és nyolcz igen sikerült fényképi fölvétel után készült horgonyedzés hű fogalmat ad a végzett munkáról. Voltak az épületben mindenféle leletek is, melyekről szerző későbbre igér czikket. *Gyárfás Tihamér* a brassai ötvösczég iratai közt megőrzött mesterkönyvről

* Legtalálóbb, a mit a zsugorított helyzetről J. Zingerle mondott: «Die hockende Stellung ist das gewöhnliche Ruheschema des Naturmenschen. Es ist daher eine leichtverständliche Ideenverknüpfung, wenn man den Todten in gleicher Stellung die ewige Ruhe ruhen lässt» stb. (Arch. Epigr. Mitth. 1894. 121—122. ll.) *A szerkesztő.*

értekezik. Ebben 1600-tól 1853-ig egészben 243 brassai ötvös neve van bejegyezve, kiknek jegyzékét most betűrendben közli, a mi által a kutatóknak becses szolgálatot tett (378—387.).

Vjesnik (új sorozat IX. köt. 1906 7.). A horvát régészeti társulat folyóiratának legutóbbi kötete hozza dr. Brunšmid nagybecsű közleményét a zágrábi muzeum ókori lapidariumáról (81—184. ll.). Ez már a harmadik folytatás és ebben a római oltárokat, császári emlékeket és sírtáblákat tárgyalja a szerző. Minden emlékről részletes leírást és magyarázatot közöl és csatol ábrát, miáltal általános értéket nyer a dolgozata. Ugyanő ismertet néhány horvát-szlavonországi éremleletet. Dr. Hoffiller a zágrábi muzeum számára 1906-ban szerzett néhány emléket tárgyal, egy Vinagoriban lelt római sírleletet, a szerb mitroviczai domborműves ólomtáblácskát, melyről ugyanazon szerző az Arch. Értesítőben is (1906, 39—44) értekezett és merítő bronzedényeket ismertet Sziszekről és Szurcsináról ábrák kiséretében. Szerző más czikkében (241—244) a zágrábi szent Katalin-templomban létező Donner Rafaël-féle szobrokat mutat be. Szabó Giuro Pozsega-megyében fönmaradt benczés apátságok romjairól értekezik (201—209). Z.



I. MÁTYÁS KIRÁLY BOROSZLÓI ARCZKÉPE.

(Lásd 92. lap.)



KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 24-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémiában tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: dr. Boncz Ödön, dr. Gerecze Péter, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunváry Fülöp, Nagy Géza, báró Nyáry Albert, dr. Spitzer Mór, Vásárhelyi Géza igazgató s választmányi tagok továbbá Braun Arnold, dr. Kolbach Bertalan, Tóth Kurucz János és dr. Zolnay Jenő.

Elnök az ülést megnyítván *dr. Éber László* tartotta meg értekezését a szentkirályi (vas megyei) tympanonról, majd *dr. Szendrei János* tartott előadást az Eperjes város levéltárában talált Mátyás korabeli magyar viseletképekről.

Nagy Géza választmányi tag — miután értesülése szerint a székesfőváros közgyűlései ismételten tárgyalták az eskütéri plébánia templomának lebontási ügyét — tekintettel arra, hogy ez a templom a főváros balparti részének egyetlen középkori műépítménye, mely úgy történelmi, mint műtörténeti szempontból nagy becscsel bír; indítványozza, hogy annak megmentése érdekében tegyen a társulat lépéseket.

Titkár javaslatára határoztatott, hogy a választmány átír a műemlékek országos bizottságához, megkérve azt, hogy a műemléki törvényre való hivatkozással hívja fel Budapest székesfőváros törvényhatóságát ezen műemléke további fentartására.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Gerecze Péter* és *Huszka József* igazgatóválasztmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ér.

Dr. Szendrei János.
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT 1908. évi deczember hó 29-én az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum üléstermében tartotta ez évben utolsó havi ülését.

Báró Nyáry Jenő elnöklete alatt jelen voltak: Dr. Békefi Remig, Gróh István, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. báró Nyáry Albert, Téglás Gábor és Vásárhelyi Géza igazgató-választmányi tagok, továbbá dr. Áldássy Antal s több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, a betegsége miatt távollevő titkár helyett a jegyzőkönyv vezetésére *Halaváts Gyula* választmányi tagot kéri fel.

Radisics Jenő ig.-vál. tag s az Iparművészeti Múzeum igazgatója bemutatja és ismerteti azt a két, XVI-ik (?) századbeli magyar történeti vonatkozású czímeres gobelint, melyet a múzeum legújabban Párisban vásárolt.

Dr. Áldássy Antal és *dr. Békefi Remig* a gobelineken levő czímerekhez, *Gróh István* pedig az ornamentikához szólottak.

Ezután *Csányi Károly* múzeumi őr a Magyar Iparművészeti Múzeum újabb szerzeményeiből bemutatta és ismertette Bethlen Katának 1695-ből való kelengye-ládáját és himzett párnáját, továbbá holicsi, tatai, murányi és pápai régi fajánszokat.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére *Vásárhelyi Géza* és *dr. Áldássy Antal* urakat kérvén föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TARSULAT a folyó évben január hó 26-án, kedden délután öt órakor a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében tartotta első rendes havi ülését.

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt báró Forster Gyula másodelnök, dr. Boncz Ödön, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. báró Nyáry Albert, dr. Láng Nándor, dr. Réthy László és Vásárhelyi Géza igazgató-választmányi tagok, továbbá dr. Kohlbach Bertalan és Tóth Kurucz János és több más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, *dr. Hekler Antal* vetített képek bemutatásával értekezett a bécsi Modena-gyűjteményben levő görög porträt-fejről.

Ezután *dr. Márton Lajos* tartotta meg értekezését. Egy sajátságos kőkori edényalakról, több őskori edényt mutatva be a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiből. Ugyanő bemutatta még a dunapentelei kelta bronzövet.

Titkár jelenti, hogy *Nagy Géza* igazgató-választmányi tag indítványára még a mult évi szeptember havi ülésünkből kifolyólag megkerestük a Műemlékek Országos Bizottságát, hogy a pesti belvárosi plébánia-templom, mint a főváros balparti részéne kegyetlen középkori műemléke fenntartása érdekében tegyen lépéseket, miután azt a főváros tanácsa le akarja bontatni. A Műemlékek Bizottsága most válaszolt, hogy ily értelemben fölterjesztést intézett a közoktatásügyi miniszter úrhoz.

Titkár jelenti továbbá, hogy *dr. gróf Teleki Domokos* Gernyeszegről 200 koronával a társulat alapító-tagjai sorába lépett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *Vásárhelyi Géza* és *Kunvári Fülöp* igazgató-választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

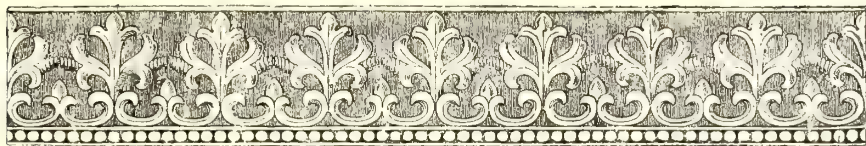
MÁTYÁS KIRÁLY BOROSZLÓI ARCZKÉPE. Folyóiratunk legelőbb 1891-ben (14—17.) Fraknói Vilmos értekezése kiséretében közölte az érdekes emléket, melynek sikerült ábráját a 89. lapon ismételjük, bár azóta másutt is több ízben megjelent.* A cserkoszorus mellképet jobbra fordultan oldalnézetben keretes korongba mélyített alapon componálta a művész és a boroszlói Kereszt-

* Utoljára Berzeviczy Albert Beatrix királyné életrajzában

egyházban Sauer Szaniszló kanonok emlékének ormába helyezte. Még négy más medaillon ékíti, az egykori kortársak mondása szerint a «modo italico» antik építészeti formákkal fölépített emlék attikáját és az elhunyt mellképét bekerítő ív fölötti tért. A legalsó két medaillon legkisebb méretü, két meg nem nevezett férfifőt ábrázol, a művész talán római császárok arczképeiről vette. Az attikán lévő medaillonok nagyobbak. Egyikbe Nagy Sándor a másikba Julius Cæsar fejét helyezte a művész. Mátyás medaillonja legnagyobb és neki juttatta a főhelyet, nyilván azért, mert élte végéig Szilézia népszerű ura volt. Az emléket maga Sauer terveztette 1533-ban, 1535-ben örököse állíttatta föl; ez adatokat a síremléken olvasható föliratok révén tudjuk, csupán az emlék készítőjét nem ismertük eddig, mert elmulasztotta nevét az emléken megörökíteni. Most azonban a nevét is kiturkészte Förster Rikárd tanár.* A boroszlói Szent Erzsébet templomban ugyanis fönmaradt Ribisch Henrik emléke 1534-ből, mely szoros stilistikus hasonlatosságot mutat a következő évben állított Sauer-féle síremlékkel, csakhogy jóval nagyobb és díszesebb mint az utóbbi, aRibisch-féle emléket a művész legalább neve kezdőbetűivel jelezte és mivel a boroszlói művészekre vonatkozó összes hivatalos és okmányszerű följegyzéseket legutóbb egybegyüjtötték, Förster, mint mondja, jelentékeny fáradtság nélkül megállapíthatta, hogy a két betű alatt az idősbik Michel Fiedler neve rejlik. Már Fraknói figyelmeztetett arra, hogy a Mátyás arczképe mintegy 45 évvel a nagy király halála után készült. Fiedler talán látta Mátyást és emlékezet után készítette, de hihető, hogy az erős realismussal mintázott dombormű akkor még Boroszlóban létezett valamely Mátyás portrait után készült, melyet alighanem a híres bautzeni Mátyás emlékre is fölhasználtak. Talán onnan a Fiedler-féle és a bautzeni Mátyás erős hasonlatossága; lehet, hogy éppen ez utóbbit követte Fiedler. *x—y.*

LEHÓCZKY-MÚZEUM EGYESÜLET alakult meg Munkácson már félszáznál több taggal. A társulat helyiségül a munkácsi hajdani sóházat kivánja megnyerni, mely arról is nevezetes, mert itt született egykor Munkácsi Mihály, a nagy festő. A muzeum alapja Lehóczky Tivadar nagyérdemű régiségkutató negyven év óta Bereg-megye területéről megmentett régiségek gazdag gyűjteménye lesz. Szerencsét kivánunk Munkácsnak ez alapitáshoz és reményljük, hogy a gazdag régiségtár mindenkor arra fogja buzdítani a beregmegyeieket, hogy a régiségeket ne pusztítsák, de mentsék meg. *a. b.*

* Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Alterthümer 1907. Heinrich und Seyfried Ribisch und die Kunst in Schlesien (88—112.).



KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Supka Géza.*

Ókor.

ADLER, Fr., Zur Kunstgeschichte. Vorträge, Abhandlungen und Festreden. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn. 1906. 8-r. 217 o. 4 Mk.

Altertümer von Pergamon. (Kgl. Museen zu Berlin.) Bd. 3, I. : Der grosse Altar. Der obere Markt von Jac. Schrammen. Szöveg 128 o. 4-r. (57 á.) Atlasz (34 t.) Berlin, Reimer, 1906. 180 Mk.

AMELUNG, W., and HOLTZINGER, H., The Museums and Ruins of Rome ; engl. edit. by the authors a. S. A. Strong. 1906, London, 2 köt. 10 s.

ANDERSON, W. J., und SPIERS, R. Phené, Die Architektur von Griechenland und Rom. 185 á. Leipzig, Hiersemann, 1906. M. 18.

Athen. *Πρακτίκα τῆς ἐν Ἀθηναῖς Ἀρχαιολογίκης Ἑταιρεῖας.* Athen, 1906. 63 o., 1 t.

Bericht über die Fortschritte der römisch-germanischen Forschung im Jahre 1904, herausg. von der röm.-germ. Kommission d. kais. archäol. Instituts II. 94 o., 2 t. Frankfurt a/M., J. Bär et Co. 1905.

Bericht über die Fortschritte der römisch-germanischen Forschung im Jahre 1905, II + 114 o., ábrákkal és 1 térképpel. Frankfurt a/M., J. Bär et Co., 1906.

BERTHELOT, M., Archéologie et histoire des sciences. Paris, 1906. Gauthier-Villars. 4-r. 382 o. 12 fr.

BIRT, Theodor, Die Buchrolle in der Kunst. Archäologisch-antiquarische Untersuchungen zum antiken Buchwesen. 190 á. Leipzig. B. G. Teubner. Mk. 12.

BLOCH, L., Römische Altertumskunde. 3. verb. Aufl. (= Samml. Göschen.) Leipzig, 1906. 173 o., 8 t. 0.80 Mk.

BLUME, Th., Der Hildesheimer Silberfund. 8-r., 46 á. Hildesheim, Lax, 1906. 2 Mk.

BOGNER, H., Die Grundrissdispositionen der zweischiffigen Zentralbauten von der ältesten Zeit bis zur Mitte des IX. Jahrhunderts. 7 t. Strassburg, Heitz, 1907. Mk. 3.

BRÉAL, M., Pour mieux connaître Homère. Paris, Hachette, 1906. 8-r. VIII + 311 o.

BROWN, G., The care ot ancient Monuments. 8-r. Cambridge, University Press. 7.60 sh.

BRUCKMANN'S Wandbilder antiker Plastik. (Ered. fényképfölvételek, kb. 93×60 cm. képnagys. München, Verlagsanst. F. Bruckmann, 1907. à 10 Mk., felvonás nélkül 7 Mk.)

BRUNN, H. und BRUCKMANN'S, Denkmäler griechischer u. römischer Skulptur. Text von P. Arndt. 120. (utolsó) füzet. (5 t., X + 26 o., 46×30 cm.) München, 1906, Bruckmann. 20 Mk.

CHAPOT, V., La colonne torse et le décor en hélice dans l'art antique. Paris, E. Leroux, 1907. 176 o. 8°, 210 á.

CHVOSTOV, M., Forschungen zur Geschichte des Verkehrs im Zeitalter der hellenistischen Monarchien und des römischen Kaiserreiches. I.: Ge-

schichte des Osthandels des griech.-römischen Ägyptens. Kazán, 1907.

Chudzinski, A., Tod und Totenkultus bei den alten Griechen. Gütersloh, C. Bertelsmann, 1907. 83 o., 8-r. 1 Mk.

Collignon, M., Scopas et Praxitèle. La sculpture grecque au IVe siècle jusqu'au temps d'Alexandre. 8-r. 175 o. 31 á. Paris, 1907.

Collignon, M. L'archéologie grecque. (Nouv. édition, entièrement refondue.) Paris, Picard, 1907. XI+388 o., 218 á.

Espérendieu, E., Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine. T. I., Paris, Impr. Nationale, 1907. 4-r. 489 o., 1200 á., 40 fr.

Ferrero, G., Grösze und Niedergang Roms. Uebers. v. M. Pannwitz. Stuttgart, J. Hoffmann, 1907. 8°. I. k.: XXIV+390 o., II. k.: XV+426 o. à 4 Mk.

Hackl, R. Graffiti und Dipinti auf attischen Vasen. München, Diss. 1906. 31 o. 8°.

Kekulé von Stradonitz R., Die griechische Skulptur. (= Handbücher der Kgl. Museen zu Berlin.) Berlin, Reimer, 1906. IV+383 o., 8-r.

Kgl. Museen zu Berlin. Knackfuss (Hub.) Das Rathaus zu Milet. Mit Beitr. von C. Fredrich, Th. Wiegand, H. Winnefeld. Berlin, G. Reimer. 1908, 4°, 100 o., 20 t., 2 mell., 107 á.

Klein, W., Geschichte der griechischen Kunst. Bd. 3.: Die Kunst der Diadochenzeit. Leipzig, Veit et Co. 1907. 432 o. 8-r. 12 Mk.

Kluge, F., Die Darstellung der Löwenjagd im Alterthum. 83 o. Diss. Giessen, 1906.

Krüger, E., Die Kunstweberei im Altertum. (= Deutschland, 1906, februáriusi szám.)

Lang, A., Homer and his age. XII+336 o., 8 t. London, Green et Co.

Lechat, H., Phidias et la sculpture grecque au Ve siècle. Paris, Librairie de l'art ancien et moderne, 1906. k. 8-r. 176 o.

Le Chatelifr. Archäologisch-keramische Untersuchungen. (= Ztsch. f. angew. Chemie, 20., 517., 907 o.) *(Ref. Museumskunde. 1907. III.)*

Leonhard, R., Die paphlagonischen Felsengräber und ihre Beziehungen zum griechischen Tempel. Aderholz, Breslau, 1907.

Lermann, W., Altgriechische Plastik. Eine Einführung in die griechische Kunst des archaischen u. gebundenen Stils. 80 fig. 20 T. enth. Nachbildg. v. Gewandmustern der Mädchenstatuen auf der Akropolis zu Athen. 4-r. München, 1907. C. H. Beck. XIII+231 o. 25 Mk.

Lichtenberg, R. Frhrr. v., Die ionische Säule. 8-r., 72 o. Leipzig, 1907.

Limes, der obergermanisch-raetische, des Römerreichs. Lfg. 27. (1906.) Nr. 12. Das Kastell Kapersburg (Jacobi). 57 o. 10 t.

Lőwy, E., The interpretation of nature in earlier greek art. Translated by J. Fothergill. London, Duckworth. 1907. 8°, 120 o., 60 á.

Ludowici, W., Stempelbilder römischer Töpfer. Aus meinen Ausgrabungen in Rheinzabern nebst dem 2. Teil der Stempelnamen 1901—1905. München, Meisenbach, etc. 1906. 4-r. (50 Mk.)

Magne, L., L'art dans l'antiquité. (Leçons sur l'histoire de l'Art). 252 o., 175 metszet. Paris, Lévy. 15 fr. 1906.

Marshall, F. H. Catalogue of the fingerrings, Greek, Etruscan and Roman, in the Department of antiquities, Britisch Museum. London 1907. 4°, LIV+258 o., 160 á., 35 t. 23 sh.

Meyer, Ed. Geschichte des Altertums. 2. Aufl. Bd. I. Hæfte I: Einleitung. Elemente der Anthropologie. Stuttgart, Cotta, 1907. XII+250 o. 8°. 4·50 Mk.

Michaelis, A., Die archäologischen Entdeckungen des 19. Jahrhunderts N. 8-r. XX+325 o. Leipzig, Seemann. 1906.

Modestov, Basile, Introduction à l'histoire romaine. Traduit du Russe par M. Delines. Préface de Reinach, Sal. 4-r., XIII + 474 o. Paris, 1907.

Montelius, O., Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum elften Jahrhundert nach Christus. 336 o., lex. 8-r. Abb., Leipzig, Seemann, 1906.

Müller, W. A., Nacktheit und Entblössung in der altorientalischen und älteren griechischen Kunst. 6 t. Leipzig, B. G. Teubner.

Ny Carlsberg Glyptotek. Billedtavler til Kataloget over antike kunstvaerker. Kjöbenhavn, Vilhelm Tryde. 1907.

Passauer, Frz., Die Saalburg und der Mithraskult. Frankft. a/M. Mahlau & Waldschmidt. 1907. 430 o., 8-r. 0.60 Mk.

Patsch, C., Zur Geschichte und Topographie von Narona. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung. V.) Wien, Hölder, 1907. 4°, 118 o., 3 t., 66 á.

Petersen, E. Die Burgtempel der Athenaia. Berlin, Weidmann, 1907. 8°. 2 + 146 o., 4 á., 4 Mk.

Porträts, griechische und römische. 71—74., 76. füzet. München, 1906. Bruckmann. à 20 Mk.

Pottier, E., Catalogue des vases antiques de terre cuite du Musée du Louvre. 3e partie: L'école attique. Paris, 1906. 601—1133. o.

Puchstein, O., Die ionische Säule als klassisches Bauglied orientalischer Herkunft. 8. r., 56 o., 59 á. Leipzig, 1907.

Ramsay, W. M., Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire. Aberdeen, 1906. N. 8-r., XVI + 391 o., XI t.

Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. 54. füzet. Leipzig, B. G. Teubner. 1907. 2 Mk.

Ruggiero, E. de, Dizionario epigrafico di antichità Romane. Fasc. 88: Genius. Fasc. 89: Genius-Germania. Fasc. 90—93: Corsica-Curator. Roma, Pasqualucci. 1906. 2.40 Mk.

Sauerlandt, M., Griechische Bildwerke. 8-r., XVI + 118 + X o., 140 á. (= Die Welt des Schönen), Düsseldorf, 1907.

Schanz, M., Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. I. Teil: Die römische Litteratur in der Zeit der Republik. 1. Hälfte: Von den Anfängen der Litteratur bis zum Ausgang des Bundesgenossenkrieges. (I. v. Müller, Handbuch, VIII.) 3. ganz umgearb. u. st. vermehrte Aufl. Mit alphab. Reg. Lex. 8-r. München, C. H. Beck. XII + 362 o. 1907. 7 Mk.

Schmidt, Max., Kulturhistorische Beiträge zur Kenntniss des griechischen und römischen Altertums. Heft. 1. Leipzig. Dürr. 8-r. 1906.

Schubart, W., Das Buch bei den Griechen und Römern. Eine Studie aus d. Berliner Papyrussammlung. (=Handbücher der Kgl. Museen zu Berlin.) Berlin, Reimer, 1907. 159 o., 8-r. (14 á.) 2.50 Mk.

Seyler, E., Der Römerforschung Leistungen und Irrthümer. Nürnberg. Selbstverlag. 1907. 80 o., 8-r. 0.50 Mk.

Strong, Eugenie, née Sellers, Roman sculpture from Augustus to Constantine. London, Duckworth, 1907. XVI + 408 o., 8-r. (130 t.) 11 sh.

Studniczka, Franz, Kalamis. Ein Beitrag zur griechischen Kunstgeschichte. 19 á., 13 t. Leipzig, Teubner, Mk. 7.20.

Sultanow, N., Die allmählichen Veränderungen in der Kunst des alten Orients. (85 á.) St. Petersburg, 1906.

Svoronos, J. N., Das Athener Nationalmuseum. Phototyp. Wiedergabe seiner Schätze. Mit erläut. Text. Deutsche Ausg. besorgt v. W. Barth. Heft 7/8. Athen, Beck et Barth. 1906. 183—238 o., 20 t. 14.80 Mk.

Thiele, R., Das Forum Romanum mit besonderer Berücksichtigung der

neuesten Ausgrabungen. 2. kiad. Erfurt. K. Villaret, 1906.

TREU, Georg, Olympische Forschungen. I. Skovgaards Anordnung der Westgiebelgruppe vom Zeustempel. 22 á., 3 táblán. Leipzig, Teubner. 2.40 Mk. 1907.

WALTERS, H. B., The art of the Greeks. London, Methuen and Co. 1906. 277 o., 112 t. 12 s. 6 d., net.

WENDLAND, P., Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. Lex. 8-r. Tübingen, 1907., 96 o. 1.80 Mk.

WIEGAND, Th., Milet. (= Kgl. Museen zu Berlin.) Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899. Heft I. Karte der Miletischen Halbinsel. Mit erläut. Text von P. Wilski. 1906. 4-r. VI+ 24 o., 1 térk. 5 Mk.

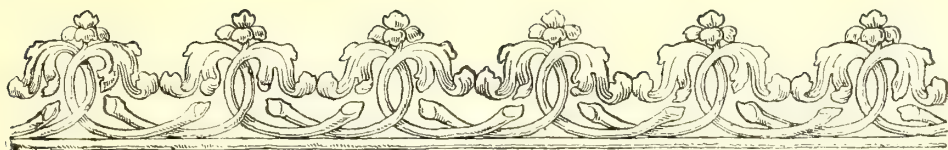
WILLERS, H., Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Capua und von Niedergermanien. 4-r. XII+112 o. Hannover és Leipzig, 1907.

WURZ, Ervin, Plastische Dekoration des Stützwerkes in Baukunst und Kunstgewerbe des Altertums. 83 á. Strassburg, Heitz. Mk. 8.

WURZ, H., Zur Charakteristik der klassischen Basilika. 12 á., 5 t. Strassburg, Heitz. 5 Mk.

ZEHETMAIER, J., Leichenverbrennung und Leichenbestattung im alten Hellas, nebst den verschiedenen Formen der Gräber. VII+196 o. Leipzig, E. A. Seemann.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓ. Azok közül, a kik az Arch. Értesítő 1868. november 15-ikén megindult I. kötetébe irtak, még életben vannak: Fehér Ipoly, Horváth Antal, Lehóczky Tivadar, b. Nyáry Jenő (és e sorok irója). Meleg üdvözlet nekik! 1909 januarius 15.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

AVARKORI SÍROK DUNAPENTELÉN.

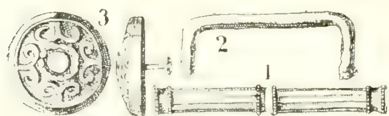
Az ásatások, melyeket 1908 nyarán Dunapentelén dr. Mahler Ede vezetett s melyeken én is résztvettem, meglepő, váratlan eredményre vezettek. Két római korbeli temető közé beékelve, rendkívül gazdag tartalmú régibb középkori sírokra bukkantunk. Helyi szempontból fontosak ezek a sírok, mert Dunapentelén egy eddig emlékek révén nem ismert időszakra vetnek világot, egyetemes szempontból pedig a bennük lelt tárgyak ritka bőségével és érintetlen teljességével számíthatnak széleskörű érdeklődésre. Mindössze négy sír volt egymás mellett a felásott területen, melyek nem egy vonalban, hanem lépcsőszerűleg ferdén sorakoztak egymás mellé. A sírok körül három lovassír volt, melyekben a harczost teljes hadi pompában paripájával együtt helyezték nyugalomra.

Ezek a régibb középkori sírok Rákits Dánielnek az Öreghegyen levő földjén, a kálváriától a földvári úthoz vezető dülő úttól keleti irányban 45 m.-nyire, a szomszédos Hauser Ferencz-féle szőllőtől 10 m.-nyire kerültek napvilágra körülbelül 2·5 m. mélységben. Rákits földjének keleti és a dülőút menti végében az előző évek ásatásai alkalmával római sírokat bontott föl Mahler.

E rövid jelentésem keretében pusztán a régibb középkori sírok leirására szorítkozom és a római korbeli leletek megbeszélésétől, melyek az 1908. évi nyári ásatásokon kerültek elő, eltekintek. Igazolja ezt a különválasztást a régibb középkori sírleletek nagy fontossága és teljes tárgyi önállósága. Fejtegetéseimben csupán a leletbeli viszonyok ismertetéseire és a leletek leirására kivánok szorítkozni. Ásatási jelentésem hivatása csak az, hogy megadja a szükséges tárgyi támasztópontokat a tudományos eredmények fölépítéséhez. Csak annyit említek meg, hogy a dunapentelei régibb középkori sírokból előkerült tárgyak formai alkata és diszítésük jellege alapján a legközelebbi rokonságban, úgy látszik, azokkal a leletekkel állanak, melyeket kutatóink az avar korszak (Kr. u. VI. és VII. sz.) emlékeinek tartanak.

7. sz. lovassír. A harczos csontvázát hanyattfekve a test mellett kinyújtott karokkal találtuk. A vitéz mellé temették balfelől a lovát,

de nem oldaltfekvő, hanem mintegy térdre bukott, leroskadt helyzetben. A harczos koponyáján hátul, a tarkó fölött nagy zúzott rés volt látható. Úgy látszik ebbe az ütésbe halt belé. A ló koponyája is a homlokcsont közepén be volt törve. A gazdaja halála után a derék paripát is leütötték, hogy ura mellé temethessék. A harczos koponyája mellett a jobb fül táján aranyfülbevalót találtunk, melyet négy pyramisszerüleg egymásfölé rakott kis aranygömb diszített. A bal kar mellett feküdt a kard. A vasat a rozsda annyira összemarta, hogy a mint levegő érte, darabokra mállott szét. A kard hossza: 1·06 m., szélessége: 3·5 cm. A penge hosszához arányítva tehát feltünően keskeny. A hoszszuságnak és szélességnek ugyanazt az aránytalanságát látjuk az avarkori kardokon, melyekkel a mi példányunk egyébként is megegyezik. Ennek a pengéje sem egyenes, hanem hajlított. A markolat és a keresztvas formája is megegyezik az avar kardokkal.* A kard mellett a tegez bőrfoszlányaira és nyíltöredékekre bukkantunk. Ugyanitt egy szarvasagancs és szarvascsontok is napfényre kerültek, melyek úgy látszik a vitéz legkedvesebb időtöltésére vonatkoznak. A lábszárak közé nyersen gyúrt sötétszürke agyagbögrét helyeztek. A lábfejnél nagy mennyiségben kerültek elő a földből a papirvékonyságú aranyfoszlányok, melyek egykor valószínüleg a ruhát diszítették. Lehetséges, hogy az aranyszegélyű köpenyt a vitéz lába körül többszörösen megcsavarták a sírbahelyezésnél s ez magyarázza, miért találtunk épen ezen a helyen sok aranyfoszlányt. A ló koponyája mellett több préselt diszítésű bronzgomb került elő, melyeken még világosan fölismerhető volt az egykori

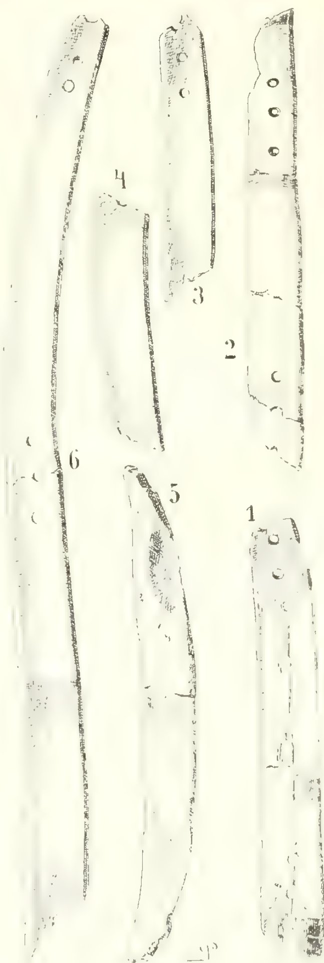


1. ábra.

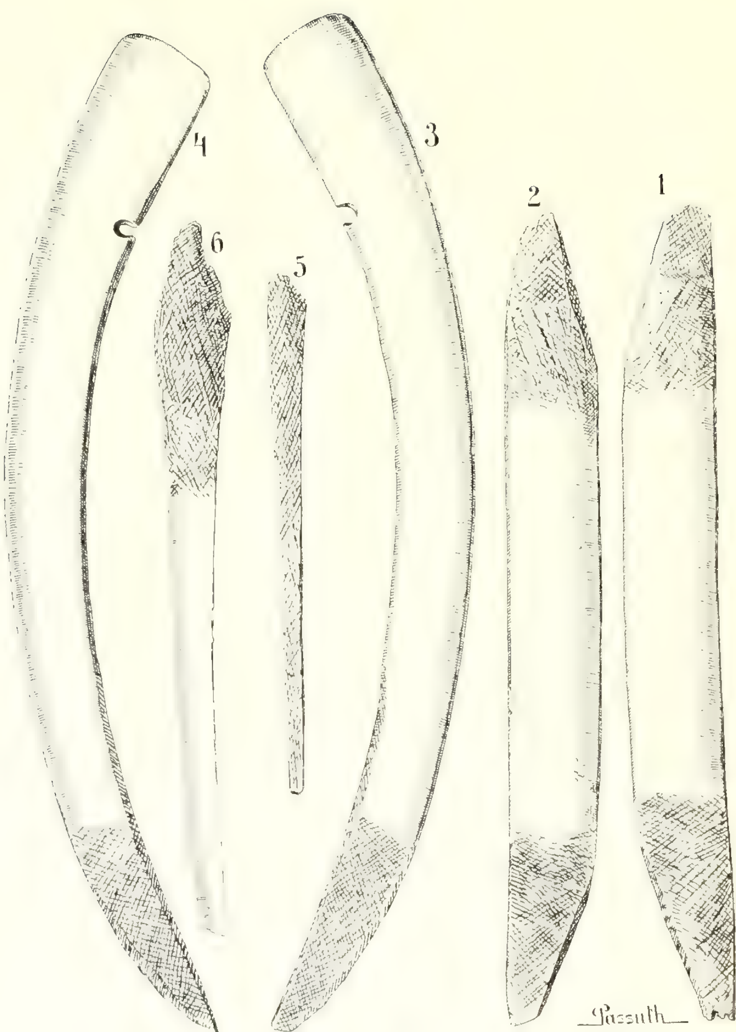

2. ábra. ½ n.

* V. ö. Hampel: Die Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I. S. 193 ff. Fig. 169.

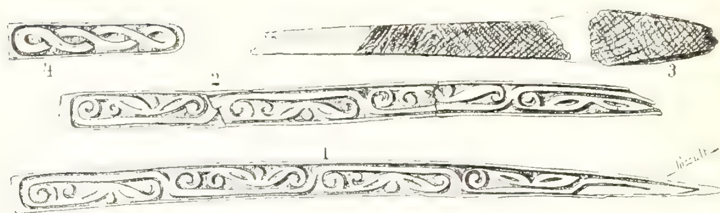
aranyozás nyoma. (1. ábra. 3.) A gombok alsó felén néhol még rajta voltak a foszladozó bőrrészletek, melyekre a gombokat alul széjjelhajlított kettős sodrony erősítette. Ezek az aranyozott bronzgombok a kantárszíjakat diszítették. Ugyancsak a kantárhoz tartoztak az apró bronzlánczszemek, melyek ugyanitt a bronzgombok szomszédságában kerültek elő. A lókoponya mellett feküdt a zabla. (2. ábra.) A szájvas két kampósan egymásba karoló tagból áll. Külső végükön a pofaszíjnak szolgáló karikával egy tagból készült a feszítővas. A másik karikába, mely a szájvas végén látható, a kantárt fűzték belé. A ló felszereléséhez tartozott a hosszukás kis bronzrudacska is, melyet két végén és közepén aranyfoglalás ékesít. (1. ábra. 1.) A ló dereka táján, a nyereg helyén több keskenyebb és szélesebb, egyik oldalukon hegyesen végződő csontlemezt találtunk, melyek megerősítésére apró lukak szolgáltak. (3. ábra.) A legszélesebb pár összeillő; méretekben, alakban teljesen megfelelnek egymásnak. Külső lapjuk síma, disztelen; lágy, sarlószerű hajlásuk felső részén fogalakú bevágást látunk, mely megerősítésükre szolgált. (4. ábra.) A keskenyebb csontlemezek közül többnek a külső oldalát faragott diszítés élénkíti. A díszítő elemek tisztára geometrikus jellegüek. (5. ábra.) Szerepel közöttük az egyszerű szalagfonásos és a mértani, merev sémává merevedett hullámos indadísz. Ez a diszítő motivum régi növényi jelentését teljesen elvesztette. Különösen érdekes egy szélesebb szalagszerű csontlemeznek az ornamentikája, melyet a többiek mellett a nyereg helyén találtunk; (6. ábra.) a vezető anyaindaszál meredeken hullámzik fel, alá s az így keletkezett hullámvölgyeket többszörös, csigavonalszerüen felkunkorodó elágazásokkal tölti be. Nincs ebben az ornamentikában semmi szervesség és friss életerő, hiányzik belőle minden egészséges művészi munka alapja: a közvetlen szemlélet. Az élet formái helyett elvont vonaldíszt látunk. Az egész diszítés rendszerében érezhető az a horror vacui, a mi a primitiv művészeteket jellemzi. A térnek teljes betöltése volt a faragó mester főtörekvése. De azért ezeken a csontfaragásokon a vonalvezetés áttekinthető, világosan megrajzolódik előttünk. Nincsen



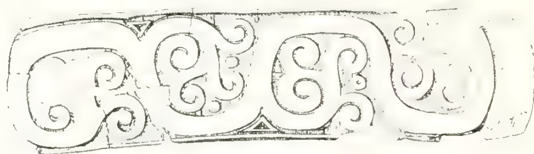
3. ábra. 1/2 n.



4. ábra. 1/2 n.



5 ábra. 1/2 n



6. ábra. 1/2 n.

meg rajtuk az a tömött zsúfoltság, melynek főhatása: a nyugtalan összbenyomás, míg a részletek, az egyes formák úgyszólván elvesznek s az egyes vonalnak nincsen önálló szerepe és jelentősége. A nyugtalan, zsúfolt felület a művészi lényeg. Igy látjuk ezt ugyanennek a kornak a préselt aranydíszein. Most elemzett csontfaragványainkkal közeli rokonságot mutatnak ornamentikájukban azok a bronzból készült, indásdíszű, áttört szíjvégek, melyeket már régebben Keszthelyen, Szegeden és hazánk más vidékein találtak.*

A ló bal oldalán háromágú, agancsból készült csonttárgy (7. ábra.) került elő, melynek rendeltetése teljesen homályos. Bár több hasonló tárgy fordult elő már hazai leleteink között** és ez alkalommal a lelet

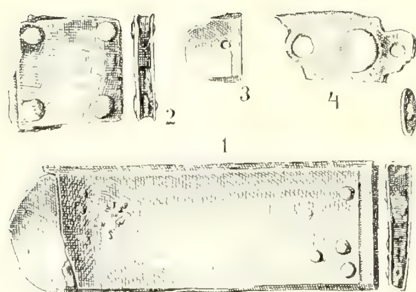


7. ábra. $^{2}/_{5}$ n.

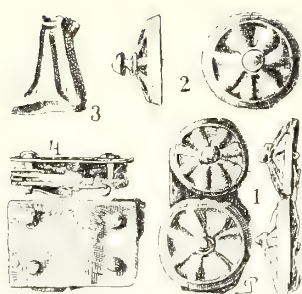
viszonyait is pontosan ismerjük, még sincs használatáról semmiféle tájékozódásunk. Mind a három nyilásának a méretei eltérők. (4·5—3·5—3·1 cm.) Magassága = 8·5 cm.; hossza: 12·2 cm. A vízszintes irányú ág nyilásai mentén 4 apró lukacskát látunk, melyekbe alighanem fonalat fűztek. A merőleges ág felső végén két nagyobb luk van, mely a felakasztásra szolgált a viselésnél. Csonttárgyunk a díszítés gazdagsága szempontjából testvérpéldányait messze felülmúlja. A diszítés motivumai itt is roppant kezdetleges geometriai idomok: vájt középponttal élénkített apró körök és átlós négyszögek, melyekben az átlósszeleteket a faragó kissé kivájta. Az apró körök kettős és egyes sorban futnak végig. A közöttük levő teret töltik be az átlós négyszögek. Csonttárgyunk egyik oldala díszesebb, mint a másik. Nyilván ez volt a külső, szemléletre szánt oldal. A nyereg táján kisebb-nagyobb bronzszíjvégeket találtunk. (8. ábra.) A ló oldala mellett ráakadtunk a kengyelekre is, melyek egészen az avarkori typusnak felelnek meg.

* V. ö. Hampel: Die Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. III. Taf. 95., Fig. 2., 3., 4. T. 139. F. 1. T. 258. F. 1. etc.

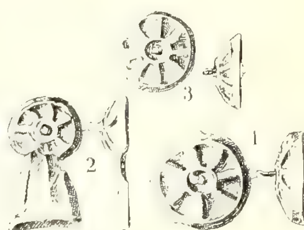
** Keszthelyen és Abonyban. L. Arch. Ért. 1902, 249. l. és Hampel: i. h. II. S. 791.



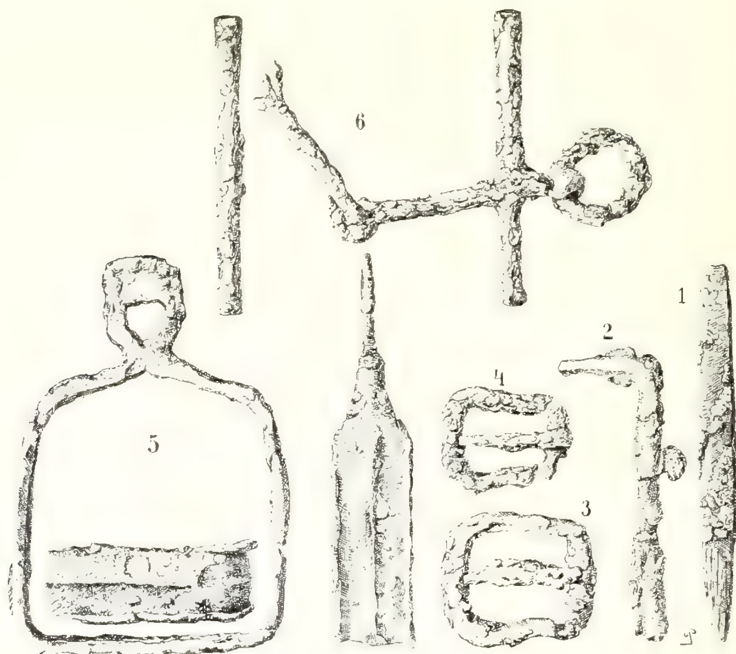
8. ábra. $^{2}/_{3}$ n.



9. ábra. $^{2}/_{3}$ n.

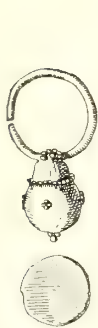


10. ábra.

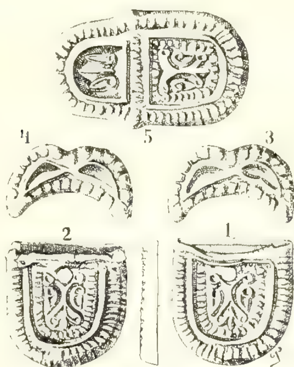


11. ábra. $^{1}/_{3}$ n.

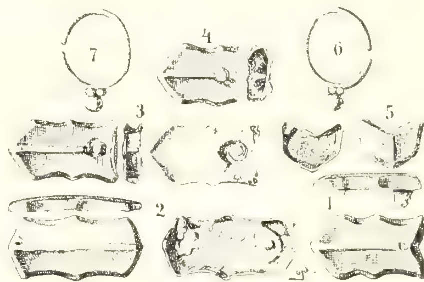
10. lovassír. A ló feje mellett csillagalakban bordázott bronzgombok feküdtek aranyozás nyomaival. (9. és 10. ábra.) Ugyaninnen került elő egy gömbalakú, harangszerű bronzcsüngő. A ló szájában még benne volt a zabla. (11. ábra. 6.) Két oldalt feszítőrúddal és egy szíjkarikával végződik. Az e sírban talált kengyelek alakja is lényegében megegyezik az avar typussal: csak az oldalfalak szélesebbek a rendesnél. Méreteik a talpvas szélességével megegyezők. (11. ábra, 5.) A nyereg helyén síma, dísztelen, egyik végén hegyes csontlemez került elő. Ezeken kívül találtunk a ló mellett több apró vastöredéket (11. ábra, 1., 2.) és két nagy vascsatot. (11. ábra, 3., 4.) Ezek valószínűleg a hevederszíj megerősítésére szolgáltak. A harczos feje mellé egy apró, vékony, kerek kis aranylemezt és egy arany fülbevalót helyeztek, melynek bogyóalakú lecsüggő tagját gömböcsös dísz ékíti. (12. ábra.) A derék táján két kisebb, hold-



12. ábra.



13. ábra. 2/3 n.



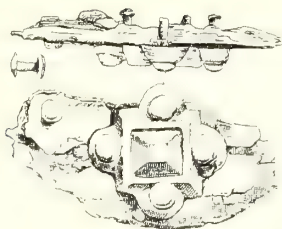
14. ábra. 2/3 n.

sarló alakú (13. ábra, 3., 4.) és két nagyobb, hosszukás préselt díszű aranyszíjvég (13. ábra, 1., 2., 5.) került elő. Az ornamentika itt is tisztán geometriai jellegű. Az értelmetlen vonalformák mögött csak itt-ott sejti meg a szem a növényi motivumot, melynek itt elkorcsosodott, elmerevedett leszármazottjával állunk szemben. Az egyes formák a hatásban nem érvényesülnek, hanem egyetlen nyugtalan, fény- és árnyékjátékkal föllazított felületté olvadnak egybe.* A szerves életnek minden eleme szervetlen, jelentését vesztett geometriai vonalösszetétellé zsugorodott össze. Ilyen elsenyvedt, teljesen értelmetlenné merevedett növényi motivumokat látunk a mi aranyszíjvégeinken is. Az egyik két egyenlő, a másik pedig két egyenlőtlen mezőre oszlik. A mezőket pálczasoros dísz zárja körül, ugyancsak nagyobb pálczasoros dísz keretezi be és foglalja egybe mindkét mezőt. A mezők közepében fent szívszerüen, lent pedig kifelé hajló kis kampóval meglevelesedő idomot látunk,

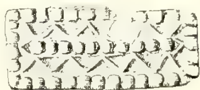
* Láss egyéb példákat Hampel: i. m. I. S. 657. ff

mely valószínüleg valamely régibb növényi motivum mértani sémává merevedett alakja. Érdekes megfigyelésre adott alkalmat, hogy a nyereg mellett az elporladt szövetrészek a földet színesre festették.

11. sír. A koponyánál két fülbevaló került elő pyramisszerüleg felépített gömböcsös díszszel. (14. ábra. 6., 7.) A deréköv mentén 15 db.



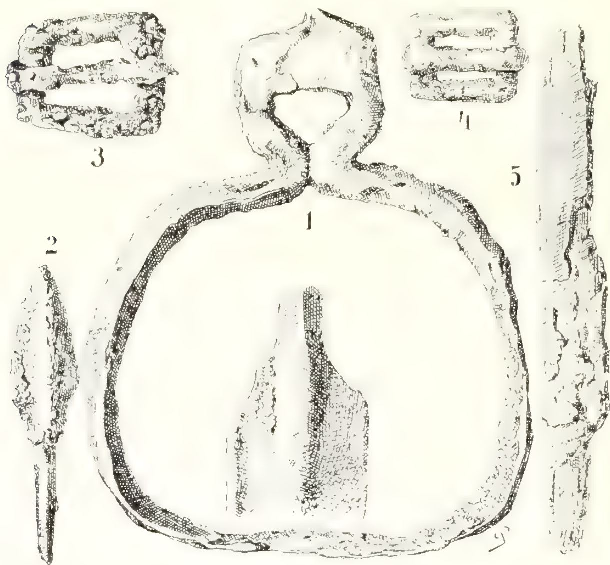
15. ábra $^{2}/_{3}$ n.



16. ábra. $^{2}/_{3}$ n



17. ábra. $^{1}/_{2}$ n

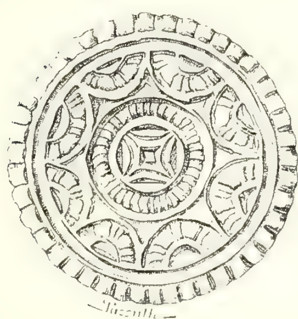


18. ábra $^{1}/_{2}$ n

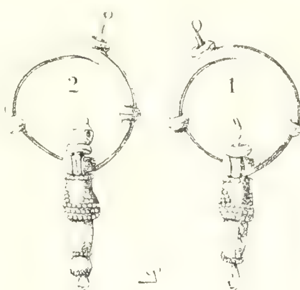
hosszukás, középen bordás díszű (14. ábra, 1., 2., 3.) és két kisebb félholdalakú aranydíszt találtunk, melyek bizonynyal az övön voltak alkalmazva. Egy négyszögletes aranylemez az alatta levő bőrlappal együtt került elő, melyre négy ezüstfejű szög erősítette. (15. ábra.) Ugyancsak a deréktájon feküdt két hosszukás díszes ezüstlemez, melyet vékony aranylemezes borítással takartak el. (16. ábra.) Azonkívül találtunk ebben

a sírban egy vaskést, ezüsttárgyak apró töredékeit, egy hosszukás, hajlított, egyik végén hegyes, faragott díszű csontlemezt. (17. ábra.) A díszítés hullámos, geometriai sémájú inda. A lábfejnél sötétszürke, kis, nyersen gyúrt agyagedény került elő.

12. lovassír. A ló mellett két kengyel, két vas, két bronzcsat, több apró bronzgomb és nyíltöredékek feküdtek. (18. ábra.) A kengyelek formájukban megegyeznek az avar typussal.* A harczos feje mellé nyersen gyúrt, sötét színű agyagbögrét helyeztek. A vállon két nagyobb és egy kisebb kerek, préselt díszű aranylemez került elő. (19. ábra.) Az ornamentika jellege itt is tisztára geometriai. Alkotórészei: a kör és húrszeletei, továbbá egyszerű, sűrű pálczasorok. A díszítés elrendezése czentrális. A két concentrikus körrel körülzárt középső mezőben: csillag-



19 ábra 2/3 n



20 ábra 2/3 n.



21 ábra 2/3 n

alak. A külső körgyűrűalakú mezőben concentrikus húrszeletek sorakoznak párosával; a húrszalagokat pálczasoros dísz tölti be. Az egész lemez lehajló peremét hullámos bordázat teszi változatossá. A művészi törekvés itt is tömött, nyugtalan felület teremtésére irányult. A fül helyén két igen szép fülbevalót találtunk. (20. ábra.) Az aranykarika felső részén kampós tüske, melyre az immár elpusztult gyöngyöt fűzték rá. A fülbevaló lecsüngő dísze négy tagból épül fel; fent és lent egy-egy gyöngyszem, közöttük egy gömböcsös díszű aranyhenger és egy hosszukás ametisztkő. A gyöngyszemek, a mint levegő érte őket szertemállottak. Végül még nagy vaskampók, aranyos ruhafoszlányok és több bronz és vascsat kerültek elő ebből a sírból. (21. ábra.

Hekler Antal.

* V. ö. Hampel: i. h. I. S. 220. ff.

Ó-GÖRÖG KENYÉRKÉSZÍTÉS.

Az ó-görög kenyérkészítésre vonatkozó ismereteink nagyobbára irodalmi adatokon épültek fel;[1] az archæologiai bizonyítékokat egészen a legújabb időkig csaknem kizárólag az egyiptomi sírkamrák ábrázolásai és a pompejii ásatások — a korábbi és a későbbi kor — nyújtották. Benndorf[2] még 1893-ban, az ó-görög kenyérről írt tanulmányában, a mai kisázsiai népies kenyérkészítési eljárások analogiájára szorul, mivel, mint sajnálkozva megemlíti, nincs a kenyérkészítésről egyetlen egy biztosan interpretálható ó-görög ábrázolásunk sem[3] és Schliemann és Dörpfeld ásatásai sem hoztak napfényre efféle készülékeket és berendezéseket. Ezen idő óta eltelt aránylag rövid időköznek, alig 15 évnek, rendkívüli ásatási tevékenysége és az ásatási eredmények buzgó feldolgozása ezen a téren is töltött ki némely hézagot. Még ugyanabban az évben, melyben Benndorf felpanaszolja, hogy Trójában őrlőköveknél egyebet nem találtak, ilyeneket is csak az alsóbb rétegekben, rábukkantak körülbelül a VI., VII. réteg mélyében egy csodálatosan jól conservált helyiségre, melynek berendezése és felszerelése kétségtelenül elárulja háztartási rendeltetését, hogy benne lisztet őröltek, kenyeret készítettek.[4]

Legtöbb ide vonatkozó adatot azonban a görögországi, főleg boiotiai sírleletek terracottái nyújtottak, azok a kis agyagszobrok, melyek mint a halott szolgái, az ő kiszolgálására és mulattatására követték urukat a sírba. A férfialakok többnyire groteszk alkotásúak, a halott mulattatói; a nőalakok inkább házi foglalatosság közben vannak ábrázolva, gyakran konyhai munkával vannak elfoglalva. Ezek csak részben újabb leletek, a régiebbek közt is fordultak elő ilyenféle alakítások, csakhogy vagy nem részesültek foglalatosságuk szempontjából kellő figyelemben, vagy ha ilyen czélból lettek is ismertetve, foglalkozásuk mineműségének megállapítása kellő analogiák híjján nehézségekbe ütközött és csak az újabb analog leletekkel kapcsolatban lett jelentésük világosabb, érthetőbb. Helyes értelmezésük azonban most is gyakran nehézségekbe ütközik, mivel felszerelésük és helyzetük nem utal mindig határozottan és félreismerhetetlenül a foglalkozásukra. Annak meghatározásánál azonban, hogy ezen sütő-főző kis alakok közül melyek

[1] V. ö. Blümner: Technologie u. Terminologie I. 1. szakasz.

[2] O. Benndorf: Altgriechisches Brot, Eranos Vindobonensis, S. 372.

[3] Schliemann: Tiryns S. 169, 76: Durva terracotta szobrocska, melyet Schliemann kenyérsütőnek interpretál. Hasonló mozdulat: egy v. f. vázakép egy cornetoi csésze belső oldalán.

[4] Dörpfeld: Trója, 1893. S. 113.

tartoznak a pékmesterséghez, nem szabad a kört nagyon is szűkre vonnunk. Azt gondolom, hogy eddig inkább abban az irányban történt túlzás, hogy idetartozandókat kirekesztettek, semmint hogy ide nem valókat felvettek volna. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy az ó-görög szakácsművészet központja a tésztaneműek; a legtöbb konyhai foglalkozás tehát ebbe a körbe tartozik. A délvidéki és keleti népek táplálkozási rendszerében a főeledel a tésztaféle; a többi csak járulék, melyet vagy már készítés közben fűszerűl belekevernek (pl. mák, sajt, méz, olaj stb.), vagy csak ízelítőül mellékételképen eszik a kenyér mellé (pl. gyümölcs, hal stb.) és a húsféle ezen népek étkezési rendjében csak kivételesen fordul elő. Így van ez manapság is és a régi irodalmi adatokból is ez tűnik ki.

Az ó-görög konyha ezen egyoldalúságából kifolyólag még egy nehézség merül fel ezen körbe tartozó foglalkozások meghatározásánál. A táplálkozás egyhangúságának mintegy compensatiójaképen ugyanis a lisztneműek feldolgozásában nagyobb változatosság fejlődhetett ki, mint egy másféle, anyagára nézve változatosabb táplálkozási rendszerben. Ennélfogva sok olyan konyhai eljárás, berendezés és eszköz lehetett használatos, melynek modern analogonja nem található, a milyen ma már sem nem képzelhető, sem ábrázolása helyesen nem értelmezhető. A sokféle görög süteménynek és tésztaneműnek ma már jóformán csak a neve maradt meg. Némelyik elnevezés ugyan magától nyújt magyarázatot, a szerint, a mint az alkatrészekre, a készítésmódra, a készítéséhez szükséges felszerelésre, a sütemény formájára vonatkozik. Ezen a réven nyerhetnénk tehát némi bepillantást az ó-görög pékmesterségbe, ha a nyelvszokás ezen elnevezések alkalmazásában következetes volna. A nyelvszokás ingadozása arra vezethető vissza, hogy az elnevezéseknek megfelelő eljárás is helyenként különböző és időnként változó lehetett. Ezzel lesz érthetővé a későbbi kori íróknak, a lexicographusoknak szómagyarázataiban uralkodó zavar, a kik nemcsak egymásnak, de gyakran önmaguknak is ellentmondanak, mivel az előző idők nyelvi következetlensége őket is tévútra vezeti; már ők sincsenek mindig tisztában azzal, a mit magyarázni akarnak, mi sem támaszkodhatunk tehát föltétlenül az ő tekintélyükre.

Az irodalmi adatok pontos egybeállítását, az ellenmondások szembesítését és esetleges kiegyenlítését megtalálhatjuk Blümnernek az antik technologiáról írt kiváló művében; * ebből a forrásból tehát egyelőre új bizonyítékok aligha várhatók; csakis az archæologiai leletekből, mivel azok ilyen szempontból nincsenek még teljesen kiaknázva. Ez a forrás egyre gazdagodik is, részint új leletekkel, részint régebbieknek bele-

* Blümner: Technologie u. Terminologie der Griechen u. Römer I.

vonásával. Tekintettel az ó-görög konyhaművészet egyoldalúságára és ezen irányú nagyobb fejlettségére, tágíthatjuk ezt a kört és némi fenntartással felvehetünk némely olyan ábrázolást is, melyeket túlságos óvatosságból ezen körből eddig kirekesztettek. Ezeknek jelentése vagy azért nem egészen világos, mivel a foglalkozás nincs egészen határozottan, félreismerhetlenül jellemezve, vagy mert olyan eljárást ábrázol, melyre sem az antik hagyományban, sem a modern gyakorlatban nincs analogiánk, ennélfogva helyesen alig értelmezhető. Ezen objektiv és subjektiv nehézségeket csakis a folytonos egybevetés, összehasonlítás háríthatja el. Ezúttal a berlini antiquarium néhány kiadatlan terracottaszobrocskáját óhajtom nyilvánosságra hozni, ezeknek ismertetéséhez kapcsolni más, hasonló typusú és tárgyú, jórészt már publikált terracottákon tett megfigyeléseimet és néhány adatot szolgáltatni az antik kenyérsütés technologiájához.

*

A kenyérkészítési folyamat első mozzanatát egy előkészítő munkálatnak, a lisztkészítésnek ábrázolása képviseli. Ez egy tanagrai lelet az V. századból;* magassága: 0·09 m. (l. 1. ábra). Durva agyagból kézzel durván van formálva, valamelyes festéknyomok is látszanak még rajta. Feje kerekidomú, vaskos; haját szorosan fejhez símuló egyszerű főkötő, a szolganők gyakori fejdísze fedi; a főkötő szegélye a homlok fölött külön agyagrétegből van felrakva. Arcza szintén kerek, vonásai fejletlenek; de a hegyes orr a benyomuló állal ellentétben arczának mégis némi egyéni jelleget ad. A csőszerű test végig egyenlő vastagságú, csakis hátul derékban törik be valamelyest, ezzel jelezve az alak nemét és alúl a lábfejek fölött szélesedik ki a ruha szegélye. Válla, karja telt; keblei fejletlenek, egymástól távol állók. A ruházatot a plasztika alig jelzi egyébbel, mint az anatomiai részletek eltompításával és a ruha alsó szegélyének kiszélesítésével; a ruházat részleteit bizonynyal a színezésre bízta, a mi azonban most már csaknem teljesen lekopott; aránylag legtöbb festék maradt meg a fejdíszen, mely csaknem egészen vörös. Az asszonyka, fejét kissé lehajtva, egyenesen áll egy magas állványú edény előtt és nagy dorongot fog két kézzel épen a közepén, a hol az elvékonyodik. Az állvány magas, négyszögletes, alúl ki-



1. ábra

* Berlin, Antiquarium, 7681. sz. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten I. S. 33, Fig. 9.

szélesedő és egy darabból van készítve a kerek edénynyel, melyben apró, gömbölyű tárgyak láthatók. Balról a földön kisebb kerek kosár áll, hasonló tárgyakkal.

Az asszonyka foglalkozását illetőleg kétség alig lehet, hogy t. i. a mozsárban tör össze magvakat lisztté. Ilyenféle eljárást hasonló, középen elvékonyodó doronggal láthatunk vázaképeken is ábrázolva,[1] de hogy gabonát törnek-e össze vele vagy más czélra használják, az a kérdés. Pausanias[2] pl. a Kyselos-láda hasonló ábrázolásait méregkeverő asszonyoknak minősíti. A mi szobrocskánkon azonban több jel egészen világosan jelzi a foglalkozást. Mindenekelőtt a törődorong nagysága: Hesiodos szerint három rőfnyinek kell lennie;[3] ez az arány van körülbelül a munkásnő és eszköze közt. Azután a mód, a hogy a dorongot tartja, azaz a czélnak megfelelőn egészen függőlegesen, hogy teljes súlyával zúzhassa szét a magvakat, míg a vázaképeken[4] könnyedebben, mintegy keverésre készen tartják a hasonló alakú eszközt. Végre az edényben látható apró gömbölyű tárgyak, melyek a gabonát jelzik, kissé naiv módon ugyan, mivel a gabonaszemek nagysága az egész ábrázolás méreteivel nincsen helyes arányban. Ugyancsak törésre vár a kisebb kosár tartalma is a földön. Azt is tudjuk, hogy a lisztkészítés ezen régibb módja asszonymunka volt; azért készítették a törődorongot fából, hogy gyengébb asszonyi erő megbírja[5] és azért készítették hoszszúra, hogy mégis meg legyen a szükséges erőkifejtésnek megfelelő súlya. Ez a régibb eljárás előnyeinél fogva a házi körben még azontúl is szokásban maradt, mikor már a pékmesterség kialakultával az ipari foglalkozás körében a kényelmesebben és gyorsabban czélravezető őrlés egészen kiszorította. A törés előnyei az őrléssel szemben, hogy olcsóbb; felszerelése könnyebben hordozható és komplikáltabb berendezés nélkül is lehet vele különböző finomságú lisztet előállítani. Délvidéken még ma is látható magánházakban ezen primitiv lisztkészítési mód, hogy t. i. a sütéshez minden alkalommal azon frissében törik meg a gabonát és Görögországban a ὅλμορ és ὕπερον, a nagy famozsár és famozsártörő, falun ma is a rendes konyhai felszereléshez tartozik. A mozsártörőnek megvan most is azon ősi formája, hogy t. i. a könnyebb kezelhetőség, biztos fogás és egyensúlyozás érdekében középen elvékonyodik. Ugyanilyen formájú dorongok láthatók az egyiptomi sírkamrák hasonló és más tárgyú jeleneteinél is.[6] Szintén gabonatörést ábrázol még az athenei

[1] L. Heydemann, Iliupersis, S. 24. — Jahn: Berichte d. sächs. Ges. d. Wissenschaften.
[2] Paus. V. 18. 1.
[3] Hesiod. ὅλμον μὲν τριπόθην τάμνειν, ὕπερον θε τρίπηχυν. A πῆχυς = 46 cm.
[4] L. Blümner: Technologie u. Terminologie I, Fig. 1.
[5] Blümner: Technologie u. Terminologie I, S. 21.
[6] Perrot-Chipier; Histoire de l'art I. fig. 24. stb. Wilkinson: Manners and customs III. 181. p. 367.

múzeum két kis myrinai szoborcsoportja; két kis Amor törővel felfegyverkezve áll két oldalt egy gabonatörő mozsár előtt.*

*

A sorozat legközelebbi tagja egy dagasztó asszony (l. 2. ábra); szintén tanagrai lelet az V. századból.** Durván, elnagyolva, kézzel formált szobrocska, valamelyes festéknyomokkal. A deszkaszerű test kidolgozása durva; a törzs egészen lapos, csakis a mellkas felső részének kidomborodása jelzi primitiv módon az alak nemét. A végtagok kidolgozása is elsiettetett, gondatlan; állása merev. Csőszerű karjait vízszintesen, egymással párhuzamosan előre nyújtja (a kézfejek le vannak törve); lábai féllábszárnyi magasságban vannak szétválasztva, a lábfejek kissé befelé állnak. Hogy az alakot ruhásnak képzelte-e alkotója, azt a plasztikai kidolgozás ezen alacsony foka alig árulja el; az anatomiai részletezés hiánya az összes deszkatypusú szobrokra jellemző és a festés, mely a ruházatot jelezhette, épen a testen nem látszik már meg; a lábaknak aránylag magas szétválasztása sem lehet erre nézve irányadó, mivel ez a tagolás épen a primitiv boiotiai szobrocskáknál gyakran fordul elő. A fej aránylag finomabban van kidolgozva, a mi a kicsiny terracottákra nézve általában jellemző. Arcza kerek, szemei apró golyók, orra vastag, szája pirosra van festve. Fején főkötőt visel, mely fejének hátsó részén hegyesen végződik és melynek elől a homlok fölött széles szegélye van. Haját a főkötő szegélye alatt finoman ékelt kis vonások jelzik. Hátára fátyol omlik le. Tartása merev, egyenes; két karját vízszintesen előre nyújtja. Előtte idomtalan állványon hosszúkás, négyszögletes teknő áll, melynek belső mélysége a külső magasságához képest nagyon csekély, valószínűleg mivel készítője valami masszával tele akarta ábrázolni. Ugyanezen szándékra vezethető vissza a teknő belső síkának egyenlőtlen felülete is, mely bizonynyal a félig kidolgozott tészta felületének naiv jelzése.

A tészta kidolgozásra vonatkozó eddig ismert ábrázolások az eszközök különféleségét illetőleg két csoportba oszthatók, melyek a munkafolyamat különböző mozzanatainak felelnek meg. Vagy valamely mélyebb edényben, tálban vagy teknőben gyúrják a tésztát vagy egészen lapos edényben, néha asztalon vagy deszkán dolgoznak. A mélyebb

* Pottier is említi e csoportokat (Bull. de Corr. Hell. 1900), számuk azonban ott sincs feljegyezve.

** Berlin, Antiquarium 7682. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten I. S. 35. Fig. 6. V. ö. Cesnola Coll. X

edényre bizonynyal a gyúrás kezdetén, a bekeverésnél volt szükség, hogy a még lazán összefüggő alkatrészek szét ne szóródjanak, vagy szét ne folyjanak; hígabb tésztát esetleg kizárólag ilyen edényben kevertek ki. A lapos edény, asztal vagy deszka pedig azért lehetett a későbbi munkánál, a tulajdonképeni gyúrásnál, nyújtásnál, kiformálásnál megfelelőbb, mivel azon kisebb fáradsággal is nagyobb erőt lehet kifejteni, mintha végig mély edényben dolgozzák ki a tésztát. Ezen eljárásra vall az athenei múzeum egy primitiv csoport ábrázolása is,[1] hol egy teknő mellett egy sorban felállítva négy asszony dolgozik. Mindegyik asszony előtt a teknőn keresztül fektetett deszkalap van, melyen valami kenyérfélét sodornak ki. A tésztát bizonnyal előbb közösen bekeverték a teknőben és csak a kiformáláshoz használják azt a kis deszkát, melyen alig hogy megfér egy-egy kenyér, mig e teknő nagysága arra utal, hogy benne nagyobb mennyiségű tésztát lehetett egyszerre elkészíteni. Mind a négy asszony tart is még mindkét karja alatt egy-egy kenyeret, az elsőnek és utolsónak deszkáján még a munkában levő kenyéren kivül is van egy-egy kenyere, összesen tehát tíz kenyér alakú czipó van ábrázolva és a nagy teknőben lehet még kidolgozatlan tészta elég. Itt csak a munka másik részét, a deszkán gyúrást látjuk, de világos, hogy ezt a teknőben keverés előzte meg, külömben érthetetlen volna az egész ábrázolás. (A teknő végén még egy fuvolás nő is áll). Hogy ez a kétféle eljárás, a teknőben és deszkán gyúrás, ha nem is mindig, de gyakran ugyanazon munkafolyamat különböző mozzanatait jelzi, azt abból is láthatjuk, hogy az egyiptomi sírkamrák képein a kenyérkészítés folyamatos ábrázolásánál folytatólagos sorrendben találjuk ezen két különböző eljárást. Egy ilyen falképen[2] balról két ember áll egymással szemben és egy magas állványú edényben két kézzel gyúr; tőlük jobbra pedig a földön két ember guggol, szintén szemben egymással, és a köztük levő deszkán dolgoznak; a falon és körülöttük különféle konyhai eszközök vannak. Az egyiptomi sírok efféle ábrázolásain, úgy a falképeken, mint a szobrokon, az a gyakoribb eljárás, hogy a kenyérkészítő ember vagy asszony a földön guggolva vagy térdelve, lejtős, ritkábban vízszintes deszkán gyúr (l. 4. ábra), de néha mélyebb edényben is dolgoznak.[3] Hogy az edényben keverés a megelőző mozzanat, az a fennemlített sírkép folyamatos ábrázolásának balról jobbra haladó irányából is kitünik; de hogy mindig így jártak volna el, az nemcsak hogy az ábrázolásokból be nem bizonyítható, de tekintve az ókori tésztaneműek sokféleségét, fel sem tételezhető. A be-

[1] Pottier: Les sujets de genre dans les figurines archaïques de terre cuite. (Bull. de Corr. Hell. 1900, pl. IX. 1.)
[2] Perrot-Chipier: Histoire de l'art. I. fig. 24.
[3] Perrot-Chipier: Histoire de l'art. I.

kevert híg pép és a dagasztott kemény tészta közt még sokkal többféle átmenet és változat lehetett, mint a modern tésztaneműek közt; ezeknek pedig sem alkatrészeit, sem vegyítési arányait és módjait nem ismerjük, ennélfogva az eljárásra vonatkozólag sem szabad egyéb következtetéseket vonni, mint a melyet az ábrázolások nyújtanak. Ezekből még azt is látjuk, hogy részben kézzel, részben valami korongalakú vagy hosszúkás gyúróeszközzel dagasztották ki a tésztát. A puszta kézzel gyúrás bizonynyal a keményebb tésztáknál volt helyén, a kisebb dagasztó-szerszámot — a bonyolultabb szerkezetű dagasztó gépekről nem szólva — csakis a lágyabbaknál használhatták. Ezen utóbbi eljárás modern analogonját megtalálhatjuk a mi finomabb élesztős tésztáinknál (pl. a fánkkészítésnél), melyeket kanállal vernek ki foszlóssá. Az antik étkezési rendszer ezen irányú fejlettsége mellett nagyon valószínű, hogy még sok másféle eljárás is volt szokásban, melyről azonban eddigelé nincs ábrázolásunk.

Az első szobrocska, mely gyúrást ábrázol, Tirynsből került elő és az athenei nemzeti múzeum tulajdona.[1] Durván formált, durva anyagú idomtalan alak, csőszerű testtel; magassága 0·08 m., feje hiányzik. Mozdulata ugyanaz, mint a mi berlini terracottánké: két kezét egyenesen maga elé nyújtva mereven áll egy magas állványú kerek tál előtt. Egészen nyilvánvaló az azóta előkerült analogiákból,[2] a mi feltalálása idején még vitás lehetett,[3] hogy t. i. gyúrással van elfoglalva. A tészta további kidolgozására szintén van nehány terracottánk. Az egyik az athenei nemzeti múzeum tulajdona,[4] egy nagyobb csoport, konyhában együttesen munkálkodó asszonyok; a nagy konyhai személyzet közül ketten egy kerek tálból apró kerekidomú süteményeket szaggatnak ki. A másik a British Museumban van,[5] rhodosi lelet, magassága: 0·12 m. Egy kis asszonyka négylábon álló kerek tálban valami négyszögletes tésztadarabot nyújt ki egy henger segítségével; a henger hasonló egy vastag sodrófához és a kezelése is ugyanaz: az asszonyka két végén fogva hengergeti a tészta fölött. Hasonló ábrázolást említ Benndorf[6]

[1] Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I. S. 34, Fig. 1. Schliemann: Tiryns S. 169. Arch. Anzeiger 1896, S. 107

[2] *a)* Athenei múzeum 4431. sz. Attikai lelet; magassága 0·06 m.; l. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten I, S. 34, Fig. 2. Ἐφ. Ἀρχ. 1896, p. 202, pl. XI, 2. Társaságban dolgozó asszonyok. Közülük ketten két kézzel közösen gyúrnak egy nagy kerek tálban. — *b)* Bonn, Akademisches Kunstmuseum: Tanagrai lelet; magassága: 0·08 m.; — l. Winter I. S. 34, Fig. 4. Egy asszony négylábú négyszögletes teknőben valami kenyéralakú tésztafélét gyúr. — *c)* Louvre: Phoinikai lelet; magassága: 0·12 m.; l. Bull. de Correspondence Hellénique XVIII. 1894., pl. 17., p. 410., no 3. Asszonyka balkezében négyszögletes tálat tart és jobbjával belenyúl; mellette a földön négyszögletes tál.

[3] O. Benndorf: Altgriechisches Brot, Eranos Vindobonensis, 1893, S. 372.

[4] Athenei múzeum, 5773. sz. — Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I., S. 34, Fig. 3. — Ἐφ. Ἀρχ. 1896, p. 204, pl. XI, 1.

[5] Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten I., S. 34, Fig. 5. Synopsis II. S. 64, 30.

[6] O. Benndorf: Altgriechisches Brot, Eranos Vindobonensis, 1893, S. 372.

egy cornetoi csésze belső oldalán, melyen egy asszony szintén két kézzel sodor egy kerek asztalon; mögötte a széken kosár van, az asztal alatt csésze.

Ezen eljárástól, a mikor a kész tésztát nyújtják vagy sodorják ki, meg kell különböztetni azt, a mikor a bekeveréshez és átdolgozáshoz használnak valamilyen eszközt. Egyik legérdekesebb effajta terracotta szintén a berlini antiquarium[1] (l. 3. ábra) tulajdona; nem is emberi alak, hanem majom, mely emberi foglalkozást mímel.[2] Fején még látszik a vörös festék nyoma, egyébként fehér színű, mivel megszerzése alkalmával el volt törve és az összeragasztás nyomait gipszszel kenték el. Rhodosi lelet; magassága 0·055 m. Az alak földön ül, szétterpesztett lábai közt nagy, kerek, lapos tálat szorítva; bal kezét egyenesen leeresztve bal lábára támasztja, a jobb kezében tartott rövid doronggal pedig a tálban kever vagy formál valami anyagot. Arcza és teste határozottan majomszerű: szeme bennülő, állkapcsa előrenyomúl, szája állatias, füle elálló (csak a baloldali fülkagyló van meg, a jobboldalinak csak töréshelye látszik); törzse vékony, végtagjai véznák, hosszúak. Lapos, szorosan a fejhez tapadó sapkát visel, egyébként ruhátlan. A tál nagy, kerek, lapos, nagyon csekély mélyedésű, kétoldalt fogantyúval, elől kiöntő csatornával ellátva. A tál alkotottsága arra vall, hogy készítésénél a gyors és könnyű kiürítésre gondoltak, azért tehát inkább híg tartalomra, valami kására vagy pépre lehetne következtetni. Ezen föltevéssel azonban sem a majom kezében levő eszköz, sem annak kezelése nincs összhangban; a pépkeveréshez hosszabb nyelű eszköz és más kéztartás illik. Ilyen rövid, de valamivel vastagabb henger gyakran látható az egyiptomi deszkán gyúró alakok kezében, így pl. a firenzei Museo Archeologico egyik mészkőszobránál.[3] Az asszony (l. 4. ábra) egyiptomi szokás szerint térdelve dolgozik és a lejtősen megtámasztott deszkán két kezébe fogott hengerrel erősen dörzsöl valamit, valószínűleg tésztát és nem magvakat, mint a múzeumi felirat mondja. Ehhez hasonló szobor van a római Museo Baraccoban[4] és az egyiptomi sírkamrákban is többször fordul elő.[5]


3. ábra.

[1] Berlin, Antiquarium, 8650. sz., 1901. évi szerzemény.

[2] Hasonló majomszerű alakok emberi foglalkozásban, l. Winter: Die Typen die figürlichen Terracotten, I., S. 224, Fig. 11. Eremitage 909. F. és 6

[3] L. Firenze, Museo Archeologico, Sezione Egiziana: Donna che maccia il grano.

[4] Helbig: La collection Barocco, pl. IV.

[5] Perrot-Chipier: Histoire de l'art. I. fig. 450.

Van azonban ezen eljárásra vonatkozó ó-görög ábrázolásunk is, a Louvre tanagrai leletei közt egy kis női terracottaszobrocska.[1] Az asszonyka két kézzel dolgozik egy nagy lapos edényben; mellette a földön hengeralakú, közepén elvékonyodó dorong hever, alakjára hasonló a mozsártörő hyperonhoz, nagyságára nézve azonban sokkal rövidebb, nagyon is messze elmarad a hesiodosi három rőftől; ezért nem is lehetett elegendő súlyú a gabonatöréshez, csakis a gyúráshoz. Különben is a környezetben semmi sem utal a lisztkészítésre, hanem minden a gyúrásra; a földön levő kisebb-nagyobb edényekkel a tésztához szükséges alkatrészeket szokták jelezni. Hogy a dagasztó asszony most vegyíti-e össze a tésztát és majd ezután dolgozza ki a doronggal, vagy



4. ábra

már elvetette ezt az eszközt és már a kiformáláshoz lát, az nem tünik ki világosan. Másformájú gyúróeszköz látható egy fali kép ábrázolásán:[2] egy férfi magas karcsú lábon álló tál fölé hajolva, mindkét kezében egy-egy korongalakú tárgygyal erősen dörzsöl valamit, valószínűleg tésztát gyúr vagy dagaszt; ennek a tálnak is van kifolyó csöve.

Hogy későbbi időkben, a mikor már a kenyérkészítés külön iparággá alakúlt, a pékműhelyekben erő- és időkimélés céljából különböző dagasztó készülékeket használtak, azt nemcsak ábrázolások bizonyítják,[3] hanem ilyen dagasztógépek is maradtak fenn. Pompéji pékműhelyei-

[1] Bull. de Corr. Hellénique, 1900, pl. X, 1.

[2] Comestabile: Pitt. mus. Tav. 5. — Guhl u. Kohner: Leben d. Griechen u. Römer, Fig. 640.

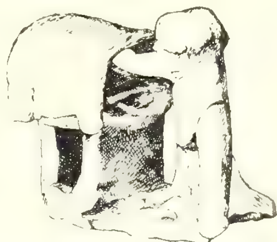
[3] Blümner: Technologie u. Terminologie. I., Fig. 8, 9.

ből [1] többé-kevésbé jól conservált állapotban kerültek elő, az egyik olyan épségben,[2] hogy rendeltetését világosan elárulja és ennek nyomán a többi, rongáltabb példány berendezése is érthetővé lesz. Ez egy lávából készült, cylinderforma edény, melynek fenekén fával burkolt forgatható vasrúd van megerősítve. Nem is találtak sehol máshol ilyen készüléket, csakis olyan helyiségekben, melyeknek berendezésén látszik, hogy pékműhely volt. Magánházaknál, kisebb mennyiségű tészta előállítására nem volt szükség ilyen bonyolult szerszámra; azért a dagasztógépek nem is tartoznak szorosan véve megbeszélésünk keretébe.

*

Legtöbb adatot szolgáltatnak ezek a kis terracották a tulajdonképeni sütésre, a sütésnek különböző módjaira vonatkozólag.

Leggyakrabban van ábrázolva természetesen azon eljárás, mely a gyakorlatban is legelterjedtebb lehetett: a kemenczében sütés. A berlini antiquarium erre is szolgáltat egy példányt (l. 5. ábra); [3] attikai lelet (Variból), az V. századból; magassága: 0·07 m. A durva agyagból kézzel durván formált, sok helyt repedezett szobrocska sütőkemencze előtt térdelő nőt ábrázol. A keskeny, fejletlen, de mégsem teljesen lapos test mintegy átmeneti typust képvisel a deszkaszerű és a csőalakú typus közt: törzse szemben és hátul lapos ugyan, de a vállnak és az oldalrészeknek mégis van valamelyes gömbölydedsége; a mellkas kidomborodása azonban csakis a derék erős elvékonyodása folytán jön létre. A térdelő helyzetet egészen naivan a test alsó részének viszonylagos rövidsége és a ruha alsó szegélyének tölcsérszerű kiszélesedése jelzi. Bal karját a földre eresztve, bal tenyerére támaszkodik, jobb kezét egyenesen kinyújtja, valószínűleg hogy a kemenczébe nyúljon (alsó karja azonban hiányzik). A fej sincsen jobban kidolgozva; a koponya kerek és a vézna testhez képest aránytalanúl vastag. Arcza szintén kerek, vonásai elmosódottak, száját piros festék jelzi. Szorosan símuló főkötőt visel, mely a koponya hátsó része fölött kissé kicsúcsosodik; a főkötőt elől két piros csík szegélyezi; a haj nincs külön feltüntetve. A kemencze a legközönségesebb alakú: a kerek ernyő két magas lábon (helyesebben padkán) áll. Ez a lábas kemenczetypus szabadban felállítva déli vidékeken, főleg Görögországban manapság is gyakran látható; az


5. ábra.

[1] Overbeck: Pompeji, 1884. S. 389.
[2] Ins. VI., 14. sz. házban.
[3] Berlin, Antiquarium, 7684. sz. Winter: Die figürlichen Terracotten. I, S. 35, Fig. 12. Furtwängler: Die Sammlung Sabouroff. II., S. 12., Anm. 6.

ernyő alatt sül a sütemény, a két padka közti tér a tüzelőhely. A mi szobrocskánk sütőkemenczéje egészen kerek alakú, síma, némi vörös szín nyomaival; egy darab jobbról hiányzik belőle, különben is rongált, meg van repedezve. A kemenczében az ernyő alatt kenyerek látszanak.

Jobb anyagból készült és ezért jobban is conserválódott egy másik hasonló terracotta, mely a bécsi császári múzeum tulajdona (l. 6. ábra),[1] de ez is felületesen van dolgozva. A csőszerű testen sem az idomok, sem a ruházat nincsenek plasztikusan feltüntetve; a fej sincsen kidolgozva, a vonások elmosódók. Fején homlokbasímuló, hátrafelé kissé csücskös főkötőt visel. Karjait vízszintesen kinyújtja, hogy a kemenczébe nyúljon (bal kezefeje le van törve) és lábával a mögötte levő tuskónak támaszkodik. A kemencze hasonló formájú, mint a berlini terracottáé, de csinosabb; alsó részében a padkánál apró tárgyak vannak, valószínűleg tüzelőanyag; felső része az ernyő alatt üres, valószínűleg még csak ezután rakják be a süteményt és az asszonyka csak azért nyújtja a kemencze felé a kezét, hogy a hőfokát megitélje — épen úgy, mint a berlini terracotta sütő asszonya, — mivel a süteményt puszta kézzel aligha lehetett volna a hőség miatt berakni és különben is tudjuk, hogy lapáttal szokták betolni.[2]



6. ábra.

Érdekes részlet figyelhető meg egy bécsi magángyűjtemény hasonló tárgyú szobrocskáján.[3] Ez is tanagrai lelet; magassága 0·11 m. A sütőasszony hegyes főkötővel a fején négylábú széken ül a kemencze előtt és két kezét a kemencze felső nyilása felé tartja. A kemencze kétlábú, kerekernyőjű, mint az előbb említettek; tetején azonban ezektől elütőn, sajátságos dísz van alkalmazva: valami emberforma alak, fején fogantyúval. Benn a kemenczében apró sütemények láthatók; a földön több kosár van süteménynyel, az egyik az asszony előtt jobbról, a másik szintén jobbról a kemencze hátsó padkájánál és kissé távolabb a kemenczétől, de szintén jobbról, még egy harmadik.[4] A sajátságos dísz a kemencze ernyőjén csak a terracotta-szobrok közt elszigetelt jelenség; analogiáját már a régibb pompeji falképek közt is megtalálhatjuk. A via Stabiana és a theatrum tectum közt már 1871-ben talál-

[1] L. IX. terem, I. szekrény, 56. sz. Boiotiai lelet.

[2] Blümner: Technologie n. Terminologie. I. Fig. 11.

[3] Photographiáját, sajnos, nem lehetett megszereznem. L. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I, S. 35, Fig. 10.

[4] Más analogiák: Az athenei múzeum két terracotta csoportja: konyhában dolgozó asszonyok; lábas kemenczék ernyővel, dísz nélkül: *a)* Múzeumi szám: 4431, l. 'Eφ. 'Aρχ. 1896, pl. XI, 2, p. 209 és Winter I., S. 34, Fig. 2. *b)* Múzeumi szám: 5773, l., 'Eφ. 'Aρχ. 1896. pl. XI. 1, p. 202. Winter I. S. 34, Fig. 3. *c)* Magántulajdon, l. 'Eφ. 'Aρχ. 1898, p. 213., pl. XIII, 1, 2. Az egyik kétlábú sütőkemencze előtt földön guggoló asszonyka, a fején hegyes sapkával; a másik: lábatlan kemencze előtt széken ülő asszonyka, szépen fésült hajjal.

tak egyik ház peristyliumában egy kemenczét, melynek ernyőjét durva fazekas mesterséggel készült szakállas, süveges emberfej ékesíti.[1] Hasonló tűzhely-decoratiót találtak egy falfestményen is,[2] mely Hephaistos kovácsműhelyét ábrázolja. Balról Hephaistos áll, jobbról két cyclops, kik a középen felállított üllőn kalapálnak; az üllő mögött a háttérben nagy kemencze emelkedik, melynek ernyőjén diszítményképen hegyes süvegű koboldfej látható. Ezeket a kemenczedíszeket mindjárt úgy interpretálták, hogy valami kemenczevédő istenség jelképe, tán magának Vulcanusnak képmása, a ki — mint Vesta is — gyakran szerepel ilyen minőségben. A kemenczevédő koboldokról már a homerosi kamminosdalban is van szó[5] és ezekre hivatkozik Benndorf[4] is, a mikor terracotta-edényen alkalmazott decorativ koboldfejek alapján meghatározza az edény rendeltetését, hogy t. i. lepénysütésre használták és a fejek apotropaikus jelentőségűek, hogy a sütemény el ne égjen.

A lepénysütésnek egy sajátságos módját mutatja be a berlini antquariumnak egy kis terracottája (l. 7. ábra), mely szintén kemencze előtt ülő nőalakot ábrázol.[3] Boiotiai lelet; magassága: 0·115 m. Az egyenlőtlen kidolgozás az elnagyolás és némi naturalistikus törekvés közt ingadozik. A homlokból magasan kifésült haj hármas hullámú búbos kontyban tornyosodik fel. Arcza durván, felületesen van kidolgozva, de mégis némi törekvést árul el, hogy egyénit alkosson, a mi főleg a karrikatura felé hajlandóságban nyilvánúl. A lapos arczczal, elmosódó szájjal és szemekkel ellentétben levő bunkós orr és szögletes áll adja meg főleg ezen groteszk jelleget és ehhez a hatáshoz hozzájárul a magas fejdísz és aránylag hosszú nyak is. A test ruhátlanúl van ábrázolva, az idomok durván, de élethűen vannak kifejezve; válla kerek, telt; keble fejlett és magasállású; törzse egészben gömbölyű, valamelyest még a hasdomborulat is van jelezve. A végtagok kezelése hanyagabb; a lábak szétválasztása kezdetleges, csak bevágódás jelzi; a karok is beleolvadnak a törzsbe (az különösen a jobb karnál figyelhető meg, mivel ebből csak a kézfej hiányzik, míg a bal kar már könyökben le van törve). A kidolgozás viszonylagos gondossága különben azért sem terjedhet ki a végtagokra, mivel a szobrocska a cyprusi félrelief szob-


7. ábra.

[1] Bull. Ist. 1871. Trendelenburg: Scavi di Pompei I, p. 171.

[2] Helbig: Atlas zu d. Wandgemälden, Taf. IV, 259.

[3] A koboldok nevei (Καμμίνων δηλητῆρες): Syntrips, Smaragos, Asbetos, Sabaktes, Omodamos.

[4] O. Benndorf, Altgriechisches Brot, Eranos Vindobonensis, 1893. S. 372.

[5] Berlin, Antiquarium, 8343. sz. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I, S 35, Fig 11.

rocskákhoz hasonló typusú, azaz hátul egészen lapos, háta és végtagjai pedig részben beleolvadnak a magashátú székbe, melyen az alak mereven ül. Ez az elnagyolás aztán kiterjed a végtagoknak szabadabban kidomborodó részeire is és itt nyomát sem látjuk azon naturalistikus törekvésnek, mely az arcznak gyengén karrikirozott jellegében és a felső test idomainak kezelésében nyilvánúl.

A sütőkemencze, mely előtt az asszonyka ül, csak egy idomtalan agyagtömb, jó magasan fenn oldalnyílással. A kemencze nyílása belül egészen üres, hanem a tetején sül valami levélhez vagy virágsziromhoz hasonló alakú sütemény; valószínűleg kerekre kinyújtott vékony lepény, mely a kemencze forróságától összehúzódva és megrepedezve nyerte ezen sajátságos alakját; lehet, hogy széleit előre be is vagdalták, hogy sütés közben se veszítse el egészen szabályos alakját.[1] A nevét is megtalálhatjuk ezen ó-görög lángosnak:[2] ez az ἐσχαρίτης, azaz kemenczén sült, ellentétben a kemenczében sütött tésztával, melynek neve ἰπνίτης. καμνίτης, φουρνίτησ.

Egy másféle, névről szintén ismeretes sütési módot ábrázol a berlini antiquarium két kis terracottája. Az egyik boiotiai (Thisbe) lelet[3] az V. századból (l. 8. ábra); magassága: 0·13 m. Egy nő, fejét könnyedén lehajtva és valamelyest felső testével is előrehajolva ül egy négylábú zsámolyon; ölében rézsútosan nyeles, lapos, kerek tálat tart, melynek csekély mélyedésében olyan nagyságú kerek, lapos czipó van, hogy a mélyedést épen kitölti; bal kezét a tál alá támasztja, jobb kezével felülről a tál vastag nyelét fogja. A zsámoly, a tál és a czipó külön darabból készült. A nőalak kézzel van formálva; a fej finomabb kidolgozású a testnél. Fején hegyes főkötőt visel, mely alól homlokban kilátszik a finom vésővonásokkal jelzett haj. Arcza szintén vésővel van kidolgozva; szeme hosszúkás alakú, a szemöldök és szemhéj plasztikusan is van jelezve; orra keskeny, rövid; szája kicsiny; álla kerek, kissé hátranyomuló; arczformája kerekded, de nem széles. Nyaka hosszú, de telt; az áthajlás a vállba lágy, természetes; mellkasa kissé domború, keble könnyedén van jelezve; a kerekded törzs derékban kissé elvékonyodik. Legkevesebb gond mutatkozik a végtagok kidolgozásában; karja gömbölyű, de végig egyforma, tagolatlan; a tál nyelén nyugvó bal kézfej is el van nagyolva; a lábak elválasztását csak egy keskeny bevágódás jelzi. Ruházat sem plasztikusan, sem festéssel nincs


8. ábra

[1] Blümner: Technologie u. Terminologie. I, S. 81.

[2] Magyar vidékeken kenyérsütéskor szokták a kenyértészta maradékaiból készített lepényt a kemencze tetején megsütni és forró zsírral megkenve megenni; ez a «lángos»; magyar neve azonban nem magyarázza a készítésmódját, mivel nem a szabad lángon sül.

[3] Berlin: Antiquarium, 7683. sz. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten I, 35, 8.

jelezve; valószínűleg ruhátlannak volt tervezve; erre vall az egész testállás, különösen a lábak szétválasztása.

A másik szobrocska (l. 9. ábra)[1] az előbbinél jobban conservált; finomabb anyagú, kidolgozása is gondosabb. A csőszerű test álló helyzetben, ruhásan van ábrázolva; két kezében nyeles tálat tart, bal kezét a tál lapja alá, jobb kezét a nyele alá támasztja. A tál nyele hosszabb, lapja vékonyabb és laposabb az előbbinél és a rajta levő négy vastag, kerek czipó súlyától a középen, hol nincs alátámasztva, kissé meghajol. A tál és a czipók külön darabból készültek. Az asszonyka fejét külön agyagrétegből felrakott vastagszegélyű sapka fedi, mely vörösre van festve. Arcza határozottan archaikus jellegű; feltűnő a magasra húzott szemöldök s a nagy szemgolyók fölött erősen kidomborodó, félig lesütött szemhéjak, a mint fejét kissé lehajtva, süteményét nézegeti; orra hoszszúkás, szája kissé nyitva, álla előrehajló. A csőszerű alak csak hátul, derékban vékonyodik el valamelyest, egyébként végig egyenlő vastagságú. Nyaka kerek, telt; válla kissé magasállású, de az áthajlás a nyak és kar felé lágy, természetes; mellkasa azonban teljesen lapos. Karjai eléggé elválnak a törzstől és gömbölyűek, de végig egyenlő vastagok; a kézfejek a tál alatt kevéssé láthatók. A lábfejek a ruha alsó szegélyén keresztül valamelyest látszanak. A ruházatot plasztikusan csak a szoknya alsó szélének kiszélesedése jelzi, a többit a szinezés pótolta. A nyak kivágását jelző collierszerű vörös vonal és a ruhaujj bevégződését jelző karpereczszerű vörös vonalak, mindkét oldalról egyenlő magasságban a felső kar közepén, még most is meg vannak; a többi színezés már csaknem nyomtalanúl eltűnt.


9. ábra.

Az a nyeles lap, melyen ezek az asszonykák süteményüket tartják, arra való, hogy rajta a süteményt megsüssék akár a kemenczébe tolva, akár a tűzhely tetején.[2] Ilyen nyeles «tepsi» vagy lapos serpenyő lehetett a lexicographusok említette φρύγετρον[3] is, melynek hasonmása látható — Benndorf[4] szerint — a S. Lorenzo fuori le mura lakodalmas sarkophagreliefjén, az egyik ajándékhozó kezében. Az athenei múzeumban a kis bronztárgyak közt is van ilyen sütőforma,[5] csakhogy kettőslapú, hasonló a mi ostyasütőinkhez. Az ilyen sütőlap lehetett

[1] Berlin, Antiquarium. 8485. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I, S. 33, Fig. 6. V. ö. Athenei Múzeum 4756. sz. 'Eφ. 'Aρχ. 1896., pl. XII, 6.

[2] Blümner: Technologie u. Terminologie der Grichen u. Römer. I, S. 74.

[3] Poll. I. 246.

[4] O. Benndorf: Altgriechisches Brot, Eranos Vindobonensis, 1903, S. 372.

[5] Sem számát, sem fotografiáját nem tudtam még megszerezni

pléhből vagy agyagból is; az ülő asszonyka kezében (l. 8. ábra) levő vastagabb tál bizonynyal kő- vagy agyaglapot ábrázol, az álló asszonyka kezében (l. 9. ábra) levő hosszabbnyelű tál pedig bizonynyal pléhlap; ezért kell mindkét kezét a lap alá támasztani, holott a másik sütőnő a nyelét felülről fogja és azért hajol meg a sütemény súlya alatt a vékony lap a középen, hol nincs alátámasztva. Ugyancsak Benndorf[1] fedezett fel még egyféle lepénysütő készüléket terracottából, melynek azóta már több hasonmását is megtalálták. Ez hasonlít a Conze-féle ételmelegítőkhöz,[2] de finomabb, törékenyebb, berendezése elegáns, de praktikus rendeltetést árul el; aféle szobai lepénysütő készülék, melyen kényelmesen és gyorsan lehetett dolgozni: a klibanosnak valami játékformája. Az alsó, cylinderalakú részben állt a parázs — épen úgy mint az ételmelegítőknél — és ez is áttört, hogy a parázshoz levegő férjen; felső része azonban sokkal törékenyebb, semhogy rá nehéz edényt lehetett volna tenni, legfeljebb vékony pléhet, melyen könnyű tésztát, pl. lepényt lehetett kisütni. Ezen vannak a már említett koboldfejek is, melyeknek Benndorf apotropaikus jelentést tulajdonít. A tésztafélék elnevezéseiből tudjuk, hogy még sok másféle sütési eljárás volt szokásban, de ezekre vonatkozó realis adatok eddig még nem kerültek elő. Ilyen elnevezések pl. a κλιβανίκιος, a κλίβανος-ban, azaz edényben parázson sütött tészta; a ὀβελίας, azaz nyárson sült; a σποθίτες, azaz hamuban sült; az ἀποπυρὶας vagy ἐπανθρακίς, azaz parázson sült.

Van még egy kétes jelentésű terracotta-ábrázolásunk, mely kétségkívül rácsonsütést ábrázol; a kétely csak a készülőben levő étel mineműségére vonatkozhatik. Ez is a berlini antiquarium tulajdona,[3] de az eddig említetteknél későbbi időből, Lüders szerint az alexandriai korból való; a genreszerű jelleg ezt valószínűvé is teszi. A földön alacsonylábú rács előtt hegyesszakállú kis emberke ül, ölében bal kezével ferde helyzetben négyszögletes táblát tart, jobb kezével a rácsra tesz valamit; a rács alatt parázs látható. Mellette a földön kétoldalt egy-egy edény látható: a baloldali kétfülű edényből hosszúkás, keskeny lapos tárgy áll ki, melynek végén a töréslapról látható, hogy hosszabb lehetett; valószínűleg kanál, melynek nyele letörött. A jobb oldali egyfülű edényben fehér massza van; mellette a földön vastag bot és ugyanazon oldalon az ember ülése mellett töréslap látható; bizonynyal ezek összetartoztak, ugyanazon szerszámnak két vége, a közepe pedig hiányzik (Fränkel szerint tűzkaparó bot lehetett). Világos, hogy az ember valamit akar sütni a rácson, de hogy mit, annak meghatározása bajos, mivel jobb keze, melylyel a rácsra tesz valamit, nem teljesen ép

[1] O. Benndorf: Altgriechische Brot, Eranos Vindobonensis, 1893, S. 372.
[2] Dumont ételmelegítőnek tartotta, Diels a πυραύνος elnevezéssel azonosította.
[3] Arch. Zeitung 1874. Taf. 14. S. 140. Blümner: Terracotten aus Tanagra

és így a benne levő tárgy sem vehető ki jól. Valószínűleg Lüdersnek van igaza, hogy kis kenyereket süt és nem halat. Ehhez a foglalkozáshoz jobban illik a többi felszerelés: a kosarak, melyekben a kenyérhez szükséges különféle száraz és puha alkatrészek lehettek; az egyikben kanál is van, tán a meglágyított kovászt merték ki belőle, esetleg méz vagy só lehetett; a másikban valami fehér anyag van, tán a tészta, melyet az ember az ölében levő táblán formált ki. A táblát épen úgy tartja ölében, mint az egyiptomi hasonló foglalkozású gyúró alakok. Különben az ó-görög konyhai foglalkozásnál mindig inkább gondolhatunk kenyérkészítésre, mint pecsenyesütésre. Ehhez némileg hasonló a Louvrenak egy kis terracottája.* Alacsony zsámolyon ülő asszonyka előtt a földön négyszögletes, lapos edény van (alighanem parázszsal), melyen a letört rácsrudak nyomai még kivehetők; a földön jobbról két kis kerek edény van, az egyikben keskeny, hosszúkás tárgyak, Pottier véleménye szerint valószínűleg apró halak, de lehetne formája miatt sütemény is, mivel a tésztaneműeket a legkülönbözőbb formára alakították.


10. ábra.

Kevés vonatkozás állapítható meg a kenyérsütéshez a sorozat egyik legdurvább, legkevésbé tetszetősen kidolgozott alakján; de mivel a konyhai foglalkozások körébe tartozik, ezt is beleveszszük, ha munkálkodásának mibenléte pontosan nem is állapítható meg (l. 10. ábra). Ez is a berlini antiquariumból való;** lelhelye valószínűleg Boiotia, de minden bizonynyal Görögország; magassága; 0·16. A durva, idomtalan alak két deszkaformájú agyagrétegből egészen kezdetlegesen van összeróva; a nagyobbik rész elé középen, az alak derekánál, a lábak olyan módon vannak hozzá ragasztva, hogy a felső testet alkotó réteg a lábak mögött, mintegy biztos támasztékul, a földig folytatódik. Az alak egészen deszkatypusú; a kidomborodás a has tájékán nem anatomiai, csakis technikai jelentőségű; itt van ugyanis a két réteg egymáshoz róva és ezen tisztán technikai okból magyarázható kidomborodás következtében tűnik fel a mellkas horpadtnak. Az alkotást a σανίς-typusnál szokásos vonások jellemzik, főleg az anatomiai részletezés teljes hiánya; a karok alig válnak el a törzstől, a lábak azonban valamelyest mégis szét vannak választva. A fej kidolgozása is durva, de valamivel mégis gondosabb. Homloka ugyan nincs, szeme is csaknem eltünik a széles polos-

* Pottier: Les sujets de genre dans les figurines archaïques de terre cuite. Bull. de Corr. Hell. 1900. Pl. X. 3. Lelhelye Thespie.

** Berlin, Antiquarium, 8349. sz. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I, S. 34, Fig. 6. Arch. Anzeiger, 1895. S. 127, No 17.

szerű fejdísz alatt, szája sincs plasztikailag jelezve, orra sem egyéb alaktalan agyagkölöncznél, álla csak egy feltapasztott négyszögletes darab; de legalább meglátszik a törekvés, hogy az arcz fontosabb vonásai jelezve legyenek (a száj plasztikai mellőzése fejlettebb technikájú szobrocskáknál is tapasztalható, sokszor csak a festés jelzi); míg a testen ilyen kísérletnek még csak a nyomai sem látszanak. Legtöbb gond mutatkozik azonban a ruházat részletein, noha a festék, mely ezen a ponton szokott leginkább a plasztika segítségére jönni, jórészt lekopott. Fején a széles, homlokba jövő *polos* fölött külön agyagrétegből nagy, mereven elálló fátyol van alkalmazva, mely nemcsak a fejét, hanem egész felső testét mintegy keretbe foglalja és részben a karokat is takarja. Hogy a festés a plasztikánál finomabb és gondosabb lehetett, az főleg a fátyolon látszik, melyen legjobban maradtak meg a színek: a belső oldalának szegélyezésen két oldalt csinos bordure látható, két vonal közt pontsor, piros színben.

Egészen durva a konyhai felszerelése is; a tűzhely és a ráhelyezett főzőedény csaknem egybeolvadnak; az idomtalan katlanon, felső mélyedésébe beleeresztve, nagy füles korsó áll. Az asszony bal kezében kicsiny, hengeralakú csészét tart; bizonyára merni akar a katlanból, melyben valami híg étel lehet; erre vall az asszony kézmozdulata is. A karok ugyan részint a törzsbe, részint a fátyolba beleolvadnak, de azoknak aránylag csekély előrenyúlása mégis határozott szándékot jelöl, hogy t. i. a kis edénynyel akar meríteni a nagyból. Ehhez hasonló a Louvrenak egy kis terracottája,* mely azonban sokkal finomabb kidolgozású. Egy asszony nagy, kétfülű edény előtt zsámolyon ül és bal kézzel belemerít egy hosszúnyelű kanalat, melyen még a felfüggesztő lyuk is látszik. Jobb keze le van törve, de valószínűleg ebben is kanalat tartott; a fazék megfelelő oldalán látszik is töréshely, mely alig magyarázható másra, mint a jobb kézben tartott kanál végének nyomára; különben is természetes azon eljárás, hogy két kézzel dolgozzék, egyikkel merítsen, másikkal keverjen vagy segítsen, mintsem hogy csak a bal kézzel merjen ki az edényből. Az edény alatt tüzifa látszik; jobbról a földön kis tál és kutya.

*

Ugyancsak ide sorolhatunk még két berlini terracotta-asszonykát is, melyek nincsenek ugyan munkában, de kétségtelenül a konyhai személyzethez tartoznak. Ez a két szobrocska és a 9. ábrán bemutatott lepénysütő-asszony az egész sorozat legfinomabb anyagú és kidolgozású darabjai; ugyanazt a typust is képviselik: csőszerű, ruhás alakok álló

* Pottier: Les sujets de genre dans les figurines archaïques de terre cuite. Bull. de Corr. Hell. 1900, pl. XI. 3.

helyzetben, vésővel kidolgozott archaikus jellegű fejjel. Az egyik asszonyka (l. 11. ábra)[1] kész süteményeket hoz, előrenyújtott jobb kezében egy nagy lapos czipót, bal kezével kétfülű kosarat szorít magához, melyben apró, ovalis alakú tárgyak, valószínűleg szintén sütemények vannak; a kosárnak bal füle és az asszony bal kezének feje hiányzik. Arczán különösen jellemző az erősen előrenyomuló áll; haját hátára leomló, hosszú, sárgás-vörös színű fátyol borítja; a homloka fölött bevágódó vonal keskeny szalagdíszt jelez. A ruházat ábrázolását kiegészítő színezésből megmaradt a nyakkivágást jelző collierszerű vörös vonal s a két felső kar közepén egyirányban körülfutó vörös karpereczféle; ugyanilyen vörös vonal van a jobb kéz csuklóján is (a bal kéz feje hiányzik). Ez tanagrai lelet az V. századból; magassága: 0·147 m.


11. ábra, 12 ábra

A másik alak egy fuvolás asszony[2] (l. 12. ábra); tanagrai lelet az V. századból; magassága: 0·15 m. Az előbbihez nagyon hasonló, csakhogy a test kezelése a ruházat alatt valamivel realistikusabb: a nyak áthajlása a vállba természetesebb, a keblek kissé erősebben domborodnak ki, a szépen formált, gömbölyű karok a csukló felé elvékonyodnak s a földet seprő ruha szegélye alól a lapos, hegyes lábfejek is kitűnnek. Arcza is hasonlít az előbbiéhez, de a fuvolafuvástól kissé teltebbnek látszik. Fejét vörös, pártaszerű szegély veszi körül, mely hátul kissé elhegyesedik. A ruházat színezéséből megmaradt a nyak körül egy collierszerű piros vonal és a bal hónaljtól a szoknya alsó szegélye felé rézsút lefutó piros csík. Két kézzel fogja a dupla fuvolát, melynek jobboldali csövéből a szájfelőli rész le van törve. Párta és fuvola külön van felrakva.

Hogy a régiek az egyenletes mozgást igénylő munkák menetének rhytmikussá tételére gyakran alkalmaztak zenekiséretet, hogy a kézimalom hajtásánál, az evezésnél stb. munkamegkönnyítés és élénkítés czéljából szoktak énekelni, az már rég ismeretes,[3] alig kell rá külön utalni. Ugyanilyen egyenletes munkamozgás van a konyhai foglalkozások körében is (u. m. gabonatörés, keverés, dagasztás, sodrás stb.), a fuvolás asszony tehát beleillik ebbe a sorozatba.

[1] Berlin, Antiquarium, 8264. sz. Frühner, Coll Barre, no 362. Coll. Gréau, Auctions cat. 264. — Arch. Anz. 1892. S. 108. No 28. Arch. Zeit. XXXIX. 1881, S. 253. 0·147 m.

[2] Berlin, Antiquarium, 8438. sz. — Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten. I, S. 33, Fig. 11

[3] Karl Bücher: Arbeit u. Rhythmus. Leipzig, 1899.)

Az athenei muzeum terracottáinak konyhai csoportábrázolásai közt is találunk a többi munkás asszonyok közt ilyen fuvolázókat. Az egyik egy bájos csoport:* az asszonykák kevernek, gyúrnak, süteményt formálnak, kemenczébe rakják és a nagy sürgés-forgás közepette áll egy fuvolás asszony, zenével kisérve a munkát. A másik compositio** conceptiója primitivebb, anyaga és kivitele durvább: a kedves mozgalmas jelenet helyett itt egy hosszú teknő mögé egy sorjában négy asszony van felállítva; mindegyik előtt a teknőre külön deszkalap van helyezve, melyen a kenyeret formálják; a teknő keskeny végén balról dupla fuvolás asszony áll; az egyik fuvola azonban hiányzik. Az összefüggés a kenyérkészítő és fuvolázó nők közt tehát egészen nyilvánvaló.

*

A kenyér- és süteménykészítés munkafolyamatát feltüntető koroplasztikai sorozat egyelőre még nagyon hiányos; egyes mozzanatok ábrázolása egészen hiányzik, némelyike nem eléggé határozott jellegű. Az előkészítő munkálatok közül sem a gabona pirítása és kihüvelyezése, sem a szitálás, sem a kovászkészítés nincs képviselve; hiányzik sokféle, névleg ismert vegyítési és sütési eljárás ábrázolása, pl. a híg lisztpépnek bekeverése, a Benndorf említette naponszárított kovásztalan lepény gyártása, továbbá a nyárson sült, hamuban sült, fazékban sült stb. készítése. A süteményformák sokféleségéről csak a pompejii falképek adnak valamelyes fogalmat, az eljárásra és eszközökre vonatkozólag néhány római kori pékreliefen kívül csak az egyiptomi sírkamrák képeire és szobrocskáira hivatkozhatunk még. Ó-görög ábrázolásunk néhány bizonytalan jelentésű vázaképen kívül alig van más, mint ez a terracotta-szobrocskákból összeállított hiányos sorozat és még nagyon messze esünk attól, hogy az irodalmi hagyomány említette eljárásoknak, eszközöknek és produktumoknak megfelelő teljes ábrázolás-sorozatot állíthassunk szembe. *Láng Margit.*

BRONZKORI URNATEMETŐ VATYÁN (PEST M.).

Vatyai Gyulának a Vacscsal szomszédos Vatya pusztán levő birtokán a tulajdonos barátom szivességéből egy bronzkorszakbeli urnatemetőt tártam fel, mely ásatás alkalmával felmerült néhány oly újabb jelenség, a mely eme korszak tudományos ismeretének hasznára válhatik s így érdemesnek tartom az ásatás eredményének rövid ismertetését.

* Pottier: Les sujets de genre dans les figurines archaïque de terre cuite. (Bull. de Corr. Hell. 1900, pl. XI. 2.)

** Ugyanott, pl. IX. 1. Ugyanezen ábrázolásról volt már szó a dagasztás folyamatos mozzanatainál is.

A temető a Vatyai Gyula birtokán átvonuló kőrös-budapesti országút nyugati oldalán a Nagymajor kertészházainak átellenében levő kaszáló közepéből kiemelkedő tojásdad alakú dombban volt. A domb két csúcsának délkeleti és északnyugati fekvésű iránya van. A magasabban fekvő országút mellett levő partos területen különböző mélységekben a lakótelepek nyomai, a tüzelőhelyek, a cserép és állatcsontmaradványok feltalálhatók, s ettől a parttól, a sömlyéken keresztül egy kisebb töltés vezet át a sziget délkeleti végére, mely valószinűleg ugyane korból maradt fent s arra szolgált, hogy nagyobb vízállások alkalmával az urnákat vivő nép e töltésen át jutott száraz lábbal a temetkezési helyre.

A szigetnek délkelet felé eső felerésze volt a temető, melyből évek hosszú során át már tetemes mennyiségű urnát fordított ki az eke; mindennek daczára több napig tartó ásatás után 364 urnát találtam, melyeknek túlnyomó része érintetlen volt.

Az egyes urnák elhelyezésének pontos áttekinthetése végett az ásatásnál azt a rendszert követtem, hogy rigolozva haladva, minden egyes urna helyére a földből magasan kiemelkedő czöveket verettem. Ezzel az eljárással elértem azt, hogy az ásatás befejezése után a sirok elhelyezése teljesen szemlélhetővé vált és így meg volt állapítható az, hogy a sirok elhelyezésében nem volt határozott mértani rendszer, a mennyiben a sirok foltokként voltak csoportosítva és a foltok között kigyózva kanyarogtak az egy-két méter szélességű üresen hagyott terek, kétségkívül gyalogutak.

A temetkezés a mai ismeretes rendszer szerint történt. Az urnák szája mindig be volt födve és pedig némely esetben már eredetileg eltörött edény aljával, sok esetben finomabb kivitelű egy vagy két tállal (II-ik tábla 17., 18., 19., 20., 22. szám) a melynek tetejébe szájjal lefelé fordított, az urna egész nyakát befödő mély bödönszerű edény volt (II-ik tábla 16., 21., 23. szám) az urnára ráhelyezve. Az urnában levő égetett csontdarabok elhelyezését illetőleg itt is meg volt állapítható az, hogy a koponyacsontok a felső, a lábcsontrészek pedig az alsó rétegben voltak elhelyezve. Némely urnában bronztárgy, tű, ruhadísz töredékek és kis ivóbögre találtatott s habár tárgyak tekintetében maga az egész temető szegénynek mondható, de néhány valószinűleg előkelőbb egyén urnájánál oly érdekes jelenségek mutatkoztak, a melyekre felhivom a régészek figyelmét.

A nagy urna hasának külső felén és mindig pontosan a délkeleti oldalon voltak elhelyezve (I. tábla 5., 8. szám) a geometrikus vonalakkal diszített kis edények, melyeknek nemcsak diszítései, de alakjai is teljesen elütöttek a II. táblán levő 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 9., 10., 15. szám alatt levő ivóedények formájától. Ezek a 7½ cm. magasságú és

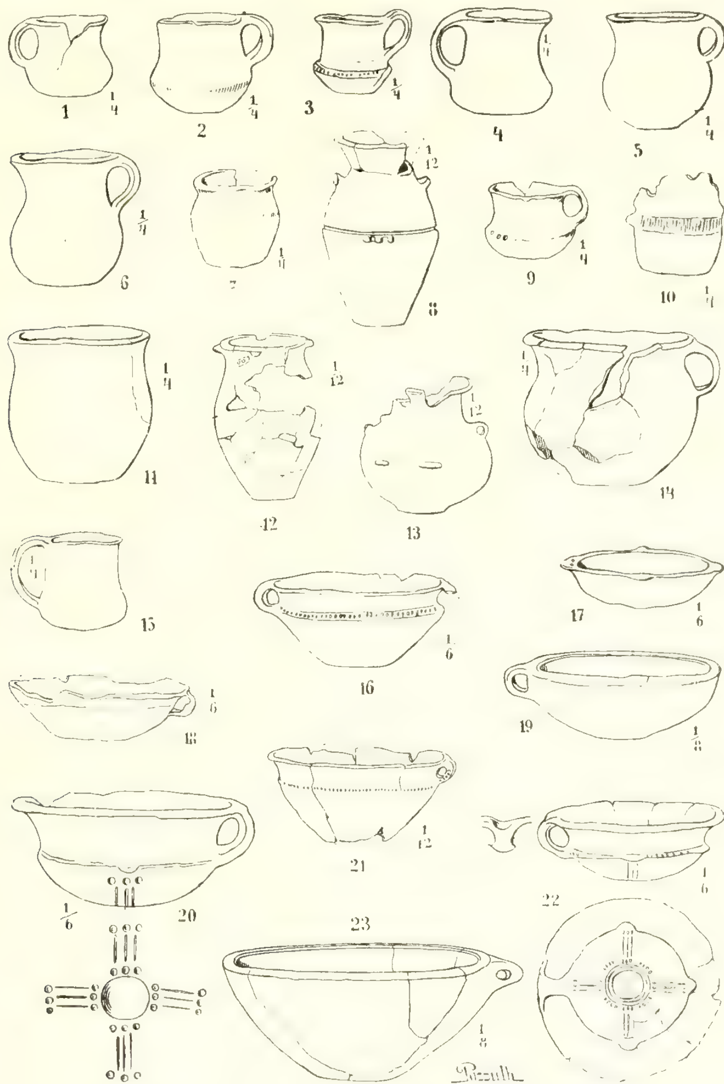
8½ cm. szélességű, sárgás-vörösre égetett agyagedények egynémelyikén a mészbetét nyomai észlelhetők. A has két átellenben levő oldalán fül helyett egy-egy lapos bütyök van kiformálva, mely bütykökbe két-két lyuk van fúrva; ezen bütykökkel egyirányban az edény szájának pereme is két lyukkal ki van fúrva és ugyanígy van kifúrva az edényt borító kis agyagfödő, a mi azt mutatja, hogy ez az edény fonálra volt fűzve es a födő is úgy volt alkalmazva, hogy a fogasra vagy más egyéb tárgyra felakasztott és azon függő edényről a födőt nem lehetett elvenni, hanem az a zsinegen fel és le volt húzható. Tehát ez az edény nem ételtartás céljára szolgált, hanem abba dobozként más tárgyat tartottak. Ez volt



I. CSERÉPEDÉNYEK A VATYAI URNATEMETŐBŐL.

az ékszertartó edényük, mely valószinűleg az őskori gunyhó valamely jelesebb helyén függött. Az ily edények mindenkor tele voltak különböző bronz díszekkel és pedig szélesebb, valószinűleg övnek használt lemezekkel, mely csonka kúpalakú lemezek két oldalán vannak a vastag fonálra felfűzés czéljaira szolgáló csövek; vékonyabb, valószinűleg nyak-, kar- vagy lábperecz czéljaira szolgáló bronz-csövekből összeforrasztott darabok; kisebb-nagyobb csőalakban finoman összekunkorított díszül szolgáló bronztekercsek, különböző nagyságú, két átellenes oldalukon átfúrt lapos bronzpitykék, kapocs-, szív- és korong-alakú, részben sodronyból, részben lemezekből készült csüngő díszek; kurtább, vastagabb nagyfejű bronztűk, kő- és csigagyöngyök, csontamulettek, átfúrt nagyobb tengeri kagylók, borostyán gyöngyök stb. Csupán két eset volt, hogy egy-egy kisebb, de az előbbi formáktól elütő edényt I-só

tábla 9. szám.) találtam olyant, a mely nem az urna melléklete volt, hanem önállóan volt elhelyezve; a mely edények szinte tele voltak hasonló ékszerekkel, de a melyekben csontmaradványokat nem találtam. Azt hiszem azonban, hogy ezek az edények gyermekcsontok részére



II. CSERÉPEDÉNYEK A VATYAI URNATEMETŐBŐL.

szolgáló urnák lehettek, a melyekben a csontmaradványok teljesen elporladtak. Némely esetben pedig ugyancsak a nagy urna hasának külső felén és szinte délkeleti oldalán üresen volt egy kis bögre és némely hasonló elhelyezésű kisbögre mellett rövid bronztőrt és átlyukasztott fenőkövet találtam. Az utóbbiak valószinűleg férfi-sirok és az előbbiek női sirok lehettek és bizonyos jelekből határozottan

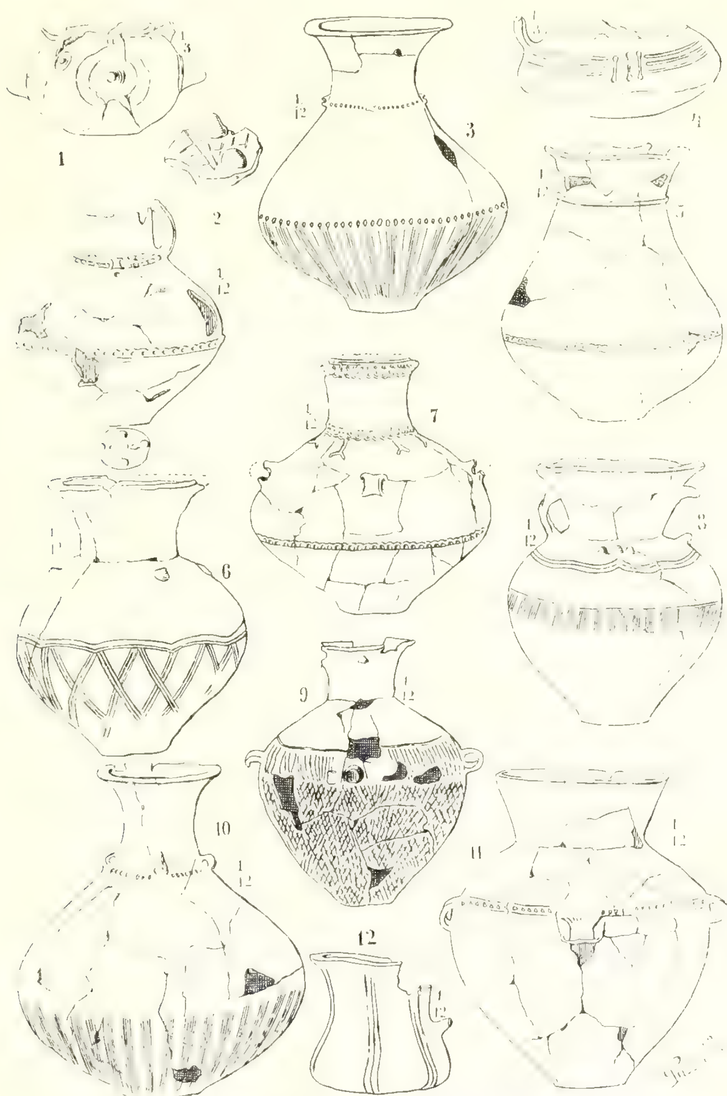
megállapítható, hogy a tárgyak egy része a hullával együtt ki volt téve a máglyatűznek, míg más részük a tüzet elkerülte és külön helyeztetett az urnába vagy a bögrébe. Az égés nyomai határozottan meglátszanak némely bronztárgyon, míg ellenben semmi körülmények között sem érhette tűz a hófehér, de el nem messzesedett tengeri kagyló és csontdíszeket és különösen a teljesen gyulékony borostyángyöngyöket; sőt van egy kis tőr, a melynek majdnem beretvaszerű élei teljesen épek és a tőr egész felülete is oly sima, mintha most került volna ki a mester kezéből.

Az ékszertartó edényeknek és az ivó bögréknek az urna délkeleti oldalán való elhelyezése nem véletlen műve, hanem határozott rendszer, a melyet azóta más helyen eszközölt hasonkorú urnatemető ásásánál is észleltem és a mely arra a következtetésre vezet, hogy ez a raj is naptisztelő volt; mert valamint a megelőző korszakban követett zsugorított temetkezésnél is azt észleljük, hogy a csontvázak fejjel vagy arczczal mindig délkeletnek feküsznek, kétségtelenek látszik, hogy a délkelet, a felkelő nap iránt való tisztelet a bronz korszakban is fentartotta magát, a mint továbbra is fennmaradt a nepvándorlás korabeli itt tanyázó népek legnagyobb részénél.

A barna szinű borostyángyöngyök és a tengeri csigák az Aldunára a Fekete-tenger felé irányítják figyelmünket. Úgy látszik, hogy ezzel a tájjal voltak kereskedelmi összeköttetésben.

A nagy urnák alakjai különbözők. Vagy vékony nyakúak (III-ik tábla 2., 3., 7., 9., 10. szám), vagy köcsögszerűek (III-ik tábla 5. szám vagy zömök, széles szájúak (III-ik tábla 6., 8., 11. szám). Anyaguk vörösesre égetett, nem eléggé finoman iszapolt agyag. Egyes edénynek sárga mázszerű fénye van, mely fény mindenesetre valami anyagnak a simítás alkalmával való rákenéséből eredhet, ép úgy mint a grafit vagy a korommal fényesített fekete edényeké. Az edények fülesek és fületlenek, de ezek között is különbség van. Az egy, vagy két fül rendesen az edény törzsét köti össze a nyakkal és az ily fülek oly nagyságúak, hogy a kézbentartásra alkalmasak. A legtöbb fül azonban tulajdonképen csak átlyukasztott dudoralakú, a nyak törzsén levő kiemelkedés (III-ik tábla 10. szám), vagy az edény hasán kiemelkedő, rendesen négy, szinte ilyen alakú kisebb fül (III-ik tábla 7., 9., 11. szám), melyek kétségtelenül nem arra szolgáltak, hogy kézben tartassanak, hanem arra, hogy ezeken keresztül húzattak azok a fonalak, a melyekkel az edény valamely tárgyra felakasztható volt s így valószinű, hogy az ily felakasztható edényekben tarthatták féltősebb élelmi czikkeiket és épen az edények füleinek ez a különbsége bizonyítja azt, hogy az urna temetkezésnél használt nagy edények nem kizárólag temetkezések czéljaira készültek, hanem azok oly háztartási edények voltak, melyeket az elé-

getett csontok elhelyezésére is felhasználtak. A nagy edények legtöbbnyire csekély mértékben vannak diszítve és pedig a diszítés vagy kiemelkedő szalag, mely ujjbenyomatszerű gödrök sorozatából áll (III-ik tábla 2., 7., 12. szám) vagy keményebb eszközzel bemélyített



III. CSERÉPEDÉNYEK A VATYAI URNATEMETŐBŐL.

karczolás. A diszítés alakjai túlnyomóan geometrikus vonalakból állnak s csak igen kevés esetben észlelhető a hullámos vonalak használata (III-ik tábla 6., 8. szám). Szórványosan a bütyök-diszítés is alkalmaztatott, mely vagy lapos gomb-alakú (III-ik tábla 6. szám), vagy csúcsos és hármasával van alkalmazva (III-ik tábla 8. szám). Volt

azonban egy példányuk feketére égetett, de összetörött tál (III-ik tábla 1. szám), melynek széleiből az ismert nagy bütykök emelkedtek ki. Mivel ilynemű tálat csak egy példányt találtam s ugyancsak egy példánynyal volt képviselve a feketén égetett s finoman iszapolt díszesebb mészbetétes edény (I-ső tábla 9. szám), valószinű, hogy az itt lakott nép az ilyfajta edények készítésmódját nem ismerte, a készítésére szükséges finomabb anyag ezen a tájon nem is volt, hanem az más tájról származott hozzá. Az ékszertartó edényeken kívül érdekesek a diszített kis ivóedények (I-ső tábla 6., 7. szám), melyek közül különösen az utóbbinak alakja és geometrikus diszítése az eddigi hasonkorú leletekben alig található fel. A nagyobb edények közül különösen érdekes egy (III-ik tábla 2. szám), a melynek belseje tele van kiálló dudorokkal és bevágásokkal s mivel az ki van zárva, hogy ezek a dudorok vagy bevágások diszítésül szolgáltak volna, mert hisz annak nincs értelme, hogy az edény belső és nem is látható falazata legyen diszítve — kétségtelen, hogy az edénynek eme dudorai más és pedig tésztasütési czélra szolgálhattak, erre pedig abból következtetek, hogy boldogult Wossinszkytől hallottam, hogy ázsiai utazása alkalmával Ázsiában észlelte, hogy némely helyen a zsemlyenagyságra gyúrott tésztát nagy edények belső részén levő bütykökre nyomták és a tűz mellé helyezett edényben így sütötték a kenyeret. A lelt bronztárgyak de különösen a bronz tőrök határozottan azt mutatják, hogy a vatyai telep régibb bronzkori telep, mely megelőzte azt a kort, a melyben nálunk az ansa lunátás edények nagyobb tömegben fordulnak elő, mivel ily edényt a 364 sirban egyet sem találtam s csak egy-két tál volt olyan (II-ik tábla 22. szám), a melynek fülén az ansa lunáta kezdetleges alakja volt észlelhető. *Kada Elek.*

A MAGYARORSZÁGI ALDUNA VIDÉKÉRŐL VALÓ ŐSEMLÉKEK KORRENDI OSZTÁLYOZÁSA.

(Első közlemény.)

A mai præhistorikus kutatásnak egy időszerű vitakérdése ama viszony földerítése, mely Kypros, a görög szigetvilág, Trója és később Mykenae kulturáját az északabbra fekvő Európa idősb præhistorikus kulturájával összeköti. E vitás kérdés a kutatókat két ellentétes táborba hozta, az egyik rész a déli szigetvilág kulturáját tekinti a nálunk található fejlődés kiindulási pontjának, addig a másik párt az ellenkezőjét vitatja s Görögország őskulturáját is részben északról odajutottnak véli.

E vitás kérdésnél manapság, hol még a két kiindulási pont, Közép-Európa és Görögország közbeeső területei præhistorikus viszonyaikban legnagyobb részt még ismeretlenek, hazánk délvidéke és az azzal közvetlen szomszédos Balkánvidék idevágó idősb præhistorikus leletei a legfontosabb összekötő kapcsok. Ez említett vidéknek területén előkerült ide vágó leletek rendkívüli fontosságát mindkét küzdő fél elismeri ugyan, csakhogy az egyik a déli befolyás alatt létrejöttnek minősíti azt, míg a másik fél, mint az északról oda jutott kulturának délfelé haladó útjában elért fejlődési fokot tekinti.

Az aldunai idősb præhistorikus leletek itt most jelzett jelentősége késztet engem arra, hogy ma egy régi mulasztásomat némileg pótoljam, s ama præhistorikus lelőviszonyokról röviden beszámoljak, melyeket 1898-ban a «Colak», vagy más nevén «Cerni bregen» Bella Lajos barátommal az ott eszközölt rendszeres ásatásunknál tapasztaltunk.

A «Colak» vagy «Cerni breg», Temeskubin közelében Gája község határában fekszik. Pontos földrajzi fekvését Bella ismertette az «Aldunai leletek» czímű czikkében.*

A Cerni breg nem egyéb, mint egyike e posványos vidéken sűrűn előforduló lapos halmoknak. E lapos halmok vagy gredák csak kevés méterrel emelkednek ki az őket környező posványból. Nevét «Cerni breg» attól nyerte, hogy földje nem úgy mint a gredák legtöbbjénél futóhomokból, hanem nehéz fekete televényföldből áll. Ezen területen a gondolható legrosszabb munkásviszonyok között eszközöltünk barátommal rendszeres ásatást.

Az ásatás nem is szolgáltatott túlságos bő leleteket, de minden bizonnyal tudományos szempontból felette érdekes és fontos volt, már azért is, mert még ma is tudtommal az egyetlen rendszeres ásatás ama lelőtelep területén. Mint ilyen, nem csupán ezen a Duna közvetlen közelében fekvő telepnek præhistorikus viszonyaira, de a Versecz irányában húzódó és beljebb fekvő hason kulturákat felmutató telepek præhistorikus viszonyaira is némi felderítő adatokat nyujt. Mert sajnos, hangsúlyoznom kell, hogy ugyan sok lelőanyagot birunk ama vidékről, de azoknak előfordulási körülményeiről vajmi kevés hiteles feljegyzést, úgy, hogy a stratigraphiai adatok hiánya következtében azt nem lehet tüzetes feldolgozásoknál oly mérvben értékesíteni, mint kivánatos volna.

A Cerni bregen talált præhistorikus viszonyok a lelőkörülményekre nézve rendkívüliek voltak, mert ott az ásatási területen az egyes kulturrétegek megfordított időkori sorrendben vannak rétegezve. Azaz, hogy az ásatásnál a legrégibb kulturának maradványait legfelül alatta pedig a fiatalabb præhistorikus korokból származó rétegeket talál-

* Bella Lajos: «Aldunai leletek» Arch. Ért. 1898.

juk, legalul pedig a már a történelmi korhoz tartozó római időkből származott réteget. Ezen megfordított sorrendje a rétegezésnek a víz szinvonalváltozásával kapcsolatos. Mert a legrégibb időkben a víznek szinvonala legmagasabban állott, minek következtében az ott letelepült első gredalakók csakis annak felszinén, illetőleg azon alul csakis kevés mélységig hatolhattak be lakásaik alapozásánál. Később midőn a vízszine apadt, s ennek következtében a greda mindinkább kiemelkedett a körülövező posványból, már annak későbbi megszállói lakóhelyeiket mélyebben alapozhatták, úgy hogy a történelmi korban már azoknak a lakásai a a rendes üreglakások mélységében készülhettek anélkül, hogy behatoló víztől félniük kellett volna. Ezen feltevést, hogy mindenkor a lakások alapozása a vízszinnek magasságával kapcsolatos, ama körülmény igazolja, hogy ama esetekben, midőn ott fiatalabb kulturréteg fordult elő, úgy a felette fekvő rétegek vagy réteg mindenkor zavart volt. Az ásatásnál különböző korok szintjeit tudtuk megállapitani: Két idősb szintet, melyekről alább még tüzetesen akarok értekezni, továbbá egy csekély bronzkorit, hallstattkorit, végre pedig La Tène valamint római kulturréteget. A bevezetésben említett kérdés tisztázása szempontjából a legérdekesebb szintek a legfelsőbb fekvésüek voltak. Ezek egyikében lakóhelyet tűzpaddal, a másodikban pedig egy zavartalan állapotú sírt találtunk. A lakóhely, mely tűzpaddal birt, csupán néhány czentiméterrel mélyebben feküdt az ekevas járásánál. A lakóhely alakja négyszegletes volt, középen kisebb tűzpaddal, mely körül kezdetleges készítésü, durva anyagú cseréptöredékek, kőszerszámok, csontok és két idol is feküdt. (I. tábla, 4—5. ábra.)*

E lakóhelytől nyugatra, de tőle nem nagy távolságban, situsban egy teljes sírt találtunk. Ennek kerámikája az előbbitől, t. i. a lakóhelyben találttól teljesen elütött, s szürkés fekete jól égetett anyagból állott. E sírban talált edények alakjai tökéletes másai voltak a vattinai urnasírokban talált kerámikai alakoknak. A sírközépen egy kétszer öblösített nagyobb edény, mint hamvveder állott. Nyaka le volt törve, s felső nyilását egy magasabb talpú edény alsó része teljesen elzárta, úgy hogy a csakis calcinált csontokat tartalmazó hamvvederbe alig szivárgott be némi föld. E középen álló hamvveder körül körben elhelyezve több edény (kb. 8—10 darab) volt. Ez edénykör nyugatra eső szélében egy alacsony edénytől balra egy tűzkő, késpenge és csontár, jobbra tőle egy lapos kőtábla feküdt. Ezen sír a felszin alatt vagy 80 cm. mélyen feküdt.

A sírlelettől vagy 6—7 méter távolságban a Duna irányában lejtő oldalon ugyancsak hasonló kerámikához tartozó néhány cseréptöredék kiséretében egy másik bálványtypushoz tartozó töredéket találtunk

* Az idézett táblák és ábrák a közlemény II. részében következnek.

(1. ábra). Lásd Wosinsky «Mészbetétes agyagmivesség XCII. táb., 3. ábra és annak kiterített rajza.

Ezen most itt közölt tény alapján a Cerni bregen, eltekintve természetesen a többi fiatalabb korú szintektől, első sorban is két különálló, más-más irányt és izlést feltüntető szintet kell megállapítani: *A)* egyet, mely durva készítményű, kezdetlegesebb kivitelü, diszítés nélküli edényeket tartalmaz, melyekkel az I. tábla, 4. és 5. ábrán feltüntetett bálványok fordulnak elő; *B)* pedig a másik, a melyben jól kiégetett szürkés színű és gazdagon diszített edények vannak és ezek kiséretében megfordított kupához hasonló alakú, alsó részszel ellátott bálványképek. (Szövegábra 1.)

A telepen ezen most említett situsban talált két szinten kívül még egy harmadik kerámikai csoportnak jelenléte is határozottan megállapítható az ott előforduló cserépdarabok alapján. Ezen harmadik csoport pedig határozottan a butmiri szalagdíszes csoporthoz tartozik.

A Délvidékünkön és az azzal szomszédos területeken előfordult ősi agyagmívesség különböző csoportjai között első sorban is ezen öt kiváló csoporta köti le a figyelmünket. Ezen öt csoport mindegyike régi kulturát képvisel és ha némileg összefüggésben is vannak, de azért határozottan külön-külön egyedi jellegzetességük folytán egy-egy más egészet képviselnek. Az itt most felemlített öt csoport a következő:

I. A Cerni bregen és Jablaniczán[1] talált durvább készítményű kerámikai csoport, melyet jellegzetes balványok kisérnek.

II. A butmiri szalagdiszítésű és azt kiegészítő bálványcsoport, mely kerámikával Erdélyben is[2] több leletben találkozunk.

Az Olt folyam mentén és a Bárczaságban Erdélyben talált festett kerámika adja III. csoportunkat idólokkal.[3]

A IV. csoportot a Drávaszögben[4] találjuk meg, mely gazdag mészbetétes díszű kerámika szoros kapcsolatban áll a Laibachon[5] talált kerámikával és annak folyományának tekintendő. Mint tudjuk, ezen nevezett helyen (Laibach) is sajátos typikus idolok fordultak elő.[6]

Végre az V. csoport, mely nem kevésbbé köti le figyelmünket, ama rendkívüli változatos alakú és diszítésű kerámika, mely Vattinán és Verseczen[7] a leletek túlnyomó részét adta, s mely úgy Dubováczról,[8]

[1] Dr. M. Vassits: «Die neolithische Station Jablanicza», Arch. f. Anthrop. Bud. XXVII.
[2] Dr. H. Schmidt: «Troja Mikenae-Ungarn» Zeitschrift f. Ethnolog. 1904.
[3] Teutsch Gyula: «Festett kerámika az oltmelléki őstelepről», Arch. Ért. 1904. úgy ugyanannak «Prähst. Funde aus dem Burzenlande» Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien, 1900 és «Néhány érdekes őskori agyagmű Erdősdről, Arch. Ért. 1906.»
[4] Dr. Hoernes: «Funde verschied. Altersstufen etc.» Mitt. d. Präh. Commis. in Wien, 1901 és Wosinsky «Az őskor mészbetétes diszítésű agyagmívessége» XVII. és XVIII. tábla.
[5] Dr. Hoernes: «Urgeschichte der bild. Kunst» VII. táb.
[6] Idézett műve 237. lap, 59—66. ábra.
[7] Milleker: «Verseczi és vattinai őskori régiségek» Arch. Közl. XX köt
[8] Wosinsky idézett műve XCII—C. táblák.

mint a Cerni bregről, itt situsban talált sírból ismeretes. Ezen kerámikai csoportnak szintén megvan a maga jellegzetes bálványcsoportja, mint azt a Kliseváczon,[1] Dubováczon[2] (Beli breg) és a Cerni bregen[3] talált példányokból is tudjuk.

Ugy hiszem, felesleges itt hangsúlyoznom, hogy a felsorolt csoportok között az I-ső a Jablanicza, Cerni breg *A)* és a II. a Butmiron talált minden kétséget kizáróan a neolith-korhoz tartozik. A mi pedig a Drávaszögben Vučedol, Szarvas és Lovason előfordult IV. csoportot illeti, úgy ezt Hoernes fiatalabbnak tekinti, mint a laibachi csoportot és annak időkori beosztását a neolith-kor végére, illetőleg a fémkor kezdetére teszi.

A mi pedig III-ik az Olt folyam és bárczasági és az V-ik csoportunk a vattinainak és verseczinek időkori hovátartozását és ennek folytán beosztását illeti, erre nézve legyen nékem megengedve kissé mélyebben a kérdésbe itt behatolni.

A III-ik Olt folyam és bárczasági csoportunk anyaga, mint már említettem volt, a Bárczaság területén a «Papdomb» és Erdősdön előfordult festett kerámika. Ezen kerámikánál, mint tudva, annak találója két különböző réteget különböztet meg,[4] mely úgy technikában, mint typusokban is egymástól eltér, de azért egymással összefüggött és egymásra következő rétegeket alkotott.

Az alsó, idősb réteg a több színben festett kerámika gondosabb technikájában készült. Kerámikájára különösen jellegzetes a hosszú nyelű festett kanalaknak[5] és Erdősdön ezekkel előfordult szintén festett edénykarikáknak jelenléte.[6]

A felsőbb, fiatalabb rétegre rövidnyelű nem festett kanalak és széles lyukkal ellátott lapos edényfülek, úgy nem kevésbbé fémnek (valószínüleg réz) előfordulása is jellegzetes.[7]

Mindkét rétegben idolok is találtattak.

A most felsoroltak alapján ezen kerámikánál az idősb alsó réteget, mint még a neolith-korhoz tartozónak tekinthetjük, ellenben a felsőt már a fémkor kezdetére kell tennünk.

De már itt a priori tiltakoznom kell Teutsch ama felfogása ellen, mely szerint az a mykenaei befolyás alatt keletkezett volna, valamint

[1] Hoernes: «Urgeschichte der bild. Kunst» IV. táb.

[2] Bella: «Aldunai leletek» Arch. Ért. 1898, 14. ábra.

[3] Bella, ugyanott 13. ábr. Wosinsky idézett műve XCII. táb. 3—4. ábr. Milleker «Délmagyarország régiségleletei» 32. ábra és Miske «Őskori bálványképek Temeskubinról» Arch. Ért. 1899, 9. ábra.

[4] Teutsch: «Prähistorische Funde aus dem Burzenlande» Mitt. d. Anthrop. Ges. 1900 197. lapon stb.

[5] Teutsch idézett műve 156—160. lap, VI, táb., 14—16. ábra.

[6] Teutsch: «Néhány érdekes stb. Erdősdről». Arch. Ért. 1906, 2—3. ábra.

[7] Teutsch: «Präh. Funde etc.» 197. lap, 150—152. ábra, 191—192. ábra

ennek következtében időkori beosztása ellen is, mely azt a II-ik évezred utolsó felére helyezi.*

Az V-ik csoportunkba, a Versecz-Vattinán találtba, osztottuk volt a Kliseváczon és a Duna balpartján a Cerni bregen, Beli bregen, Ó-Dubováczon talált kerámikát. Kétséget sem szenved, hogy e négy lelhelyen előfordult kerámika egymással minden tekintetben analog. Csupán az a kérdés, vajjon a Vattinán és Verseczen előfordult kerámikát ide számíthatjuk-e és ha igen, mennyit?**

A két csoport temetkezési módja között mindenekelőtt egybevágóságot tapasztalunk annyiban, hogy mindkettő urnatemetkezés volt. Továbbá egyező a két csoportban a diszítésnek közös módja, úgy miként számtalan diszítési motivum is. Igy csak párt említve: közös a kacs, a központos körök, a foris, zig-zegvonal és egyéb motivumok.

Közös egybevágó alakok a kétszer öblösített edények, milyen a Cerni bregi temetkezésben előfordult, úgy a Beli bregen *A)* 16. 17., miként Verseczen is W. XCVI. 3. Legnagyobb valószínüséggel az Ó-Dubováczon is megvolt, mivel W. XCIV. 2. töredéke ilyen edény lehetett. Ugyancsak közös alak mindkét csoportra a most említett tábla 5. sz. alatti töredékedény is, melynél a két öblösítés csak egy körülfutó hasbarázda által van inkább jelezve, mint tényleg elkülönítve B. 18. Következnek köldökkel ellátott laposabb vagy mélyebb tálak, kihajló peremmel és aránylag kis füllel, a perem alatt B. 24., 25. W. XCVI. 1. és M. (I.) 36, 39. Kisebb csészék B. 23, úgy Verseczről W. LXXXIII. 7. LXXXIV. 3. *a)* és *b)* Ugyancsak közös typust képeznek, mint azt M. (II.) 51. lapon említi az igen jellegzetes rhombus alakú szájnyilású edények W. XCVII. 3. M. (I.) 19. 20. stb. Gyakori közös typust képez az M. (II.) által 36. lapon feltüntetett XV. 1. *b)* számú kis füles bögre is.

Typikusak továbbá úgy alakjukra, mint elhelyezési módjukra nézve bizonyos mindkét csoportban közösen és gyakran előforduló edényfülek. Ezen edényfülek a has és edényperem felső szélét kötik össze és valamit ez utóbbi fölé emelkednek. Jellegzetes náluk azok felső részének alakja, mely vagy egy lapban indul ki a peremből s fent térdet képez,

* Teutsch idézett műve 201. lapon.

** E kérdés tisztázásához kútfőknek Bella Lajos: «Aldunai leletek», Wosinsky Mór: «Az őskor mészbetétes diszítésű agyagmívessége» és Milleker Bódog: «Verseczi és vattinai őskori régiségek» (Bpest 1897) és ugyancsak e szerző «A vattinai őstelep» (Temesvár 1905) czímű művét akarom felhasználni és ezek alapján a különböző csoportokba előfordult leletek kerámikája között párhuzamot vonni. Rövidség okáért e párhuzamba állításhoz csakis a szerző nevének kezdőbetüjét, úgy hivatkozott edényeknek tábláját, ábráját, illetőleg a lapszámot fogom itt idézni, megjegyezvén itt továbbá, hogy Millekernél még zárjel között (I.) vagy (II.) jelzést akarom tenni a szerint, vajjon idősb vagy újabb kiadású művére történik majd hivatkozásom.

vagy pedig már az edényperemből homorítással kezdődik, mely fent bituberculata alakba megy át, de ez utóbbi typustól annyiban elüt, hogy homorítása majd a hasig lehúzódik. Példák az első változatra M. (I.) Versecz V. táb. 63. A másodikra ugyancsak e tábla 60. ábrája. E fülek más példányai pedig a ansapeneliculaták typusához vágnak, mint például: M. (II.) XVIII. 7. vagy XIV. 8. stb. Végre olyanok is vannak, melyek fent a gerinczponton, vagy egy határozott lánczolatot (Versecz M. (I.) V. 65., 66. stb. Vattina M. (II.) XV. 1.) vagy pedig fent kissé szélesbedő lapokat képeznek M. (I.) V. 55. Vattina III. 25. stb. Ez edényfülek és azok rendkívüli változatossága ezen kerámikát tetemesen megkülönbözteti a többi csoporthoz tartozó kerámikától.

Elütő csupán e két csoportban, hogy míg Vattinán és Verseczen az edénytartóknak használt karikák hiányoznak, addig azok a Duna közelében elég sűrün fordulnak elé. B. 19. W. XCIII. 1., 3., 7. C. 1. Az egyöntetüség és egybevágósággal szemben felemlítendő az a körülmény, hogy Vattinán, mint azt M. (II.) 62. és 63. lapon említi urnasírok mellett, csontvázsírok is fordulnak elé.

Kétséget sem szenved, hogy ennek alapján a Vattináról kikerült kerámikai anyag nem lehet teljesen egyöntetű, de hogy mi tartozott csontvázas sírokhoz, mi ezekből a zsugorított, mi pedig a kinyujtott helyzetben eltemetett csontvázakhoz, erről nem nyujt egyik mű sem kellő felvilágosítást. Mert csakis egy esetet említve, megbizhatónak oly adat sehogy sem tekinthető, miként az 1892. évben kinyujtott helyzetben talált bronzkori sírról szóló, mely az M. (II.) XVI. 5. számú urnácskát abban találtnak minősíti, mikor az M. (I.)-ben V. 58. ábra alatt ugyancsak egy ily urnácskának szakasztott mását a verseczi urnasírok közt találjuk felsorolva.

Vattinán több kulturréteg van és ebből csakis a hullaégetéses sírokból kikerült anyag vág a mi csoportunkhoz. Midőn 1898. év tavaszán volt első alkalmam a verseczi múzeumban a Vattinán és Verseczen talált kerámikát tanulmányozni, úgy nemkevésbbé mikor ugyancsak ezen évnek őszén Bella barátommal ezen múzeumban másodizben végeztem tanulmányokat, a következő tapasztalatot merítettem: A nevezett lelőhelynek kerámikájában több csoportott kell megkülönböztetnünk: *A)* néhány töredék a jellegzetes butmiri kerámikát képviseli; *B)* más kerámikával alig összetéveszthető V-ik csoportunk keramikáját; *C)* aránylag kevés de jellegzetes bronzkori; *D)* hallstattkori és *E)* La Tène kori kerámika van ott. Vajjon volt-e abban a Jablanicza, Cerni breg *A)* kerámikája képviselve, erre nem emlékezem, de valószínünek tartom.

A most felsorolt körülményeket összegükben mérlegelve a két verseczi és aldunai csoport egybevágóságát határozott ténynek tekint-

hetjük. Itt csupán még azt akarom megjegyezni, hogy az eddig itt már felsorolt lelőhelyeken kívül ezen V-ik csoport jellegzetes kerámikája még Temes és Krassó-Szörény vármegye több lelhelyén fordul elő (W. C—CIII. úgy CXI. 8.) Romániában is. De nyugatra is található, így Pancsova vidékén sőt a Szerémségben és Bogdanoviczіben.[1]

Dr. Schmidt Hubert párhuzamba vonta Troja-Mikenae és Magyarország összevágó őskori kulturáját.[2] Ezen értékes fejtegetésében időkori meghatározásához az aranyból készült spiralis csüngők typusait használta fel, milyenek régibb ismertetés révén dr. Hampel művéből III. és újabb leletekből Gyulafehérvárról (Arch. Ért. 1904., 404. lap, 2—8. ábra) és Badacsonyból (Arch. Ért. 1905., 96. lap, 2—3. ábra) tudomásunkra jutottak. Ezen spiralis csüngők teljes egybevágóságát hazánkban, Trojában és Mikenaeben nem csupán esetleges importnak (Erdély), hanem közel rokonságban álló néptörzseknek egybevágó szokásai következményének tekinti. Ezért is ennek alapján a következő végeredményre jut. *A csüngő spiralisoknak fellépését időkorra nézve Közép-Európában a bronzkorral kellett kapcsolatba hozni, minek következtében végeredményül ama nagyfontosságú következtetést kell vonnunk, hogy minden mi a Duna és északi Balkán-államokban a neolith-korhoz tartozik, idősebb mint Troja II-ik telepítése, akár az azzal időkori beosztásában párhuzamos szigetvilág kulturájánál és ennek folytán sokkalta idősb, mint a kora mikenaei időszak.*

Részemről teljesen osztom dr. Schmidt eme nézetét és további fejtegetésemhez az itt jelzett időkori beosztást elfogadom. Ennek alapján az I-ső Jablanica Cerni breg *A)* és II-ik a butmiri kerámiai csoportunk korát idősbnek tekintem, mint Troja II-őt és így természetesen az azzal párhuzamosan haladó többi déli kulturánál is.

Első a Jablanicza Cerni breg *A)* csoportunk edényei durvább készítmények, úgyszólván csak sík felületű edények, melyek a legritkább esetben voltak a kezdetleges ujjbenyomás folytán keletkezett plastikus díszszel ékesítve. De nem ezen készítési technikát, hanem ezzel kapcsolatban ama körülményt látnám itt beosztásomnál mérvadónak, hogy úgy Bella,[3] mint Vassits[4] és magam is, több ide tartozó bálványon a *monochrom* technikában készült vörös festést egész határozottsággal megállapítottuk.

Ezért is első csoportunk kerámikáját véleményem szerint a szinezett és pedig monochrom kerámikához közel állónak, sőt tán ahhoz tartozónak tekinthetjük.

[1] Hoernes: »Funde versch. d. Altersstuf. etc.« Mitt. der Präh. Com. 1901, 47. ábra.
[2] Dr. Schmidt: «Troja-Mikenae-Ungarn» Zeitschrift für Ethnol. 1904.
[3] Bella Lajos idéz. müve 110 lapon.
[4] Vassits idézett műve 31. lapon.

Második csoportunk Butmirnak kerámikája csak ritkán sík felületű és azt első sorban diszítési módja jellegzi. Kerámikája a széles körben elterjedt szalagdíszű csoporthoz tartozik, mely különösen Butmiron a spiralisnak és azzal rokon mintáknak alkalmazása teszi jellegzetessé. Erdélyben a neolithkori festett edényeknek technikája a mélyített technikával diszített kerámikával korban párhuzamosan halad,[1] dr. Schmidt ezen megfigyelése ugyancsak az Alduna, Szerbia és Bosznia területére is ráillik, nemcsak azért, mert úgy Jablaniczán,[2] mint a Cerni bregen[3] az I-ső csoporthoz tartozó kerámikával mélyített szalagdiszítéses előfordul, hanem azért is, mert a Cerni bregen az I-ső csoport kerámikáját, *mint jellegzetes kőszerszám a gyalualakú balta kiséri*, ez pedig mint tudjuk a szalagdiszítésü csoport tartozéka.[4] Oly feltevést, hogy ezen balták csak mint import tárgyak szerepelnének, a Cerni bregen kizártnak tekintem első sorban, mert sűrűn előfordulnak,[5] de azért sem, mert úgy hiszem helyben való készítésüket az utólagos javítást feltüntető darabok nem csekély száma is igazolja.

A bálványok csoportjainak közel álló hasonlatossága, sőt tán egybevágósága folytán is egy második kapcsolatot kell megállapítanunk, I-ső Jablanicza Cerni breg *A)* és II-ik a butmiri csoportunk között. Közös typust mindkét csoportban a *deszka* idolok a *pecsétnyomó* alakokban végződők, és a már fejlettebb kivitelű alakok is, a melyeknél az arcz már részletezéseket tüntet fel. Eltérések közöttük csak annyiban vannak, hogy a thrak tumulusokban talált ülő alakok közel álló typusa[6] és ugyancsak a már nem összefüggésben készült végtagú alak,[7] mely az I-ső csoportban előfordul a butmiriak között hiányozni látszik. Továbbá, hogy az alsó test túltengése az I-ső csoport bálványai között sűrűbben fordul elő, végre hogy Butmiron a vörös szinezés észlelhető nem volt.[8] Igaz, hogy Butmiron viszont a «deszka» idól sűrűbben és díszesebb kivitelben fordul elé, mint Jablanicza[9] és a Cerni bregen.[10]

E két izlés párhuzamos haladását ezek alapján megállapíthatjuk, de tekintettel Butmir fejlődöttebb jellegére azt (Butmirt, egyuttal valamivel később beállónak einsetzend) is minősíthetjük és azt ott tovább

[1] Dr. Schmidt: «Troja-Mikenae-Ungarn» 642. lapon.

[2] Vassits idéz. műve 129., 130., 131. ábra.

[3] Miske: «Őskori bálványképek stb.» 7. ábra.

[4] Dr. A. Götze: «Die Gefässformen und Ornamente der neolith. Schnurverzierten Keramik» 5—6. lapon

[5] Bella idézett műve 106. lap.

[6] Hoernes: «Urgeschichte der bild. Kunst III. Tab. 1—3. P. Wassits idézett műve 5. 6. 52—56. Miske idéz. műv. 19. ábra.

[7] Bella idéz. műv. 9. ábra.

[8] Hoernes idéz. műve 227. lapon.

[9] Fiala-Hoernes: «Die neolith. Stat. v. Butmir. II. köt., III. táb., 15, P. 16. IV. táb., 5. áb. Vassits idéz. műve 9. és 32. ábra.

[10] Miske idéz. műve 7. ábra

és ezek szerint izlésével élt, még fiatalabb korba lenyúlónak tekinthetjük.

Erdélyben is együttesen és párhuzamosan haladt a szalagdiszítés és festett technika. Erre jellegzetes példa a tordosi telep. Tordos kerámikája neolithkori, festett kerámikájánál fogva igen közel áll Lengyelhez, de már ennél valamivel fejlődöttebb. Részemről Butmirt, Tordost és Lengyelt párhuzamban haladóknak tekintem.

Az anyagot autopsiából ugyan nem ismerem, azért csakis mint Tordoshoz látszólag közel állót említem itt, a hazánk északi részében Zemplén vármegyében, Sátoraljaujhelyen talált kerámikát.* Itt is kétféle technikában elkészült diszítési mód fordul elő a kerámikánál, melyből a közölt ugyan kevés anyag, határozottan a szalagdiszítésű csoporthoz tartozik.

Butmir kerámikáját a fejlődésnek jele folytán, valamivel fiatalabbnak kell tekintenünk, mint Jablanicza Cerni breg *A)* kerámikáját, ép így Tordost is idősbnek kell tekinteni az Olt folyam mentén talált idősebb réteg kulturájánál. Mert úgy az oltmelléki idősb réteg, mint az Erdősdről megismert kerámika festési technikája Tordossal szemben fejlődést mutat.

A Drávaszögben a neolith-kor alkonyán egy a régi kerámikától lényegesen különböző csoportot találunk. Ezen IV. csoportunk, mely más edényalakokat tartalmaz, de különösen keretekben elhelyezett geometriai mészberakásos diszítése folytán üt el, határozottan oda utal, hogy ez időkorral nem csupán más az izlés, de vele kapcsolatban ott az ethnolog-viszonyok is megváltoztak. Egy megelőzőn nyugaton a laibachi láp körül lakott néptörzs nyomult ide keletre, sőt délre is, mint azt a Debelo brdo ide vágó leleteiből tudjuk.**

Mint már említettem igen szembeötlők ezen kerámikai csoportnál a keretbe foglalt geometriai diszítési motivumok, de készítési technikája is más, mint a szalagdiszítésnél. Jellegzetes motivumok most az egyenszárú kereszt, a rhombus, a háromszög és zig-zegvonalak. Jellegzetesek továbbá még a széles szalagban alkalmazott edényfülek, melyeken változatos motivumok fordulnak elő, úgy miként edények öblösítésén körülfutó szalagszerű széles sávok is, melyeknek merőlegesen beosztott keretében egymás mellé helyezve, más-más motivumokat látunk alkalmazva. A diszítések mészbetétesek és technikájukban vagy úgy készültek, hogy azok a szokott módon egyenkint lettek mélyítve, vagy pedig, hogy azok motivumai bélyegzők segítségével lettek az edényre nyomva.

* Visegrádi János: «Festett cseréptöredékek sátoraljaújhelyi őstelepről» Arch. Ért. 1907.

** Fiala: «Präh. Ansied. auf dem Debelo brdo etc.» Wis. Mitt. aus Bos. u. d. Hercegov. Bud. IV. 45—54. ábra.

Az északi múzeumban alkalmam volt három ide tartozó idolt is láthatni.

A Drávaszögben előjött IV-ik csoport kerámikája közel rokona a laibachinak, de már ennél valamivel fiatalabb. Vučedol, Szarvas és még több ide számítandó telepnek tiszta neolithkori jellege azokat a még a fémet nem ismerő kulturák közé sorozza, habár a véleményem szerint azok a rézkorba is még lenyúlottak. A Drávaszög eme kerámikája ezért is idősb az «Attersee» és «Mondsee» fémet (rezet) ismerő kulturájánál.

Megváltozott ethnologiai viszonyokkal kell a neolith-kor végén az Alduna és szomszédos vidékén a Drávaszögben számolnunk. Mert az ősrégi időkben oda jött és ott kifejlődött kulturák most érintkezésbe lépnek egy másik nyugatról ide keletre nyomult újabb kulturával. Egy, tán bár vele rokon, de eddig nem oly közvetlenül vele érintkező népfaj kiszorítja a Száva és Dráva között elfoglalt területeiből a régebb kulturát és itt a Dunáig előre nyomul.

A neolith-kor és kezdő fémkor mesgyéjén hazánk területén két fixpontot tudunk megállapítani. Egyikét Erdélyben, mely képviselve van ott az Olt folyam mentéről ismert II-ik fiatalabb festett kerámika által, mely jel bár a fémnek ismerete daczára még mindig a szalagdiszítés módja divik. A másik pedig a Drávaszög most említett kerámikája, mely neolithkori jellegű, készítési technikájára nézve pedig mészbetétes geometrikus motivumokat használ. Az itt már tárgyalt idősb korú kerámikákat, nevezetesen az I-ső Jablanicza, Cerni breg *A)*. A II-ikat a butmirit és III-ik csoportunkét a tordosit, miként a lengyelit is, ős thrak kulturáknak tekintem, ellenben a Drávaszögben később benyomultat illyr népnek és ennek kulturájának tekintem.

Az oltmenti I-ső kerámikával párhuzamos és Butmir kerámikájánál valamivel fiatalabb a laibachi. A laibachi lápban talált kerámikának fontos kiegészítő részét az ott elég sűrűn előfordult idolok képezik.* Tekintettel, hogy a keleten az idolok előfordulása határozottan thrak kulturákkal kapcsolatos, míg ellenben az nyugaton csakis a czölöpépítményes kulturában fordul elő, bizonyos nexusba hozza a thrak néptörzseket az említett lápot lakta illyr néppel. Ugy hiszem, hogy ezen nexust mélyebben gyökerező okoknak kell tulajdonítani, mintsem akár esetleges import, akár pedig szomszédos népektől átvett szokásnak. *Mert ama korban az idolok készítése a legnagyobb határozottsággal csak a vallás és annak fogalmával van és lehet szoros kapcsolatban.* Ezért is rokon faji nexust kell a thrak és illyr nép között feltennünk, mely mindkettőnél a vallással kapcsolatos idolkészítést eredményezte.

E feltehetőn rokonszokású népeknek közvetlen érintkezése nem

* Hoernes: «Urgeschichte der bild. Kunst.» 238. lap.

maradhatott hatás nélkül és okulva *egy fiatalabb korban tapasztalható jelenségen*, bizvást azt állíthatjuk, hogy az eredményében a mi V-ik csoportunkat, a versecz-vattinai typusú kerámikát szülte. Hivatkozom pedig itt a már egyszer elmondott véleményemre,[1] mely szerint a római és közép La Tène kulturák elegyedéséből keletkezett a késő La Tène izlés, mely bár hasonlít a római provincziális izléshez, de mégis attól alakjaiban lényegesen elüt. Ugyancsak azt tapasztaljuk itt az V-ik csoportnál is, hol a kerámika alapjában inkább thrak mint illyr, de viszont czifrázatában és technikájával közelebb áll az illyr mint a thrak kulturához.

Igy typikus edényalakok, mint például a magas talpas edények,[2] az edényt tartó karikák,[3] a vízszintesen és merőlegesen átfurt fogantyúk[4] (Schnuröse) alkalmazása úgy a spiralisoknak[5] és meanderszerü díszitésnek[6] felhasználása is a thrak kulturából átvettek. Ellenben illyr eredetre vall a csillag[7] és a fórisnak motivuma,[8] de különösen a megváltozott diszítési mód és technika, mely most vonaldiszítéses geometriai lesz.

Az idol készítés szokása továbbra is megmarad V-ik, a versecz-vattinai csoportunk kerámikájában. De ez, mint a kiseváczi, beli és černibregi példányokból tudjuk, inkább Laibachra, mintsem Butmir vagy a Papdombon találtakra emlékeztet. A thrak mezitelen idoloktól már annyiban is elütnek, hogy ruházottak, de felső testük alakja is más. Az ide tartozó idolok felső teste lapos deszkaszerű és szárnyalakban kiszélesbülnek, míg ellenben az alsó test üregesen készült és megfordított kúphoz hasonlít. Ezen alul kiszélesedő alak ugyancsak, de egy sokkal fiatalabb kulturában fordul elő, mely hasonlón illyr népnek tulajdonítható, értem itt a várishegyi és purgstalli urnák rajzait,[9] illetőleg alakjait.

[1] Miske: «Die La Tène» III. Stufe in Velem St. Veit.» Arch. f. Anthrop. III/1905.

[2] Teutsch: «Néhány érdekes stb. Erdősdről». Arch. Ért. 1906, 6. ábra. Milleker «Vattinai őstelep» XVIII. 1., 2. ábra.

[3] Teutsch id. műv., 2. és 3. ábra. Bella id műv., 19. ábra. Milleker: «Délmagyarországi rég. leletek» III. köt., 4. ábra. Wosinsky: «Mészbetétes stb. mívesség». XCIII. táb. 1., 3. és 7. ábra.

[4] Dr. Schmidt: «Tordos» Zeitschrift f. Ethnolog. 1903, 440. lapon, 7—10. ábra. Milleker: «Vattinai őstelep» XII. táb., 1. ábra. XVII. táb., 6. ábra. Ugyanennek «Verseczi és vattinai őskori régiségek». Arch. Közl. XX. köt. Versecz IV., táb., 45—46. ábra.

[5] Radinesky-Hoernes: «Die neolith. Station v. Butmir». I. köt., V. táb., 3., 6., 7. és 8. áb Dr. Schmidt id. műve, Csáklyáról, Vladháza-Kukováról, Vajasdról a nagyenyedi múzeumban. 446. lap, a—c ábrák. Wosinsky idéz. műve. XCIV. 6. és XCVII. tábla, 1. ábra. C. táb., 2. és 3. ábra.

[6] Dr. Schmidt idéz. műve, Tordosról 31. ábra, N.-Enyedről 23. ábra. Wosinsky idéz. műve. XCIII. táb., 1. és CVII. táb., 6. ábra.

[7] Hoernes: «Funde verschid. Altersstufen etc.» 277. lap, 42—43. ábra. Hoernes: Urgeschichte der bild. Kunst». IV. táb. Wosinsky idéz. műve. XCIV. táb. 3. és 5. ábra.

[8] Hoernes: «Funde verschid. Altersstufen etc.». 275. lapon.

[9] Bella Lajos: «A varishegyi urnáról». Arch. Ért. 1891. 256—257. lapon

Ily elemnek kell e vidéken az V-ik csoport idoljai között az üregesen készült állatalak-utánzásokat tekintenünk, melyek az illyr formakörből lettek átvéve.[1] A Vattinán bár csak kevés ide vágó példányban előfordult alakok aránylag nagy változatosságot mutatnak.[2] Különösen fontosnak tekintem ezek között a madáralaknak edénykép való felhasználását már ezen csoportban, de itt is hangsúlyoznom kell, hogy nem értek egyet Millekerrel azok időkori beosztására nézve. Milleker ugyanis ezen állatalakoknak úgy az egész jellegzetes versecz-vattinai kulturának időkorát a hallstatt-korba helyezi.[3]

Az V-ik csoportunk kerámikáját a Duna mentén keleten Orsova vidékén is megtaláljuk, de itt, mint annak különös jelenségét, hogy azzal deszkaszerű idolok fordulnak elő. Mert csakis csupán ilyeneknek tekinthetem a Wosinsky már itt többször idézett művének CI. és CII. táblán ismertetett és ugyancsak azokat az Arch. Ért.-ben 1904-ben közölt alakjait, de melyek consequenter megfordítottan és így értelmüket zavaró helyzetben lettek lerajzolva.[4] Ezen atavistikus jelenséget annyival is inkább találhatom megmagyarázhatónak, mert Erdélyben is hasonló jelenséggel találkozunk a «Gesprengberg» leletjeinél.[5] Itt a régi thrak formakörhöz tartozó mezitelen idolalakokat[6] tömören készült állatalak-utánzatokkal[7] más fémet ismerő rétegben találjuk. Hogy pedig ezen kultura már a fémet ismeri, nem csupán az ott előfordult fémből készült ár, hanem egész kétségtelenné az agyagból készült balták utánzásai teszik, melyeknek alakja már a neolithkori baltákkal vágnak össze.[8]

De tekintettel a most összevetett két jelenségre az sincsen kizárva, hogy itt már ethnolog-viszonyok is folyhattak be, még pedig oly képpen, hogy a hegyek vidékét thrak területnek kell tekintenünk, ellenben a bánság lapályát illyr nép lakta vidéknek. Ezen itt most hangoztatott feltevést más körülmény is igazolni látszik és ez a talajviszonyhoz kötött előfordulása V. csoportunk kulturájának. E csoportunkhoz tartozó leleteket eddigelé víz mentén, vagy hajdan lápos területen tudtuk meglelni, ezen körülmény minden bizonynyal az azokat lakta nép hajlamaival volt kapcsolatos, mely e talajviszonyok következtében inkább halászattal és vadászattal mint mezőgazdasággal foglalkozott. Igy látjuk annak előfordulási területét Versecz irányában majd Temesvár alá

[1] Hoernes: «Urgeschichte der bild. Kunst».
[2] Milleker: «A vattinai őstelep». XIX. táb., 4. és 5. XX. táb., 1., 2. és 3. ábra.
[3] Milleker idézett műve. 46—47. lapján
[4] Arch. Ért. 1904, 216—217. lapon, 1—5. és 1—7. ábrákon.
[5] Teutsch: «Prähist. Funde aus dem Burzenlande». 194. lap, 83—95. ábra.
[6] Ugyanennek most idéz. műve. 194. lapon. 94—95. ábrák alatt.
[7] Most idézett mű 194. lapon, 83—93. ábrákon.
[8] Teutsch idézett műve, 96—98. és 100—102. ábrák.

húzódni, a Dunán felfelé pedig megtaláljuk azt azon átcsapva Szerémségben Erdődön[1] s mint már említettem Bogdanoviczin. De még északabbra ugyancsak ily talajviszonyok között leljük azt Pest vármegyében Szeremlén is.[2] Ezen talajviszonyok egy népre, mely megelőzőn majdnem hasonló viszonyok között a Száva lápjaiban lakott minden bizonynyal valami kecsegtetővel birt. Mint tudjuk, Ó-Dubovácz lelőhelyünktől már nem távol ép ezen e nép által kedvelt talajviszonyok megváltoznak és az általuk lakott lápos síkság egy természetes befejezést nyer a Duna szorosával. Feltehető tehát, hogy ezen természetes határvonal egyuttal ethnolog tekintetben is az volt, s hogy a még alább talált és előfordult hasonizlésű leletek illyr kulturbefolyás alatt állt thrák népektől származnak.

Az V. csoport a versecz-vattinai csoportunk kerámikája, mint tudjuk égetéses urnasírokból került ki. De minthogy annak vattinai és verseczi előfordulása helyén az anyag nem rendszeres ásatás, hanem homokra való aknázás folytán került ki, természetesen az ott előfordult különböző szintek nem lettek külön-külön kezelve, hanem összekevertettek. Ezért is, mielőtt a csoport időkori beosztását megkisérelném, szükségesnek látom, hogy az ott talált bronzanyagot tüzetesebb vizsgálatunk tárgyává tegyük és azt osztályozzuk.

Már első tekintetre is a Vattináról kikerült bronzanyag a kincslelet benyomását teszi, azaz hogy abban nem egyöntetű kulturának tárgyai vannak egyesítve, hanem egymásra következő különböző szakaszokból. Ezen benyomást még sokkal inkább és fokozódottabb módon a verseczi urnatemetőből kikerült bronzok szemlélése kelti bennünk. Mint a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokból tudjuk, Vattinán 4376 más egyéb lelettel szemben 36 bronzlelet áll.[3] A verseczi urnatemető pedig mely mintegy 200 urnasírt tesz ki, 157 fémtárgyat adott.[4]

Láttuk, hogy a Cerni bregen talált zavartalan sír temetkezési módja tiszta neolithkori typusú volt. Milleker az ó-dubovaczi ásatásánál csakis két sírban tudta a fémnek jelenlétét constatálni,[5] mert mint ugyanitt említi a XI., XII. és XIII. számú sírok urnái alakra a többitől eltérnek,[6] ezért a velük talált 2 drb bronzot, mint más kulturához tartozót kell tekinteni.

Ha ezen most itt említett körülményeket, úgy azt is, miszerint Vattinán több csontváz-sír is előfordult, mérlegeljük, ugy annak következményekép az ott talált bronzanyagot csak részben tekinthet-

[1] Vjesnik nova seria.
[2] Compte-Rendu de la huitième session. Budapest, II 164—165. lapon, 87—97. ábrák.
[3] Milleker: «A vattinai őstelep.» 8—10. lap.
[4] Milleker: «Verseczi és vattinai őskori régiségek». 50. lap
[5] Milleker: «Délmagyarország régiségleletei». 39. lap.
[6] Milleker idézett műve. 43. lap.

juk az urnasírokban találtnak. Az onnan származott bronzanyagnak kellő szigorusággal keresztül vitt osztályozása a fémkor régebb typusainak csakis a következőket fogadhatja el: I. Szerszámokból; 1. a karimás vésőt, 2. az agancsnyeles árt, 3. esetleg a borotvát. II. Fegyverekből a szigoruan ide nem is tartozó fokosnak öntőmintáját. III. Ékszerekből pedig a lemezes végeken kiszélesbülő karpereczet; 2. a kettős tűt, 3. és 4. két dudorodófejű dísztűt, úgy 4. dísztűt átlyukasztott nyakkal, 5. és 6. a csüngők két typusát, melyek egyike korongalakú, a másik pedig félholdalakú és végre a 4 drb sodronyból készült gyöngydarab. Ezen most itt felsorolt anyagból részemről a még további fejtegetéseimnél felhozandó és ott tüzetesebben megmagyarázandó okokból a mi urnasírainkkal időkorban esetlegesen párhuzamosoknak tekinteném a karimás vésőt, a fokos öntőmintáját, a kettős és dudorodófejű dísztűket, végre pedig a sodronyból készült gyöngyöket.

A verseczi csoportunkhoz vágó anyaggal még a fentinél is megbizhatlanabb adatokkal rendelkezünk, képben pedig a 157 fémtárgyból csakis 27 darabot ismerünk. Az itt előfordult és ismertetett anyagból mint annak legrégibb typusait az 5., 15., 16., 24., 25. és 26. ábrák alatt közölteket kell tekintenünk, s ebből feltétlenül csakis az 5. ábra alatt ismertetett lapos baltát tekinthetjük a mi csoportunkkal időkorban párhuzamosnak, úgy a kettős tűnek töredékét is. Ezzel nincsen kizárva, hogy a többi ismertetve nem lett töredékből még több darab ne tartoznék ide.

A fent említett lelőkörülményekből, úgy a fémnek határozottan a kulturával való fellépése folytán csakis azt tehetjük fel, hogy V. csoportunk egy hosszú életű fejlődési szakaszt képezett, melynek kezdete a neolith-korba nyúl vissza s végét a határozott bronzkorban leli. Ezen V. csoportunk ezek szerint időkori beosztására nézve már a fémet ismerő és használó korok csoportjai közé számítandó, mely jellegében azért még többé-kevésbbé neolith-kori maradt.

Mielőtt ezen első közleményemet befejezném, szükségét látom itt annak, hogy a Cerni breg idősb kulturáját itt képben is bemutassam. De egyuttal, hogy annak más jellegét szembetünőbbé tegyem, az ugyancsak Cerni bregi *B)* kulturának már ismert leleteit még néhány jellegzetes darabbal egészítem ki. A most itt közlésre jutott anyagot részben az 1898-iki rendszeres ásatás szolgáltatta, másrészt pedig a dr. Almásy György-féle gyüjteményből vettem, melyet nemeslelkü birtokosa megőrzés czéljából a vasvármegyei kulturegyesület gondozására bizott.

Az I-ső táblán csoportosított idólok és azok töredékei az 1898-iki ásatás anyagából származnak, s a Nemzeti Múzeumban őriztetnek. E tábla 4. és 5. sz. alatti darabjai, mint már fent említve az I. réteg

lakóhelyén in situ találtattak (4. ábra megfordítva, azaz a két karral felfelé lett volna visszaadandó). 9. ábra ugyancsak egy ilyen igen primitiv idol töredéke. Ezen idoltypushoz vágókat, mint Vassits művéből tudjuk, Jablaniczán találtak, ki is azokat 70—75. ábra alatt közli. Ugyancsak Jablaniczán leljük 8. ábránk analogiáját 12. ábra alatt, csak hogy itt nálunk ez is megfordított rajzban van visszaadva. A 7. ábra idloja valamivel eltér a jablaniczai idoloktól, s az átmenetet képezi az igen kezdetleges, csakis két kart mint tagozást feltüntető és már fejjel ellátott idolok alakjához. A 10. és 11. ábra két ama idolfej, milyeneket Jablaniczán, Butmiron és már több példányból a Cerni bregről ismerünk. 1., 2., 3. és 6. Idolokból származó töredékek.

Az idólok ezen most itt ismertetett typusával a következő kerámika fordul elé: Igen kezdetleges készítésü alacsony fazekak fül nélkül, melyeknek felálló pereme helylyel-közzel kisebb háromszögben kicsúcsosodó bütyköket képez. Eléggé jól égetett sötétszürke színű agyag, mely kívülről csak kevéssé van simítva és veresbarna színű. (Szövegábra 2., 3. és 4.) Lapos tálak, durva agyagból, melyben igen sok kövecs van mint összetartó anyag keverve. Jellegzetes a felálló perem úgy az oldalon előforduló, át nem fúrt bütyökfogantyú. (Szövegábra 5.) Az itt bemutatott darab színe sötétszürke majd fekete. A II. számú táblán néhány idetartozó töredéket hozók, még pedig: 1. ábra alatt ugyancsak egy lapos tálnak töredékét, melynek kifelé hajló oldalának peremén a fent említett fazekak peremével analog, de itt nagyobb kivitelben a háromszögben kicsúcsosodó bütyke van. A töredék színe sötétbarna. 2. ábra. Szürkésbarna lapos tálból származó töredék. A fenék vastagságában előbb merőlegesen fejlődő s csak utóbb erősen kifelé hajló oldalt képez, mely felálló peremben végződik. A perem alatt bütyökfogantyú. 3. ábra ugyancsak táltöredék, veres színű, a megelőzőn ismertetetteknél jobban simított felülettel. A perem alatt szélesebb vízszintesen elhelyezett bütyök fogantyúval. 4. ábra. Szürkés töredék, perem alatt kis bütyökfogantyú. 5. ábra. Hamvasszürke színű töredék, jól égetve és jól iszapolt agyagból. Az oldalon csúcsban kiálló bütyökfogantyúval. 6. ábra. Kissé kihajló peremtöredék, mely alatt újj benyomás által diszített, reátapasztott agyagszalag van. Edény belső anyagja szürke, felülete vereses barna színű. A III. táblán néhány ugyancsak ezen rétegben található a szalagdíszes csoporthoz tartozó töredéket ismertetek, melyek közül 1. és 2. ábra egymást részben szelő diszítést tüntet fel, milyen például a Butmirról ismertetett darabon látunk. I. köt., VI. táb., 13. ábra. 3. és 4. ábránk ugyancsak a Butmiron előjött lyuggasztott módon való diszítést tünteti fel, melyet ott az I. köt., VIII. tábla., 14. számú töredékén találjuk. 5. ábra töredéke a két vonal közti srafirozott háromszöges díszt mutatja, milyeneket ugyan-

csak Butmirról a II. kötet, XII. tábla, 5. számú töredékéből ismerünk. Végül ezen kulturréteg ismertetésénél ugyancsak a jellegzetes gyalualakú kőszerszám három darabját hozom, mint 6., 7. és 8. szám alatti szövegábrát, mely közül egyike a durván patingatott s még ki nem simított példányt, a második a kész bár eltörött baltát, a harmadik pedig a másodlagos élesítés munkáját tünteti fel.

Áttérve a Cerni breg *B)* fiatalabb kulturrétegére, az onnan származott anyagot a következő, illetőleg ezen csoporthoz tartozó darabokkal akarom kiegészíteni. 9. szövegábra alatt egy lapos, diszített csészével, melynek pereme a kiszélesedő bütyköket tünteti fel. (*a)* és *b)* ábra két nézetben.) A kétszer fejlesztett edények fejlődését a IV. tábla 1., 2. és 3. ábrái tüntetik fel, hol 1. alatti az huzetczi edények technikájához igen közel álló módon készült 4. alatt egy gazdagon diszített edényt hozok. Végül az 5. ábrán pedig egy rhombus szájas edényt, melynek tökéletes mását a Bogdanoviczban találtban leljük. Ugyancsak itt ismertetem három darabját ama ott a Cerni bregen előjött kőeszközöknek, melyek ezen réteget azzal jellegzik, hogy vagy mint itt szövegábra 10. lapos háromszög alakú, mindkét oldalon hosszú szántusággal biró éllel készült baltácskákat szolgáltatnak, avagy hogy mint átfúrt példányok jönnek elé, melyeknek jellege már többé-kevésbbé eneolith. 11. és 12. ábra.

A Cerni breg *A)* rétegének edényanalogiáit a jablaniczai leletek között fogjuk megtalálni. Ellenben a *B)* rétegét ott teljesen hiányzónak kell egyelőre tekintenünk.

Kőszeg, 1908. deczember havában. *Báró Miske Kálmán.*

AZ ÓBESSENYŐI ŐSTELEP (TORONTÁL M.).

(Első közlemény.)

Általánosan észlelt jelenség, hogy az emberi telepedés helyileg bizonyos folytonosságot mutat, mely gyakran a legrégibb multat a jelennel fűzi együvé.

Nem annyira a történelem tanusága, mint inkább azon körülmény kölcsönöz ennek érdekességet, hogy ezen folytonosság — ugyanazon helynek állandó vagy az idők folyamán bekövetkezett minden pusztulás daczára ismételten lakásul való választása — sokszor azon őskorba vezet vissza, melyre a história szövétneke még nem vet világot és csak az archæologiai kutatás képes fényt deríteni.

Eltekintve a nevezetesebb vagy épen világtörténelmi jelentőséggel bíró kulturközpontok bizonyságától, a hol ezt a jelenséget számos esetben tapasztalták, az lépten-nyomon egészen jelentéktelen helységek területén is fölmerül, jeléül annak, hogy az indító vagy kényszerítő tényezőknek itt is létezniök kellett.

E tényezők között minden időben a vonuló vizek: folyók, erek stb. játszottak nagy szerepet. A víz életföltétel s az emberek annak romboló hatását is elszenvedik, hogy áldást osztó hatalmában részesülhessenek.

Csattanó példát szolgáltatnak erre nézve Torontál megyének felső részében, a mai Aranka mentén létesült községek. Ezek között említem Szerbszentpétert, Szárafalvát, Nagyszentmiklóst, Óbessenyőt és Valkányt, mint olyanokat, melyek az Arankának mindkét partján helyezkedtek el, úgy hogy az csaknem valamennyit középütt átszeli.

Az Aranka-ér hajdan rendes folyóvíz volt, mely a mai Fönlaknál szakadt ki a Marosból és Padé mellett fordult a Tiszába, alapszélessége helyenként meghaladja az 50 métert, de ma már szabályozva lévén, nagyobbrészt száraz meder. Régi nevén, mint Harangud, első ízben II. Endrének egy 1211. évi okiratában fordul elő. *

Bizonyos, hogy a föntjelzett községek az időtájt már léteztek, később a sok viszontagság a pusztulás örvényébe sodorta azokat, de romjaiból ismét feltámadt valamennyi.

Ez a nagy vonzerő, melyet az Aranka a történeti századok folyamán gyakorolt az emberekre, igen régi keletű. Közvetlen vidékén már az őskorban mozgalmas élet uralkodott, miről az itt felszínre került emlékek tanuskodnak. És kilátás van arra, hogy a most virágzó arankamenti községek helyén esetről-esetre őstelepeket fogunk keresve találni, mint a hogy ezt a tények részben már beigazolták.

Eltekintve az Arch. Ért. 1907. évi számában (266—79. ll.) közöltem adatoktól, ez alkalommal újabb kutatásaim egyik nevezetesebb eredményével, a feltárt óbessenyői ősteteppel folytathatom az Aranka és hajdani kulturális jelentőségének bizonyítását. Óbessenyő a régi Nagy-Bessenyő helyén fekszik, mely — miként a neve is mutatja — a bessenyők telepe volt, a kiket valószínűleg még Szent István király hozott ide. A szép fejlődésnek indult község, mely kiváltságait főleg az Anjou királyoktól nyerte, később elszegényedett és a török uralom után alig néhány lakossal bíró pusztává sülyedt. A temesvári polgári igazgatóság 1738-ban bolgárokat telepített a bessenyői pusztára, a kik a török elől menekülve érkeztek Dél-Magyarországba. E szívós és munkabíró faj megtartotta szokásait és viseletét teljes épségben a mai napig és azóta kizárólag lakja a helységet, mely ezen telepítéssel csaknem egyidejűleg nyerte mai nevét és lett Óbessenyő. **

Környékének, mint egyáltalában a Tisza—Maros-szög ezen Pádé és Fönlak közötti, úgyszólván déli határvidékének topographiai jellegét a szeszélyesen kanyargó és sokszorosan mellékerekre oszló Aranka adja meg.

Óbessenyő alatt két főága vonul és közelít egymáshoz, az egyik Nagyszentmiklós irányából, a másik Ős-Csanád felől. A csanád—óbessenyői ág — «Gornya-Aranka» — Óbessenyő északi oldalán, a községtől 500 méter távolságban hirtelen kanyarulattal délnek — a község felé — fordulása előtt egy

* Dr. Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza.
** Dr. Borovszky S.; Csanád vármegye története.

mellékmederbe szakad, mely félkört ír le és azontúl keleti irányban a «Sztare bastye» nevű vizenyős területbe megy át. E félkörben vonuló Aranka-völgyből közvetlenül emelkedik egy gömbszelvény-alakú, igen lapos talajdomborulat, az ismertetendő óbessenyői őstelep, melynek legalsó kerülete 200, legnagyobb magassága három méter.

Első helyszini szemlém alkalmával a telephalmon, mely Csokány Lukács akkori óbessenyői községi biró szántóföldjéhez tartozik, feltünt, hogy az egész halomterület felszínét őscserepek és állati csontok tarkítják. Ezen körülmény jóeleve arra figyelmeztetett, hogy mellőzve egyes kémlőárkokat, az egész domborulat rendszeres felkutatását tűzzem ki magamnak czélul.

E szerint osztottam be a megásandó területet. A telephalom alapját körvonalnak véve, a mi csaknem egyezik a valósággal, abban lemértem egy szabályos nyolczszöget, melynek területét 20, párhuzamosan keletről nyugatnak haladó, egyenkint két méter széles földszalagra parczellázva, a kört, illetve a nyolczszöget két átlóval a világtájak irányában négy egyenlő szelvényre, illetve négy congruens ötszögre osztottam be. Szükséges volt továbbá az egész nyolczszöget észak-déli irányban is hasonlóképen 20, egyenkint két méter széles árokkal részletezni és végül az összes — mindkét irányban haladó — árokszalagokat felezni, miáltal a rögzítés szempontjából megkívánt négyzetméteres területbeosztás be volt fejezve.

Az ásatás 1906 április hó 7-én indult meg az I. ötszög 1-ső számú, vagyis legrövidebb árkával, a nyolczszög déli oldalán és folyt észak felé, miközben mindig a következő árok földanyaga az előző árokba került bele. Így haladtam végig először a nyolczszög egyik felén, délről északnak, majd vissza annak másik felén, északról délnek, úgy hogy 1907 augusztus 23-án az egész telephalom, vagyis — egy ötszög 334 négyzetméter terjedelmű lévén — összesen 1336 négyzetméternyi terület 2·5—3 méter mélységig rendszeresen át volt kutatva.

Az a kép, melyet az ásatás közben tapasztalt jelenségek fölidéztek, vonatkozással a halom történetére, illetve keletkezésére, csak lassan bontakozott ki az adatok zűrzavarából, de hova-tovább biztosabb alakot öltve, végül tisztán és világosan rajzolódott meg előttem.

A halom tanuságot tett arról, hogy az Aranka mentén megszállott ősembernek e helyütt huzamos ideig rendes telepe volt, a hol a létérti küzdelemben nemzedékek váltották föl egymást, de mindig egy és ugyanazon kultúrának szűk határai között mozogva, melynek fő jellemvonása a fémanyagok használatának teljes mellőzése.

Nincsen rá semmi adat, mely a telep életében egy közeledő, fejlettebb művelődési korszak hajnalpirkadásának volna tekinthető. A halom legfelső rétegében talált, agyagból égetett, átfúrt miniatur baltautánzat, melynek egyik vége le van kerekítve, a másik hirtelen hegyes csúcsban végződik, nem alkalmas arra, — bár formájának eredeti mintáját fémből valónak is képzelhetjük — hogy fenti állításomat megdöntse.

A telephalom egész életfolyását a következőkben véltem jól fölismerni. Mikor az őslakó szállásul választá magának a helyet, az ca 2·5 méterrel ala-

csonyabb volt a jelenlegi állapotnál. Bizonyítják ezt a jelzett mélységben, közvetlenül az eredeti talajszint fölött, csaknem az egész területen feltárt igen erős tüzelési nyomok: tenyérnyi vastag koromrétegek, felváltva szürke hamuval és vörösre égett földdel, továbbá sok cserép és lehetőleg még több állati csont. E sötétsárga csontok fölfelé mindinkább világosabb szinbe mennek át. Már itt, az első foglalás szintjén, nagy rendetlenség uralkodik a halomban, a mi fölfelé mindjobban fokozódik, a nélkül, hogy ezt későbbi bolygatásoknak lehetne tulajdonítani. Ilyen alig fordul elő. A rendetlenségnek más oka van. A halomban három tűzpad-régiót tártam fel, ú. m. az említettem legalsót 2·5 méter mélyen, azután fölfelé a másodikat 1·5 és végre a harmadikat ca 0·5 méter mélységben a mai felszíntől számítva. Ez a hármas tagoltság az őslakók függélyes irányban történt vándorlásáról tesz tanuságot. Erre mutat minden jel. Az első foglalás idején — magától értetődik — lakást épített magának az ősember, miről a szétszórva talált rőzselenyomatos tapaszrögök tanuskodnak. E rögök bizonyságát kiegészíti azon körülmény, hogy putriszerű, kaptáralakú vagy bárminő más mélyedéseket sehol sem észleltem a megásott területen, a miből következik, hogy a lakások földfeletti kunyhók voltak.

A tisztaság és rendszeretet nem tartozhatott kimagasló erényei közé az arankamenti ősembernek sem. Természetes, hogy az idők folyamán mind több és több korom, hamu, konyhahulladék, szóval szemét és piszok gyűlt össze a kunyhók körül és kunyhókban, a mi végre arra kényszerítette a lakókat, hogy a telepet újra rendezzék. Ez meg is történt. A szemétdombokat széjjelteregették — így értelmezem a legalsó tűzpad-régió fölött vízszintesen vagy rézsút vonuló, egy-két ujjnyi vastag, több egymást követő hamu- és koromsávokat — és közben új földet hordtak fel, melyben sárga agyagcsíkok is előfordulnak.

Ezen fölfelé való igyekvés különben is nagyon érthető, ha figyelembe vesszük a környező vadvizeket. A telephely biztonságát e tekintetben lényegesen fokozta annak magassága.

E rendezési művelettel együtt járt a kunyhók lebontása és újból való összeállítása, a minek szükségképen meg kellett történnie, mert az első és második tüzelési réteg közötti távolság egy métert tesz ki, vagyis ennyivel lett a telephely magasabb, mikor az őslakók az említett körülmények által indíttatva, a földszintről mintegy a halom első emeletére vonultak fel exisztencziájukat folytatni.

A helycsere azután még egyszer ismétlődött, ugyanazon okoknál fogva és teljesen hasonló körülmények között, a midőn ismét egy méterrel emelve a halom magasságát, a harmadik tüzelési réteg szintjén állapodtak meg. Ennél magasabbra már nem haladt a telep, a mit az is bizonyít, hogy e legfelső lakóhelyen teljesen ép, egész tűzpadokat ástam ki, míg a két alsón ezeknek csak széthányt vagy megbolygatott roncsai maradtak vissza.

A mi ezen tűzpad-régiókat közelebbről illeti, úgy jelenségük — az imént jeleztem különbséggel — mind a három esetben csaknem egyenlő. Ugyanazon korom- és hamurétegek, ugyanazon cserepek és edények, ugyanazon konyhahulladék: állati csontok és nevezetesen igen sok — de inkább fészkesen, 10—15 cm. vastag halmazokban talált — csigaház, békateknő és halpikkely.

A cserepek technikája, díszítése nem változik, nem hanyatlik, de nem is halad, úgy hogy a telep agyagművessége — bár magasabb fokán a fejlettségnek — úgy szünt meg, a hogyan kezdődött.

Teljesen ép tűzpadok csak utolsó lakóhelyen fordultak elő ; ezen vörösre égett, kemény, egyenetlen felületű, 10—12 cm. vastag, vízszintes területen ca 1·5 négyzetméter nagyságban és megközelítőleg négyszögalakban, valószínűleg a kunyhók belsejében folytatott téli tüzeléstől származnak, míg az egyszinten levő kormos és hamus réteg — melynek vastagsága itt helyenként elérte a 40 centimétert — a szabad ég alatti konyhák és fazekas-műhelyek tüzének a maradványai.

A telephalom belszerkezetének ezen fönti vázlata, főleg vonatkozással annak tagoltságára, az egymás fölött egy-egy méter távolságban elterülő három tüzelő réteg által, nem tarthat mértani pontosságra igényt, a mennyiben az elválasztó, igen tarka földtömegekben is lépten-nyomon hamura, koromra, konyhahulladékra, kisebb-nagyobb vörösre égett területekre vagy rögökre és végül kézművekre bukkantam. Mindazonáltal nem szenved kétséget, hogy a telephalom az őslakók függélyes irányban történt költözködése révén jött létre és ezzel kapcsolatosan jól megfigyelhetőleg három fő-kulturréteget mutatott.

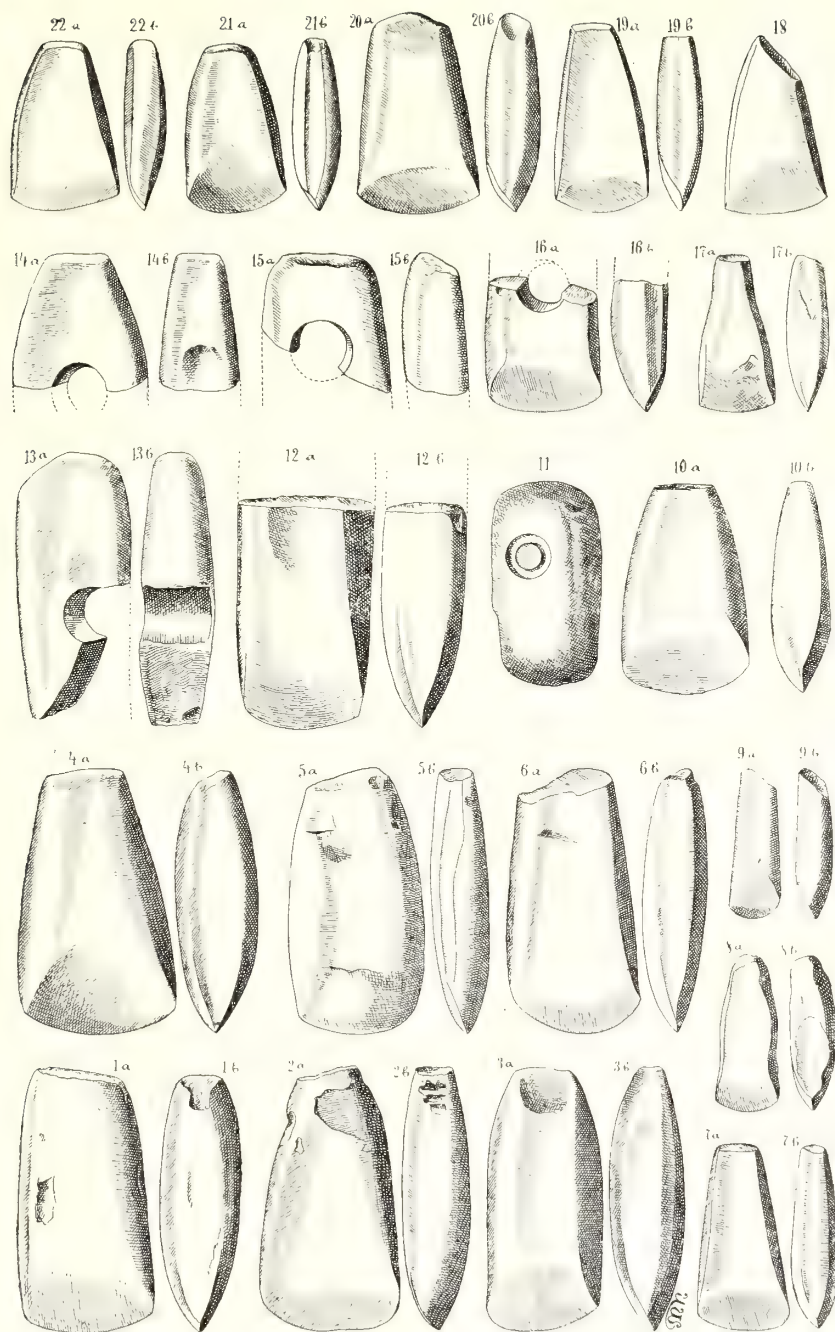
Ezzel áttérek az anyag szerint csoportosított leletek ismertetésére.

I. Kőtárgyak. A) *Csiszolt eszközök.* Alig volt rá példa a magyar Alföldön, hogy egy kisebb terjedelmű őstelep annyi csiszolt kőeszközt szolgáltatott volna, mint az óbessenyői. Számszerint és összesen 115 darab balta, kalapács és véső került itt felszínre, leginkább a második és harmadik lakóhelyről, míg a legalsó kulturréteg feltünően szegény volt ilyenekben. Úgy látszik, hogy a települő őslakók kezdetben nélkülözték a kőanyagot és arra, mint importra, csak később tettek szert. Támogatja ezen nézetet az is, hogy a különböző csontszerszámok viszont fölfelé mind gyérebben jelentkeztek és nagyobb számmal a mélyebb rétegekben fordultak elő.

Mint szembetünő jelenséget fölemlítenem kell legott, hogy a kőeszközök — rendszerint balták — igen gyakran párosával találtattak a halomban és pedig minden helyen, tehát nemcsak a két felső lakóterület közvetlen tüzelő rétegében, — tűzpadok vagy ezek roncsai alatt, fölött vagy mellett — de a felhordott közbeneső talajban is. Az eset vagy tizenötször ismétlődött olyképen, hogy a két balta mindig közvetlenül egymás mellett fekve találtatott, egyszer éllel egyirányban, máskor megfordítva.

Azt hiszem e jelenség alig tulajdonítható a puszta véletlennek, különösen tekintve a halom létrejöttével szervesen összefüggő zilált beállapotokat és annál kevésbé, mert a legszebb s teljesen ép balta-példányok épen ilyen körülmények között kerültek napvilágra. Kísért a gondolat, hogy ezen következetesen visszatérő baltapárok, illetve azoknak hasonló elhelyezése a halom számos pontján az őslakók hitéletével függött össze, mint egy a telepet sujtó vagy oltalmazó felsőbb hatalomnak bemutatott szándékos áldozati cselekmény.

Ha Pigorini egy őseurópai «Balta-cultus»-ról tesz említést, melynek nyomai már a neolith-korszakban feltalálhatók ; ha a későbbi korszakok baltaformái a kőbaltából fejlődtek ki, melynek egyik legrégibb képviselője trapez-alakú és



I. KŐSZERSZÁMOK AZ ÓBESSENYŐI ŐSTELEPRŐL. cca $^{1}/_{4}$ n.

azon fémkorbeli trapez-alakú bronzlemezek, mint az istenséget jelképező balta-utánzatok jöhetnek szóba, úgy az őstelepünkön számos esetben párosan fellépő trapez-alakú kőbalták jelensége talán nem egészen alkalmatlan arra, hogy kapcsán ama ősrégi kultuszra is gondolhassunk.*

Hogy telepünk lakóinak primitiv kulturájában már a vallásnak is volt szerepe, azt a leletek során nyomósabb adatokkal is bizonyíthatjuk.

a) *Balták.* A legnagyobb számmal vannak képviselve és pedig fúrás nélkül 41 ép darab, — és 21 darab élfelőli nagyobb töredék — valamint öt darab .átfúrt töredékpéldány által.

A nyéllyuk nélküli balták csaknem mind trapez-alakúak. E typus változatainak tekintem azon példányokat, hol egyrészt a baltatest — egész hosszában — csaknem egyenlő széles és csupán a fokfelőli végén szűkül, illetve hajlik be kissé, másrészt a fok felé annyira keskenyedik, hogy szabályos ékformát ölt, a mit leginkább a kisebb méretű baltáknál észlelünk. A metsző és alig tompított sarkú élt kizárólag egyoldalú csiszolás által fejezték be, úgy hogy felülnézetben sohasem mutat egyenes vonalat, mindig rendes körszelvényt. A széles hosszoldalak vagy mind a kettő — és pedig erősen — kidomborodó, főleg a nagyobb baltáknál, vagy csak az egyik oldal, míg a másik inkább lapos. E széles hosszoldalak néha sarkosan simulnak át a keskeny hosszoldalakba, mely utóbbiakon az él sarkától a fokig elvétve szabálytalan, gyönge középborda vonul. A keskeny hosszoldalak különben alig kihajlók (többnyire szabályos ívben), sőt gyakran egyenes vonalnak vehetők. A balták fokfelőli vége vízszintesen elmetszett és szabályos (ellyptikus) vagy túlnyomóan szabálytalan, illetőleg egyenetlen lapot képez, mely a legtöbb esetben nincsen rendesen csiszolva, csak nagyjából lesúrolva. Az ékalakhoz közeledő balta-idomoknál ezen vízszintes vonal hovatovább lefelé görbül és végre tompa csúcsba megy át.

E typusból néhány példányt rajzban is bemutatunk a mellékelt képes táblán.

A táblán még több hasonló baltát szemlélhetünk. Ugyanott látjuk az átfúrt balták ábráit: *13a*, *b*, *14a*, *b*, *15a*, *b*.

Még két darab u. n. gyalukésről kell megemlékeznem, mint olyan éllel biró eszközökről, a melyek alakra ugyan eltérnek a baltáktól, de különben az ezek segélyével végzett munkára is jól használhatók voltak. Az egyik rúdalakú, hengeres testtel, illetve egy lapos oldallal, harántos metszete e szerint félkört mutat, egyik vége szivarmódra szűkül és lecsiszolt kerekded lappal záródik, a másik — élfelőli — vége csonka. A lapos oldallal ellentett felső hosszoldal szabályos ívben kihajlik. A fényesre csiszolt, arányos eszköznek meglevő hossza 10·2, legnagyobb magassága — közepén — 2·7 és legnagyobb szélessége ugyanott 3·3 cm. Színe szürke. A másik példány 15·5 cm. hosszú, egy lapos és egy domború oldallal, szélessége két végén: 4·5 és 3·3 cm., ott metsző (csonka) éllel bír, itt tompán kihajlik; egyik keskeny hosszoldalán egy sarkosan lecsiszolt hosszúkás lap és egy egyenes barázda látszik. Legnagyobb

* L. Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa.

vastagsága — az élhez közelebb — 2·2 cm. Színe sötétebb és világosabb kékes-szürke.

b) *Vésők.* Azon csiszolt kőeszközök, melyeket «véső» névvel szokás megjelölni, részben szintén különböző czélokra szolgálhattak és pedig pusztán mint szerszámok is, eltekintve a fegyverként való használtatástól.

E tekintetben az óbessenyői telep kőszerszámaira is ráillenek Radimsky szavai.*

Óbessenyőn összesen nyolcz darab véső került felszínre, ezek között négy ú. n. keskeny véső és négy trapez-alakú, mely utóbbiakat csak a sokkal kisebb dimensiók különböztetik meg a baltáktól. (Keskeny vésők I. tábla *8a*, *b*, *9a*, *b*.)

c) *Kalapácsok.* Ide sorozom mindazon csiszolt kőeszközöket, a melyek — mint élnélküliek — elsősorban ütésre használtattak. A lelt 40 darab között csak egy olyan példány van, mely arra volt szánva, hogy nyéllyukkal bírjon, ez alakra nézve is külön typust képvisel a többi 39 darabbal szemben. Ábráját 11. száma alatt látjuk, hossza 8·2, szélessége 4, vastagsága 4 cm., mindkét vége domborúan lesúrolt és erősen használt. Egyik hosszú lapján szabályos köralakú furatnyom van, melynek átmérője 1·7, mélysége 0·3 cm., a kiálló csap átmérője 1 cm. Színe hamvas-szürke, világosabb foltokkal és erekkel.

A többi kalapács három főidomra vezethető vissza, olyanokra, melyek a négyszög, a trapez és az ékalakhoz állanak legközelebb. Ezen ütőszerszámoknak egyik széles hosszoldala többnyire lapos (kivételesen mind a kettő), sőt néha egészen sima, deszkaszerű, míg a másik széles oldal többé-kevésbbé — ritkán erősen — kidomborodó. Mindkét végük tompán kihajlik és a legtöbb esetben lepattogzott, e mellett gyakran érdesen lesúrolt, mintha egyes példányok a kőszerek készítésénél csiszolóeszközül is használtattak volna. Kétségtelen, hogy némelyik kalapács balta volt, a túlnyomó része azonban már eredetileg élnélküli ütőszerszámnak készült.

d) *Vegyes eszközök.* Ezen csoportban fölemlítem mindazon kőtárgyakat, melyek az őrlés, csiszolás, élesítés stb. műveletének voltak szerszámai; túlnyomó részben több czélra szolgálhattak.

Feltünő, hogy nagyobb őrlőkő-lap egy sem került felszínre, hogy tanuságot tegyen a teleplakók gabonatermelése mellett, a lelt számos töredék ez iránt alig nyujt némi felvilágosítást. Van azonban egy-két kőeszköz, mely — typikus alakjából következtetve — legnagyobb valószínűség szerint a gabonaneműek zúzására, őrlésére használtatott. Egy zúzókő megközelítőleg lúdtojásalakú. Egy másik csiszolt példány, egy harmadik zúzókőnél azt látjuk, hogy egyik vége tojásdad, vízszintes lap, a másik vége ívben kihajlik. Egy lelt kőhenger igen laza, finom szemcsés anyagánál fogva — részecskéi ujjal lekaparhatók — csakis csiszolási czélra lehetett alkalmas, az egyik vége tényleg erős

* A butmiri hasonló leletekről: «Wie in der vormetallischen Zeit die Vertheilung der Arbeitsfunctionen auf verschiedene Werkzeugmaterien noch wenig vorgeschritten ist, so sind auch die Werkzeugformen nach ihrer Bestimmung nicht so streng geschieden, wie in späterer Zeit. Die Benennung einzelner Stücke muss daher nothwendig schwankend bleiben, nicht weil wir den Gebrauch der Formen nicht kennen, sondern weil dasselbe Stück zu verschiedenen Zwecken dienen konnte und wohl auch wirklich gedient hat.» (L. Radimsky—Hoernes: Die neolithische Station von Butmir I.)

használatról tanuskodik. Hasonlóképen csiszolókőnek tekinthető - nem mint marokba való eszköz, de alapkő gyanánt — egy 22 cm. hosszú, végei felé szélesedő hasáb, melynek mind a négy oldala homorúan ki van koptatva, legnagyobb szélessége 9 cm. Egész felületét meszes lepedék takarja, itt-ott sárga okkercsomókkal, mely festőanyag nyilván nem véletlenül, de a kövön történt előkészítése közben tapadt oda. Megközelítő analogiáját a butmiri leletek között látjuk. *

Ugyancsak a kőeszközök csiszolásának, jobban mondva élesítésének voltak eszközei: egy lemezes — talán nagyobb baltáról lepattogzott — szabálytalan négyszögű kőforgács, melynek csiszolt oldalán egy 0·5 cm. széles, kissé ívelt barázda vonul, színe zöldes; egy szabálytalan ötszögű kisebb kőlap-töredék, hasonló kicsiszolt barázdával és egy szabálytalan négyszögű ilyen töredék, melynek egyik keskeny hosszoldalán harántosan vonul egy félkörű, sima bevágás. **



KOVAKŐBŐL KÉSZÜLT SZERSZÁMOK. 1/2 n.

B) *Kovakő-eszközök.* Silex anyagban, úgy látszik, szűkölködött a telep, mert mindössze csak nyolcz darab kovapenge, illetve forgács találtatott. Ezek kések és vakarók töredékei; jellemző alakja van a 4. számúnak, melynek anyaga sárgás-fehér, áttetsző. A 6. számú vörös színű, a többi sárgás-szürke vagy sárgás-barna. Nyílcsúcs nincs közöttük képviselve, kőnyíl egyáltalában nem fordult elő a telepen.

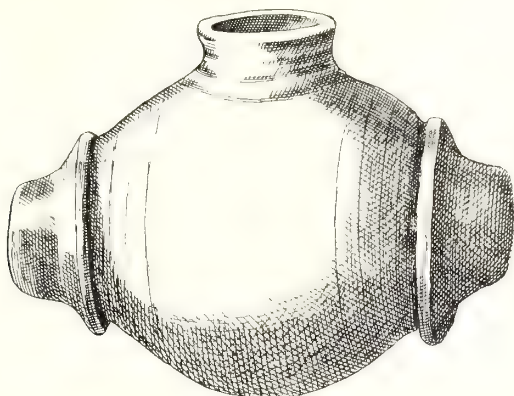
Ős-Csanád, 1909 január hó 31-én. *Kisléghi Nagy Gyula.*

EGY SAJÁTSÁGOS KŐKORI EDÉNY-ALAK.

Többen tették már szóvá az irodalomban, hogy az őskor kezdetleges edényformái közül némelyiknek, a folyadékok eltartására még ma is használt kobak és tömlő szolgáltak mintaképül. A. Evans is ezt a hasonlatot alkalmazza a görög szárazföld kőkori edényeinek jellemzé-

* L. Radimsky-Hoernes: Die neolithische Station von Butmir. I. kötet, 69. ábra.
** Hasonló barázdás élesítő- és fenőköveket Butmiron is leltek (l. u. o. 70. és 71. ábrákat).

sére.[1] Forrer mult évben megjelent lexikonában[2] a ma már közkeletű eszme szerzőségét magának tulajdonítva tovább megy és nemcsak a szalagdíszes keramika jellemző formáit származtatja az ősi edényektől, de ezen keramikai ízlés díszítményeiben is az edények hordozására szolgáló bőrburkolat és szalmafonás díszítésének utánzását keresi. Az agyag könnyen alakítható volta hozza magával, hogy ezek a kezdetleges typusok az idők folyamán úgy módosulnak, hogy már a neolith-kor végén is alig ismerhetjük föl bennük a mintát, a melynek utánzásából keletkezhettek, ehhez járul, hogy az őskorban a tömlő, a bőredény olyan alakban is lehettek használatban, a melyek nem maradtak fönn napjainkig. Az Angliában egész a XVII. századig használatban volt bőredények közt is találunk olyan alakokat, a melyeknek mását nem leljük mai



1. ábra. $^1/_4$ n

háztartási eszközeinek készletében, de a melyek élénken emlékeztetnek egy némely őskori edényalakra.[3]

Az agyagedény őskori alakjainak ez ősi edényekből való kifejlődésére látszik mutatni egy a szolnoki főgymnasium szerény gyűjteményében levő őskori agyagedény, mely kettős nyakával, gömbölyded testével, valóban az ősi minta utánzatának látszik, felületét bebökdösött pontok által megszaggatott vonalakból alkotott díszítmények borítják (2. és 3. ábra). Ez egyszerű díszítő elemeket az őskori agyagmíves oly leleményességgel alkalmazta, hogy ez által a különben idomtalan tárgynak tetszetős ki-

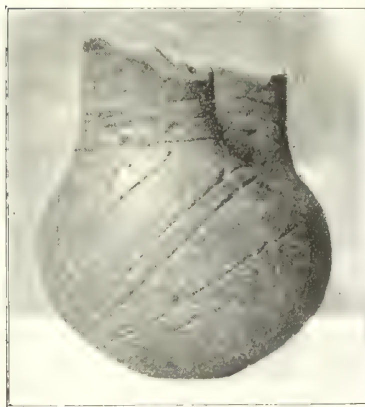
[1] «Les civilisations protohistoriques dans les deux bassins de la Méditerannée» czímmel az 1906. évben Monacoban tartott nemzetközi ősrégészeti és anthr. congressuson tartott előadásában.

[2] Bandkeramik czim alatt.

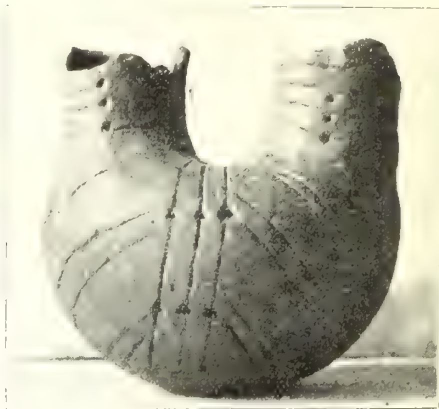
[3] V. ö. Arch. Journ. 1857, 452—453 és a hozzá tartozó képes tábla 2. és 3. ábráját egy közelebbről meg nem határozható korú tiszasasi edénynyel, (Tiszazugi Régészeti Társulat letéte a N. Múzeumban 1395. szám) a mely már korongon készültnek látszik, de felülete az őskori edények módjára simitott. (1. ábra.)

nézést adott. A díszítmény elrendezésének leírása alul, a mire később amúgy is vissza kell térnem, azt hiszem, fölment a tárgynak két oldalról fölvett fényképe, mely ezt kellőképen szemlélteti.

A tárgy kora iránt kevés kétséget hagy az a körülmény, hogy ez a díszítésmód a szalagdíszes keramikai formakőr jellemző díszítésmódja. A lelhelyet sajnos nem ismerjük, mert a gyűjtemény leltára ez irányban nem nyújt fölvilágosítást, de úgy gondolom, hogy Szolnok közvetlen környékén kell azt keresnünk. Három évvel ezelőtt magának Szolnok városának határában gátépítési munkálat alkalmával jelentékeny kulturréteget vágtak keresztül, a szolnoki folyammérnöki hivataltól kapott értesítésre a N. Múzeum igazgatósága dr. Mahler Edét küldötte



2. ábra. 1/6 n.



3. ábra 1/6 n.

ki a helyszínére. A tárgyak, a miket dr. Mahler ásatásának eredményeképen Budapestre hozott, nem számítva a felső rétegekben talált csontvázakat kísérő későbbi korú leleteket, a szalagdíszes keramikai korszakra utalnak; így nem lehetetlen, hogy tárgyunk erről a telepről származik.

A szolnoki edény által képviselt typus későbbi fejleményét ismerjük Tószegről,* tehát ugyancsak Szolnok közeléből, mely úgy forma, mint technikai kivitel szempontjából fölötte áll amannak, pedig aligha van közöttük jelentékeny korkülönbség. A tószegi első ásatás alkalmával felszinre jött leletekre vonatkozó stratigraphiai adatokat ugyan nem ismerjük, mégis bátran merem ezt a tárgyat a tószegi alsó — tisztán neolithkori — réteg leletei közé sorozni; fényes fekete felülete ugyanazt a gondos csiszolást mutatja, mint e réteg jobb kivitelű edényei általában s azon kívül megtaláljuk rajta a kidomborodó abroncsokat és bordákat a réteg e jellemző díszítményeit (5. ábra). A mult évi tószegi ásatás felszínre

* 87/1876, 107. a Laposhalomban végzett ásatás eredményéből. Hampel: Antiquités. V. 3.

hozta azt az összekötő alakot is, a mely a két egymástól távolabb álló példány közt levő hézagot kitölti úgy, hogy most egész fejlődési sorozatát bírjuk a typusnak. A közbeeső formát az itt bemutatott ép (4. ábra) példányon kívül még két másiknak töredékei is képviselik, mindezek még nem mutatják a körvonalnak azt az éles tagozását, a mit az előbb leírt tószegi példányon látunk, még közelebb állanak az eredeti tömlőszerű alakhoz, bár jóval csinosabb alakításuak a szolnokinál. Az itt ábrázolt ép példányt egyik oldalon a két nyak találkozásánál szemölcsszerű dudorodás díszíti, míg az ellentétes oldal megfelelő helyén egykor kis füllel volt ellátva. A tószegi két nyakú edények korát a szolnokival szemben közelebbről meghatározza az a körülmény, hogy ugyanaz a réteg, a melyből előkerültek, egy-két oly tárgyat is tartalmazott, a mely a szalagdíszes keramikai csoporthoz sorozható, ez a körülmény, mint



4. ábra. 1/6 n.



5. ábra. 1/6 n.

amannak fiatalabb kortársait mutatja be a tószegi példányokat, ilyeneknek kell őket formai fejlettségük miatt is tekintenünk.

E formai eltérés mellett érdekes mégis, hogy a technikailag teljesen különböző díszítmény mennyire hasonló elrendezést mutat a szolnoki és a legfejlettebb tószegi edényen, amott a bekarczolt vonalak, emitt a domború léczek középen lefutva symmetrikusan két részre osztják az edényt, azt hiszem a díszítésmód ezen összhangzásában a forma tagoltságának megfelelő díszítésnél többet, egy közismert mintaképhez való ragaszkodást kell látnunk. E hitemben megerősít az, hogy egy a Laibacher Moorból származó eltérő alakú, de ugyancsak bőrtömlőt utánzó egynyakú edényen (6. ábra) a díszítménynek ugyancsak hasonló csoportosítását látjuk. A középen lefutó sáv mellett az edény teste jobbról-balról erősen kiduzzadván, a bőrtömlő testét mélyen bevágó hordozó kötél helyét látszik jelölni,* s talán valóban annak jelzését kell keresnünk a

* R. Munro: Lake Dwellings of Europe, London 1890 (43. t. 7. ábra) és Mülner: Typische Formen. VII. 24. Jellemző a tárgyon az egész díszítés varrásszerű jellege is.



7. ábra. 1/2 n

tószegi és szolnoki edények felületét elosztó hasonló elhelyezésű díszítményben is, a melyet azonban nem kisér az edény kiduzzadása.

A typus más irányú alakítására mutat egy edény a szegzárdi múzeumban,* (7-ik ábra) a melynél az eredeti alak már teljesen elmosódott, úgy hogy összefüggését e csoporttal talán föl sem ismerhetnők a tószegi legfejlettebb példány nélkül. Az ötletes őskori agyagműves ugyanis, a két nyakat egyesítette úgy, hogy azok csak legfölül válnak széjjel olykép, hogy az edény kiöblösödő testével, behajló derekával karcsú női test idomait látszik utánozni, de e mellett mégis fölismerjük rajta az egyik tószegi példányt díszítő fülecskéket s a másik példányt díszítő szemölcsöt is.

A fejlődési sorozat, mit az edények együttvéve elénk tárnak jellemző tanulságot nyújt arról, hogy valamely keramikai forma mennyire eltávolodhat eredeti mintájától aránylag rövid idő alatt is és hogy mily jelentéktelennek látszó részletekre is ki kell terjeszkednünk, midőn az egyes keramikai formák közötti rokonságot akarjuk kimutatni.

Dr. Márton Lajos.

* Wosinszky: Tolnamegye 7. ábra.



6. ábra.



LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS ISTVÁN: POTAISSÁTÓL KELETRE A MEZŐSÉGEN LÉTEZETT VICUSOKRÓL. *I. A szent János kútjánál.* Számos lelet bizonyítja, hogy a Mezőség hajdan erdőben is dús termékeny területét már az őskorban is lakták és itt-ott a rómaiak is azon az áldott vidéken kisebb-nagyobb falvakat létesítettek.

Potaissától mintegy 4 kilométernyire keletre a Mezőség halmai között a kis Sóspatak völgyének bal oldalán egymás közelében nehány forrás önti üdítő — és ezen a sós vidéken ritkaság számba is menő *iható* jó vizét. Ezek a források a Szent-János nevét viselik. A források feletti dombtetőn mintegy 20 holdnyi területen a szántóföld a szó teljes értelmében hintve van a római téglák, födélcserepek és római cserépedények töredékeivel; szántás alkalmával az eke pedig gyakran akad meg a régi épületek alapfalaiban, a nagy terjedelmü téglákban és az épületkövekben. A magaslatról a völgy felé lejtő vízmosások oldalaiból nemcsak római edénytöredékeket és a római épületek anyagát gyűjthettem, de ott jeléül és bizonyságául annak, hogy ez a hely a rómaiak előtti időben is lakott volt, őskori edények töredékeit is szedhettem össze.

Nehány év óta a fenlapály nagyobb része épen egy közeli rokonom, a dr. Harmath Béla birtokához tartozik. Tőle tudom, hogy amidőn a tanyáin lakó cselédeknek valamely czélból téglára van szükségük, azonnal a Szentjános-kút feletti magaslat egy-egy oly pontján, hol az eke megakadt, ásatást tartanak s munkájokat mindig kivánt siker jutalmazza, mert ugyancsak válogathatnak a szép nagy és többnyire elég ép téglák között. Így történt ez 1907-ben is, midőn pár sütőkemencze alját rakták ki az onnan kiásott jó kemény és szép lapos téglákkal. A munkások állítása szerint régebben «betűs kövek», vas- és réztárgyak is kerültek ott elő, sőt egy ember ott allítólag oly karpereczet talált, melyért egy aranyműves 100 koronánál is többet fizetett. Azt hiszem, a kincsre vonatkozó hír csak mende-monda. Nem hagyhatom ugyan említés nélkül, hogy az Arch. Értesítő 1904. évi április havi füzetében magam is ismertettem azt az ezüst torquest, melyet Herbst, tordai aranyműves nehány évvel azelőtt egy mezőségi embertől vásárolt, de a melynek eredetéről annál több felvilágosítást nyújtani nem tudott. Lehet, hogy ez az ékszer az, melyről a hír a Mezőségen szárnyra kelt s most már értékét is nagyobbítja. (Ez az ékszer a kolozsvári múzeumba került.) Ha valaha ott feliratos vagy domborműves követ találtak, azt onnan a korábbi birtokosok már rég elvitték és az is, mint Tordáról és vidékéről annyi más érdekes korábbi lelet, nyom-

talanul etűnt. Az itt talált téglák és födélcserepek nem a katonaság számára készültek, mert bár a terület különböző pontjain és a mesgyéken felhalmozott, valamint a jelenlétemben felásott téglákat, födél-cserepeket számszerint mintegy 3000 töredéket megforgattam és megnéztem, egyetlen egy példányon sem találtam sem a legió számát sem semminemű más bélyeget. Itt-ott egy-egy kutyanyom vagy a téglavetők ujjbenyomásai láthatók. Találtam egy lapos homokkőnek 13 cm hosszú, 11 cm széles és 5 cm vastag töredékét. Ezen a kis darab kőlapon pár bemélyített vonal, talán valamely primitívebb dombormű részlete jól felismerhető. A fensíkon és a vízmosásokban rendkívül nagy menynyiségben heverő római edénytöredékek közül nehány csinosabb tál, korsó vagy csupor részletét a gyűjteményem számára haza hoztam. A töredékek között sok a pirosra mázolt s található olyan is, melyen a sárgás alapra sza lagszerűen piros vonalak vannak mázolva vagyis ráfestve. Innen került a gyűjteményembe nehány római pénz is, melyek közül egy elég ép állapotban lévő kis ezüst pénzen a császár szépen kidomborodó arczképe körül olvasható: IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG. Hasonló feliratot visel egy szép zöld patinával borított s 29 mm átmérőjű rézpénz is, míg egy inkább szegletes, mint kerek s 30 mm átmérőjű rézpénzen épen a kerekség hiányos volta miatt a felirat is nagyon hiányos, de a kiolvasható nehány betűből és a császár arczképéből következtetve az az ANTONINVS pénze. A reversen a szárnyait terjesztő és felfelé tekintő sas látszik. «Torda város és Környéke» czímű művében br. Orbán Balázs úgy említi ezt a helyet, mint a hol a XIV-ik századig egy Udvarnokteluk nevű falu állott, melynek temploma a sz. János tiszteletére vala szentelve. Az itt nagy mennyiségben levő római épületanyag előfordulását br. Orbán B. azzal magyarázza, hogy az udvarnoktelki lakósok épületeiket a közeli potaissai romokból idehordott anyagból építették volna. Meglehet, hogy a tordai régi határjárási okmányokban a Mezőség ezen részén említett Udvarnoktelek nevű kis község is épen azon a magaslaton állhatott, de hogy itt a Szent-János-kút közelében a rómaiak idejében egy elég sűrűen épített római község létezett, az a jelen czikkem eddigi részéből is kitűnik. Hihetőnek találom, hogy a csak nehány családból állott Udvarnoktelek lakói az ott talált romokra építették házaikat, de azok valószinűen csak oly pusztuló anyagból épített kis kunyhók valának, melyeknek ma már semmi nyomát ott nem találjuk. A br. Orbán Balázs azon állítását, hogy az udvarnoktelkiek az építési anyagot Potaissa épületeiből hozták, megdönti azon körülmény is, hogy a téglák és földcserepek között nincsen a legió bélyegével ellátott, míg Potaissában, mint katonai telepen, mai napig is lépten-nyomon bélyeges téglákat találunk. Fel nem tételezhető, hogy az udvarnoktelkiek csakis a bélyegnélküli téglákat és cserepeket válogatták volna ki a potaissai romokból és a bélyegeseket a romok között visszahagyták volna. Nem lett volna annak is semmi értelme, hogy az udvarnoktelkiek a potaissai romok közül szekérszámra szállítsák a római cserépedények töredékeit, pusztán csak azért, hogy azzal az ő falujoknak talaját sűrűen telehintsék.

Azt hiszem, hogy a Szent János-kút feletti magaslaton egy oly római vicus létezett, melynek nevét még nem ismerjük s mely falunak házai ott, azon

a magaslaton egymás közelében tömött sorokban állottak s némileg a külellenség ellen is védhető községet képeztek.

II. A szakálaskuti római telep. A Szent János csorgóitól keletre a Mezőség rendetlen dombsorai közé a Péterlaka völgye mélyed, melyen halad délről észak felé az államvasutak gyéres—virágosvölgyi szakasza. A Péterlak völgyétől keletre a Cserepad nevű magaslatra és onnan az azzal egybefüggésben álló Szakálashegyre érünk. Ez a Tordától keleti irányban mintegy 8 kilométernyire emelkedő magaslat már nem esik a tordai határba, hanem Egerbegyhez tartozik. A hegy lejtőjéről délfelé kigyozó kis csermely nádas völgyén alig 3 kilométernyire érjük Egerbegy nagyközséget. Ugy a Szakálashegy lejtőjénél található úgynevezett Szakálaskút közelében, kiválóan a völgy baloldalán mintegy kilométerrel alább a völgy jobb oldalán a szántóföldeket és a vízmosók alját sűrűen borítja a római tégla, párkányos és kupás cserép, valamint a különféle kisebb-nagyobb cserépedény töredéke. A szántóföldek tulajdonosai néhol a mesgyékre kisebb-nagyobb halmokat gyűjtöttek ezekből a föld szántásánál alkalmatlan agyagokból, melyekből egy-egy csomót itt-ott a völgy sáros talaján haladó s ezen a kőben szegény vidéken esős időben könnyen romló és nehezen javítható mezei-út gödreinek betömésére használnak fel. Egy-egy birtokos építkezéseihez a faluban is használja az innen ásott téglákat és födélcserepeket. (Így Bíró S., Tőkés F. és Bartha János is szekérszámra hordták a Szakálasvölgyben ásott ily építési anyagot Egerbegyre.) A leletekből megállapítható, hogy itt egy a Szent János-kút melletti telepnél is népesebb s pár kilométernyi hosszúságra elnyúló oly római vicus feküdt, mely közepén megszakadt s a Szakálaskút melletti része kisebb, míg az alább a völgy jobb oldalán a hegy lankás lejtőjén épült rész nagyobb terjedelmű vala. A vízmosások mélyén itt-ott előbukkant őskori durvább cserépedények maradványai bizonyitják, hogy a rómaiak itt is egy már régebb idő óta művelés alatt álló völgyet s egy épen már korábban ott létezett községet választottak lakóhelyül, hol a hódítók az őslakók életben hagyott csekélyszámú részével összevegyülve telepedtek meg s állandóbb épületekkel rendre-rendre kiszorították onnan az őslakók egyszerű kunyhóit.

A Szakálasvölgy jobb oldalán nagy területet elborító római telep maradványai egyik között Antoninus alig 19 milliméter átmérőjű kis ezüst pénzének egy valószínűen tűz által pusztított s kicsorbult példányát találtam. Onnan kaptam egy 30 mm. átmérőjű szép és ép rézpénzt, melyen a császár szépen kidomborodó képe körül olvasható : L AELIVS CAESAR. Ezt a pénzt szép zöld patina borítja.

Ezeknél azonban sokkal érdekesebb lelet az a római oltárkő, mely a Szakálaskút közelében a Vaskán János földjében, egy vízmosás oldalából sok római téglával együtt a Szakálashegyből gurult elő. Az egész kő 76 cm magas és ezen magasságból 35 cm a feliratos táblára, 9 mm pedig a kő tetejéről kis oszlopszerűen emelkedő áldozótálra jut. A feliratos táblán felül is és alul is 40 centiméternyire kiszélesedő párkány következik, míg a feliratos rész csak 30 cm, az áldozótál csak 20 cm széles. A tál mélysége 3 cm. A felirat öt sorból áll és a felső három sor betűi 6, a negyedik sor betűi 5 és az ötödik sor betűi 4 cm magasak.

A felirat a következő:

I O M F
PAELMA
XIMIA
NVSAVGv
COLVS

A negyedik sor végső betűje annyira elkopott, hogy most már meghatározni nem lehet: R vagy S volt-e oda szorítva. Ez az egy betű hiánya a felirat értelmezésére nézve hátrányos. Annyi tény, hogy ezt az oltárt Pius Aelius Maximianus Jupiternek, a villámok istenének szentelte.

Érdekes, hogy azon a hegyen, vagyis a 436 m magas Szakálason a villám csaknem minden évben lecsap, sőt épen akkor is, a mikor Vaskán és hozzátartozói ezért a kőért a helyszínére kiszálltak és ott a kőnek a szekérre helyezésével foglalkoztak, hirtelen zivatar támadt, melyből csak amúgy hullott a villámcsapás, melyek közül egy épen oda Vaskánék közé sujtott s egyiküket ott megölte.

Én ezt a követ az 1906. év tavaszán a Vaskánék udvarán a kút mellé fektetve találtam, hol az mosópadul szolgált s nagyon ki volt téve annak, hogy arról a laza homokkőről a mosás és a gyakori surolás a betűket rövid idő alatt teljesen lekoptatja. (Valószinűen ott kopott le a negyedik sor utolsó betűje is.) Természetesen én ezt az érdekes feliratot megmenteni és a követ a gyűjteményem számára megszerezni igyekeztem. Mikor már a tulajdonos csaknem hajlandónak is mutatkozott a kő átengedésére, akkor véletlenül tudta meg, hogy azt a követ hajdan a villámok istenének tiszteletére szentelték. Erre e hírre és a kőhöz füződő szomorú emlék hatása alatt azt a követ visszaakarták állítani oda, hol volt, a Szakálashegyre, mert a villámok istenének további bosszújától tartottak. Ma is a vidékiek közül sokan különösnek tartják, hogy nem félek a villámcsapástól és azt a követ az udvaromban tartom.

Ezen a vidéken is el van terjedve az a tévhit, mely szerint az ily tárgyak belsejében kincset keresnek, azért ezt az oltárkövet alig-alig lehetett az átfúrás veszélyétől megmenteni.

A Szakálaskútnál és alább a Szakálasvölgy jobb oldalán létezett római vicus elég tekintélyes maradványai között a legio bélyegével vagy más bélyeggel ellátott téglát eddigelé nem találtam és eddigelé oly lelet sem fordult elő, a melyből a vicus nevét meg lehetne állapítani. Bizonyosan csakis földmívesek laktak itt, kik szegényebbek s egyszerűbb igényűek valának, semhogy faragott kövekre áldoztak volna, és így igen kevés lehet a kilátás arra, hogy valaha itt oly felirat kerülhetne elő, mely a vicus nevét tartalmazza. A most ismertetett oltárkő készítője is bizonyosan potaissai lakos vala, hol augustalesi, vagy talán auguri magas állást viselt s csak mint földbirtokos, nyáron át látogatta meg a vicusban lakó rabszolgáit és munkásait. Talán ott időzése alatt lett figyelmessé arra a körülményre, hogy a villámok ezt a magaslatot kedvelik. Eshetőleg talán épen a villámcsapástól történt szerencsés megszabadulása emlékéül mutatott be a mindenekfelett hatalmas Jupiternek, mint a villámok urának áldozatot.

Végül megemlítem, hogy ez a római falu eddigelé senki által sem volt említve s teljesen ismeretlenül rejtőzködött ott a Mezőség halmai között.

Torda, 1909 január 16. *Téglás István.*

II. DARNAY KÁLMÁN: SÍRLELETEKRŐL A VASKORBÓL. *Badacsonyi kelta sirok*: A Balaton zalai partján kiemelkedő Badacsony már az őskorban is lakott terület volt. Tanuságot tesz erről a lépten-nyomon előkerülő őskori emlékek sokasága. A leletek nagyrészét ugyan megsemmisítette a százados szőlőkultura, mely régen feldúlta a hegyoldal őskori sírmezőit. Mégis számottevő az a sorozat, mely a badacsonyi szórványos leletekből a sümegi muzeumba került. Ezekből valók a már ismertetett két darab őskori aranyékszeren kívül, bronz tőrök, szárnyas és tokos vésők érdekes sorozata.

A legutóbb ismét forgatás alá került egy szőlő terület, mely mellékletekben gazdag kelta női sírokat adott. A leletről későn értesültem, midőn már a terület újból szőlővel beültetve volt. Így lehetetlenné vált a további kutatás és be kellett érnem azon hiányos adatokkal, melyeket a munkások bemondtak. Azonban sikerült megvennem a kelta női sírok mellékleteit. A sírok arczczal kelet felé nézve egymástól 1½—2 méter távolságban feküdtek. Voltak melléklet nélküli szegény sirok vagy a melyek egy-egy tálat, csuprot tartalmaztak. Két női csontvázsír azonban elég gazdag volt mellékletekben.

Az egyik négy érdekes ékszert tartalmazott. Kora La Tène ízlésü fibulát, bronz nyakpereczet, bütykös bronz karpereczet és egy finoman kidolgozott teknőczhéj karpereczet. Azonkívül a fejtől jobbra-balra egy tál és egy nagyobb csupor volt elhelyezve.

A sírlelet legritkább és legbecsesebb darabja a körszelet alakú, közben hajlított teknőczhéj karperecz (2. ábra). A teknőczhéj karperecz szokatlan a hazai őskori sírleletekben. Legalább a Dunántúl kiásott nagyszámú kelta sírokban ezideig nem leltem hasonlót. A karperecz feketésbarna színü helyenkint áttetsző sárgavörös foltokkal. Színére teljesen hasonló a mai teknőczhéjból készült fésükhöz. Finom kidolgozása pedig méltán zavarba hozhatja a kutatót, hogy nem-e a véletlenség folytán a felsőbb rétegből került a kelta sírmellékletek közé, ha ellenkező meggyőződésre nem vezetne a karperecz kezdetleges diszítése. A körszelet alakú karperecz sima felületén, szegélyzetül szolgáló csúcsban összefutó bekarczolt vonaldísz látszik. Hasonló két, szalag alakban végigfutó vonaldísz a karperecz közepén van elhelyezve. A szegélyzetül szolgáló, felső vonaldísz felett,



BADACSONYI SIRLELETEK.

harminczhárom, szélesen bemélyített durva rovátka látszik. A karperecz belső fele sima kidolgozásu ugyan, de semmi díszítést nem mutat. A karperecz lemeze 4 mm. vastag közepetáján és a közel egymással szemben álló végei felé fokozatosan egy miliméternyire kivékonyul. Közepének szélessége $4^{1}/_{2}$ cm. Súlya 28 gram.

A kelta sír más ékszere egy nyakék tömör gömbölyű bronz sodronyból, egymással szembe néző végei csonka kúp alakú gömböcskékben végződnek. A gömböcskék közepén mélyítés látszik, melyben megerősítést nyert a záró csatul szolgáló vékonyabb sodrony darabka. A nyakék 3 darabra van ugyan törve de hiánytalan. Átmérője 13 cm. A sodrony vastagsága végeinél 4 mm, mely köre feléig másfél miliméterig fokozatosan vékonyul. Súlya 26 gram. A nyakék a gazdagabb nőisírok elmaradhatatlan melléklete. Egész sorozatot ástam ki a csabrendeki kelta temetőből, melyek részben csavaros bronz sodronyból valók, részben teljesen hasonlítanak a badacsonyi nyakékhez.* Ismerünk ilyent a Szegszárd-jajdombi leletből is.**

A balkar alsó szárcsontján volt elhelyezve, a hét bütykös díszes karperecz (1. ábra). A teljesen ép dió nagyságú félgömbökből összerótt bronzkarperecz, még mai napig is használható, és elmés zárószerkezettel van ellátva. Az egymás mellett körbe sorakozó hat félgömböcskét, kiemelhető 7-ik gömbtag köti össze, melynek egyik nyújtványa alulról helyezhető a szomszéd gömböcskébe, a vékonyabb nyújtványa pedig, a másik gömböcske lyukjába tolható. A bronz karperecz reá illik vékonyabb leánykar kézcsuklójára. A zöld patinás karperecz belső átmérője 5×6 cmeter. A gömböcskék átmérője $2^{1}/_{2}$—$3^{1}/_{2}$ cmeter. Súlya 130 grm. Volt a sírleletnek még negyedik ékszere is, egy kora La Tène ízlésü fibula, melyet a találók kifényesítettek és használatba vettek. Ez semmi áron nem volt megszerezhető tőlük. Később azonban eladták, így elszakadt a sírlelet többi részétől.

A másik sírban az előbb bemutatott hét bütykös karpereczhez hasonlót találtak. Eltérést mutat nagysága, miután egy-egy félgömb részlet másfélszer akkora, az az meghaladja a galambtojás nagyságát. A karpereczнek a 7-ik gömbje vigyázatlanságból az ásó nyomása következtében eltörött. A zárószerkezet is sokkal egyszerübb, miután nélkülözi a kiemelhető zárótagot és csak egyszerü nyújtvánnyal nyer megerősítést a szomszédos gömbhöz. A karperecz belső átmérője 9×7 cméter, mely nagyság kizárja, hogy a karpereczet kézcsuklón használták volna. Inkább megfelel a felső kar, esetleg az alsó lábszár vastagságának. Súlya a 7-ik félgömb hiányával is 310 grm.

Töredékesen került elő a félgömbökből alkotott másik karperecz. E karperecz gömbjének fala vékonyabb öntésü és egyes félgömb nagyságra felülmulja a tyuktojás nagyságát. A hét egymáshoz rótt félgömbü tagból csak öt került elő, annak is egyik-másik része többé-kevésbé hiányos. Egyes félgömbök belső átmérője $6^{1}/_{2}$×$4^{1}/_{2}$ cméter. Az öt hiányos gömb súlya 180 gram.

Gömbös vagy bütykös karpereczek gyakori jelenségei a kora La Tene

* Arch. Közlemények. XXII. kötet. Darnay: Sümeg és Vidékének őskora. XII. tábla
** Wosinsky: Tolna vármegye Története CLI. tábla, 2. ábra.

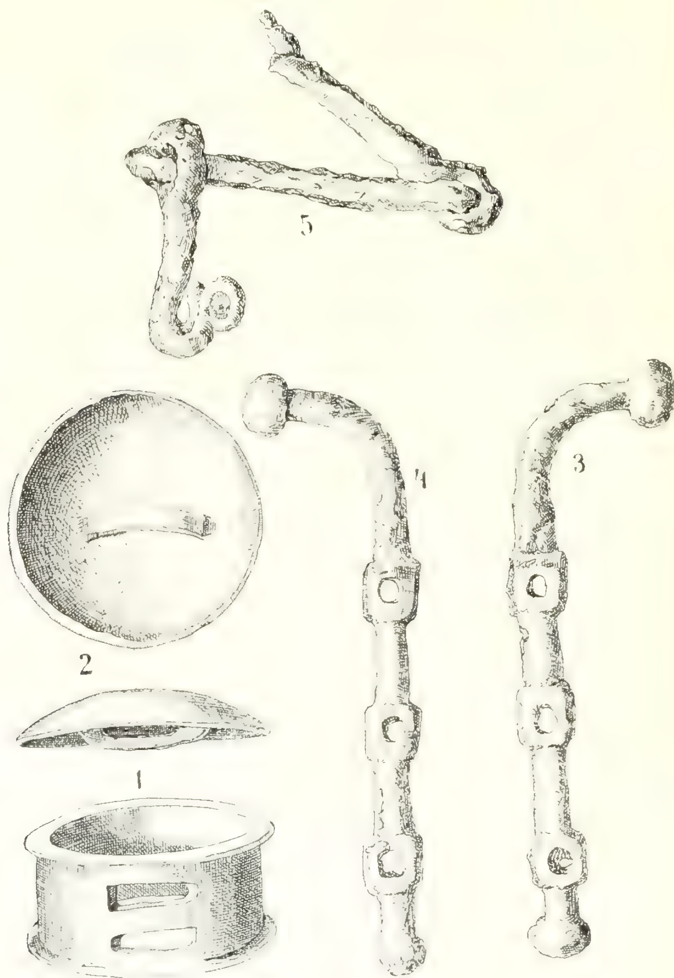
ízlésü sírleleteknek, sőt a vaskorszak első szakából eredő hallstatti ízlésü sírokban is fordult elő ilyen. A kisebb hét gömbös karperecz hasonmását Sacken ismerteti a hallstatti leletek között[1] közel hasonló, de kilencz gömbös karperecz a galamboki csontváz-sírból került múzeumomba.[2] Tizenegy gömbös karperecz a Tolna megyei paprikamalmi sírleletből ismeretes.[3] Hasonló töredékesen került elő, egy nagy gömbökből összerótt, a teveli kelta sírból is.[4] A sírmellékletek között volt még egy diszített peremü orsógomb. A csonka kúp alaku sárgavörös színü orsógomb iszapolatlan durva szemcsés agyagból készült és peremén diszitésszerüen félhold alakú bemélyítések vannak. Átmérője 6 cméter. Magassága 3 cm.

A sírokból nagyobb mennyiségü keramikus anyag is került elő, de sajnos a kellő elővigyázat hiján csak töredékekben. Néhány darab azonban teljesen épen maradt. Nevezetesen két nagyobb csupor, 52 tál. Az agyag-edények, minden diszítést nélkülözve, iszapolt agyagból, korongon készültek. A két kelta tál 17 cméter átmérővel, 11 cméter magas. Mig a csuprok 14·5 cm. magasak, 11 cm átmérővel. Alakjuk teljesen hasonlít az Apáti pusztai kelta sír edényeihez.[5] A töredékekben előkerült edények diszítést nélkülözve nem birnak említésre méltó érdekességgel. A sírleletek a keltaság első szakából Kr. előtt III-ik századból valók.

Hallstattkori lovassir egy Maros-csapói halomban: A Maros-Vásárhelyi állomás kibővítése alkalmával Maros-Csapó állomás közelében, nem messze a régi római úttól, melyet a köznép ma is Traianus útjának nevez, 2 méternél magasabb halmot hordtak el, mely a vaskor első szakából eredő lovas sírt tartalmazott. A lovassír korhadt ló- és embercsontokon kívül öt darab agyagedényt, érdekes vaszablát, és a lószerszám kiegészítéséül szolgáló, négy darab bronz-veretet tartalmazott. Az összes leleteket kaptam a sümegi múzeum részére, kivéve egy köpüs vasvésőt és fok nélküli vascsákányt, mely a munkások kezén elkallódott. A lelet legérdekesebb darabja a csuklós tengelyü vaszabla (3. és 5. ábra). A vaszabla oldalszárai gömbölyü vasból vannak alkotva. Közepén a csuklós zabla-tengely, alul-felül pedig a zablakarikák befogadására négyzetben kiszélesedő átlyukasztott dudorodványa van. A zablaszár alsó fele ívalakban meg van görbítve és gömbben végződik.[6] Felső vége szintén gombos. A csuklós tengely folytatásaként lecsüngő kapocs alakú vasrészlet látszik, melyen elhelyezést nyert a zabla ékítésére szolgáló kúpos bronz korong, mely sajnos ezen példányról hiányzik. A zabla oldalszárainak hossza 15 cméter. A csuklós zabla-tengely kinyújtva 14½ cméter hosszuságot mutat. A hiányzó bronz korong 9 cm. átmérővel bírt. A bemutatott zabla oldalszárainak alakja nem egyéb mint a háromlyukas bronzzabla-szár vasból való utánzata. Teljesen hasonló bronzból készült zabla oldalszára a dályai urna-temetőből 1903-ban

[1] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XVI. tábla., 13. ábra.
[2] Arch. Közlemények. XXII. kötet, 84. lap, 2. ábra.
[3] Wosinsky. Tolna vármegye Története. II. köt., 575 oldal.
[4] Wosinsky: Tolna vármegye Története II. CLII. t., 4. ábra
[5] Wosinsky: Tolna vármegye Története II. köt., CXXXVIII. tábla.
[6] Ábránk megfordított helyzetben mutatja.

került múzeumomba.* Még érdekesebb és figyelemreméltó azon körülmény, hogy somlyói hallstatti kurganokból több példány *teljesen hasonló* zablát ástam ki.** Mely újból megerősíti, a ma már kétséget sem szenvedő feltevést, hogy a vaskor első szakában nem csak az Alpesek szomszédságában vert gyökeret, hanem eljutott Erdélybe is. A lovas kurgán-sír mellékletei között van három



MAROS-CSAPÓI LELET. 2/3 n.

csinos bronz korong (2. ábra), melyek a bronz-korongos zablához való bőrkantárt ékítettek, valószinüleg olyképen mint napjainkban is egy-egy a szemellenzőn, egy pedig a homloktáj közepén lehetett elhelyezve. Hogy a bronzkorongok szíjhoz voltak erősítve, annak bizonyítékául szolgál belső felöknek lapos csirja. A bronz-korongokból kettő szélesebb, 2 cméternyi, egy pedig 1½

* Arch. Ertesítő k. f. XIII. t., 1. szám, 35. old., 9. ábra.
** Arch. Közl. XXII. köt., XXIV. tábla.

cméternyi széles szíj befogadására szolgált. Átmérőjük 7 cm. A két szélesebb csirű korong súlya 100—100 gramm. A keskenyebb csirűé 80 gramm. A bronz-korongok öntés útján készültek, és belsejükben forrasztás által nyert megerősítést a szíjat tartó lapos csir. Kisebb-nagyobb, de vékony sajtolt lemezből készült, csiros pitykék nagy mennyiségben fordulnak elő hallstatti sírokban; találtam ilyeneket Somlyón is nagyobb mennyiségben, melyek kisebbített alakjai az itt bemutatott bronz-korongoknak.

Egy érdekes alkotású, karimás hengeres bronz gyűrű is fordult elő a sírleletben (1. ábra), melynek rendeltetését analog leletek hiján nehéz meghatározni. A 3 cm. széles bronz hengergyűrű 5 mm. vastag bronz-lemezből készült és köröskörül 4 mm. szélességben karimával van befoglalva. A hengertest közepén pedig párhuzamosan két, 2 cméter hosszú szíjlyuk látszik. A bronzgyűrű öntés útján készült, melynek peremei közé nyilván a lószerszám kiegészítő részét képező szíj huzatott, hasonlóképen a két téglány alakú lyukban is függőlegeesn jövő szíjak nyertek elhelyezést. Hogy e bronz henger-gyűrű a ló szügyére lógó díszkarika volt-e, vagy egyéb rendeltetése volt a lószerszámok körül, azt biztosan meghatározni nem lehet. De legvalószínübb, hogy ugyanazon czélt szolgálta a lószerszám elhelyezése körül, mint a hallstatti sírokban gyakori kereszt-gombok, melyek összetartották az egymást keresztező szíjakat. A bronz henger-gyűrű belső átmérője 5·5 cméter. Súlya 210 gramm.

Az épen előkerült öt drb agyagedény között egyik ½ m. magasságu, közepén kiszélesedőhenger alakot mutat. A másik 40 cm magas, teljesen hasonlít az előbbihez, azonban a közepén alul levő kiszélesedés körül négy bütyök van elhelyezve. Vonal-diszítéssel ellátott füles és két kisebb fületlen urna zárja be az edény csoportot. Az edények feketés-szürke színt mutatnak és színre hasonlók a somlyói hallstatti izlésü edényekhez. A két nagyobb edény alakja is hasonlít két somlyói agyag edényekhez.[1] A két fületlen és a díszesebb füles urna pedig anologiát talál a csabrendeki sírok edényei között.[2] A munkások kezén elkallódott, lapos csákány és tokos vésőhöz hasonlót somlyói lovas sírban is leltem,[3] úgy szintén hasonlókat ismerünk a hallstatti sírokból is.[4]

SZÉKESFEHÉRVÁRI VASTŐR.

E leletek kapcsán bemutatom a Székesfehérváron lelt érdekes vastőrt, mely csúcsban összefutó alakjánál fogva közel jár a kora La Tene kardokhoz, melyeknek közepén hasonlóan kiemelkedő borda fut végig. A kétélű gerinczes vastőr (ábra) pengéjének hossza 35 cméter nyélnyújtványával együtt 47 cméter

[1] Arch. Közlemények. XXII. köt., 55. old., 1-ső és 3-ik szám
[2] Arch. Közlemények XXII. köt., 46. old., 10. és 7. ábra.
[3] Arch. Közlemények. XXII. köt., XXVI. tábla 354. ábra.
[4] Saken: Das Grabfeld von Hallstatt. VII. tábla, 16—18-ik ábra

hosszúságot mutat. A tört gerincze két részre osztja. Korának biztos meghatározásához hozzá járulna ha a nyélnyújtványon meg volna a kézvédővas, úgy a fogantyu csont vagy faburkolata.

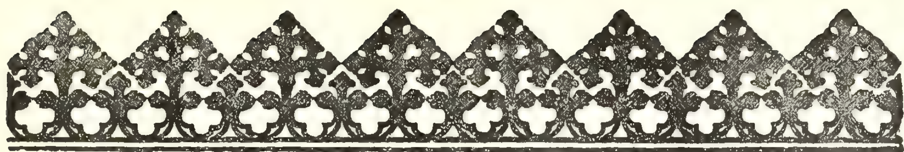
Sümeg, 1908 november. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

III. Dr. JANICSEK JÓZSEF. ÉPÍTÉSZETI RÉGISÉGEKRŐL EPERJESEN. Hogy Eperjesen az építészeti tevékenység — a XVI. században — mennyire karolta fel a renaissance motivumokat, annak egyik ujabb bizonysága azon ékes fejű három csinosz oszlop, a melyek a Konstantin (azelőtt Vármegyeház-utcza) 3. sz. alatti Klein (azelőtt Csizsik-féle) háznak földszintjéről az emeletre felvezető lépcsőnek jobb — támasztó — oldalán foglaltak helyet, legujabban pedig e háznak átalakítása következtében, a mennyiben az épületbe ismét beilleszthetők nem voltak, kidobattak. Megfelelő hely hiján egyelőre a helybeli műkedvelő városi főorvos vette őket gondozásba. Már pusztán régiségüknél fogva is méltán, mert a ház, a melynek kecses díszét képezték, a felirat szerint 1669. évben épülhetett. Az eredeti helyükön állott oszlopok a reájuk nehezedett öblösebb pitvarboltozatokkal, a melyek jóval kisebbek voltak a már régebbi átalakítás nyomait viselő többi érintkező szomszédos boltozatoknál, kétségkívül olyan földszinti oszlopcsarnokok maradványaira emlékeztetnek, a milyenekkel a Gallotsik (Rákóczy) és a Weiszlovits-féle (Fő-utcza 72. sz.) házban is találkozunk. Ime ez is egy bizonyság arra nézve, hogy a felsőmagyarországi renaissance* az épület belső szerkezetére is volt befolyással. A három — helybeli közönséges (kemény) kőből készült — oszlop közül csak egy állott szabadon, a második körülbelül háromnegyed részben, a harmadik egészen be volt falazva. Magasságuk 1·78 méter, a törzs átmérője 0·24 méter. Különösen kecsesen formált ión volutás és kymationos fejeik érdemelnek említést kettős változatban ívelt kidomborodó mértani ékítményű — alsó szélén domború gyűrűzettel határolt — nyakkal. *Ilyen* volutás fejű oszlop csak a Gallotsik-féle házban, ennek emeleti helyiségében** látható, mégis azzal a különbséggel, hogy míg amannak volutái egy síkba esnek s csak egy oldalról, addig emezé tompaszögben kiugranak s két oldalról szabadok. A nyolczoldalú s legfelül léczezetes körgyűrűbe átmenő magasabb talapzaton álló s kissé vékonyodó oszlop törzse felső felén $^2/_3$ részben jó szélesen barázdált, az alsó részén a barázdákba laposabb pálczázat illeszkedik. Az ugyancsak helybeli közönséges kőből készült s négy sarkán is mértani dombormüvi díszű tábla — a mely eredetileg a ház homlokzatán volt, most pedig annak földszinti pitvarában van befalazva — négyszögü. Oldalának hossza 3 centiméter. A drágakövet jelző ékes szemü domború gyűrűbe foglalt 1669. évszám domboruan van kivésve, felette az 1839. (valószínűleg a renoválás éve), alatta I. C. M. betűk olvashatók. A kezdőbetűk alatt alighanem az egykori tulajdonos neve rejlik. *Dr. Janicsek József.*

* V. ö. Pasteiner czikkét a felsőmagyarországi renaissance, barokk- és rokoko építményekről. Oszt. Magy. Mon. XV. 147–176. l.

«A Tarczaiak és a héthársi templom.» Felső-Vidék (Kassa) 1902 májusi, júniusi és júliusi 1—15. számban

** L. Divald Kornél: A felsőmagyarországi renaissance építészet. 1900. 37. l. 24. ábra.



IRODALOM.

I. W. GRÖBBELS: *Der Reihengräberfund von Gammertingen.* München, 1905, ívrét 49. l. 21 képes táblával és 27 ábrával. A sigmaringeni múzeum még 1902-ben szerezte meg e fejedelemség területén előkerült gammertingeni sírmezőről származó leleteket és ezek a leletek oly fényes közzétételben részesültek, milyennek a régibb középkor emlékei ritkán örvendhetnek. A sírmellékletek között voltak, mint máskor is, fegyverek, ékszerek és cserépedények, olyan fajtájuak, melyek a VI—VII. században egész Középeurópában kisebb-nagyobb változatossággal divatoztak. Ezúttal néhány V. és VI. századi byzanczi aranyérem barbár utánzása a sírmező korát nagy valószinűséggel engedte megállapitani. A fegyverek közt a legérdekesebb volt egy pántos sisak és nyilván ennek a kedvéért létesült ez a fölötte fényes és költséges kiadvány. A sisak ahhoz a kis sorozathoz tartozik, mely az archæologusokat és fegyvertudósokat néhány év óta oly élénken foglalkoztatja. Idomuk a kúpformát közelíti meg, a kúp csúcsa irányában fémpántok adják a sisak szerkezetét, a csúcson taréjtartó cső és korong borítja a pántok végeit, alul pedig sávos gyűrű foglalja körül a pántok szélesbülő végét. A pántok közeiben fémlemez borítja a sisak belső bőrsüvegét és az alsó pánt széléről két oldalt arczvédő lemezek csüngnek le, melyek belül hasonlókép bőrrel voltak béllelve. A milyen sajátszerű az alak, oly jellemző a sisak diszítése. Ponczolt díszek ékesítik a pántokat, a pántok közeiben is beponczolt alakokat látunk némelyik sisakon, az alsó pántos gyűrűt rendesen nemes fémből készült lemez borítja, melyen kifelé domborodó préselt állati, emberi növényi s néha geometriai díszek váltakoznak. Gröbbel könyvéből kisebbített formában ismételjük a gammertingeni, most már nagy hírre emelkedett sisak képét. (Ábra.) A fémpántokat ezúttal beponczolt háromszögök ékítik, a közben lévő mezőkön beponczolt durva rajzú négylábú szarvasfélék, halak, növényidomok, központi köröcskék, háromszögek és központi forgó levelü rozetták ékeskednek, az alsó körsáv gyöngyözött szegélyü két vízszintes mezőben hullámzó indaszárak völgyeiben és hullámhegyei alatt madárkák állanak jobbra vagy balra, egy helyütt emberi arcz szakítja meg a szallag indadíszét, mellette feléje ugró két ragadozóval s alatta fenyőtoboz. Az arczvédő lemezeket pikkelymustrát példázó beponczolt körszelvények mustrája borítja.

A pántok és a közbeeső lemezek, valamint az alsó sávos gyűrű és az arczvédők vörös rézből valók és vastag aranyozás erős nyomai maradtak rajtuk. Szerző helyes érzékkel a VI. század közepéből származtatja a sisakot. Néprajzi hovátartozása iránt nem nyilatkozik, csupán valószinűnek tartja, hogy vagy Ravenna, vagy valamely galliai góczpont lehetett e sisakoknak gyártási helye.

Szerző a gammertingeni sisak nyolcz társával is foglalkozik és közöl róluk sikerült ábrákat. Legrégebben ismerjük a szent-pétervári Eremitageban őrzött sisakot, mely talán Francziaország keleti részén találtatott. Legutóbb ismertette Lenz (Zeitschr. für hist. Waffenkunde II. k. 103. l.). Ennek is a váza aranyozott rézből való, míg a pántok közeiben vaspléhből való erős lemezek ülnek. A pántokat beponczolt háromszögek ékítik. A sávos gyűrü elején sima arcz mellett két oldalt oroszlánféle állat, mint sisak védő áll, a mezőben két felől rézfonadékos mustra tölti ki a sávnak ezt a szelvényét, a körülfutó gyöngyözött szegélyű sávban központi körök közt kétágú fák fölött és alattuk galambokat (?) példázó madarak, közben szőlőfürtök és alul rozetták sorakoznak egy-egy fenyőág (?) között, mind domborúan préselt aranyozott ezüst lemezen.

Grenobleban a könyvtárban 1873 óta őriznek egy ily sisakot, melynek az arczvédő lemezei is megvannak még. Vézeronce-on a Rhone mellett találták 1871-ben, a hol 524-ben frankok és burgundok közt döntő csata folyt. Az egész sisak vörösrézből való és aranyozott volt, belül helyenként vaslemezekkel van a rézfal erősítve, csupán az alsó gyűrűs sávot borítja ezüstlemez. A pántokat beponczolt háromszögek ékesítik, az alsó sávon hullámos indaszár vonul végig, föl és lefelé szőlőfürtök csüngnek le róla és fölül nagyobb, alul kisebb madarak állanak, a felső madarakkal horgasvégü kereszt váltakoznak.

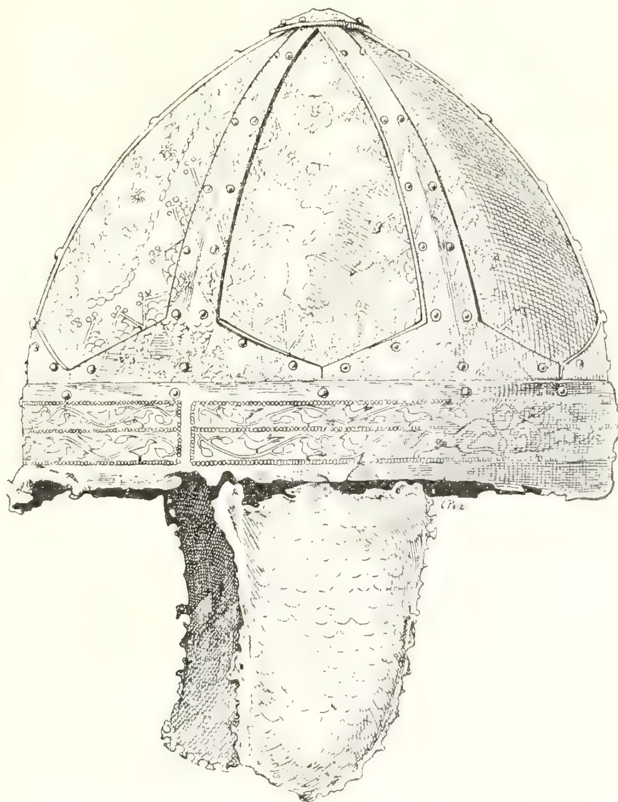
Egy hasonló sisakot 1896-ban Giulianovában Anconától délre találtak; a német császár 1903-ban megvette a berlini Zeughaus számára. A sisak minden része rézből való és erősen meg volt aranyozva. A pántokat ismét beponczolt háromszögek ékítik, egyik pánt tövére keresztet ponczoltak, melynek két karjáról *A* és *Ω* betűk látszanak lecsüngeni, ugyane helyen a többi pánton egy függő koronát, magas lábú víztartó edényt, faágat és még egyszer faágat lehet megismerni. A pántok közti mezőkön vadkanvadászat, egy oroszlán fölött emberi idom, korsó és hal között áll, egy emberi alak ujjas zubbonyban, jobbjában kereszttel, hal és két ragadozó madár fölött, a többi három mezőn állati alakok — mindannyi beponczolt pontokból. A sávos gyűrű pontozott keretekbe foglalt több mezőre oszlik. A kipréselt dombormüvek kétágú fákat ábrázolnak, mindegyik ágról szőlőfürt csüng le, alattuk és fölöttük madárkák kapkodnak a lehulló bogyók felé. A mező szélein a fák között és a két ág behajló szögében központi körök.

A stuttgarti múzeum a gültlingeni sírmezőről szerzett 1901-ben hasonló sisakot. Ezúttal megmaradtak az arczvédő lemezek is. A pántok rézből, a közök vasból valók, a pántok meg voltak aranyozva, a vas felületén nincs nyoma az aranyozásnak. A pántokon és az arczvédő lemezeken beponczolt háromszögek és központos körök, illetőleg félkörök. A sávos gyűrű is rézből való és a fönmaradt kis részt három párhuzamos pontozott vonal két mezőre osztja, a felső mezőben hullámos szőlőfürtös inda vonul, hajlásaiban jobbra álló madarakkal; az alsóban szőlőtő mellett a tő felé forduló madarak.

Dalmácziában Viden 1901-ben találtak egy négypántú sisakot; nem messze tőle 1902-ben találtak egy hatpántút, mindkettő a bécsi császári múzeumba

jutott. Legelőbb C. List értekezett róluk (Jahrb. der k. k. Zentral. Kom. I. 1903, 251. s k. l.) A pántok rézből valók, a közöket vaspléh töltötte ki, a pántok aranyozottak, a vas nem. A négy pántot sűrűn rakott ponczolt köröcskékkel diszítették. A sávos gyűrűt pontozott keretben szőlőfürtös és szőlőleveles inda diszíti meredeken emelkedő hajlásokban.

A hatpántu sisakon a pántokat ezüstlemezzel borították és háromszögökkel diszítették, az alul körülfutó sávos gyűrűt megaranyozták és gyöngyözött keretben sorakozó kör és négyszög idomú mezőket különböző domborművek-



A GAMMERTINGENI SISAK.

kel töltötték meg. Az alakok a hossztengely irányában állanak. Fölismerhetők öszvéren jobbra nyargaló alak, mögötte ág, ez háromszor ismétlődik, háromszor látunk négyszögü keretben tojásdad idomban sorakozó gömböcsöket, ugyancsak háromszor ismétlődik kerek keretben jobbra irányuló meztelen férfialak és vele szemben álló női (?) alak, háromszor látunk négyszögkeretben pálmafát és mellette két ágat, egyszer a köridomban két egymásfelé hajló tekercsvégü inda tölti ki a tért, egyszer kerek keretben jobbra álló szárnyas Eros, kezeivel libát fog, mögötte a körben pálmaág, a kör és négyszögkeretek közti czikkelyes mezőkben madarak, háromszögök vagy indás idomok töltik ki a tért. A sisakokhoz tartozó arczvédő lemezeket is találtak, melyeken aranyozás nyoma és beponczolt félkörökből alakított pikkelydísz van.

Elsassban Baldenheim soros temetőből került elé sisak, mely 1902 óta a strassburgi múzeumban van. Henning tanár értekezett róla külön könyvben, melyre mindjárt reátérünk.

Chalons mellett a Saone folyóban 1903-ban kotrás alkalmával találtak egy sisakot, melyet a berlini Zeughaus szerzett meg. A hat pánt és a sávos-gyűrű alul rézből, a pántok közeit borító lemezek vasból készültek. A csúcsot borító korong és a pántok félkörü ponczokból alakított háromszögekkel és körökkel diszíttettek. Az 5 cm széles alsó sávos gyűrűt sürűn egymás mellett és két sorban egymás fölött vadállatokra vadászó gyalogosok és lovasok dombor-művei töltik meg, közben két helyütt egy-egy szemközt álló mellkép szakítja meg a tömkeleget, helylyel-közzel két egymás mellett álló vagy hajló növény jelzi a színhelyet. *m. p.*

RUDOLF HENNING: *Der Helm von Baldenheim und die verwandten Helme des frühen Mittelaltes.* Strassburg, 8. r. 1907, 92 l. 10 képes táblával és 36 ábrával. Gröbbels díszművének a bemutatásánál röviden megismerkedtünk a baldenheimi sisakkal. Tudjuk, hogy ezt a sisakot germán sírban lelték, mely mellett más sírok is voltak. A leletekről Henning az I. fejezetben ad részletes leírást és az összes leletekről kapunk a 10 táblán fénynyomatú ábrákat. Szerző az első fejezetben foglalkozik a lelet körülményeivel, a sírokkal és azok tartalmával. Az egyik sírban lelt lózabla mutatja, hogy lovas temetkezés is fordult elő és mivel azt hiszik, hogy a zabla ugyanabban a gödörben volt, a hol már előzőleg a sisakot lelték, a sisakról azt tartják, hogy lovas vitéz használta. A második fejezetben szerző a sisakkal foglalkozik és összehasonlítja azt a többi eddig ismert nyolcz sisakkal. Arra az eredményre jut, hogy mind a kilencz sisak úgy szerkesztésüknél s idomuknál, mint a rajtuk észlelhető diszítésnél fogva egy közös, eddig ismeretlen sisak-typust képvisel, bár lelőhelyeik messze esnek egymástól, Dalmácziától s az Adria nyugoti partjaitól a Duna forrásáig és Nackarig, sőt odább a Rhoneig és Sâsneig terjednek. A 9. és 10. táblán a kilencz sisak egymás mellé állított ábrája könnyíti az összehasonlítás követését. Leginkább a pántok és a közbenső mezők idoma szerint a csoporton belül az egymáshoz közelebb álló példányok külön választhatók a többiektől. Az egyik sorozat keskenyebb és hegyesebb csúcscsal bir és a pántok közti mezők idoma tojásdad; ehhez a sorozathoz tartozik, 1. a vézeronci, 2. a Monte Paganoi, 3. baldenheimi, 4. szent vidi első (hat-pántos), 5. szentpétervári sisak, a másik sorozathoz a gammertingi, gütlingeni és châloni sisakok, melyek valamivel szélesebbek, alacsonyabbak, tompább hegyüek és a pántok közti mezők sphæricus négyszög idommal birnak. A négy-pántos második szent vidi sisak magára áll. Már ez a különválás is azt mutatja, hogy a sisakok valószinüleg nem származnak ugyanazon gyárból.

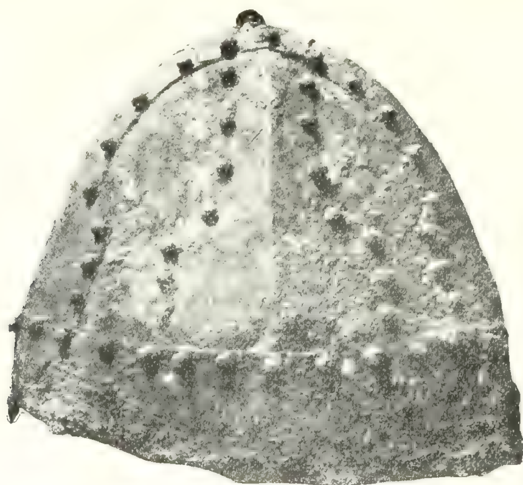
A harmadik fejezetben a diszítésről van szó. Röviden szól a ponczolt díszekről a pántokon és közbenső lemezeken, hosszasan foglalkozik a sávos gyűrűn jelentkező préselt és ponczolt diszítményekkel. Míg amott leginkább geometriai idomok jelentkeznek, addig az alsó sávon sokkal változatosabbak a motivumok; növények, állatok, emberi formák és töltelékül mértani alakok

szerepelnek. Leggyakoribb a végigvonuló szőlős inda, mely legdíszesebb a második szent vidi sisakon.

Többször kétágú szőlők motivumát használják, a két ág ívvé, a törzs néha oszloppá merevedik. Szerző helyesen utal arra, hogy ezek az antik világ diszítő készletéből erednek. Az idézett analogiákat még sok példával toldhatta volna meg. Az egész sáv bekeretelt mezőkre oszlik. Erről az elrendezésről is azt sejti, hogy antik előzményekből indult ki, de példákat nem bir idézni, pedig egy kis körültekintés a császársági kor kisebb terimějü trébelt és préselt bronzműveín számos mintával ismertette volna meg. A baldenheimi és egyik szent vidi sisak sávján jelentkező apró négyszögü és kerek mezőcskék sorozatainál hosszabban időzik. A négyszögü idomok mindig csúcsra vannak állítva és a jelenetek tengelye a sáv hossztengelyével egyezik, tehát az alakok nem a sisak függélyes tengelye irányában állanak, de mintegy feküsznek. Minden egyes keretbe foglalt alakot külön magyaráz és magyarázatára analogiákat idéz szerző. Legtöbbjét a római világ formakészletében leli, egyesekről kimutatja, hogy a keleti művészet motivumaiból erednek. Ilyen az ágaskodó oroszlánnal szembeszálló férfi jelenete, a ki tőrét belédöfi az állat testébe és baljával megragadja annak a fejét. A sávot néha emberi arcz felé fordult két oroszlán szakítja meg. Ennek a motivumnak az előmintáját is megtalálja az ősrégi keleti művészetben, mely azután végig kiséri a görög és római kort és terrasigillatákon is kimutatható. A châlonei sisak sáván a gyalogos és lovas vadászok tömkelegében antik formák váltakoznak keletiekkel, sőt oly vadászok is szerepelnek köztük, a milyenek a Trajanus-oszlop sarmatái közt vannak. Talán kicsit messze megyen az elemzés, hogyha a permi sassanida tálakon ábrázolt lovasokra is utal (49 l.). Keresztjelvények, csupán a két délibb vidéki sisakon az egyik vidin és a Monte Paganobelin vannak — az éjszakiakon nincsenek, a mi szerinte nem véletlenség (54 l.). A typusok magyarázata több tekintetben eltér Gröbbelsétől és vele szemben különös súlyt fektet a diszítés keleti elemeire. A keleti világ a fekete-tenger melléki népek révén hatott a nyugotra, hivatkozik Dácziának keleti telepesekkel való benépesítésére és utal a keleti elemnek megerősödésére a római birodalomban a IV. és következő századokban. A negyedik fejezetben a sisakok keletkezésének a történetét kisérli meg a szerző. Kiindul a kúpos idomból és annak a formának az előmintáit a Trajanus-oszlop keleti segédcsapatainál találja. A kúpos sisak eredetét a csúcsba futó fövegben látja, melyet a keleten ma is széltiben hordanak; hosszan kitér azután szerző a csúcsos föveg európai átalakulásaira, nem fogadja el azt a föltevést, hogy a sarmatajazyg sisakok átváltozásából ered a most ismertetett typus (72. l.), de utal a British múzeumban őrzött, állítólag Arsaces korából való parthus sisakra, melynek képét Percy Gardener (The parthian coinage (1877) frontis piéce) szerint ábrában ismétel; idéz továbbá ugyancsak Gardener alapján egy más parthikus sisakot (ábráját adja a 74. lapján) és mint a mostani csoporthoz legközelebb állót bemutatja a Br. Museum assyr szobájában 222. sz. alatt őrzött bronze-sisakot (ábrája a 75. lapon), melyről azt tartják, hogy sassanida származású és valószinüleg az V. századból Kr. u. ered. Ábráját itt ismételjük. Ez a sisak formája és pántos szerkezete is ugyanolyan, mint

az említett kilencz sisak és alig lehet kétség az iránt, hogy Henning helyes nyomon jár, mikor ezt tekinti az európai analogiák ősének. A sisakokkal többször arczvédő lemezeket és vaskarikákból font nyak vagy mellvédők maradványait találták; a keleten is dívtak ilyenek és H. számosabb példát idézhetett volna onnan a korábbi és későbbi középkori emlékekről.

A záró fejezetben szerző az előbbiek alapján megkisérli a sisakok korbéli és néprajzi megállapítását. Úgy látja, hogy a gültlingi sisak a legrégibb idomot képviseli és lehetségesnek véli, hogy ez még az V. században keletkezett, a gammertingi valamivel fiatalabbnak látszik. A germán temetőkben előfordult példányok szerinte nem tanúskodnak germán származásuk mellett, a germánok csak átvették. Általában nem is volt szokás náluk sisakot hordani. Az ő fejdíszük a homlokra kötött szallag volt. Csak a VI. században tűnnek fel a



ÁLLITÓLAG V. SZÁZADBELI SASSANIDA BRONZ SISAK
A BRITISH MUSEUMBAN.

déli germánok fejedelmeinél sisakok. A germánok átvehették oly néptörzstől, melylyel közeli szomszédságban éltek és a mely maga Ázsiából kaphatta. Ily néptörzsnek véli az alanokat (84. l.), mivel az alanok a vandalok társaságában 406-ban már a Rajna táján vannak. A következő évtizedekben Gallia külömböző részeiben telepednek meg alán csapatok. Henning chronologiai megállapítása valószinüleg nagyon közel jár az igazsághoz — a kérdéses sisakok az V—VI. századokban keletkezhettek; az a föltevése is elfogadható, hogy Perzsia e sisaktypus kiinduló pontja. Kevésbé meggyőző az a véleménye, hogy egy nép, az alánság volt a typus terjesztője. Hogyha csakugyan Perzsiából kapta a nyugoti világ a typust, akkor több útja és módja volt, hogy befogadhatta. A sisakok közt egy sincs olyan, mely ne tanúskodnék a római birodalom területén régóta dívó technikáról és diszítő izlésről. Hogy több keleti forma is van a diszítő motivumok közt, az annál kevésbé meglepő, mert Syria elfoglalása óta szakadatlanul hatol be a birodalmi ötvösségbe a keleti izlés. Hasonló sisaktypusnak

a római birodalom területének különböző pontjain való föltünése külsö támadó nép segítségével alig lehet kielégítő magyarázat. E sisakok typusa mielőtt barbárokhoz jutott, nyilván a római hadseregben volt használatban. A római hadseregnek nem volt egységes a fegyverzete, nem is volt minden időszakban ugyanolyan. A mióta a perzsák ellen hadakoztak, nem egy újítást hoztak be onnan a római seregbe. A pántos sisak és a vele járó sodronyos vért is ily átvétel lehetett. A clibanarii vagy kataphractarii, a kik 311-ben Maxentius seregében a turini csatában küzdöttek, szintén a perzsa vértes-lovasság mintájára szervezett csapat volt. Lehet, hogy épen az ő sisakjaik voltak a sokat vitatott kilencz pántos sisak ősei. *Hpl.*

THE HANDBOOK TO THE ROMAN WALL, BY THE LATE J. COLLINGWOOD BRUCE. Fifth edition. Revised and corrected dy Robert Blair. London & Newcastle-upon-Tyne. 1907. 8 r.

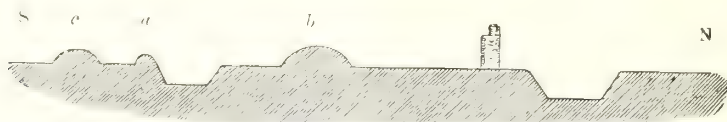
Nem tudományos könyv ez első kiadásában 1863-ban megjelent, most, ötödik kiadásában 277 lapos kötet, hanem, a mint második czíme mondja, «a guide to tourists traversing the barrier of the Lower Isthmus», vezető az alsó isthmus határvonalán járó turistának. Ez az alsó itshmus Nagybritannia szigetének a Tyne folyó torkolata és a Solway Firth közt levő földszorosa, ellentétben a keskenyebb felsővel, a Firth of Forth és Firth of Clyde között.

Tudjuk, hogy a római hódítás a sziget e két legkeskenyebb részét használta fel a meghódított provinciák védő vonalaiúl, a délin volt a vallum Hadriani, az északin a vallum Antonini Pii nevű erődítés. Most, amikor a római birodalmi limes felkutatásának kérdése kezd nálunk is előtérbe lépni, azt hiszem, az ügy érdekében fog állani, ha a legjobban átkutatott, de nálunk legkevésbé ismert római határerődítéssel, a vallum Hadrianival foglalkozó könyvre hívom fel az érdeklődők figyelmét. A germaniai limesnek sok megoldatlan kérdése nálunk is könnyen félrevezette a szakszerű vagy a szakszerűség látszatával dolgozó kutatókat, még inkább magában a modern Germániában, a hol a roppant gondossággal folytatott kutatások és ásatások akkora adathalmazt gyűjtöttek össze, hogy feldolgozásuk maig sem készülhetett el. A nagybritanniai kutatók kedvezőbb helyzetben voltak. Hübner a Corpus Inscriptionum Latinarum VII. kötetében 1873-ban tudott térképet adni a vallum Hadrianiról s Kiepert 1893-ban (Formæ Orbis Antiqui XXVI. lapján) Hübner alapján adja a vallum Hadrianit 1 : 1.000,000 méretű melléktérképén. Ugyancsak Hübner a Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie *Britanni* czikkében emlegeti (1897-ben) a britanniai erődítések építését, mint Britannia történetének ismert részletét.

Annál meglepőbb aztán, ha e kis könyvvel elmegyünk a vallum Hadrianit meglátogatni, hogy 1897 óta is mennyit dolgoztak a kutatók a vallum vonalán és mennyi apró eldöntetlen kérdés maradt még. A kutatók szerencséje azonban, hogy ha újabb meg újabb kérdések merülnek fel, mindig akad egy-egy Mæcenas, magánember vagy társulat (főleg a Society of Antiquaries of Newcastle-upon-Tyne), a ki a kérdés megoldásához szükséges anyagi áldozatot meghozza. Az állam, — talán a prætor minima non curat szép elve alapján — nem avatkozik sem a kutatásokba, sem a kiásott régiségek vagy romok védel-

mezésébe. De nincs is szükség reá. Volt alkalmam látni *Isurium* maradványait (Aldborough, Yorkshire), a hol a falusi gazda a telkén talált római mozaikot se el nem rombolja, se el nem adja, hanem in situ kőházat emel föléje és 3 peny belépődíjért mutogatja, ugyanott, a hol a földesúr gyönyörű parkjának legszebb dísze Isurium város falának benne fel-feltünő egy-egy részlete s parkja egyik sarkát egy kis múzeum foglalja el, a melyet a szeretetreméltó házigazda, Andrew Sherlock Lawson Esquire büszkén mutogat látogatójának: there is my museum.

A Handbook, hogy visszatérjek rá, rövid irodalmi és történeti tájékoztatás után összefoglaló képet ad az erődítés rendszeréről. Az erődítés tulajdonképen kettős: egy *murus* és egy *vallum* húzódik végig a két tengerpart között. Egymáshoz való viszonyukat a Handbook 21. lapjáról itt átvett keresztmetszet mutatja be. (1. ábra) Észak (N) felől kezdve találjuk előbb a murust az



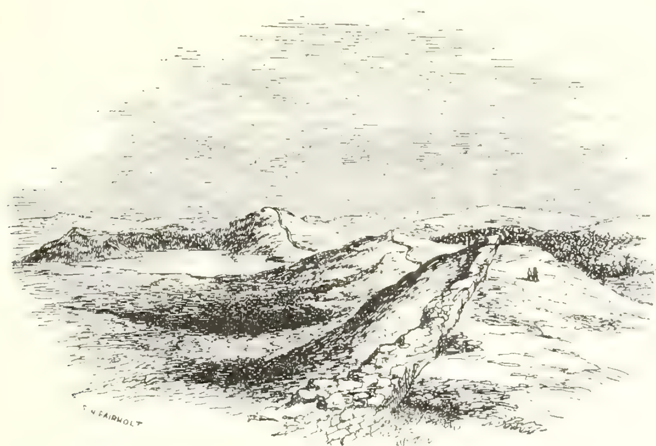
1. ábra.

előtte vonuló árokkal, mögöttük a kettős vallumot *(b* és *c)*, egy köztük elvonuló és déli oldalán kis földhányással *(a)* szegélyezett sánczczal. Hozzájok tartozik még a katonai út, a mely a két erődítés között vonúlt tengertől—tengerig, tábortól-táborig. A kettős erődítés erősebb védelmi homlokzata (Horseley szerint) a déli, a mit könnyü Agricola szavaival megérteni: jam pridem mihi decretum est, neque exercitus, neque ducis terga tuta esse (Tac. Agr. 33.). Észak felé ellenben a murus erejét nem annyira magának a murusnak a fekvése, hanem a vele épített erődrendszer adja meg. A murus és vallum közt állomásozó őrség ugyanis mint határőrség a mai előőrs-rendszerre emlékeztető elhelyezésben lakott és őrködött. Előőrs-tartalékul nagyobb castrumok voltak a vallum mentén, főőrsök szerepében kisebb castellumok állottak (egymástól való távolságuk átlag egy angol mértföld, azért angolul mile-castlenak nevezik őket), végül a murusba épített őrtornyok őrsége, mint tábori örsök figyelték az ellenséget.

A murus megállapítható hossza $73^{1}/_{2}$ angol mérföld (118 kilométer), a vallum mind a két végén 3—3 mérfölddel rövidebb, tehát 9·6 kilométerrel kevesebb. A két erődítés egymástól többnyire alig 30—40 méternyire húzódik, azonban helyenként a talajviszonyokhoz képest eltávolodnak egymástól, 7—800 méternyire is.

A murus, a melynek egy képét itten a Handbook 164. lapján levő ábra (2. sz.) ismétlésével bemutatjuk, teljes magasságában sehol sem maradt meg; a maradványokból következtetve azonban mintegy 18 angol lábnyi, 5·5 méternyi lehetett. Vastagsága változó, van 7, van $9^{1}/_{2}$ angol láb (2·15—2·90 méter) vastag darabja. A murus mentén az őrtornyok (csak kettőnek a maradványait lehetett részletesen megmérni) a falba belemélyített belső helyiségekkel, befelé

(délfelé) kiugró falakkal épültek. A mérföld-castellumok átlag 50×60 angol láb (15×18 méter) méretűek, míg a castrumok, a melyeknek helyőrségeit a Notitia is felsorolja, külömböző nagyságuak. Az ásatások alkalmával elékerült maradványok főképen három helyen vannak összegyűjtve, a Pons Aelii helyén épült Newcastle-upon Tyneban a Blachgate Museumban, a Chesters (Cilurnum) kiásott maradványai mellett létesített magán (Mr. Clayton-féle) múzeumban és Carlisleban a Tullie-house múzeumban.



2. ábra.

A Handbook inkább a hely szinén látható maradványokra fektet súlyt s különösen az Appendixében levő utasítások Cilurnum, Borcovicus (recte Boriovicium), Vindolana és Amboglauna meglátogatására igen hasznavehetők. A maradványok tanulmányozása a daciai és pannoniai maradványok szempontjából is igen érdekes, itten elég arra rámutatnom, hogy a cohors I. Aelia Dacorum Amboglaunában, a cohors I. Britannica miliaria c. R. Pannoniában és Daciában, a cohors I. Ulpia Brittonum miliaria Daciában állomásozott, azaz, hogy a mai Angol- és Magyarország akkori lakói a mainál sűrűbb érintkezésben voltak, a fennmaradt emlékeknek szembeötlő egyezését e szerint nemcsak az egyidejűség teszi érthetővé.

Bruce könyvét melegen ajánlom mindenkinek, a ki a britanniai murus és vallum iránt érdeklődik. Ára 2½ shilling. *Dr. Finály Gábor.*

WISSENSCHAFTLICHE MITTHEILUNGEN AUS BOSNIEN UND DER HERZEGOVINA redigiert von dr. Moritz Hoernes IX. kötet 1904. 8 r. 581. l. 97 képes táblával és 308. ábrával.

A kötet élén Kállay miniszter emlékére készült Scharff-féle domborműves lemez fénynyomatú lemeze áll és a meleg hangú sorokban méltányolja Hörman és Hoernes az elhunyt államfi nagy érdemeit a két tartomány tudományos fölkutatása dolgában, melyekről a «Mittheilungen» kilencz vaskos kötete is közvetlen tanuságot tesz, mert ez a fölötte hasznos vállalat is neki köszöni keletkezését és sikeres fejlődését. A kötet első, historiai részében két fontos köz-

leményt kapunk. Számos fényképes fölvétel, alaprajz, látkép, képes tábla és ábra kiséretében ismerteti dr. Truhelka Ciro a Száva mellékén Donja-Dolina közelében fölásott præhistorikus czölöptelepet és a közelében létező temetőt. A czölöpszerkezet fölötte érdekes képet nyújt a bronzkor végére több századon át ott létezett sajátszerű telepről és a házak gerendái, padlója, a közbenső széles folyosó és az épületeket megtámasztó gerendák csudálatos épségben maradtak reánk. Ezuttal az 1904-ig megejtett munkálatokról ad a szerencsés kutató dr. Truhelka számot. Nagy dicséret illeti nehéz, kellő körültekintéssel folytatott szorgoskodásáért. A czölöpházlakokon kívűl számos érdekes lelet jutalmazta a fáradozást. Egyebek között megállapította az ott használatban állott tűzhelyek formáját és szerkezetét. Szerencsésen magyarázza az eddig rejtélyes szerepű agyaggúlák szerepét, melyek ott is sok száz számra találtattak. Úgy látszik, helyes a föltevése, hogy e gúlákat hevítették és a víz melegítésére használták. Az agyagorsókról azt a valószínű véleményt nyilvánítja, hogy hálónehezékekül használták. Hallstattkori hiteles környezetben előkerült egy lószárcsontból készült korcsolya, mely Herman Ottó magyarázatát e csiszolt szárcsontok őskori szerepléséről újabb fontos támponttal gyarapítja. A sokfajta agyag, kő, csont és fémtárgy sokaságát a czölöplakók sírjaiból előkerült rokon tárgyak egészítik ki, úgy hogy már most is meglehetős teljes képet kapunk a donja-dolinai őslakosság szokásairól, izléséről és iparos képességeiről.

Truhelka értekezéséhez csatlakozik Woldřich czikke az ott talált emberi és állati csontokról és Maly közleménye az ott gyűjtött növényi magvakról és gyümölcsökről.

Az első rész második becses dolgozata Patsch Károlytól való. Már évek óta járta be a régi Dalmatia területét és útjain gyűjtött arch. adatairól földrajzi sorrendben már megelőzőleg öt terjedelmes czikkben adott áttekintést; a mostani hatodik közleményben eljutott a régi Dalmatia nyugoti vidékére. Legbecsesebb az az eredménye, hogy Županacban megállapítja a római Dalmatia fővárosát Delminiumot és ott a Crkvina nevezetű dülőn fölásta a főváros forumát. Kapjuk a forum és falainak részletes képét és számos kisebb-nagyobb lelet leirását és ábráját. Ugyancsak Županacban az ottani katholikus temető területén (karaula) is sikeres ásatás folyt. Eredményül két dombormű képét vesszük, egyik a vadászó Diánát, a másik Diánát és Silvanát ábrázolja, ezekhez oltár és architectonikus töredékek járultak. Eminovo Selón római téglavető maradványai kerültek elő. A Županac völgy más helyén is létezett római telep: Borčani római sírládák, sírtáblák s egyéb építészeti töredékek gazdag lelőhelyének bizonyult. A Lušva völgyében fekvő Hau-Compagnie Vitéz területén ólomból való domborműves táblácskát találtak, a minők legsűrűbben Pannoniából ismeretesek (V. ö. Arch. Ért. 1903. 343. skl.). A konjicai kerületben mintegy 22 nögyszögmérföldön nem kevesebb mint 19 római telep nyomait fürkészte ki szerző. Konjicában magában két mythræum maradványa került elő. A síremlékek domborművei az oda való belföldi nők népies viseletét engedik fölismerni. Homoljében síremlékek tetején állott fekvő oroszlánokat ábrázoló szobrok kerültek elő, a minők Dalmatiában ritkábban, Pannoniában és Daciában sűrűn találtatnak. Az oroszlánok ez ábrázolásokban kosfőre vagy bikafőre rakják első tenyerüket, a miért

Cumont úgy vélekedett, hogy e jelenetek a Mithras vallással függnek össze. Mostartól éjszaknyugotra Potoci mellett szintén létezett virágzó római telep. Innen is közöl szerző egy érdekes Mithras-emléket. A közeli Vratnica-Lisičiči-ben is volt egy mithracum, az alapítója ciliciai szarmazású aphrodisiai polgár volt, a kiről tehát valószínűséggel mondható, hogy a keleti vallást magával hozta hazájából. Mostarban és környékén többször hamutartó urnákat találtak, ezeket külön szakaszban tárgyalja szerző. Mostar és Ljubuški közt terült el a brotujoi kerület, hol szintén többször találtak római régiségeket. Legbecsesebb egy 10·5 cm. magas bronzszobrocska, mely görbe kürtbe fuvó ifjut (cornicen) ábrázol Erdekes az a szakasz, melyben a Narenta folyó fontossága a külső kereskedés szempontjából kerül szóba. A forgalmat e vidéken lelt, külhonból származó agyagárúkon észlelt gyári bélyegek tanusítják és érdekesek azok az adatok, melyek mutatják, hogy a Dalmatia tengertúli kapcsolatban volt Éjszaki Afrikával, nevezetesen Numidiával, a mit leginkább Herczegovinában lelt afrikai érmek és mindkét római területen lelt föliratos emlékek tanusítanak.

A Wissenschaftliche Mittheilungen X. kötete 1907-ben jelent meg. Ebben Ippen albániai emlékeket ismertet; ezekből mindössze három őskori rézszerszámot emelünk ki a skutarii vidékről. Čurčič a petrovaci kerületet utazta be és az ott bejárt ősi földvárakat ismerteti, néhány őskori leletet is ír le. Egyebek közt Velika gradinából közli egy ötkorongos zománczos antik fibula rajzát (372. l. 17. ábra) Úgy látszik, hogy ezek a fibulák nemzetközi árúczikk gyanánt járták be a római világot, mert más országokból már négy darab szakasztott ily zománczos fibulát ismerünk. A X. kötet legbecsesebb közleménye a mi szempontunkból egy tanulmány dr. Eduárd Richter tollából, melyben a boldogult geographus az eddigi helyrajzi és rég. kutatások fölhasználásával Bosznia régi műveltségének képét adja (403. skl.). *a. b.*

MATÉRIAUX D'ARCHÉOLOGIE EN BULGARIE. Sixiéme partie par V. Dobruský a sophiai nemzeti muzeum jelentései I. kötetének 1. füzete gyanánt 1907-ben megjelent bolgár nyelvű kiadvány franczia tartalomjegyzéke és 149 képes ábrája révén a bolgár nyelvet nem értő olvasókra nézve is becses. Három szakaszra oszlik. Az elsőben szerző a Glava Panega forrásai közelében felásott Asklepios szentély romjait és az ott lelt emlékeket tárgyalja. A legtöbb dombormű természetesen Asklepiosnak, Hygieiának és Telesphorosnak szól. Vannak emlékek, melyeken ugyan ezek ábrázoltatnak de Silvanusnak és Dianának is szólnak az ajánlások. Vannak olyan emlékek is, melyek a thrák lovast ábrázolják, de a felirat a gyógyító istennek és leányának szólnak. Máskor a feliratok is e hazai istennek szólnak, vagy csupán a képét látjuk ajánlói nélkül. Némelykor a domborképe mellett Silvanus és Diana szerepel. Egynéhány Silvanusnak, Artemisnek vagy Artemissal társuló Asklepiosnak van szentelve. Ez isteneken kívül Aphrodite, a nymphák és egyszer Apollo is van képviselve az áldozati emlékek közt. Thrakia más vidékein lelt Asklepios-emlékek csatlakoznak az érdekes sorozathoz.

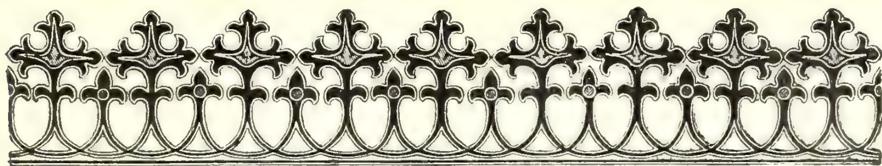
A második szakaszban a thrák herosnak szentelt emlékeket gyüjti egybe a szerző az ország külömböző vidékeiről. A kik a thrák törzsök e sajátos

istenségének rejtélyeivel foglalkoznak, itt gazdag anyagot kapnak ; szerző a reá vonatkozó irodalmat meglehetős teljességgel ismeri és idézi. Kivánatos, hogy becses anyagát, mely a kérdéshez több tekintetben újabb érdekes mozzanatokkal járul hozzá, általánosabban elterjedt nyelven is közzétegye. Csak akkor birnánk kellő tájékozottsággal hozzászólni, a mi annál inkább kötelességünk volna, mert analog emlékek hazánkban leginkább a déli és délkeleti részeken gyakran akadtak, a miről szerzőnek is tudomása van.

A harmadik szakaszban Dobruský Zeus, Hera, Pallas-Athene és egyéb istenségek számára készült domborműveket, szobrokat, érmeket és feliratos táblákat ismertet. Ezek közt van egy oltár (172. l.) Jupiter, Sabazios és Mercurius tiszteletére. Az ismertetett emlékek — néhánynak a kivételével — ez idő szerint már a sophiai muzeumban őriztetik, mely a Balkán vidék leggazdagabb római lapidariumai közé tartozik. *a. b.*



XVI. SZÁZADI VADÁSZSERLEG SODRONYZOMÁNCZOS KUPÁVAL AZ ORSZ. IPARMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN.



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

SOPRON VÁRMEGYE ÉS SOPRON SZ. KIR. VÁROS RÉGÉSZETI TÁRSULATÁRÓL. Mióta e társulat ügyeinek vezetését dr. Esterházy Miklós ő herczegsége vette át, a társulat fejlődése nagy haladásnak indult. Ennek legfényesebb eredménye a közművelődési ház megszerzése. A nemzeti kultura e templomainak hivatása és hatása országszerte ismeretes; de jelentőségük sehol sem szökik annyira szembe, mint éppen az ország nyugati határszélének városaiban. A művelt Nyugatról érkező idegen itt nyeri hazánk műveltségi állapotairól az első, tehát legmaradandóbb benyomásokat. Nagy sor számába megyen tehát, ha e városok műveltsége minden ízében magyar.

Még három éve sincsen, hogy jelentést tevő szóbahozta a kulturpalota ügyét és íme, az ige már testet öltött, az óhaj már valóvá vált. A társulat megvette Sopron legszebb terén, a Deák-téren, az ev. tanítóképzővel szemben fekvő antik-stylű Lenk-féle villát 3120 négyzetölnyi parkszerű kertjével és melléképületeivel egyetemben 160,101 koronáért, mely vételárhoz az állam 100,000 koronás segélyösszeggel járult hozzá. Soha ilyen alkalmi vétel! Minden hozzáértő szerint vagy a főépület, vagy a terület van ingyen. Most a társulat azon van, hogy a vételárhoz meg adoptáláshoz szükséges összeget társadalmi úton összegyűjtse.

Az ügy szerencsés lebonyolítása körül a főérdem a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségeé, mely áldásos működésének itt örök időkre szóló emléket állított.

E nagy feladat megoldásán kívül a társulat ügyet vetett arra is, hogy gyűjteményeit részint ásatások, részint vételek útján gyarapítsa. Szép sikerrel járt mind a kettő.

Jelen tudósítás röviden az ásatásokról számol be.

A *süttöri* határban, bent a Hanságban, a Jakab-szigeti dülőn román-stylű kisebb kápolna alapfalait tárta fel az ásó. E kápolna alkalmasint a tatárjáráskor pusztult el. A falak nagyobbrészt széles, lapos és aránylag vékony téglából épültek, melyet valószínűleg a *széplaki* agyagból vétettek. A kis apsis fenekét homokkőből való lemezek borították. A kápolna belsejét, daczára kicsiségének, két pillérsor három hajóra osztotta. Kisebb csengetyű darabja, meg tömérdek sok vasszög volt az egész lelet.

A szóbanforgó dülő valóságos sziget gyanánt, mintegy két m.-nyire emelkedik ki a Hanyból észak-déli irányban. Felületén mindenféle praehistorikus, meg későbbi korokból való cserepek hevernek, miért is e terület bővebb méretű ásatásokra igen is érdemes.

A *rábapordányi* határban fekvő Tarcsay-domb sok neolith-kori, továbbá hallstatti, la tènei és római maradványokkal szolgált. A neolith-kori leletek közül kiválik egy gyalualakú kővéső, mely eddigelé a legnagyobb a megye területén talált hasonló vésők között. A domb derekán terjedelmes la Tène-kori temető volt; az ebből kikerült leletek nagyobbára Farkas Domonkos plébános magángyűjteményét gazdagítják. A szerte-széjjel fekvő sok szilánk, nucleus, meg tömérdek cseréptöredék a praehistorikus telepek hosszú időtartama mellett szólanak. A római időkre sok párkányos tégla- meg edénytöredék, továbbá egy rendkívüli nagy, homokkőből faragott, de jeltelen koczka emlékeztet.

A *soproni Purgstallon* folytatott ásatások jó sikerrel jártak. E hegygerincznek északi oldalán, a legszélsőbb földsáncz közelében nagyobb putri került feltárás alá. A megásott terület kiterjedése 68 m^2 volt; az ásó munka egészen a termésszikláig, tehát majdnem két m.-nyi mélységig terjedt. A feltárás 28 különböző nagyságú és czifrázatú pereszlen (orsópörgetyű vagy agyaggyöngy) és vagy 60 kisebb-nagyobb plasztikus agyaggyúrmány-töredék felfödésével járt. Ez utóbbiak egyike-másika akkora, hogy származó alakjának rendkívüli nagynak kellett lennie. Sajnos, hogy összeillesztésük minden fáradozás ellenére, sehogysem sikerült, mert legkevesebb húsz különböző példányból erednek. Van a többi közt néhány gyíkféle állat fejére emlékeztető nagy darab, melynek fölülete kopott reszelőféle díszítésével önkéntelenül krokodilus-féle állat benyomását teszi. Ugyancsak pórázon kell fogni a képzelőtehetséget, hogy Egyiptom befolyására ne gondoljon az ember.

Az egyéb edénytöredékeknek se szeri, se száma. Annyi itt a különböző száj-, fenék- és füldarab, hogy ebből nemcsak az edények sokféleségére, hanem egyúttal a putri lakott voltának hosszú idejére lehet következtetni. Meglepő azonban az, hogy e rengeteg halmazban csontmaradványnak jóformán semmi nyoma sem volt, holott a purgstalli putrik rendesen ebben ugyancsak bővelkednek. Még különösebbnek tetszik e körülmény, hogy a tüzelés nyomai minden zegben-zúgban nagy sűrűen fordultak elő. Tetézi ezt a különösséget még az a körülmény is, hogy egy-két ütőkövön, meg egyetlenegy kovaszilánkon kívül semmiféle más szerszám vagy egyéb más eszköz nem fordult elő. Egyike ez amaz eseteknek, hol csütörtököt mond mostani tudásunk.

A hegygerincz ugyanez oldalán, de jóval odább K-re, olyan putri akadt, mely tisztára csak la Tène-kori cserepeket tartalmazott. Ez ama közönséges tapasztalatoknak újabb igazolása, hogy hazai őskori telepeink nemcsak egy, hanem különböző időszakokban szolgáltak lakóhelyül.

A purgstalli sírhalmok közül az egyik megint figurális díszítésű urnával kedveskedett. Tizenöt évi szünet után az első eset, hogy ilyen urna megint akadt, pedig ez időközben legalább is vagy 60 halom került feltárás alá.

Az urna összeillesztése, mert szörnyű sok darabra törött össze, még nem sikerült teljesen. Mindazonáltal kitetszik, hogy egyike a legérdekesebb figurális díszű urnáknak. Az eddig talált e fajta urnákon a férfialakok is rövid szoknyát (fustanella) viselnek; a mostani urna nyaka mezején oly lantot pengető férfialak látható, mely nadrágot visel. *Ez tehát kosztüm dolgában igen érdekes egy eset.*

A női alakok is feltünnek ruhájuk változatosságánál fogva. A szabás már a geometriai stylű ábrázolásnál fogva is valamennyinél egy és ugyanaz, de a szoknya czifrázata más meg más, jeléül annak, hogy életben e ruhadarabok a kelme színére, de meg a díszítésre nézve is eltértek egymástól. Az egyik női alak nyakát torques ékesíti. Valamennyinek haját gyöngyök díszítik, melyek kétoldalt füzérként lógnak alá. Egyik női alak alatt az urna öblösödése átmenetén jobbra és balra menő réczealakú madár silhouettjei látszanak. Magán az edény öblén is több alak látható.

A halmokban talált egyéb edény mind a szokott hallstattkori typusból való. Fémből csak egy vastorques meg két késpenge került elő. Az egyik halomból nagyobb darab nyírfagyanta fordult ki ; ezt a gyantát a hullaégetésnél használták, egyfelől azért, hogy a hamvasztást gyorsítsák, másfelől azért, hogy a kellemetlen szagot tompítsák.

A *harkai* határból is érdekes dolgok kerültek. Itt a községtől DNy-ra emelkedik a Soproni Hegységben az alakja szépségéről érdekes *Himmelsthron* széles, magára álló kúpja. Rajta sok a hallstattkori, meg a la Tène-idő emléke. Innen került vakondok túrásából egy igen szép kelta arany pénz a Nemzeti Múzeumba. Ettől a kúptól kicsit EK-re van a boráról híres *Sonnenberg* és ettől ismét tovább É-ra a Sopron város tulajdonában lévő *Pfennigswald* hosszú gerincze. Ennek déli széle alkotja az Eigraben martját, melyen a harkaiaknak néhány szőlőjük és egy-két egyéb földjük is van.

Értelmes harkai gazda figyelmeztetése folytán e földek kutatás alá kerültek. Az egyik helyen az ásó tüzelővermet tárt föl, melyben vagy 70 kisebb-nagyobb rosszul égetett agyaggúla össze-vissza hányott-vetett rakáson feküdt. Ez a rakás a nagy sietséggel velejáró sedrésség képét mutatta. Bent a rakásban a gulák közt majdnem méternyi távolságban egymástól két nagy darab töredék találkozott, melyek szorosan egymáshoz illenek és igen nagy agyagalakot eredményeznek, mely hat, emberformájú lábon áll. Vastag dereka lapított hengeralakú és két végén szarvalakúlag emelkedik fölfelé, de mindkét hegye vagy befejező része letörött és a leggondosabb kutatás ellenére sem került meg.

Az előforduló cseréptöredékek a hallstatti kor legelejéről valók, sokon a bronzkori jelleg még túlnyomó.

A szőlők fölötti cserjés utkutatása sok cseréptöredéket, több agyaggúlát és összesen 23 darab alaktöredéket szolgáltatott, melyek mind a szőlő ültetése alkalmával kerültek felszínre, majd azután mostani helyükre.

A monstrum alak, valamint a többi alaktöredék szakasztott mása a soproni Purgstallról és egyéb más őstelepekről holdkép néven ismeretes gyúrmányoknak.

Mind ez alakok jelentése még ma is kérdéses. Még csak a nevük sincsen tisztába hozva. A holdkép (Mondbild) névre a svájczi czölöpépítményekben talált első e fajta alakról tettek szert, melyet találója, nem tudni, mi okból, erre a névre keresztelt. Annyi bizonyos, hogy a mi gyúrmányainknak, eltekintve a hold sarlójára némileg emlékeztető alakjuktól, édeskevés közük a holdhoz. Mindkét fennálló szarvalakú águk hol kos-, hol bika-, hol meg szarvasfejjel végződik; testük pedig majd négy, majd csak egy, vagy pedig, mint a harkai, hat lábon áll, sokszor pedig külön kialakított talpon nyugszik.

Kevéssel azután, hogy az A. É.-ben a purgstalli első e fajta alakok ismertetése megjelent, Meringer osztrák tudósnak a Feuerhunde-ről írt czikkében a purgstalli alakokat is ezek közé sorozta. Wosinski több-kevesebb huza-vona után ráállott e magyarázatra, nyomába mások is léptek és így mai napság szerte-széltében járja a tűzkutya-féle elnevezés.

De hát mi is voltaképen ez a «tűzkutya»? A kik még emlékeznek a nyitott tűzhelyekre, jól tudják, hogy ez nem egyéb, mint a nyársnak forgatására berendezett alkotmány, mely vasból készült. Négy a lába, dereka szélesebb vaslemez, melynek két végéből egy-egy ág emelkedik fölfelé, oldalvásti mellékágakkal, tetején pedig szarvalakú villával. Párosával használták; az oldalvásti ágakon vagy fent a szarvakon keresztül fektették a nyársat, a szerint, a mint közelebb vagy távolabb akarták hozni a pecsenyét a parázshoz. Ezt az eszközt híjja a német tűzkutyának. Néprajzi gyűjteményeinkben sokféle változatban láthatjuk ez alakokat, melyeknek ágainak, kivált pedig legfelső szarvainak alakításában szabad szárnyalásra ereszthették kovácsaink képzelőtehetségüket. Alkalmasint ilyen czifrább nyárstartók indíthatták az osztrák tudóst arra, hogy a praehistorikus alakokat is a tűzkutyák sorába iktassa.

Ehhez azután igazán erős képzelem kell. De teljes félreismerése ez még a praehistorikus emberek rendkívüli mód kifejlett gyakorlati érzékének is. A nyársnak támogatására elég volt neki az élére állított kő, vagy az oldalágas czövek. Igaz, hogy az ősember, mint a természet ölén élő ember, nem igen takarékosan bánt az idővel, ráérni majdnem mindig ráért; de annyira még sem, hogy az annyi fáradsággal, meg gonddal készült és sokszor igen is ékesen díszített, törékeny alakokat olyan közönséges czélra használja, milyen a nyárstartók rendeltetése. Hiszen minden pillanatban ki voltak téve a csorbulás, csonkítás, meg törés veszedelmének.

De ha már minden áron a tűzhelyre kell állítani ez alakokat, akkor sem tulajdonítható nekik valami gyakorlati czél, hanem igenis valami magasabb, akár kultuszbeli jelentőség. Hogy semmi esetre sem szolgáltak valamely gyakorlati czélra, kitetszik már előfordulásuk ritkaságából is.

Hosszú tapasztalásból ki lehet mutatni azt, hogy oly telepeken, *a hol ez alakokat gyártották*, átlag minden *harmadik* lakóhelyre esik idevágó lelet, míg az ilyen telepekhez tartozó nekropoliszokban legfölebb minden *tizenötödik* sírból kerülnek ki ez alakok.

De hátha ez alakok készítése meg használata csak bizonyos kor rövidebb időszakára szorítkozott?

Ezt a föltevést is lerontja a tapasztalás. Mert akárhány helyen, hol oly sírhalmok állanak csoportban, melyeknek szerkezete, leltára, szóval teljes berendezése minden tekintetben olyannyira megegyező, hogy építésük ideje nagyobb korbeli különbséget csaknem teljesen kizár, mégis csak elvétve kapjuk meg ez alakokat. Miért nincsenek meg mindegyik sírban? Hiszen ezek majdnem mind egy időből valók. Miért fordulnak még itt is csak oly ritkán elő

Az ezekben a kérdésekben rejlő tényállás röviden csak az, hogy ez alakok sporadikus előfordulása semmi egyéb, mint a különleges megkülönböztetés határozott megnyilatkozása. E megkülönböztetés csakis bizonyos személyre

vonatkozhatott, melynek ez alakok vagy hivatalbeli, vagy foglalkozásbeli, avagy végre születésbeli, tehát családbeli attributumai.

A mi ez alakok első, t. i. hivatalbeli jellegét illeti, ezt már előzetesen el kell vetni. Hivatalbeli állás ebben az időben csak egy, a törzsfőnökségi lehetett. Már pedig ez alakok legtöbbje igénytelen és nem is valami gazdag berendezésű sírhalmokból került elő, míg a nagy tumulusokban, melyeknek építésénél valószínűleg az egész törzs minden embere közreműködött, ilyen alak legalább ez ideig még nem fordult elő.

A mi a másik jelleget, a foglalkozásbelit illeti, ennél semmiféle válogatás nem áll módunkban. Mert annyi bizonyos, hogy a hallstatti időben kivált hazánk nyugati részében, hol a lakosság túlnyomóan csak állattenyésztéssel foglalkozott és igen szegény volt (v. ö. a fémtárgyak majdnem teljes hiányával), a munkamegosztásról szó sem lehetett. Különleges foglalkozás csak egy lehetett, a táltosok vagy kuruzslók foglalkozása. Táltos vagy javasember pedig csak igen kevés lehetett egy törzsnél ; ez a kevés is féltve őrizte tudományát és legfölebb fiát avatta be a titkokba. Ily módon a foglalkozás nemcsak egyéni, hanem családi jellegűvé is vált, minek következtében a szóbanforgó alakok egyszerre a foglalkozást, meg családot is megkülönböztető jelleget egyesítették magukban.

A táltosok hivatása egyfelől az áldozatok bemutatása, másfelől a kuruzslás vagy javasolás volt. Áldozatul állatokat mutattak be, azért ezeknek alakjai könnyen válhattak a táltosok attributumaivá és ezeknek készítése meg őrzése az ő különleges szabadalmuk volt. E szabadalom még a sírba is kisérte őket és családjuk tagjait is. Ez volna a magyarázata annak, hogy ez alakok oly ritkán fordulnak elő.

Ezen az alapon érthetővé válik a föntebb leírt putrinak e fajta alakokban való bővelkedése. Ez bizonyára ilyen táltos-féle család lakóhelye volt. Még eddigelé nem akadt putri, mely ez alakok töredékeinek számára nézve még csak távolról is lehetne a föntivel összehasonlítani.

De ennek a putrinak még egy más szembeszökő különlegessége volt, az, hogy nem volt benne csonttárgy. Az edénytöredékek sokfélesége és nagy száma a putri lakott voltának hosszú tartamára engedett következtetni és mégis e feltünő nagy hiány csontokban, szemben a többi putrikkal. Ez is a család különleges jellegére vall. Tilos volt neki a hús élvezete ! Ez a tilalom egészen jól fér meg e család papi hivatásával.

Végeredménye az egész okoskodásnak az, hogy ez alakok sohasem voltak tűzkutyák, hanem kultuszbeli tárgyak, rövidesen bálványok, melyekhez hozzányulni a táltosok előjoga lehetett. A többi profán emberekre nézve minden ilyen alak «tabu» volt. Más kunyhókba is csak a táltos kezén juthatott, még pedig ritka előfordulásukból következtetve, nagyon kivételes alkalmakból.

Ez alakok különleges rendeltetése, bálvány volta mellett szól még alakításuk módja is. Fél lábon vagy hat lábon álló és ellentétes irányban egy-egy fejjel végződő kos, bika meg szarvas nincsen a természetben. E kétfejű állatképek tehát tisztán a képzelet szülöttjei és már ennéltogva is különleges jelentőséggel birtak. Nem csupán a játszi kedv alkotásai, hanem bizonyos mélyebb

felfogás termékei, melynek titokzatos homályát mai nap még nem tudjuk földeríteni.

A mi ez agyagképek elterjedésének körét illeti, ezt idáig még a keleti Alpok kiágazásainak vidékére kell szorítanunk, tehát a régi Felső-Pannonia nyugati vidékeire. Különösen gazdag ezekben a Wienerwald Fischau fölötti Malleiten nevű gerincze; a Lajta-hegységben a Kismarton fölötti *Purgstallberg*, leginkább pedig a soproni Purgstall. Hogy innen mind K-re, mind Ny-ra is elterjedtek ez alakok, ezen nincs mit csodálkoznunk; de igenis, csoda számába megyen az, hogy éppen e korszak osztrák eredetű eponym helyén, magán a Hallstatt fölötti Salzbergen még nyomát sem találták ez alakoknak. Emlékeztető ez a modern praehistorikus kutatók (helyesebben írók) számára, kiknek az Indiák meg Skandinávia közötti távolság csak macskaugrás, ha kulturkutatásokról és ezek befolyásáról esik a szó.

A Sopron—Kőszeg közötti vasút építése alkalmával a sopronkeresztúri Savanyúkút közelében hallstattkori telepet érintett a munka; e helyen több ikerpoharat és sok edény töredékét találták. Utóbbiak közt vörösre festett és grafitos szögbe állított sávokkal díszített darabok vannak.

Odább, mintegy fél km.-nyire K-re, kavicsásás alkalmával több bronzkori sírt dúltak fel a munkások. Az edények meg karspirálisok e kor régibb szakára utalnak.

Római lelet meglehetősen sok akadt; így Soprontól D-re a Városligetben, hol a Deák-téren, Király-utczán, Neuberger téglavetőn át a katonai lövőhely felé és innen Nyéken át Sabariába vezető római út mellett egy öblös fenekű amphorát és több csontvázat a szokott anticagliákkal találtak. Ily sírokat Sajtoskálon is leltek.

A *savanyúkúti* fürdő és folytatólag a *pecsenyédi* és *siklósdi* határban tíz összefüggő piscina konstatálása sikerült. Az egyiknek északi oldalán, a pecsenyédi határban nagyobb római telep volt, melynek maradványai vagy húsz holdnyi területet borítanak. A pecsenyédiek a téglákat és köveket hazaszállítják és épülő czélokra felhasználják. Sarkophágokat e piscinák mindkét oldalán több ízben találtak. A római maradványok tovább K-re és Tormafalu meg Selegdszántó és Félszerfalu felé folytatódnak.

Különben a római idők emlékei úgy e vidéken, mint az egész vármegye területén oly sűrűen találkoznak, hogy ebből bátran rendkívüli sűrű népességre lehet következtetni. Akárhány ma erdőborította helyen egymás mellett leljük a római épületek alapfalait.

Sopron, 1909 január hó 23-án. *Bella Lajos.*

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1908. évben, az előző sikereihez hasonlóan, szintén tekintélyesen szaporodott. A múzeumot gondozó helyi Régészeti Egyesület működését az év folytán ismét arra fordította, hogy a régiségi osztály számára a helyi és szomszédvidéki ismert, régiségtárgyakat rejtő helyeket kutatta, vagyis a múzeumot ásatások útján gyarapította. Ez irányban felvett tervezetét most is úgy állapította meg, hogy év folytán saját pénztára maradványából s a nyert állami segélyből ásat a még egész teljesen fel nem kutatott,

ősrégi tárgyak meglepő változataiban gazdag tiszafüredi Ásotthalom nagy őstelepben, a szintén ilyen tárgyakat felmutató Puszta-Rábolyon (Poroszló mellett) s az ugyancsak szomszédos tiszaszőlősi és tiszaigari határban, honnan már részint szives adományozások, részint engedményezett ásatások folytán, már kapott is múzeumunk őskori, népvándorlási s honfoglalási leleteket. Így aztán az országos Főfelügyelőség által is helybenhagyott tervezet szerint sikerrel, meglepő eredménynyel ásatott az egyesület a még teljesen fel nem kutatott Ásotthalom őstelepben, úgyszintén a poroszló-rábolyi hasonló jellegű ismert helyen. A tiszaszőlősi és tiszaigari ásatás a hirtelen és korán beállott tél miatt tavaszra maradt. Tehát az ásatási tervezet szerint mindjárt tavaszszal megkezdtük helyi ősrégi nagy telepünknél, az *Ásotthalomnál* még meg nem bolygatott vagy csak felületesen megkutatott részek teljes feltárását. A munkát ez erre érdemes őshalom teljes, végleges felismerhetése s kibuvárlása érdekességén felül, ismét meglepően szép eredmény jutalmazta, a halomból kikerült tárgyak számát szaporította annyira, hogy innen nagy gyűjteménye van múzeumunknak, a mely a még újabban fel-feltünő ásatási helyek pontos kiaknázásával még ujabb érdekes gyarapítással igérkezik.

A halmot ezúttal is a nyugati oldalán kutattuk, központjától Füred felé, igen kis részben már bolygatott, de nagyobb részben bolygatlan helyeken május és június hónapban némi félbeszakításokkal, 9—10 méter hosszú, 4—5 m. széles, 2—3 m. mély szelvényekkel. Az aratási és cséplési munkálatok bevégződtével szeptemberben és októberben, az előbbiekkel egyenlő nagyságú, méretű szelvényekkel, az előbbi már behányt árkokkal párhuzamosan, északróldélre, tehát az országút felé haladva folytattuk némi apróbb félbeszakításokkal a kísérletezést, és pedig ebben az irányban is sikerrel, közben októberben és novemberben két hetet a Puszta-Ráboly uradalomban talált őstelep ásatásával töltöttünk, és pedig amint alább külön el fogjuk sorolni, sikeres eredménynyel. A rétegek az Ásotthalom eme most ásott sikátoraiban ujólag érdekes, hullámos változatokban ismétlődtek, mint az előbbi években ásottakéi, 24—24 sorosan felülről lefelé, itt-ott ujra többtöbb elporladt czölöpök és karók bizton felismerhető és megállapítható nyomaival, ú. m.: égetett, hamus, agyagos tapaszokkal vegyes rétegek, nagyszámú tűzhelyekkel és tűzpadokkal, a rétegekben állatcsontokkal, kő- és csonttárgyakkal agyagedényekkel és cserepekkel.

Eredményül az 1908. év folytán az Ásotthalomból a következő tárgyakat kaptuk. Kőből való tárgyak és eszközök: őrlőkövek 8 drb., 22—31 cm. hosszú, 14—21 cm. széles nagyságú változatban, kettő ép, hat töredék, valamennyi üregesen kopott. Kőbalta vagyis szekercze 10 db., töredékek, a nyéllyukakon kettétörve; kővéső vagy feszítőék kisebb s nagyobb 6 db; zuzó-, morzsoló-, törő- és parittyakövek különböző nagyságban, 15 db.; csiszoló- és sikárlókövek, az eszközök élesre, hegyesre pallérozására, vagy edények sikárlására, 12 db.; bőrvakaró laposkövek és fenőkövek 8 db., összesen 59 darab. Csontból és agancsból való tárgyak: kések és simítók, állatbordákból (12—14 cm. közti nagyságban váltakozva) 14 db., csontlyukasztók, tűk és árak (7—16 cm. közti nagyságban), köztük ismét egy köpüs fejű görbe tű; lyukkal, 43 db. Agancsból fokosok (12—19 cm. nagys.) 18 db., egy darab az átfúrás megkezdésével a

két oldalon, a többi mind nyéllyukkal. Czifrázók 2 vagy 3 ágnak (13—20 cm.), az edényeknek pontokkal és vonalakkal díszítésére, 13 db. Agancskapa 5 db, a sok használattól kopott és fényes; szövőeszközök, csontvégek 4 db., apró csontbütykök (ízek) 4 db.; vaddisznóagyar 3 db., kis csontkanálfej 1 db.; összesen 105 db. Agyagedények, töredékek, agyagtárgyak. Lapos, gömbölyű és hegyes fenekű edények: kancsók, csuprok, csészék, ivópoharak, merítőedények, kis és nagy bögrék, füllel v. fül nélkül, 3 cm. mélységütől 16 cm. mélységűig változatban, többnyire épek, legnagyobb részök kéziczifrázattal ékített, egyéb részök sima. Általában ezeken az edényeken az őskori diszítés és czifrázás a legegyszerűbb mintától egészen a díszes ékítésig most is sokfélekép váltakozik: pontozott, vonalkás, gyűrűs vonalos, czikk-czakkos, félkörös, háromszöges, szabálytalan, de többnyire a szabályost megközelítő geometriai alakzatokban. Színökre nézve szürkék, feketefényesek, fénytelenek és sárgás veresek, köztük a legapróbbak gyermekjátékokul szolgáltak; 39 db. Hosszukás, lapos fekete vagy füstös edények 10—19 cm. hosszú változatban 7 db., három teljesen ép, a többi töredék. 13 db. agyagból alakított vagy edénycserépből készített orsókarika; agyaggyöngy 3 db.; 3 db. kis négyszögletes edény, mint hogyha sótartók lettek volna és egy teljesen ép agyag evőkanál. Ide jött még újabban egy teljesen zárt, minden nyilás nélküli hosszukás agyagedényke, állatfejjel belseje üres; továbbá egy sajátos edénydarab, mely csatornaalakú s külső részén áttöretlen, egy és kétsoros lyukakat mutat. Agyagczifrázó nyomó fogófüllel 1 db. Nagy és kis edények részei, oldalak, fenekek, szájak, bütykös részek, edényfülek, az agyagedényipar többféle jellegét feltüntetve az alakításban, czifrázásban és diszítésben, a legdurvább vessző- és szövetnyomatos mintától a kézi eszközökkel karczolt ismert diszítésekig (pontos, vonalkás, háromszöges, félkörös, körös.) Ebben a csoportban ismét előfordulnak azok a durva karczolatos edénydarabok, melyeknek szintén szabálytalan karczolatokkal barázdált belső falán erős, hegyes bütykök vannak s melyek valószínüleg sütőedények voltak. E töredékek száma 75; a csoport összesen 144 db. Vörösre égetett, többnyire füstös, lyukas gúlák vagy kúpok, háló- vagy szövősuly, 8—15 cm. magas változatban, 10 db.; két agyagmécstartó. Erősen égetett agyagból kunyhódiszítési részek, kunyhótapaszok (töredékek) 16 db. A halom felső rétegeiből vörösréz és bronztárgyak ismét jöttek elő, ú. m.: tűdarabok, bronztűfej, csüggők, vésők, bronzöntő edény töredéke, karvédő réztekercs, öszszesen 41 db. A rétegek közt halpikkelyek, csigahéjak, emlősök, madarak és halak csontjai nagy mennyiségben találtattak. Az Ásotthalomból 1908. év folytán kikerült darabok száma 349.

Poroszló mellett *Puszta-Rábolyon*, a honnan már előbb ajándékozások és ásatások útján becses múzeumi tárgyakat nyertünk, az őszön kétrendbeli ásatást végeztünk és pedig egy hétig októberben s azután még egy hétig novemberben; mindkét esetben sikerrel. Az Eger vize mentén az ú. n. — már általunk kutatott — Kápolnás halomtól északra, ősrégi törmelékekkel telített helyen 10 m. hosszú, 3 m. széles s átlag 2 m. mély árkot vonattunk s azon keresztül 4 m. hosszú, 2 m. széles, 2 m. mély három keresztárkot. A telep már nagy részben bolygatott volt (szántás-vetés és más mezei föld-

munka következtében) s állománya felülről lefelé: termőföld, sárga, pernyés, égetett, hamus föld, sok cserépdarabbal, kova- és obsidián-szilánkokkal. Itt kutattunk sikerrel s majd helyreállítási munkát végeztünk az első hétben. A második héten abban az irányban, de feljebb éjszakra, hasonló méretü és helyzetű árkokkal kísérleteztünk s már itt emberi s állati csontokkal, réz- és vastárgyakkal is találkoztunk, míg a rétegek az előbbiekhez hasonlóknak mutatkoztak. A kétheti kéthelyi ásatás eredménye: Kőtárgyak és eszközök, obsidián nucleus, obsidián- és kovaszilánkok (nyíl- vagy lándzsa-hegyek), késpengék, vakarókövek, sikárlókövek, sikárlókavics 15 darab. Csontból: árak, lyukasztók és tűk 10 db. Agancsból: egy igen szép példány nagy fokos, nyéllyukkal (24 cm.), lyukasztók, edényczifrázó bogos agancsok, 8 db. Agyagedények, tárgyak: apróbb s nagyobb, hegyes és gömbölyű fenekű őskori csuprok bögrék, fülesek és fületlenek, edénydarabok, az ős agyagedény alakítás és czifrázás különféle jellegeivel, körömmel czifrázott edényrészek, belül bütykös darabok, agyaggyöngyök, orsókarikák, 34 db. Vastárgyak: kapcsok, csatok, kard- és nyílvégek, karikák. Ráboly ezúttal 76 darabot adott. A szintén tervbe vett tiszaszőlősi és tiszaigari ásatások, mint fennebb jeleztük, 1909-re maradtak.

*

Ajándékozás útján kaptuk a következő tárgyakat: Böszörményi Jánosnétól egy igen szép példány ősállatszarvat, Halmai Mihálytól ősállatfogat, Vég Erzsébettől őskori csuprot, Vég Rózától ősemlősállat fogakat; a múzeumlátogatók a vidékről még több állatcsontot s cserépedényt hoztak be, itt-ott felmerült helyekről. Az éremgyűjtemény szaporodott 59 darabbal, ebből 2 db. kelta, 4 db. római, a többi magyar; 2 db. emlékérem, 1 db. magyar bankjegy mind ajándékozás. A régiségek osztályában szaporodás 460 db., ebből maga az Ásotthalom 349 darabot adott, Ráboly 76-ot, ajándék 35 db. A vegyesek (természetrajzi tárgyak, iparműkészítések stb.) 51 darabbal, ezek ajándékozások. A könyvtár 208 kötetben 189 művel szaporodott; némi ajándékozás kivételével ez mind államsegélyből vásároltatott. A gyűjtemények állománya 1908. év végén 14.929 darabot tett ki, melyek közül 8483 régiségtárgy és érem, 1187 vegyes, 5259 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények.

Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi segélye, a tagsági díjak, a vendégpersely jövedelme s az állami segély összegéből 1462 K 86 fillér bevételből a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordíttatott 308 K 56 fill., csupán a múzeumra és czéljaira 310 K 60 fill., csak a könyvtárra és czéljaira 714 K 05 fillér, tehát összesen 1333 K 21 fillér.

Az érdeklődés a közönség részéről a négy osztály számára tett szíves adományozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a mult év folytán is élénken nyilvánult. A helyiségek a közönség számára nyitva vannak vasárnap és csütörtökön délután, idegeneknek bármikor felnyittatnak. A tárlatot a vendégkönyv kimutatása szerint év folytán 325 helybeli és 195 külső vendég látogatta. A közkönyvtár használata is igen élénk volt. Az évi rendes tagok száma 137, mind helybeliek; a tiszteletbeli tagok száma 37.

Tiszafüred, 1909. január. *Milesz Béla.*

A LAIBACHI ORSZÁGOS MUZEUM 1907. évről szóló jelentésében a múzeum őre, dr. Valter Šmid ismertet krajnai ó-szlovén temetőket a IX. századból képek kiséretében. Wocheinban 25 sírt ástak föl, Veldesben mintegy 150 sírt leltek, Mannsburgból elkorhadt csontvázak mellékletei kerültek a laibachi gyűjteménybe, Kommendón a templom területén akadtak régi sírokra és Schernembelen sírmellékleteket lehetett megmenteni. A legjellemzőbb mellékletek az úgynevezett halántékgyűrűk. Šmid két főtypusba sorolja. Olyan formákat is foglal ez elnevezés alá, melyeket rendszerint nem szokás oda sorolni. Az első typushoz egyszerű sima, szorosan záró gyűrűcskéket számít, végeik többször gömböcsösek. A második alá foglalja az *S* végűeket. Harmadik typusbelieknek azokat mondja, melyeknek egyik végén apró gyűrűs kihajlás, a másikon gyönge kampó van. A negyedik és következő három fajtát mi fülönfüggőnek néztük, mert a karika hurokra összefogott hajlásán üveggyöngy vagy pléhes gyöngy ül, a két vége kampósan egymásra záródik. Az ötödik typus nagyobb karikát mutat, melynek alsó félkörét gyűrűsen körülfont finom sodrony borítja, a bekerített mezőt rács formára elhelyezett befonalazott sodronypálczák töltik meg, az alsó hajlásról lánczocskák csüngnek le és a félkör felső két csúcsán egy-egy pléhgyöngy ül. A hatodik fajtát jellemzi a gömböcsös félholdú alsó csüngős rész, a hetediken pedig a félhold lapos lemez és e lemezt többször vésett aljú zománczos ékítmények díszítik. Šmid helytelennek véli azt a fölfogást, mely ezekről a «halánték» karikákról azt tartja, hogy a hajfonadékokat ékítették vélök ; azt tartja (saját tapasztalásai alapján ?), hogy mindegyik karika pántlikán lógott és e lógós ékítmények a homlok körül futó szallagra voltak erősítve. Ezt a föltevést nem lehet mereven visszautasítani, mert Šmid hivatkozhatott volna az összes délszláv népeknél még ma is divó azon szokásra, mely szerint a pártákról vagy diademákról, karikákon vagy lánczocskákon csüngő pénzek vagy egyéb lemezkék lógnak le. Viszont a IV—VII. számú typusokhoz sorolt csüngőkből sohasem találtak ugyanegy sírban oly számú példányokat, hogy ily sorok kikerültek volna belőlük. Még a legegyszerübb első három fajta karikákból is legfölebb 5—6 volt egy sírban, legtöbbször csak kettő. Tehát ezek is néha inkább fülönfüggők szerepét vihették, olykor-olykor pedig csakugyan szallagokon csüngve a hajfonatokba illeszthették. Végső döntést a krajnai sírmezők sem hoztak. Ritkán és elvétve pléhes vagy öntött művű korongos vagy szögletes lapú fibula is akadt. A legdíszesebbek zománczosak és van egy köztük, melynek a verete nyilván római fejedelmi érem utánzását mutatja.

A kérdést, honnan származnak a zománczos ékszerek, nem meri Šmid e dönteni. Hol azt véli, hogy valamely karolingikus birodalmi góczpontból mentek világgá, hol meg inkább arra hajlik, hogy Velenczéből származnak, a hol akkor már virágzott volna az üveg- és zománczipar. Némelykor ha nagyon durva munkával áll szemben, a belföldi származás lehetőségét sem zárja ki, a miben helyes nyomon jár, bár az a példa, melyet erre Much alapján (Frühgesch. Funde aus den österr. Alpenländern Mitth. d. k. k. Zentralkom. 1898. 180. l.) Magyarországból idéz, nem épen a IX. századra, hanem a II—III. századra szóló érv.

Tény, hogy eddig a zománczos alakú függőket legsűrűbben a Keleti

Alpesek vidékein előkerült sírmezőkön lelték és mivel ezen a vidéken Kettlachról ismeretes az első példány, ezt a culturális kört Kettlach után nevezték el. A tanulmány végén Šmid összefoglalja az eredményeket, elmondja, hogy a krajnai szlávok az alsó Duna és Pannonia tájairól vonultak 568 táján utóbbi hazájukba, a IX. században csak gyéren terjedt náluk a kereszténység, melynek itt-ott kereszt formájában nyoma mutatkozik az ékszereken, egyébként még félig nomádok voltak, mikor a krajnai hegyekbe jöttek és békés pásztori és földműves foglalkozásukról a sírok is tanuskodnak, melyekben sohasem találni fegyvereket. *m. p.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 23-án d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémiában tartotta XXX. évi rendes és választó *közgyűlését.*

Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: Báró Forster Gyula másodelnök, dr. Békeffy Remig, dr. Finály Gábor, Kunvári Fülöp, dr. Láng Nándor, dr. Márton Lajos, Mihalik József, Spitzer Mór, Vásárhelyi Géza ig.-választmányi tagok, továbbá Zsilinszky Mihály, Kohlbach Bertalan, Möller István, Csányi Károly, Sztehló Ottó, Tóth Kurucz János tagok és számos más hallgató.

Elnök üdvözölvén a társulatot, megnyitja a közgyűlést.

Ezután *dr. báró Nyáry Albert* mutatta be a pilinyi várhegyi őskori leleteket, majd

Halaváts Gyula értekezett számos fölvétel bemutatásával Vizakna, Kiscsűr és Kistorony műemlékeiről.

Titkár jelentést tevén a társulat mult 1908-ik évi működéséről, visszatekintést vet egyszersmind annak harminczéves multjára és tevékenységére, kiemelvén, hogy noha az azóta keletkezett számos történelmi és régészeti egyesületi és múzeum s ezen ügyeknek a közoktatásügyi kormány által végrehajtott újabb központi szervezete folytán hatáskörünk lényegesen megváltozott s tagjaink száma meg is fogyott, de úgy a köztudatban, mint érdeklődő szaktársaink előtt is megmaradt az Országos Régészeti Társulat az egyedüli fórum, hol a hazai régészet ügyei e helyen tartott nyilvános üléseinken megbeszéltetnek, hol legbecsesebb történelmi ereklyéink s újonnan napvilágra kerülő régészeti kincsleleteink rendszerint színről-színre a nagyközönségnek is bemutattatnak s így azok iránt az érdeklődés a nyilvánosság előtt fentartatik. Már maga ez a tény is indokolttá teszi társulatunk további működését.

A lefolyt évben a hazai szaktudomány újabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a fölmerülő újabb régészeti leletek bemutatása czéljából hét ülést tartottunk, melyeken *dr. Márton Lajos* a gyöngyösi skytha sírleletekről és egy sajátságos kőkori edényalakról, *Hekler Antal* «Alaki problemák a görög szobrászatban és görög porträtfej a Modena gyűjteményben» czímen, *Tóth Kurucz János* a komárommegyei leányvári római Castellumról, *dr. Éber László* a szentkirályi tympanonról, *dr. Szendrei János* Mátyás-korabeli viseletképek Eperjes város levéltárában czím alatt, *Radisics Jenő* két magyar történeti vonatkozású régi gobelinről és *Csányi Károly* a Magyar Iparművészeti Múzeum újabb szerzeményű régi műtárgyairól, végül pedig *dr. báró Nyáry Albert* a pilinyi várhegyi leletekről s Halaváts Gyula előbb Keresztényszigetés Pókafalva, a jelen alkalommal pedig Vizakna, Kiscsűr és Kistorony műemlékeiről értekeztek, előadásaik folyamán több száz eredeti régiséget vagy azok rajzait

mutatva be. Leghathatósabb eszköze volt azonban társulatunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk, az Archæologiai Értesítő, miért is szerkesztőjének társulatunk ezuttal is őszinte köszönetet szavaz.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a mult évben volt 3923 K 49 fillér bevételünk, 2869 K 95 fillér kiadásunk s így 1053 K 54 fillér pénztári maradványunk van, melyhez hozzáadva a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkénket, a társulat vagyona jelenleg 22,643 K 54 fillér, a mi az előző évekhez képest vagyonunk bár szerény, de állandó gyarapodását mutatja.

Tagjaink számát illetőleg meghalt és kilépett 16 tag. Belépett 14 tag, köztük két alapító, úgy hogy ezek szerint a mult évben tagjaink száma kettővel fogyott, miért is újból kérnünk kell választmányunk tisztelt tagjait, hogy társulatunknak saját körükben tagokat szerezni szíveskedjenek. Elhunyt tagjaink sorából különösen részvéttel kell megemlékeznünk gróf Nádasdy Ferencz alapítónkról, továbbá Doby Antal, Schönherr Gyula, Steinhausz László és Récsey Viktorról, a kik mindannyian irodalmilag is foglalkoztak tudományunkkal.

Régészeti ügyekben a lefolyt évben is számosan fordultak az ország minden vidékéről s a külföldről is a titkári hivatalhoz, mely 1271 ügyszámot intézett el.

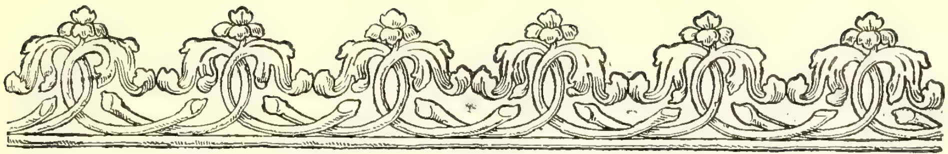
Ezután a pénztárvizsgáló-bizottság jelentése, az 1908. évi mérleg fölolvastatván, a közgyűlés által az összes jelentések tudomásul vétetvén, a fölmentvények megadattak s az 1909-ik évi költségvetés 3373 K 54 fill. bevétel, 3030 K kiadás és így 343 K 54 fill. pénztári maradványi előirányzattal elfogadtatott.

Végül a választások következőleg ejtettek meg:

Ideiglenes választmány 1909—1911. évekre: a) *Budapesten:* Dr. Békefy Remig, Emich Gusztáv, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Gohl Ödön, Gróh István, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Láng Nándor, Mihalik József, dr. Máhler Ede, dr. Márton Lajos, dr. báró Nyáry Albert, dr. Peregriny János, Spitzer Mór, Supka Géza, Téglás Gábor, Vásárhelyi Géza. b) *Vidéken:* Börzsönyi Arnold Győr, Bunyitay Vincze Nagyvárad, Darnay Kálmán Sümeg, Foltin János Eger, dr. Karácsonyi János Nagyvárad, Kubinyi Miklós Arvaváralja, Lehóczky Tivadar Munkács, báró Miske Kálmán Kőszeg, Pintér Sándor Szécsény, dr. Posta Béla Kolozsvár, Varju Elemér Kassa. — Tisztikar 1909—1911. évekre: *Elnök:* Báró Nyáry Jenő. *Másodelnök:* Dr. báró Forster Gyula. *Titkár:* Dr. Szendrei János. *Pénztárnok:* Lipcsey József. *Ügyész:* Dr. Fejérpataky Kálmán. — A társulat választás alá nem eső állandó választmánya 1909-ben: 1. *Budapesten:* Dr. Boncz Ödön, dr. Éber László, dr. báró Forster Gyula, Fraknói Vilmos, dr. Fejérpataki László, dr. Hampel József, dr. Kammerer Ernő, Nagy Géza, báró Révay Ferencz, Radisics Jenő, dr. Réthy László, Schulek Frigyes, dr. Thaly Kálmán, dr. Török Aurél. 2. *Vidéken:* Apponyi Sándor gróf Lengyel, Csoma József Abaujdevecser, Odescalchy Arthur herczeg Körmöczbánya, dr. Thallóczy Lajos Bécs.

Inditványok nem tétetvén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Békeffy Remig* és *Mihalik József* igazgatóválasztmányi tagokat kérte föl, a közgyülés véget ért.

Dr. Szendrei János.
titkár.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

TURÓCZ VÁRMEGYE EGYHÁZI MŰEMLÉKEI.

(Első közlemény.)

A vármegye déli fele abba a területbe tartozik, melyet egy részben már a XII. század óta német települők szállottak meg s a mely területen idők folytán az oly fontos szerepű alsó bányavárosok fejlődtek ki. Az északi részt szláv lakosság szállotta meg, a melyre azonban, mint a műveltség alacsony fokán álló népre műveltségi tekintetben igen nagy hatással volt a déli rész művelt lakossága. E hatás valószínüségét nincs okunk kétségbe vonni, bár azt a maga valóságában a jövendő kutatások vannak hivatva kinyomozni. E munkálatokat az egyházi műemlékek összehasonlító ismertetésével kell megkezdenünk, mint a melyek a mult legtöbb értékes emlékét tartották fenn.



1. KERESZTELŐ KÚT A TURÓCZSZENTMIHÁLYI TEMPLOMBAN.

Turócz vármegye egyházi műemlékeit fogjuk bemutatni és pedig adjuk először leirásukat,* majd pedig befejezésül áttérünk összehasonlító megismertetésükre.

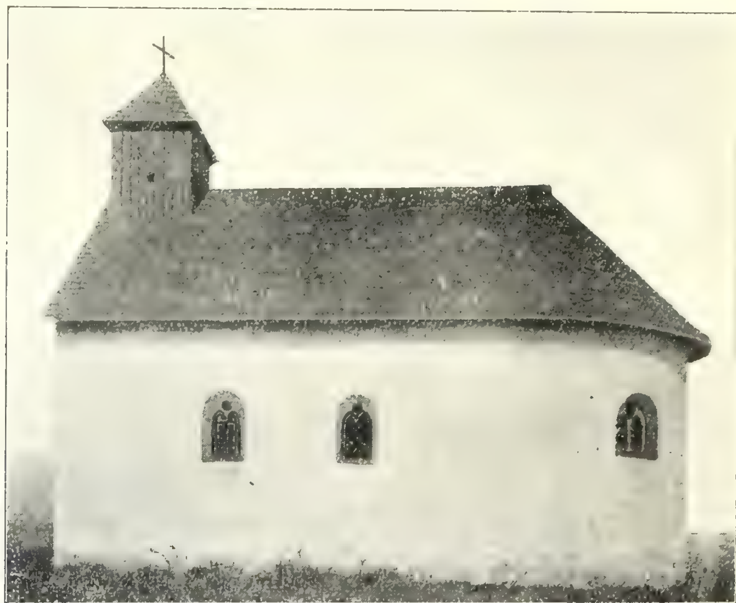
*A turóczszentmihályi*** róm. kath. templom. A fallal körülkerített keletelt templom szentélye a nyolczszög három oldalával záródik. A szentélynek három gotikus ablaka egy-egy oszloppal van tagolva felül mérműdíszes. A szentély gotikus csillagboltozatának gerinczei köralakú zárókőben találkoznak, a melyet az Isten báránya domborzatos mintában ékesít. A szentély északi falában négyszögletes szentségfülke van, vaslemezekből készült rácsozatos ajtóval, melyet rozetták diszítenek. A szentségfülke 0·56 m. magas és 0·42 m. széles. A szentély északi fala mellett van a kehelyalakú gotikus keresztelő kút. (1. kép.) Négyszögletes talpa felfelé keskenyedik.

* A vármegye műemlékeit felsorolja a «Schematismus Historiens Dioecesis Neosoliensis», 1876, a melyet az alábbiakban Schematismus czímen fogunk idézni.

** Először a vármegye keleti részének műemlékeit mutatjuk be és pedig D-felől indulva ki.

A szár szintén négyszögletes, de felső részén a kiszélesedéssel kapcsolatban nyolczszögletüvé lesz. A kupa felső peremét szalagszerű kiemelkedés futja körül. Mindenik oldalát reliefszerűen gotikus minták diszítik, a melyek az éleken liliom virágban végződnek. A keresztelő kút fedele és a fedelén levő szoborcsoport újabb keletűek. A keresztelő kút 0·95 méter magas és a kupa egy-egy oldala 0·28 méter széles.

A szentély délkeleti falában gotikus boltozatú scrinium van. A félköríves diadalívnek párkányszerű kiszögellései vannak. A hajónak eredetileg gotikus ablakait egy kivételével újabban kiszélesítették s így kivetkőztették eredeti alakjukból. A hajónak czikkelyekre támaszkodó dongaboltozata újabb keletü.



2. A JEZERNICZAI R. K. TEMPLOM.

A déli kapu gotikus, míg a nyugati, a melynek a templom nyugati falához épített torony alsó része mintegy előcsarnokul szolgál, félköríves s a toronnyal együtt ujabb keletű.*

A jezernicai róm. kath. templom a községen kívül alig szembeötlő kicsiny kiemelkedésen épült. A keletelt templom külsejében a téglányalaktól csakis annyiban tér el, hogy szentélyénél félkörben záródik. (2. kép.) A templom nyugati falához még néhány évvel ezelőtt torony csatlakozott, a melynek azonban jelenleg csupán alapfalai vannak meg. A nyugati falban van a templomnak gotikus boltozatú kapuja. A templom belsejét a félköríves diadalív tagolja. A szentélynek gotikus csillagboltozata van, míg a hajót fa mennyezet takarja.

* Schematismus 245—246. l. — Könyöki József az Arch. Közl. VIII. köt. 91. oldalán szárnyas oltárról fennmaradt képeket említ, a melyeknek azonban nyomára sem akadtam.

A szentélynek egy-egy oszloppal tagolt, felül mérműdíszes ablaka van. Az ablak szélességéhez képest igen alacsony. Boltozata átmeneti a félköríves és a csúcsíves boltozat között. A szentélyben van a templomnak egyetlen oltára. E szent Borbála tiszteletére szentelt szárnyasoltár szekrényében jobb felől szent Anna van karjain a kisded Jézussal, a kit a bold. Szűz almával kinál. A szekrényben bal felől szent Borbálát láthatjuk a toronynyal. A szekrény mennyezetének pereméről szőlőmintás díszítés nyúlik le. A szárnyak belső és külső oldalaira szent Anna és Borbála életéből vett jelenetek vannak festve. A predella közepére ráfestve láthatjuk a bold. Szüzet, a kisded Jézust és szent Annát, jobboldalt a donátort, baloldalt annak feleségét 1517. évszámmal. A szekrény felett pálczákra támaszkodó gotikus architektúrájú díszítés van, középütt mennyezet alatt a keresztre feszített üdvözítő, két oldalt a bold. Szűz és szent János szobraival.

A szentély északi falában faragott kő bélletű gotikus szentségfülke van. A fülkének lemezekből álló rácsozatos ajtaja van. Magassága 0·62 m. szélessége 0·36 m.

A szentély déli fala mellett egy 2·5 m. hosszú és 2 m. magas mennyezetes pad van, a melyet festett növény ornamentumos díszítés borít be. A támlap felső részére ez van felírva: «Anima timentis Jehovam in bono Commorbr̃. et semeneius hereditate accipiet terram. Psl. XXII. Hoc opus curavit fieri grõsus Dnus Geor. Draskoczy de eadem iur. notar. cottus Thurociensis. Anno Domini 1652.»*

A sekrestyében láthatunk egy valószínüleg szárnyasoltárról származó szent Borbála szobrot s a diadalív párkányszerű kiszögelésén a keresztet tartó üdvözítő szobrát.

A szentély északi falán függ Tarnowszky Miklósnak, 3 m. magas és 1·5 m. széles fa epitafiuma. Eléggé rongált állapotban van, de még így is méltó a leirásra. Három részre osztható: a felső keretelt köralakú részre, a melyre egy alvó kis gyermek és egy homokóra van ráfestve köralakban e felirással: «Hodie mihi, cras tibi.» A keret két szögletén egy-egy balluszter emelkedik. A középső részt három mezőre oszthatjuk: a felső tégjány-alakú mezőn felirás volt, a melyet azonban csak részben betüzhetünk ki. «Epitaphium Gen. D. Nicolai Tarnowszky de Jezernice. Quod humanæ fragilitatis et mortalis in vivis existens et ingressus annum ætatis.»** A középső mezőn festett czímernek és pedig való szinüleg a Tarnowszky-család czímerének és felirásnak maradványait láthatjuk. Az alsó mező közepére ráfestve a keresztrefeszített üdvözítő, mellette térdelő helyzetben jobboldalt Tarnowszky, baloldalt felesége s mellettük gyermekeik.

A legalsó részre a következő distichonok vannak felírva:

«Si prece vel precio possit vita ista teneri, | Vix optanda foret vel prece vel precio. | Cur ita, quod plus est fellis quam mellis in illa? | Verius hanc dicas toxicon Esse merum. | Displicet ergo mihi, quantum vis blandior, o

* Schematismus 267. old. hibásan MDLII., úgyszintén hibás az a megjegyzés, hogy a pad a hajóban van.

** Ilyen epitaphiumot mutat be Mihalik József a «Múzeumi és Könyvtári Értesítő» I. évf. 68. oldalán.

si | Quam primum Christus det bene posse mori. | Hoc dedit, ut spero (cœli certissimus hæres). | Quod Christum supplex nocte dieque precor | Exuviis hoc sunto meis sacra busta sepulchro | Hoc volui condi, corporis ossa mei. | Quandocumque igitur visum est, pie Christe venito | Hospite te, nunquam gratior adveniet.»

A hajó déli falának két ablaka igen hasonlít a szentély ablakához, csakhogy valamivel kisebbek s hogy oszlopaik ki vannak törve. A hajó déli fala mellett van egy 1·06 m. hosszú és 0·95 m. magas kicsi pad, a melynek előrészét festett növényi mintás díszítés borítja kapcsolatban e felirással: «Petrus Gazar. Anno 1652.»

Meg kell még említenünk a hajó északi fala mellett a köralakú kő szószéket, a melyet két élénél bevájt gerinczre emlékeztető oszlop tart.

Bár irásbeli bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, azért kételkedés nélkül állíthatjuk, hogy e templom Turócz vármegyének legrégibb temploma.

A *turóczszentmáriai* róm. kath. templom. A keletelt templom egy igen szép kilátású domb tetején épült. A szentély a nyolczszög három oldalával záródik. Déli falában két egy oszloppal tagolt csúcsíves boltozatú s mérműdíszes ablak van. A szentélynek felerészben gotikus csillag s felerészben gotikus keresztboltozata van. A gerinczek köralakú zárókövekben találkoznak. Úgy a főoltár, mint a két mellékoltár barokk stílusú. A főoltár közepén madonna szobor van, a melynek jellege azt sejteti, hogy egykor szárnyas oltár szekrényét díszíthette. Eredetiségének sokat ártott, hogy a két arczot újabban izléstelenül befestették. A szobor egy m. magas. A hajó déli fala mellett van a kehelyalakú kő keresztkút. A talp téglányalakú, a melyre nyolcz oldalú oszlopra emlékeztető szár támaszkodik. A talpazatnál minden második oldalból piramisok nyúlnak ki, mint a régi sarok levél reminiscenciái. A szárból párkányszerüleg kiszélesedő kupa szintén nyolcz oldalú.

A szár felső részét és a kupa egész felületét gotikus architekturájú dom borzatos díszités borítja. A kupát díszítő orros minták ezen is, mint a túróczszentmihályin, az éleken liliomban végződnek. A kupa fedele újabb keletű. A keresztelőkút magassága 0.92 czm.

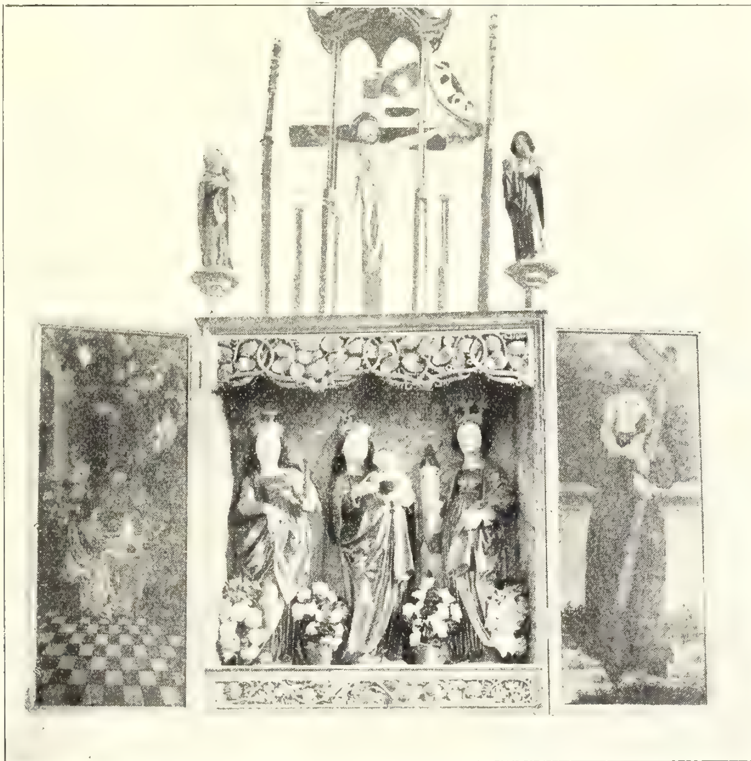
A szentély déli falának külső oldalára szent Kristóf volt ráfestve, a mely azonban jelenleg alig hogy kivehető.

A *szentilonai* róm. kath. templom Deák-falu és Draskócz községek mellett egy kisebb dombon épült. A keletelt templom egyenes záródású szentélye gotikus keresztboltozatú, míg a hajónak újabb időből származó donga boltozata van, a mely kicsi czikkelyekre támaszkodik. A szentély déli falában egy-egy oszlop által tagolt csúcsíves boltozatú és mérműdíszes ablak van.

A templom főékessége a díszes szárnyasoltár.* (3. kép.) Az oltár szekrényében három szobor van: középütt Madonna, jobboldalon szent Apollónia a fogóval s a balon szent Borbála a toronynyal. A szekrény mennyezetét és alsó részét szőlőfürtökkel megrakott szőlővesszők szegik be. A szekrény felett

* Br. Forster Gyula: «Magyarország műemlékei» II. k. 936. l. szárnyas oltárokat említ, a mi azonban téves, mert a templomban összesen egy oltár van és egy újabb korú tabernaculum a kóruson. A «Schematismus» is csak egy oltárt említ 235—6. l.

középen gotikus mennyezet alatt a keresztre feszített Üdvözítő, két oldalán vízszintes talpon a Bold. Szűz és szent János. A jobboldali szárny belső oldalára az utolsó vacsora jelenete van festve, míg a baloldalira szent Ilona a kereszttel. A jobboldali szárny külső oldalára felül a getszemáni-kerti jelenet van festve, a mint Üdvözítőnk térdelve imádkozik s közelében nyugszik három tanítványa, míg távolban a katonáktól és a csőcseléktől kisért Judás látható. Az Üdvözítő közelében kiemelkedett helyen gotikus kehely van. A baloldalon felül az «Ecce homo» jelenetet, jobboldalon alul a kalváriai, a balon alul a fel-



3. SZÁRNYOLTÁR A TURÓCZSZENT~~MÁRIAI~~ ilonai R. K. TEMPLOMBAN.

támadási jelenetet láthatjuk. Érdekes e szárnyasoltárnál, hogy két kalváriája is van. Az egyik felül, a mely mintegy állandóan szemlélet tárgya volt, a másik csupán az oltár becsukásakor volt látható kapcsolatban Krisztus Urunk szenvedésének főbb jeleneteivel. A szekrény 1·3 m. széles és 1·6 m. magas. A szárnyak együttes szélessége megegyezik a szekrény szélességével. A felső dísz magassága megfelel a szekrény magasságának. A három szobor és szent Ilona fejét nyitott liliomos korona díszíti.

Érdekes a templom barokk stílű kő keresztelőkútja. A levélszerű domborulatokkal díszített medenczéje ballluszterszerű oszlopon nyugszik, a melynek alsó részén akantuszlevélre emlékeztető kidomborodások vannak. Magassága 1·1 m., a medencze átmérője 0·45 m.

Renaissance stilusú tabernaculumának felső peremén a következő felirás van: «Fieri curavit 1597. A. R. D. Dien. in hon. S. Helenæ.»

A templom nyugati falához csatlakozó torony három harangján a következő felirások vannak. A legnagyobbnak felső peremén: «Surge qui dormis et exsurget a mortuis et illucescet tibi Christus.» A harang palástjának felső részén: «Michæl Kupec. 1676.» A kisebb harang felirata a felső peremen: «Sum fusa impensis patronorum ecclesiæ d. Helenen. Anno 1663.» Az alsó szegélyen: «Aera sonanti Deo, quo cuncti templa frequentent atque Deum summa religione colant. A legkisebb harang felirata: «Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Anno 1705.» * *Visegrádi János.*

VIZAKNA, KISCSŰR, KISTORONY MŰEMLÉKEI.

1908. év nyarán Vizakna környékén folytattam a részletes geologiai fölvételt. Bejárt területemen, Vizaknán, Kiscsürön, Kistoronyon találtam egy-egy figyelemre méltó templomot. Nem monumentális építmények e templomok, sőt inkább kisebb méretű falusi építmények: terméskőből rakott nehézkes falakkal, elnagyolt építészeti motivumokkal, s az időközben bekövetkezett rongálások következtében többszörösen restaurálva, átépítve maradtak meg. Mindennek daczára érdemes őket megismertetni, mert XIII. századbeli eredeti állapotukból sok részlet megmaradt, melyek jól tüntetik fel a régiek építészeti modorát, és bár mind a három közel egykorú, mindegyik más-más építészeti részleteket tüntet föl, s építőjük önállóságára vall; és még a későbbi építkezések is szorosan ragaszkodnak az akkori építészeti szokásokhoz.

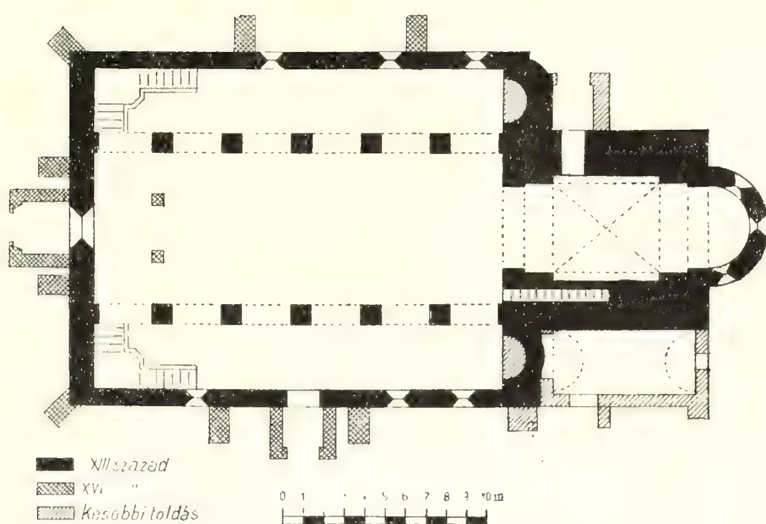
1. Vizakna. Alsófehér vármegye legdélibb csücskében, a Vizapatak szűk, lankás lejtőjű völgyében terülnek el jó hosszan Vizakna r. t. város földszintes, falusias szinezetű házsorai. Azon oknál fogva, hogy itt a föld mélyében sótömzs van: e hely már az ókorban mint azt a leletek bizonyítják, ** lakott föld volt.

A város közepén, a Vizapatak jobb partján, emelkedettebb helyen áll a reform. templom, erős védőfallal körülvett téren, mely sarkain lekerekített négyszögű, s pillérekkel támogatott egyszerű templomerődnek még a déli és nyugati része van meg.

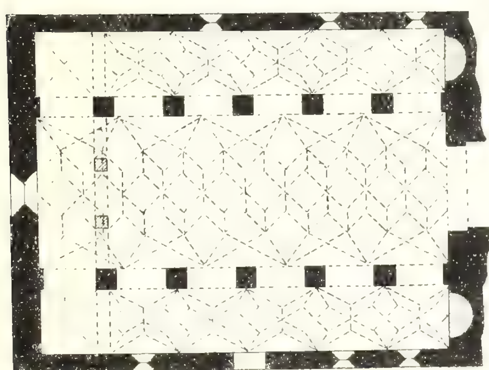
Maga, a katolikus korban a boldogságos Szt. Máriának szentelt templom, eredetileg jól keletelt három hajós, román stílusú bazilika volt. Közép hajója 20 m. hosszú, 7·45 m. széles és 9·10 m. magas. Öt zömök, 1·12 m. oldalhosszú négyszögű pillér, melyeket félkőívű boltozat köt össze, választja el a középhajót az oldalhajóktól. A pillérek simák, s csak a közökben egyszerű párkány jelzi a boltozat kezdetét. A mellékhajók 3·30 m. szélesek s 5·32 m. magasak, vagyis jóval alacsonyabbak a középhajónál és ma befalazott, félkörívű szentélyben végződnek. Eredetileg úgy a közép, mint a mellékhajók sík fa-plafonddal voltak fedve, s belsejét a főhajónak, a mellékhajók sátorfödele fölé kiemelkedő falán

* A harangok feliratait említi a «Schematismus» is (236. old.), de hiányosan és hibásan.

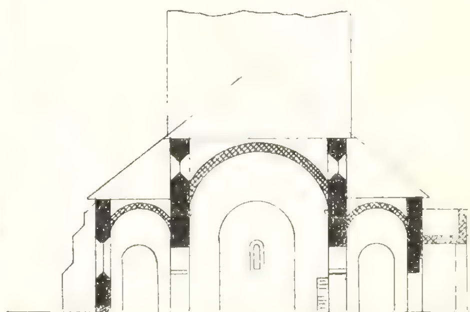
** Alsófehérvármegye monographiája, II. köt., 1. rész, 141., 552. s 557. l.



2. Alaprajz.



1. A hálósboltozat



3. Keresztmetszet.



4. Hosszmetszet.

A VIZAKNAI REFORMÁTUS TEMPLOM.

(a boltozat felett, a padláson még most is meglévő) ki-beszélesedő, felül félkőrívű ablakok világították meg. Hogy az oldalhajókon, és pedig, mint az akkoriban szokás volt, a délin volt-e ablak? — azt ma már nem lehet konstatálni. Valószínűleg a nyugati homlokfalon lévő ajtó már ekkor meg volt, de a déli ajtó bizton ezen korbúl való. Erre vall az ajtó fölött lévő félkörívű timpánon, melyen, az *istenfája* törzsétől elválasztott félkörű mezőben szemközt egy-egy domború művű, felfelé kunkorodott farkú, mellső egyik lábukat áldólag felemelő, tátottszájú leopárd * látható; az istenfája bizáncziásan formált három levélből álló teteje szintén félkörívű bemélyedt mezőben van. **

A középhajót 4·28 m. széles és 5·60 m. magas díadalív választja el a chorustól (presbiterium), mely 9·70 m. hosszú, 5 m. széles, keleti részében a



5. A VIZAKNAI REF. TEMPLOM APSISA.

3·70 m. mély s 5·47 m. magas félkörü apsis, melyet 3 félköríves, ki-befelé tágúló ablak világít meg. A chorus északi falában 1·25 m. széles ajtó. A chorus fala itt 2·25 m. vastag s földszintjét alkotja a fölötte kiemelkedő hatalmas toronynak, mely fölszinti részt 5·90 m. magasságban keresztboltozat választ el az első emelettől, hova a középhajóból, a szentély jobb oldalán lévő ajtón, s a déli falba helyezett lépcsőn jutunk föl. Az első emeleten a torony belvilága 6·36 m., falvastagsága 1·75 m. A toronynak a chorus fölé való helyezése nem mindennapi építészeti jelenség, mely templomunknak érdekességét fokozza. Ilyennek épült eredetileg e templom, a köztudat szerint: 1280. évben. Ha

* Henszlmann J. (Arch. Ért. XIII. 1879 k., 342. l.) oroszlánnak mondja. Ez azonban nem lehet, mert hiányzik az ezt az állatot, még stilizált ábrázolásban is, annyira jellemző sörény.

** Huszka J.: Az istenfa. (A magyar mérnök- és építész-egylet közlönye XLII. (1908.) köt. 173. l.)

ennek a dátumnak helyessége bebizonyodnék: akkor az is állana, hogy hazánk e délkeleti részeiben a mánstilus, a szászok konzervatizmusának hatása következtében hosszabb életű volt, mint nyugaton, hol tudvalevőleg a tatárjárás vetett neki végett. Templomunk a töröknek és szövetségeseinek a XV. század második felében (1479., 1493.) való beütésekor erősen megrongálódhatott, úgy, hogy a XVI. század első éveiben alapos restaurálásra szorult. Ekkor erősítették meg külső falait támasztó pillérekkel, épültek a bejáratok elé a csúcsíves boltozatú előcsarnokok, vágtak az északi és déli falba 3—3 csúcsíves ablakot, épült az orgonakarzat, mely két nyolczszögű, csúcsíves ívekkel összekötött pilléren nyugszik; és ekkor fedték be a főhajót és mellékhajókat hálós boltozattal. E hálósboltozatok nem mindennapi jelenségek. Amíg ugyanis az oldalhajók hálójának rajza beleilleszkedik az adott térbe: az öt pillérrel hat mezőre



6. A VIZAKNAI REF. TEMPLOM TIMPANONJA.

osztott területhez alkalmazkodik, s ehhez képest a háló bordáinak csomópontjai a pillérek közepére támaszkodnak, addig a főhajó hálózata nem tartja meg e szabályt. A középhajó hálózatának rajza ugyanis nem az 5 pillértől 6 mezőre osztott térbe illeszkedik belé, hanem csak *öt* mezőből áll, minek következtében aztán a bordák csomópontjai melyek félkúpalakú gyámköveken nyugosznak, nem a pillérekre esnek, hanem a pilléreket összekötő boltozatokra és pedig a két szélső a pillér közelébe, a két belső a boltozat közepére. A kiscsűri, nyomban megismertetendő templom tárgyalásánál tán sikerülni fog e restauráczió idejét megjelölni és építészét megnevezni. De magában templomunkban is találunk olyan tárgyat, mely az átépítés idejét jelzi. A középhajóban, a diadalívtől balra áll egy kettős, góthstílű templomszék, melynek mennyezete homlokléczén, növénymotivumos középső részén az 1515. évszám van belevésve. Ezt a dátumot, mint az alábbiakból ki fog tünni, annak tekintem, amikor a templom restaurácziója már bevégződött s a belső berendezésre került a sor.

A templomban különben több helyütt van datált tárgy. Így egyik, a falba erősített kalap-fogason: SUKI CHRISTINA ANNO 1685. olvasható. Az egyik széken IOHANNES Pruthner ANNO 1724, másik, festett betétű széken 1767. látható. A szószék barokstílusú, s ilyen az 1784-ben készült koronája is. A XVIII. században különben templomunk, a feljegyzések szerint újabban restauráltatott, ekkor vághatták a torony falába a nagy ablakokat; s épülhetett a chorus déli oldalához ragasztott, a templommal ajtóval nem közlekedő kamra is. Ezt a későbbi toldást nem nézhetjük sekrestyének, amire a reformátusoknak nincs is szükségök. A templomon meglátszik a tiszteletre méltó kor s nagyon is rászorul újabb restaurácziόra, különösen északi mellékszentélye, melynek északkeleti sarka erősen repedezett s boltozata is nagyon elhagyta idomát, úgy hogy félni lehet, hogy fala kidől.



7. A VIZAKNAI REF. TEMPLOM SZÉKE.

A vizaknai református egyház tulajdonában van egy remek góthstílű aranyozott ezüstkehely, sodronyzománczú díszekkel, nodusán liliom czímerpajzszsal. Kiállításainkon gyakran ott volt e kehely,* de azért még nem birjuk elég szabatos leírását és méltatását. Egy 20·5 cm. átmérőjű aranyozott ezüst mély tányér, peremén XVII. századi díszítmény, közepén L K betűk között czímerpajzs: ferde pólyán jobbra rohanó egyszarvú ló, a pólya felett csillag és félhold, alatta arabeszk; peremének hátulján bevésve: ISTENES · INDU · CONFER · DESFALVI · IUDIT · ASZONY · A · VIZAKNAI · ECCLESIAK, fenekén mesterjegy: háromszirmu korona alatt MG. (Brassói munka). Fedeles ónkupa, reneissance növénymotivumokkal díszítve, mellső részén koszorúban: bőrlapító, csizma, dikics, ár, felül $_{G}{}^{AE}{}_{W.}$ alúl 1674, a koszorú alatt futó szarvas. Tán a csizmadia-czéh ajándéka. Ón fedeles kupa, mértani díszítményekkel, mellő részén 2 sorban: AD M DEI G: Hc: CA · CONT ECCL: R: VIZAK FRA · VEKEI | ARTTYPo ET COM STUDI · AO 1676 DIE ZO AGU fölirat. Ezenkívül számos himzett úrasztalterítő a XVII. XVIII. század-

* Pulszky K.: Iparművészeti jegyzetek (Arch. Ért. XIII. (1879.) köt. 265. l.) — A magyar tört. ötvösműkiállítás lajstroma, 108 l. 114. sz. — Ezredévi kiállítás katalogusa 1479. sz. Arch. Ért. 1900. k. 378. l.

ból, köztük nem egy remek kidolgozásban, mely hozzáértő asszonyok valódi gyönyörűsége.

2. *Kiscsűr.* Vizaknától délre, 5·5 km. távolságban, lankás ereszű dombok aljában van a szebenmegyei Kiscsűr község. Ősi, királyföldi szászfalu, mit bizonyít a közepe táján, emelkedettebb helyen épült ágost. htv. evang. temploma. Eredeti állapotában három hajós románstílusú bazilika volt. Az oldalhajók fölé kiemelkedő középhajó 20 m. hosszú, 7·15 m. széles s 8 m. magas. Négy zömök: 1·07 m. hosszú s 0·94 m. széles pillér választja el az oldalhajóktól. A pilléreket egyszerű párkány koronázza, s félkörű boltívek kötik össze, melyek középpontja felett van a középhajó déli kiemelkedő falán 5, ki-befelé táguló félkörívű ablak. Az északi falon nincs nyílás. A déli oldalhajó teljes hosszában megvan, az oszlopközöknek megfelelő helyeken utólagosan tágított ablakokkal. Ma ezt a hajót, az oszlopközöknek megfelelő egyszerű keresztboltozatok fedik. Az északi oldalhajónak csak a diadalívtől számított 1-ső és 2-ik oszlopközének megfelelő része van meg, melybe később két ablakot vágtak, a többi hiányzik. A középhajó északi falában a pillérek és az őket összekötő boltívek megvannak az itt később vont falban, úgy, hogy a középhajó északi fala teljes magasságában az eredeti állapotban maradt meg.

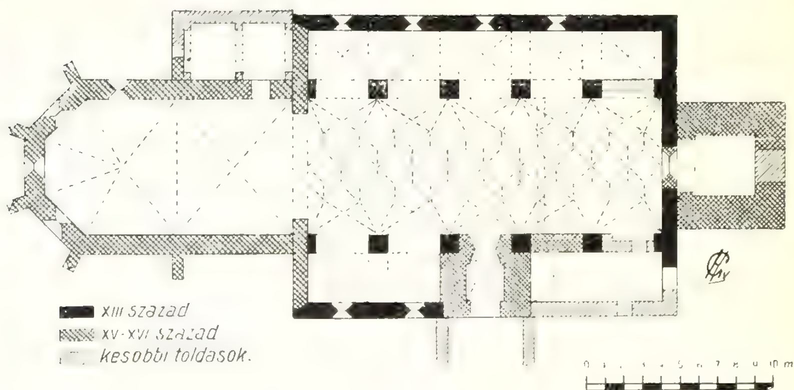
A XV. század második felében a török és szövetségeseinek garázdálkodása következtében templomunk is sokat szenvedhetett, s ekkor épült, a keleti oldalon volt félkörű szentélyek eltávolítása után a keleti főfal az 5·38 m. széles csúcsíves diadalívvel, és folytatásaként a 13·26 m. hosszú és 7·05 m. széles, a nyolczszög három oldalával záródó, jól keletelt szentély, melyet a szokásos keresztboltozat fed, erősen hornyolt bordákkal, s a diadalív felőli zárókövön góthstílű rozetta, a túlson pedig az isten báránya domború alakjával. A szentélyt négy keskeny magas ablak világítja meg, melyek közül 3 a nyolczszög 3 oldalán, a negyedik a déli falon van, alatta hármas csúcsíves szentségtartófülke. Az ablakok felső részét díszes mérművek töltik ki, a belőlök lenyúló pálczatag kitörött. — A szentélyt kivülről erős, fölfelé lépcsőzetesen keskenyedő pillérek támogatják. Ugyanekkor épülhetett a nyugati főfalhoz támasztott, a földszinten 3·15 m. belvilágú, kívül 6·73 m. oldalhosszú erős torony, nyugati falán, ma befalazott, csúcsíves ajtóval. A toronyban 3, a XIX. században öntött harang lóg.

A XVI. század elején a középhajót fedték be erősen kiálló bordájú hálós boltozattal, és épült az északi bejárat emeletes, tornyot formáló csarnoka, mely azonban csak olyan magas mint a középső hajó főfala. Az előcsarnok külső részén csúcsíves, díszesebb bordás ajtó van, s földszinti részének boltozata szintén hálós-bordájú.

Ha a kiscsűri templom középhajójának hálós boltozatát összehasonlítjuk az elébb tárgyalt vizaknai reform. templom középhajójának hálós boltozatával: azt látjuk, hogy e két hálós boltozat rajzában, méreteiben és abban, hogy a háló bordái nem szerkezeti részek, hanem a boltozatra csak rávannak ragasztva és égetett agyagból (terracotta) valók, — *egymással teljesen egybevágók.* A kiscsűri templom középhajóját 4 pillér 5 mezőre osztja, s ehhez alkalmazkodik a háló rajza, amennyiben szintén 5 részre osztott, s ehhez képest szabályosan a

bordacsomók, illetőleg az ezeket tartó, félkúp alakú gyámkövek a pillérre támaszkodnak. Ez, amint az eléb leírtam, a vizaknai templom középhajójának hálósboltozatánál nem áll, mert ott, daczára az egyenlő hosszúságú és szélességi méretnek, a tér 5 pillérrel 6 mezőre van osztva, és mert az építész a vizaknai





8. és 9. A KISCSŰRI ÁG. HITV. TEMPLOM ÉS ALAPRAJZA.

templomba a kiscsűri boltozaton már megszerkesztett, de az idevaló térbeli viszonyokhoz nem alkalmazkodó, hálórajzot változatlanúl vitte át, jött létre az a szabálytalanság, hogy a vizaknai háló bordacsomói nem a pillérre, hanem a boltozatra támaszkodnak. Mindebből továbbá az is következik, hogy a kiscsűri hálósboltozat elébb készült, mint a vizaknai, és hogy *a két*, egymástól kis távolságra fekvő *templom hálósboltozatát egy és ugyanaz az épitész készítette.*

A kiscsűri ágost. htv. evang. egyház könyvének első lapjain, ahol az egyház papjai vannak fölsorolva, többi között ez olvasható : «Johannes Welther (von Scholten) anno 1506, ein Dominikaner Mönch und Baumeister, Ecclesiæ-Aedificator.» * Mely följegyzés utolsó két szavát úgy értelmezve, hogy restaurator, megkapjuk a hálósboltozat készítésének megközelítő dátumát. Welther János nem lehet az egyház építője, mert hisz az kétség tárgyát nem képezheti, hogy e templom alapjában XIII. századbeli építmény, hanem csak átépítője, restauratora. Ha pedig a kiscsűri följegyzés 1506 dátumát a vizaknai templomszék 1515 évszáma mellé helyezzük, oly csekély az időbeli különbség köztük, mely csak megerősíti azt a fenntebbi állításomat, hogy a két templom hálósboltozata egy s ugyanazon építész műve és a XVI. század elejéről való.

A diadalíven lévő fölirat szerint e templomot 1676, 1781, 1856-ban renoválták. Valószinűleg ily alkalomból építették a szentély déli oldalához a sekrestyét, s az északi falhoz ragasztott, egyszerű dongaboltozattal fedett helyiséget, melyben ma az orgona fúvója van. A középhajó mellső részében boltívvel támasztották meg a boltozatot 1761-ben, amikor a boltozat hálója is sokat szenvedett.

A XVIII. századbeli barokk-oltár előtt a pallóban egy durvamészből készült sírkő fekszik, melyet azonban a rajtajárók annyira lekoptattak, hogy föliratából csak egyes, összefüggés nélküli betűk olvashatók le. A rajta lévő kehely szerint valószínűleg az egyház egyik papjának a sírköve.

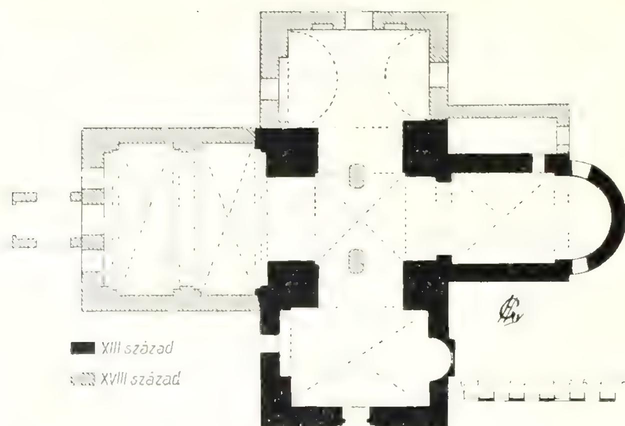
3. Kistorony. Kiscsűrtől délkeletre 7 km. távolságban, a Szeben patak balpartján, Nagyszeben közvetetlen szomszédságában terül el Kistorony községe, s a falu közepén emelkedettebb helyen van az ágost. htv. evang. templom. Ez is eredetileg a XIII. században épült, románstilusban, lényegesen különbözik az előbbeni hosszúkás templomoktól, annyiban, hogy ez központos elrendezésű, görög kereszt alaprajzú, a négyzet felett emelkedő toronynyal. Az eredeti templomból ma még csak az 5·60 m. oldalhosszú négyzet; a 4·85 m. széles diadalívvel kezdődő, 6·90 m. hosszú, 6·30 m. széles s keresztboltozattal fedett chórus, keleti részében a hozzája csatlakozó, 3·70 m. mély félkörű apsissal, melyet két, utólag kiszélesített ablak világít meg; és a 8·50 m. hosszú, 6·33 m. széles, keresztboltozattal fedett déli hajó, keleti falában a 2·76 m. széles mellékapsissal, déli részén pedig az eredeti félkörívű ajtóval, van meg. A négyzetet a templomba eső részében keresztboltozat fedi, szögleteiben 3·45 m. oldalhosszú s erős félkörű boltívekkel összekötött pillérek állanak, melyek felett emelkedett (a tán kupolaszerű) zömök torony, melynek emeleti falából háromszögű tűzfal alakú részletei vannak meg a padláson, amint az a mellékelt fényképen jól kitűnik.

Templomunk a XIV. század második felében a török és szövetségeseik Nagyszeben környékén való garázdálkodásai alkalmával erősen megrongálódott, a község lakossága erősen megfogyott, úgy, hogy a kisszámú híveknek elég volt a megmaradt rész, elfértek benne bátran. A XVIII. század közepe táján a megapadt lakosságú Nagyapold, Kerestyénsziget és Kistorony községekbe Ausztriából az u. n. ländlereket telepítették be, a templom szűk lett, s valószínűleg a

* Ezt a följegyzést az irodalomban is megtaláljuk, l. Ver. Arch. N. F. Bd. XXIII. Pag 45—46. Korrespondenzblatt Jg. I. (1874), Pag. 112 Siebenbürg. Provinzbl. Bd. II Pag. 124. — Arch. Ert. 1889. évf. 274. l.

régi alapfalakon, a hiányzó északi és nyugati keresztkart kiépítették, melyre vonatkozhatik a diadalíven olvasható FORNICATUM AD 1762 fölirat. Az északi keresztkar 10·15 m. hosszú 6·05 m. széles, dongaboltozat fedi a keleti és nyugati falában 1—1 széles ablak, északi falában pedig az ajtó van. A nyugati





10. ÉS 11. A KISTORONYI ÁG. HITV. TEMPLOM ÉS ALAPRAJZA.

keresztkar 10·00 m. hosszú, 8·60 m. széles s falpilléreket összekötő boltívek közé illesztett keresztboltozattal van fedve s nyugati falában az ajtó mellett két ablak világítja meg. Állítólag 1781-ben épült a mostani torony olykép, hogy a négyzet közepébe alkalmazott két, szögletein levágott négyszögű pillért emeltek, ezen és a nyugati szögletpilléreken nyugszik, a régihez képest alig egyharmad nagyságú torony. Ez a két, utólag beépített pillér határozottan

hátrányára van a belső térhatásnak, a hívek elől eltakarja a szószéken prédikáló papot, s eltávolításuk kívánatos. Ebben a korban épült a chorus északi falához ragasztott sekrestye.

A templomteret, az itteni szokáshoz képest, fal vette körül, melyet azonban nem rég, az iskola fölépítésekor eltávolítottak. Az egyház birtokában van egy 1682-ben ajándékozott, renaissance stilusú növény-motivumokkal díszített aranyozott ezüst kehely.

4. Roszcsűr. Kiscsűr és Kistorony között egyik oldalvölgyben terül el Roszcsűr községe. Egyike azoknak a Királyföldre, a szászok közé telepített bolgár faluknak, melyeknek lakossága bár ágostai hitvallású és szászosan öltözködik, de oláhul beszél, s papja is oláhul prédikál a templomban. A falu közepén áll az erősen átépített, eredeti állapotából annyira kiforgatott temploma, hogy eredeti stilusára már nem ismerni rá, s így műemlék számba nem jöhet. A templom hajója 11·17 m. hosszú, 8·78 m. széles, melyet sík, rozoga famennyezet fed, s melyet félkörívű, 2·75 m. széles diadalív választ el az 5·17 m. hosszú s 4·95 m. széles, s keresztboltozattal fedett, négyszögű chorustól, mely felett emelkedik a téglából épült, ablakaiban némi csúcsívességet eláruló torony. Oltára és kisebbik harangja 1734-ből, a szószék koronája 1735-ből való.

Halaváts Gyula.

ATHOSZI VÍZSZENTELŐ KERESZT A N. MÚZEUMBAN.*

A n. múzeum régiségosztálya 1849 óta egy zománczos burkolatú, fafaragásos keresztet őriz, a melyről az akkori növedéki napló így szól:

«11. 1849. jun. 7. Gyöngyökkel és kövekkel ékes, zománcos foglalatú, mindkét oldalról fametszvényekből álló kereszt, melynek hatszögletes tönkére czyrill nevek vannak vésve. E' keresztet Szent Iványi Károl országos biztos küldé a' kormányzó úrhoz, találtatott az oláh bizottmánynak szebeni teremében és az oláhok erre esküdtek, hogy a' magyarokat kiirtandják. Állíttatik róla, hogy Oroszországból került oda. Tóth Ágoston küldé Szent Iványi biztoshoz olly czélból, hogy az a' nemzeti museumba tétessék.»

Ha ez az, újabbkori történetünkre nézve emlékezetes adat nem is emelné a darab jelentőségét, már külsőleg, a keresztnek a többi keleti egyház körébe tartozó tárgyakétól előnyösen elütő, gondosabb kidolgozása, keretes és felülfestett zománczainak színpompája, de kivált a rajta lévő, az e körbe tartozó emlékeknél szokatlan ** mesterfölirás érdemessé teszi, hogy vele behatóbban foglalkozzunk. A felirás szövege a következő:

* Képe, rövid bemutató szöveg kiséretében megjelent a Pulszky-Radisich-féle «Ötvösség remekei»-ben. (Budapest, év nélkül.) 117 o. és hozzátart. tábla

** W. A. Neumann közli a parenzói dómnak Wlha-féle felvételeihez irt kisérő szövegében egy sodronyzománczos (?) kereszt felirását (22. o.): **EZHKIHΛ IEPOMONAXO(?)S** ΛαΥΡΙ// **OTHC TO HΘOC XPICOXOOC**, «mesterségére nézve aranyműves». Neumann n. sz. túlkoránra («legföljebb» XIV. vagy XV. századra) keltezi a keresztet.

+ Ὁ ΤΙΜΙΟΣ	ȢΤΟΣ ΣΤΑȢΡΟΣ
ΚΕΚΟΣΜΗΙ	ΤΑΙ ΔΑΠΆΝΗ
ΛΕΟΝΤΙȢ	ΙΕΡΟΜΟΝΑ:
ΧΟΥ ΒΑΤΟ	ΠΕΔΙΝΟΥ
ΤΟ͂Υ ἘΚ	ΠΆΡΟΥ
ΑΨΛΕ	ΔΕΚΕΜΒ

Átírva:

+ ὁ τίμιος οὗτος σταυρός
κεκόσμηται δαπάνῃ
Λεόντιου ἱερομοναχου
Βατοπαιδίνου, τοῦ ἐκ Πάρου
1735 decemb.

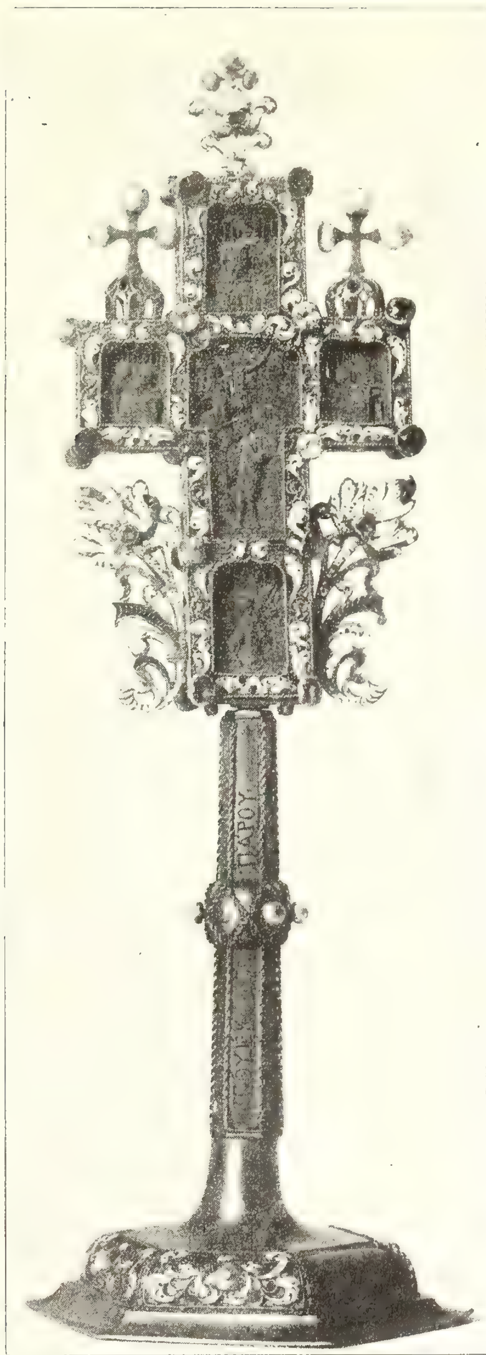
Magyarul: Ezt a tiszteletreméltó keresztet bőséggel diszítette a párosi Leontius, vatopedii szentéletű szerzetes, 1735 deczemberében.

A kereszt egészében (1. ábra), talapzatával és felső gyöngydíszével együtt 22·5 cm. magas, talapzatának legnagyobb szélessége 8 cm. A fafaragású feszületet magában foglaló, rekeszekre osztott kazetta magassága 9·3 cm., szélessége 5·9 cm. A kazetta sárgarézből készült, felületét rekeszekbe foglalt és illuminált zománczos virágok és virágmenetek borítják, szélét pedig mindenütt gyöngyözött sodrony övezi. Úgy az egyes karok csúcsain, mint találkozásánál, valamint az ábrázolásokat rekeszenként elválasztó lemezeknek a kerettel való találkozásánál féldrágakövek (gránátok, üvegkristályok) vannak kis harangalakú, ráhajtott peremű ércztokokra foglalva. A kereszt legmagasabb ormát egy zománczos tulipánszerű, lapos virág koronázza, a melynek bibéje keresztet példáz; ennek három szárára gyöngy van erősítve. Ugyancsak a kereszt két oldalszárára magasodó, ú. n. orosz korona van erősítve, a melyből aránytalanul nagy keresztek nőnek elő, szintén gyöngyökkel a szárak végén. A crux immissa (†) hosszú szárából jobbról és balról szintén egy-egy nagyobb virágban végződő zománczos díszág nő elő, vagy inkább oldalt-odakötést mutat.

A keresztes kazetta aranyozott, hatszögletű száron áll, a melyet a középen alkalmazott nodus két félre oszt. A szár lapjainak élén szemes láncz vonul végig, a mely a noduson kötéseket alkot, minden kötésen belül egy-egy gyöngyszemmel. A 7·5 cm. hosszú szár síma kerek folytatással az ugyancsak hatszögletű talpba megy át, a melyet domború peremén a keresztéivel egyízlésű és egy művű zománczok borítanak. A hatszögletű szár egyes lapjain van a föntebb közölt mesterfelirás bevésve és sötétebb színnel utána festve. Ilyeténképen ez a kereszt, a melynek ábrázolásai középpontján Krisztus kereszteltetése van és Paciandi* szerint a papnak arra szolgált, hogy Vízkereszt ünnepén vele a vizet háromszor felbarázdálja, hogy ezzel erőt adjon annak démonok, betegségek és varázslat ellenében, ez a kereszt munkája, ízlése és egységes formai tervezése által kitűnik ama hasonló czélú keresztek között, a melyeket az új görög művészet czentrumában, az athoszi barátok nagy számban készítenek s a hivőknek elajándékoznak és eladnak s így számtalan helyütt, kivált rutén vidékeken találhatók.

Tudta ezt művéről annak készítője is, a ki a, sajnos, rendes szokástól elütőn, ez esetben engedett a földi hiuság kisértésének s büszkén és elég nagy betűkkel rávéste nevét.

* P. M. Paciandi «De cultu S. Johannis Baptistæ» etc. Romæ 1755, 62. o.

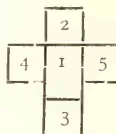


I. ÁTHOSZI VÍZSZENTELŐ KERESZT A NEMZ. MÚZEUMBAN.
(A term. nagys. 3/4-e.)

Vatopédi, a hol a szentéletű Leontius szerzetes élt, a Szent Hegynek keleti oldalán épült, harmadik legrégibb (972 körüli) kolostora, a mely az Annunciationak (márc. 25.) volt szentelve és mint a félsziget keleti oldalán lévő kolostorok legtöbbje idiorrhythmikus, tehát önkormányzatú vagyis a többinél szabadabb életet folytatott. Művészete századokon keresztül az Athoszon gyakorlatban volt, persze sokféle idegen behatásból táplálkozó újgörög művészet volt, a mennyire azt a meglévő néhány hiteles keletű emlékből megitélni lehet (v. ö. Brockhaus: Vatopédi-czikkeit); de épen a keresztünk készültét röviddel megelőző időben erősebb szláv behatásnak volt kitéve. Ennek egyik jelenségeül tekinthető u. i. azon esemény, a melyet Joannes Komnenos[1] Vatopédi, Iviron és Ajiú Pavlu tekintetében szükségesnek talál felemlíteni, hogy e kolostorokba a XVII. század végén *εἰκονίσματα πλεῖονα τῶν ἑκατὸν, ὅλα Μοσκόβικα, ἀργυροχρυσωμένα* vitettek be. E tény a zománczok kérdésében válik majd fontossá; megjegyezvén, hogy a «moszkovita» kifejezés itt természetesen szélesebb értelemben, orosz műgyakorlatnak értelmezendő. E műgyakorlat kérdése, a mely szintúgy mint maga a bizánczi, mindmainapig részletes feldolgozás alapján álló megoldását várja, az eddig elfogadott általános nézet szerint, nagyjából mint a bizánczi művészet folytatása tekinthető. Magyarázatát abban leli, hogy Nagy Vladimir megtérése óta (980—1015) az uralkodó egyház a görög volt. Eleinte a műtárgyakat Bizánczból szerezték és a mikor az orosz földön magában, önálló műgyakorlat vette kezdetét, arra ugyanazok a szabványok voltak érvényben, mint Bizánczban. Erre a Bizáncztól való részleges függésre nézve jellegzetes az 1554-iki moszkvai krónikák nézete, a melyek, ha az azon korbeli képekről szólanak, csak úgy említik, hogy azok Bizáncz és Cherson stilusában, régi minták után készültek.[2] Ezzel szemben vagy mellett mind szélesebb körű bizonyságot nyer az a felfogás, hogy a bizánczi alapból csakhamar, talán még a XI. század végén önálló iskolák alakultak ki[3] s remélhető, hogy Likacsef nagy művének feldolgozása során[4] az egybegyűjtött anyag módot fog majd nyújtani egyes iskolák és így az egész orosz (szláv) művészet jellegzetességeinek szoros megállapítására.

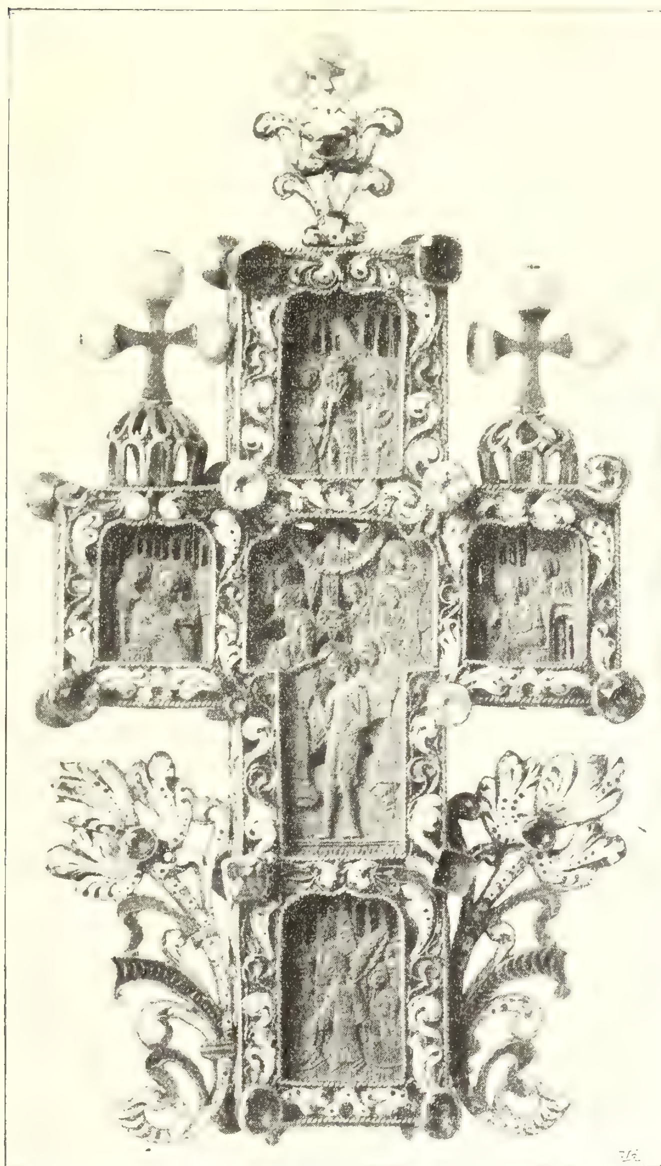
*

Keresztünk puszpángfából való bélésének ábrázolásaira térünk át. Főoldalának (I.) azt kell tekintenünk, a melyen a keresztelés jelenete, mint a feszület rendeltetési symboluma és e felett az angyali üdvözlet (feljebb említettük: Vatopédi alapítási ünnepe) szerepel. (2. ábra). Ennek megfelelően a tulsó oldal a hátsó (II.) lapnak tekintendő. Az egyes rekeszek sorrendje pedig mindkét oldalon a következő:



Ha feltételezzük, hogy a XVII. század végén Vatopédire és még néhány klastromra a szláv művészet behatást gyakorolt, akkor helyesen nem a *Ἑρμηνεία* kánonában kell ábrázolásaink ismérveit keresnünk, hanem a szláv podlinnikek-

[1] Προσκυνητάριον, Velencze, 1864, 33. o.
[2] Sabatier «Notices sur l'iconographie sacrée en Russie» Szt.-Pétervár, 1849.
[3] V. ö. Arch. Ért. 1908, 314. old.
[4] Likacsef, Matériaux pour servir à l'iconographie russe, Szt.-Pétervár, 1906.



2. AZ ÁTHOSZI KERESZT ELŐOLDALA.
(A term. nagys.-nál $^{1}/_{4}$-del nagyobb.)

ben. Ezek azonban ma még, sajnos, rám nézve hozzáférhetetlenek. S így az egyes jelenetek magyarázatát az athoszi festőkönyv adatai szerint adjuk, dült betüvel jelölvén meg azon hiányokat vagy változásokat, a melyekben ábrázolásunk amattól eltér.*

I. 1. ,Krisztus állva, *mezítelenül*, a Jordán közepén. Keresztelő János a folyó partján, Krisztus jobbján *és ég felé néz ;* jobb keze Krisztus fején nyug-

* Didron, Manuel d'iconographie, Paris, 1845; mindig a megfelelő címek alatt.

szik, *balját égnek emeli.* Felül az égbolt, a melyből a Szentlélek egy fénykévén leszáll, a mely Krisztus fejére siklik. *A fénysugár közepén e szavak olvashatók: «Ez az én szeretett fiam, a kiben nekem minden kedvem telik.»* Krisztus balján angyalok állanak mély tisztelettel *és kezüket kitárva. A földön feküsznek Kr. ruhái, Szent János alatt, a Jordánban, mezítelen ember fekszik keresztben és félelemmel néz maga mögé Krisztusra; edényt tart, a melyből vizet önt. Krisztus körül halak.*' A dült betűkkel jelzett eltéréseken kívül és illetőleg azokhoz fűzve meg kell jegyeznünk, hogy a szláv és ennek folytán az athoszi műgyakorlatban, a bizánczitól eltérőleg Krisztust mindig csípőkendő fedi.[1] Továbbá fontos, hogy Didron szerint[2] a görög egyház szabványai szerint az istennek testi ábrázolása tiltva volt; keresztünkön a fénycsóva felett megjelenik az Atyaisten alakja, a mint két karját áldólag terjeszti ki. A szláv művészetben a nyugati behatások alatt otthonossá vált ez az ábrázolás. Lenormant[3] egy utazóoltárka képét közli, a hol a szóban forgó ábrázoláson kívül feltünik még a gazdag tájkép (Landschaft) is. Megtalálni azután a régibb szláv emlékek sorában még a Sztroganof-gyűjteményből való egyik orosz kézirat miniatürjében is (Strzygowski, Taufe VII. 7.) és a moszkvai mennybemenetel-templom egyik falfestményén is, a mely 1515. nyert befejezést (u. o. VI. 6.). Strzygowski szerint az általa ismert többi orosz ábrázolás is megegyezik ebben. «Jellegzetes rájuk nézve a megszemélyesített Jordán hiánya, valamint a tájkép gazdag kiképzése is», a mi a keresztünknél is felötlik: az ábrázolásnak majd egyik felét foglalják el a fák. A mi ugyancsak a bizánczitól elütő munkára vall, hogy az angyalok itt nem hatszárnyú Kerubok, a kiket a bizánczi művészet egyedül tartott méltóknak e jelenet magasztosságához, hanem csak a harmadik rendbe tartozó, betakart kezű angyalok.

I. 2. ‚Az angyali üdvözlet. Házak. A szent szűz szék előtt áll, fejét kissé meghajtva. Baljában fonállal körültekert rokkát tart; *nyitott jobb kezét az arkangyal felé terjeszti.* Szent Mihály előtte áll; jobb kezével üdvözli *és baljában lándzsát tart.* A ház felett az égbolt. A Szentlélek fénysugárban száll le onnan, a mely a szűz feje fölé hullámzik.' A legfeltünőbb különbség, hogy az arkangyal kezében lándzsa helyett háromágú rozetta-virágos ág van. Ez a szigorúbb bizánczi szabálylyal[4] szemben a késői reneszánsznak tett engedmény. Jellegzetes még a Mária és az angyal között helyet foglaló állvány, a mely rendes körülmények között munkakosarat ábrázol, de épen a vatopédii templomban kút képe lévén e helyett, feltehető, hogy a fafaragó azt vette e kis művében is mintának.

I. 3. ‚Krisztus leszáll a pokol tornáczába. («ἡ εἰς τὸν Ἅδην κάθοδος», de rendszerint csak «ἀνάστασις»=feltámadás.) *A pokol, mint egy sötét barlang, hegyek alatt. Fényben ragyogó angyalok meglánczolják Belzebubot, a sötétség fejedelmét; a többi démonokat megragadják vagy másokat lándzsákkal üldöznek. Több*

[1] Strzygowski, Die Taufe Christi, 30. o.
[2] Id. m. 163. o.
[3] «Tresor de glyptique» stb. Rec. gén. de Bas.-Rel. stb. pl. II. 1.
[4] Grüneisen, Influssi ellenistici nella formazione dell'angelo annunziante. (Nozze Fedele De Fabritius p. 25—38.) Napoli, 1908.



3. AZ ÁTHOSZI KERESZT HÁTSÓ OLDALA.
(A term. nagys.-nál $^{1}/_{4}$-del nagyobb.)

meztelen és leláncczolt ember a magasba tekint. Nagy csomó széttört bilincs. A pokol kapui kidöntvék; Krisztus lábával tapossa azokat. *A Megváltó balján Keresztelő János, Krisztusra mutatva.* Dávid a közelében van, szintúgy egyéb megigazult királyok, koronával és nimbussal. *Baloldalt Jónás, Izsaiás és Jeremiás próféták; a jó Ábel és több nimbusos alak.* Az egész erős fényben árad és nagyszámú angyal.[1] A legenda aurea leirása volt e jelenet ábrázolására úgy keleten mint nyugaton az indíték, a mit e kép ottani fejezetének czíme bizonyít: De resurrectione Domini, a mi nem felel meg a pokolba szállásnak,

de mint *ἀναστασις* szerepel az újgörög és szláv művészetben. Megjegyzendő, a mit a *Ἑρμηνεία* nem említ, hogy a kidőlt kapuszárnyak mindig András-kereszt alakban feküsznek s azonkívül, hogy Krisztus ősszülőinket, jobbjával Ádámot, baljával Évát emeli ki a mélységből ; végül hogy Krisztus, ez egyike a legritkább ábrázolási módoknak, a pokol tornáczára való *szállás* jelképeül, szárnyakkal van ez ábrázolásban ellátva.

A négy evangelista képének tárgyalására utoljára fogunk rátérni, előbb a második oldal főábráit vizsgáljuk. (3. ábra).

II. 1. ‚Krisztus keresztre feszítése. Hegy, a melyen Krisztus függ a keresz-ten. Krisztusnak két oldalán a két keresztre feszített lator. *Az, a melyik jobb-ján van, szürkehajú és kerekre nyirott szakállú, így szól Krisztushoz : «Gon-dolj rám, uram, a midőn országodban leszesz.» Az, a melyik balján van, fiatal és szakálltalan, elfordul és így szól : «Ha Krisztus vagy, mentsd meg magad és ments meg minket.»* Krisztus keresztjének tetejére szegezve irást látni a köv. betűkkel : I. N. R. I. *Lennt jobbról lovaskatona átfúrja Krisztus jobb oldalát ; víz és vér ömlik belőle.* Mögötte Krisztus anyja ájuldozik ; több, *myrrhát vivő* asszony támogatja. Mellette áll Theologos János [?] bánatosan, kezét az arczá-hoz emelve. Szent Longinus, centurio, Krisztusra tekint ; *kezét felemeli és istent áldja. Balra tőle egy másik lovaskatona nádszál végére tűzött spongyát visz Krisztus szájához közel.*' stb.

Az antik tipus Megváltója, a mint azt a hellén-alexandrin bölcsészet szel-leme megkivánta, nem a későbbi meggyötört ember, hanem az erőben és örök ifjúságban virágzó, testi fájdalmakat nem ismerő antik istenek, szakálltalan ifjúi alakjában jelent meg, nem a keresztre feszítve, hanem a mint gondol-kozva támaszkodik az ékkövekkel diszített keresztre. Körülötte az apostolok, árkádokba állítva, a görög bölcselők pózában, tekercscsel kezükben, mindannyi alak természetesen nimbus nélkül. Így szerepel a vatikáni Probus-sarkophágon. A hellén-alexandrin bölcsészet Krisztusa az emberiség tanítója volt. A nyugati ember előtt a keresztre feszített Krisztus az emberi alakkal burkolt istenség volt s mint ilyen csupán symbolikusan, a kereszt jegye alatt szerepelt ; maga a keresztre feszítés jelenete, ritka eseteket kivéve, mint historikum, nem sze-repelt. A syro-antiochiai felfogás szerint isten volt, a ki emberré lett, hogy az emberiséget az istenséghez emelje. Ez ábrázoláshoz való lépés azonban több századig tartott, kivált ha az olyszerű határozatok érvényét mérlegeljük, minő az elvirai spanyol nemzeti synodus 305-iki, a Megváltó ábrázolását tiltó hatá-rozata volt. A VI. századra esik az első keresztrefeszítési jelenet, a melynek keletkezési éve megadható. A syriai Zagba kolostorban, Rabula szerzetes által 586-ban irott evangeliáriumban (ma a firenzei Laurentianában) szerepel elő-ször a keresztrefeszítésnek historikumszerű, nem szimbolikus ábrázolása. Szim-bolikus e képen csupán a Krisztus öltözete, ama tunica clavata, a minő dísz-öltönyt csak kiváló tisztességben részesülő egyének viseltek. Szimbolikus azon-kívül a Krisztus feje mögé alkalmazott nimbus és a kereszt két szára felett megjelenő nap és hold képe. A Rabula-kodex képe a bizánczi keresztrefeszítés előképeül tekinthető minden részletében ; a századok folyamán még inkább veszít Krisztus alakja a szimbolikus jelentőségéből. A 898-iki rambonai diptychon

(Vatikán) Krisztusát, a mely világosan görög behatás alatt készült, már csak csípőkendő övezi a díszöltöny helyett. A diptychonnak, felirással elválasztott felső részében azonban még kitör a symbolizáló törekvés, a győzedelmes Krisztus medaljonját két vízszintesen lebegő angyal tartja, a mint ez a biz. Pantokrátor-mandilion typusban számtalanszor megismétlődik. E mandiliont tartó angyalok utóbb elfoglalják a nap és hold personifikációjának helyét s az ismert, vízszintesen lebegő angyal formájában látjuk őket Krisztus karja alatt jobbról-balról; az angyalok e typusa gnostikus hatás alatt alakult ki; s első ilyenszerű (vízszintesen lebegő) előfordulása a Sta Maria Maggiore 435-iki diadalívmozaikjaiban mutatható ki, a melyek görög befolyás alatt, az ephesusi *θεοτόκος*-zsinat benyomása alatt készültek.* Keresztünkön a két angyal — tisztelete jeléül kendővel fedett — kezét arcza elé emeli, bánatának adva így kifejezést.

II. 2. ‚Jézus bemutatása. [Gyertyaszentelő.] Templom és kupola. A kupola alatt asztal, *rajta aranyfüstölő.* Szent Teodochos Simeon karjaiban tartja a kisded Krisztust *és megáldja.* Az asztal tulsó oldalán, a szent szűz kitárja karjait és Krisztus felé nyújtja Mögötte áll József, ruhája alatt két galambot vivén. *Mellette Anna próféta bemondó lapon így szól: «Ez a gyermek a mennynek és a földnek teremtője.»*‘

Ábrázolásunknál a kupolás architektura azáltal tünik fel, hogy árkádjai draperiával vannak összefüggesztve. E typikusan bizánczi schéma hellenisztikus eredetére nézve v. ö. Strzygowski, Der serb. Psalter, 94. o.

II. 3. ‚Tamás érintése. Ház, közepében Krisztus. Jobb kezét magasra emeli, baljával ruháját hátralebbenti és felfedi jobb oldalának sebét. Tamás félve közeledik feléje s kezét a sebokozta nyílásba teszi, másik kezével bemondó lapot tart, *a mely így szól: «Én Uram és én Istenem.»* A többi apostol, körben, mély bámulattal van eltelve.‘ Tamás hitetlenségének minden keleti ábrázolásánál visszatér a Krisztus felemelt jobb karjának karakterisztikus soványsága, a mely szinte megrázóan emlékeztet a kiállott szenvedésekre. Az itt is alkalmazott drapériára l. II. 2.

I. 4. és 5., valamint II. 4. és 5. ‚A négy evangelista, a mint íróasztaluk előtt ülnek és irnak. Szent Máté evangelista *irván: «A Jézus Krisztus származásáról szóló könyv, a ki fia Dávidnak, fia»* stb. Szent Márk evangelista *irja: «Jézus Krisztus, az isten fia evangéliumának kezdete» stb.* Szent Lukács evangelista *irván: «Miután többen úgy gondolták» stb.*

II. 5. Szent János, a teologus és evangelista, *barlangban* ül, ihletett állapotban van. Fejét hátra fordítja és ég felé; *jobb* keze térdén nyugszik, *balját* szent Prochoros felé nyújtja.** Prochoros szent János előtt ül *és e szavakat irja: «Kezdetben vala az Ige és az Ige az Isten vala . . .» Az evangelisták előtt a szárnyas tetramorph állatok vannak, az evangeliumot vivén. Tekintetöket a négy evangelista felé fordítják a következő módon:* Szent Máté olda-

* V. ö. czikkemet: A Panagia a biz. érmeken. (Kny. a Num. Közl. 908. évf.) 1. o

** Prochoros diakonus mindenütt követte szent Jánost és igen gyakran irt annak tollbamondása után. A latin egyházban majdnem ismeretlen ez a szent (Didron megj.)

lán (I. 4.) emberalak áll; *szent Márk mellett oroszlán; szent Lukács mellett ökör;* szent János mellett a sas [1]...'

A négy evangelistának ez az ábrázolása egy fontos dologban tér el a mi keresztünk ábrázolásaitól, hogy az utóbbin, szent Jánost kivéve, az ülő evangelista mögött mindenütt egy-egy angyalalak jelenik meg, a ki az írót inspirálja. Az alakoknak ebben az összeállításában rendkívül régi hagyomány jelenik meg: a typikusan hellenisztikus autorkép. A milánói Ambrosiana könyvtár egy XI. századi zsoltárában pendant-ul a zsoltárköltő aggastyánnal szemben egy lanton játszó ifjú alakja ül, háta mögött ugyancsak az inspiráló nőalakkal. Hogy pedig ez hellenisztikus eredetű és a Melodiát jelenti, azt a 139. párisi zsoltár igazolja.[2] A zsoltáríró aggastyán mögött álló nőalak tehát egyszerűen a Melodia párhuzamos formája s aligha jelezte még akkor a Szentlelket vagy az ihlető angyalt.

Az autorképek ábrázolásának kiinduló pontját a hellenisztikus reliefek alkotásában kell keresnünk, kezdetei azonban a virágzó attikai művészet sírtábláiban vannak. Sajátságos, hogy épen az ú. n. bizánczi művészet egyik gyújtópontjában maradt meg egy ilyen emlék, a *grottaferratai* apátság egy sírtáblájában,[3] a mely profilban ülő ifjút ábrázol, a ki olvasmányába merült el, köpenynyel van borítva, a mely jobb felsőtestét szabadon hagyja; nyilván valamely fiatal bölcsész sírköve volt. A régi Athén demokratikus jellegének megfelelő szokás, hogy a legegyszerűbb embernek, akár kézművesnek is sírköve legyen, természetesen a Nagy Sándor *után* való, hellenisztikus időkben, az újra felvirágzó despota uralom idején megszünt.[4] De a sarkophágok is, a melyek most, természetszerűleg, sokkal kisebb számban lépnek a sírkövek helyére, megtartják az utóbbiakra jellegzetes ábrázolásokat, a mennyiben ezeket a sarkophag falának közepére helyezik s aztán jobbról-balról egyéb ábrázolásokat sorakoztatnak mellé.

Ezek közül leginkább szembeötlik a Schreibernél közölt [5] és általa Philiskus-kőnek elnevezett lateráni dombormű, a melyen Schreiber valószínű magyarázata szerint az a percz van adva, a mikor az ihletett tragœdiaköltőnek megjelenik a múzsája. Míg a Philiskus-kő valószínűleg a hellenisztikus művészet virágkorába tartozik, legközelebbi analogiánk néhány századdal későbbre, Kis-Ázsiába keltezendő, t. i. a Strzygowskinál [6] közölt londoni sarkophagrelief, a melyen oroszlánlábú széken ülő ember, jobb kezében nyitott tekercset tart és beletekint. Jobbra tőle ruhás női alak áll, a ki jobbjában álarczot fog: a drámai költő és múzsája.

[1] A párisi Sainte-Chapelle évangeliariuma szerint (1379) e négy attributum leoninus versbe szedve így hangzik:

Quatuor hæc Dominum signant animalia Christum:
Est homo nascendo, vitulusque sacer moriendo,
Et leo surgendo, cœlos aquilaque petendo.
Nec minus hos scribas animalia et ipsa figurant.

[2] Képe közölve: Strzygowski, Der serbische Psalter, 94. o.

[3] Conze, Die attischen Grabreliefs, 121. T.

[4] Diez, Die Miniaturen des Wiener Dioskorides. 39. o.

[5] Schreiber, Die hell. Reliefbilder, 84. T. és Bernouilli, Griech. Ikonographie, II. 103. k. ll.

[6] Orient oder Rom, 19. á.

Az itt tárgyalt relief-typust sajátos czélzattal veszi át a könyvfestés, hogy t. i. a kéziratban foglalt mű szerzőjét az olvasónak bemutassa, tehát itt válik tulajdonképen való autorképpé. De e téren is a nyugati antik művészet vagy épen nem ismeri az autorképet (a 354-iki chronographus, a Jósua-tekercs, a Wiener-genezis, a vatikáni Agrimensoria) vagy nem felel meg a költő-múzsa typusnak (a vatikáni Vergilius, a vatikáni és párisi Terencius). A mi typusunk keleten alakul ki és a pogány antiquitásból a bécsi Dioskurides[1] adja a legrégibb példát, a mely valószínűleg a VI. század első negyedében Kpolyban keletkezett s egyszersmind typologiailag átmenet a régebbi typusból (szerző az *előtte álló* múzsával: Heuresis) az újabbhoz, a mely utóbb Byzánczban otthonossá vált (a *mögötte* álló inspirálóval; Dioskorides, a kép jobb oldalán, széken ül s mint szerző adja utasításait a kép bal oldalán ülő festő deáknak, a ki hátratekint s mintegy ihletet merít a mögötte álló jelenésből, az Epinoiából.) Ez már a keresztény könyvfestésre nézve jellegzetes autorkép, a mint az a Rossano-kodex[2] Márkus evangelista képén először áll elénk. A múzsa-Heuresis-Epinoia typus innentől állandóan megmarad a keresztény könyvfestésben, a hol természetesen a tényleges autorkép helyét az abstrakt evangelista-kép foglalja el, az ihlető alak pedig szárnyat kap és vagy a Szentlélek megszemélyesítéseként, vagy annak küldötte, angyalként szerepel. A könyvfestésből e tipus átmegy a többi teknikákba, az ikon- és falfestésbe, valamint a fafaragásba. A nyugati egyház nem fogadja el az evangelistáknak ezt a typusát, míg a keleti egyház művészete nem tagadhatja le a hellenisztikus művészet emlőin való táplálkozását, illetőleg azt a stilusváltozást, a mely a hellenisztikus művészetben a görög Keletnek befolyása alatt véghezmegy s a mely stilusváltozás következtében a keleti művészetben ismeretlen háttéri rövidülés eltünik, helytelen proporczió (izokephalia) és megfordított perspektiva kap lábra, új ornamentika keletkezik és a relief ellaposodik. Byzáncz jelentősége minde stilusbeli sajátosságoknak az egybeolvasztásában áll.

A görög antik és orientális motivumoknak a bizánczi műgyakorlatban való egymásmellettiségükre, egybeolvadásukra végül legklasszikusabb tanu a szt. János képén (II, 5), tehát antik forrásból származó képen megjelenő isten-kéz, a melynek alkalmazása teljesen antikellenes, semita-orientális eredetre vezetendő vissza.[3]

*

Hampel József, az «erdélyi» zománczról e folyóiratban megjelent alapvető értekezését[4] a következő kitekintéssel zárta: «Más kérdések megoldása is vár még ránk. Egyik azon kölcsönhatás megállapítása, a mely e századokban némely czéhbeli ötvösgyakorlatunk és az orthodox egyház izlése között észlelhető» stb. Az idevágó emlékeknek ismeretén alapuló eme czéltűzés, keresztünk keretes zománczainak az «erdélyi» zománczokkal való szoros rokonságában igazolást nyer. Keresztünkön, a mennyire azt a tárgy ép állapota és

[1] Diez, id. m. III. t. 1. és 2. Mandragorakép.
[2] Muñoz, Il codice purpureo di Rossano megf. képe; Haseloffnál XIV. t.
[3] Strzygowski, Der serb. Psalter, X, 23, XI, 25 és XXX, 68.
[4] Arch. Ért. XV/1895, 289—311. o.

épségben tartása mellett megejthető vizsgálódás megengedte, kétféle zománczot állapíthattunk meg. Az egyik a képrekeszeket borító főlapon és az oldallapokon, de csak egy-két helyen megállapítható, az alapból kivésett keretfal, a mely ezekben az esetekben gyöngyözve van s ugyancsak vésett aljú (és nem felhajlított oldalú) zománcz a kereszt két oldalán alkalmazott virágokon. Egyébként mindenütt felrakott keretfalak, a melyekből előálló ornamentnek úgy mintája, mint alapja zománczczal van kitöltve ; s ennyiben nem felel meg az ekkori, keretekben felrakott «erdélyi» zomácznak. A zománczanyagnak technikája, szinezése és luminálása azonban teljesen összevág a keretes zománczczal, úgy hogy a tulajdonképen való eltérés csak a vésett aljú zománczokban (az oldalsó és orom-virágban) állapítható meg, a mely egyszerűbb műgyakorlat utóbb az orthodox egyház körében még hanyagabbá válik, a mennyiben akkor már nem is vésik a kereteket, hanem a kész bordákkal öntik s az előálló mélyedéseket rendszerint zománczfestékkel töltik ki. Ilyen pl. a gyűjteményünkben lévő panagiák és ikonok javarésze.

Keresztünk színskálája a következő : sötétkék alapban, a barokkos gumós virágok szine rózsaszínnel luminált fehér, fekete pettyekkel, a levelek világoskékek, míg az ornamentális függelékek (körök és csákós-levelek) mélyzöld szinüek.

Az oldalsó virágok és az oromvirág színharmóniája : fehér, kék, piros, zöld, sárga, és fekete pettyezés ; a mely színharmóniában kivált az élénk sárga szín már szokatlan voltával is sajátos jelleget ad darabunknak.

Aligha tételezhető fel keresztünk és az «erdélyi» zománczok között közvetlen kapcsolat vagy kölcsönhatás. De ha a vizsgálataink során említett XVII. századvégi, a Vatopedire gyakorolt orosz behatást feltételezzük, akkor a kapcsolat nyilvánvaló. Még mindig kutatásra vár azonban ama kérdésnek a tisztázása, hogy az orosz és az «erdélyi» műgyakorlat között minő a viszony, melyik az adó és melyik a felvevő rész ; avagy mind a kettő közös nyugati, vagy a Hampelnél is említett keleti hatás alatt dolgozott-e ? Keresztünkhöz hasonlóan pontosan datált orosz darabok ismerete volna itt szükséges.

Supka Géza.

HOL KÉSZÜLT A SZTROPKÓI CASULA?*

Kassa város 1474-ik évbeli jegyzőkönyve a Weisher János által a sztropkói plebániai egyházra tett hagyományok kifizetéséről szól s említés történik benne egy ugyanakkor átadott ujonnan készült casuláról. A jegyzőkönyv sorai ezek : Solutio testamenti per dominum Johannem Weisher ad ecclesiam parochialem in *Stropko.*

Es ist zu wissen, das am nagsten Sonntage nach Elizabeth itczund vorgangen vor uns Micolas stadtschreiber und Lorencz goltschmid der nahmhaftige und ersame herr Hanns Weisher dem erwürdigen und vorsichtigen herrn Michel Boeszdewcz pfarrer und Michel Stark richter, Mathia Erhart und Cris-

* Vsd. ö. Arch. Ért. 1907. 411—431.

tanno Schürgerin, geschworen von der *Stropke* von wegen etlichs testaments, das er schuldig ist auszurichten zu ihrer pharkirchen, czu ihren Henden gegeben hat *eyne new damaschken Kaze mit aller zugehoer vor fl. auri 12* und fl. auri 15 in parem gelde, welchs sie do von ihm genüglich entphangen haben und mit ihm gerechent, alzo das der obgemelte herr Hanns Weisher noch schuldig bleibet fl. auri 60, darczu haben sie ihm tag gegeben auf den nagsten hailigh Leichnamstag. Actum die ut supra in stuba ipsius domini Johannis Weisher hora qua supra 12/*a*.»

Az ajándék Kassán készült valamelyik gyöngyfüző műhelyében ; ők voltak ugyanis az aranynyal kivarrt, gyöngyökkel ékesített egyházi ruhák mesterei. A pesti czéh szabályzata szerint mesterremek gyanánt a felszabaduló legénynek késziteni kellett: «talis debet facere portiones formales, sedicet filare imaginem cum serico et unam imaginem cum elevatura debito ordine facere, prout pertinet ad gemmas sat.»*

A kassai gyöngyfüzők vagy varrók, hímvarrók (gemmifrisores, gemmarius, perlenhefter, seidenhefter, seidennäter) valószínűen szintén a képírókkal, illetve ötvösökkel voltak egy czéhben. Abban az időben, a mikor a sztropkói casula készült, négy gyöngyfüző mester él Kassán:

Gergely (1463), *György* (1468—1476), *Jakab* (1471—1473) és *János* (1473—1487.)

*Gergely*ről a város könyve (Stadtbuch) az 1463-ik évben emlékszik meg, mint a ki a neje, Katalinra anyja, Glöckner Anna után szálló hagyaték iránt Leeb Istvánnal úgy egyezik meg, hogy ez még 19 arany forintot fizet Gergely gyöngyfüzőnek.

György az 1468-ik évben nyert polgárjogot s e jogért egy számszeríjjal fizetett; évi adója — 1473 körül — egy forint.

A tilalmak könyvében sűrűn szerepel:

1468. Feria tertia ante Valentini. Georgius seydenhafter adeptus est ius civile, tenetur balistam 1.

1473. Feria sexta ante Valentini. Magister Hanns goltschmydt supra Jorg seydenhaffter lydlon auf den dritten tag.

1476. Feria sexta ante Invocavit. Thot Michalin supra Jorg seidenhafter fl. 4 ½ in 14 tagen. Item umb das öbrig, als fl. 2 ½ soll er eiden.

1476. Feria sexta ante Judica. Michel swertfeger supra Jurg seidennetter fl. 11 in 14 tagen.

1473. Item Urban von Barcza der soll maister Jorgen seydenatter ein ayd schweren am Freitag vor sant Symon und Juda tag.

1476. Vorpoth Jurge Scholczin. An dem selbigen tag hat Jurge Scholczin vorpoten bei Jurgen seidemeter fl. 16, dy er derselbigen Nonnhausin schuldig ist. Coram domino Johanne Waikhart.

1476. Vorpoth Nonnhausin. Feria ut supra ist Kommen dy Nonnhausin und hat vorpoten fl. 18 bei Michel mönczer, dy herr Jurgen seidenhafftern ist schuldig. Actum coram domino Johann Waikhart viceiudice.

* Kovachich, Formulæ solennes styli. 1899. 206. lap.

1476. Jurge seidennötir melczhaws. Am nagsten dinstag vor Circumcisionis anno etc. LXXVI to (1476) hat ynbekant vor gesessenem rate der erbar mann Nonnenhaus, das im der fürsichtige Jurge seidennetir mitbürger diss stadt sein melczhaws auf seinem hofe gelegen die helfte recht und redlich umb flor. fünfundsechzig abgekauft, volkomlich und wol zu danke bezalt hette.

Özvegye «Elena, relicta condam Georgii *gyongfyzöw*» az 1496-ik házát eladja.

*Jakab*ról az 1471—1472-ik évben van szó:

1471. Schönde. Augstein Skopp super Jocob seydenhefter fl. auri 9.

1472. Feria sexta post Ascensionis. Antiquus Ladislaus caupo domini plebani super Jocob seydenheftter fl. 19. In 14 tagen.

Adója ½ forint volt.

János mester, a ki a szomszédos Zemplén vármegyéből származott Kassára, az 1487-ik évben a domonkos klastrom mögött lakott.[1]

1473. Dy Hanus Czymmermannin von Eperies supra Hanns seydenhaftern von Groszmihalovicz[2] fl. 2 in 14 tagen. Actum feria quarta post Zophie coram domino iudice.

1474. Feria tertia ante Urbani. Item Stephanus purger szupra Johannes seydinneter fl. 5 in 14 tagen.

Ez a mesterség Kassán meggyökerezett. Nyilasy Bonaventura Kassáról kerül Erdélybe s 1567-ben ő felsége gyöngyfüzője Gyulafejérvárott;[3] 1580-ban Kolozsvárott él «valami gyöngyfüző, ki Kassán lakott és ott való fiú, most itt benn lakik.»[4] Hímvarró Katalin 1591-ben és Lódingcsináló Jakab 1640-ben élnek Kassán s az 1692-ik évben az erdélyi származású *Mező István* a varrók (aurinector) czéhmestere. Nem mulaszthatjuk el reámutatni *arra a kölcsönhatásra, mely a kassai és erdélyi hímvarrók közt ez adatok szerint a 16-ik század óta fennállott.*

Mező István az 1693-ik évben örökbefogadja Jasiczky Tamás katona kiskoru fiát s megfogadja, hogy a gyermeket felneveli s a varró mesterségre kioktatja. A mestert 1705-ben mint néhait említik.[5]

Ez a mesterség Budán és Kassán kívül Brassóban is virágzott. *Zsigmond* mestert az 1533—1542. években gyakrabban említik s az utolsó évben templomatya.[6] Hogy ez a mesterség az erdélyi luteranus szászok közt fentartotta magát, annak az a magyarázata, hogy papjaik a régi fényes egyházi ruhákban járultak az oltár elé.

A mesterség üzésének ennyi emlékezete, a reánk maradt egyházi ruhák sokasága és kiválósága valószínüvé teszik, hogy a sztropkói casula hazánkban és pedig Kassán készült s nem lehetetlen, hogy ugyanegy azzal, melyről Kassa városa jegyzőkönyve szól.

[1] Kemény Lajos. Kassa város régi számadáskönyvei. 1892. 55. lap.
[2] A zemplénvármegyei Nagymihály?
[3] L. Arch. Értesítő 1895. 285 l. és u. o. 1904. 447. l.
[4] Kassa város levéltára 3589. 135. sz. a.
[5] U. o. 10606. és 12402. sz. a.
[6] L. Arch. Értesítő. 1890. 388. l. és 1908. 125. és 126. l.

Hogy a tűvel festett képeknek hasonmásai, előmintái és a mesterség technikája Németalföldre vezet, az nem bizonyítja, hogy a casula ott is készült. Magyar gyöngyfűzők megfordultak a *burgundi herczeg* udvarában, így István az 1384—1417-ik években.[1]

A középkorban a plagium ismeretlen fogalom volt s például képíróink, képfaragóink itt-ott kevés változtatással, hűen másolták mestereik műveit, úgy Kis-Szebenben, Bártfán, mint Lőcsén vagy Kassán, a mit a felsorolt városokban levő templomok oltárképei hangosan hirdetnek; a mint hogy ez a czéhek szelleméből sarjadzott; mert például, hogy mit készítsen a legény remekbe, a czéhszabályzat előre megszabta; a ki ettől eltért, érzékeny bírságban marasztaltatott el.

Az egyetlen nehézséget a casulán levő felirat okozza. Nem valószinű, hogy a donator külföldön szerezte meg az értékes öltözetet. Ez a papi ruha a reformáczió viharai alatt meghuzódott a Homonnay Drugethek várában s a reája kedvező idők beálltával visszakerült — ismét ajándékképpen — az isteni-tisztelet fényének emelésére; a Barkóczyak asszonyai a vallásosságnak buzgó ápolói voltak az 1665-ik évben Barkóczy Mária a kassai szent Erzsébet egyháznak ajánl fel egyházi ékességeket.

A sztropkói casuláról dr. Czobor Béla is megemlékezett az ezredéves kiállításról szóló munkában s kicsinyített képe megjelent 1904-ben a százéves kassai egyházmegye emlékkönyvében. *Kemény Lajos.*

ÚJABB ADATOK «ATTAVANTESTŐL FESTETT CORVIN-CODEXEK»-RŐL.

Huszonnégy évvel ezelőtt, az «Archæologiai Értesítő» 1885-ik folyamában,[2] egy incidens alkalmából, «*Attavantestől festett Corvin-codexek*», czím alatt, összeállítottam azoknak a Corvin-codexeknek bibliografiai jegyzékét, melyeket — irodalmi jegyzeteim szerint — Mátyás király könyvtára számára, Attavantes, a hirneves firenzei miniátor 1485—1490-ig festett s a melyeket az eddigi bibliografiai nyomozások a szakirodalomban *1885-ig* hoztak napfényre.

Czikkem megirására, a berlini «*Kunstfreund*» 1885-iki folyamának 20-ik száma adott alkalmat, melyben Venturi A. műtörténész úr, a modenai esztei könyvtár Corvin-codexeiről értekezvén, ezek közt *10 Attavantestől festett Corvin-codexet állapitott meg.*

Tekintve, hogy a Corvina maradványainak nyomozásával 1877 óta szakszerűen foglalkozom, ezeknek felderítése érdekében 1878-ban, a modenai esztei könyvtár kéziratait, ezek közt első sorban, a Corvina maradványait, a M. Nemzeti Múzeum megbizásából[3] három hétig a helyszinén behatóan tanul-

[1] L. Arch. Ért. 1901. évf.

[2] 381—387 ll.

[3] L. Fraknói V. «Két hét Olaszország könyv- és levéltáraiban.» «Magyar Könyvszemle» 1878. 140. l.

mányoztam, ezen idő alatt minden nap reggeli nyolcz órától kezdve, délután négy óráig a könyvtár egész kézirat készletét darabról darabra, egyenkint alaposan megvizsgáltam, modenai tanulmányutam eredményéről, illetőleg az esztei könyvtár Corvin-codexeiről, a Nemzeti Múzeum igazgatóságának, bevett szokás szerint, részletes jelentést tettem, mely egész terjedelmében az «Ellenőr» 1878 jun. 24-iki esti lapjában megjelent, ez a körülmény arra indította e folyóirat érdemes szerkesztőjét, hogy felszólított reflectálják mint specialista a berlini «*Kunstfreund*» említett közleményére, Venturi A. úrnak a czikkben közölt positiv adatait, az ügy érdekében, a magam irodalmi jegyzeteivel egészítsem és bővítsem ki, esetleg annak tévedésen alapuló egyes állításait az «Arhæologiai Értesítő»-ben igazítsam helyre.

Készséggel engedtem az ügybarát ezen megtisztelő felhivásának s a berlini czikkre irt észrevételemet, «*Attavantestől festett Corvin-codexek*» czímű czikkemben foglaltam össze, mely az «Arch. Értesítő» 1885-ik folyamában (381—387 l.), továbbá a «Magyar Könyvszemlé»-ben és német nyelven a «Centralblatt für Bibliothekswesen» lipcsei folyóirat 1886-iki folyamában, a III. füzetben látott napvilágot.

Most, 24 év mulva, midőn ezen alkalmi czikkemet, az azóta a szakirodalomban napfényre hozott újabb, e szakfolyóiratban még fel nem használt adatokkal, illetőleg «Attavantestől» festett, újabban felderített négy ismeretlen Corvin-codexxel óhajtom kiegészíteni, legyen szabad, tekintettel, az első czikk megjelenésétől eltelt 24 éves időközre, annak tartalmát néhány szóval itt a következőkben recapitulálnom.

Venturi A. úr a berlini «Kunstfreund» említett 1885-ik folyamának 20-ik füzetében, a modenai esztei könyvtár Corvin-codexeinek számát *12-re teszi*, van pedig ott a *valóságban 15*, a mint ezt az «Ellenőr» 1878-ik évi junius 24-iki esti lapjában, és a «Magyar Könyvszemle» 1881-ik folyamában közölt bibliografiai jegyzékemben részletesen kimutattam (167—171. l.)

Ugyanő a modenai esztei könyvtár Attavantestől festett Corvin-codexeinek számát 10-ben állapítja meg, van pedig ilyen a valóságban 5 signált-Attavantes (*«Attavantes pinsit»*) egykorú firenzei kéziratkereskedőtől származó bejegyzéssel és három nem signált, de Attavantes izlésében festett Corvin-codex, özszesen tehát nyolcz. A Venturi úr által Attavantesnek tulajdonított: *S. Gregorii Papæ Dialogi* etc. czímű Corvin-codex *Francesco Antonio del Cherico* miniatortól van festve, a mint ezt más helyen és alkalommal kimutattam, a másik szintén Attavantesnek tulajdonított «*Origenes*» czímű Corvin-codexnek Attavantestől való származására nézve pedig itéletemet még ma is, 24 év mulva, függőben kell tartanom. Marad tehát Venturi úrnak «a berlini *Kunstfreund*»-ban közölt modenai sorozatából: *nyolcz Attavantestől festett Corvin-codex.* Ezt a sorozatot a magam irodalmi jegyzeteiből, az «*Archaeologiai Értesítő*» *1885-ik folyamában* kiegészítettem, a következő 13 új, illetőleg ismeretlen, Attavantestől festett Corvin-codexxel, melyek könyvtárak szerint, az európai gyűjteményekben így oszlanak meg. Bécsben, az udvari könyvtárban van: 4; Pétervárott, a császári könyvtárban: 1; Stuttgartban, a kir. könyvtárban: 1; Párizsban, a Nemzeti könyvtárban: 1; Brüsszelben a kir. könyvtárban: 1; Velenczében,

a szent Márk könyvtárban: 1; Milanóban a gróf Trivulzio könyvtárban: 1; Rómában, a Vatikáni könyvtárban: 1; Wolfenbüttelben, a Braunschweig-Lüneburg herczegi könyvtárban: 1; és Thornban, a gymnásium könyvtárában: 1 Attavantestől festett Corvin-codex, vagyis összesen 13, a Venturi úr nyolcz hasonló codexből álló sorozatával együtt: 21, vagyis az általam 1885-ben ismert *120 Corvin-codexnek hatodik része.*

A berlini «*Kunstfreund*» 1885-ik évi «Attavantestől festett Corvin-codexek» czímű, Venturi A. úr által ismertetett nyolcz codexet magában foglaló sorozatát, az «*Archaeologiai Értesítő*» *1885-ik folyama* kiegészítette *huszonegyre*, melyekből 13-at említett czikkemben, mint új adalékot részletesen ismertettem.

Azóta 24 esztendő mult el, majdnem egy negyed század. Ezen időszak az Attavantestől festett, ismeretlen Corvin-codexek felderítésére és visszaszerzésére kedvező volt. Ezen idő alatt a szakirodalomban négy eddig nem ismert, Attavantestől festett Corvin-codex került napfényre, melyekből kettő ma, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona.

Ezt a négy, újabban napfényre került adalékot, melyekkel együtt az Attavantestől festett Corvin-codexek száma 21-ről 25-re emelkedik, óhajtom az Archæologiai Értesítőben jelen czikkemben ismertetni. A sorozatot ezen négy, új Attavantes-codex közt a *Marchese Carlo Trivulzio*, milánoi könyvtárából származó, Attavantestől festett az a Corvin-codex nyitja meg, melyet a M. Nemzeti Múzeum 1886-ban, Ulrico Hœpli milánoi antiquariustól 6500 frankért szerzett meg.

Ez volt az első Attavantestől festett Corvin-codex, mely a budai Corvina-könyvtár 1686-ik évi végleges pusztulása óta, Budavárának a törököktől való visszafoglalása alkalmával, a királyi palotában a könyvtár utolsó maradványaiból Marsigli vezénylő tábornok által hadi zsákmányul ejtett mintegy 300 kéziratnak és nyomtatványnak a bécsi udvari könyvtárba történt bekebelezése óta, több száz évi bujdosás után, idegenből Magyarországba vásárlás utján visszakerült, az első Attavantes-codex, mely a Corvina pusztulása óta európai könyvpiaczon eladásra került s melyet a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága kedvező auspiciumok közt, meg tudott szerezni. A Magyar Nemzeti Múzeum első száz éves történetében ez volt a Pulszky-æra legkiválóbb és legértékesebb könyvtári szerzeménye, melyet csak a modenai két Corvin-codexnek (egy Attavantestől festett Chrysostomus és egy Francesco Antonio del Cherico firenzei miniator által festett Hieronymus) a bécsi udvari könyvtártól a Nemzeti Múzeum részére történt sikeres, a Muzeum annáleseiben magában álló, revindicálása mult felül, melylyel a Pulszky-æra nagyértékű külföldi hungaricák visszaszerzésére irányuló actiojában, könyvtári szerzemények tekintetében el érte fejlődésének culminatióját, s a múzeumi könyvtárt három elsőrendű, egész vagyont érő, műkincscsel gazdagította.

Az Ulrico Hœplítől szerzett, Attavantestól festett Corvin-codexnek a czíme és tartalma a következő:

1. Joannis Damasceni Sententiae. Item Anselmi Archiepiscophi Catn. Monologium. Ejusdem Prologon Cur Deus Homo. De processione S. Spiritus . . . . . De conceptu virginali. Tehát szent atya theologiai tartalmu latin munkája.

A kézirat ívrétben nagy fénynyel és pazar ornamentikával van kiállítva, 295 beirt levélből áll és eredeti jellemző Corvin-bőrkötéssel bír.

Két czímlapja van miniatürökkel és Corvin-féle emblemákkal, kilencz nagy initialeja miniatürökkel és lapszéli diszítésekkel, hat kisebb initialéja miniatürökkel és 300 polychromba foglalt kis arany initialéja. A czímlap díszkeretéből kiemelkedik a D nagy initialé, mely a könyv szerzőjét: Joannes Damascenus-t ábrázolja.

A czímlap alsó lapszélén levő Corvin-czímer felül van festve idegen czímerrel, de az eredeti régi czímer, az átellenben levő tiszta pergamen levélre lenyomódott s ezen a magyar pólyák, az apostoli kereszt, Dalmáczia, az ezüst kétfarkú cseh oroszlán és a szivpaizsban a holló határozottan láthatók.

Az első levél első lapján az eredeti, kék festékkel írt signatura: «*Attavantes de Florencia pinsit*», ki van vakarva, de az írás körvonalai, ma is láthatók és elolvashatók.

A codex — tudtommal — szakszerűen ismertetve nincsen. Czímlapjának chromolitografiai hasonmását közli Beöthy Zsolt: Képes Magyar Irodalomtörténetében, eredeti nagyságban, azzal a különbséggel azonban, hogy az általa a múzeumi Damascenus Corvin-codex czímlapjáról készített chromolitografiai facsimilében, nem azt a felülfestett idegen czímert adja vissza, mely a codex czímlapján volt akkor és valószínűleg van ma is, mikor azt a Nemzeti Múzeum Ulrico Hœpli milánoi antiquariustól 1886-ban megvásárolta, hanem azt az eredeti, a facsimile számára külön restaurált, vagy reconstruált Corvin-czímert, a milyen a Damascenus-Corvin-codexen eredetileg volt akkor, mikor az még Mátyás király könyvtárában volt, de nem akkor, mikor azt a Nemzeti Múzeum Hœplítől megvásárolta. A Corvina történetében külön fejezetet képeznek azok a Corvin-codexek, melyek: *a)* a czímlapon idegen czímerrel bírnak, de a könyvtáblákon jellemző Corvin-bőrkötésbe vannak kötve; *b)* azok a Corvin-codexek, melyeknek czímlapján Mátyás király czímere idegen czímer fölé van festve, de melyek a táblákon, jellemző Corvin bőr-, selyem- vagy bársonykötést tüntetnek fel; *c)* azok a Corvin-codexek, melyekben az eredeti Corvin-czímer fölé idegen czímer van festve, de a melyek az ornamentikában Corvin-emblemákkal, a táblákon pedig jellemző Corvin-bőrkötéssel bírnak, mely Corvinabeli provenientiajukat igazolja. Ismeretes, hogy a Corvina maradványainak a könyvtár pusztulása óta változó birtokosai a Corvin-codexeken volt eredeti Corvin-czímert olykor, olykor a maguk czímerével felülfestették. Ez a felülfestett czímer az illető Corvin-codex habitusában és vándorlási történetében oly mozzanatot képez, melyet a szakférfiú az illető codex fejlődési processusában, a történeti hűség szempontjából figyelembe venni tartozik. A jelen esetben tehát oda concludálok, hogy a Damascenus-Corvin-codex czímlapjának facsiniléjét, a codex vándorlási története szempontjából, — nézetem szerint — nem az eredeti Corvin-czímerrel, hanem úgy a mint van, a felülfestett idegen czímerrel kellett volna reprodukálni.

Ez a felülfestett idegen czímer okozta azt, hogy Hœpli milánoi antiquarius a codex provenientiáját, mikor levélbeli előzetes tárgyalások közte és Nemzeti Múzeum közt folytak nem ismerte; s litografirozott catalogusában, a

codexet «bellissimo codice» «stupenda bordurák»-kal, initialékkal és részletesen leirt ornamentikával kiállítottnak mondta, de nem tudta, hogy az Mátyás könyvtárából származik, hogy kötése eredeti és hogy Attavantes signaturája van rajta, ezért csak mint elsőrendű renaissancekori fényes kiállítású kéziratot árusította. Végre előzetes levélbeli tárgyalás után a helyszinén néhány óra alatt megvolt kötve a vásár s 48 óra alatt a codex is a Múzeum tulajdonában volt. 1886-ban olasz antiquariusok még nem küldték elsőrendű ritkaságaikat megtekintésre amerikai amateuröknek.

Végül legyen szabad itt, az Attavantestől festett, de idegen czímerrel felül festett Corvin-codex tárgyalásánál két dolgot kiemelnem. *Az egyik az*, hogy 32 évi, a viszonyokkoz képest hol több, hol kevesebb erélylyel és eredménynyel, de megszakítás nélkül, állandó ügyszeretettel a Corvina maradványainak felderítésére irányuló nyomozásaimban azt tapasztaltam, hogy valamint *az általam eddig 55 könyvtárban felkutatott és meghatározott 174 Corvin-codex közt* (köztük 3 egészen ismeretlen) általában, vannak kéziratok, melyekben a czímlapon a Corvin-czímer a későbbi könyvbirtokos czímerével van felülfestve, de a táblákon rajta van a codex jellemző Corvin-bőrkötése s a czímlap ornamenticájában a typikus Corvin-emblemák, úgy van ez különösen az Attavantestől festett, eddig napfényre került 25 Corvin-codexnél is, hogy azok közt is van három olyan codex, melyekben a czímlapon a Corvin-czímer idegen czímerrel van felülfestve.

Ezek: *a) a bécsi udvari könyvtár Theophylactus* etc. czímű Corvin-codexe, ivrétben, két czímlappal, a másodikban miniatürökkel, Corvin-emblemákkal, czímerekkel, 20 miniatürös initialéval és az alsó *lapszélben, Mátyás király felülfestett czímerével.* Ez az idegen felülfestett czímer, az 1882-ik évi Országos könyvkiállítás «*Kalauzának*» meghatározása szerint: *a báró Werther családé;* a bécsi udvari könyvtár meghatározása szerint (L. Katalog der Miniaturen Austellung der k. k. Hofbibliothek. Harmadik kiadás 45. l.) *a «von Bergen»-családé* s dr. Weinberberger W. meghatározása szerint *a Berg őrgrófi családé.* (L. Dr. Weinberger W. Beiträge zur Handschriftenkunde. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Wien 1908. 159. köt. 6. sz. 71. ll.); *b) a múzeumi könyvtár: Joannes Damasceni Sententiae* czímű codexe, melynek a Corvin-czímer fölé festett idegen czímer eddig meghatározva nincsen; és c) az olmüczi főkáptalani levéltár tulajdonában levő: *Leonis Baptistae Alberti: De Ře Aedificatoria* czímű codex, melynek czímlapján a Corvin-czímer helyébe: *János király czímere van festve. A másik dolog*, a mit ez alkalommal hangsúlyozni kivánok az, hogy az 1882-ik évi budapesti országos könyvkiállításon, hol a középkori és renaissancekori kézirat csoportot szerveztem, rendeztem, felállítottam, leirtam s arról a helyszinén a közönségnek naponkint délelőtt 11—1 óráig 6 hétig szemléltető előadást tartottam, hol a Corvina maradványaiból egy csoportban 65 eredeti Corvin-codex, nyolcz Corvin-fénykép és színes másolat, *tehát 73 Corvin-codex volt* eredeti czímlappal és kötésben bemutatva, vagyis annyi, a mennyi a Corvina-pusztulása óta egy helyen együtt nem volt s talán nem lesz soha, ezen codexek közvetlen hat heti környezetében és tanulmányozásából ezen alkalommal oly eltörülhetlen impres-

siókat, impulsusokat nyertem és megfigyeléseket tettem, a minőket más, ki ily környezetben nem volt, nem nyerhet és nem szerezhet soha; impressiókat, melyek eltörülhetlen nyomot hagytak lelkemben és emlékezetemben, tanulmányaimban hűséges kisérőim s melyek megújulnak bennem mindannyiszor, valahányszor a Corvina maradványainak tanulmányozásával foglalkozom. Ezek az impressiók a Corvin-codexek helyes elbirálásánál, meg fognak óvni engem úgy a tárgyszeretet prædilectiójának elfogultságától, mint a tulhajtott hyperkritika szélsőségeitől s megőrzik itéletem tárgyilagosságát.

2. Az Attavantestől festett második Corvin-codexet ebben a sorozatban dr. Ábel Jenő egyetemi tanár, korán elhalt nagytehetségű barátom s a Corvina maradványainak rendszeres nyomozásában 1877 óta hűséges munkatársam, egyik olaszországi tanulmányútjában 1888-ban a pisai állami levéltárban fedezte fel s ezt a volterrai, szintén ismeretlen és dr. Ábel által felfedezett Corvin-codexxel együtt a «Magyar Könyvszemle», 1888-ik folyamában: «*Két ismeretlen Corvin-codex*» czímű értekezésében ismertette, hol a két ismeretlen Corvin-codex díszlapjának fényképmásolatát is közölte.

Ez: «*Calderini Commentaria in Iuvenalem*» czímü, Attavantestől festett, két czimlappal bíró, az ornamentikában miniatürökkel, Corvin-emblemákkal, díszkerettel s Corvin-czímerrel ékesített Corvin-codex, mely az első levél 1-ső lapján (kék festékkel irt) a következő signaturát viseli: «*Attavantes de Florencia pinsit*». Kötése újabbkori fehér pergamenbőr, eredeti arany vágással. A codex czímlapjának bal, heraldice jobb széléből, a felső és alsó medaillon kép ki van vágva.

A codex sokáig a pisai állami levéltárban volt letétben, hova azt egy pisai amateur oly czélból helyezte, hogy itt alkalom adtán elárusítsák. Volt idő, mikor a codexet meg lehetett volna az illető letéteményező családtagtól, a Múzeum számára szerezni. Dr. Ábel Jenő, mikor az Attavantesről írt Corvin-codexek czímű közleményemet az Archælogiai Értesítőben olvasta s látta, hogy az általam kiegészített, Attavantestől festett, Corvin-codexek sorozata a 21-ik számot már elérte, elnevezte említett czikkében a maga pisai felfedezését «*Huszonkettedik Attavantes-codexnek*», én azonban az Attavantes Corvin-codexek felderítésében és visszaszerzésében az időrendi sorrendet tartván szem előtt, e szerint a 22-ik sorszámot a múzeumi *Damascenus* czímű Attavantestől festett Corvin-codexnek adom s Dr. Ábel Jenő Calderini Commentaria etc. czímű Attavantes Corvin-codexe a sorrendben lesz a 23-ik.

3. A harmadik Attavantestől festett Corvin-codex (a sorrendben a 24-ik) jelenleg a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának tulajdona, a hová egy másik, Francesco Antonio del Cherico, firencei miniatortól fényesen kiállított, két czímlappal bíró Corvin-codexxel együtt 1891-ben Ő Felsége ajándékából jutott.

Czíme: «*Chrysostomi Omeliae*», nagy ívrétben, 155 beirt levélen van kiállítva, egy fényes czímlappal, mely díszkeretet képez, jobb és bal szélében két medaillonban foglalt miniatür képet, az initialéban a V. betűben a munka szerzőjének mellképét, a keret felső szélében két czímert, jobb szélében két czímert és két Corvin-emblemát, bal szélében két czímert, két Corvin-emblemát és az alsó lapszélben nagy gyémánt gyűrűben foglalva Mátyás király czíme-

rét tünteti fel, két oldalról mesteri kivitelű guirlandon egy-egy szárnyas gyerekkel.

A codex szövegében feltünik a 103-ik levélen a polychron négyszegbe foglalt nagy V arany initialé, melynek két szárát két oldalt gyémánt gyűrűkből, Mátyás király egyik emblemájából alkotott láncz képezi, mely az arany V betűvel két oldalról összekapcsolva egy nagy *M* betűt alkot s a stuttgarti Attavantes-codex ily összetételű és alakú M. betűjére emlékeztet. Az initiale két oldalán látható gyémánt gyűrű-lánczon kívül, a gyémánt gyűrű előfordul még ennek az initialénak közepén is egymagában a gyémántkővel felfelé fordítva festve. A *két* codexnek következő története van.

1847 október 27-én Ferencz, modenai fejedelem s m. kir. herczeg, kinek Magyarországon nagy kiterjedésű uradalmai vannak, a magyar karoknak és rendeknek, a magyar országgyűlésen 1840—1847-ig évről-évre megujított, állandóan napirenden tartott s külön feliratban foglalt, V. Ferdinánd király által melegen felkarolt, magáévá tett s a külföldi udvaroknál a diplomatia útján nagy energiával támogatott kérelmére, a magyar nemzetnek, illetőleg a M. Nemzeti Múzeumnak, melynek már akkor külön palotája volt, az esztei herczegek, modenai könyvtárának 17 Corvin-codexet biró gyűjteményéből, *két értékes Corvin-codexet, egy Attavantestől festett Chryrostonust és egy Francesco Antonio del Cherico, firenzei miniatortól festett* XV. századbeli latin Corvin-codexet oly feltétel alatt ajándékozott, hogy ezekért, a modenai könyvtár az osztrák gyűjteményekben, állítólag Innsbruckban, egyik császári gyűjteményben lappangó «Régi (kéziratban fönnmaradt) modenai krónikát», kapjon ellenértékül cserébe. A két Corvin-codex 1847 november havában rendes diplomatiai úton, kis ládikába csomagolva, Bécsbe meg is érkezet s Metternich Lothar herczeg állam-cancellár által, ki az egész revindikálási mozgalomban a magyarok ügyét melegen támogatta, addig is, míg a modenai herczeg által kivánt cserecodex az osztrák gyűjteményekben felkutattatik, ideiglenesen a bécsi titkos levéltárba lett elhelyezve. Aztán jöttek az 1847—1849-iki események, Metternich államcancellár bukása, a monarchiában új politikai æra, Európa politikai viszonyai új alakulása, Magyarországon a II-ik felelős magyar miniszterium kinevezése, Ő Felsége megkoronázása s a monarchia politikai viszonyainak átalakulása. A modenai fejedelem által ajándékozott két Corvin-codex pedig, az érdekeltektől elfelejtve a bécsi császári titkos levéltárban még mindig «ideglenes letétben» várta a további fejleményeket. Ekkor 1868 nov. 12 (tehát 21 évig), lovag Arneth Alfréd, a bécsi cs. és udvari titkos levéltár igazgatója, a cs. kir. főudvarmesteri hivataltól engedélyt kért és nyert arra, hogy *az udvari levéltárban az utolsó években összegyült, azon kéziratokat, melyeknek nincs történeti tartalmuk, az udvari könyvtárban lévő XIII—XVIII. századbeli*, leginkább Magyarország történetére vonatkozó eredeti okmányokért (archivaliákért) becserélje. E czélból összeállította az általa az udvari könyvtárnak cserébe felajánlott kéziratok jegyzékét, melyben *a két modenai Corvin-codex is 1., 2. szám alatt voltak felsorolva.* A tárgyalások a bécsi cs. és kir. főudvarmesteri hivatallal, továbbá a cs. és kir. titkos levéltárral és a cs. és kir. külügyminiszteriummal 1868 nov. 12-én kezdődtek és 1869-ben nyertek befejezést s az lett az ered-

ményök, hogy az udvari levéltár 78 kötet codexe, (köztük a modenai fejedelem által 1847 okt. 27-én ajándékozott két Corvin-codex is, az udvari könyvtárba került, mely viszont nagyszámú XIII—XVIII. századbeli eredeti okleveleket adott az udvari levéltárnak csere fejében.

Érdekes e tárgyalásokból a bécsi udvari könyvtárnak a cs. kir. főudvarmesteri hivatalhoz intézett következő felterjesztése, melynek lényeges részét eredetiben dr. Birk Ernő könyvtári igazgató 1869 február 17-iki felterjesztéséből a következőkben adjuk:

$\frac{267}{\text{H. B.}}$ 869

«Im Ganzen 78 Nummern Handschriften in 89 Bänden; laut beiliegenden Verzeichnisz. *Von besonderen Werthe für die k. k. Hofbibliothek sind die beiden ersten Nummern, 2 aus der Bibliothek des Königs von Ungarn, Mathias Corvinus stammende, reich vezierte Pergamenhandschriften mit trefflichen Miniaturen der Florentiner Schule der 2-ten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Da die kaiserliche Hofbibliothek seit den ersten Tagen ihres Bestandes schon den grössten Theil der berühmten Corvinischen Bibliothek unter Ihre Cimelien zählt, so würde der Zuwachs dieser trefflich erhaltenen Manuscripte eine höchst wünschenswerthe Bereicherung der Handschriften-Sammlung bilden.*»

Erre 1869 febr. 29-én a császári és kir. külügyminiszterium és a cs. kir. főudvarmesteri hivatal felhatalmazta a cs. és kir. udvari titkos levéltár és a cs. és kir. udvari könyvtár igazgatóságát, hogy a javasolt cserét kölcsönösen hajtsák végre.

Így került a két modenai eredetű Corvin-codex a bécsi császári udvari könyvtár birtokába, hol azok 1875-ben, a bécsi udvari könyvtár nyomtatott catalogusában (Tabulæ Codicum etc.) *13·697* és *13·698* sz. alatt, mint az udvari könyvtár tulajdona a maga rendje és módja szerint be lettek lajtsromozva s a kutató közönség használatára bocsátva. A nyomtatott catalogus signaturája alapján használtam én is a két codexet 1879-ben, (1878-ik évi modenai tanulmányutam után) az udvari könyvtárban s 1882-ben a budapesti országos könyvkiállítás számára, a bécsi udvari könyvtár többi Corvin-codexeivel együtt, én kértem be a kiállítás céljaira.

Nálunk Magyarországon 1868-ban került először szóba a két modenai Corvin-codex ügye a Magyar Tudományos Akadémiában, midőn dr. Rómer Flóris, az Akadémia II. osztályának febr. 3-án tartott ülésén Simonyi Ernő külföldön tartozkodó hazánkfiának, az általa az európai könyvtárakban megvizsgált és szakszerűen leírt Corvin-codexekről szóló jelentését bemutatván, ebből a Magyar Tudományos Akadémiának tudomására hozta: «*hogy a modenai könyvtárnok állítása szerint, az 1843/44-iki vagy 1847/48-iki országgyűlések által a modenai fejedelemtől Corvin-codexek kérettek volna s hogy kettőt belőlük el is küldöttek Magyarországba, de ezeknek holléte most nem tudatik*»*

Ezen a nyomon ment 1869-ben dr. Rómer Flóris Modenába és az Esztei

* A M. T. Akadémia Értesítője, 1868. 39. l.

herczegek ottani könyvtárában, Simonyi Ernő irodalmi jegyzeteit és szakszerű leirását összehasonlítván a könyvtár 13 Corvin-codexével, s kutatásainak eredményéről a Magyar Tudományos Akademia 1869 nov. 16-án tartott osztály ülésén számolt be.*

Jelentéséből fontossággal bír reánk nézve a modenai könyvtári krónikának egyik pontja, mely a magyar országgyűlésnek 1847-ben ajándékozott két modenai Corvin-codexről szól s eredetiben szóról szóra így hangzik:

«*J 9. Ottobre 1847. furono per ordine ducale consegnati al ministro degli affairi esteri Marchese Guiseppe Molza due codizi Mss. in pergameno gia spattanti a Mattia Corvino re d' Ungheria, il primo de quali contiene una lettera di S. Giovanni Chrysostomo sopro lettere a Timotese ecc., il secondo altra lettera di S. Girolamo sulla lettera ai Galati ecc., onde essere messi a disposizioni di S. M. J. per spedirgli alla dieta d' Ungheria.*»

Ezt az adatot Rómer Flóris minden megjegyzés nélkül közli, de azt, hogy a Magyarországba küldött két Corvin-codex hova került és melyik könyvtárban van elhelyezve ez idő szerint, egy szóval sem említi.

Simonyi Ernő 1868-ik évi jelentése csak általában két Corvin-codexről szól, dr. Rómer Flóris 1869-ik évi modenai kutatásai felderítik a két Corvin-codexnek czímét is, melynek alapján ezeknek további nyomozása meg volt indítható, de arról, hogy ezek a codexek most hol keresendők, nem szólnak.

Úgy vagyok értesülve, hogy ez időtájban Simonyi Ernő és Rómer Flóris adatai alapján, Toldy Ferencz kezdeményezésére, a magyar kir. kormány, a bécsi császári udvari könyvtárban tett valami lépést Mátyás király könyvtárának maradványai ügyében, ez azonban akkor eredményre nem vezetett.

Giuseppe Campori, az esztei könyvfestőkről szóló értekezésében (Il miniatori degli estensi), mely a modenai történelmi társulat «Atti e Memorie» czímű vállalatában 1872-ben megjelent, Mátyás király könyvtárának miniatorairól tárgyalván, kiterjeszkedik az Eszteiek modenai könyvtárában lévő Corvin-codexek miniatorai is, kikről nagy elismeréssel szól. Felemlíti azután, hogy a modenai könyvtár Corvin-codexeiből, a modenai fejedelem 1847-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak két fényes példányt ajándékozott, melyek valóban meg is érkeztek Bécsbe, s ott valószínüleg visszamaradtak. Campori az ajándékozott két Corvin-codex körülményeit s a modenai fejedelem intentióját a modenai könyvtár hiteles adatai alapján így adja elő.

«Nell anno 1847 l'Imperatore d'Austria nell intento di gratificarsi l'animo degli Ungheresi, fece richiedere officialmente questi codici al duca di Modena, al quale per titolo che portava di Principe Reale d'Ungheria, diceva il messaggio del ministro Kollowrat, doveva tornar grata l'occasione di compiacere a quel popolo, che avrebbe dato ricetto nel suo Museo nazionale a quelle gloriose memorie dell' illustre Mattia Corvino. Il Ministro a rendere piu giustificata l'irragionevole domanda concludeva senza alcuna cognizione dei fatti, che in quella cessione non doveva vedersi che una semplice restituzione (il ne s'agit d'ailleurs que d'une restitution). Il principe non potendo contrastare in tutto

* Megjelent az Arch. Értesítő 1870. 14 és 15. számában.

all' imperiale desiderio, ordinó che due di quei codici, che per l'avvedutezza dei bibliotecarii furono i meno pregevoli, si spedissero a Viennna dove effetivamente andarono e dove probabilmente rimasero.»

E szerint a két modenai Corvin-codex adományozását politikai magasabb tekintetek hozták létre s Campori az első, ki valószínűnek tartja azt, hogy a codexek Bécsben visszamaradtak.

Hasonlóképen adja elő a két Corvin-codex történetét a modenai könyvtár hivatalos monographiája, mely «*Cenni Storici della R. Biblioteca Estense in Modena*» czím alatt, Modenában 1873-ban jelent meg.

Midőn 1878-ban a modenai esztei könyvtár, körülbelül 3000 kötet kéziratainak, különösen pedig a könyvtár *gyűjteményében őrzött 15 Corvin-codexnek megvizsgálására* megbizást nyertem, ezt az alkalmat felhasználtam arra is, hogy a modenai állami levéltárban lévő, a modenai fejedelem által 1847-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, de tévedésből a bécsi udvari könyvtárba került, két modenai Corvin-Codexre vonatkozó diplomatiai levelezéseket is felkutassam, lemásoljam, az ezekre vonatkozó más irodalmi és bécsi udvari levéltári és könyvtári adatokkal kiegészítsem s alkalmas időben, ha az összes az ügyre vonatkozó adatok birtokomban lesznek, egy emlékiratba foglalva illetékes helyen a Magyar Nemzeti Múzeum érdekében értékesítsem.

Az adatok gyűjtése 1878—1890-ig tartott. Végre e sorok irója 1890 febr. 1-én s 1891 január 2-án abban a helyzetben volt, hogy két emlékiratban összefoglalta a két modenai Corvin-codexre vonatkozó összes adatokat s Pulszky Ferencz múzeumi igazgató 1890 február 5-én és 1891 január 6-án kelt megokolt felterjesztésére, gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 1891 április havában tett meleg ajánlatára a király Ő Felsége 1891 május 6-án 2756. számú legfelső elhatározásával elrendelte, hogy a két modenai eredetű Corvin-codex, melyeket Ferencz modenai fejedelem 1847-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, de melyek tévedésből 1869 febr. 29-én a bécsi udvari könyvtárba kerültek s itt a könyvtár katalogusába 13.697. és 13.698. szám alatt be lettek lajstromozva, a könyvtár katalogusából és leltárából kikebeleztessenek s mint ő Felsége legmagasabb ajándéka a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományoztassanak.*

Így jutott az Attavantestől festett Chrysostomus-Corvin-Codex, a másik, Francesco Antonio del Cherico miniator által festett Hyeronimus Corvin-codexxel együtt a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába.

Végül megjegyzem, hogy a modenai esztei könyvtárban az összes kéziratokat, kevés kivétellel, a XVIII. században nem tudni mi okból, barna bagaria bőrbe újra átkötötték s régi eredeti egykorú kötést, nagyon keveset találtam a könyvtárban. A Corvin-codexek is új, XVIII. századbeli bőrkötésben vannak. Azelőtt eredeti Corvin-bőrkötésük volt, a mint azt egy véletlenül hirmondónak megmaradt *Dionysius Ariopagita* czímű, eredeti Corvin-bőrkötéssel és Corvin-czímerrel biró codex tanusítja. Érdekes azonban a megújított kötéseknél

* L. Csontosi János: Két modenai Corvin-codex története. Modenai és bécsi eredet levéltári kutatások alapján felderítve. Budapest, 1893. 8 r. 68 l. Két fénykép hasonmással.

az, hogy a kéziratok régi *vágását* érintetlenül az új átkötésnél meghagyták s ezzel együtt illesztették be a codexeket barna, minden dísz nélküli bagaria bőrbe, melynek hátára rá van préselve az esztei fejedelmi ház arany czímeres oroszlána.

4. *A 4-ik Attavantestől festett Corvin-codex*, mely az eddig felkutatott Attavantes Corvin-codexek sorrendjében a 25-ik, az olmüczi főkáptalani levéltár birtokában van, honnan a brünni 1898-ik évi könyvkiállításon lett először bemutatva, a kiállítás catalogusában röviden ismertetve és czímlapja a bécsi cs. és kir. iparművészeti múzeum kiadásában, a Scala A. szerkesztésében megjelenő: «*Kunst und Kunst Handwerk*» 1898-iki folyamában megjelenő havi szakfolyóiratban (248—254 ll.) reducált nagyságú «*Lichtdruck*»-ban, reproducálva, mely hasonmásról azonban a magyar szakirodalom nem vett tudomást. A codex «*Leonis Baptistae Alberti De Re Aedificatoria*» czímű munkáját tartalmazza, Attavantestől van festve, két fényes czímlappal bír, Corvin-emblemákkal, medaillonba foglalt miniatür képekkel, nagyobb és kisebb initialékkal, gazdag lapszéli diszítésekkel van ékesítve s a táblákon jellemző Corvin-bőrkötést tüntet fel A diszítési motivumok az Ornamentikában az építészet köréből vannak véve. A codex egyik tulajdonosa, valamikor *Filipecz János váradi püspök* volt, a mint ezt a kéziratban levő sajátkezű bejegyzése tanusítja. Nagy ívrétben 210 beirt levélből áll. Colophonjában firenzei származású könyvmásolója magáról így ír; «*Deo salutari meo semper gloria et gracie. Presbiter Franciscus Collensis Scripsit Florencie.*» A codex diszítési characterében Attavantes ornamentikájának stilje nyilvánvaló, a czímlapokon lévő Corvin-emblemák azonban, részint bemázolva, részint kivakarva fordulnak elő a czímlapon. Érdekes a második czímlap alsó lapszéli diszítésében a Corvin-czímer, melyből az eredeti Corvin-jelvények ki vannak vakarva s ezek helyébe más idegen czímer van festve, mely lángokból kiemelkedő, álló farkast mint főczímeralakot mutat. A Corvin-czímer két oldalán lévő eredeti geniuszok a bőségszaruval együtt meg vannak hagyva, valamint a Corvin-czímer fölött volt eredeti arany lemez korona szintén sértetlenül megmaradt, csak a harmadik könyvbirtokos czíméréből a főczímeralak lett az Corvin-czímer helyébe az eredeti arany lemez korona alá festve, melyet két oldalról két geniusz a bőségszaruval, mint czímertartó vesz körül. Tekintve, hogy a Nemzeti Múzeum kőrégiségtárában, a Szapolyai-család czímere gyanánt (az alsó Corvin-folyosón) vörös márványban egy álló farkas törzse csakugyan mint Szapolyai János czímere szerepel, továbbá, hogy a Szapolyai-család egyik czímerében az álló farkas törzse csakugyan mint Zápolya-czímerjelvény fordul elő, az olmüczi főkáptalan Attavantestől festett Leonis Baptista czímű Corvin-codexén levő idegen czímert, abban a helyzetben, a melyben jelenleg, a meghagyott arany lemez koronával és a két czímertartóval van, János király czímerének tartom. A Corvin-codex második czímlapját, *Julius Leisching:* a brünni iparművészeti múzeum által 1898-ban rendezett könyvkiállításról a Scala A. fent említett havi folyóiratban írt ily czímű czikkében: «*Ueber die Einrichtung, den Zweck der Buchaustellung im brünner Gewerbe Museum*» ismertette, hol a «Leonis Baptistæ de Architectura» czímű codex czímlapjának hasonmását is közölte. Ezen ismerte-

tésről és a hasonmásról tudomást vett a lipcsei «Centralblatt für Bibliothekswesen 1898-iki folyama is. (336—337.)

Végül megjegyzem, hogy a modenai esztei könyvtárnak is van egy: «*Leonis Alberti De Re Aedificatoria*» czímű, 256 levélből álló, szintén igen fényes kiállítású Corvin-codexe, egy czímlappal és 10 lapszéli diszítéssel festve, de ennek ormamentikája Attavantes modorától egészen eltér s arany kalászok, mezei virágok s ragyogó arany bogyókból van combinálva. Kiemelem, hogy a codex lapszéli diszítései közt, a csúcsos gyémánt gyűrűt tartó fekete holló, *félig kifeszitett szárnyakkal* fordul elő és pedig úgy a szívpaizsban, mint a lapszéli diszítésben mint önálló emblema.

Ezzel az Attavantes codexxel az Attavantestől festett, eddig felkutatott Corvin-codexek száma ki van merítve. Magán könyvtárakban azonban még ma is lehetnek lappangó példányok, melyeknek felkutatását a jövő nyomozásoktól várjuk.

Végül legyen szabad itt megjegyeznem, hogy Attavantes — mint ez általában ismeretes — Mátyás királyon kívül, más mecénások számára is dolgozott s dolgozott mint miniator, Mátyás király halála után még sokáig, de az általa 1490 után, vagyis Mátyás király halála után festett, új megrendelésű kéziratoknak a Corvinához semmi közük sincs. Igy 1494-ből a firenzei állami levéltárban fönnmaradt egy Attavantessel kötött szerződés, melyet Cipriani Ser Rici firenzei polgár és kereskedő egyrészről, másrészről Vantes Gabrielis Attavantis miniator 1494 ápril 23-án Carsidoni Antonio di Giovanni firenzei közjegyző előtt kötöttek, egy VII kötetes biblia festése iránt, melyben abban az esetben, ha Attavantes a kikötött terminust be nem tartja, 500 lira bánatpénz megfizetésére kötelezi magát. Az Attavantestől 1494—1497-ig festett hét kötetes biblia a lisszaboni királyi könyvtárban van, de Corvina maradványaihoz nem tartozik. L. Piere Arnauldet, Correspondent de la Société de Antiquaires de France. Etudes sur Attavante et Son Ecole. Attavante e La Bibbe de Belem. Extract du Bibliographe moderne 1898, no. 6. Paris, Alph. Picardet Fils. Libraires Editeurs. 82. Rue Bonaparte 82. 1899. 8° 16 lap.

Budapest, 1909. márczius elején. *Csontosi János.*

DIPTYCHONOS TERRACOTTA SZOBOR.

A diptychon ábrázolása olyan ritkaságszámba megy az ókori szobrászati alkotások közt, főleg a régibb korban, hogy minden fajta alkotást, egyéb értékétől és érdekességétől függetlenül, tisztán ezen okból is érdemes számon tartanunk. A mi példányunk nem tolható ugyan vissza nagyon régi korba, a mikor még ritkább az ilyen ábrázolás: stilusa és egyéb külső körülmények a IV. századba vagy még valamivel későbbi korba utalják; de a mit érdekességéből viszonylagos újabb kelete levon, azt kipótolja azon tény, hogy női alak: már pedig író és olvasó nők ábrázolása nemcsak a szobrászatban, hanem a váza-képeken is még sokkal ritkább, mint hasonló foglalkozású férfiaké.

A mi kis terracottaszobrocskánk a bécsi császári Antiken-kabinett tulaj-

dona ;* magassága: 0·14 m.; lelhelye Kentoripa (1. ábra). Feje le van ugyan törve, pedig éppen a sziczíliai terracották fejlődési fokának, korának megállapításánál a fej az alaknál nagyobb fontosságú, szerencsére azonban a test és a ruházat olyan határozottan van kifejezve, hogy az alak nemének és az alkotás korának meghatározása ezen hiány daczára is lehetséges. Az asszonyka ülő helyzetben van ábrázolva, a sziczíliai terracottákra jellemző módon, hogy t. i. félig ül, félig áll, mintha nagyon magas széken ülne; a felső czombok nem is kerülnek horizontális helyzetbe, hanem csaknem egy irányba esnek a felső test és az alsó lábszárak vertikális vonalaival. Hosszú chitonba van öltözve, mely lábaira is lehullik, de a ruha szövetén keresztül a lábfejek áttetszenek. Jó magasan, a keble alatt, vékony öv fogja össze a ruháját, válláról keskeny, keresztben találkozó szalagok futnak le és vesznek bele az övbe. A ruha felső részének redőzete szobrászatilag alig van jelezve, (hogy mennyit pótolt itt a festés, azt most már alig lehet eldönteni; az egész alakot részben már lepattogzott fehér «engobe» borítja, csak a kezek táján, az ölben látszik kevés piros festék nyoma); a felső rész símaságával ellentétben a ruházat alsó részén élesen kifejezett vertikális redők huzódnak lefelé, parallel a lábszárak vonalaival. Az alsó rész ilyen merev vertikális vonalú, parallel redőzete a sziczíliai terracották jellemző sajátja. Az idomok teltek, fejlettek; válla kerek, lágy hajlású; karjai gömbölyűek, a hónaljnál és belső könyökhajlásnál határozott domborulattal; keblei teltek és egymástól nem nagyon szétállók; az öv bevágódása alatt a has és csipő szelid hajlásban mutatkozik. Ezen alul az idomok realizmusa eltűnik, a kannelürszerű merev redőzet az anatómiai hűséget elnyomja; az életteljes felső test alul merev tömbben végződik. Az alak felső és alsó része közti stiláris külömbség éles ellentétét az ölben tartott diptychon oldja meg, mely az alakot két részre osztja, úgy hogy átmenetre nincs szükség. A diptychon egyik táblája az ölben fekszik, a másik tábla függőlegesen lehajtva lelóg. Az asszonyka két kézzel fogja a könyvet: világos tehát, hogy olvas és nem ír.


1. ábra.

A szobrocska korának meghatározása a fej hiánya daczára nem ütközik nehézségekbe. Az alsó rész merev vonalai tekintetbe nem jöhetnek, az localis sajátság. A ruházat stilusa, főleg a magas öv és a keresztszalagok a IV. század divatját tüntetik fel. A test lágyan hullámzó idomai, főleg a keblek állása,**

* Wien, Antikenkabinet, Nr 292. 1821 óta a gyüjtemény tulajdona

** A női szobrok korának meghatározására újabb fontos kriterium a keblek állása, illetőleg a keblek átmérőjének és egymáshoz való távolságának viszonya, mely S. Reinach finom megfigyelésein alapul. Pheidias korában az átmérő vonala rövidebb a távolság vonalánál. Később, a fejlettebb idomú ábrázolásoknál ezen viszony megváltozik: a keblek nagyobbodásával

szintén későbbi korra vallanak. Hogy azonban a IV. századnál sokkal újabb sem lehet, azt a lelhelyéről lehet következtetni. Kentoripa gazdag kis város, melynek virágkora a IV. századtól a császárkor elejéig tart és mely egészen a római korig megőrzi függetlenségét, míg a többi sziczíliai város görög kézbe kerül. Fejlődése ennélfogva egészen sajátos ; terracottái a sziczíliai zárt csoportnak egy kisebb zárt csoportját képezik, melynek jellemző vonása a fejlődésében egyre jobban nyilvánuló mozgalmasság. A mi diptychonos asszonyunk életteljes, de viszonylag nyugodt magatartása inkább utal ezen fejlődésmenet elejére, tehát a IV. századra, mint későbbi korra, a mikor a mozgalmasság túlzásba csap át, nyugtalansággá lesz.

A diptychonos ülő asszonyokra a régibb sziczíliai terracották is szolgáltatnak két példányt. Mindakettő Akragasból való, a legrégibb ülő terracotta-alakok hazájából. Ez az a régi typusú sziczíliai ülő nőalak, melynek alsó végtagjai aránytalan megrövidítésben vannak feltüntetve. Az egyik ülő alak határozottan nő,[1] az ölében fekvő diptychon azonban nem egészen tisztán vehető ki, más azonban alig lehet, mint egyik lapjával lelógó diptychon. Az alak tartása és a diptychon helyzete annyira megegyezik a centuripei szobrocskával, hogy úgy tekinthetjük, mint annak elődjét. A másik akragasi terracotta [2] valamivel fejlettebb typusú, a diptychon is jobban felismerhető ; az alak neme azonban nincs egészen világosan feltüntetve; alig kétséges azonban, hogy ez is női szobor.

A többi görög terracották közt is találunk analog ábrázolásokat. A legismertebbek : a berlini Antiquarium Tanagra szobra,[3] «Das Mädchen mit dem Brief», a szerelmes levelet olvasó fiatal lány, a ki jobb karjára támaszkodva, felemelt balkezével követi olvasás közben a sorokat és a Louvre kyrenæi szobrocskája,[4] az ú. n. «Aphrodite au livre», kinek olvasás közben a kis Ámor az ölébe dől. A szerelmes levelet olvasó lányszobrocskák közül felemlítendők még : a British múzeum terracottája,[5] mely fején a kyrenæi iskolára jellemző magas fejdíszt visel, ugyanolyan pose-ban, mint a berlini levelet olvasó lány ; egy tanagrai lány,[6] a ki szintén ujjával követi a sorokat ; egy myrinai lány,[7] a ki kezét olvasás közben felemeli és egy másik myrinai szobrocska,[8] melynek keze az írótáblán pihen. Mindezen szobrocskáknál a diptychon ugyanazon helyzetben van, t. i. az egyik tábla az ölben keresztben fekszik, a másik függőlegesen lefelé van csapva. A diptychonnak ezen helyzete figyelhető meg az összes szobrászati ábrázolásokon, míg a vázaképeken az egyik tábla

a távolság kisebbedik; Praxitelesnél átmérő és melltávolság egyforma. Később a távolság vonala lesz kisebb. L. S. Reinach: Un indice chronologique applicable aux figures féminines de l'art grec. Revue des études grècques XXI. no 91

[1] Kekulé: Die Terracotten von Sicilien, Fig. 28. Hozzá hasonló: British Museum Z 63/209 28 (B 404), Gelából származik.

[2] Kekulé: Die Terracotten von Sicilien, Fig. 30.

[3] Furtwängler: Sammlung Sabouroff II. Tafel LXXXVI. m. 0·175 cm

[4] Heuzey: Figurines du Louvre, pl. XLI.

[5] Guide to the sec. vase room, no 216.

[6] Coll. Gréau (1891) 342. Taf. XXX

[7] Pottier et Reinach: La nécropole de Myrina, pl. XXXIII

[8] Pottier et Reinach: La nécropole de Myrina, no 257.

a bal kar alsó részére vagy a baltenyérre fektetve látszik, a másik része pedig merőlegesen felfelé áll. A diptychon ezen kétféle ábrázolási módjára, hogy t. i. a szobroknál mindig az ölben, a vázaképeken mindig a balkarra vagy balkézre van fektetve, már Furtwängler [1] rámutatott és ezeket a külömbségeket a kétféle ábrázoló művészet eltérő természetére vezeti vissza.

Nem is találtam ezen szabály alól eltérést, csakis egyetlen esetben. Ez egy fiatal ephebost ábrázoló myrinai szobrocska; [2] az ephebos egészen kivételes helyzetben *jobb* tenyerére fektetve tartja az egyik szárnyával lelógó diptychont; bizonynyal leczkét olvas, mivel ilyen helyzetben (jobb kézben tartva lelógó szárnynyal) írásra gondolni nem lehet. Hogy a gyakorlatban mind a kétféle használati mód el volt terjedve, azon nem kételkedhetünk, különben nem ábrázolták volna kétféleképpen. Mindegyik helyzetnek meg volt az előnye: ölbe fektetve kényelmesebb, a karra fektetve a szem természetes látótávolságának jobban megfelel.

Ezek a szobrocskák főleg a diptychon használati módjának megállapítására fontosak. A diptychon maga egészben és részleteiben jobban megitélhető a fennmaradt valóságos példányokból, mint ezen ábrázolásokból. Ezen szobrocskák legtöbbjén a festék lekopása következtében az írótábla részletei elmosódnak. Legjobban kivehető a berlini Tanagra-szobornál; [3] az ölben fekvő táblán a viaszfelületet világosvörös, a fakeretet sötétebb árnyalatú szegély jelzi; a lehajtott részen nincs különbség a szinezésben, egészen egyszín vörös. Határozottabban, szobrászatilag is megkülönböztetve tünteti fel a részleteket a Collection Lecuyer * diptychonos író lányszobrocskája, melyen a vörösre festett diptychon tábláinak szélét határozottan kiemelkedő keret jelzi. Egy thebæi származású férfiszobrocska [4] diptychonjának egyik szárnyán három sor írás is látszik egymás alatt, elmélyítve bevésett görög betükből; az emberke jobb kezében levő stylus részletei (a hegyes és lapos vég) is gondosan fel vannak tüntetve. A sorozat lehetőleges teljességének érdekében még felemlítünk egy olympiai bronztöredéket [5] is: egy nő tart ölében egyik szárnyával lelógó diptychont.

A diptychon használatának szempontjából nem érdektelenek a tanuló gyermekszobrocskák sem. Egy egyiptomi származású terracotta [6] ülő gyermeket ábrázol, térdén kétfelé szétnyitott diptychonnal, melyet két kézzel fog; tőle balra nyakörves kis kutya szalad el, mintha unná kis gazdája foglalkozását; bizonynyal fiúcska, mivel a kis lányokat inkább madárral szokták ábrázolni. Egy másik fiúcska [7] pedagógusa társaságában van ábrázolva, a ki a gyermek térdére helyezett, egyik szárnyával lelógó diptychonon valamit mutat

[1] L. Ath. Mittheilungen 1881. Furtwängler: Marmore von der Akropolis, S. 174—190.

[2] Coll. Lecuyer, pl. B 4.

[3] Coll. Lecuyer, pl. H 4. no 5

[4] Bull. de Corr. Hell. 1900. Pottier: Les sujets de genre dans les figurines archaïques de terre cuite. Pl. XI. 2.

[5] Olympia, Tafelband IV, Taf. IX, Nr 71

[6] Arch. Anz. 1890, S. 156. L. Winter: Die Typen der figürlichen Terracotten, S. 124. Meissner Commerzienrath tulajdona Lipcsében.

[7] Pottier et Reinach: La nécropole de Myrina, pl. XXIX, 3.

neki; ez bizonynyal olvasó leczke. Egy kis leányt[1] írásba merülve látunk; ölében nyitott diptychon fekszik, melynek belső viaszterülete a kerettől megkülönböztetésül vörösre van festve; a jobb kezében levő hosszúkás tárgy ellenben nincs elég világosan feltüntetve, de a kézmozdulatról itélve bizonynyal stylus.

Ismeretes egy régibb Tanagra-csoport:[2] egy szilén-forma pedagógus két gyermek társaságában. Egy másik, bájos Tanagra-csoport,[3] nem tartozik ugyan szorosan véve ide, mivel nem diptychonnal, hanem tekercscsel vannak elfoglalva, de kedvességénél fogva nehezen mellőzhető. Egy anya tanítja kis lányát olvasni és hogy a komoly leczkét lehetőleg kellemessé tegye, ölébe vonja a gyermeket és úgy bontja szét a nehéz tudományt tartalmazó tekercset. Anya és gyermek gazdagon vannak öltözve és meleg bensőséggel simúlnak össze.

A nagyobb szobrászati alkotások közül csak egy idevágót említhetünk, mely régiségénél fogva (a VI. századból való) kétszeresen érdekes. Ez egy szobortöredék, mely az Akropolisról származik. Furtwängler[4] véleménye szerint nem női szobor, inkább Athenæ templomi kincstárának irnoka, nem maga Athenæ, a mint eleinte hajlandók voltak hinni.

A volumen ábrázolása sokkal gyakoribb az antik képzőművészetben, mint a diptychoné. Görög és római költők, államférfiak gyakran vannak tekercscsel kezükben ábrázolva. Erre vonatkozólag Birtnek[5] nemrég megjelent nagyterjedelmű tanulmánya után — melyben az ókori eféle ábrázolásokon kívül még a középkoriakra is kiterjed — fölösleges volna példákat felhozni. Csakis azért említek fel mégis két női szobrot, mivel nők ábrázolása tekercscsel szintén ritkaság. Az egyik példány nagyobb szobrászati alkotás[6] márványból: egy nő támlátlan széken ülve, két könyökével czombjára támaszkodva, kissé előre hajolva olvas egy tekercset, melyet két kézzel kissé felemelve tart; a szék alatt valami bizonytalan tárgy, valószinüleg munkakosár van; hogy a tekercs mindkét végén egyenlően van felcsavarva, az azt jelenti, hogy a nő a könyv közepén olvas; balkézzel kissé magasabban tartja, — ez is gyakran megfigyelhető pose, — bizonynyal, hogy az irást kedvezőbb világításba hozza. A másik egy kis Tanagra-terracotta:[7] fiatal lány, sziklán ülve, két kézzel fog egy kigöngyölt tekercset, melyben figyelmesen olvas.

Az egyiptomi szobrászatban még gyakrabban fordúl elő a tekercs, leginkább irnokok, sáfárok és más alárendelt helyzetű emberek kezében. Erre vonatkozólag csakis azért hozok fel példát, mivel egy kevéssé ismert kis hazai műkincset szeretnék ezen alkalommal nyilvánosságra hozni. A szobrocska a Ráth-múzeum tulajdona (2. ábra). A múzeum igazgatósága a fényképhez a következő leírást volt szíves mellékelni: «Szobrocska, Imant (Aesculapius),

[1] Coll. Barre (1891), p. 55, no 367

[2] Pottier említi: Bull. de Corr. Hell. 1900.

[3] Coll. Branthegem (1889), no 159.

[4] Ath. Mittheilungen 1881. Furtwängler: Marmore von der Akropolis. S. 174—190, Taf. VI. 2.

[5] Th. Birt: Die Buchrolle in der Kunst, 1907.

[6] Berlin, Antiquarium Nr 600. — Rómából 1766-ban került Berlinbe.

[7] Coll. Rayet (1879), p. 21, no 71. M.: 0·14 m.

bronzból öntött. Széken ülő férfialakot ábrázol, ki kezében térdén lévő nyitott papyrus tekercset tart. Lába zsámolyon pihen, melyen hieroglyphek láthatók, melyek a szobrocska donatoráról, ennek apjáról, anyjáról és nagyanyjáról tesznek említést. Egykor a St. Denis-i kincstárban, azután Fehérváry és Pulszky Ferencz gyüjteményben. Az alak szeme és ruhájának nyak körüli szegélye aranynyal berakott. Sötétvörös és zöld patinával. Az alak lejár. Óegyiptom. M.: 0·226 m.» A tekercs mindkét végén egyformán van felcsavarva, a nyitott részén hieroglyphek látszanak.



2. ábra.

A diptychon ilyen ritka szobrászati ábrázolása, tekintve annak a mindennapi életben elterjedt voltát, olyan feltünő jelenség, mely némi magyarázatra szorul. Hogy a nagy szobrászati alkotásokon mindig a tekercset látjuk, az érthető. A tekercs az igazi antik könyvforma, az írótáblánál költségesebb is: ez való az írók, költők, államférfiak és tudósok kezébe. Az írótábla az olcsóbb iróanyag, mivel sokszor használható; ez való a mindennapi életre, levelezésre, számvitelre, feljegyzésekre, írógyakorlatokra stb. A mindennapi életet visszatükröző kis terracottákon tehát ennek megfelelően a diptychont kellene gyakran látnunk. Gyakrabban fordul ugyan elő, mint a nagy szobrokon (erre csak egy példányt találtunk), de mégis aránylag nagyon ritkán. Ez a feltünő jelenség tán azon körülményre vezethető vissza, hogy a terracották kis világában a férfiak többnyire groteszk alkotásuak; a mindennapi élet foglalatosságait inkább a női alakok tüntetik fel. Az antik világban pedig, ha értettek is a nők az íráshoz-olvasáshoz, még sem tartozott egyik sem a megszokott foglalatosságaikhoz, legalább abban a korban nem, mikor ezek a terracotta typusok kialakultak. A későbbi korban pedig a terracotta-művészetre a nagyobb szobrászati alkotások hatottak, melyek a diptychon ábrázolását mindenha mellőzték.*

Dr. Láng Margit.

* Még két diptychonos példányt sikerült fölfedeznem: L. Winter: Die Typen d. figürlichen Terracotten II., S. 123, Nr 7. Konstantinápolyi múzeum tulajdona, Hissarlikból származó és u. o. Winter II., S. 124, Nr 4, szintén Konstantinápolyban, Tripolisból szárm zi .

RÓMAI FELIRATOS EMLÉKEK DUNAPENTELÉRŐL.

Az egykori Intercisa helyén, a honnan már eddig is több mint 200 fontosabb kőemlék került a magy. nemzeti múzeumba, a folyó év tavaszán is az ott eszközölt földforgatások alkalmával nagyobb mennyiségű római kőemlékek kerültek napfényre, a melyek újból bebizonyítják, hogy Dunapentele a legjelentékenyebb alsó-pannoniai lelőhelyeink egyike.

Nem lehet feladatom mind a 27 drb. római emlékkövet, a melylyel a tavaszi hiv. kiküldetésem alkalmával sikerült a múzeum gyűjteményét gazdagítani, tudományos ismertetés tárgyává tenni; csak a feliratos anyagról fogok itt értekezni.

A) Kezdjük azokkal a kőemlékekkel, a melyek id. Hauzer Ferencz földjén találtattak.

1. Mindenek előtt említésre méltó egy fogadalmi kő, a melyet a «milites cohortis miliariæ Homesenorum Antoninianæ», vagyis az Intercisában székelő hemesai ezres lovascsapat katonái, a mely csapat M. Aur. Severus Antoninus császár tiszteletére az «Antoniniana» melléknevet viseli, e császár üdvéért és az ő, 213-ban a germánok fölött kivívott győzelmének alkalmából az ő hazájabeli (syriai) napistennek «Sol Elagabalus»-nak fölállítottak. Az emlék pontosan van datálva. Nemcsak az év: Messala és Sabinus consulok éve (tehát 967 a. u. c., vagyis Kr. u. 214) fordul elő a 9-soros felirat utolsó sorában, hanem a nap pontos dátuma is: «ante diem X^{um} kalendas Septembres», vagyis augusztus hó 23-ika. Az említett évszám az emléken előforduló más adattal is összevág. E szerint az emléket M. Aurel. Severus Antoninus (Caracalla) császár negyedik uralkodási évében (Trib. Pot. Cos. IIII) állították föl és ez megfelel a Kr. u. 214. évnek.

A kő hossznégyszögű tábla, hossza = 124, magassága = 58 cm. A feliratnak szánt mezőt egy széles keret veszi körül, a melynek alsó részét a 9-soros feliratnak utolsó két sora foglalja el. A keret mindkét oldalát egy-egy trapezalakú idom szegélyezi, a melynek közepén ötlevelű rozetta díszlik. A felirat igy szól:

PRO·SALVTE ET VICTORA·
GERM·IMP·CÆS·M·AVR·SEVERI·
ANTONINI·PI·FELICIS·AVG·
PARTH MX·BRIT·MAX·GERMNICI·
MX PONTF MAX·P P·TRB·POT·
COS·IIII·DEOPATRO·SOL·ELA
GABALO·MIL·COH·∞·HEM ANTON·
DEDCATVM·OPVS·X KAL·SEPT
MESSALA ET SABNO COS

Pro salute et victoria
germ(anica) imp(eratoris) cæs(aris) M. Aur(elii) Antonini pi(i) felicis aug(usti) [Severi
Parth(ici) m(a)x(imi) Brit(anici) max(imi) Ger- [manici
m(a)x(imi) pontif(icis) max(imi) p(atris) p(atriæ) [trib(uniciæ) pot(estatis)
co(n)s(ulis) IV deo patrio Sol(i) Ela
gabalo mil(ites) coh(ortis) miliariæ Hem(ese- [norum) Anton(inianæ)
dedicatum opus [a(nte) d(iem)] X^{um} kal(endas) [Sept(embres)
Messala et Sabino co(n)s(ulibus)

2. Érdekes az az oltárkő is, a melyet egy bankár vagy kereskedő, neve Aurelius Messius, Mercurius istennek mint «Lucrorum potens»-nek, vagyis a gazdagságokban hatalmasnak szentelt. Alakjára nézve semmiben sem külön-

bözik más oltártól, csakhogy talapzata hiányzik ; az istennév a négyélű hasábalakú kőducz felső részén kidomborodó széles léczen van bevésve. A felirat a következő :

MERCVRIO	Mercurio
LVCRORVM	Lucrorum
POTENTI	potenti
AVRELMES	Aurel(ius) Mes(sius)
NEGOTIA	negotia(tor)
PRO SAL	pro sal(ute)
S V A	su[a]

Méretei: mag. = 54 cm., sz = 36 cm.

3. Ugyanott találtak egy oltárkövet, melyet egy veteranus, neve Aurelius Mortimus fölállított. A hatsoros felirat így szól:

LIBEROPATRI	Libero patri
AVREL · MO	Aurel(ius) Mo
RTIMVS	rtimus
VET PRO S	vet(eranus) pro s
ALVTE SVÆ ET S	alute suæ et s
VORVM	uorum
V · S · L · M ·	v(otum) s(olvit) l(ıoens) m(erito)

Méretei: mag. = 73 cm., szélessége = 37 cm.

4. A sírkövek közt, a melyek a folyó év tavaszán a múzeumba kerültek, a legérdekesebbek egyike egy hossznégyszögű (2 m. 56 cm. hosszú és csak 56 cm. magas) feliratos sírtábla, a melyen a vonalas keret két oldalsó szélén két medaillonszerű mellkép domborodik ki s így igen hasonló egy, Gyermelről (Komáromm.) a n. múzeumba került sírtáblához (v. ö. Hampel, A pannoniai síremlékek áttekintő osztályozása. Arch. Ért. XXVII. 338.), csakhogy ott a keret csücskéiben egy-egy rozetta, itt pedig egy-egy spiráldísz tölti be a helyet. A felirat így szól:

D EX M
M · AVR · HERACLITVS · VET · COHORTIS · ∞ · HEM ·
AN · LXX · VIVS · FECIT · SIBI · ET · AVRELIS · HERACLITO · ET ·
SERENO · VIVIS · FILIS · SVIS · ET · SERENAE · H · M · H · N · S ·

D(is) M(anibus)
M(arcus) Aur(elius) Heraclitus vet(eranus) ex cohortis miliariæ Hem(esenorum)
an(norum) LXX vi(v)us fecit sibi et Aurelis Heraclito et
Sereno vivis filis suis et Serenæ h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)

A betűkön és ép úgy a vonalas kereten meglátszanak a vörös festés nyomai.

A követ M. Aurelius Heraclitus, a hemesai cohors veteranusa, hetven éves korában fölállíttatott, még pedig magának mint élőnek és az élő gyerme-

keinek. Ugy látszik, hogy egy családi sírhelyet bekerítő falba vagy nagyobb családi sírépületbe volt beillesztve.

5. Sírkő feliratos része, mely korinthikus pillérrel szegélyezett szélesebb léczkerettel van körülvéve. A keret jobb oldalának felső szélén egy nagy M betű van bevésve; vele szemben a keret bal oldalának letört felső szélén a megfelelő D betű állott; tehát D(is) M(anibus). Magassága = 68 cm., sz. = 110 cm. A 8-soros felirat, a mely daczára annak, hogy az idő nem épen nagyon kíméletesen bánt a lyukacsos mészkőből készült tábla fölületével, mégis kétségen kívüli pontossággal megállapítható. A felirat így szól:

M AVR CERDON VE EX CVR M
COH ∞ HEM DOM ARTHVSA
SIBI E ARELÆ IVLÆ SVAE E
MAR SILVANO FIL Q V AN XVI
E AR HELIODORÆ Q V AN XXVI
E AR IMMEDARV Q V AN XXIIII
FILO E MAR VNGENO Q V AN VIII
E MAR HELODORO NEPOT F C M M

[D(is)] M(anibus)
M(arcus) Aur(elius) Cerdon vet(eranus) excur(atore)
coh(ortis) miliariæ Hem(esenorum) dom(o) Arethusa
sibi et Aureliæ Iuliæ suæ et
M(arco) Aur(elio) Silvano fil(io) q(ui) v(ixit) ann(os) XVI
et Aur(eliæ) Heliodoræ q(uæ) v(ixit) ann(os) XXVI
et Aur(elio) Immedaru q(ui) v(ixit) ann(os) XXIII
filio et M(arco) Aur(elio) Ungenio q(ui) v(ixit) ann(os) VIII
et M(arco) Aur(elio) Heliodoro nepoti f(aciendum) c(uravit) m(onumentum) m(emoriæ)

A sírkőnek felállítója M. Aurelius Cerdon, a hemesai cohors veteranusa és volt curatora, a ki Arethusa (macedoniai) városból származott. A curator a hadsereg egyik hivatalnoka volt, a kinek a feladatához tartozott nemcsak a folyó bevételekről és kiadásokról való gondoskodás, hanem az ezred vagyontárgyainak a felügyelete is, a melyekhez az örökös és végrendelet nélkül elhunyt katonák hagyatéka és a letéti pénzek is tartoztak (Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II. 533.).

Családi síremlékről van szó, mert nemcsak önmagának és feleségének, Aurelia Juliana-nak, mint élőknek állította Aur. Cerdon ezt az emléket, hanem a négy meghalt gyermekének is: M. Aur. Silvanus-nak, a ki XVI. éves korában halt meg; a XXVI. éves korában elhunyt Aurelia Heliodora-nak; Aurelius Immedarus-nak, a ki életének XXIV. évében halt meg és Aur. Ungenius-nak, a ki VIII. éves gyermekkorában hunyt el. Ezenkívül még unokája is, M. Aurelius Heliodorus van említve ezen a sírkövön. Azt hiszem, nem tévedünk, ha felteszszük, hogy a kőemlék a II. század végéből való.

6. Érdekes az a sírkő is, a melynek felirata így szól:

M	[D(is)] M(anibus)
CONSTITVTO	[Aur(elio)] Constituto
C II ADI P F VIX	[m(iliti) le]g(ionis) II. adi(utricis) p(io) f(elici) vix(it)
IIII STIP IIII FILI	[a(nnos) XX]IV stip(endiorum) IV fili
CIDIT IN BELLO	[o ce]cidit in bello
ANICO ET SEPTI	[ger]manico et Septi(miæ)
TILLÆ MATRI VIVÆ	[Quin]tillæ matri vivæ
ET AVR CONSTITVTÆ	et Aur(eliæ) Constitutæ
VÆ ET AVR PVDENTIL	[fil(iæ) vi]væ et Aur(eliæ) Pudentil
FIL VIVÆ ET AVR CV	[læ] fil(iæ) vivæ et Aur(elio) Cu
O FIL VIVO ET AVR CV	[pit]o filio vivo et Aur(elio) Cu
TIANO FIL VIVO AVR	[pit]iano fil(io) vivo Aur(elius)
CATVS VE EX ALA	[He]catus vet(eranus) ex alæ (sic!)
RACVM PATER	[I Th]racum pater
F C	f(aciendum) c(uravit)

A kőemléknek felállítója tehát Aurelius Hecatus, a ki az «Ala I. Thracum» nevet viselő lovassági csapat veteranusa volt. Ez nem az első intercisai emlék, a melyen ez a lovassági csapat van említve; így pl. 1905-ben egy, Dunapentelén Hermann I. szőlőjén lelt sírkő került a n. múzeumba, a melyen a következő név és czím fordul elő: Axeto curator alæ I Thracum (v. ö. Mahler, Arch. Ért. XXV. 231. — Hampel, Arch. Ért. XXVI. 263. és 264—265.). 1904-ben ugyancsak Dunapentele vidékéről, a szalkai szigetről szerzett a n. múzeum egy sírkőtöredéket, melyen az ala I Thracum-nak megmaradt az emléke (Hampel, Arch. Ért. XXVI. 222.). A követ fiának, Aurelius Constitutus-nak az emlékére fölállította, a ki mint a «leg. II. adiutrix» katonája szolgálatának negyedik évében és életének 24. évében a germánok ellen küzdött háborúban elesett. De nemcsak ennek a fiának, hanem a még élő anyjának (Septimia Quintilla-nak), valamint a két élő leányának (Aur. Constituta-nak és Aurelia Pudentilla-nak) és a két még élő fiának (Aurelius Cupitus-nak és Aurelius Cupitianus-nak) állította ezt a kőemléket. Méretei mostani csonka állapotában a következők: magassága = 2 m. 27 cm., szélessége = 76 cm. Csonkasága daczára fogalmat kaphatunk a díszes domborművekről. Látjuk a három lábú, étellel megrakott áldozati asztalt és a feléje forduló ifjút, térdig érő alsó öltöny van rajta és fölötte ujjas zubbony. A feliratos mezőt pálczából és léczből alakult keret szegélyezi. Az irásos tábla alatti téren egy nagyöblű kétfülü díszedény van ábrázolva, a melynek felső nyilásából jobbra-balra erős szárú borostyánlevelű indás tőke hajlik ki, a mely a feliratos mezőt szegélyező keret két függélyes oldalára emelkedik és ezen végig vonul.

Minden jel arra vall, hogy az emlék a II. század második feléből való. A felirat ötödik sorában előforduló szavak: «cecidit in bello germanico» az emlék még közelebbi datálására szolgálhatnak. Tudjuk, hogy Marcus Aurelius császár idejében erős küzdelmek folytak a germánok ellen a Duna felső és középső mentén. Az emlék tehát a 167—180 közti időből való.

7. Epigraphiai szempontból nem csekély érdeklődéssel bir egy első századbeli feliratos sírkő, melynek felső domborműves része letört, de felirata ép; ez így szól:

SENIO COMATONIS F NAT	Senio Comatonis f(ilius) nat(ione)
ERA N XXX INCER INAG	Era(viscus) [a]n(norum) XXX incer(to) inag
OMATVIA MATER EIVS	[r]o Matuia mater eius
SIBI ET F VIVA T P	sibi et f(ilio) viva t(itulum) p(osuit)

Minden jel arra mutat, hogy első századbeli. Az elhunytnak a neve, kinek édes anyja ezt az emléket fölállította, Senio, Comato fia, eraviscus nemzetségbeli. 30 éves korában halt meg; de nem ott van eltemetve, a hol az emlékkő állott, hanem anyja, a kő felállítója előtt nem ismert helyen. Azért nem követi az életkort jelölő évszámot a szokásos H · S · E · vagyis «h(ic) s(itus) e(st)», hanem «incer(to) inagro».

Az anya neve Matuia, barbár név. Hogy első századbeli emléken milyen közönséges a barbár név, legjobban mutatja az utolsó időben Dunapenteléről a n. múzeumba került nagyszámú e korból származó sírkő (v. ö. Arch. Ért. XXVI. 157., A. É. XXVI. 268. stb.).

Méretei: magassága = 123 cm., szélessége = 76 cm.

8. Ugyancsak első századbeli egy sírkő töredéke (mag. = 146 cm., sz. = 93 cm.), melynek felső részét két férfi mellképével az arczképes mező foglalja el, középső részét pedig két megnyergelt szemben álló ló és két lovász; az egyik lovász a két ló között áll s a kantáruknál fogja őket, a másik a baloldali ló mögött áll. A felirat csonka és alig olvasható:

IANTVMALIVS BLA O	Iantumalius Bla(tt)o
NIS F EQALAE II THRNN	nis (?) f(ilius) eq(ues) alae II. Thr(acum) ann
XXX	XXX (orum)

Kétségen kívüli pontossággal az elhunytnak katonai állását (Eq(ues) alæ II. Thr(acum)) és életkorát (ann(orum) XXX) lehetett megállapítani. Az eddigi emlékek alapján csak azt tudtuk, hogy a thrákok *első* lovascsapatja (ala I. Thracum) Dunapentelén tábort ütött, most tehát olyan emlék is van, a melyen «EQALAEIITHR» olvasható.

9. M. Aurelius Primianus feliratos sírkövének töredéke a következő 10-soros csonka felirattal:

M AVR · PRIM
X · AN L · E ·
M · VIX · AN ·
MMESSORO
VIX · AN · X · E
ÆFLORE · Q
ANPARVMA
PRIMIANV
CHO ∞ IE · PA
BENEMERI

Az emlék fölállítója *Primianus*, a ki a hemesai ezres lovascsapat katonája volt. Az iráslapot tagozott keret vette körül, a szegélyező párkányát díszítő

dombormű pedig oly roncsolt állapotban, hogy körvonalai sem elég szabatosan észlelhetők. A középső mezőn a három lábú, étellel megrakott áldozati asztal látható, mellette egy női alak, bal kezén egy étellel megrakott tállal. A kő felsőbb részén a feliraton említett személyeknek domborműves mellképei voltak ábrázolva. A kő méretei: m. = 1 m. 92 cm., szélessége = 69 cm.

10. Sírkő feliratos részének töredéke, melynek m. = 45 cm., sz. = 50 cm. Felirata így szól:

EQ · A
ANN · X
C O N
EIVS · A
LV P O
P O S

Annyi bizonyos, hogy az elhunyt, a kinek ezt a síremléket felállították, valamely lovascsapat katonája volt.

11. Kőemlék, melyet *Aur. Bazas*, a cohors miliaria Hemesenorum veteranusa, a *Claudiusok* tribusába tartozó városbeli fölállíttatott. Felirata a következő:

M
VR · BAZAS · VET · EX
EMES · DOMO · CL
SSVS · HONESTA · M
VAL · PVDENTE · C · VA
VVS · SIBI · FACIENDVM
TANTIBVS

Ugyanahhoz a tribushoz tartozott Herennius Pudens (v. ö. Arch. Ert. XXV. 229. és u. o. 236.), a kinek a sírköve 1905-ben Dunapentelén találtatott és jelenleg a n. múzeumban őriztetik. Sírirata azt mondja róla, hogy «domo Claudia Apamiæ», tehát syriai származású, a mint Bazas is syriai név és valószinű, hogy ő is apamiai eredetű volt.

Méretei: Mag. = 55 cm., sz. = 69 cm.

B) Kedvező sikerrel járt Paksi István földjén folytatott ásatásunk. Az ő földjén már évekkel ezelőtt egy oltárt találtak, a melyet Barsemis Abbei, a cohors mil. Hemesenorum előljárója állított Jupiter tiszteletére (v. ö. Hampel, Arch. Ért. XXVII. 223.). Legutóbb az Öreghegyen levő Paksi-féle földön tudom. ásatásokat vezethettünk. Találtuk egy fürdőintézetnek az alapjait és ezen alkalommal egy pár érdekes feliratos kőemlék is kikerült.

12. Itt volt egy csonka mérföldmutató, mely Aquincumtól számítva a XLVII. római mérföldet jelzi. A felirat így szól:

RESTITVERVNT C
AGENTE
LEG · AVG · PR · PR · AB · AQ
M · P · XLVII

Ez most a nyolczadik útjelző, mely e vidékről való; kettőt Szalkon találtak (az egyik, a XLVI. római mérföld jelzésével, Macrinus és Diadumenianus idejéből való, C. I. L. III. 3726 = 10635; a másik Maximinus és Maximus császárok korából, C. I. L. III. 3727); a harmadik (C. I. L. III. 10637) Dunapenteléről való, de a vége csonka és így a távolság jelzése hiányzik; a negyedik példány, mely a XLVII. római mérföldet jelzi (C. I. L. III. 3728 = 10636), Dunapentelén az Öreghegyen a Hauzer-féle szőlőben találtatott; négy darabot, melyeknek lelhelye Dunapentele, e sorok írója hozott a n. múzeumba és ezek közt egy a XLV., egy a XLVII. mérföldet jelzi (v. ö. Hampel, Arch. Ért. XXVI. 226. és Mahler, Arch. Ért. XXV. 223. és u. o. XXVII. 149.).

13. Ugyaninnen egy 8-soros feliratos sírkő, melynek magassága = 156 cm., sz. = 49 cm. Felirata ez:

D M	D(is) M(anibus)
M AR MAR	M. Aur(elio) Mar
CO MIL CH	co mil(iti) coh(ortis)
(X) HEM Q V N	miliariæ Hem(esenorum) q(ui) v(ixit) an(nos)
XXX E THEODORI	XXX et Theodori
E M AR MARIANVS	et M. Aur(elius) Marianus
PATRI E SIBI E M	patri et sibi et m
ATRI KARISSIMÆ	atri karissimæ
VIVVS · M · P ·	vivus m(onumentum) p(osuit)

Ezen emlék felállítója tehát M. Aurelius Marianus, a ki így a XXX. éves korában elhunyt M. Aur. Marcus-nak, a hemesai ezres lovascsapat katonájának az emlékét akarta megörökíteni; de ezenkívül sírkövül szolgált ez az emlék egy Theodorus nevűnek, atyjának, drága anyjának és önmagának is. A 6. sorban előforduló név: M · AR · MARIANVS az utolsóelőtti sorba való. Úgy látszik, hogy a kövön előbb más felirat állott; ezt kivésték és helyébe a most rajta levőt vésték. Onnan van az, hogy daczára annak, hogy a föliraton több személyről van szó, az arczképes mezőben csak két személy mellképe van ábrázolva.

A képes mező fülkéjét sima párkány határolja és háromszöges orommal van koronázva, mely palmettával van díszítve.

14. Említendő még egy, 22 drb. töredékből álló fogadalmi kő, mely Septimius Severus és M. Aurelius Antoninus császárok üdvéért Diana istennőnek volt szentelve. Feliratának olvasása nehézségeket okoz, nemcsak azért, mert 22 drb. kisebb töredékből áll, hanem a kő oly puha anyagból való, hogy az idő könnyebben végezhette rajta romboló munkáját, mint a hogy ez keményebb

anyag esetében történt volna. A mennyiben sikerült a 22 drb. összeillesztése, a kő felirata a következő:

IINI · DIANAE · TRATINAE ·
ALVTE · IMPP · SEP · SEVERI · ET
NT · AVGG · PO ////////// PII · FELIC
I · PRINCIPIS · AGENTE · BAEBIO CAECILLIANO
ODORV · IN · TRIB · COH · ∞ · HE MORCNM
LLI · IVNC · TRIB · NTCO TEMPLVM
LO EXSTRVXERV

Az első sorban előforduló IINI mindenesetre az APOLLINI szóra vonatkozik. A negyedik sor végén álló név BAEBIO CAECILLIANO lesz.

Feltünő nagy számban szaporodnak azok a feliratos emlékek, a melyeken a cohors mil. Hemesenorum van említve. 14 drb. emlékkövet itt ismertettünk és íme, ezek közt 7 drb. ad tudósítást erről a lovascsapatról. Ez bőségesen igazolja Mommsen föltevését (C. I. L. III. 430), hogy a coh. mil. Hem. Dunapentelén tábort ütött. De az utolsó időben oly emlékek is kerültek napfényre, a melyek igazolják Hampel föltevését is (Arch. Ert. XXVI. 222.), hogy t. i. a Hemesaiak nem voltak az intercisai tábor első birtokosai és hogy az ala I. Tracum az a csapat, mely Pannonia dunamenti vidékének megszállása idején Dunapentelén tábort ütött. Az itt közölt feliratok között van három olyan, a hol a thrákok lovascsapatjairól van szó.

Budapest, 1909 május hóban. *Mahler Ede.*

GYŐRMEGYEI EMLÉKEK A HALLSTATTI KORSZAKBÓL.

A hallstatti művelődés korszakából származó emlékek eddig sem hiányoztak Győr vármegyéből s azokat részint Pannonhalmán őrzik, részint Győrött láthatni a főgimn. múzeumában. Így a pannonhalmi gyűjteménynek egyik legérdekesebb része ama kisravazdi kincslelet, melyet dr. Czinár Mór latin leirása nyomán előbb Sztachovich Remig ismertetett 1871-ben az Arch. Közleményekben,* később rajzok kiséretében dr. Récsei Viktor közölt magyarul, korukra vonatkozólag ama téves megjegyzéssel, hogy az egész lelet a késői La Tène korszakból származik.[1] A mi gyüjteményünknek eddig többnyire csak szórványos leletei voltak, ritkán származtak sírokból. Így a præhistorikus leleteiről nevezetes Koronczóról származik legszebb csónakos fibulánk, melynek nagyon szép zöld nemes patinája van; más hasonló csonka példányunk Ószőnyből való; Győrből került elő csónakos karperecz és fényes grafitmázas edénytöredék; Győr-Szeneréből, öt méter mélységből törött kerek agyagkanál (nyele hiányzik) és karikás füllel ellátott hajtott nyelű vaskés egyenes pengével, Kis-

* Arch Közlemények, VIII. k. 105. l.
** Arch. Értesítő, XVII. k. 193—194. ll

barátiról vastokos véső (magyarországi typus), melynek karimája kétoldalt ívesen kivágott; Bársonyos, veszprémmegyei községből hasonló, de ép karimájú példány; Pázmándról (Győrm.) két-két drb. gyöngyös és simaszárú bronz karperecz és fibula, melyeket a kertaljának nevezett területen, sírban találtak; átmeneti jellegű. Egyik győri csónakos karpereczünk La Tène fibulával együtt találva, arra nyújt világos bizonyítékot, hogy a csónakos motivum sokáig fönmaradt a közhasználatban későbben is.

Ezen szórványos, a megye különböző részeiből származó leletek mellett mult és jelen évi ásatásaimból nagyon érdekes tárgyakat szereztem és mutathatok be a hallstatti korszakból, melyeket a Bakonyból kiágazó s nagyjában a megye középpontja felé vonuló domblánczolat aljában, Nagybaráti határban találtam teljesen sík területen fekvő halomsírban. Avarkori sírmezőnk föltárása után ide irányult tekintetem, tanítványaim elbeszélése után ismert ama halmok felé, melyek mint kevésbbé értékes, jobbára taraczkfüvet termő helyek a fejlődő kultura és intenzivebb gazdálkodás mellett egyre pusztulnak, végre teljesen eltünnek, egészen arra a sorsra jutnak, mint a mi győri avarkori sírmezőnk, melynek külső képe a talaj elhordása folytán teljesen megváltozott a közelmultban: ma katlanszerű bemélyedés, régebben gyenge domborulat jellemezte ezt a vidéket. Idősebb polgárok elbeszélése szerint még nem is nagyon régen hét kisebb-nagyobb halom volt a nagybaráti határban, Halomdülőnek nevezett területen s ma csak egy emelkedik nagyobb magasságra ki, mely félgömbalakjával többszöri ásás és fölszántás mellett is 3·50 cm. magasságával föltünést kelt a teljesen sík lapályon; a többit lehordták, anyagukat beletemették a halmokat környező ama mocsaras mélyedésekbe, a honnan egykor kiemelték. Helyüket ma nagyon csekély domborulat jelzi. A falubeli öregebb emberek még emlékeznek eme lehordási műveletre és mondották, hogy akkor találtak bennök kardokat, dárdákat és más különféle tárgyakat, melyeket mint agyonrozsdásodott, hasznavehetetlen holmikat nem becsültek semmire, beletemették a földdel együtt a mocsarakba. Ezekből meggyőződtem, hogy a halmok nem természetesek, hanem mesterségesen készültek, melyeknek eredetéhez és készítési módjához különféle mondákat fűztek. Így egyik nagybaráti polgár kérdésemre azt válaszolta, hogy a határukban álló hét halmot a török világban a helybeli lakosok büntetésből sapkával voltak kénytelenek összehordani, még pedig azért, mivel a törököknek ellentállottak; mások a halmok hetes számából a honfoglaló hét vezér emlékezetének megörökítésére következtettek; végre akadtak egyesek, kik ezen halmok s a győri avarkori emelkedettebb sírmező között szoros kapcsolatot hittek, azt vélvén, hogy ezek szintén avarkoriak és ezen halmok alatt porladnának a kiváló avar vitézeknek földi maradványai.

Mindezek nem csekély mértékben fokozták érdeklődésemet s azért elhatároztam, hogy a halmokat megásatom; az ásatási engedélyt és a munkához szükséges munkásoknak összetoborzását a helybeli volt jegyző, Posch Mihály volt szíves a legnagyobb készséggel eszközölni; azért hálás köszönetemet e helyen sem mulaszthatom el szíves fáradozásáért kifejezni. Tavaly májusban a régiségek iránt meleg érdeklődéssel viseltető rendtársammal, dr. Boros Alén-

nal rándultam ki a Győrtől körülbelül hét km. távolságban álló halmokhoz, melyek kelet-nyugati irányban három sorban (három a déli vonalon,* ugyanannyi a középsőn s egy az északi oldalon) feküsznek közel egymáshoz. A nagy halom tetején kataszteri fixpont volt; ennek épségben maradása miatt a munkát tehát mintegy két méter távolságban tőle a déli oldalon keresztárok húzásával megkezdve, két méter mélységig haladtunk lefelé a nélkül, hogy a mesterségesen összehordott föld megállapításán kívül bármi más emléket találtunk volna. Ekkor a keresztárok mindegyik ágában e czélra beszerzett földfúróval próbafúrásokat eszközöltem, abból a czélból, hogy megtudhassam: van-e a halom eme részében, annak bensejében kilátásunk arra, hogy emlékeket találhatunk benne? A földfúró 1½ m. mélységből mindenütt hamuval kevert földet, a déli ágból azonkívül még kicsike kis cserépdarabot is hozott föl, mely fényes grafitmázával és sajátszerű anyagával rögtön világosságot derített a halom belsejében előforduló emlékek multjára s vele együtt ama helyre is, a hol az urnára és melléje helyezett mellékletekre ráakadhatunk. Ezentúl tehát itt haladtunk lefelé s a munkásokat eleve figyelmeztettem, hogy a kellő óvatossággal folytatott ásás közben különösen ügyeljenek a netalán előjövő vasdarabokra, mert ezek a hallstatti korszakból különösen becsesek; különben is rendtársam a gödör mélyében őrködött, én pedig fönt a fölhányt földet vizsgáltam át alaposan. 3 m. mélységre leásva, nemsokára mutatkozott az első jel: egy-egy erősen korhadásnak indult csontfészek, középnagyságú madárnak és mókusnak csontjai, melyeket az összehányt földbe az urna fölé eltemettek (mókus volt a szomszédos urna-sírban is, közvetetlenül az edény mellett); alatta terült el a hamuréteg; benne égett emberi csonttöredékeket, nagyon sok darabra törött edénycserepeket, körülbelül ½ m. nagyságú szabálytalan alakú követ, melyen az urna állt és teljesen elpudvásodott fadarabokat találtunk, valószinűleg maradványait ama dúczoknak, melyek a halom belsejében levő sírkamrát kibélelték s a melyeknek elkorhadása okozta a kamara összeomlását s az összetört urna cserepeinek szétszóródását. Az óriási edény számos töredékének összeszedése a fölfakadó fenékvíztől teljesen átázott, iszappá változott földben nem csekély nehézséggel járt s a nap lenyugodott, mire nagyjában vele végeztünk. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a kőlap, melyen az urna állott, a félméter vastagságú húsnusz alatt elterülő őstalajon állott; ebből következik, hogy az itt temetkező népek is készítettek csekély sírgödröt, melybe a hamvakat rejtő urnát beletették, dúczokkal kibélelték és azután hatalmas földanyaggal betemették. Az emberek elbeszélése szerint régebben piramisformája volt a halomnak, később a szántással félgömbalakot nyert, melynek magassága 3·50 m.,** kerülete pedig körülbelül 120 m. Még két ízben rándultunk ki tavaly a halmokhoz s egyik alkalommal Csomak község plébánosa, Epölyi Mámrád is velünk tartott s így kellő fölügyelet mellett megoszthattuk a munkaerőt, másik két kisebb halomban is végezhettünk kutatásokat.

A nagy halomban következő tárgyakat találtuk: három drb. csiszoló-

* Itt öt domborulat látszik; lehetséges, hogy a talajnak egyenetlen elterítéséből származik.

** Az utókor számára megjegyzem, hogy tetejéből körülbelül egy méter magas földet lehordtunk, hogy könnyebben hozzáférhessünk az urnákhoz.

követ, egy drb. bronzgombot, törött bronzlemezeket és összeégett apró bronzrögöcskéket, gyöngyöknek vagy gomboknak maradványait; vésőalakú vascsákányt, két drb. kisebb-nagyobb vaskést, hat drb. vaspöngőt és ilyenek két drb. kisebb töredékét, két drb. madárfejes csüngőt, egy drb. vas himkapcsot, öt drb. más fajtájú kapcsoló készüléket, hat drb. zabla-oldalrudat, három drb. vas zablát, két drb. vastűt, kisebb-nagyobb vas- és bronzkarikákat, egy drb. nagyobb és két drb. kisebb kétszárú vasgombot és sok mogyoró-termést, melyek a hamuban szerteszét hevertek; a többi tárgy az urna nyugati oldalán volt egy rakáson.

A déli oldalon fekvő halmok közül kikutathattuk a két szélsőt; a keleti halomban, hol a föld elhordásakor kardot, dárdákat és más eszközöket találtak, most eredménytelen volt ásatásunk; ellenben a nyugatiban két, részben földúlt római kryptasírt s az egyik sír alatt szétdúlva több különféle fajtabeli edénytöredéket és három drb. vaszablát leltem a hallstatti korszakból.

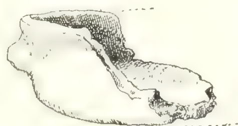
Az idei kutatásunk a nagy halomban és mellette fekvő kisebben nem eredményezett mást, mint tálczát és két törött kisebb urnát, melyek egyéb tekintetben teljesen megegyeznek a korábban lelt hamvvederrel. A következő sorokban a hallstatti korszakból származó tárgyakat fogom, részben rajzokkal ismertetni. Urna, alakja általában hasonló némely sopron-purgstalli, varishegyi és Alsó-Ausztriában talált hallstatti korabeli edényekhez és miként ezeknek, mienknek is ívesen kifelé görbült nagy öblös körös szája, csonka kúpidomú nyaka és kiöblösödő hasa van, mely a talpa felé azután fokozatosan karcsúbb lesz és nagyságához mérve elég kicsiny, kerek lapos talpban végződik. Az edénynek körülbelül alsó harmadrésze kívül egyszerűen fekete, pusztán korommal mázolt; a többi falazata fényes aczélszürke, a vastag rétegben rákent grafitanyagtól teljesen fémfényű, mely a száj pereméjének belső oldalára is kiterjed. Az urna díszítése elég egyszerű; van rajta ívelt barázdával elkülönített nyaka alatt, a hasi rész fölső szélén egy kis fül és vele arányosan egyenlő közökben három bütyök, a bronzkorszaki edényeknek jellemző maradványa, melyeket kettős, tompa szögben összefutó sáv keretel oldalt és alul be; a belső sáv többnyire három, a külső négy barázdából áll. Méreteiről, mivel még eddig nem sikerült összeállítanom, nem szólhatok, de annyit már megjegyezhetek, hogy a korabeli nagyobb edények közé tartozik, mint azt a tömérdek töredék s azok hajlásai bizonyítják.

Ezen urnasírtól kelet felé fél méter távolságban feküdt négyszögletű mészkövön másik kisebb urnánk, mely egyéb tekintetben teljesen megegyez a föntebbivel. Ugyanezen sírban találtam egy grafitmázas tálczatöredéket, mely belül a bronzkorszaki edényeken látható hálás barázdamustrával van díszítve.

A lehordott halomból, a római krypta-sír alól került elő harmadik hamvvedrünk, mely alak és máz tekintetében szintén megegyez a többivel, de nagyságban eltér; azoknál jóval kisebb s a bütyköket keretelő sáv nem kettős, hanem egyszerű. Ilyen dísz van a másik kisebb halomban talált hasonló urnán is. A római krypta-sír alatt fordult elő az urnával egyéb más edény is töredékben; így füles fazéknak nagyobb darabja szürkés, elég finom agyagból; más fazéknak sok kisebb-nagyobb darabja, mely szürkés-vöröses színű és nagyon

durva, kavicsszemekkel kevert agyagból készült, máz nincs rajta; de van körben futó bordája, rajta kötélmustrát utánzó ferdén futó sávokkal; csészetöredék, mint ábrája mutatja, bütyökkel díszítve (1. ábra); másik csészetöredék, melyen bütyök és szaggatott barázdasor fordul elő; lapos fenekű tálczatöredékek, gyakran kis füllel s a fül előtt vagy másutt is tompa szögben kiugró peremével ellátva. A kiugró perem többnyire egyszerű, de fordul elő kettős is. A fölsorolt tulajdonságok: hálós díszítés, bütykök és kiugrások nagyon emlékeztetnek a bronzkorszaki edények hasonló sajátságaira, mint azt emlékeink tanusítják s vele egyúttal nagybaráti leletünk viszonylagos korára nem csekély világosságot árasztanak; továbbá pálczáink peremén látható kiugrások és bütykök képezték alapját amaz érdekes tüneménynek, mely a fejlődés későbbi folyamatában különféle állatalakok: ökörfejek, madarak stb. alakjában jelentkezik a hallstatti csészék, tálczák stb. edények peremén vagy oldalán.

Egyéb tárgyak a nagy halomból, az urna környékéről: kőeszközök: három drb. különböző nagyságú csiszoló (köszörülő-) kő hengeres szárral és



1. EDÉNYTÖREDÉK BÜTYÖKKEL.



2. BRONZGOMB $^2/_3$ n.

gyengén tompult ívelt élük felé fokozatosan vékonyodó és szélesedő pengével; töröttek. A legnagyobb példányunknak szára a fúrásnál törött ketté; hossza 13 cm., éle 3·8 cm.; anyaga finom homokkő. Másik hasonló alakú és anyagú tárgyunk hosszában törött ferdén ketté és szép kerek nyílása a penge közepén fordul elő; hosszúsága 6·8 cm., éle 3·4 cm. széles. Csonkaszárú harmadik csiszolónknak hossza 5·1 cm., élének egyik sarka hiányzik; nyílás nincs rajta. Anyaga szintén homokkő. Ilyen kőeszközök nem hiányzottak Hallstattban sem, mint azt Sacken művében XIX. t. 25. ábra alatt föltüntetett és fogantyús készülékkel ellátott példány tanusítja. Hasonló törött készüléket találunk több példányban a mi leletünkben is, mint alább láthatjuk.

Leletünkben a bronztárgyaknak száma elenyészőleg csekély, közöttük legnevezetesebb és legjellegzetesebb a gomb (2. ábra), mely áll karikából és kúpidomú csücskével díszített korongból, melyeket négy láb köt össze; fordult elő hengeres szárú karika, nyilásátmérője 1·5 cm.; ívesen hajlott pálcza, valószinűleg nagyobb karikának töredéke; derékszögben meghajtott pálczatöredék, trébelt lemezdarabok és apró bronzrögök erősen összeégve és salakkal keverve, valószinűleg összeolvadt gomboknak maradványai. Mind a nagy halomban talált sírokból való.

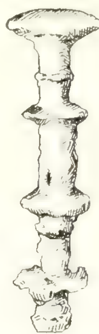
Méltán föltünést kelthet, hogy az elővaskorszakból származó leleteinknek legnagyobb része abban a korban még ritka s ennélfogva értékes anyagból, vasból készült s egyúttal egykori tulajdonosának előkelő helyzetére, vagyoni állapotára vet élénk világot. Van közöttük több érdekes és ritka darab. Ilyen

mindjárt a himkapocs (3. ábra), melyhez hasonló még nálunk nem fordult elő. A kapocs teste a fönmaradt nyomok szerint két, szegekkel összekapcsolt téglalapidomú vaslemezből állt, egy vastagabb alsóból és vékonyabb felsőből, melyből épen ezért csak némi nyomok maradtak meg, míg az alsónak nagyobb része kiállotta az idő viszontagságait; a fölső lemezre volt aztán ráforrasztva a kapocs két szárának kerülékalakban ellapított vége; a két szár többi része pedig egy-egy kifelé hajló körív képzése után egymás közelébe jutva, párhuzamosan halad és összeolvadt végükhöz közel teljesen visszagörbülve kampót képez; a két szártag csavaros volt, mely a rozsda eltávolítása után lekopott.

Gombostű (4. ábra) csekély domborodású fejjel és szára fölső részén három nagyobb és egy kisebb karimás taggal. Rajzunk csak ezen részét tünteti föl a tűnek, a többi folyton vékonyodó sima szártagból áll, mely több darabra



3. KAPOCS ½ n.





4., 5. GOMBOSTŰK ⅔ n.



6. GOMB ½ n.



7. GOMB kbl. ⅔ n.

törött; hegyesített vége hiányzik. A rajzban föltüntetettnek hossza 6·5 cm., a meglevő darabokból összeragasztott tűé 14·3 cm. Anyaga vas. Hasonló bronztű* a debreczeni ref. collegium múzeumában látható a kovásvölgyi leletből, mely a bronzkorszakból származik.

Előbbihez hasonló gombostű (5. ábra), több darabra törött, szára fölső részén négy gyűrüs bordázattal. A darabjaiból összeragasztott teljes tűnek hossza 12·5 cm., a rajzban föltüntetetté 4·5 cm. Anyaga vas.

Kés, ívesen hajló pengével és egyenes tüskés nyéllel, ép; anyaga vas. A penge hossza 8 cm., a tüskés száré 4 cm. Volt a sírban még egy drb. hasonló alakú, kisebb kés, csonka, tüskéje hiányzik. A penge hossza 4·8 cm.

Gomb (?) (6. ábra) középen hosszúkás nyilással, a két kar végén gömbös dudorral; anyaga vas. Hossza 11 cm. Egy példány volt a sírban. Gomb (?) (7. ábra)

* Hampel J.: A Bronzkor Emlékei Magyarhonban, I., LII. t. 2. ábra

hasonló a föntebbihez, azzal a különbséggel, hogy a karok végén hiányzik a dudor. Hossza 6·2 cm. Két drb. volt a sírban.

Vésőalakú csákány (8. ábra), a hallstatti korbeli tárgyaknak jellemző sajátságával, oldalt kiugró nyúlványokkal; foka csorba, többi része ép. Hossza 19 cm., szára 7·5 cm.

Nagyon csinos darabok az S-alakúlag görbített hosszúnyakú madárfejekkel, valóságos hattyúfejekkel díszített vascsüngők (9., 10. ábra), melyekhez hasonló

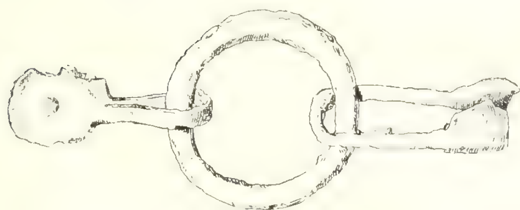


8. CSÁKÁNY 1/3 n.





9., 10. CSÜNGŐK 1/2 n.



11. KAPOCS 1/2 n.



12. ZABLA 1/2 n.

bronzpéldányok Szerbiából, Belgrád * és Vetropácz ** tájáról voltak eddig ismeretesek; állanak egy-egy hengeres karikából, rajtok három csavaros huzal, melyek hattyúfejekben végződnek. Egyik példányunk ép, a másik csonka, mint rajza mutatja. Két darab volt a sírban.

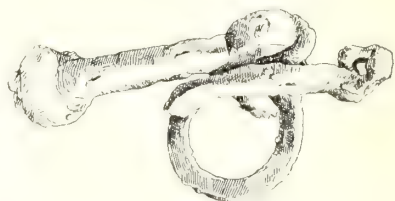
Különféle tárgyak részeinek összefoglalására szolgált a következő, kapocsnak nevezhető készülék (11. ábra), mely áll két oldalt hajlított vaskarikából, rajta

* Arch. Értesítő, XVI. k. 188. l.
** Arch. Értesítő, XVIII. k. 448. l.

két visszahajló, karikát átölelő vaspálczából, melyeknek köralakban ellaposodó végei szegekkel foglaltatnak egybe; ide volt erősítve a bekapcsolandó tárgy is. 7 drb. ilyen vaskapocs volt a sírban, különböző nagyságban, melyek többnyire csonkák. Ilyen, egyszerű fogantyúval ellátott kapocsféle fordul elő Hallstattban is az egyik csiszoló kőeszközön, mint azt Sacken művében föltüntetett rajz * tanusítja. Lózabla összesen hat drb. fordult elő, három drb. a nagy halomban s három drb. a kisebben, a római sír alatt; töröttek; szerkezetükre nézve két csoportba oszthatók. Vannak példányok (12—15. ábra), melyeknek középen megtört száruk karikában végződik és ebben egy másik, nagyobb karika mozog. A középső szártag csavaros fölületű, a mi rajzán nem látszik, de föltünik egy másik példányunk ábráján. Ebből a fajtából két darab volt a kisebb halomsírban. Másik fajtabeli zablánk abban különbözik az előbbitől, hogy a megtört szárak



13. ZABLA-TÖREDÉK ½ n.



15. ZABLA-TÖREDÉK OLDALRUDDAL ½ n.



14. ZABLA ½ n.

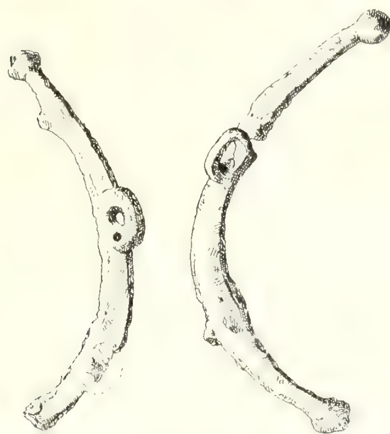
végén nem egy, hanem két tag: karika és kerek füllel ellátott szeg: szeges karika látható, melynek vége teljesen tompa, mint az ábra is mutatja. Négy ilyen zabla volt a leletben. Következő ábránk olyan zablatöredéket tüntet föl, melyhez a zabla oldalrúdja oda van hozzá rozsdásodva. Ilyen zabla-oldalrudakat tüntet föl a következő két 16., 17. ábra, melyeknek korívben hajló, gömböcskékben végződő szárán, annak egy harmadán, oldalt egy kis fülecske fordul elő. Hat drb. került elő a nagy halomsírból.

Nálunk vaspöngőnek, Zalamegyében vascsöngőnek nevezték a régi időkben a fatengelyes szekereken a kerékagy mindkét felére alkalmazni szokott vaskorongokat; ilyeneknek tartom a mi leletünket is, melyeket a hármas (18. sz.) ábra föltüntet. Alakjuk korong 4 cm. átmérőjű nagy környilással, melyet egyik oldalon bordás perem vesz körül, másik felük sima. Hat drb. többé-kevésbbé teljes korong és két drb. töredék fordult elő. A szekérnek többi része után

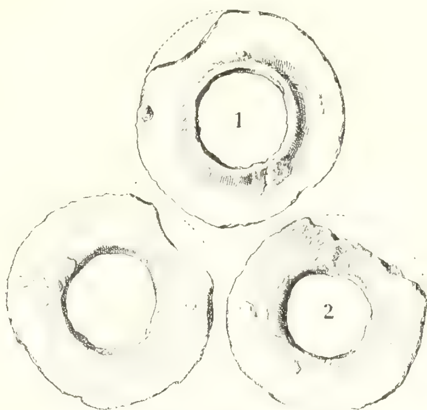
* Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt, XIX. t. 25. ábra

való kutatásom eredmény nélkül végződött, úgy látszik, fából volt és teljesen megsemmisült.

Föntebbiekből eléggé kitünik, hogy halmaink semmi vonatkozásban sincsenek a honfoglalókkal, sem az avarokkal, hanem azon népekkel, kik eltanulva



16., 17. ZABLA-OLDALRÚD 1/2 n.



18. VASPÖNGŐK 1/1 n.

a déli népektől a vas előállításának módját, legelőször kezdtek nálunk a bronzkor után vastárgyakat használni; mellékleteinkből, főleg azoknak a bronzkoriakra emlékeztető díszítményeiből az is világos, hogy tárgyaink a hallstatti korszak első feléből származnak.

Győr, 1909. februarius. *Börzsönyi Arnold.*

BOSNYÁK VONATKOZÁSÚ GYŰRŰ A XV. SZÁZADBÓL.

Az idei kora tavaszi mezei munkánál a *fonyódi* határban Somogy megyében egy ezüst gyűrűt találtak, mely a M. N. Múzeum régiségtárába került. E folyóirat t. szerkesztője lekötelező szivélyességgel fölszólított, hogy e minden látszat szerint bosnyák vonatkozású gyűrűről mondjam el nézetemet.

Midőn e felhívásnak eleget teszek, attól félek, hogy nem sok köszönet van abban, a mit mondandó leszek. Eleve is megjegyzem, hogy a gyűrű anyagbéli leírását t. barátom meghatározásai alapján adom.

A 10 grm. súlyú *ezüstgyűrű* tojásdad idomú fején, a hosszabbik átmérő: 1·9 cm, a rövidebbik: 1·7 cm; alján a hosszabb tengely: 1·6 cm, a rövidebb 1·4 cm, vastagsága: 4 mm. Adjuk alul a gyűrűről vett ábrákat 1/1 nagyságban.

A fejlemez egy kissé kidomborodó, úgy látszik sötét zöld színű antik metszett kő 3 cm széles kereteként szerepel.

A kőbe metszett balra száguldó, tömött szakállú, fején babérkoszorúval övedzett kunkorodott halfarkú tritont (tengeri kentaurt) példáz. A triton jobbjában delphint, baljában evezőlapátot tart.

Az ezüst foglalvány peremén mélyített hornyolásban, a belevésett köriratot szaktársakkal való hosszabb tanácskozás után mi így olvassuk:

· S : D : LADISLAVI · F · D · BBOSINAE +

A karika a fejjel ellentétes ponton 2 mm széles, a fejtája irányában 3 mmnyire szélesbül, külső felülete körszelvény alakjában kihajlik. Két végén — mielőtt a fejbe illeszkedik — egy-egy stilizált állatfej nagyolt alakja tűnik elő, a karika sima fölületét pedig egyenlő közökben két oldalt hatágú (?) vonalas csillag szakítja meg, az egyenes vonalak közé pontok helyezvék. A karika fölületnek a fejjel ellentétes pontján, a kőbe vésett halaknak megfelelő, a használattól elkopott holdad alak látszik.

A karika átmérőit illetőleg megjegyzendő, hogy a fejtől számított átellenes pontig 1·8 cm széles az átmérő, a másik ezt a méretet derékszögben metsző átmérő: 2·2 cm széles.

E leírás nyomában, megjegyzéseimet két irányban csoportosítom. Egyfelől magára a gyűrűre, másfelől provinienczíájára vonatkozólag kell nyilatkoznom.

A gyűrűkép főalakja a triton, meglehetős híven illeszkedik az antik mintákhoz és kivitele is gondosnak mondható. A munka korát illetőleg a kora renaissancera látszik utalni, a XV. század közepére ha teszem, nem követek el vele nagyobb időrendi vétséget. Igen valószínű, hogy a gemma Olaszországban készült, az pedig föltétlen bizonyossággal állítható, hogy nem véshette balkánfélszigeti művész, mert az nem dolgozta volna ki oly gonddal. Egyébként a balkáni proveniencziájú efajta munkák különben is ritkák.

A mi már most magát a köriratot illeti, föltünő, hogy annak a jellege megfelel a montecassinoi unciális elemekből alakúlt írástípusnak. Domanigg kormánytanácsos feltünőnek találta e körülményt.

Minthogy az olasz humanisták a XV. században ismét alkalmazták ezt az unciális, illetőleg montecassinoi írástipust s a gyűrű körirata ezzel körülbelől megegyezik, nem utasítja el azt a föltevést, hogy ez a munka a XV. század derekán, tán valamely firenzei műhelyben készült. Megengedi azt, hogy a hamisítás eshetősége is fennforoghat, bár nem tartja valószínűnek.

Előrebocsátám e nézetet, melynek jogosultságát nem tagadom, azonban a gyűrű-köriratból bizonyos tekintetben eltérő nézetre jutottam.

Ha jól olvastuk a feliratot: Sigillum domini *Ladislavi filii* domini *bani Bosinae*,* akkor ez a gyűrűpecsét csak *Kotromán István* bánnak, a bosnyák dinasztia alapítója második fiának *Vladiszlávnak* (felesége Drebiri György leánya Ilona) Kotrománics István bán († 1353) öccsének a tulajdona lehetett. E Vladiszlávtól származott azután *I. Tvartko*, a ki 1377-ben lett bosnyák *királlyá*. A gyűrűlegenda tehát, feltéve, hogy az a Kotromán fia Vladiszlávé volt, a XIV. század első feléből (1314—50) ered. Ennek a feltevésnek az írás tipusa nem mond ellent. Vannak ily unciális jellegű köriratok XIII. század végebeli pecséteken is, s nincs alapos okunk, hogy hamisítványnak tartsuk. Ha nem is teljesen azonos, de hasonló jellegű a körirat Kotromanovics István bán lovaspecsétjén, s I. Tvarsko 1357. báni pecsétjén.** A **v** s az **n** betük

* Dalmácziában előfordúl a Bosina, Bossna, Bosna alak.

** V. ö. Bosnyák és szerb élet s nemzedékrendi tanúlmányok 1909. 311. s 312. ll.

egyeznek. A Balkánfélsziget ezen éjszaknyugati országaiban divatozó szokásnak is megfelel ez az ezüstgyűrű, melyet a bán fia esetleg még az atyja életében kapott vagy csináltatott.

Arra az ellenvetésre, hogy a gyűrű kövének készítési kora ellentmond a legendának, a mennyiben a XV. század közepe táján készült, holott a körirat a XIV. századból való, egy — nézetünk szerint — elfogadható föltevéssel felelünk.

A gyűrűpecsétre eredetileg a czímer lehetett bevésve: a Kotrománok harántgerendája, de azután gazdát cserélvén, az a czímert elsimíttatta s a pecsétbe beleillesztette a gemmát. Igy aztán megállhat a körirat is, meg a gyűrűbe illesztett vésett kő későbbi provenercziája is magyarázatot nyer. Erre az álláspontra helyezkedve, bízvást állíthatjuk, hogy a gyűrű s a körirat dalmát ötvös munkái. Egykorú adatokból tudjuk, hogy Zaraban, Sebenicoban, Spalatoban s Ragusában a XIII.—XV. században több ötvös dolgozott a bosnyák bánok és királyok megrendelésére.* A gemma lehet olasz munka, melynek a középkorban nagy kelete volt mindenfelé. S mert éppen javában fűzögetjük a feltevéseket, a gyűrű kövén ábrázolt tritont tekintve, még azt is állíthatnók, hogy a gyűrűnek az a tulajdonosa, a ki a követ beléillesztette, valamelyes vonatkozásban állhatott a tengerrel, esetleg egyik dalmát városban lakott. Megengedjük azonban, hogy bízvást játszhatott a véletlen is szerepet, mikor ez a kő utolsó gazdájához került.

Arra a felmerülhető kérdésre, hogy mikép került e gyűrű a Lellétől d. ny. eső Fonyódra,** természetesen nem adhatunk választ. E téren teljesen a véletlen uralja a kutatót, a ki minden áron nyomába akar jutni, hogy mikor s kinek a révén került épen a fonyódi határba ez érdekes darab.

Ennyi a mondandóm e gyűrűről, újból is hangsúlyozva, hogy ha valódi tárgygyal van dolgunk, a mi ellen kevesebb bizonyíték hozható fel, mint a hamisítás mellett. *Thallóczy Lajos.*

* Zárai Arch. notarile és Jirčcek K. szives közlése.

** Fonold néven előfordúl a pápai tizedlajstromban. V. ö. Csánki D.: Mo. T. F. II. 606. lap.



A FONYÓDI GYŰRŰ.

1., 2. Két oldalról 1/1 nagys. 3. A karika fele kiterítve 1/1 nagys. 4. Fejének a lenyomata kétszeres nagyságban.



LEVELEZÉS.

I VÁSÁRHELYI GÉZA: UJABB RÉGISÉGI LELETEKRŐL PEST MEGYE TINNYE KÖZSÉG TERÜLETEN ÉS ANNAK VIDÉKÉN. Már többször volt szerencsém az «Archæologiai Értesítő» tisztelt olvasóit, az ezen község területén vagy vidékén lelt különböző koru régiségekről értesíteni. Most újabban ismét aránylag rövid idő alatt, több oly érdekes és különböző korszakokból származó leletek fordultak ott elő, hogy nem mulaszthatom el ezekről is hirt adni.

Kezdem a Tinnye községgel határos esztergommegyei Kirva község határához tartozó pusztán mult nyáron lelt kőkorszaki emlékeivel. Van itt egy igen szép erdő koszorúzta völgyben egy elég bő vízü forrás, melyet a szomszédos községek magyar lakói «Török kútnak» neveznek, ennek széleit valószínüleg az újabb időben kővel raktak ki, ez színig tele van kristály tiszta vízzel, honnan azután a víz lefolyása egy kis patakot indít meg. Ezen kies völgyben, a forrás tövénél a puszta jelenlegi birtokosa a tavaszszal egy majort építtetvén, annak alapjai ásásánál a munkások emberi csontokra és ezek mellett egy 20 cm, hosszú és 34 cm. szélességű elég kemény lapos mészkőre akadtak, melynek az egyik lapja homorúan simára van köszörülve s rajta három fúrt kerek lyuk, mindegyiknek felső körzete 5 cm.; a lyukak eléggé mélyek, de nem mennek körösztül a körülbelül 10 cm. vastag kőlapon s a mennyire kivehető, lefelé keskenyednek, a fenekén pedig csúcsban végződnek. A lyukak belső szélein látszik, hogy azok a bennök forgatott más keményebb kövek által vannak lehorzsolva illetőleg köszörülve, a mi nézetem szerint csak úgy történhetett, hogy a kőnek ezen talán eredeti s természetes lyukaiban, a kőkorszakban más kőeszközöket a lyukakban forgatás által tették és csúcsossá, ilyen köszörülés által lett gömbölyű és csucsós, kemény homokkőből készített kőeszköz van gyűjteményemben, de ezt nem ott, hanem a tinnyei határban találták. Ugyanezen fenti kőlapon van még három kis lyuk is, melyek azonban nem tágabbak egy jó vastag szegnek felső részénél. Ugyanitt találták még egy kisebb kézi örlőkőnek egészen ép kerek felső részét is. Mindezek nézetem szerint határozottan arra vallanak, hogy itt, ezen természettől megáldott, erdő koszorúzta kies völgyben a szép és bő forrás tövében, a kőkorszakban élt ősemberek lakhattak és ezen itt lelt kőemlékek azoktól származnak. Mind a két fönt leírt kő megvan gyűjteményemben. A második lelet a bronz korból való; ugyanis a fent leírt kirvai pusztáról Tinnyére vezető úton, attól mintegy két kilóméternyire a Tinnye felett emelkedő hegyoldalon, melynek ős idők óta Rácztemető a neve, hogy a hegytetőre vezető út ne legyen

oly meredek, Tinnye községe elhatározta, hogy azt a meredek útat lejebb szállítja, midőn aztán a munkások elkezdték a meredek partot leásni és az utat is szélesíteni, az út partján a földben ülő helyzetben levő emberi csontvázakra akadtak az ő állításuk szerint minden csontváz mellett egy-egy durva körülbelől félliter nagyságu fületlen gömbölyü bögre, mely nem korongon készült és bronz díszítések találtattak. Ezekből sikerült gyűjteményem számára egy vastag csontú koponya felső részét, több kisebb díszítésű bronz csattokat és egyéb lapos bronz díszítéseket, két bögrét és egy bronz karpereczet megszereznem.

A harmadik lelet a Tinnye község határához tartozó jászfalusi pusztán fordult elő, a buda-esztergomi vasút tinnyei állomása fölött szőlő talaj rigolirozása alkalmával. Találtak itt koponyák és emberi csontok között három teljesen ép kisebb mécsest, melyek nézetem szerint a római korból valók és egy szinte épségben levő fekete, több liter nagyságú, korongon készült füles korsót, mely teljesen hasonló a jelenleg is használatban levő korsókhoz, még a felső szűk szája is ugyanolyan. Ezek szinte gyűjteményembe kerültek.

Legérdekesebbek azon ókori sírok, melyeket múlt év tavaszán, közvetlen Tinnye községe mellett, ott hol az arra vezető állami út töltésének emelése czéljából az úgynevezett Kutyahegynek a falu felé eső oldalának leásott partjában találtak.

Itt ezen kemény meszes fehér agyagban, a mint a munkások mondják, legalább is 12 sírra akadtak, teljesen ép csontvázak és koponyákkal, dárdacsúcsok, kardok és nyílhegyekkel, melyek miután akkor még nem költöztem ki nyaralásra, nagy részt elkallódtak vagy pesti régiségkereskedők birtokába kerültek, míg a koponyákkal a falu gyerekei játszadoztak s összetördelték azokat. Az ugyanitt később kiásott sírokból azután még is sikerült két teljessen ép, egészen elmeszesedett koponyát és két koponya felső részét egyéb csontokkal együtt megmentenem. A csontvázakkal kengyelvasak, bordás nagyobb nyílcsúcsok, zabla és lándzsák voltak eltemetve s valamennyi csontváz mellett, körülbelöl félliter nagyságú, nem korongon készült gömbölyü fülnélküli durva bögrék. Ezek közül sikerült négy egész és egy törött bögrét. három igen erős bordás nyílhegyet, egy borda nélküli lándzsacsúcsot, két kengyelvasat, egy durva vaskarikát és egy zablát megszereznem.

Ezek hasonlók Hampelnek «A honfoglalási kor emlékei» czímű művének 39-ik lapján a zalaszántóhegyi sírlelet ötödik és hatodik sz. a kengyelvas és zablával, valamint a pilini sirmánhegyi lelet 3. sz. a. csatt és 4 sz. a. vaskarikával hasonlók. Az itt lelt csontvázak, koporsó nélkül mintegy egy vagy másfél méter mélységben feküsznek a meszes talajban és nagy munkával lehet csak kiszedni, a holttestek valamennyien északnak feküdtek.

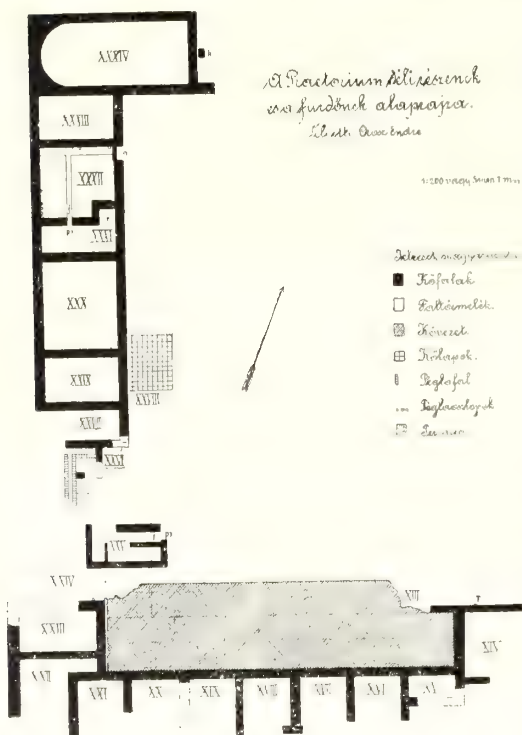
Megjegyzem még, hogy a község lakossága régi időktől a mai napig, ugyan e hegyre temetkezik, alig 100 mtr távolságra a most felfedezett honfoglalási síroktól, a mi nézetem szerint e község ősi magyar lakosságának azon régi szokására vezethető vissza, hogy ezredéven át ott akartak nyugodni, a hol őseik pihentek.

Végezetül felemlítem még, hogy nehány évvel ezelőtt, a Tinnye község

határához tartozó jászfalusi pusztán az ottani löszrétegben, melyet a lakosság sárga földnek nevez, s tapasztásra, vályogvetés és falépítésre használ, az ott dolgozó munkások egy emberi csontvázra akadtak, mely az ő állításuk szerint, nem volt oda temetve, hanem világosan látható volt, hogy az ősidőkben víz által az iszapba sodortatott.

Budapest, 1909 január 10. *Vásárhelyi Géza.*

II. OROSZ ENDRE: A SZAMOSUJVÁRI RÓMAI CASTELLUM PRAETORIUMÁBAN VÉGZETT ÁSATÁSRÓL. A szamosújvári római castellum közepe táján 1904 IV. 7-én szántás közben megtalálták a prætorium északkeleti szögletének majdnem m.[3] nagyságú faragott sarokkövét. E szerencsés véletlentől indíttatva a szamosújvári «*Örmény Múzeum-Egyesület*» elhatározta a prætorium kiásatását. A munkálatokat 1905. X. 2.— XI. 10. közötti időben e sorok írója vezette s feltáratott ez alkalommal a 17·5 m. legnagyobb szélességben épült prætoriumból 66 m. h. rész, a melyben 1 tornáczot, 11 szobát, 2 udvart, 1 kövezett folyosót és 2 egymást keresztező útvonalat állapítottunk meg.* A prætorium még föld alatt lappangó részeinek kiásatását 1907-ben folytatta az Egyesület s a VIII. hó 22.—IX. 14. között végrehajtott munkálatokról vázlatosan az alábbiakban emlékszem meg. A kutatást ott folytattuk, a hol 1905-ben elhagytuk. Feltártunk pedig ezen alkalommal a már ismeretes prætorium D.-i végén egy K.-Ny.-i irányú, 41·4 m. h. épületszakaszt, melyben a fentebb említett kövezett folyosó körül elhelyezve 10 szoba nyomaira lehetett ismerni. (L. az I. t. alaprajzot: XIII.—XXIII. sz.) Ennek legérdekesebb része a XIII. sz. 28 m. h. és 7 m. sz. folyosó, mely a felszintől 1·2—3 m. mélységben mészhabarcsba ágyazott kavics meg szögletes kőtöredékekből álló 15 cm. v. czementkeménységű padimentumot alkot, K.-ről 4·3 m., Ny.-ról 5·65 m. h. fal határolja, mig D.-ről az a 65 cm. v. és 31 m. h. egyenes főfal zárja be, mely egyszersmind a D.-i oldalához épített XV—XXI. sz. szobáknak is zárófalát teszi. Az F fal D.-i oldalán lévő XIV. sz. szoba jelenlegi állapotában



I. tábla.

* Az ásatás eredményeinek részletes ismertetését lásd az Armenia (Magyar-Örmény havi szemle) 1907. évfoly. 129—155. lapjain. (1 szövegkép és 16 táblával.)

4·7 × 5·2 m. területű. K.-i falát elhordták s a D.-iből is csak 2 m. h. falcsonk maradt meg. A XV. sz. kis szoba É.-D.-i irányú, mérete csak 1·7 m., a többié mind 3·9 m., a mit a XVIII. sz. szoba DK.-i szögletében még helyén volt faldarab segélyével sikerült megállapítani. A falak vastagsága és a szobák szélessége K.-ről Ny. felé számítva a következő: 0·9 m., 3·8, 0·65, 3·7, 0·65, 3·7, 0·8, 3·8, 0·6, 3·7, 0·8, 3·8, 0·65, 3·7 és 0·75 m. A szobáknak általam észlelt 3·7—3·8 m. váltakozó szélessége mind egyenlőre lehetett tervezve, csupán a kőmívesek hibájából lett váltakozó. A legdélibb határfal mindenütt hiányzik, de hogy a szobákat egyenlő méretben zárta, azon körülmény igazolja, hogy egyetlen közfal sem haladja meg a 3·9 méter hosszúságot. A XXII. sz. szoba sz. = 3·8 m., ellenben h. nagyobb a többinél 1·75 m.-rel, a mi a 65 cm. v. főfalnak 2·3 m. h. beugrása következtében keletkezett 1·1 m. keskeny zug és a főfal vastagsága együttes méretkülönbségéből származott. A 95 cm. v., legnyugatibb fal határolja a XXIII. sz. 3·2 × 6·1 m. belterületű szobát is, melynek É.-i fala majdnem egészen elpusztult. Ezen 12·15 m. sz. egész épülettömb rendeltetésének mi sem felel meg jobban, minthogy benne egy katonai laktanyát tételezzünk föl, melyben a folyosót környező szobák a legénység lakosztályai voltak a folyosóra nyiló ajtókkal, míg a hossznégyszög alakú folyosó (fauces) a legénység sorakozóhelye lehetett. Az építési mód mindenütt *opus incertuma*, de a falak legnagyobb része egészen le van szedve, ugy hogy csak az alapfalaknak is alsó fele van még helyén a századokkal daczoló szilárd összetartásban.

A XXIV. sz. helyen 3 kis téglaoszlop van jelölve, melyek között lelt 1 római (?) kori macska csontváza érdemel felemlítést. Különben ez az épületköz még tüzetesebb felkutatásra vár.

A XXV—XXXIV. sz. épülettömb teljes hossza 44·2 m.; a XXV. és XXVI. sz. helységei között semmi összekötő falra nem akadtunk, de összefüggésben lehettek egymással. Ez a két szoba a kőanyag elhordása folytán nagyobbmérvű pusztulást szenvedett, míg az északibb rész mindenütt igen jó karban maradt meg napjainkra. A 8 szobából, 1 épületközből és 1 verandából álló épület a benne levő 1 úszómedencze, 1 tüzelőhelység és 3 alfűtésre berendezett szoba tanusága szerint katonai fürdő maradványa, mely hihetően csak a prœfectusnak és a tiszteknek használatára szolgált. Ez amellett, hogy a castellum prætoriumának része, még abból is következtethető, hogy a castellum védőfalain kívül még két fürdőépület nyomait ismerjük, az egyiket, melyet a Kis-Szamos 1893. június havában bekövetkezett áradása elmosott,* s a másikat, mely a tábor É.-i védőfalától 56. m. távolban a felszini domborodások nyomán igen jól mutatja az épület alapzatának beosztását. Az előbbi a polgári telep, az utóbbi a legénység katonai fürdőjének minősíthető.

A XXV. sz. szoba K.-i oldalán látható nyilás (pr) a tüzelőhelységnek (f) præfurniuma, szélessége 40 cm. Alját vastag hamuréteg borította s kétoldala a nagy tüzeléstől porrá égett. A meleg levegő innen a helyiség hátulsó

* L. Ornstein József: Ujabb leletekről a Szamosújvár melletti római telepről. Arch. Értesítő. 1893. évfoly. pag. 349—351.

részében volt hypocaustum alá hatolt s a fölötte lévő szobát hevítette. A suspensura téglaoszlopaiból 2 sort még eredeti helyén találtunk, de hogy kettőnél több rend volt, azt az itt-ott állott egyes oszlopmaradványok mutatták. A külső oldalán 6·5 m. hosszú és 3·55 m. széles szoba É.-i oldalán a kőanyag kiszedése következtében nyílt, a mint nincsenek meg a XXVI. sz. helységnek sem a K.-i, D.-i és Ny.-i zárófalai. A XXVI. sz. szoba is alfűtésre berendezett fürdőhelyiség, a mely azonban a felmelegítésre szükséges hőséget a XXV. sz. kemenczétől kapta. A suspensura téglaoszlopaiból csak 3 maradt meg az É.-i fal mellé állítva. A Ny.-ról látható, két teljesen egyenlő, 4 m. h. téglafal közötti 37 cm. sz. csatorna a meleg levegőnek a suspensura alatti továbbítására szolgált. A szoba DK.-i szöglete 2·2 m. hosszúságban mész és apró tégla töredékeiből álló 8 cm. v. terrazzo-réteggel volt elterítve. A téglafal K.-i oldalán kiágazó kis kőfal mellett É.-ról egy 1·15 × 1·60 m. területű kis helyiséget reconstruáltam a romok kiegészítésével, melynek D.-i és K.-i fele kőfallal, Ny.-i és É.-i része téglával van körülzárva. Ugy a XXVI. valamint a XXVII. sz. helyiségnek nem találtunk bezárófalat Ny.-i oldalukon. Ez utóbbinak belsejében oly sok párkányos és csatornás fedélcserép törmelékét tárta fel az ásó, hogy ezt a helyet másnak, mint épületkörnek nem határozhatom.

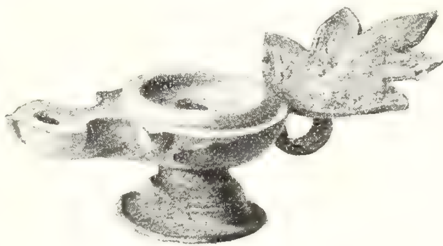
A XXIX—XXXIII. sz. épületszakasz 25·2 m. h. és 75—75 cm. v. két egyenes főfal közé van építve, melyek között a szobák mérete 5·8 m. s így az épülettömb K.-Ny.-i irányú szélessége 7·3 m. A közfalak vastagsága és a közöttük lévő 5 szoba szélessége D.-ről É. felé haladó sorban a következő: 65 cm., 3·75 cm., 65 cm., 7 m., 65 cm., 2·2 m., 60 cm., 5·6 m. 60 cm., 3·5 m. A fürdő legépebb állapotban megmaradt berendezésű osztálya a XXXI. és XXXII. sz. kettős szoba. Az előbbi tűzelőhelyiség, melyben f a tüzelőhelyet pr a præfurniumot és r a fa elraktározására készített zugot jelenti. A sok tüzelésből keletkezett hamuval telve volt a XXXI. sz. kis szoba, melyből a fűtő a hypocaustum alá megkivánt meleget fejlesztette. Mind a fűtőnyílás, mind a folytatásul szolgáló melegvezető csatorna szélessége = 40 cm. A fűtő hely két oldala s a mellette jobbról-balról lévő falszakasz össze-vissza van repedezve a kiállott nagy tüzeléstől. A XXXII. sz. melegfürdő osztály érdekes szerkezetű berendezésének ismertetése máskorra marad. A melegfürdő Ny.-i és K.-i oldalán a suspensura téglaoszlopaiból még 5 + 4 eredeti helyén állott. A téglaoszlopokat az északi oldalon magába foglaló melegvezető csatorna szélessége = 60 cm. Ennek K.-i végén látható 1·26 m. széles és 65 cm. mély beugrás (a) ajtónyílást jelent. A következő szoba falainak vastagsága, úgyszintén belterülete az előzőkből már ismeretes lévén, itten csak arról a szép bronzmécsesről lehet megemlékeznem, a mely ebben a szobában egy cseréptalpra helyezve találtatott. A fürdőépület legészakibb osztálya a frigidarium. Belső h. 11·8 m., sz. 5 m., D.-i oldalán 80, az É.-in 70 cm., K.-ről 60 s Ny.-ról 90 cm. v. fal határolja, a melyek hosszoldalának K.-i részén szegletekben s Ny.-i részén félkörívben záródnak. DK.-i szöglete 1·3 m. h. crepidoval van megtoldva, a melytől É.-ra 2·25 m. távolban egy 70 × 50 × 30 méretű, felső lapján igen lekoptatott küszöbkő (k) állott a fal mellett, a mi tehát szintén kijáratot feltételez.

A fürdőépület K.-i főfala mellé rajzolt XXVIII. sz. négyszögű helyiség

4·4 m. h., 3·5 m. széles és 26 cm. v. kövezetet jelent, a mi egy (oldalain nyilt) verandának képezi alapját. Rajta számos faragott kődarab hevert, közöttük oszlopészek is, melyek az egykori fedelet tartották. A Ny.-i főfal mentén húzott külső árokban nagymennyiségű fedélcserép töredéket hánytak ki a munkások, a mi azt igazolja, hogy az eresz itt húzódott végig. A téglatörmelék alatt végre a felszintől 47 cm. mélyen homokos kavicsrétegből s ezalatt szögletes kődarabokból készített útnak kövezetére akadtunk, melynek 52 cm.-nyi vastagsága után az érintetlen őstalaj következett.

Az I. t. alaprajzon bemutatott két épülettömb kiásásán kivül még a *porta decumana* környékén is végeztettem kutatásokat egyrészt az ásatási területen felállított deszkabarak sasfáinak lemélyítése közben talált vastag kőfalak irányának, másrészt pedig a D.-i kőrfal hollétének kinyomozása végett. Az előbbi helyen végzett ásatás a körfalon kívül eső és a kapu K.-i oldalán *őrszoba* romjait tárta fel, melynek belső sz. 2 m. s nem teljes h. 4·6 m. A meglévő tekintélyes 3 falának vastagsága 1·15, 0·9 és 0·9 m. A D.-i körfal felkutatását czélzó munkánk is eredménynyel járt, mert az É.-i körfaltól 162 m. távolságban, a felszintől 1·6 m. mélyen, alaposan leszedett állapotban megtaláltuk az 1 m. v. védőfalat. Ettől É.-ra 2·4 m közt alkotva egy 27·3 m. h., 80. cm. v. megszakítás nélküli egyenes falra bukkantunk, mely a körfal belső oldalához épített istálló lehetett. Ugy ennek, mint az előbb említett őrszoba környékének teljes feltárása a jövőre vár; a mostani kutatást a jövőben való előzetes tájékozódás szempontjából csak kisérletképpen eszközöltem.

A leletek. Ásatásaink különböző pontjain sok régiséglelet került napvilágra. Itt a jellemzőbb tárgyak felsorolására szorítkozom. *Érmek:* Összesen 12 drb. érem találtatott, melyek közül 10 római, 2 újabbkori. A rómaiak a következők: *L. Aelius Caesar* 1 drb. bronz. *Antoninus Pius* nagybronz 1 drb. *Faustina Senior* nagybronz 1 drb. és ugyancsak tőle 1 középbronz. *Caracalla* 1 dénára rossz, ezüstből. *Severus Alexander* 1 ezüstdénára. *Philippus Pater* 2 drb. nagybronza, egyiken *Col. Vim.*, a másikon *Provincia Dacia* felirattal.


2. ábra.

Két drb. olvashatatlan kopottságú nagybronz érem. *I-ső Lipótnak* 1690. évi veretű, *Patrona Hungariae* feliratú, 3 krajczáros ezüstérme, valamint *M. Theresiá*-nak 1780. S. veretű *Ein Kreutzer*-je kézzelfogható bizonyítékul szolgálnak arra az időre nézve, a melyben a castellum épületmaradványainak kőanyagát az éppen I. Lipót alatt idetelepült örmények lebontogatták és elhordották.

Bronztárgyak: Legszebb leletünk egy 18 cm. h., 5 cm. magas, ép mécses. Egyik vége természetnagyságú szőlőlevél, alján a fogantyúval, másik végén van a bélüreg (myxa) és közepén a töltőlyuk. (L. a mellékelt 2. ábrát.)*

* A művészi rajz elkészítéseért *Grabowieczky León* rajztanár úrnak e helyen is köszönetet mondunk.

A természetesnél félszer nagyobb kivitelű bronzszobor jobbkézfeje csuklából letörve az ép hüvelykujjal. A kisujj első izületén kivül a többi ujjai tőből hiányzanak. Öntési hibáit apró négyszögű foltocskákkal pótolták, melyekből m. e. 15-öt lehet rajta megszámlálni.

Ugyanezen szobor ruházatából származó 2 drb. vastag lemeztöredék a gyapjufonatú tunica és fölötte a lorica alsó szegélyét diszítő bronztáblácskák utánzásával. Két helyen a foltozás nyoma e darabokon is jól látszik.

Ismeretlen tárgynak tetejét diszítő bronz, mely vasra volt forrasztva.*

Valamely bronztárgynak ülő emberi alakot utánzó fogantyúja letörve.

Hegyes orgonalevél idomú tárgy törés nélkül. Aláhajtott fogantyújánál fogva a mécses lángjának elfojtására szolgált.

Két drb. u. n. aláhajlított lábú fibula kengyele a hiányzó rugó vastengelyének rozsdanyomaival. Egyiknek teste három-, a másiké négyélű. Római telepeinken általában igen közönséges fibulatypus.

Kardszíj (balteum) diszítményei lemezekből kimetszve.

Két kis fejes gyűrű, melyekből a kövek hiányzanak.

Egyik végén hiányos karperecz hengeres bronzsodronyból.

Vékony lemezből sajtolt, 45 mm. magas és 36 mm. átm. doboz, rozsda által elpusztulva.

Egy hosszában hiányos kis cső vékony lemezből, melyről ötszemü láncz csüng alá.

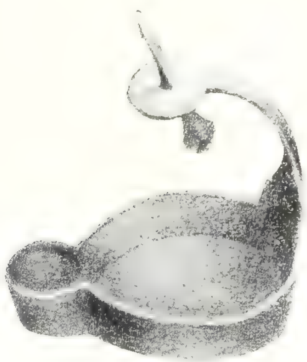
Tengelyre erősített, 21 mm. átm. kettős korongból alakított czérnakarika.

Fejes gyűrűhez hasonló, két végén kihegyesedő lemez, melynek legn. sz. = 20 mm.

Közepétől kifelé sugarasan kilyukgatott szűrő roncsa vékony lemezből.

65 cm. átm. karika, melynek belsejébe 3 ágú S alak van beforrasztva.

Vastárgyak: Ép, 19 cm. h. köpüs lándsahegy. Levelének h. = 12 cm., legnagyobb sz. 48 mm. Hegye kissé görbült.

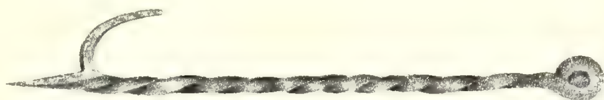

3. ábra

Két nyílhegy kovácsolt vasból; egyik 4 oldalú gula alakú, 3 cm. h. nyele a nyílvesszőbe volt ékelve. A másik mindkét végén csonka; 4 oldalú karcsú példány.

Érdekes leleteink egyike az istálló fala mellett talált függő vasmécses az 5 drb-ból álló összes tartozékaival. H. 11·6, legn. sz. = 8·7, az öblöny mag. = 2·5 és a függesztő kampó mag. = 9 cm. Ebbe még berozsdásodva látható az a szeg, mely a függesztő pálcza végébe volt beverve s ott van mellette az a vaskarika is, melylyel a pálcza vége meg volt szorítva. (3. ábra.) A horogvas a pálcza felső végéhez volt erősítve, melynél fogva a mécsest szegre lehetett akasztani. Ugyanezekkel együtt találtuk meg a mécsbél igazgatására való tűt (4. ábra), melynek csavartnyelű teljes hasonmását találta

* A hol az ábrák nagysága a szövegben külön nincs jelezve, ott mindenütt t. n. értendő

Torma Károly is az alsó-ilosvai castellum romjaiban.* H. 24·5 cm. Egyik végébe karika volt betéve, melynél fogva a mécses mellé szintén fel lehetett akasztani.



4. ábra.

Egy darabból kovácsolt olló, minőt még manapság is széltében használnak juhnyirásra. H. 14·5 cm., a fogantyú rugója 4·4 cm. széles. U. e. az ollótypus La Tène leletekben is előfordul.**

Két konyhakés, melyeknek nyele fába volt foglalva. Hátuk domború. Hosszaságok = 15·6 és 13 cm.

Kulcsokból 3 drb. jött elő; ezek egyikének tolla kétszer hajlított, a másikon 4 lyuk van, mig a harmadik egy kulcs 5 fogú letört tollát képezi.

Szíjra való, félköridomú csat.

Hengeres bőrlyukasztó eszköz, 42 mm. h.

Gömbös- és laposfejű kovácsolt vasszegek.

Vegyes tárgyak: 6 drb. csonttű, melyek között 2 lyukas fűzőtű, 3 pedig iróstylus. A 4 épnek hosszúsága 8—11·5 cm. között váltakozó.

Csontból laposra fűrészelt nyéldarab.

Koncentrikus körökkel díszített és átfurt számolóbárcza (calculus).

23 mm. átm. csontkarika.

Használat következtében kopott hegyű szarvasagancs 17 cm. h. ága, mint ár volt használatban.

Őskori fonó-orsó cserépből. Átm. = 4, mag. 2·2 cm.

Eltört római edények cserepeiből formált és átfúrt 2 karika, mint orsófej.

Zöldes üvegfedőnek 5·5 cm. átm. fele, felső részén csinos gombfogantyúval.

Kétfelé fésült dúshajú, csinos női szobrocska feje terracottából.

Edények: Egész ásatásunk folyamán csak 5 cserépedényre találtunk s ezeket mind ép állapotban emeltük ki a földből. A 20 cm. magas, fületlen, legnagyobb edényen kivül, 3 korongolt apró edény és 1 szabad kézzel alakított kis mécses van. Magasságuk 6·5, 7·7, 6·3 és 3·6 cm. A 2. és 3. sz. felső fele vérpirosra van festve. A mécses pereme kissé szűkített. (½ n.) *Orosz Endre.*

III. SUPKA GÉZA: HONFOGLALÁSKORI LELETRŐL MEZŐTURON. A mezőturi ref. gimnázium régiségtára 1896 óta egy sírleletet őriz, a mely azon év szeptember 20-án a szarvasi országut mentén, a Körös közelében fekvő «Dohányos gerincz» nevü határrészen került napfényre. Miután e helyről már több izben került elő régiség, az említett napon a rendőrkapitányból és négy tanárból álló bizottság két munkással és a földtulajdonossal kivonult a

* L. Az Alsó-Ilosvai Római Állótábor s Műemlékei. Az erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. III. kötet, 1-ső füzet, XII. t. 6-ik ábra.

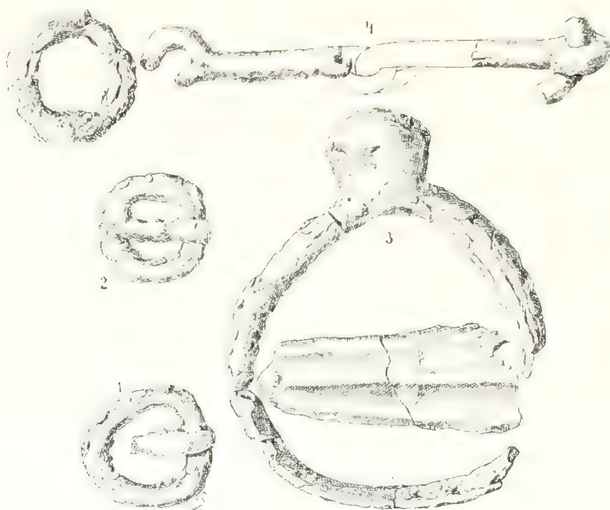
** L. Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen. (Wien. Pest. Leipzig. 1892.) S. 638.

hely szinére, hogy próbaásatást tegyen, a mint ezt a nev. intézet 1896/97. évi Értesítőjéből olvassuk. Sajnos, az ez alkalommal eszközölt situs- és leletfelvétel nem eléggé részletes, úgy, hogy ma, egy-két tárgy kivételével, alig lehet az egyes darabok hovátartozását megállapítani. A jelentésnek ide vonatkozó része így hangzik:

Az eredmény kielégített. Kisebb-nagyobb csontrészek, nyeregkápa darabok, apró szegek, ékítményekül használt lemezek kerültek elő s köztük egy emberi ujj-perecz, rajta követlen arany gyűrü; másik helyen az ásó egy sírt bontott meg s benne emberi csontvázat leltünk, a mely a körülte lelt korhadt farészek tanusága szerint koporsóban lehetett eltemetve; a csontváz mindkét alkarján egy-egy darabokra hullott ezüst karperecz, mellén két darab ezüstgomb, nyaktájékán néhány bronzlap két csillapalából készült disztárgy és jobb fül tájon egy ezüst fülbevaló-karika, lábtól pedig lókoponya, lócsüd, törött kengyelvas és csat; az emberi csontváz fejénél még kisebb állati csontrészek feküdtek. A leletek korát meghatároznunk nem sikerült. A beállott esős, őszi idő és járhatatlan rossz utak miatt megszakadt kutatást jövőre folytatni szándékozunk s a kiásott tárgyakat majd pontos megvizsgálás céljából szakemberek itélete alá bocsátjuk.

Az intézet igazgatósága szives készséggel küldte fel a leletet egészében, a melyet a kevéssé pontos leletleirás miatt mint egy leletet dolgoztunk fel. A beküldött tárgyak számszerü felsorolása a következő:

Két kengyelvasnak többé-kevésbbé romlott töredékei, a melyekből a tipus megállapítása céljából a mellékelt ábrán (1. á. 3.) lévő rajzot állítottuk össze-



1 ábra, 1/3 term. nagys.

E szerint e kengyelvas a Hampel által *a* tipusunak jelzettek sorába tartozik, a melyeknél a fül trapezoid alaku, a melynek szélesebb oldala kívül áll, míg az alap felé forduló oldalak kissé behajlók. A talpa széles, közepén hosszában borda vonul végig. E tipusnak megfelelő kengyelvasak ujabban a bihari temető 4. és 6. sírjában kerültek napfényre.

Zablarud részei, egy egész karikával és több töredékkel. (1. ábrán 4.) Szegecselt lemezzel borított, kb. 20 darab ormótlan fadarab, valószinüleg a nyereg maradványai; hozzá külön billon-lemez darabok, szegecselés nyomával és a nélkül.

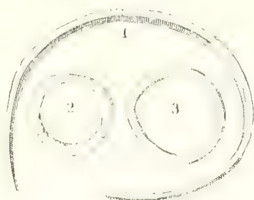
15 drb szegecs.

2 drb vascsat. (1. á. 1., 2.)

A többi tárgy az ékszerek és a ruhadisz megmaradt alkotórészei.



2. ábra, 1/2 term. nagys.



3. ábra, 1/2 term. nagys.



4 ábra, 1/2 term. nagys.

Az aranygyűrü (2. á.), a melynek feje kazettát alkot; ebbe szines üveglap van fogva, alatta bordázott (valószinüleg) fémlap van lazán beeresztve; e fémlap és a kazetta alja között lévő ürt kitöltő anyag kihullott, úgy, hogy mai állapotában az üveg lotyog a gyűrüfejben. A kazetta négy oldalán egy-egy gömböcs van. Igy a gyűrü tipusa legjobban megközelíti a bodrogvécsi (fig. 1270.),* vagy talán még inkább a bezdédi (fig. 1267.) gyűrü formáját.

E gyűrün kívül két egyszerübb karikagyűrü is került elő (3. á. 2., 3.); anyaguk rossz ezüst (v. ö. pl. fig. 1214—1220.) s ugyanilyen anyagu egy vagy két lapos négyszög-átmetszetü lemezből való karperecz töredéke (3. á. 1.).

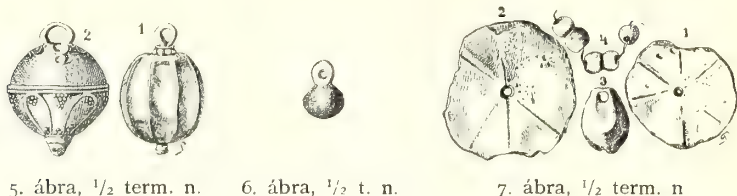
A lelettel előkerült csüngő és füzött diszek egyik formáját 3 drb dupla tagu csüngő disz szolgáltatja (l. a 4. á.). Tipusa az eddig ismertekétől ornamentika dolgában elüt. Felső tagja négy águ csillagot példáz, a melyek derékszögben állanak egymásra, a négy csúcs gömböcsben végződik s az egyes ágak találkozásánál is gömböcsök állanak ki a csillag derekából. A csillagágak szárai között szívpajzs alaku egy-egy, összesen négy mélyedés van. Kifejlett tipusát talán az 1902-iki czeglédi ékszerben találjuk (Uj. Tan. 111. o.)** azzal a különbséggel, hogy ott a csillag közepét kiálló dudor alkotja, míg itt e helyütt kerek áttörés van, mint pl. az egyik tokaji rozettán. (fig. 2249.)

Ékszerünk alsó, csüngő tagja, bár egész formájában ismerős és nagyjából megfelel pl. az egyik tokaji (fig. 2311.) vagy székesfehérvári (fig. 2312.) duplatagu csüngő megfelelő tagjának; diszitésében ezeknél jóval egyszerübb; a szemben álló csákós fél palmettalevelek itt teljesen hiányoznak, helyüket egy a csüngő tagolását követő középkanellür foglalja el. E tag azáltal is kiválik a szokott szívformáju tipustól, hogy a szív két oldala befelé hajolva az egész kompoziciót mintegy vizszintesen két részre tagolja s ez által a tolnaszántói

* E hivatkozások Hampel Alterthümer des fr. Ma. cz. munkájára vonatkoznak.

** Hampel. Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budape t, 1907.

tipus körrajzához (fig. 2312.) közeledik. Ennek folyományaképen a rajta levő áttörés sem rendes szívalaku, hanem a három, tővel egymás felé fordított palmetta-csúcs egy darabban áttört negativjának tetszik.



5. ábra, 1/2 term. n. 6. ábra, 1/2 t. n. 7. ábra, 1/2 term. n

A csüngő diszekhez tartozik két egyszerübb és diszesebb gömbölyü csüngő ezüstpléhből. (5. á. 1., 2.)

Az egyszerübb tipus: 8 czikkelyből álló, kissé hosszukás gömb, a melyen sodrony megy keresztül, felül függesztéshez görbítve, alul szegecsszerüen szétkalapálva. Felső nyilását gömböcs-disz övezi. A második tipus szabályosabb gömb alakot mutat, a melyet a legnagyobb vizszintes kör magasságában kettős kör felez. A felső egyszerübb félgömb disze mindössze a csüngő karikája mellől négy oldalt lefelé hajló 8 alak. E négy disznek megfelelőleg a felező gyűrük alatt is szőlőfürtszerü négy gömböcscsoport van alkalmazva. Az egyes fürtök között az alsó csúcs felé tojásdad, hurokszerü hornyolások vonulnak, összesen szintén négy, a melyeknek úgy alsó mint felső végében, mindig a hornyoláson belül, kisebb gömböcscsoportok alkalmazvák. A fürtszerü disznek megfelelőleg a tojásdad diszek alsó végei között is kisebb gömböcsháromszögek vannak. Az egész gömbcsüngő alul kevéssé hornyolt és gömböcsökkel diszitett dudorban végződik. Ezen uj formáju disznek legközelebbi rokona talán a bezdédi 16. sírban előkerült egyik csüngődisz. (Hampel, Alt. 365. tábla 12.)

A gömb formáju csüngő diszekhez tartozik egy kis tömör érczgolyó is (l. a 6. á.). a minő igen gyakori forma az e kori leletekben.

A csüngő diszekhez kell még két csillámpalából való átfurt és csillagszerüen hornyolt kerek korongocskát, egy átfurt cypreakagylót s néhány üveggyöngyöt is számítanunk. (7. á.)



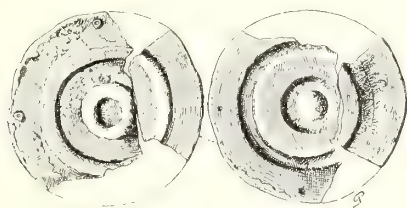
8. ábra, 1/2 t. n. 9. ábra, 1/2 t. n. 10. ábra, 1/2 t. n. 11. ábra, 1/2 t. n.

A fölvarrrásra vagy szegecses megerősítésre szánt diszek közé tartozik hét darab szivpalmettaszerü kis pityke. (8. á.) Alapformáját két kör és egy «lebegő csúcsból» kialakult szív forma szolgáltatja, e három motivum találkozásánál, a pityke czentrumába helyezett körrel; mindeme négy tagot gömböcsös szegély diszíti. A két körszerü szárny és a lebegő csúcs találkozásánál egy-egy, összesen három kisebb levélszerü csúcs áll ki. E darab tipikailag mint uj motivum

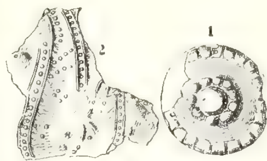
sorakozik a Hampel által az Alterthümer I. köt. 28. fejezetében bemutatottakhoz.

A rhombikus alaprajzu díszek között is uj változatképen szerepel leletünkből 12 drb pityke az által, hogy a négyszög csúcsai nem simán és nem az eddig ismert gumós csúcsban, hanem akrotérionszerüen alkalmazott hármas levélben végződnek (l. a 9. á.). A rhombikus formának teljes ellágyulásában leli magyarázatát a következő, elég gyakori tipusu 7 drb pityke (l. a 10. á.), a melyek közül 6 alul felvarrásra szolgáló két-két karikával van ellátva, az egyikről azonban e karikák letörhettek s egykori tulajdonosa fonállal varrta fel rendeltetési helyére ; e fonál rározsdásodva ma is rajta van e darabon.

A kerek diszek közé tartozik 4 drb kis pityke, amelyek diszítése egy középső dudor köré dolgozott, körben elhelyezett 8 dudorban áll (l. a 11. á.).



12. ábra, 1/2 t. n.



13. ábra, 1/2 t. n.

Két köralaku diszítő korongnak a töredékei kerültek elő, a melyeknek diszét két konczentrikus kannellür alkotja, szélükön felvarrásra szolgáló lyukak vannak furva (l. a 12. á.).

Ugyancsak így erősítettek meg körülbelül 4 kisebb diszítő korongot ; ennek disze egy középső nagyobb dudor köré alkalmazott kisebb dudorok s ugyanilyenek övezik a korongnak több helyütt átfurt szélét is (13. á. 1.). Nem tudni, minő rendeltetése lehetett egy nagyobb és több apró billon-lemeztöredéknek (13. á. 2.), amelynek diszét, látszólag rendszertelenül rajzolt párhuzamos vonalak közötti pontsorok s egyéb rendszertelenül elhelyezett pontok adják. A töredékeken szegecselésre vagy varrásra szolgáló lyukak nyomai vannak.

A lelet egészében, a mint az az itt bemutatott emlékek és azokon alkalmazott olykor sajátszerü diszből hozzávetőleg következtethető, de topografiailag is megerősíthető, a honfoglalásnak ahhoz az ethnikus csoportjához tartozott' a melynek, az eddig ismert emlékek szerint, egyik végpontját Tokaj vidéke szolgáltatja s azután Biharon és a két Kunságon keresztül Fehérmegyében találhatók még nyomai. *Supka Géza.*

IV. KEREKES GYÖRGY: MŰIPARI ADATOK KASSA VÁROS RÉGI JEGYZŐKÖNYVÉBEN. *Pallérozó malmok.* 1663 február 22. Pánczélgyártó János egy pallérozó malmot és köszörűkövet akar egy vizen építeni. Épitő uraimmal beszélgessen róla. 1664 márczius 20. Pánczélgyártó János szuplikál pallérozó malom felől. Épitő tiszt uraim mihelyt reá érkeznek arra való fát hozatnak és lévén arra való hely, azon igyekeznek, hogy elkészíttessék. *Ara-*

nyozás a pánczélgyártóknál. 1665 márczius 5. Henkus Éliás szuplikálással jelenti, hogy az urát, Pánczélgyártó Jánost szolgálván négy esztendeig, arra is obligálta volt magát, megruházza becsületesen s aranyozásra is megtanítja, de sem meg nem tanította, sem ruházni nem akarja, azért kivánja a n. tanács ruháját adatná meg neki. Minthogy az ő difficultását, az mikor szabadon mondotta inasát elaludta, azért most tartozik az dolmánynyal. *Kassa ajándéka I. Rákóczi Ferencz lakadalmára.* 1666 februar (a nap kitépve). Az méltóságos fejedelem asszony ő nagyságának édes fiának lakodalmára való invitatoriáját publicálta biró uram az nemes tanácsnak, annak utána discurálván ajándék felől, mivel az nemes tanácsot invitálták, szükségképpen ajándék kivántatik az nemes várostul. Az mely *gállya forma pohárt* az nemes város magához váltott, az mely Szentkirályi uramé volt, azt küldi ajándékba, de elsőbben az város czímerét és nevét reá kell metszeni örök emlékezetre légyen. E mellett talán jobb affectioval lesznek ő Nagyságok az nemes iroshoz, mivel most is dolgai volnának az alföldi örökségek végett. *Német, puskák Kassán.* 1666 márczius 18. Biró uram ő kegyelme proponálván az nemes tanácsnak, hogy idegen országbúl jövén városunkba valami *német ember, az ki puskákat* hozó volna titkon tukmálván és pénzen is eleget eladván, az lakatos czéh nagy præjudiciumára és artikulusok sérelmére. Ezt meg tudván a lakatos czéh, azon puskáknak konfiskálták felét. Némely részét azon puskáknak elvette biró uram, az többit a lakatgyártó czéh, artikulusok erejénél fogva. Terminálván mindazonáltal biró uram, hogy azon német ember compareáljon és juxta leges regni revidealtassék azon dolog. De nem compareált excusálván magát. Instált azon is biró uram az czéh előtt, hogy valami hármat vagy többet ex gratia adjon vissza nékie. Az mint, hogy biró uramért meg is cselekedte volna az czéh, de hogy biró uram megjelentette azon német embernek, hogy hármat vagy kettőt ex gratia talán vissza adnak, arra azt felelte: hogy sem annyit adjanak vissza, azt is oda engedi. Az lakatgyártó czéh azon is instált, hogy bünhődjék az olyatén concivis ember, az ki szabad sokadalmon kívül extraniustól tudva efféle marhát veszen. Megintetnek most elsőbben, ennekutána illendő büntetéseket semmiképen el nem kerülik. *Külföldi ékszerek Kassán.* 1667 február 3. A nemes kamara irt a tanácshoz, hogy idegen országból arany, ezüst, gyöngy marhát és egyéb klenódiumokat harminczad nélkül be ne hozhassanak, mivel sok csalárdságok esnek és nusztokat hasonlóképen, azért a felső kamara ő felsége parancsolatából ir, hogy igen-igen vigyázzanak, ha efféle találtatik ő felsége számára confiscáltassék és tartozzanak a concivisek ad notitiam adni, ha mi olyat értendenek és publicáltatná az nemes tanács és concivisek között. Örömest azonnal az nemes tanács tali conditione hogyha mi olyan contrabont esik, tehát adják ad notitiam nemzetes biró uramnak és így szépen ha correspondentiát tartanak, de hogy bótrul-bótra, sátorrul-sátorra járjanak, nem engedi az nemes tanács, hanem ha magunk emberével, mivel az czéhek is igen vigyáznak. *Egy pánczélgyártó.* 1667 február 3. Henkus Éliás szupplikál 30 vagy 40 forinttal lenne segítséggel az nemes tanács, hogy miszert vehetne és az pánczélgyártóságot mívelne. Ha magának akar lenni, szerezzen pénzt magának, nincs mód benne, hogy a város pénzt adjon. *Tescheni puskák Kassán.* 1665 febr.

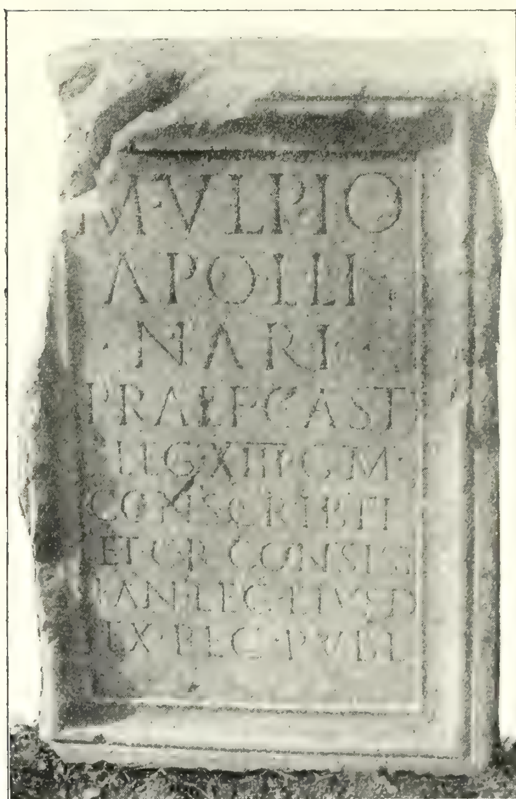
13. Az becsületes lakatos czéh tilalmat tesz néminemű új puskákra, melyeket ő kegyelme (ki?) egy tesseni embertől városunk és az czéhek szabadsága ellen ugyanitt szabad sokadalmon kívül megvett. Ugyanazon czéh tiltja Mátyás deákot azon tesseni embertől városunk szabadsága ellen megvett puskáknak eladásától. Febr. 24. Egy tesseni lakatgyártó, kinek puskáit az lakatos czéh konfiskálta, arestálja azon konfiskált puskákat közkéztől mindaddig, valameddig Eperjesről vissza nem jön s nem verifikáltatik, hogy azon puskák érdemesek konfiskátióra. *Késcsinálók köszörűmalma.* 1666. Késcsináló czéh szuplikál, hogy az nemes tanács amplifikáltatná az ő köszörűmalmokat. Építőink uraimék, meglátják, ha lesz mód benne. 1669 márczius 14. Késcsináló czéh mivel nagyon megszaporodtak, a régi helyen kivánnák a város fölépíttetné köszörűmalmukat két kőre, succurálnak ők is kövekből s egyéb szerszámokból, a régi censust megadják esztendőkint a fundustól. A város nem érkezik reá a fölépítésre, magok építsék föl s fizessenek a fundustól megegyezés szerint. *Csíszár.* 1669 márczius 21. Palóczy János csíszártól a patikatiszt 10 drb fegyvert vitt el s műszerei is a tanácsházon vannak. Kívánja, hogy kezéhez vagy csiszárhoz adják eladás végett. Műszerei visszaadatnak, művelhesse mesterségét, fegyverét más értékesebb csíszárnak adják eladásra. Ha adóságát leteszi, kezéhez veheti. *Danczigi asztalos legény Kassán.* 1669 április 4. Asztalos czéh suplikál, a minemű danszkai asztalos legény itt megházasodván, szabadosan mível s még eddig sem vette be a czéhbe illendőképen magát, azért a nemes tanács méltóztassék imponálni nékie, vagy vegye be magát a czéhbe, testimonialist hozván vagy menjen vissza a bertenházba és ne míveljen. Megintik, hogy hozzon Danszkáról testimonialist s Kys Ádám (evangelikus prædikator) uramnak is megizenik, hogy kényszerítse, hogy Danszkára menendő útját ne halassza. *1672. Czéhmesterek.* Késcsináló czéhmesterek: Mathias Oelschleger, Hansz Schwarcz. Csiszár: Csiszár Pál, Csiszár András. Kannagyártó: Michæl Vitko, Samuel Leichte. Rézfazekas: Christóf Welzer, Griger Zeller. 1673 decz. 22. Árokszállásy Istvánnál volt két aranyos, ezüstös, türkésekkel rakott, vörös bársonnyal borított portai forma pallosa, kiknek keresztyek Esses formára volt csinálva, melyeket az egyik tanu vallomása szerint talán valami görög hagyott volna eltenni nála.

Kerekes György.

V. Dr. CSERNI BÉLA: M. U. APOLLINARIS PRÆFECTUS EMLÉKKÖVE APULUMBÓL. Gyulafehérvár (Apulum). A várban most folyamatban levő székesegyháznak restaurálása alkalmával a templom nyugati oldalán az egyik támpillér alsó részében, körülbelül 2 méter mélységben a föld szine alatt, egy márvány-oltárt találtak, melynek irásos oldala kifelé nézett. Miután a föliratról elkészült a pacskolat, neki fogtak szakszerűen végezett munkájokhoz a kőfaragók, s kiemelték a 3—4 métermázsa nehéz oltárkövet. Magassága 100 cm., szélessége és vastagsága 60—60 cm. Az írás mezejére 45×78 cm. esik.

A betűk, a sorok felülről lefelé véve, mindinkább kisebbednek, csak az utolsó sorban újra növekednek valamivel: Magasságuk sor szerint 7·8, 6·8, 6·5, 5·6, 5·0, 4·6, 4·2, 4·0, 4·6 cm.

Szövege következőleg hangzik:



M(arco) VLPIO

APOLLI

NARI

PRAEF(ecto) CAST(rorum)

LEG(ionis) XIII GƎM(inæ),

CONSCRIB(sic!) TI

ET C(ives) R(omani) CONSIST (entes)

KAN(abis) LEG(ionis) EIVS D(em)

EX PEC(unia) PVBL(ica).

Ezen fölirat, mely a táborváros tanácsa által a tábori parancsnoknak tiszteletére emeltetett, K. u. 180-iki év előtti időből való, mikor a canabæ (korcsma és telepítés) e ponton még csak a fejlődés fokán állott. Két vöröspataki bányában talált viasztáblán ugyanezen telepnév fordul elő, az egyik K. u. 142 év május 16-áról, a másik pedig K. u. 160 év október 4-ről keltezve: «Actum Kanabis legionis XIII. Geminæ.»

Hogy ezen időtáj előtt keletkezhetett ez az oltár is, azt sejthetjük Apollinaris előneveiből, melyeket alighanem Trajanus uralma korában vett föl. A municipium Aurelianum Apulum alapítás acsak későbbi időre esik. Azon ponton, hol valamelyik legio állótáborát felütötte, idővel a polgári elem is szaporodott, midőn t. i. a különféle szatócsok, kereskedők, iparosok és markotányosokhoz a legio veteranusai is csatlakoztak, kik felszabadulásuk után nem távoztak el, hanem a tábor mellett, vagy annak közelében telepedtek le «ad canabas», hol azután idővel városszerű telep keletkezett. Ily település katonai és hadászati szempontból véve alkalmatlan volt, mert a «tábor» és a «város» fogalmak kizárták egymást.

De a telep fejlődését nem lehetett gátolni, s végre megengedték, hogy a «tábori telep» mint az illető legiohoz tartozó «ad canabas» collégiummá alakuljon, mennyiben az illető telepesek egyuttal római polgári joggal bírtak.

Később megengedték, hogy városszerű szervezetet felvegyen és község-

tanácsot (decuriones, conscripti) beállítson. Csak polgármestert még nem választhattak, mert a katonai auctoiitás fentartatott.

Apulumban polgármesterek (duumviri) neveire csak később akadunk. Feliratunk szerint az auctoritást első sorban a tábor parancsnoka (præfectus castrorum) gyakorolta, ki rendszerint sok évet szolgált katonatiszt, legtöbbnyire felsőbb rangu centurio volt. Ezen præfectus mellett működtek mint a telepnek községi tanácsosai a conscripti (decuriones), a telep közönsége pedig a cives Romani consistentes kanabis legionis XIII. Geminæ voltak, azaz épen azok az említett iparosok, kereskedők és veteranusok, kik a tábor mellett létesített községet tartozkodási lakóhelyül választották, mint ezt a kifejezés: «consistentes» bizonyítja.

A «conscripti» kifejezés (v. ö. patres et conscripti a római senatusban) a községtanács tagjaira (decuriones is) nézve a lex Julia municipalisból ismeretes, hasonlóképen ismerünk több municipiumra vonatkozó város alapítási szabályzatokat Hispaniára vonatkozólag Malaca- és Salpensaból és Africa proconsuli tartományból is.

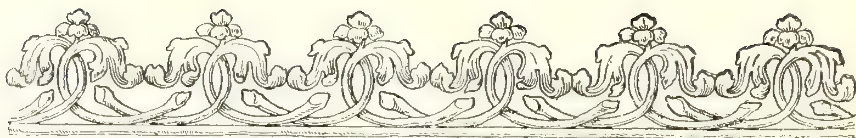
Apulumnak várossá való fejlődése idejéből van néhány adatunk.*

Mommsen hires értekezésében a római táborvárosokról,** az akkor ismeretes volt anyagot a canabæ rendszeresítéséről összehordta u. m. Apulum, Trœsmis, Aquincum, Brigetio Moguntiacum Argentoratum stbről. Ez az anyag utóbb Dorostorum, Trœsmis, Castra Regina, Moguntiacum és Lambæsisről való adatokkal gyarapodott, s most ezekhez hozzájárul az Apollinarisról szóló adat. Egy «curator veteranorum et C. R., qui consistunt ad canabas Trœsmis-, és egy Aquincumból ismeretes volt.

Gyulafehérvárt, 1909 február 28. *Dr. Cserni Béla.*

* V. ö. C. I. L. III. 1008. egy veteranus a leg I. adiutrix: «magistrans primus in canabis» — talán Traianus idejéből. — 1100 egy veteranus valamelyik segédcsapatból: «decurio canabarum leg. XIII. Geminæ.» 1093 a leg. XIII. veteranusa: «de curio Canabensium.» 1214 «mortem decurio Canabarum» — egy férfiu Augusta Treverorum = Trierből, tehát kereskedő.

** Hermes 1873. VII.



ARCHÆOLOGIAI KUTATÁSOK A KÜLFÖLDÖN.

I. Ókor.

Kréta. A knossosi, phaistosi és hagiatriadai fejedelmi paloták fölfedezése óta kűlönösen Dörpfeld czikke adott a kutatásoknak hatalmas lökést.* Ezt a tanulmányt is, mint Dörpfeld minden munkáját, a megfigyelések biztonsága és élessége, az építészettörténetileg fontos momentumoknak gyors felösmerése jellemzi ; a nyert eredményeket azonban a hozzájuk fűzött következtetések és kombincziók hamis világításba helyezik. Dörpfeld helyesen állapította meg, hogy Knossosban ép úgy, mint Phaistosban két palota épült egymás fölött' melyek alaprajzukban bizonyos eltéréseket mutatnak. Dörpfeld ezekhez a nagyfontosságú megfigyeléseihez messze nyuló történeti magyarázatot keresett. Szerinte az újabb paloták nemcsak átalakításai a régieknek, de annyira eltérnek azoktól egész beosztásukban, hogy keletkezésüket csak egy új népfaj föllépése indokolja meg kellőképen. Ez az új népfaj, mely az újabb krétai palotákat megteremtette, az achaiok, míg a régi paloták birtokosai káriai-lykiai törzsek voltak. Dörpfeldnek ez a szellemes, merész föltevése természetesen szinte kihívta az ellenmondást. Mackenzie az Annuals of British School legújabb három évfolyamában egész czikksorozatban támadja és dönti meg Dörpfeld érvelését.

A krétai paloták egyfelől s e mykenæi és tyriusi paloták másfelől alaprajzukban lényeges eltéréseket mutatnak. Az előbbiek typusa talán keletről származik, az utóbbiaké pedig az őseurópai háztypussal egyezik meg, mely az ősitáliai lakóháznak is az alapja. Az alaprajzbeli eltéréssel szemben áll a művészi formák teljes azonossága a krétai palotákban, valamint Mykenæben és Tyrinsben, úgy hogy a művelődés folytonosságában nincs okunk kételkedni. Ezt Evans is hangsúlyozta a krétai sírleletek feldolgozása alkalmával. (Prehistorical tombs of Knossos, Archeologia 1905 p. 361 ff.) Sem a temetkezés módjában, sem a sírleletekben nem látunk oly hirtelen, meglepetésszerű változást, a mi idegen népfaj megjelenését indokolná. Mindenütt nyugalmas, egységes fejlődés tárul elénk minden megtörés, váratlan átalakulás nélkül. Az achaiok föltünése az ægei szigeteken és Krétán nem a mykenaei időszakba esik. A mikor az achaiok a szigetvilágban megjelennek, a krétai paloták már alighanem romban hevertek. Ez az új, előretörő népfaj a krétai műveltség felbomlásának és teljes elhanyatlásának csak az utolsó kegyelemdöfést adta meg.

A legutolsó évek krétai leletei között annak a festett szarkofágnak van a legnagyobb fontossága, melyet a szerencsés olasz kutatók 1903 julius havá-

* Athen. Mitt. 1905 S. 257 ff.

ban a hagia-triadai palota közvetlen közelében kövekkel körülfalazott kamrasírban találtak s a melyet a «Monumenti antichi» XIX. kötete legújabb füzetében Paribeni három pompás színes tábla kiséretében tett közzé. Maga a kamrasír már meglepetés gyanánt hatott, mert Krétában még eddig nem volt rá példa. Azonban a kutatók figyelmét leginkább az a festett kőszarkofág kötötte le, melyet a kamrasírban egy másik, dísztelen, kisebb terrakottaszarkofág mellett találtak. A szarkofág alakja: négy pillérszerű lábon nyugvó hasáb, nem új jelenség a krétai emlékek körében. Typusát számos példából ösmerjük. A mi rajta a meglepetés erejével hatott, az festett díszének bámulatos épsége, tárgyi és formai érdekessége. A krétai népnek egész eleven művészi szelleme tarka színekben pompázva bontakozik ki előttünk, ha a hagia-triadai szarkofág szemléletébe merülünk.

A mit a szem a színek és vonalak tarka gazdagsága mellett első sorban megérez, az a tektonikus érzésnek az uralma a díszítés egész rendszerében. A ki azt gondolja, hogy a művész csak gazdag színekkel borított felületet akart teremteni avagy beérte azzal, hogy a kőlapot tárgyilag jelentős, a halotti kultuszra vonatkozó jelenetekkel díszítette, be kell látnia tévedését. A díszítés egész rendszerében és tagolásában csodálatosan egészséges és eleven tektonikus érzés dobban meg. A pillérszerű lábakon, melyek építészetileg a vivés, a hordás kifejezői, melyekben a lefelé és fölfelé ható alaperők küzdenek egymással, a díszítés egész rendszere a függőleges irányt követi: hármas kék, sárga és szürkésbarna szalagsor között piros színhullámokba foglalt, kék és fehér szalagpárból font csigavonalak omlanak alá, melyeknek szivében piros szirmú rozetták nyílnak. A lábak közé eső hosszúkás főképsíkon ellenben az egész díszítés rendszerének az alapiránya a vízszintes. Ez is megfelel a hosszfalakban élő tektonikus erők természetének, melyek vizszintes irányban hatnak és beléütköznek a pillérszerű lábakba, a hol egészen ellentétes irányú erők tusakodnak. Vízszintesen futó színszalagokba (piros, kék, sárga, fehér) foglalt rozettasorok alkotják fent és lent a keretet, melyben a tulajdonképeni, frierszerűleg kifejlesztett kép foglal helyet. A színszalagok alkotta képkeret alatt váltakozó színű koczkákat (kék, sárga, fehér, rózsaszín egymásután visszatérőleg) látunk, melyeket függőleges irányú vonalcsíkok élénkítenek, a felső keskeny szalagsorokat szintén merőleges hármas sötétebb csíkok tagolják egyenletes közökben. Minő érdekes motivumok! A vízszintes irányú díszítés rendszerében fölcsendül bennük a merőlegesen működő erők lágy, fölfelé egyre jobban elhaló akkordja. És e megfigyelések révén nem támad-e föl lelkünkben szinte kényszerű erővel a klasszikus görög templom homlokzatának a képe, a tektonikus erők küzdelmének ez a legcsodásabb művészi kifejezése? Az építészeti alaperőknek az a küzdelme, mely ott tökéletes, utólérhetetlen művészi formában áll előttünk, már a hagia-triadai szarkofágon is fölismerhető. Itt is felénk villan az az éles különbség, mely a krétai építészetet az egyiptomitól elválasztja. Az egyiptomi építészet *természetutánzó*, a kréta-mykenæi ellenben *kifejező* formákkal dolgozik. Az egyiptomi oszlopfő *növényi kép*, a kréta-mykenæi *tektonikus*, *kifejező forma*. Egyre jogosultabb a föltevés, hogy a nép, mely a kréta-mykenaei kultúrát megteremtette, művészi szellemében már tulajdonképen görög. A tek-

tonikus erőknek az a nagyszerű küzdelme, mely a görög templom homlokzatán monumentalis alakban, kristályos, nemes tisztaságban nyilatkozik meg, a hagia-triadai szarkofágon természetesen csak kisebbszerű alakban és sokszoros dekorativ értékek hangfogóján át szűrődve szólal meg.

A különböző erőknek az a formai és színbeli különválása, a mit a görög templom homlokzatán látunk, itt még nincsen meg. És bátran mondhatjuk: a művész ezt nem is akarta. Alkotásánál általános dekorativ szempontokat is figyelembe vett. Épen ezért, bár a díszítés rendszerének az irányával a különböző tektonikus erőket elválasztotta egymástól, de ezt az elkülönítést szinekben nem vitte tovább. Az egész festett díszt egységes színösszetételek járják át. A kék, sárga, fehér és piros színcsíkok az egész díszített felületen egységes színhangulatot teremtenek.

És ebben a kapcsolatban, ha már a görög templom képét fölidéztük még egy érdekes megfigyelést tehetünk. A vízszintes szalagokban elhelyezett hármas sötét színcsíkok és az alul sorakozó merőlegesen sávozott színkoczkák erősen emlékeztetnek a görög templom friezének trygliphjeire. Azt hiszem, hogy ezeknek az előfutárait látjuk magunk előtt. Ezek a színcsíkok is, mint a trygliphek a vízszintesen végigfekvő, alánehezedő erők körében, a fölfelé törésnek a kifejezői ; a merőleges irány képviselői. Tektonikus formák, melynek keletkezését a finom művészi érzés magyarázza meg, de semmiféle építészettechnikai kényszer nem indokolja. És a kettőt jól meg kell külömböztetni egymástól. Volt egy művészettörténeti iskola, melynek az élén Semper állott s a mely minden művészi forma keletkezését technikai alapon akarta magyarázni. Ez az iskola idejét multa s tanai ma már csak néha kisértenek, mint a hazajáró árnyak. A legfőbb és legelsőbbrendű művészi teremtő erő nem az anyag, a technika, nem az építészeti konstrukcziónak a vaskényszere, hanem a művészi belső látásnak képalkotó ereje. Azok a törekvések, melyek a primitiv görög szobrâszat két irányát, melyek közül az egyik kerek, hengerszerű, a másik lapos deszkára emlékeztető szobrokat faragott, az eltérő technika követelményeiből akarták megmagyarázni, hajótörést szenvedtek. Az eltérő művészi formát csak az eltérő művészi képalkotó képesség magyarázza meg. Az egyik művész laposan, a másik kerekdeden látott és meg is tudta találni az ennek a látásnak megfelelő művészi formákat bárminő anyagban és bárminő technikával dolgozott volna is. A Nikandra nem azért pillérszerű, mert alkotója fafaragó volt, hanem mert a művészben élő plasztikai képzet nem talált még a maga számára más kifejezést. (V. ö.: L. Curtius fejtegetéseit, Ath. Mitt. 1906 S.)

A technikai alapon álló művészettörténeti iskola tanításainak a maradványa az a magyarázat, a mit a művészettörténeti kézikönyvekben rendesen a trygliphek és metopák keletkezésére találunk. A tryglipheket e tanítás szerint konstruktiv szükségszerűség teremtette. Általában a kiálló gerendavégek maradványainak tekintik, melyek fennmaradtak akkor is, midőn a konstruktiv szükségszerűség már megszünt. Ez a magyarázat nem állhat meg, már csak azért sem, mert trygliphek nem azon a helyen vannak a görög templom homlokzatán, a hol a gerendavégek egykor kiállottak, hanem lejjebb. A gerendavégek természetes helye közvetlenül a tető alatt volna. Azután meg hiányzik

ebből a magyarázatból a következetesség. Ha minden művészi forma a konstruktiv szükségszerüség eredménye, akkor, mihelyt az megszünik, az illető kifejező művészi formának is el kellene tünnie. Az emlékek azonban nem ezt bizonyítják. És ellene szól végül ennek a föltevésnek az is, hogy a kréta-mykenaei műemlékek körében a trygliphekben is metopákhoz hasonló motivumokat oly helyeken és oly kapcsolatban látunk, a hol gerendavégekről, konstruktiv alapon való magyarázatról szó sem lehet. Így jelenik meg ez a motivum a mi szarkofágunkon is tisztán dekorativ keretben, a hol konstruktiv kényszer keletkezését nem igazolhatja, de tektonikus kifejező ereje tagadhatatlan. Nagyon hibás tehát az a gondolatmenet, mely a művészi formákat, melyek építészeti erők kifejezői, technikai, konstruktiv szükségszerüségből akarja megmagyarázni. A szemnek éreznie kell a tektonikus erők irányát olyan helyen is, a hol az épület konstrukcziója ezeket a formákat nem teszi szükségessé. A művész nem a technika és a konstrukczió, hanem a szem követelményei szerint alkot és teremt. Építészetileg kifejező formákat alkalmaz olyan helyen is, a hol azokat konstruktiv alapon meg nem érthetjük. És ezt természetesnek találja mindenki, a ki a művészet benső lényegével tisztában van. A művészet más hangsúlyozással dolgozik mint a természet. Alkotásában a kifejező erőket világosabban, áttekinthetőbben s a hol kell, erőteljesebben alkalmazza és rendezi el a könnyebb perczepczió számára. Gondoljunk csak a görög templomoknál az oszlopokra, vagy a renaissance homlokzatoknál a tagoló félpillérekre és féloszlopokra. Csupa olyan forma, mely konstruktive nem nélkülözhetetlen de a művészi hatás szempontjából határozottan az. Csakis ilyen alapon és nem technikai kényszerből magyarázva meg a dór templom mint művészi alkotás az ő fölfelé egyre gazdagodó formavilágával. Az oszlopokban kifejeződő fölfelé törést a merőleges irányt újra hangsúlyozzák a trygliphek pillértagjai s ugyanez az alapirány utoljára csendül föl az akroterionokban.

A trygliphek és metopák motivumának előfutárai a kréta-mykenæi művészetben a mi szarkofágunkon kívül másutt is megjelennek. Phaistosban ezt a motivumot egy falmenti pad alsó részén találjuk. Keletkezését itt is tisztán dekorativ művészi ösztön magyarázza. Végül még egy fontos korai görög lelet is a technikai keletkezés ellen szól. Korintuson egy balustrádon fordul elő a trygliph és metopasor. A trygliph és metopasort tehát keletkezésében dekorativ motivumnak kell tartanunk, mely már ott bimbózik a kréta-mykenæi művészetben. A klasszikus görög kor művészeinek épen az volt a genialis tette, hogy a trygliph és metopasort a templom homlokzatán új helyzetben és új környezetben alkalmazva művészi erejének és hatásának egész új forrását tárták föl és épen helyzeténél fogva egy hatalmas építészeti gondolatnak, egy alapvető tektonikus erőnek tették kifejezőjévé.

Szarkofágunk díszítő motivumainak elemzése kissé hosszadalmas kitérésre vezetett, de igazolja ezt az, hogy a probléma, melyre bukkantunk a görög építészet történetének egyik alapvető vitakérdése és a vele való foglalkozás ebben a kapcsolatban szinte elkerülhetetlenül tolult elénk.

Szarkofágunkhoz visszatérve hátra volna még a tulajdonképeni képek ismertetése, tárgyi és művészi tartalmuk magyarázata. Az egyik hosszoldalon

(Paribeni tav. I) jobbról élénk színű, gazdagon diszített szarkofágszerű épület előtt nyugodtan álló vállig fehér köpenybe burkolt alakot látunk. Arczbőrének színe sötét rézvörös ; ezt a színt a krétai és egyptomi falfestményekről jól ösmerjük ; a férfi arczőbrét jelöli a nők világosabb arczszinével szemben. A haja fekete, rövidre nyírott. Előtte sudár fa emelkedik ; lábánál lépcsősen rakott emelvény vörhenyes színű téglakoczkákból rakva. Az emelvény felé három férfi közeledik. Karjukon áldozati tárgyak. Ruházatuk : sötéten erezett fehér gyapjúkötény, nyakukon füzér. Az első a kezében hajló orrú bárkát hoz. A bárka mint áldozati tárgy ismeretes az egyptomi halotti kultura köréből. A holtak hosszú útjokat a más világra bárka nélkül nem tehetik meg. Ezért adtak az egyptomiak a halottnak bárkát vele a sírba. A mi képünkön is bizonynyal ilyen jelentősége van a bárkának. Itt is nyilván a halotti kultuszra vonatkozó jelenettel van dolgunk. A nyugodtan álló alak maga a halott, a ki felé most a férfiak adományokkal közelednek. Az ajándékok elhelyezésére szolgál majd a lépcsőzetes emelvény. A bárkát vivő férfi mögött haladók kezében egy-egy bikaborjút látunk. Az állatokat nem nyugodt, megkötözött helyzetben ábrázolta a művész, hanem a heves szökkellés motivumában, egészen úgy a mint ezt a viaskodó, vad bikáknál látjuk a tyrinsi falfestményen. És ezeket a rohanó bikaborjukat a férfiak bámulatos könnyedséggel viszik. Szinte alig érnek hozzájuk. Az állatok heves nyugtalansága mitsem változtat menetelésük kimért, ünnepies lassuságán. A kép, a forma itt belső valószinütlenséggel egyesül. Ezt Paribeni is észreveszi és magyarázatát a krétai művészet sajátos kifejezésmódjában keresi, mely a nyugtalanságot, a mozgást ábrázolja csodás szerves átértéssel és megkapó ügyességgel. Ezzel szemben azonban meg kell gondolnunk, hogy a krétai művészet minden formai motivumát rendesen világos belső átgondoltság jellemzi. Ezek a művészek minden képet belülről fejlesztenek ki. Az állatokat mindig jellemző helyzetekben ábrázolják, úgy, hogy typikus vonásaik meggyőző erővel jutnak kifejezésre. Elég ha bizonyságul a hagia-triadai gyönyörű falfestményre utalok, a hol a sűrűben lopózó vadmacska egy madárra les. Minden formai finomsága mellett is mennyivel kevésbbé eleven és jellemzetes a beni-hassani egyptomi falfestmény vadmacskája ! Itt nincs meg a művészi beállításnak az a jellemfejlesztő ereje, a mit a hagia-triadai freskón csodálunk. Hasonló belső átgondoltság jellemzi a vafiói serleg képeit. A vad, száguldó és a nyugodtan álló bikákban az állatoknak szinte egész élettanát kapjuk meg. Ha a krétai művészetnek erre a belső átgondoltságára egyszer figyelmessé lettünk, bántón érint a mi szarkofágunk képén a forma és tartalom diszharmóniája.

A fogadalmi ajándékokkal felvonuló férfiak mögött ellentétes irányban haladó három alakot látunk, a kiket nemcsak mozgásuk ellentétes iránya, hanem a háttér eltérő színe is elválaszt az imént leírt csoporttól. Az áldozatra vonuló férfiak türkiszkék háttérbe rajzolódnak, a baloldali csoportnál pedig a háttér színe fehér. Ez a csoport három tagból áll : két nő és egy férfi egy szent hely felé közelednek, melyet két magasba nyuló fatörzs jelez ; tetején a jellemzetes krétai vallási jelkép : a kettős balta, melyen egy-egy madár ül. A magas talapzatba erősített fák között egy hatalmas, kétfülü, színes krater

áll : e felé közeledik a menet. A legelől haladó nő egy kisebb edényből (situla) sárgás folyadékot önt a kraterba. A nő ruhája pirosan erezett gyapjúszoknya és többszörös kék szalaggal átfuttatott derék, mely a mellet és az alsó karokat szabadon hagyja. Sötét hajában, mely laza fürtökben omlik a vállára, négyszögű aranyékszer. Mögötte türkiszkék ruhába öltözött nő halad, a ki jobb vállán egy rúdon két vödröt visz. A ruha itt is az alsó kart és a mellet szabadon hagyja. Különösen érdekes ennek a nőnek az arczszéle és a fejdísze. A hetykén fölfelé hajló fitos orr jellemző a krétai női ideálra. Ezt az arcztypust Minos idejében úgy látszik különösen tetszetősnek és szépnek találták, mert falfestményeken is gyakran szerepel. És a mai szemlélőre is mint valami zamatos inyenczség hat az ilyen profil. Mintha a modern, utczán járó nőt látnók magunk előtt egész kaczér glóriájával. A vödröket vivő nő hajában arany diadem, a mely mintha a Hauser tettixének első emlékszerű bizonysága volna ! A két nő mögött héthúrú lanton játszó férfi halad. A lantot már az egyptomiak régen ösmerték, de aligha ők voltak a föltalálói, mert midőn domborműveiken Beni-Hassanban II. Usertesen idejében (XII. dynastia) először megjelenik, sinai beduinok kezében látjuk. Szarkofágunk homloklapjának ez a második csoportja is tehát vallási kultuszcselekvénynyel van elfoglalva. Ez a kép is bizonyítja, hogy minő rendkívüli nagy szerepe volt a nőnek a kréta-mykenaei világ vallási életében ! A nő volt a vallási élet legfőbb gondozója s a szertartásos áldozatokat ő végezte. A kréta-mykenaei műveltségnek volt valami matriarchalis jellege.

Szarkofágunk második hosszoldalán (Paribeni tav. II.) szintén kultuszjelenetet látunk. Jobb oldalon egy nagyobb és egy kisebb oltár között hatalmas pózna tetején ismét a kettős balta villan föl ; rajta fekete madár ül. A nagyobbik oltáron lombos faág (olajfa ?) és kisebb áldozati tárgyak, a kisebbiken kosár és karcsú nyakú, rendkívül előkelő, nemes formájú kancsó. Fölötte a falon szintén gyümölcscsel megrakott kosarat veszünk észre. Az oltár előtt a másik hosszoldali áldozó nőhöz egészen hasonló ruházatú nő foglalatoskodik. Mögötte lábas asztalon összekötözött, megölt bika, melynek vére egy vödörbe folyik. Az asztal alatt két kecske fekszik, az áldozatra vonuló menetből csak egy alak, egy kettős sípot fújó férfi maradt meg épen, a mögötte lépkedő négy alaknak csak az alsó részét őrizte meg az idő. A kettős sípot az egyptomiak már az V. dinasztia végétől kezdve ismerték.

E homlokoldalak képeinél is érdekesebbek a keskeny oldalakra festett jelenetek. Mindkét keskeny oldalon kocsin ülő női párt látunk. A kocsit itt lovak, ott pedig szárnyas griffek röpítik tova. A griffek fölött tarka madár bontja ki szárnyait. Valószínű, hogy ezek a képek a hosszoldalakkal tárgyi kapcsolatban állanak. Paribeni szerint a lovas kocsi az előkelő elhúnyt földi gazdagságára, élvezeteire vonatkozik. Ez is jelzi magas származását, mert a lovak használata ebben az időben még ritkaságszámba ment. A griffes kocsit Paribeni a másvilági útra vonatkoztatja. A fakó, földszínü alak, a ki oly különös fejdíszt visel s a kinek testét a ruha egészen elborítja, maga a halott. Ugyancsak az elhúnyt lelkét jelképezi a röpülő madár. A kréta-mykenaei vallásba is beszivárgott volna ilyenformán a halál utáni lét egyptomi felfogása, a

mely szerint a lélek, a *ka* a halál után madár alakjában röpköd, a *ba*, egy másik anyagiasabb lélek pedig a test formáit ölti magára s áttetsző, testetlen alakban él tovább. Szarkofágunkon a halott tehát háromszor jelennék meg: először az egyik homloklapon, sírja előtt állva, azután a griffes kocsin másvilági útja közben és a madár képében. Paribeninek ez a szellemes magyarázata nem egészen megnyugtató. Honnan van az, hogy a halott arczbőre egyszer piros, egyszer meg fakó? Erre a kérdésre a válaszszal adós marad.

Ha szarkofágunk időbeli keletkezését akarjuk meghatározni, van munkánkban nehány megbizható támasztó pontunk: így mindenekelőtt a ló szereplése a szarkofágon. A ló tudvalevőleg a XVII. dinasztia vége felé Ahmoses uralma idején jelenik meg Egyptomban először. Krétába a ló jóval később jutott el. Szarkofágunk keletkezésére tehát legalább is a XVIII. dinasztia közepét kell terminus post quemnek tekintenünk. Ehhez a chronologiai meghatározáshoz jól találnak az edények formái, melyeket a nők a kultuszjelenetekben használnak. Egész hasonló edényeket látunk a Keffink kezében Rekhmara, III Thotmes intendánsa és Sen Mut, Makere királyné építésze sírjának falfestményein. Másrészről tekintetbe kell vennünk a szarkofág művészi díszének fejlettségét s az erősen érezhető egyptomi befolyást. Egyptom külső hatalmának fénykora tudvalevőleg a XVIII. dinasztia idejére a IV. Amenhetepet megelőző pharaók korszakára esik. Ekkor föltehető, hogy a krétaiak adót fizettek a hatalmas Pharaóknak. Alighanem erre vonatkoznak a fönt említett falfestmények. Mindezek alapján valószínű, hogy szarkofágunk a XVIII. dinasztia uralmának vége felé keletkezett s ép úgy datálhatjuk, mint Rekhmara és Sen Mut sírjának falfestményeit, melyek némely egyptologusok szerint Kr. e. 1530—1500 között készültek.

Krétában magában kétségtelenül a hagia-triadai szarkofág az utolsó évek ásatásainak legnagyobbszerű eredménye. Krétán kívül különösen Palesztinában kerültek elő oly leletek, melyek új fényt vetnek a kréta-mykenæi művelődés messzeható erejére. Kis-Ázsiában az egykori philisteusok lakóhelyén nagy mennyiségben találtak késő mykenæi edénytöredékeket, melyek azután lassanként idegen, geometriai formákba mennek át. Ezek a leletek csodálatosan igazolják Furtwängler föltevését, a ki nehány évvel ezelőtt, midőn a philisteusok földjén az ásók még pihentek, így írt: «Ha egyszer majd fölkutatják a philisteusok temetőit, csodás egyezéseket fognak látni az Eukomi-Salamisi (Cyprus) leletekkel. Itt is valószinüleg késő mykenæi stylusra, azután a geometriai stylusba való átmeneti díszítő alakokra fognak találni és számos vonatkozás lesz konstatálható Krétával és Görögországgal.» Az új leletek igazat adtak ennek a föltevésnek. A második évezred végén tényleg hatalmas európai áramlat ömlik el Cypruson és a kis-ázsiai partokon. S ennek a jelenségnek meg van a maga történeti magyarázata, Épen erre az időszakra esik azoknak a törzseknek a megtelepedése a palesztinai partvidéken, a kik az ægei tenger szigeteiről és Görögországból jönnek. Ezek a törzsek a partvidék középső részén a Takkarák, a déli részen pedig a hatalmas philisteusok. Azonosításukhoz biztos alapul szolgál, hogy az enkomii elefántcsontdomborműveken alakokat látunk oly fejdíszszel, mint a minőt a Takkarák és Pulasatik az egyptomi

ábrázolásokon III. Ramses elleni harczaikban viselnek. A cyprusi és a philiszteus művészetnek meg voltak a maguk sajátosságai ; ezekhez később erős európai elem járult, melyet vándorlásaikból hoztak magukkal. Midőn a Takkarák vagyis a Teukrok 1200 körül Cyprusban megtelepedtek, még erősen éltek mykenæi művészi formákkal. Az erdőben fekvő bikák az enkomii elefántcsontdomborműveken csaknem oly pompásak, mint a vafioi kehely képei. De a sok idegen motivum beszivárgása az ornamentikába, a sajátos glyptika megszünése és a syriai import már jelzik, hogy az egész kultura a szomszédos Syria révén hamarosan semita befolyás alá fog kerülni. Hasonló sors érte azokat a Takkarákat és Pulasatikat, a kik syriai parton telepedtek meg. De a míg Cyprusban a sajátos művészi erő még aránylag elég soká ellenállott a semita befolyásnak, addig a palesztinai partokon a sajátos vonások bizonynyal hamar eltüntek ; a művészi önállóság az egyptomi s később az asszír uralom alatt csak úgy odaveszett, mint a politikai. A nyolczadik században már kialakult és alighanem egész Palesztinában uralkodóvá vált az az egyptomi-assyriai styluskeverék, a melyet rendesen phœnikiai stylusnak szoktunk nevezni.

Hekler Antal.

II. Középkor.

A középkori művészet történetére vonatkozó újabb tudományos irodalom keretében az ikonografiai kutatások aránylag szerény szerepet játszanak ugyan, azonban a módszeres tanulmányok szigorú elvei révén azok czélját, a középkori művészet sajátos tartalmának, sokszor titokzatos jelentőségének a megértését hasonlíthatatlanul jobban megközelítettük, mint a korábbi évtizedekben, midőn épen a középkori ikonografia terén oly kiterjedt, de igen gyakran épen nem megbízható és ingatag alapon nyugvó munkálkodást fejtettek ki. Ismeretes, hogy ezen a téren Springer dolgozatai voltak azok, a melyek a kutatásnak új irányt szabtak.* Springer mutatott reá azokra az írott forrásokra is, melyek oly sok esetben derítenek fényt egyes középkori ábrázolások valódi jelentőségére és eredetére és a melyek ismerete, módszeres földolgozása nélkül az ikonografiai kutatás a sötétben tapogatódzik és sok esetben találgatásra, véletlen szerencsére kénytelen magát bízni. Már Springer nagy súlyt helyez arra az íróra, akinek neve a legujabb ikonografiai irodalomban lépten-nyomon szerepel. Honorius Augustodunensis ez, a XII. század scholasztikus írói közül a legtermékenyebbek és legtipikusabbak egyike, önállóság nélkül szűkölködő szellem, a ki azonban, mint ügyes kompilátor, munkáiban úgyszólván mindazt összehordotta, értékesítette, a minek a maga korában keletje volt. Különösen tanulságos, ikonografiai kutatásoknál egyenesen nélkülözhetetlen «Speculum Ecclesiæ» czimű nagy predikácziós könyve, nem azért, mintha a művészek egyenesen abból merítették volna ábrázolásaik tárgyát, hanem mert félreérthetetlen tanúságot tesz arról, miképen értelmezték és fogtak föl bizonyos

* Ikonographische Studien; Mittheilungen d. k. k. Central-Commission, Wien, V. köt. (1860.); Ueber die Quellen der Kunstvorstellungen im Mittelalter; Berichte üb. d. Verhandlungen d. Königl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, Phil. hist. Cl. XXXI. (1879.) – A régibb irodalom összefoglaló ismertetése Kraus: Geschichte d. christl. Kunst II. 1. 263. l

ábrázolásokat nemcsak az egyházi férfiak, hanem a hívek is, miképen hozták azokat kapcsolatba egymással, micsoda tanulságot vontak le belőlük.

A Springer-féle elvek alapján, Honoriusból kiindulva kisérlették meg legújabban egy érdekes ikonografiai problema megoldását. A regensburgi Szent Jakab templom főkapuzatának gazdag faragott dísze már a múlt század eleje óta izgatta az értelmezők képzeletét. Némelyek nem láttak egyebet benne értelem nélkül való, vad, fantasztikus játéknál, mások az Edda, a keleti mithologia, vagy épen egy bölcseleti rendszer köréből merítették a magyarázat anyagát. Szigorúbb módszerrel járt el Goldschmidt, midőn a regensburgi ábrázolásokat zsoltár verseivel hozta összefüggésbe; [1] a legkeresetlenebb és legvalószinűbb megoldást azonban legujabban Endres nyujtotta.[2] Szerinte a kapunak faragványai lényegökben az Ének énekét ábrázolják, a középkornak e rendkívül kedvelt és elterjedt könyvét, még pedig abban az értelemben, ahogy a XII. század azt fölfogta. A módszer szempontjából is igen érdekes, helyenkint épenséggel meglepően meggyőző fejtegetések anyagát javarészt Honoriusnak az Ének énekéhez írt kommentárjából és egyéb irataiból meríti a szerző, a ki ebben az esetben Honorius közvetlen befolyására gondol és Honoriusnak a regensburgi skót bencésekkel való összeköttetését igyekzsik bebizonyítani.

Ugyancsak Honorius Augustodunensis nevével találkozunk egy másik mű czímlapján is, mely a középkori szimbolika egy kiterjedt és fontos ágának magyarázatát tűzte ki czéljáúl.[3] A templom épületének, egyes részeinek, festett és faragott díszének, ingó berendezésének, az épülethez tartozó ábrázolások ikonografiai rendjének szimbolikus jelentősége, a középkori fölfogás szerint, első sorban a nagy számmal fönnmaradt és helyenkint rendkívül érdekes liturgiai irodalomból deríthető ki. A szerző Honoriuson kívül főleg Sicardus cremonai püspök (megh. 1215-ben) és Durandus mendei püspök (meghalt 1296-ban) műveiből meríti gazdag anyagát. «Mindaz, a mi az egyházi szertartásokban és tárgyakban díszül szolgál, isteni jelekkel és titkokkal van tele. Aki szorgalmasan kutatja azokat, fölismeri, hogy méz fakad a kőből, olaj a kemény szikléból (Deuteron. 32, 13.).» A középkor ez alapvető fölfogásából (Durandusnál) kiindulva, Sauer valóban színes és részletes képet tár elénk és nemcsak a szimbolikus elemek rendszeres fejtegetését adja, hanem behatóan tárgyalja a középkorra nézve olyannyira jellemző uralkodó szimbolikus fölfogás eredetét, fejlődését, a művészetben való érvényesülését és a középkori kulturával való összefüggését is. Ikonografiai szempontból különösen fontos, sőt bizonyos tekintetben alapvető a könyv második része, mely az egyházi szimbolika és ábrázoló művészet egymáshoz való viszonyával foglalkozik és valóban értékes ennek negyedik fejezete, mely a kapuzatokon levő képsorozatokat, az

[1] Der Albani-Psalter in Hildesheim und seine Beziehung zur symbolischen Kirchenskulptur des 12. Jahrhunderts. Berlin, 1895, 83. l.

[2] Dr. Jos. Ant. Endres: Das St. Jakobsportal in Regensburg und Honorius Augustodunensis. Kempten, 1903.

[3] Dr. Joseph Sauer: Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters, mit Berücksichtigung von Honorius Augustodunensis, Sicardus und Durandus. Freiburg i. Br. 1902.

egész egyházi szimbolikának mintegy összefoglalását, legtökéletesebb kifejezését tárgyalja.

Eredményes ikonografiai kutatás csakis az írott források széles körű fölhasználása révén lehetséges. Ha a középkornak a művészetben nyilvánuló fölfogását, czélját és czélzatát, ha az egész középkori művészet valódi jelentőségét meg akarjuk érteni, fölvilágosításért csak azokhoz az írott művekhez folyamodhatunk, melyek a középkori gondolkodásmód letéteményesei. A középkor alkotásainak sajátossága, hogy velök szemben minden egyéni találgatás, kombináczió, föltevés hiábavaló. Értelmöket csak pozitiv módszer alapján deríthetjük ki és ha a helyes utat megtaláltuk, a kellő forrásra reáakadtunk, a legrejtelmesebbnek látszó, idegenszerű képsorozatok kulcsa is kezünkben van. A középkori művészet nem titkos írás, ábrázolásai nem heterogen forrásokból összeszedett, rejtvényszerűen összeállított elemekből állanak. Forrásaikat, illetőleg azokat az írott műveket, melyekben ugyanazok az eszmék tükröződnek vissza, mint a művészeti ábrázolásokban, nem a ritka, elszigetelt művek sorában kell keresnünk, hanem azokban az irodalmi termékekben, a melyek a legnépszerűbbek, legelterjedtebbek, a közkeletű fölfogások és ismeretek kifejezései és terjesztői voltak.

Miképen igazodhatunk el a középkori egyházi irodalom útvesztő rengetegében? «Az óriási középkori könyvtár végeredményben kevésre zsugorodik össze. Szükség esetén egy tucat jól megválasztott könyv majdnem helyettesítheti valamennyit. Az ó- és új-testamentum valamennyi kommentátorát összefoglalta Walafried Strabo a «Glossa ordinariá»-ban, melyet Lirai Miklós egészített ki a XIV. században. Az egész szimbolikus liturgia benne van Guillelmus Durandus «Rationale divinorum officiorum» czimű művében. A régi predikációs könyvek szelleme és módszere éled föl Honorius Augustodunensis «Speculum Ecclesiæ»-jében. A szent történet, ahogy akkor fölfogták, megtalálható Petrus Comestor «Historia Scholasticá»-jában és Jacobus a Voragine «Legenda aurea»-jában; a világi történet Vincentius Bellovacensis «Speculum historiale»-jában. A «Speculum naturale» mindazt magában foglalja, amit a világegyetemről tudtak és az erkölcsi világról való ismeretek teljes foglalatja benne van Aquinói Szent Tamás «Summá»-jában, melyből a «Speculum morale» kivonatot ad».* A középkor legcsudálatosabb és legjellemzőbb alkotásainak egyike, a Herrad de Landsperg-féle «Hortus deliciarum», ez a nagy enciklopédia, szövegében nagyrészt a fölsorolt írók műveiből merítette anyagát.

Mâle alant idézett szép könyve is, a legújabb ikonografiai kutatás legérettebb termékeinek egyike, a művészeti emlékek — első sorban a francziák — széleskörű ismerete mellett javarészt amaz írott forrásokon alapul. Már beosztásában sem követi az ikonografiai kézikönyvek szokott lajstromozó vagy épen betürendes formáját, hanem Vincentius Bellovacensis hatalmas művének mintájára a természet, a tudomány, a történet és a morál tükre czímek alatt szervesen összefoglalja a középkori világ képzeteit, ahogy azok

* Émile Mâle: L'art réligieux du XIII-e siècle en France — Étude sur l'iconographie du moyen âge et sur ses sources d'inspiration. Paris, 1902. 11. 1

a XII. és XIII. század egyházi iróinak műveiben visszatükröződnek és a franczia művészet alkotásaiban a XIII. században oly mélyen átgondolt és oly kiváló formai tökéletességű testet öltöttek.

Az ókeresztény kortól fogva hagyományos szimbolikus fölfogás, szigorúan egyházi szellem, erős következetesség jellemzi ennek a kornak alkotásait. Az egyéni önkény vajmi csekély szerepet játszik: a formai változatosság mellett az eszmék hagyományosak, megkötöttek. A látható világ jelenségei, a világi és egyházi történet eseményei elvont, transzcendentális, szimbolikus jelentőséget nyernek, viszont elvont fogalmak, eszmék csodálatosan határozott, sőt valószerű alakban lépnek föl, a legtöbbször sorozatos, párhuzamos ábrázolásokban, melyek a középkori szellem legsajátosabb alkotásai közé tartoznak. Igen alaposak Mâle fejtegetései az egyes hónapok foglalkozásait föltüntető sorozatokról, melyek a templomok kapuzatait diszítő faragványok közt oly nagy szerepet játszanak. Misem érdekesebb és jellemzőbb a *septem artes liberales* vagy a *Psychomachia* ábrázolásainak fejlődési történeténél, mely az ókeresztény korban indul meg és a XIII. században éri el a tetőpontját. Az ószövetség történetei természetesen mint az evangeliumi események előképei szerepelnek, viszont az új testamentum történetei is gyakran szimbolikus formában és értelemben lépnek föl és még kibővülnek az apokrif könyvekből merített eseményekkel, melyek oly kedvesek voltak a középkori fölfogás számára. Nyomon követhetjük a szentek tiszteletének kifejlődését, melynek a «Legenda aurea», a középkor legnépszerűbb könyve, oly ékesen szóló tanúja. A szentek alakjai, életök folyása kimeríthetetlen anyagot szolgáltattak a művészeknek, az egyes szentek tisztelete, ábrázolásaik elterjedt volta azonban mind hely, mind idő tekintetében különböző és különösen megfigyelhető, hogy állandó, teljesen megállapított attributumaik csak a középkor végső szakában lépnek föl. A szigorúan egyházi szellemű művészet csak kevés teret engedett az antik képzeteknek, amelyek azonban — természetesen szimbolikus értelemben — itt-ott mégis föllépnek. Az újabb történet nagy alakjai és eseményei közül azok szerepelnek, a melyek az egyház nagyobb dicsőségére szolgálnak: Chlodvig megkeresztelése, Nagy Károly története, a keresztes hadjáratok, Szent Lajos története. Az utolsó itélet hatalmas, a középkori művészetben olyannyira fontos, eszmekörének és ábrázolási formáinak beható ismertetése zárja be a kört.

Szép könyve utolsó fejezetében Mâle Viollet-le-Duc ismert és gyakran idézett elmélete ellen fordul. A középkori művészet leghatalmasabb alkotásai Francziaország nagy székesegyházai. Azok a művészek, akik ábrázolásaikkal ékítették azokat, nem fejeztek ki kétséget, a hagyománnyal ellenkező fölfogást világias szellemet, hanem — az egyház hű gyermekei — hitök és szeretetök erejével alkották meg a középkor klasszikus századának legnagyobb alkotásait.

«Nemcsak a kereszténység szelleme az, hanem Francziaországé is, a mely itt ragyog. Kétségtelen, hogy azok az eszmék, a melyek székesegyházainkban testet öltöttek, nem a mi kizárólagos sajátunk: a katholikus Európa közös öröksége. De Francziaországra ismerünk az egyetemesség szenvedélyes szeretetében. Csak ő volt képes a székesegyházban a világ képét, a történet foglalatját, az erkölcsi élet tükrét lerakni. Francziaország sajátja az a csodálatra-

méltó rend is, a mely — mintegy fölsőbb törvény — az eszmék e sokasága fölött uralkodik. A világ többi székesegyháza — valamennyi későbbi a mieinknél — nem tudott ennyit mondani és nem beszélt ily szép rendben. Sem Itáliában, sem Spanyolországban, sem Angliában, sem Németországban sincs semmi, amit Chartreshoz hasonlíthatnánk. Sehol sem találkozunk a gondolat ekkora gazdagságával. Ha meggondoljuk, mi mindent pusztítottak el a vallási háboruk, a rossz izlés és forradalmak székesegyházainkban, maga a gazdag Itália is szegénynek fog föltűnni. Mikor akarjuk majd megérteni, hogy a művészet terén Francziaország soha nagyobbat nem alkotott?»

A középkori franczia szellem és művészet e lelkes dicsőítésével záródik Mâle könyve, a mely nemcsak az ikonográfiai tanulmányokba való megbízható és alapos bevezetőnek kinálkozik, hanem a benne földolgozott nagy irodalmi és művészeti anyagnál fogva az ilyen kutatásoknál nélkülözhetetlen kézikönyv.

Különös hálával tartozunk a szerzőnek azért, hogy noha a XIII. századbeli franczia művészetben látja az egész középkori művészet virágkorát, legújabban megjelent nagy művében époly beható gonddal rajzolja meg a késő középkor ikonografiai rendszerének és fejlődésének képét is.* Tekintve azoknak az emlékeknek óriási számát, mely a középkor utolsó századaiból Európaszerte fönnmaradt, tekintve azok rendkívüli változatosságát, Mâle könyve szokatlan gyakorlati jelentőségre is igényt tarthat Magyarországra nézve is, mert hiszen a mi emlékeink túlnyomó része is ebből a korszakból való.

Természetes, hogy e könyv beosztása nem lehet ugyanolyan, mint azé, mely a XIII. század művészetével foglalkozott, hogy nem alapulhat Vincentius Bellovacensis «Speculum»-ján, hiszen a XIII. század ikonografiája körülbelül a XIV. század közepéig érvényben maradt, azonban már ekkor érezhető, hogy a művészek gyakran már nem értik meg az öröklött művészet tiszta, szimbolikus szellemét és új utakra térnek. Egész a XV. század elejéig a változás csak enyhén nyilvánul. «Ekkor azonban, hirtelen, sajátságos jelenség lép föl. Látjuk, hogy olyasmi születik, a mit új ikonografiának nevezhetünk. Nemcsak a hagyományos jelenetek elrendezése változik meg gyökeresen, hanem mindeddig ismeretlen motivumok is föltűnnek. Jézus születésének ábrázolása például mitsem köszönhet már a múltnak. A jelenet szegényes kunyhóban játszódik le, melynek lyukas födelén átszürődnek a csillag sugarai. A gyermek, egész meztelenül, a földön fekszik, olykor egy kis szénán vagy anyja köpenyének egyik sarkán. Mária térden állva, összetett kézzel imádja fiát. Szent József, gyertyával kezében, meghajol és tiszteletteljesen térdelő angyalkák szemlélik Istenöket. Misem emlékeztet ebben a jelenetben a korábbi tipusokra. Maga az ágy is, a bizánczi hagyomány e régi darabja, melyet kegyeletesen megtartottak egész a XV. század elejéig, eltűnt.» Valóban új ikonografia ez, mely természetesen nemcsak Jézus születésének ábrázolásában, hanem általában a szent történetek, kivált pedig Krisztus kínszenvedésének képeiben jelentkezik, még pedig nemcsak Francziaországban, hanem Itáliában és Flandriában is ugyanabban az időben. A régibb századok szimbolikus iránya elenyészik és

* Émile Mâle: L'art réligieux de la fin du moyen âge en France. Étude sur l'iconographie du moyen âge et sur ses sources d'inspiration. Paris, 1908.

egészen más, valószerű, történeti fölfogásnak ad helyet. Minek tulajdonítható ez a föltünő változás? Mâle a misztériumok hatására vezeti vissza, melyek a XIV. században keletkeznek, a következő században óriási elterjedtségnek és fejlettségnek örvendenek és már nem alapúlnak a szentiráson és a «Legenda aurea»-n, mint a XII. és XIII. század egyházi drámája, hanem más forrásból táplálkoznak. Mâle a Szent Bonaventurának tulajdonított «Meditációk»-ban látja ezt a forrást. «Ennek a könyvnek mély befolyása volt a drámai művészetre és az ábrázoló művészetekre. Ez járult leginkább hozzá a miszteriumok gazdagodásához és ezek közvetítésével a régi ikonografia átalakulásához is.» E híres könyv elemzése kapcsán Mâle kimutatja azokat a változásokat, melyek a drámában és képzőművészetben föllépnek. A multtal szemben minden más az új ábrázolásokban: a fölfogás, a színtér, a részletek, az alakok ruhái, a kellékek a színpad természetszerűen realisztikus hatásaira emlékeztetnek. Új az a pathetikus fölfogás is, mely a XIII. század klasszikus derüjével szemben sokszor oly megrendítő módon ábrázolja Krisztus kínszenvedését, Szűz Mária fájdalmát és a Krisztus siratását és sirbatételét ábrázoló szoborcsoportokban oly megkapó kifejezésre jutott, de új az érzésnek az a gyöngédsége is, mely a Madonna szobraiban és képeiben az anya és gyermek kölcsönös szeretetének kifejezésére törekedett.

Különösen érdekes az a terjedelmes fejezet, melyben a szerző, a szentek tiszteletének rendkívüli föllendülésével kapcsolatban annak okait, föltételeit, forrásait és ábrázolásuk megváltozott, többnyire erősen valószerű és differenciált módját jellemzi. Változatosság és érdekesség tekintetében Szűz Máriának és Szent Annának a középkor végén a legnagyobb tiszteletben álló szentnek ábrázolásai állanak az első helyen.

A szimbolikus fölfogás, a korábbi századok művészetének ez a fő alapja, meggyöngült ugyan a középkor végén, de korántsem enyészett el teljesen, csakhogy nem általánosságban, hanem speciális művekben érvényesült. A keresztény szimbolika legtermékenyebb gondolata, az ó- és új-szövetség parallelizmusa, mely már a XII. és XIII. század művészetében oly fontos műveket hozott létre, most gyarapodott, bővült formában érvényesül, de anélkül, hogy lényegesen új vonások járulnának a hagyományos fölfogáshoz.

A késő középkor két rendkívül elterjedt műve, mely már a könyvnyomtatás bölcsőkorába is átvezet, a fő letéteményese a régi szimbolika fönnmaradásának, sőt szinte fölburjánzásának: a «Biblia Pauperum» és a «Speculum humanæ salvationis».

E két fontos sorozat sokat foglalkoztatta a középkori művészet kutatóit, mióta Heider alapvető dolgozata negyven évvel ezelőtt megjelent.* A «Biblia Pauperum»-ról legújabban kitünő, összefoglaló ismertetést kaptunk.** Ez a

* Gustav Heider: Beiträge zur christlichen Typologie aus Bilderhandschriften des Mittelalters. Jahrbuch der k. k. Central-Commission, Wien, 1861; v. ö. H. Tietze: Die typologischen Bilderkreise des Mittelalters in Österreich; u. o. 1904, 21. l.

** Biblia pauperum. Nach dem einzigen Exemplare in 50 Darstellungen (früher in Wolfenbüttel, jetzt in der Bibliothèque Nationale) herausgegeben von Paul Heitz, mit einer Einleitung über die Entstehung und Entwicklung der B. P. unter besonderer Berücksichtigung der uns erhaltenen Handschriften von W. L. Schreiber. Strassburg, 1903

híres mű, melynek nagy kedveltségéről a fönnmaradt és ismert kéziratok nagy száma tanúskodik — Schreiber 33-at sorol föl a XIV. század elejétől a XVI. századig, mihez még xylographiai és typographiai kiadások járulnak, Krisztus életéből vett jelenetek sorozatából áll, melyek mindegyikéhez az ótestamentum két megfelelő jelenete csatlakozik, magyarázó prózai és verses föliratokkal, továbbá négy próféta képével, a kik jövendölést tartalmazó írásszalagot fognak kezükben. A legteljesebb sorozat — az, melyet Schreiber teljesen bemutat — 50 lapból áll; a kisebb sorozatok 40 vagy csak 34 laposak.[1] Lényegében képeskönyv, melyben a szöveg csak csekély szerepet játszik. Schreiber föltevése szerint a «Biblia pauperum» eredetileg falfestménysorozat reprodukciója volt könyvalakban, ez azonban époly kevéssé vehető szó szerint, mint az a föltevés, hogy a festők számára való «útmutató». Azoknak a tipológiai gondolatoknak a foglalatja, melyek a monumentális művészetben is érvényesültek, mint a középkori szimbolika legfontosabb formájának a középkor végéig érvényben maradt kifejezése. Lényegében nem új dolog ez, csak a réginek következetes kifejlesztése, hiszen a benne szereplő csoportok egy részét már — néha azonos módon — megtaláljuk az 1181-ben készült híres klosterneuburgi oltár zománczos képeiben is.[2]

Az utóbbi években ismételten szó volt a «Biblia Pauperum» ú. n. Weigel-Felix-féle képes kéziratáról, mely legújabban Amerikába került és a melyet Schmarsow el nem fogadható okok alapján a baseli Konrad Witznek tulajdonított.[3] Witznek ama műve, melyet Schmarsow a «Biblia Pauperum»-mal hozott összefüggésbe, a baseli múzeumban levő 11 oltárszárnykép tipológiai ábrázolásokkal, tartalmilag nem azzal, hanem a késő középkor másik kedvencz sorozatával, a «Speculum humanæ salvationis»-szal van rokonságban.[4] A reánk maradt kéziratok nagy száma — eddig 224 latin kéziratot, több német, franczia, angol és cseh fordítást, valamint xylographiai kiadást ismernek — arról tanúskodik, hogy ez még a «Biblia Pauperum»-nál is népszerűbb volt. A Speculum is tipológiai módon adja elő az emberiség bukásának és megváltásának történetét. Az egész történet — még pedig mind a zsidók, mind a pogányok története — a Megváltó eljövetele előtt csak előképe a megváltás története egyes mozzanatainak. Mindegyik újszövetségi jelenetnek itt nem két, hanem három előkép felel meg, azonkívül a szöveg is jóval nagyobb szerepet

[1] 34 lapos az az érdekes példány, melyet Kristeller adott ki: Biblia Pauperum, Unicum der Heidelberger Universitäts-Bibliothek (Graphische Gesellschaft, II. Veröffentlichung), Berlin, 1906.

[2] Például: Tipus: Napkeleti bölcsek imádása; antitipusok: *a)* Bibl. paup.: Ábner Dávidhoz jön, Sába királynője Salamon királynál; *b)* Klosterneuburg: Ábrahám és Melkizedek, Sába királynője.

[3] A. Schmarsow: Konrad Witz und die Biblia Pauperum. Repertorium f. Kunstwissenschaft, 1905, 340. l.; Sch(nütgen), Bilderhandschrift der Biblia Pauperum mit 48 Bildtafeln auf 24 Pergamentblättern (XV. Jahrh.) Zeitschrift f. christl. Kunst, 1905, 265. l.; Jaro Springer, Die Biblia Pauperum Weigel-Felix. U. o. 1907, 49. l.; Schmarsow: Über Konrad Witz und die Biblia Pauperum Weigel-Felix, u. o. 83. l.; Campbell Dodgson, Die Biblia Pauperum und nicht Konrad Witz. Repertorium, 1907, 169. l.

[4] Burkhard Meier: Über den Basler Altar des Konrad Witz. Monatshefte für Kunstwissenschaft, 1909, 67. l.

játszik, mint a Biblia Pauperumban, a mennyiben a prologuson és összefoglaló proœmiumon kívül 100—100 sornyi sajátságos rímes prózából álló 42 fejezetből áll, melyek mindegyikéhez egy-egy képcsoport tartozik. Az antitipusok hasonlók mint a «Biblia Pauperum»-ban, de a szentíráson kívül az apokrif iratok és a világi történet is szóhoz jutnak és — mint ez érdekes mű legújabb ismertetője kimutatta — a szerző, szerinte Ludolph szász dominikánus, ki Strassburgban szerkesztette művét 1324-ben, Aquinói Sz. Tamás «Summá»-ján, a «Legenda aureá»-n, Petrus Comestor «Historia scholastica»-ján kívül rabbinikus hagyományokból is merített anyagot.*

E kiváló fontosságú két sorozaton kívül, melyhez egyéb, de kevésbbé elterjedtek is csatlakoznak, Mâle különös súlyt helyez a tipológiai szembeállítás egy oly formájára, mely nem a múltból öröklődött át, hanem valóban a XV. század alkotása: a Szibillák és próféták párhuzamos ábrázolására, melynek annyi emléke maradt fönn. Új jelenség az allegóriai diadalmenet is, melyet oly gyakran alkalmaztak hitbeli és erkölcstani igazságok kifejezésére. Ez már a tulajdonképeni didaktikus művészetre vezet át, melynek ebben a korban is az erényeknek és bűnöknek sokszor furcsán jellemzett, de általában érdekes új elemekkel bővült ábrázolása a legfőbb tárgya.

A halál gondolatának érvényesülése a művészetben a késő középkor legjellemzőbb motivumai közé tartozik. A síremlékeken a XIV. század végén lép föl magának a hullának valószerű ábrázolása, sokszor a legborzalmasabb módon. «A művészeknek más a lelkök, kevésbbé emelkedett, kevésbbé derült, de könnyebben meginduló: Krisztus tanítása kevésbbé érinti őket, mint szenvedései: a művészet első ízben fejezi ki a fájdalmat. Majdnem ugyanakkor, midőn a halál ábrázolásával is megpróbálkozik. Majdnem azt mondhatnók, hogy V. Károly uralkodásának vége felé új középkor kezdődik.» Mâle szerint ez a változás első sorban Szent Ferencz és Szent Domokos rendjeinek tulajdonítható. «A francziskánusok és dominikánusok szüntelen az érzéshez szóltak és így végre is átalakították a keresztény lelket; ők indították meg egész Európa könyeit Krisztus sebhelyei fölött, ők rémítették el a tömegeket a halálról való beszéddel. Meg vagyok győződve, hogy a haláltáncz első gondolata is a francziskánus vagy dominikánus hitszónokoktól eredt.»

A haláltáncznak, a késő középkor e jellemző alkotásának beható tárgyalást szentel a szerző és összegyűjti mindazokat az emlékeket, melyek Francziaországban fönnmaradtak. Mint ő, a haláltáncz legújabb német monografusa is a három élő és három holt találkozásának legendájából származtatja azt.** Künstle a régibb irodalom teljes fölhasználása alapján igyekszik e titokzatos tárgy keletkezéséről és lényegéről a fátyolt föllebbenteni. Szerinte a haláltáncznak nem az a czélzata, hogy általában a halálra emlékeztessen, hanem hogy az embert a hirtelen és előkészületlen halál elől óvja. Mint a három élő és

* Paul Perdrizet: Étude sur le Speculum Humanæ Salvationis. Paris, 1908; u. a. és J. Lutz, Speculum Humanæ Salvationis. Die Quellen des Speculum und seine Bedeutung in der Ikonographie, besonders in der elsässischen Kunst des XIV. Jahrhunderts. Lipcse, 1909.

** Dr. Karl Künstle, Die Legende der drei Lebenden und der drei Toten und der Totentanz. Nebst einem Excurs über die Jakobslegende. Freiburg i B. 1908.

három holt legendájában, itt sem a személyesített halál szerepel, hanem különböző halottak, a kik az emberi osztályoknak már a legendában is előforduló egyes képviselőit halálba viszik. A táncz és a zenélő halottak motivuma nem tartozik az eredeti gondolathoz, de a táncznak a halállal való összekötése a nép széles rétegeiben gyökeredzhetett és rendkívül elterjedtté vált. Künstle kutatásai főleg a következő eredményekre vezettek:

«1. A körtáncz motivuma az eredeti franczia haláltánczképeknek és azoknak sajátja, melyek azoktól közvetlenül függenek.

2. Mihelyt a haláltánczképeket oly helyekre vitték át, a hol román szellem uralkodott (La Chaise-Dieu, Clusone, Pisogne), vagy ha a renaissance művészet hatása alatt keletkeztek (Strassburg, Drezda), a körtáncz ünnepélyes halotti menetbe megy át, zene és tánc nélkül.

3. Úgy látszik, hogy a táncz és zene motivumainak Felső-Németország a hazája, ahol talán már a XIV. században lemondtak a körtáncz formájáról és az egyes párokat igazi tánczospárokká alakították.

4. A fönnmaradt emlékek tanúsága szerint az ősi haláltáncz északfrancziaországi képsorozat volt, a melyben az élők és halottak zárt sort képeztek, hasonlóan mint Kermariában.»

A haláltáncznál még megrendítőbb hatású volt egy képsorozat, mely fametszetű könyvekben egész Európában elterjedt. Az «Ars moriendi» valóban fölülmúlhatatlan drámai erővel adja elő a haldokló vívódását, a menny és pokol küzdelmét a földtől megváló lélekért. A halálnak a késő középkor szemében való rendkívüli jelentősége természetesen érvényre jut a síremlékek óriási tömegében is, melyek ikonografiai fejlődését — mind az elhúnyt alakjának képmásszerű ábrázolása, mind az egyéb figurális ábrázolások tárgya és czélzata tekintetében — Mâle könyvének egy terjedelmes fejezetében részletesen és világosan ismerteti.

A lélek ily állapota mellett természetes, hogy az utolsó itélet ősrégi tárgya is megtartotta a maga jelentőségét és hogy épen a XV. század legvégén adta meg Dürer az Apokalypsis rejtelmeinek ama klasszikus kifejezését, mely Európaszerte uralkodóvá vált. A kor szelleme itt is kifejezésre jutott és kivált a pokol borzalmainak valószerü ábrázolásaiban félreismerhetetlen a miszteriumok hatása.

Gondolatainak eredetisége, érdekessége miatt különös figyelmet érdemel Mâle könyvének utolsó fejezete, melyben azt a kérdést fejtegeti, miképen múlt ki a középkor művészete. Nem a renaissance volt megölője, hanem a reformáció. «A reformáció volt az, a mely arra késztette a katholikus egyházat, hogy gondolatának valamennyi nyilvánulására fölügyeljen és minden erejét összeszedje és így véget vetett a legendák, költemények és álmok hosszú hagyományának.» A XVI. század közepe táján Francziaországban egymásután megtiltják a miszteriumok előadását. Ez nagy csapás volt a művészetre. 1563-ban a trienti zsinat utolsó ülésszakában dogmatikai szempontból szabályozza az egyházi művészetet és véget vet annak a tradiciónak, mely annyi évszázadon át életben tartotta a régi szimbolikus fölfogást, a régi legendákat. Molanus híres könyve: «De historia sanctarum imaginum et picturarum»

a maga rideg, kérlelhetetlen kritikájával valóban a középkori művészet végét jelenti.

«A jövőre nézve már csak egy lehetőség van a keresztény művész számára: szembenézni az evangeliummal és a maga érzése szerint értelmezn azt. Ezt teszi majd Rembrandt és ezt teszi Poussin is, mert ettől fogva a katholikusokat époly kevéssé támogatja a hagyomány, mint magukat a protestánsokat. Az új korban, mely a trienti zsinattal kezdődik, a művész mindent csak magamagának fog köszönhetni. Időről-időre lesznek még Európában emberek, a kik képesek lesznek arra, hogy az evangeliumot a maguk fölfogása és szelleme szerint értelmezzék, de nem lesz többé meg, mint a középkorban, az az összessége a hagyományoknak, a melyeket mindenütt tiszteltek és a melyek a legszerényebb művészt is sajátmaga fölé emelhették. Lesznek még keresztény művészek, de nem lesz többé keresztény művészet.»

Éber László.



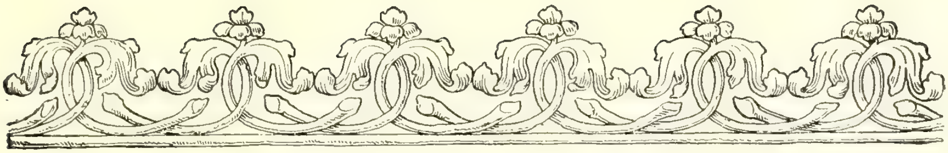
BRONZÉREM FINÁLY HENRIK EMLÉKÉRE. 1/1 n.
Hátlapján F. czimere és fölirat: Memoriae dulcedine | capti filii | MDCCCCVIII
Készitette: Kozma F.

SAJTÓHIBAK A II. FÜZETBEN: A 136. lap 7. és 8. sorában «lánczolatot» áll. A mondat pedig így hangzanék helyesen «Végre olyanok is vannak melyek fent a gerinczponton. vagy egy határozott «lanczolat» stb. (tehát egy lándzsa alakot) képeznek.

A 142. lapon 23. sorban sajtóhiba a «neolith szó, mert a mondatnak így kellene hangozni: «melynek alakja már az *eneolith*-kori baltákkal (tehát rézkoriakkal) vágnak össze.

A 146. lapon 12. sorban van hol a «huzetzi» edényekre történik hivatkozás pedig az «Annjetizi» tipus értendő alatta.

A 177. lapon az ábra alatt 2.—3. sorban «(recte Boriovicium)» helyett «(recte Borcovicium)», és «Amboglauna» helyett «Amboglanna» olvasandó.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

PÖSTYÉNI DOMBORMŰ A NEMZETI MÚZEUMBAN.

A pöstyéni régi templom maradványairól a tudományos irodalomban ugyan több ízben esett már szó, a templom leírását, rajzbeli ábrázolását hiába keressük és a legújabb közlemények is — Follajtár József és báró Mednyánszky Dénes tollából, az «Értesítő» 1905. évi folyamában — főleg ama kérdésre vonatkoznak, mely a pöstyéni emlékre már első ízben, majdnem száz évvel ezelőtt, irányította a tudós világ figyelmét.

Az a hagyomány, a mely szerint a pöstyéni templomot a templomos lovagok építtették, adott alkalmat arra, hogy báró Mednyánszky Alajos már 1818-ban részletesen szólt róla gróf Rzewusky bécsi orientalista folyóiratában,* melynek az évi kötete főleg Hammer József, híres orientalistának a templariusokra vonatkozó tanulmányait foglalta magában.

Báró Mednyánszky terjedelmesen írja le a pöstyéni régi templom maradványait. Leirása szerint akkoriban is már csak a régi templom szentélye állott fönn, míg a főhajó és mellékhajók (? navis et duæ minores substructiones) legalább részben újabbak lehettek, bár egyes nyomok arra vallottak, hogy az eredeti templom is hajóval, csakhogy sokkal kisebbel, volt ellátva. A kettős szentély (duplex Presbyterium) régi korra vall ; boltozatai a gotikus építészet szabályai szerint csúcsos ívekben végződnek. A szentély nyilván polygonalis — ötoldalú — záródású lehetett, szűk és igen magas ablakokkal ellátva. A templom keletkezésének idejét Mednyánszky egész általánosságban a magyarországi kereszténység három első századába helyezi.

Érthető, hogy báró Mednyánszkyt is, a «Fundgruben» olvasóit is a templom építészeti alkatánál jobban érdekelték azok a díszítő faragványok, melyek «igen nagy számmal, rendkívüli szorgalommal, de nem mindig szerencsés arányossággal igen kemény homokkőből kifaragva, találhatók a templomban.» Összesen 23 ilyen faragványt számlált a szerző, ezek közül 12-t részletesebb leírásra is méltat, míg a többit — levél-, inda- és gyümölcsdiszítmények, helyenkint emberi és állati alakok is beléjök helyezve — már csak futólag érinti, hiszen ezek nem voltak a templariusok mystikus tanaival, gnostikus bálványaival összefüggésbe hozhatók, mint azok a figurális gyámkövek, zárókövek és oszlop- vagy pillérfejek, melyek sorozatát egy rézmetszetű táblán képben is bemutatja.

Akármilyen gyarlók is ezek a képek, mégis nem megvetendő adatok,

* Rudus Ecclesiæ Templariorum in Pöstyén. Fundgruben des Orients, VI. köt., 493. l.

mert a templomrom, ez a «valóban sajátszerű és Magyarországban mindeddig páratlan emlék» tovább pusztúlt, bár gróf Erdődy József államminiszter védő födél készíttetésével gondoskodott fönntartásáról.

Valóban, Ipolyi Arnold, aki negyvenöt évvel utóbb részletesen, noha inkább csak ikonografiai szempontból méltatja a már Mednyánszky által tárgyalt szobrászati műveket, kénytelen megjegyezni, hogy «a részben már csak romjaiban fennmaradt és kisebb terjedelmü egyházon is még nehány évvel ezelőtt vagy huszonhárom faragvány létezett, de melyek nagyobb részének jelenleg csak töredéke maradt volna fenn, miután újabban a romok nagy részét is árvizek mosták el.»*

Ipolyi azonban a pöstyéni templomnak egy oly szobrászati részletét is leírja, mely báró Mednyánszky sorozatában nem foglaltatik benne.** Valamelyik középkori királyunk dombormüvű ábrázolása ez ; Ipolyi még Neszelén látta, báró Mednyánszky Dénes birtokában, kinek ajándékaképen utóbb a Nemzeti Múzeumbe került.

Ez a mű, mely valóban nagy mértékben rászolgál érdeklődésünkre, voltaképen szobrászati díszszel ellátott építészeti részlet. Az egy darab homokkőből faragott, épen 1 méter magas, 0·89 méter széles és 27·5 cm. vastag töredék alúl egy csúcsíves, mérműves nyílás fölső részét mutatja, erősen kiemelkedő léczkeretbe foglalva. Ez alsó rész hosszában két oldalt, függélyes irányban, két domború szegélybe foglalt növényi díszítmény vonúl, mely hullámosan tovafutó indából kinövő, váltakozó irányú, húsos hármas levelek sorából áll. E növényi díszítmény kivitele époly szabatos, technikai szempontból tökéletes, mint az építészeti tagozatoké. A levelek hasonló alakjuk mellett is változatosak, stilizált voltuk mellett sem sematikusak és a mély, sötét alámetszés által igen hatásosan emelkednek ki alapjukról. A fönn közölt méretek alapján nyilvánvaló, hogy a nyílás, melyet ily gazdagon díszítettek, nem ajtó, hanem ablak vagy fülke volt. Bizonyára előkelő helyén volt a pöstyéni egyháznak, mert valóban jelentős, ünnepélyes hatású az a dombormű, mely a töredék fölső, nagyobb felét díszíti.

A mérműves nyílást keretező léczen kívül még egy másik, vastagabb és erősebben kiemelkedő keret törik meg derékszögben, fölül azonban ferdén fölfelé emelkedő síkba megy át. Ez az alsó része mintegy szinpadja a dombormű́nek, mely ilyképen szerves módon van összekapcsolva az építészeti tagozattal. Padszerű kiszökelés vonul a dombormű síkjának hosszában ; fölső lapja, az alaphoz hasonlóan, nem terjed egyenesen a mélység irányában, hanem mintegy távlati ábrázolásképen szintén, bár kevésbbé ferdén, fölfelé emelkedik. E pad kellő közepén ül a dombormű fő alakja, megkapóan ünnepélyes protagonistája.

* Magyarország középkori szobrászata emlékei. Ipolyi Arnold kisebb munkái, I. 118. l. — Könyöki József, a Műemlékek Országos Bizottságához 1875 deczember 1-én benyujtott törzsivében ezt mondja: «A hajó már nem létezik, csak a szentély és annak boltozata is már hiányzik, lefagyott, egy zsellér használja széna- és szalmaraktárnak.» Azonban még Könyöki is látott díszítményes gyámköveket, melyekről rajzokat kilátásba helyezett, de nem nyujtott be.

** I. h., 188. l.

Ez ülő alak, melynek teljes magassága 58 cm., első pillantásra Krisztus ábrázolásának látszik, egyes vonások azonban csakhamar meggyőznek arról, hogy földi uralkodó egyéni képmásával van dolgunk. Az alak rongált volta mellett is az ábrázolás tárgya könnyen fölismerhető. Nem merev frontális helyzetben ül helyén, hanem kissé jobbra fordul egész testével és ezt az irányt követi szemének pillantása is. Fájdalom, épen feje erősen megkopott, de azért még láthatók a telt arcz fő vonásai, melyeket sűrű, göndör és hosszú, de csak



DOMBORMŰ PÖSTYÉNRŐL.
Báró Mednyánszky Dénes ajándéka a Nemzeti Múzeumban.

nyakig érő haj, vastag, lelógó bajúsz és kerek, tömött szakáll vesz körül. A férfi testét a testhez álló és kivált a derékon összehúzódó alsó ruhán fölül hosszú, bő palást burkolja be, mely jobb vállán van összekapcsolva és a vállról olyképen hull alá, hogy súlyánál fogva reánehezedik a vállra és karokra, mintegy ellapul, kevés ránczot vet, a derékon alul azonban, fölszabadulva mechanikai functiója alól, gazdag, változatos hajtékokkal takarja be a lábszárakat, olyannyira, hogy ezeknek csak általános formája ismerhető föl. A palást elrendezésével szoros összefüggésben áll az alóla kinyúló karok szerepe. A jobb kar

könyökig a palást alatt rejlik, könyökben tompaszögben meghajlik, a bal alsó kar pedig megközelitőleg vízszintes irányban nyúl ki a palást alól. Az ülő alak két kezében tartja — jobban mondva, tartotta — azokat a tárgyakat, jelvényeket, melyek jellemezték, ünnepélyes trónolásának hatását kiegészítették és kisérőit is indokolták. Szerencsére, a dombormű rongált állapota mellett is félreismerhetetlen, hogy hosszú, lenn a térden alúl, fönn nyakig érő kormánypálczát tartott jobb kezében, míg bal kezében nyilván országalma volt.

Ipolyi árpádházi király vagy Róbert Károly ábrázolását látta ebben az alakban, mely olyannyira emlékeztet a középkori pecsétek királyképeire. Az oldalt levő két alak kezeiben levő jelvények révén megkisérthetjük e kérdés eldöntését. A trónoló király felé forduló két angyal még kiterjesztett szárnyakkal, mintha most állapodott volna meg röptében, féltérdre ereszkedik. A baloldali symmetrikus háromszögű pajzsot tart, melyen Magyarország czímere, a kettős kereszt látszik, hasonló alakításban, mint Anjou-házbeli királyaink pecsétjein. A jobboldali angyal zárt csöbörsisakot tart két kezében. A sisak fölül nyilván struczfejben végződött ; egész alkata, az oldalt, a kőlap vastagságában végigvitt sisaktakaró rendkívül hasonlít ahhoz a czímersisakhoz, melyet Henszlmann talált Székesfejérvárott, csak a két strucztoll hiányzik róla. Minden jel arra vall tehát, hogy Anjou-házbeli királyaink valamelyikének a képmásával van dolgunk. Nehezebb annak a kérdésnek az eldöntése, Róbert Károly vagy Nagy Lajos-e az ábrázolt személy. Róbert Károly valamennyi nagypecsétjén szakálltalan arczú a király, ugyanígy jelenik meg pecsétjein Nagy Lajos is. Ámbár mindkét király pecsétjei gondos, fokozódó tökéletességű kivitellel dicsekedhetnek és például Róbert Károly harmadik nagypecsétje, melyet Péter, sienai ötvös készített, gyönyörű darab, képmásszerűséget annál kevésbbé kereshetünk bennök, mert igazolt tény, hogy Róbert Károly első nagypecsétje Martell Károly 1295. évi pecsétjének hű mása, a későbbiek pedig stilisztikai és technikai továbbfejlődésről tanúskodnak ugyan, de alig képmásszerűbbek.*

A csupasz és szakállas arcz megkülönböztetése a középkori arczképművészetben, a pecséteken is, nem mindig érvényesül és a csupasz arcz ábrázolását nem kell documentumnak vennünk, kivált oly esetekben, ha oly arczképek állanak vele szemben, melyek a szakállt, az egyéni hasonlóság ez elemi ismertető jelét kifejezésre juttatják. Így áll a dolog mind Róbert Károly, mind Nagy Lajos pecsét-képmásaival is. A szepeshelyi székesegyház 1317-iki híres falfestményei, melyen Szűz Mária koronázza meg Róbert Károlyt, a király vállig érő hosszú hajjal, elég hosszú, kissé hegyesedő szakállal és lelógó gyér bajúszszal jelenik meg. Egy nem kevésbbé híres másik emléken, Szent Simeon zárai ezüstkoporsójának egyik domborművén, mely Nagy Lajos királynak Zárában, nyilván az 1358. évi zárai békekötés alkalmából való megjelenését ábrázolja, a király hosszú hajat és szakállat visel. Ez esetben talán joggal gondolhatunk képmásra, hiszen épen a király környezetében levő személyek is realisztikus, képmásszerű ábrázolásukkal tünnek ki.** A pecsétek csupasz arczú képmásaival

* V. ö. *Dr. Gárdonyi Albert*, I. Károly király nagypecsétjei, Turul, 1907. 30. l

** *Meyer*, Szent Simon ezüstkoporsója, 24. l., III. tábla.

szemben tehát oly emlékekkel találkozunk, melyek mindkét királyt szakállasan mutatják be, e tekintetben tehát a pöstyéni kövön levő képmás vonatkozásához, sőt képmásszerűségéhez sem kell kétségnek férnie.

De melyik királyunk képmása ez a kettő közül? Ezt a kérdést csak úgy lehetne teljes bizonyossággal eldönteni, ha ismernénk oly adatot, mely a pöstyéni templomot egyiknek vagy másiknak a nevéhez fűzi, a dombormű stilusa és az építészeti részletek kivitele azonban valószinűvé teszi, hogy a töredék a XIV. század második feléből, már Nagy Lajos idejéből való.

A valóban királyi méltósággal trónoló alak a csúcsíves építés korának sokszor fölhasznált vívmánya, a palást leomló hajtékai azonban, noha még távol vannak a késő csúcsíveskori művészetet jellemző játszi, már szinte ornamentális elrendezéstől, olyan gazdag, szabadon tagolt tömeget mutatnak, mely a XIV. század második felére utal. Ugyanez mondható az angyalok alakjairól, melyek eleven mozgékonysága sem teszi a korábbi eredetet valószínüvé.

A pöstyéni dombormű tehát alighanem Nagy Lajos királyunk képmását mutatja be. Ezt a fontos történeti vonatkozást nem is tekintve, a Nemzeti Múzeumban levő pöstyéni töredék már művészeti érdekessége miatt is kivánatossá teszi, hogy a magában Pöstyénben fönnmaradt egyéb törmelékekkel is megismerkedjünk, annál inkább, mert a báró Mednyánszky Alajos által közölt képek, akármilyen kevéssé tökéletesek is, sokat igérnek, hacsak az azóta lefolyt majdnem teljes századév az érdekes faragványokat meg nem semmisítette. Reménylem, hogy a közel-jövőben alkalmam lesz a pöstyéni templomrom megvizsgálásáról az «Arch. Értesítő»-ben beszámolni. *Éber László.*

BRASSAI ÖTVÖSMŰVEK.*

Brassó legrégibb és legérdekesebb temploma az ú. n. *Sz. Bertalan*-templom, mely valamikor a város közepén állott, lassankint azonban, a mint a lakók házaikkal a védettebb felsővárosba költöztek, a város alsó végére került. Késő román stílben épült a XIII. sz. végén és a XIV. elején, tehát körülbelül száz évvel régibb a gótikus fekete templomnál. Néhány szép régi ötvösműve is van, melyeket az alábbiakban szándékozom röviden bemutatni.

I. Gotikus kehely a XV. századból.

Ezüst aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 21, talpának szélessége 13, öble 10 cm. Erősen megkopott állapotban, de még így is jó benyomást gyakorol a szemlélőre, s mint a brassai ötvösség egyik legrégibb terméke is méltán megérdemli figyelmünket. Talpa hatkarélyos, igen széles pereme teljesen sima. Áttört pártája igen ízlé-

* A megelőző hasonczimű közleményt lásd Arch. Ért. (1909) 7—20. ll.

ses, átlók keresztezéséből alakult s legjobban hasonlít a «Lajstromban» közölt 10. számú díszítéshez. A talp felső mezői is egészen simák s hatoldalú oszloppá alakulva átmenetet alkotnak a stílushoz. Ezen a részen láthatók a renoválás nyomai, melyről még alább is lesz szó. A talpat a stílustól hatszögletű lapos gomb választja el, melynek kiszögellő élei egymást keresztezik. A stílus két tagján a négyszögletű 6—6 mezőt bekarczolt virágornamentika díszíti, mely valamikor zománczos is lehetett. A stílus tagjait erős rovátkolt sodrony határolja. A nodus felül és alul kissé össze van lapítva, s hat rozetta ékesíti. E rozetták hatszirmú virágot példáznak, melynek közepén nagy gomb ül, a szirmok kék zománczczal vannak bevonva és finom sodronynyal körítve. A kelyhek, melyben a rozetták ülnek, szintén hatkarélyosak. A nodus többi részét stilizált levelek foglalják el vert műben, s fölül és alul 6—6 levél van a tengelyből kiindulólag szemben egymással elhelyezve. A kehely kuppája kosárban ül, még pedig hólyagos vertművű kosárban olyanformán, hogy a tengelyből kiinduló s fölfelé szélesedő hólyagdíszek balfelé csavarodnak. Ilyenforma hólyagdíszt többször is láthatunk a brassai ötvösműveken. A hólyagdíszt fölül ismét vastag sodronykötél határolja, melyen igen csinos levélkoszorú fut körül.* A kuppa kijár helyéből s oldalán bekarczolva ezeket olvassuk: Albert Bittermañ Silber und Goldarbeiter | 1781. Ebből tehát világosan kitünik, hogy a fönnebb említett renoválás a XVIII. század végén történt, midőn is a talpnak felső részét, mely valószínűleg erősen megrongálódott, megújították s talán más egyéb apróbb javításokat eszközöltek a kelyhen. Vagy ez a renoválás volt fölületes kontármunka, vagy pedig a kehelylyel nem bántak szépen és kimélettel, mert most a kehely darabjait egy fapálczika tartja össze, hogy szét ne essenek és a kuppa fenekén egészen durva ólomforrasztásnak a nyomai látszanak.


1. GOTIKUS KEHELY A XV. SZÁZADBÓL.

E kehely a budapesti ötvösmű-kiállításon ** is ott volt, s jelenleg már nincs használatban. Szerzőjéről semmit sem mondhatunk, mert sem

* A m. tört. ötvösmű-kiállítás lajstroma 17. sz.

** V. ö. i. m. 88. l. 69. sz.

felirás, sem mesterjegy nincs rajta. Annyi azonban nagyon valószínű, hogy Brassóban készült, még pedig a XV. század folyamán. Ebből az esetből is látszik, hogy ebben az időben még nem volt kötelező Brassóban a mesterjegy használata, sőt még az 1511. czéhszabályzat sem említi. A legrégibb eddig ismeretes brassai mesterjegyek a XVI. század közepéről származnak.

II. Ujabb kehely 1703-ból.

Ezüst aranyozva, magassága 24, öblének szélessége 12 cm. Egészen egyszerű s nem is stíljénél, vagy díszes alkotásánál, mint inkább eredeténél fogva érdekes emlék. Azon ötvösmüvek közé tartozik, melyek nem jönnek remekszámba, hanem a mindennapi szükségletre nagyobb számban készülnek s olcsóságuknál fogva a szerényebb igényeket akarják kielégíteni. Az egyetlen dísz a kehely kuppáján levő felirat és czímer. Ugyanis a kuppán két medaillont látunk, melyek koszorúval korítve a megrendelő szándéka szerint a kehely eredetét és rendelte tését hirdető feliratot és az adományozó czímerét foglalják magukban. Az egyik medaillonban ezen felirat foglal helyet: Hunc | Calicem una cū | Ciborio Consiliarius | Status et Ablegatus Extra or | dinarius Daniæ Domi | nus Heintz per causas et ca | sus prægnantes Coronæ per | aliquot menses comorari coac | tus Moscoviam Transeundo in fa | talis itineris memoriam Ecclesi | æ st. Bartholomæi reliquere | voluit Anno Domini | 1703 | Pastore Andrea | Bognero.



II. UJABB KEHELY 1703-BÓL.

Ebből a feliratból megértjük, hogy e kelyhet Dániának rendkívüli követe ajándékozta a Sz. Bertalan-templomnak, midőn 1703-ban Moszkva felé utazván, közbejött akadályok miatt hosszabb ideig Brassóban időzött. Valószínűleg a város vendége volt és így akarta háláját leróni. Ezen ajándékról a brassai krónikák is megemlékeznek.* Míg maga a

* 1703. 11. Juni kommt ein dänischer Abgesandter in Kronstadt an, willens nach Moskau zu gehen, und schenket der Bartholomäus-Kirche einen silbernen Kelch und Teller Quellen IV. k. 117. l.

felirat vésve van, addig az utolsó két sor — talán utólagos hozzátétel — pontokból áll. A másik medaillonban a Heintz-család nemesi czímerét látjuk. A czímerpaizs négy mezőre oszlik, a czímertanilag bal felső és jobb alsó mezőben egy férfialak van karddal kezében, a másik két mezőben pedig koronás medvefejet látunk. A sisak fölött a férfialak ismétlődik, a pajzsot a szokásos foszlányok veszik körül.

A két medaillon fehér színben ragyog, nincs megaranyozva. A közben maradt téren pedig a következő felirat van bevésve: Gottes Fügen — Mein Vergnügen.

A kehely talpának peremén P. H. betükből álló koronás mesterjegy látható.

Már a fölirat is említi, hogy a kehelyezhez patena (ciborium, Teller) is tartozik, 21 cm. átmérőjű, ezüst aranyozva. Benső karimáján a czímer ismétlődik kisebb formában, ezzel szemben pedig újból ott találjuk a föntebb említett mesterjegyet, a hol is a P. betű a H.-nak első szárába van illesztve s az ismeretes hármas tagozású koronával együtt czifra oldalú pajzsban foglal helyet. Ezen monogrammal már egy alkalommal találkoztunk, midőn t. i. a fekete templomi ostyatartó szelenczékről volt szó. Akkor nem tudván biztos megfejtést adni, elősoroltuk azon mestereket, kiknek neve P. H.-val kezdődött. Most egy lépéssel tovább is mehetünk, miután itt az időt is egész pontosan tudjuk. 1703-ban már csak két ötvösnek lehet ilyenforma mesterjegye, úgymint *Petrus Hirschernek* (1698—1705) és *Pitter Hiemeschnek* (1690—1721). Ezek közül pedig ismét valószínűbb, hogy ez utóbbi készítette a föntebb leírt kelyhet, mert inkább hihető, hogy olyan tekintélyes úr, mint a milyen a dániai követ is volt, nem kezdő, fiatal ötvöshöz, hanem már ismeretes, jónevű, előkelőbb ötvöshöz megy, ha valamit megrendel.

Hiemesch Péter jónevű brassai ötvös család sarja volt, atyja is ötvös mesterséget folytatott, 1690-ben lett mester, lefizetvén a czéh igazságát, 50 forintot. Nála tanult ki Caspar Kreisch (1704-ben), fiai Péter (1709-ben) és János (1719-ben), valamint Georgius Olescher (1715-ben), kik később mint mesterek működtek Brassóban. 1715-ben czéhmesternek választották. Neve a büntetések könyvében is előfordul, még pedig 1692-ben először, midőn is igen szigorúan 30 frtra büntetik, mert a czéhszabályok ellenére a vidékre ment dolgozni, vagy kész munkáját árulni a czéh tudta nélkül. 1693-ban a próbaszedésnél büntetik meg 1 frtra; 94-ben pedig ismét súlyosan 1 M. ezüst befizetésére ítéli a czéhtanács, mert midőn az oláh vajda munkát adott a czéhnek s ebből a czéhmesterek neki nem juttattak, erősen kikelt ellenük, fenyegetődzött stb., tehát fegyelmi vétséget követett el. Az ilyen külföldről jövő munkára nézve a czéhszabályok úgy intézkednek, hogy affölött a czéhtanács határoz, ő osztja ki azt az egyes mesterek között. Lehet, hogy

azért érezte magát mesterünk megsértve, mert talán a munka megszerzésében része volt. A következő évben ugyanis az oláhországi vajda meghívására Georg May mestertársával Oláhországba mennek és 30 márka ezüstöt hoznak feldolgozás végett, ezen munkát azután a czéh teljesen nekik engedi át s így szent lett a béke. 1721-ben halt meg.

III. Fedeles kanna a XVII. századból.

Ezüst, részben aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 32, öblének szélessége 10·5 cm. Nem oly díszes, mint a fekete templomi kancsók, de azért így is elég csinos és ízléses alkotás. Talpának domború részét vert műben növény-ornamentika — levelek, gyümölcsök, virágok — díszítik. Az edény derekát alul lambrequinszerűleg összefüggő arabeszk futja körül. A középső rész síma, a felső részen pedig vert művű keretekben három medaillon foglal helyet három allegórikus alakkal. Az elsőben sisakos, vértes, hosszú ruhás női alakot látunk, vállán és hóna alatt egy-egy tört oszlopot tart. A másik már fegyvertelen jobbjában könyvet, baljában keresztet tart. A harmadik allegorikus alak hasonló öltözetben jobbjával egy mérleget emel magasra, baljában pedig kivont kardot tart, szemei nincsenek bekötve. E jelképes ábrázolás értelme, ha ugyan jól magyarázom, az, hogy a háború borzalmai helyébe (I.) a keresztény hit tudományt (II.) és igazságot hozott a földre (III.). Az alakok vésve vannak, míg a többi díszítés nem erősen kidomborodó trébelt munka. Az edény derekát fehéren hagyta ötvösünk s csak a kereteket aranyozta be. A födőnek kidomborodó részein ismét növénydíszítést látunk aranyos alapon és vert műben, legtetejét ezüstös mohából és levelekből kiemelkedő áttörött művű fenyőtoboz foglalja el. A fül igen csinos munka, ámbár sokszor előforduló motivumot tüntet föl, t. i. a szárnyas női alakot, mely alul sárkányfőben végződik. A födő csuklóban jár, s fogója a szintén ismeretes akanthuslevelet tünteti föl (kissé meggörbült állapotban). A kannán


III. FEDELES KANNA A XVII. SZÁZADBÓL.

semmiféle feliråst sem találunk, de azért nagyon valószínű, hogy ajándékozás útján került a templom birtokába. Talpán belül kis pajzsban látható a koronás mesterjegy. A korona alakja itt is háromtagozatú, de azért mégis különböző pl. a föntebb ismertetett Hiemesch-féle mesterjegy koronájától, továbbá miután egységes alkotás a monogrammal: világos ebből, hogy a koronás mesterjegyet maga az ötvös készítette, s egy bélyegzővel ütötte be elkészített művébe. A C. K. betük *Caspar Kreisch* mester nevét rejtik magukban. 1645-ben avatják fel mesternek és illetékek fejében 34 frtot fizet a czéh ládájába. A czéhiratok kevés adatot őriztek meg róla; a büntetések könyvében nevét nem találtam. 1653-ban egy Gorges Andres nevű apródot fogad fel, s ezt négy év múlva fel is szabadítja. 1660-ban a nagy pestis alkalmával halt meg ő is, mint annyi sok más társa. E bejegyzésből tudjuk meg, hogy «Eltester», vagyis a czéhtanács tagja volt.



IV. OSTYATARTÓ TÁL.

IV. Ostyatartó tál (ciborium).

A tál maga ezüst, részben aranyozva, a lába ezüstözött réz. Öntött, vert és vésett munka. Magassága 11·5, a tál széleszége 15 cm. Igen díszes és csinos alkotás. A díszítésben a köralakoknak jut legnagyobb szerepe s csakis a tál főrészére, annak belsejére terjed ki. A legnagyobb kört apró gyöngyszemek alkotják, mely után egymással szemben 9—9 félköríves dísz következik, az üresen maradt közöket egyes stilizált virágok töltik ki, míg a két félköríves dísz között összefüggő virágguirlande fut körül. A belső körgyűrűben a következő felirat van: BIDNERS : MERTEN | GERG : ROTEnbächer:

Valószínűleg az ajándékozók (esetleg a templomatyáknak) nevei. A Rotenbächer név második része kis betűkkel van írva, mert már nem volt több hely. Ezen írás igen finom, kétsoros ponczolás útján készült. Ilyen finom, apró ponczolást látunk a betük fölötti közökben és a guirlandban is. A legbelső részen köralakú vonalas díszt találunk. Az egyik félkörivben a Bidners név fölött apró betűkkel írva olvassuk: G. Michaell Wagner | 1645.

Tehát ezen ciborium 1645-ben került az egyház birtokába, valószínűleg akkor készült is. Hogy hol készült és ki által, nem tudom

megmondani, mert mesterjegyet a tálon nem találtam. Michael Wagner nem az ötvösnek, hanem a Bertalan-templom papjának neve. Hasonnevű apja Keresztényfalván, Höltövényben majd Rozsnyón volt lelkipásztor és 1613-ban halt meg.

V. Keresztelő medencze a XVII. századból.

Ezüst aranyozva, födővel. Vert, vésett és öntött munka. Magassága 15, szélessége 12 cm. Első tekintetre felötlik az a nagy hasonlatosság, mely ezen keresztelő medencze és a fekete templomnak föntebb ismertetett hasonló czélú edénye közt van. Pedig mint látnifogjuk, e medencze két darabja nem is készült egyszerre, s nem is egy czélra. Mindezt különben a födő bensejében levő következő feliratból tudjuk meg:

Die schal ist | ein gedechtnis von | der Steffen Ziminterin Bey | S. Barthol: Kirche Gestift | Aõ 1670 ober der deckel | ist aussem allmosen geld | darzu erkauft vorden | I: G: B. M: TH C: M: |



V. KERESZTELŐ MEDENCZE A XVII. SZÁZADBÓL.

Tehát a keresztelő medencze alsó része régibb s előbb került István kőfaragó (kőműves) özvegyének ajándékából a templom birtokába. Eredetileg talpas csésze volt, a mit bizonyít az edény alján látható forrasztásos hely is. Később azután összegyűjtött pénzből födőt csináltattak hozzá, a lábat eltávolították s így lett belőle a ma is használatban lévő házi keresztelő medencze. A legutolsó sorban látható betűk valószínűleg a templomatyák és a pap nevét rejtik.

Az alsó rész három lábon nyugszik, a lábat körteszerű gyümölcs alkotja, melyhez levél és ágfonadék is tartozik. Az edény oldalát egymás mellé helyezett hólyagok díszítik, melyek fölött levelek vannak sorban elhelyezve. A díszítést erős sodronykötél fejezi be. Majd azután

a födőhöz átmenetül szolgáló pántot bekarczolt növénydísz és angyalfők ékesítik. A födél teljesen az alsó rész utánzata, a minthogy nem is járhatott el az ötvös másként, ha megfelelő és stilszerű födőt akart készíteni. Itt is megtaláljuk a kötélfonadékot, a levélsort, majd a hólyagdíszt, de fordított rendben. A tetőt levél és forgácsszerű növényhajtások közül kiemelkedő kereszt foglalja el I. N. R. I. felírással. A födő csuklóban jár és kis fogója is van. Az egész keresztelőmedenczét pedig az alsó részre erősített hármas lánczon lehet hordozni. A keresztelőmedencze a maga egészében ízléses és sikerült műnek mondható, különösen az alsó rész, hol a három körte, a hólyagok és a levélfonadék is úgy természetességük, mint szabályos és pontos kidolgozásuk által méltán megérdemlik dicséretünket. A gyümölcsmotivum arra enged következtetni, hogy az alsó rész eredetileg gyümölcsös tálnak készült. Nagy kár, hogy szerzőjéről semmit sem mondhatunk, miután a mesterjegy valószínűleg az eltávolított állvány peremén volt. A felső résznek azonban már ismerjük készítőjét, mert a födél peremén ott találjuk kétszer is beütve kis pajzsban a H. M. betükből álló mesterjegyet. Kétszer azért van beütve, mert az első nem jól sikerült, a betűk alsó része teljesen hiányzik. Mind a kétszer a mesterjegy a nézővel *szembe van* fordítva, ez volt ugyanis a szokásos eljárás a mesterjegyek alkalmazásánál. Viszont ma nekünk sokszor segítségünkre van ez a tapasztalás oly mesterjegyek megfejtésénél, hol a korona hiányzik, vagy nem látszik — mint itt is, — és a hol a betűk megfordítva egészen más olvasást engednek meg, pl. S. M., fordítva W. S. stb. A medencze alsó részét, mint a feliratból láttuk, 1670-ben ajándékozták a templomnak, a födőt tehát az azutáni években készítették. Ezen időben H. M. betűs mesterjegye csak *Hans Mautner* (alias Starkman) ötvösnek lehetett, kiről az ötvösczéh iratai alapján tudjuk, hogy brassai származású volt, de Szebenben tanult, s midőn 1661-ben visszajött Brassóba, mint legény jelentkezett a czéhnél, hogy vegyék jóba apródéveit, majdan ha mesterré avatják. Ez meg is történt, miután 1669-ben hiány nélkül lefizette a 40 frt «lehrjahrgeldt»-et. 1670-ben febr. 23-án mesterré avatták, a szokásos illetékeken kivül még 4 frtot fizetett azon hiányzó negyedév fejében, melyet még legénysorban kellett volna eltöltenie, 6 frt büntetést pedig azért fizetett, mert két remekje (a címeres pecsétlő és a gyűrű) nem sikerült kellőképen. Három apródját említik a czéhbeli, iratok, az első Petrus Sigerus volt, ki 1678-ban, a másik Paul Rheter, ki 1686-ban, a harmadik pedig fia János, ki 1694-ben szabadult föl, később mind brassai ötvösök. A büntetések könyvében is többször találjuk nevét, így a próbaszedésnél háromszor (1670, 85 és 90-ben) büntették meg, 1694-ben pedig 1 márka ezüstre büntették, mert a czéh által elvállalt közös munkából kivonta magát. Meghalt 1694 július 22-én.

Ugyancsak tőle ismerünk egy ostyatartó tálat a fekete templomban, erről már föntebb volt szó.

*

A brassai várhegynek Ó-Brassó mellett elhúzódó egyik ormán áll a *mártonhegyi* régi templom. Az oklevelek tanusága szerint már a XIV. század végén kápolna állt itt, mely sz. Mártonnak volt szentelve, s innen kapta ezen hegy is a nevét (Martinsberg). Később a kápolnát kétszer is kibővítették, s így nyerte mai formáját. Régibb ötvösművei közül néhány értékesebbet fogunk az alábbiakban ismertetni.

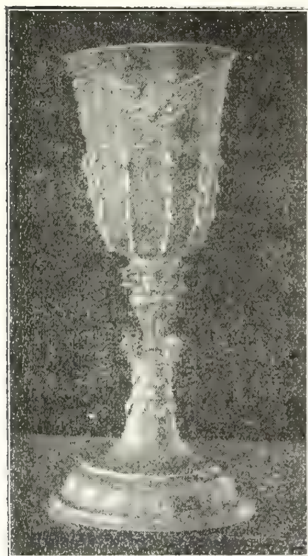
I. Vadászserleg a XVI. századból.

Ezüst aranyozva, öntött, vert és vésett mű. Magassága 19·5, öble 7·5 cm. Jelenleg mint beteglátogató kehely használtatik. Igen csinos, de már kissé kopott állapotban van. Eredetileg nem a templom részére készült, hanem csak később került oda ajándékozás útján, még pedig valószinűleg 1723-ban, mikor a patenát csináltatták hozzá.

Sima talpa köralakú, újabb készítmény, mint a rajta lévő fölirat is bizonyítja: *Renovatum 1807.* A renoválás csak a talpra terjedt ki, a nodustól kezdve a serleg régi formájában van meg. A peremén két bélyeget látunk, az egyik 12-es szám kis körben, ez az ezüst finomságát jelzi, a másik L. R. betűkből álló mesterjegy. A renoválást tehát *Laurentius Römer* mester végezte. Lucas Römer brassai ötvösmester fia, ki apja halála után Johann Jekeliusnál, majd ez is elhalván, Samuel Maÿnal fejezte be tanulóéveit 1775-ben. 1779-ben lett mester, befizetvén a 46 frtnyi illetéket. Több éven át czéhmester is volt, fiai: Samuel és August Römer nála tanulták ki az ötvösmesterséget. 1834-ben késő öreg korában halt meg. A talptól és lábtól a nodust lapos, köralakú gomb választja el. Ezen három kis mókus ül, a mint épen mogyorót rágcsálnak. A kidolgozás a legapróbb részletekig hű és természetes. A fölfelé szélesedő nodust hólyagok diszítik, két-két hólyag közt egy-egy szarvasfő látszik, összesen három. Míg a mókusok egész alakjukban vannak oda helyezve, a szarvasoknak csak nyakuk és fejük látszik. A szarvak legnagyobb részben már letörtek. A karcsú kuppa oldalát tíz szarvasagancs díszíti, mintegy kosarat alkotva; a kuppa felső részén pedig a szarvasoknak megfelelőleg három angyalfőt látunk kiterjesztett szárnyakkal. Külön vannak elkészítve, s úgy ráforrasztva. Az angyalfők között ismét három madarat karcolt be az ötvös, még pedig vízi növények és gyümölcsök között egy pelikánt (feje azonban inkább a darura emlékeztet), tovább egy faágon ülő hollót, s végül egy röpülni készülő sast. Látjuk tehát, hogy az egész díszítés az erdei életet tünteti föl állatjaival és madaraival, azért neveztük el vadászserlegnek. Kár, hogy

ezen sikerült és ügyes műnek szerzőjét nem ismerjük, mert a készítőre vonatkozó felirás vagy mesterjegy valószinűleg a talpon volt, az pedig a renováláskor kicserélődött.

Kis kerek paténa is tartozik hozzá, melynek hátlapján ezen körirat olvasható: Paul Weiss Wagner. Anno 1723. dic. 8. Majus. A középen pedig egy küllős kerék van bevésve, mely a kerekesek jelvénye, Paul Weiss tehát, ki e kehelytányért ajándékozta, a kerekes czéhbe tartozott. A kerekesek pedig régente is a mártonhegyi templomhoz tartoztak, most is megvan a külön helyük úgy a mestereknek, mint a legényeknek.



VI VADÁSZ SERLEG A XV. SZÁZADBÓL.

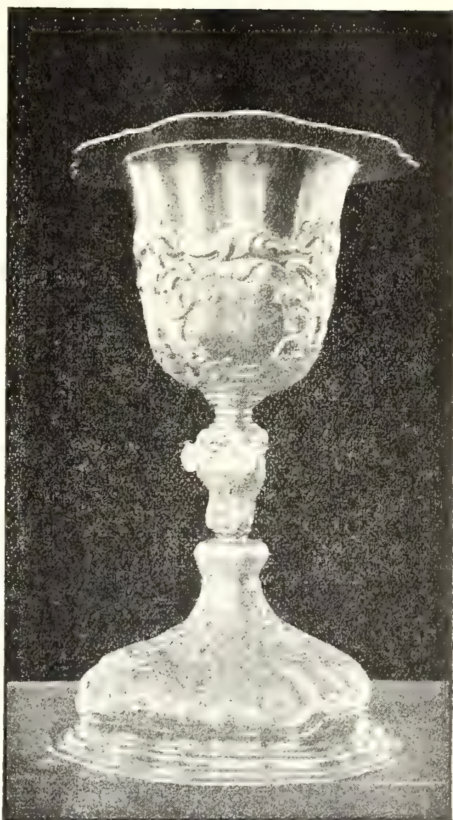
E patenát *Andreas May* készítette, ott látjuk monogrammját a körirat végén. Egymás mellé helyezett A. M. betükből áll, mely fölött a brassai korona foglal helyet. Különös dolog, hogy e mesterjegy eltérőleg a rendes szokástól, nincs paizsba foglalva. Apja pap volt és 1678-ban adta Thomas Gorgias mesterhez apródságra, majd ennek halála után Hans Igellhez került és 1782-ben szabadult föl. Nyolcz évi vándorlás után 1690-ben elkészítette a mesterremekjeit és 58 frt lefizetése után mester lett. Három fia tanult ki nála, még pedig András (1717-ben), Mihály (1718-ban) és Jakab (1722-ben). A büntetések könyvében egyszer találtam a nevét, midőn t. i. 1694-ben a czéhmesterek ellen való fenyegetődzés miatt igen súlyosan 1 márka ezüst lefizetésére ítélték. 1737-ben halt meg, mint a czéhtanács tagja.

II. A Seulen-féle kehely 1754-ből.

Ezüst, nagyrészben aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 26, öblének átmérője 10·5 cm. Barok-stílű, díszes kehely, mely ajándéknak készült. Talpa három karélyos és a hármas beosztás az egész kelyhen mind végig meg van tartva. Többszörösen tagozott pereme után, fehéren hagyott keretek között vert műben három jelenetet látunk, úgy mint Krisztust a kereszten, a kereszt mellett Mária és János áll; a második kép Krisztus föltámadását ábrázolja a futó katonákkal; a harmadik pedig a mennybemenetelt. A nodus is egészen háromszögletű, keretes medaillonokból van megszerkesztve virágdísszel. A kuppán a kosár helyét ráhelyezett vert mű foglalja el, mely három medaillont vesz körül. Ezen aranyozott medaillonok közül kettőben a dedicatiót foglalta be az ötvös, mely így hangzik:

1. Mich gab mein vorlich, nicht zum scheine, | Blos eines Martins | reger sinn | Der evangelischen Gemeine | Bey der Sanct Martins- | Kirchen hin.

2. Ich muss aus lautern | Händen stam̄en; | Veil mich auf einem Opfer Herd, | Theils Feuers und theils | Liebes Flam̄en. | Durch ihre heisse | Gluth bevährt. | Martin Gottlob d: Seulen | Aõ 1754.



VII. A SEULEN-FÉLE KEHELY 1754-BŐL.

Tehát ezt a kelyhet Seulen G. Márton ajánlotta föl védőszentje iránti igaz tiszteletből a mártonhegyi templomnak 1754-ben. A Seuler-család régi, tekintélyes patricius család volt Brassóban, melynek tagjai a XV. századtól kezdve előkelő hivatalokat viseltek. Seuler Lukács, mint Brassó városának gazdája (Honn), majd bírája 1716-ban magyar nemességet kapott, s ezen időtől kezdve «von Seulen»-eknek nevezték magukat. Ebből a családból származott a föntebb említett Seulen G. Márton is, 1730-ban született, egyetemi tanulmányait Hallban és Jenában végezte, hazajövén a közpályára lépett és «perceptor regius» lett. Meghalt 1772-ben. Czimerét a harmadik medaillonba látjuk bekarczolva. Az ú. n. beszélő-címerek közé tartozik: alul a paizsban karcsú oszlop emelkedik, jobbra és balra egy-egy csillag látszik, fönt pedig a sisak fölött ismétlődő oszlopon egy galambot látunk, szájában olajággal.

A kehely szerzőjét nem ismerjük, mert ámbár a legfigyelmesebben átvizsgáltam, a mesterjegynek nyomát sem találtam; a mi nemcsak különös és szokatlan egy XVIII. századi ötvösműnél, hanem egyenesen törvényellenes. Lehet, hogy valahol a díszítés alatt van elrejtve a mesterjegy, de akkor is hiba, mert a mesterjegy czélja épen az, hogy szembetünő helyen legyen. Javításról sem lehet szó, mert a kehely egészen jó karban van.

Paténa is van a kehelyhez, ez is háromkarélyos, ezüst aranyozva, mesterjegy ezen sincs.

III. A Drauth-féle fedeles kanna.

Ezüst, részben aranyozva, öntött, vert és vésett munka. Magassága 25, öblének szélessége fönt 12 cm. Díszes és értékes kupa, mely méltán sorakozik a fekete templom hasonló remekei mellé. Talpának domború részén virág és levéldísz közt, három hosszúkás medaillont látunk, melyekbe fehér alapon tájképeket: várat, várost, templomos falut vert ki az ötvös. Az edény derekán szintén fehérben egész jelenetsor van ábrázolva, még pedig az e korban a boros kupákon, poharakon gyakran alkalmazott képekből, melyek a bor hatását tüntetik föl.* A tárgy tehát ismerős, kölcsönzött, vagy mondjuk inkább gyakori, de a felfogás, kidolgozás eredeti. A jelenetsor elején két gyermekalakot látunk — az e korban is annyira kedvelt puttókat — ülve s közöttük a bárány, mellyel játszanak, majd egy harmadik gyermek következik, ki egy lapos kagylóban úgy látszik gyümölcsöt (almát, szőlőt) hoz. A harmadik jelenetben a két gyermek keze tele szőlővel, melyet egymás szájába gyömöszölnek. A negyedik jelenet a két összeölelkezett gyermeket tünteti föl tánczolva (vagy akár birkózva), míg az utolsó gyermekalak futva menekül, mert úgy látszik megártott neki a sok szőlő. Önálló felfogás nyilatkozik abban is, hogy itt nem a bor, hanem a szőlő hatását mutatja be az ötvös, mely egy boroskupán egészen stílszerű. A jelképes állat csak az első jelenetben szerepel (a bárány). Az alakok mezítelenek és szoborszerűen kidomborodnak, de arczkifejezésük állandó és nem jellemzetes. A háttért néhány fatuskó, bokor, s fönt felhők, s végül az elválasztó lombos fa képezi. A födőn lombdísz és felhők között öt angyalfőt találunk szárnyakkal ábrázolva. A födél tetején pedig fehér levelek és forgácsszerű mohában aranyos szarvast látunk nyugodni. Az edény füle aranyozva van és alul faágat mutat, majd oroszlánfő következik, utána a két gyermekalak szőlővel, majd az ismeretes szárnyas női alak ötlik szemünkbe, itt azonban mindkét karjával egy-egy gyermeket ölel keblére. A csukló fölött a fogót lantformájú akanthuszlevél képezi, melynek közepén ismét ott látjuk a gyermekalakot, a mint két karjával a levelekbe kapaszkodik. A födél belsejében szépen kidolgozott czímert látunk, jobbról és balról S. D. betűkkel és 1693. évszámmal. A czímerpajzsban két lábon álló oroszlánt látunk, jobbjában kivont karddal, ugyanez az alak a sisakkorona fölött is megvan. E czímer pedig a Drauth-családé, az S. D. betűk tehát Simon Drauth nevét rejtik. Előkelő brassai családból származott, apja is a város bírája volt. 1647-ben született, az ötvösséget is kitanulta, de úgy látszik nem igen gyakorolta, mert életének legnagyobb részét a város szolgálatában töl-

* V. ö. Arch. Ért. 19. k. 196. l.

tötte el. 1680-ban senator és notarius, 1686-ban gazda, 1689-ben pedig a város bírája lett. Az ötvösczéhben is a legelőkelőbb állást töltötte be, 1687-től kezdve a czéh szószólója (Wortman) volt. 1693-ban halt meg augusztus 27-én. Tehát épen halála évében ajándékozta e szép kupát a mártonhegyi templomnak. Nevezetes szerepet játszott Brassó városának történetében, arczképe is megvan a régi városház nagytermében. Érdekes síremléke is fönmaradt.* Nemességet és czímert Apafitól kapott 1670-ben.

A kupának talpán a mesterjegyet is megtaláltuk. Háromszögletű pajzsban P. B. és J. betűkből áll, e kupát tehát *Petrus Bartesch* (vagy *Bartos) junior* készítette. Apja is már előkelő ötvös és a városi tanács tagja volt, de korán elhalván, fia Paul Rothnál tanult ki és 1680-ban szabadult föl. 1682-ben külföldre ment vándorolni, majd visszajövén, 1685-ben mesterré avatják a szokásos illetmények lefizetése mellett. Két fia is az ötvösmesterségre szánta magát. Az idősebb, Péter, Andres Zieglernél tanult ki, az ifjabbik, Márton, pedig az atyjánál. Czéhmester is volt 1722—30-ig. Halálozási évét nem jegyezték föl a mesterkönyvbe. A büntetések könyvében a többi között azt olvassuk felőle, hogy 1708-ban az oláh vajda részére a czéh megbízásából valamit készített (Rosen-Flasel), de ezt a czéhmester (Georg May) széttöri, ezért a czéhtanács a czéhmestert pénzbirságra ítéli (7 Croner).



VIII. A DRAUTH-FÉLE KANNA.

Nővére, Sára a föntebb említett Simon Drauthhoz ment férjhez, e rokonsági viszonyból aztán könnyen megmagyarázhatjuk, hogy mért csináltatta Drauth e kupát épen Bartos Péterrel.

Gyárfás Tihamér.

* Rajzban közölve a «Magyarország Műkincsei» II. k. 412. l., de helytelenül van a hely (Nagyszeben) megjelölve, mert a Drauthok családi kriptája és a síremlék is Brassóban van a fekete templomban.

ÉRDEKES KÖZÉPKORI TÁLAK.

I. Az amidai tál. A középkori mozlim művészetnek alig létezik több oly emléke, a mely biztos korhatározás, technikai sajátosság, aránylag ép fenntartás, de kivált ábrázolásainak keverékes stílusa által fontosságban vetekedhetnék az innsbrucki múzeum egy rézbe ágyazott rekeszes-zománczú tálával, a melynek különös érdeke szakértőink körében már az 1885. évi ötvösmű-kiállítás idején föltünt és a Lehel-kürt ábrázolásainak magyarázatánál is szóba jött.[1]

A középkori mozlim zománczművészetnek ezt az egyetlen keltezett emlékét Karabaček mutatta be röviden 1874-ben;[2] újabban Gaston Migeon foglalkozott vele több ízben.[3] Legutóbb pedig Falke ismerteti a darabot,[4] Migeonnal ellentétes felfogással s ez a czikk szolgál alkalmul arra, hogy folyóiratunkban is foglalkozzunk ez elsőrangú emlékkel, kiemelvén a ránk fontossággal biró szempontokat.

A réztál átmérője 23 cm. s kívül-belül rekeszzománczú alakokkal és díszítéssel van borítva. A tál előoldalán lévő (1. ábra) körfelirat — Karabaček olvasása szerint — megmondja, hogy a tál Rukn ed daula Daud ibn Sokman ibn Ortok, Amida és Hisn Keifa egyik ortokida szelcsuk emirjének tulajdona volt, a ki Karabaček szerint 1144-ig uralkodott. Kr. u. a X. században az Oxus és Jartaxerxes felől számtalan török horda tört elő az Euphrates vidékeire és ősi kulturállamok romjain hatalmas, de gyorsan tünő birodalmakat alapítottak. Ezek, a szelcsukok, Kis-Ázsiáig eléhatoltak s a XI. században három részre osztották birodalmukat: Kis-Ázsiára, Sziriára és Perzsiára. A szelcsuk kultura mivoltával a legujabb időkig egyáltalán nem foglalkoztak. Sarre érdeme, hogy e kultura kis művészetének hagyatékát egybegyüjtötte,[5] míg építészeti emlékeivel legújabban H. Wilde foglalkozik.[6] Kutatásaik eredményeképen megállapították, hogy a szelcsuk művészetre, a mely azoknak Perzsiában való hosszas tartózkodása által már hatalmasan befolyásolva volt, Aleppo és Damaszkusz felől már korai időkben sziriai elemek érvényesülnek, míg a kivált északi Perzsiából újabban és újabban utánavándorlók a perzsa művészettel tartják állandó érintkezésben.

E keletről jött behatásokon kívül, nyugatról, a koniai szelcsuk szultánátus közvetítésével, a bizánczi művészet gyakorolt elhatározó befolyást, a mely arkitettonikus tekintetben az alaprajz és az építési konstrukcziók bizonyos részleteiben nyilvánul, a műiparban pedig a Bizáncz által évszázadokon

[1] A kiállítás nyomán kiadott Pulszky-Radisich-féle Ötvösség Remekei 110—112 oldalain közölt felvételeket itt újra lenyomatjuk. — Hampel J., A jászkürt domborművei. Arch. Ért. 1903 97 163

[2] Beitr. z. Gesch. d Mazjaditen, Lipcse, 1874.

[3] Gazette des Beaux-Arts, 1906 febr. és kivált az 1907-ben megjelent Manuel d'Art Musulman-jában (156. o.)

[4] Monatsh. f. Kwiss. II. 5.

[5] Seldschukische Kleinkunst (Sammlung F. Sarre II.) Berlin, 1909.

[6] Brussa (Beitr. z. Bauwissenschaft, H. 13.)

át megőrzött hellenisztikus motivumok többé vagy kevésbbé átértett reprodukcziójában rejlik. A szelcsuk művészet területén tehát oly kulturák hatoltak be, a melyek ellenében a fiatalos szelcsuk sajátos jelleg csak nehezen tud érvényesülni.

Ezen szempontokból kell Rukn ed daula Daud emir tálát megítélni, a kinek székhelyei a felirás szerint Amida (a mai Diarbékr) és Hisn Keifa, a



1. AZ AMIDAI TÁL ELŐLAPJA (A term. nagys. [illegible])

Tigris felső folyásánál lévő egy vár volt, a mely utóbbi Amida és Mossul között körülbelül a középúton fekszik.

A tál diszítéséről általában megállapítandó, hogy úgy elő- mint hátlapját, a keleti műgyakorlatban szokásos medaillonokba foglalt ábrázolások foglalják el, a medaillonok közeit is figurális diszítéssel töltötte be a művész; de úgy a medaillonok, mint azok közeinek, valamint az egész tálnak felületét vadul burjánzó indadísz fedi.

A felső oldal fenekén lévő nagy medaillonban, tehát a főhelyen Nagy Sándor égi útjának ábrázolása foglal helyet. A hellenisztikus fejedelmi kultusz * fejlődésével természetszerűleg lépést tartott legendáiknak is a fejlődése. Schreiber szerint a ἱερὸς λόγος egy fajtája elkerülhetetlen volt, hogy e heroszoknak az Olympusba való átvonulása, tehát a tulajdonképen való apotheozis igazolást nyerjen. A hellenisztikus királyok és királynők nem halnak meg: testestől-lelkestől átmennek egy nem múló, égi életbe. A keleti görögség fantáziája ki nem fárad ama bölcsészkedő mesék szövésében, hogy Nagy Sándor, három világrésznek szinte gondviselésszerű egyesítője, istentől származik, égi jelek kiséretében születik, csodás utazások után a boldogok honáig hatol elő s végül mint isten emelkedik fel a halhatatlan istenek közé. E különféle változatú mondák regénynyé, az ú. n. Nagy Sándor-regénynyé növik ki magukat, a melynek szerepét a Kelet művészetében csak újabban is F. Cumont hangsúlyozta. Hogy kivált ez az utóbbi motivum, Nagy Sándornak égi útja, a keresztény középkor fantáziájára a legerősebb befolyást gyakorolta, az igen közelfekvő s úgy irodalmi, mint művészi tekintetben nagy anyagot sikerült e tárgyról összegyüjteni.** A Pseudokallisthenes által közvetített monda szerint Nagy Sándor, hogy égfelé mehessen, két nagy, pár napig kiéheztetett madarat fogatott egy külön e czélra szerkesztett kocsi elé, felszállott rája és az éhes állatok feje fölé hosszú botokon húst tartott, a mi arra késztette azokat, hogy mind feljebb és feljebb repüljenek. A legtöbb középkori emlék, a monda keleti eredetének még nagyobb bizonyságául, madarak helyett griffeket alkalmaz. Nagy Sándor maga mindig a bizánczi császárok hellenisztikus (ifjúi) típusában, azok díszöltönyében jelenik meg, így az amidai ábrázoláson is. Két kezében egy-egy botot tart, mindegyiknek végén (a szokásosabb malacz helyett) madár van feltűzve. Hogy a művész mennyire nem értette már a korábbi mintákat, az bizonyítja, hogy a kocsi két kerekét teljesen függetlenül magától a kocsitól, annak jobb és baloldalán lent, egy-egy kereszttel ellátott korong képében helyezte el.

E középső medaillon körül hat kisebb sorakozik, a melyekben egymással váltakozva három állatviadalos jelenet és három dicsfénykoronás heraldikus sas foglal helyet, ezek közül az egyik, kigyót tart karmai között, tehát heraldikus volta daczára megtartja származásának jellegét. A medaillonok között lévő figurális díszek sorrendben: életfa, tornászó mágusok jelenete, életfa, lantot pengető nő két madár között, életfa és tánczosnő a két madárral.

A hátulsó lap (2. és 3. ábra) feneke üres; széle felé való hajlásán körben ismét hat medaillon áll, ábrázolásaik: karmaival állatot marczangoló heraldikus, dicsfénykoronás sas; lantot pengető, kentaurnak öltözött alak, a kinek játékát egy kisebb alak hallgatja; griff egy négylábú állattal viaskodva; ugyanilyen helyzetben egy sas; két egymással birkózó alak, tőlük jobbra-balra a bizánczi zománczokról ismert lekonyuló végű, jegenyeszerű fa; állattal küzdő

* V. ö. Kornemann E., Zur Geschichte der Antiken Herrscherkulte. Klio I., 56 sk.

** Nöldecke, Beitr. z. Geschichte des Alexanderromans; Græven, Mittelalterliche Nachbildungen des Lysippischen Herakleskolosses (Bonner Jahrbücher 108—9); és P. Clemen czikke, Zeitschr. f. bild. Kunst, 1903.

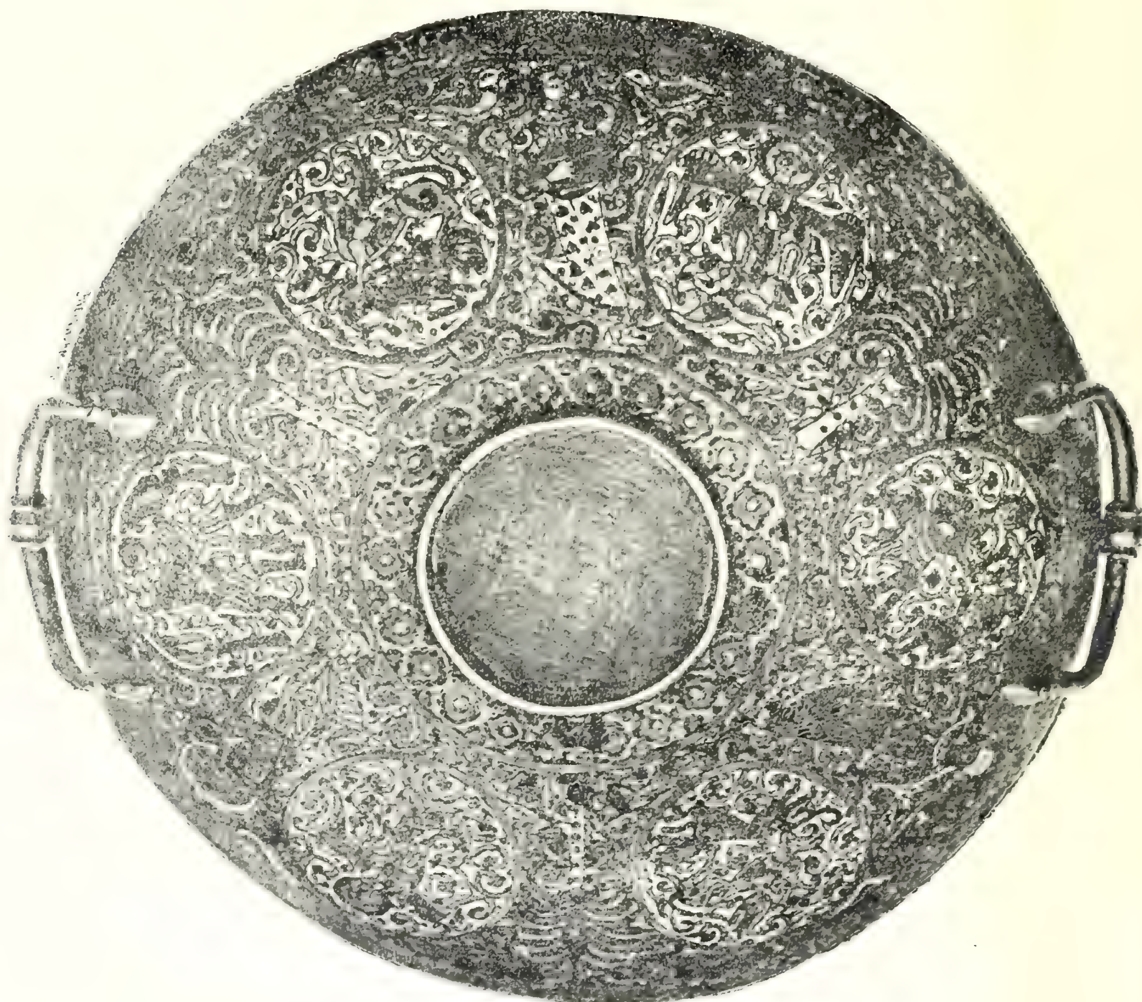
griff. A medaillonok között való ábrázolások: életfa, tánczosnő fátyollal, a melyet két kezében tartva feje mögé dob, életfa, fuvolázónő, életfa, lantot pengető nő. Nem áll módomban, hogy mindeme ábrázolások eredetének e helyütt részletesen utána járjak. A griffek és a pálmák — Falke szerint is — az ősi perzsa-szaraczén formakincshez tartoznak (pálmanévvel a tipikus életfákat jelöli meg); a sasokat közös keletnyugati motivumnak tartja. A «sajátságos akrobata csoportra» nézve (4. ábra, v. ö. Arch. Ért. 1903. 127. o. 39. á.), a hogy Falke a többi itt ábrázolt emberi alakkal együtt nyilván szintén a keleti udvartartás körébe tartozó pseudomágusokat nevezi, ő is elismeri, hogy azok számára bizánczi mintát aligha lehet találni. Viszont az izlám mosszuli bronzokon hasonló ábrázolások előfordulnak. Minde keletről származó diszítő motivumokhoz sorakozik azonban egy, a melynek bizánczi eredetét épen nemzeti múzeumunk egyik nagybecsű emléke, Konstantinos Monomachos koronája igazolja. A tánczosnőkről szólok, a kik Monomachos koronáján az igazságot és szerénységet példázzák, egyébként úgy testtartásban, mint öltözékben teljesen azonosak az amidai tál kisebb igényű nőalakjaival, a kik ennek jeléül nimbuszt sem viselnek (5. ábra, kivágva az amidai tálból, másfélszeres ered. nagys.; 6. ábra, tánczosnő a Konst. Monomachos-féle koronáról). Felső testüket ugyanolyan kis kabátka fedi (a melyiknél látható), csak a bizánczi udvari claviculusok maradnak el; szoknyájuk díszében ugyancsak előfordul a szív mustra (v. ö. a hátsó lap lantpengető nőalakját), sőt még a szoknya alsó szélét övező széles rojt is megvan mindkettőn. Ugyanazon könnyed mozdulattal vetik itt is, ott is fejök fölé a szallagszerű fátyolt; s a mi mindkettőnél talán legjellegzetesebb, az egyik lábnak térdben való hajlása (nyilván a tánczjelleg kiemelésére) a minek következtében a szoknya sajátságos hegyes szögben hajlik vissza magasan a lábfej felett. Természetes, hogy a Konstantinos-féle korona szolgálhatott (közvetve?) az amidai tál mintájául, a mely utóbbi a XII., előbbi pedig a XI. század közepén készült.

Jelen vizsgálódásunkban nem követhetjük Falke-nak Karabaček-kel és Migeon-nal való vitáját a tárgynak Keletázsia (Kina) felől való befolyásoltságát illetőleg; magam sem tartom valószinűnek pusztán teknikai okokból (*rézbe* ágyazott rekeszzománcz) az Ázsia keletére való következtetést.* Fontosnak tartom azonban a tál ábrázolásaiban, az akár Bizáncz, akár csupán annak hosszabb sugarú köre által közvetített *keleti hellenisztikus hagyományoknak* a középkorig való továbbélését, vagy inkább a X. század idején való újjá éledését.

II. Az eulogia-tálak. Az Arch. Értesítő 1904. évfolyamának 47 s köv. lapjain Kövér Béla ismertetett két középkori fémtálat, a melyek közül az

* Rekeszeszománcz rézalapon — Schultz ellentétes nézete daczára (Der byz. Zellenschmelz, 76. o.) — bizánczi emlékeken is észlelhető. Ilyen a Figdor-gyüjtemény zágrábi ereklyetartó ládácskája (Czobor-Szalay, M. Orsz. Tört. Eml. I., 64., 54. ábr.), a Basilewsky-gyüjtemény (Szt-Pétervár, Eremitage) szent Tódor korongja (Labarte, Histoire des arts industr. II. 105) és a Neumannál (Der Reliquienschatz des Hauses Braunschweig-Lüneburg, 314. o.) közölt medaillon a Krisztus-ábrázolással. Végül valószinűleg ezzel szorosan összetartozik a Victor Gay-gyüjtemény «cuivre-jaune» (sárgaréz)-alapú zománcza (Gay, Glossaire archeologique, I. 615.)

egyik akkoriban került elő Kecskeméten, a másikat már régebben (1869.) publikálta Rómer és 1887-ben Frimmel dr. hosszabb ismertetést adott róla. 1904-ben emelte e tálak aktualitását Grempler dr. tanulmánya a rigai X. archeologiai kongresszus munkálatai között. Újabban pedig Anton C. Kisa foglalkozott behatóan az e stílű tálak körül felmerült kérdésekkel.*

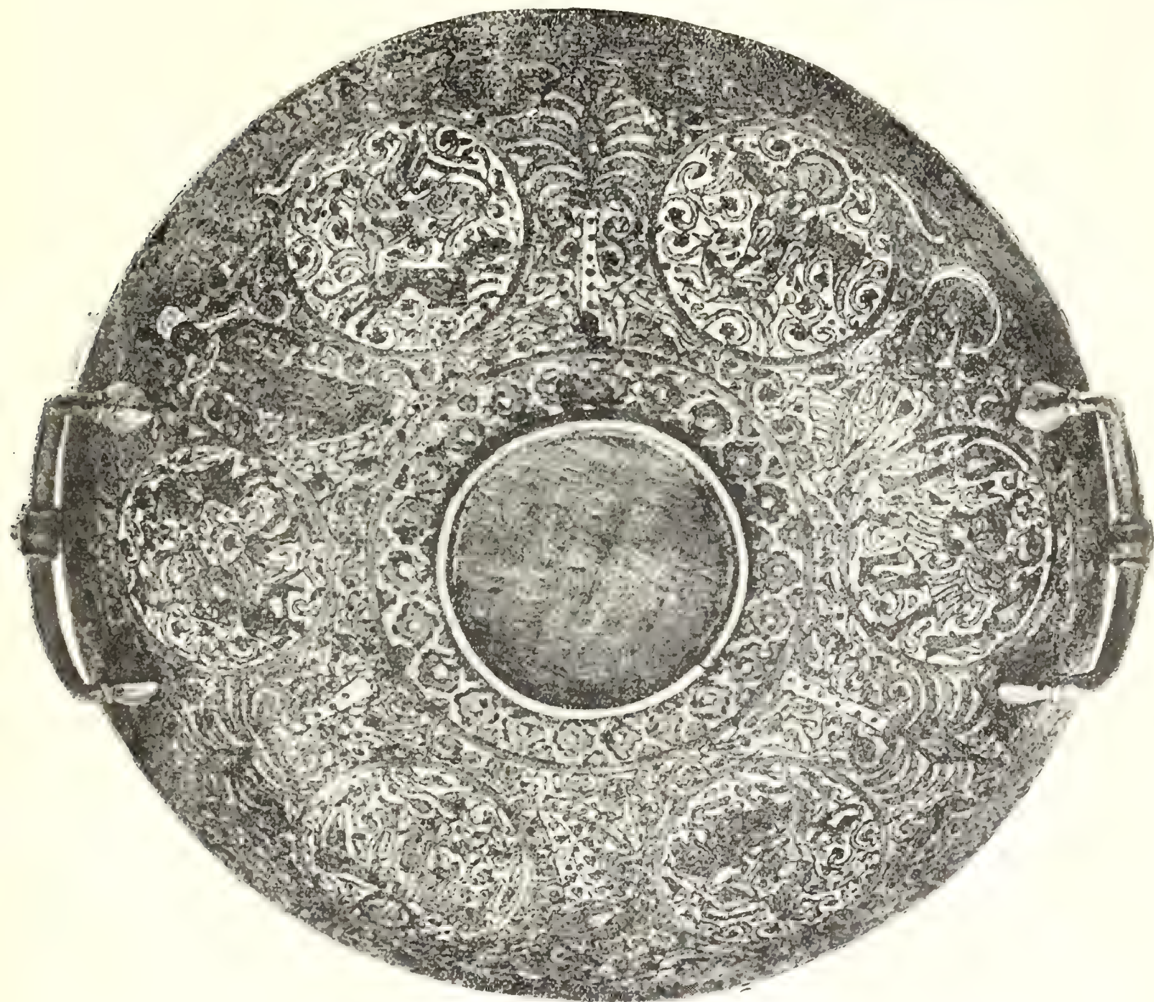


2. AZ AMIDAI TÁL HÁTSÓ LAPJA. (A term. nagys. [illegible]-e.)

Kisa összefüggésben tárgyalja a vésett fémtálaknak ama sorozatait, a melyeknek talán legismertebb példánya a xanteni Viktor-templomban van. A rokon darabok négy csoportba való összegyüjtéséből körülbelül 100 darabra nő a sor, a melyeknek kiinduló motivumául azon tálak szolgálnak, a melyekhez pl. a Rómer és Frimmel által ismertettek tartoznak, a hol t. i. a középső

* Anton C. Kisa, Die Hansa-Schüsseln des XII. und XIII. Jahrh. Mit neun Abbildungen. Düsseldorf. SA. aus der Zts. f. chr. Kunst. XVIII. Jahrgg.

medaillonban nő alakja áll, a ki kezében egy-egy kenyeret tart s a mely tálaknak szegélyén és diszei között erényeknek és bűnöknek nevei sorolvák fel. E tálunkhoz legközelebbi rokon egy Lund-ban (Svédország) a hajdani szent Jakab kolostor területén talált fémtál, a mely az egész tálat betöltő rajzának épvoltával túlhaladja a mi tálunkat. Fontos azonban a felírásokban nyilvánuló



3. AZ AMIDAI TÁL HÁTSÓ LAPJA. (A term. nagys. 3/5-e.)

provinczializmus a lundi tál *humilitasa* nálunk *umilitas*-szá, az ottani *caritas* nálunk *karitas*-szá válik, világos bizonyságául annak, hogy a mi tálunk nem készült a lundi-val egy helyen, hanem az olasz latinitás által befolyásolt vidéken. S ezzel a mi tálunkra nézve megdől úgy Gremplernek, mint Kisának feltevése, hogy a tálak mind az északi és keleti tenger vidékéről kerültek ki, vagy hogy az utóbbi szerint épen a Hansa-szövetség propagálta volna e tálak elterjedését. S ezzel összefügg a kompoziczió kérdésében is Kisának egy nézetem szerint nem egészen helyes utalása a szent Bernward patenájára ; talán helye-

sebb lett volna, a mint ezt Rosenberg teszi, a halberstadti offertoriumra való hivatkozás, mert ezáltal biztosította volna egy bizánczi modelre való visszavezethetőséget, a mely tudvalevőleg, adatszerűleg bizonyíthatólag, Konrád halberstadti érsek közvetítésével mint bizánczi import került Németország területére.[1]

Ugyancsak e lundi tál felirása megmagyarázza egy másik csoport értelmetlen felirásait, a melyekhez a kecskeméti tál is tartozik. a szélén értelmetlenül ismételt ODDO felirás, a minő a kecskeméti tálunkhoz teljesen rokon gross-fredenwaldi[2] (óporosz terület) tálon előfordul s a melyhez ez utóbbi czikk írója hosszas fejtegetéseket fűz III. Otto névírását illetőleg, Wernicke pedig pusztán ornamentális jellegűeknek tartja e felirásokat. A lundi tál láttára ismét vissza kell térnünk Frimmel dr. feltevésének helyes voltához, hogy az ODDO az *odium-dolus* kezdőbetűinek kevéssé értelmes ismétléséből állott elé.


4. PSEUDOMAGUSOK CSOPORTJA AZ AMIDAI TÁLON.

E tálak használati czéljára nézve azonban Kisa egészen új és úgy látszik, elfogadható nézőpontot állít fel munkálatának utolsó oldalain. A tálak negyedik csoportja ugyanis (nézetem szerint ezekből lett volna a helyes kiindulás) teljesen antikizáló modorban visszatér a kései ókor, közelebbről az ókeresztyénység motivumaira, a mely visszatérés érthetővé válik, ha a feljebb jelzett bizánczi eredetet fogadjuk el, a hol a X—XI. században egy eddigelé kellőképen, vagy legalább nyugati kihatásaiban kellőképen nem értékelt megújhodás, «renaissance» vette kezdetét. E megújhodással kapcsolatban újra megélénkülnek a klasszikus idők keresztyénységének szokásai. A keresztyénség első évszázadaiban nagy, tálszerű paténák (patenæ ministeriales) váltak szükségessé az oltári szentségnek a hivők között való kiszolgáltatására,[3] miután a *communio* tényleg az egész községre nézve communis = közös volt és a kiosztásra kerülő kenyerek jóval nagyobbak voltak a későbbi ostyáknál. A IX. századtól kezdve megváltozott ez a szokás és a patenæ ministeriales már nem szolgáltak a közös áldozásnál. De megtartották azokat azon kenyerek összegyüjtésére és szétosztására, a melyeket a hivők a pap által megáldottak (nem megszenteltettek) és a templomból hazavittek. E megáldott kenyereket az eucharistia megszentelt kenyerével szemben eulogiáknak nevezték. A megáldás az offertoriumnál vagy a pap áldozása után történt, utóbb más alkalmakkor is, sőt a templomon kívül is, egyszerű papi imával. Majd nemcsak kenyeret, hanem gyümölcsöt és egyéb ételeket is (halat!) megáldottak, kölcsönösen megajándékozták velük egymást a hivők és áhitattal elfogyasztották a *szentelt* kenyér

[1] Ábrája: Lehnert, Ill. Gesch. d. Kunstgew. I. 180. o. táblája.
[2] Mitt. d. Uckermärkischen Museum und Geschichts-Vereins, Prenzlau, 1902, 124 sk. l.
[3] *Ide kell majd nézetem szerint sorolnunk* a N. Múzeum által 1908-ban szerzett *mœsiai három ezüst tálat is* (N. Múzeum évi jelentés 1908-ról 42 s k. l.) valamint a British Museum Esquilinus-kincsét, az előbbiekre nézve kivált a 7. és 8. ábrában bemutatott tál liturgikus ábrázolásai és kenyérdarabok elhelyezésére alkalmas kagylós beosztása alapján.

némi emlékeül. Eulogiákat különös előjogképen a szerzetesek a refektoriumban való étkezés alkalmával is elfogyaszthattak.* Az eulogiák magukba fogadására az erények és bűnök ábrázolásaival ellátott tálak kiválóan alkalmasak voltak, a melyek ez esetben nem minden szimbolikus jelentőség nélkül szükölködtek. A középalak a két kenyérrel, vagy a keresztények lelki eledelét jelző két könyvvel kezében, a kerek, kenyérformájú körülfoglalása az erények és bünök neveinek, mind a tálaknak a pap által megáldott tartalmára utalnak. Fontos e magyarázat dolgában az a körülmény is, hogy a tálak diszítésére





5. TÁNCZOSNŐ AZ AMIDAI TÁLRÓL. (Másfélszeres nagys.) — 6. TÁNCZOSNŐ A KONST. MONOMACHOS-FÉLE KORONÁRÓL. (Ered. nagys.)

nem egy olyan motivum használtatott, a mely kehelypatenákon szokott eléfordulni s mindenesetre gondolati összefüggést jelez a kétféle szerelvénytárgy között. Az eulogia-tálak eme diszítésében valószinűleg ama nagy, használaton kívül került communio-tálakra, a patenæ ministerialesekre való emlékezés rejlik. Mivel tartalmuk megáldása után ismét az egyes házakhoz vitték őket szét, azért találni őket gyakran régi lakóhelyek romjai között. S hogy szertartásos jelentőséget tulajdonítottak nekik, annak bizonysága, hogy oly gyakran, kivált a keleti tenger mellett való provinciákban mint halotti mellékletek

* Kraus, Realencyklopædie: Eulogien és Patene.

szerepelnek. Talán eulogiákat, megáldott ételeket adtak bennük a holtak mellé, az örökkévalóságba útravalóul — mondja Kisa.

E nézetnek megerősítéseül még az a körülmény is szolgálhat, hogy e tálaknak utóbb nem akad folytatása. Megszünt a készítésük, mihelyt a nyugati egyházban a kenyérnek általában való megáldása kiment a szokásból.

Supka Géza.

RÓMAI FEGYVEREK A M. N. MÚZEUM KŐEMLÉKEIN.

A római fegyvertan az utóbbi évtizedekben tetemesen előbbre haladt. A ki visszaemlékezik arra az időre, a mikor az idősebb Lindenschmidt és Quicherat nem épen szeliden kölcsönös szemrehányások kiséretében foglalkoztak a római pilumra vonatkozó kérdésekkel, az megelégedéssel tapasztalhatja, hogy mennyivel teljesebbek ismereteink a római fegyverzetről most, mint voltak közel félszázad előtt; de nem is felejthetjük el, hogy milyen nehézségeket kellett egyes kutatóknak leküzdeniök, míg az eddig elért eredményekhez jutottak.

Az ókori írók, kiknél joggal várhatnánk felvilágosításokat római fegyverekről, legtöbbször cserben hagyják várakozásunkat. Hol szűkszavúak, hol megbizhatlanok. Főkútfőnk Polybius a legmegbizhatóbb író ugyancsak kétségben hagy bennünket sok tekintetben. Példa lehet reá a pilum kérdése. Meglehetős tájékozottak vagyunk most a római pilum iránt, mégsem tudunk kielégítő magyarázatot adni arról, hogy mit értett az író, mikor azt mondta, hogy a római katonának két piluma van, egy súlyosabb és egy könnyebb.

Számos hatalmas emlék örökítette meg a rómaiak hadi tetteit; de csak kevés emlék részesült eddig méltó és kielégítő tudományos közzétételben. A Trajanus és Marcus Aurelius-féle oszlopokról megjelent szép kiadványok tetemesen gyarapították ismereteinket a római hadsereg külső megjelenéséről. Az itáliai diadalívek közzétételére is van a közelebbi években reményünk, mostanában régibb kiadványokra szorulunk, melyektől nem lehet minden értéket megtagadni, de a mi czéljainkra nem kielégítők.

Gazdag és becses tanulmányi anyagot nyujtottak az utóbbi évtizedekben folytatott tudományos ásatások. Úgy mint más tekintetben, a fegyverzetre vonatkozó anyag zöme is a Rajna vidékéről való. Itt a római határvonal (limes) hosszában rendezett ásatások nagy számmal hoztak színre katonai síremlékeket. Már 1882-ben használhatott föl Lindenschmidt sírtáblákat, mikor megírta «a római sereg viseletéről és fegyverzetéről a római császárság korában»* szóló értekezését, melyhez képes táblák sorát csatolhatta. A dnnamelléki limes egyes pontjain Carnuntumban és Aquincumban rendezett ásatások révén is kerültek elé érdekes emlékek. Egyes római fegyvernemekről az idők folyamában elég nagy számmal tétettek közzé példányok. Az «Alterthümer unserer heidnischen

* Die Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit.

Vorzeit» köteteiben rajnai gyűjteményekben őrzött fegyverekről és a katonai felszereléshez tartozó egyéb leletekről nagy számmal közöltek ábrákat; más rajnai folyóiratok is hoztak elég számmal becses leleteket. Mégis sokkal jelentékenyebb a közzétételre még váró emlékek száma Franczia- és Németország, valamint más államok gyűjteményeiben. Ritkán akadtak nagyobb tömegekben római fegyvereket, néhányat mégis ismerünk: Halternben gépfegyverekhez tartozó nyílhegyeket találtak,[1] ez igen tanulságos lelet volt; fontos leletek kerültek elő a krajnai Sanct Michaelben, az ú. n. fegyverüregben[2] és reáakadtak egy fegyveres raktárra a carnuntumi táborban.[3] Láttam az aquincumi múzeumban római fegyverekből való vasrészeket. A magyar folyóiratokban közzétett fegyverek közül csak néhányra utalok. A M. N. Múzeumban őrzött pilum,[4] a soproni múzeumban őrzött kardhüvely Utere feliciter fölirattal[5] és a sisak történetére oly fontos esküteri sisak a N. Múzeumban[6] ismeretesek az irodalomból.

A római fegyverzet történetének kellő megírására még mindig nincs elég anyagunk. Franczia és német leletek révén a római császárság kezdetéig, sőt Julius Cæsarig jutottuk. Legújabb időkben Schulten Spanyolországban még korábbi időből való anyagot talált. A római őskor fegyverzete Wolfgang Helbingot foglalkoztatja; a homerosi korról szóló műve átdolgozásánál különös figyelemmel a régi italiai fegyverzetre.

Mikor legutóbb a római katonák síremlékeit Aquincumban és a N. Múzeumban tanulmányoztam, meggyőződtem róla, hogy az ott őrzött kőemlékek a római katonaság fölszerelésének tanulmányára mellőzhetlenek, annál szivesebben feleltem meg a hozzám intézett szíves fölszólításnak, hogy az itt szerzett tapasztalásaimat e folyóiratban közöljem.

Van a N. Múzeumban tizenöt kőemlék, mely itt szóba jön, a következő:

1. Csákvári sírtábla, fölül és alul csonka. C. I. L. III. 3366. (cf. p. 1687); leírta ábra kiséretében Kuzsinszky Arch. Ért. 1903. XXIII. 228. 3. ábra. Hampel J. A Nemz. Múzeum legrégibb pannoniai sírtáblái 10. tábla 18. sz. Felirata: Domitinus Raudomæi fili(us) ann(orum) XIV. h(ic) s(itus) e(st) Raudomæus pater t(itulum) m(emoriæ) p(osuit). A tábla három mezőre volt osztva, a legfelső teljesen hiányzik és hiányzik az alsó a fölirat egy részével, azonban a fölirat teljesnek látszik. A középső mezőben az elhunyt lóháton vadászva ábrázoltatik. Alakja gyermekes, nadrág és rövid köpenyeg van rajta, fegyvere nincs. Mögötte nadrágos ember rövid köpenynyel a testén hordja utána a fegyvereket, tojásdad idomú paizsot és hosszú gerelyt. Lova előtt vad és a vad mögött kutya rohan jobbra.

2. Sírtábla, lelhelye ismeretlen C. I. L. III. 3679. Fölirata: J. F(lavius) Bornó Qu(i)ri(na) Andautonia eques alæ Frontonianæ tur(ma) Ingenui an(no-

[1] Mitth. der Alterthumskomm f. Westphalen 1903 III. Tafel XIII., XIV.
[2] Argo I. 8., 41 s k. ll.
[3] Bericht des Vereins Carnuntum 1899, 85. s k. ll.
[4] Arch. Közlemények XII. 135. 7. ábra.
[5] Arch. Értesítő. Uj folyam, X. 363.
[6] Arch. Ért. 1900, 361—375. — Budapest Régiségei, VII. 69. s k. ll.





1. 2. PANNONIAI KŐEMLÉKEK A N. MÚZEUMBAN.

rum) XXXIII. stip(endiorum) XVI. h(ic) s(itus) e(st) Campanus eques ale eiunde(m) heres t(itulum) m(emoriæ) p(osuit). Leírták ábra kiséretében Römer-Desjardin Magy. Nemz. Múz. föliratos emékei XXIX. t. 169. H. Hoffmann Militärgrabsteine 83. l. 35. ábra. Hampel sírtáblák 19. l. 5. tábla 3. sz. Négyszögű mélyített mezőben a fölirat fölött az elhunyt lóháton balra fordúl. A munka meglehetős rossz, úgy hogy az öltözet részletei nem ismerhetők meg. A fegyverzetből csupán hosszúkás paizsot látni, melyet valószinűleg hatszögűnek kell képzelni. A R.—D.-féle rajzban lándzsát tart kezében, de a kövön annak nincs nyoma.

3. Sírtábla felső része, lelőhelye ismeretlen. Leírta és ábráját adta H. Hoffmann Militärgrabsteine 65. l. 44. ábra, Hampel sírtáblák 65. l. VIII. tábla, 61. sz. Megvan az elhunyt domborműves mellképe a felső mezőben. Tunica van rajta és felöltöny, melyet jobb vállán kerek fibula fog egybe. Baljában tekercset fog, jobbjával a felemelt kard markolatát tartja. A második alsó mezőben oly jelenetet látunk, mely valószinűleg az elhúnyt katona állásának felelt meg. A «calo» jobbfelé vezet két hátas lovat, egyik ló hátratekint; a vezető baljában két lándsát és tojásdad idomú paizsot tart, a paizs közepén kidudorodik az umbo.

4. Sírtábla felső része, beosztása olyan, mint az előbbié; lelőhelye ismeretlen. Leírta és ábráját adta H. Hoffmann Militärgrabsteine 66. l. 45. ábra. Hampel sírtáblák 65. l. IX. tábla 62. sz. A felső mezőben ismét katona mellképét látjuk tunicában és köpönyegben. Baljával fogja a tekercset, jobbjával köpönyege ránczait. Keze töve fölött meglátszik a kard markolatának a

végső gombja. Az alsó mezőben a «calo» csupán egy nyerges lovat vezet. Sajátszerű jelenség, hogy a «calo» meztelen, fölemelt baljával széles fejű lándsa nyelét fogja.

5. Felső töredék sírépület jobb oldali falából; Duna-Abonyból került a Nemz. Múzeumba, eredeti lelőhelye Duna-Pentele. Két korinthosi pillér közti fülkében a dombormű jobbra nyargaló lovast és kísérőjét ábrázolja. A ló föl van szerszámozva. A lovas testét ujjas tunica borítja, öv szorítja derekához, fölötte köpönyeg, melyet hátra lengő helyzetben mutat a kőfaragó, bár nem mozog a ló; a köpönyeget a jobb vállán korongos fibula fogja össze. A lovas baljával fogja a gyeplőt, jobbjában rövid gerelyt tart. Vele szembeálló kisérője fogja a lovat a kantárjánál, baljával kerek paizsot tart, melynek közepén erősen kiugró umbo ül.

6. Sírtábla Ó-Budáról. C. I. L. 3530. Fölirata így szól: D(is) M(anibus) P. Rel(ius) P. f(ilius) Maecia Mestrius Pela opt(io) leg(ionis) ad(iutricis) c(enturia) Attei Dextri an(norum) XXXVIIII. stip(endiorum) XVIIII. h(ic) s(itus) e(st) optiones leg(ionis) eiusd(em) . . . Közölték ábrával Rómer-Desjardin XXIV. tábla 242. sz. H. Hoffmann Militärgrabsteine 77. l. 54. ábra; Hampel sírtáblák 23. l. XIX. tábla 7. sz. Az elhunytat ædiculában teljes alakkal ábrázolja a kőfaragó; feje letört. Öltözete ujjas alsó öltöny és lecsüngő végű zig-zeges díszű felső köpeny. Alsó öltönyét öv szorítja derekához és rajta lóg a jobbik oldalán rövid kardja. Baljában táblát tart, jobbjában bot van, melyhez a lándsafejet hozzá kell képzelnünk (?).



3. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

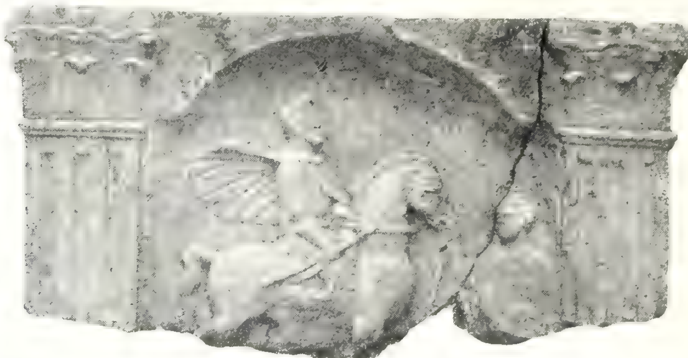
7. Csonka sírtábla Ó-Szőnyről C. I. L. 4310. (= 10,969) fölül-alul hiányos. A megcsonkított fölirat így szól: Ael(io) Septimo opt(ioni) leg(ionis) I. [ad(iutricis) qui] desideratus est [in bello cum barb]aris cet. A feliratos mező fölötti dombormű két római és három barbárból alakuló harczi csoportot ábrázol. Az egyik legyőzött barbár már a földön fekszik, a második térdre hajlott és várja a halálos csapást, gerelye kettétört, csupán csonka póznát fog kezével. Nyilván a balról közeledő római katona méri reá a végső kardcsapást.



4. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

A katona rövid alsó öltönyben van és rajta pléh pánczélt hord, a pánczélt alsó szélén és a kard felőli végein bőrszallagok szegélyzik. A kő sérült állapota miatt nem állapítható meg elég szabatosan a katona fejét borító sisak idoma, elől a homlokvédő nyoma látszik és hátul megvan a taréj vége. Baljával a katona tojásdad nagy idomú paizsot tart, melynek belső oldalát látjuk. A jobb válláról lefelé vonuló pantallérról csüng a baloldali kard hüvelye ; a kardot már kihúzta a küzdő és fenyegeti vele ellenfelét. A háttérben jobbra menekül egy harmadik barbár, jobbjában kerekded paizszsal. Mögötte egy második római katona jobbra néző feje látszik, nyilván úgy képzelte a kőfaragó, hogy ez üldözi a barbárt. A harczosok alighanem mind szakálasok. A föliratban szereplő optiót nyilván a balsó római ábrázolja, ennek jutott a jelenetben a főszerep.

8. Sírtábla ismeretlen pannoniai helyről ; ismertette ábra kiséretében, H. Hoffmann Militärgrabsteine 63. l. 42. ábra ; Hampel sírtáblák 65. l. VIII. tábla 60. sz. A tábla fölülete három mezőre oszlik. A legfelső mezőben az elhunyt mellképét szemléljük. Alsó öltönye fölött köpönyeget hord, melyet a jobb vállra korongos fibula tart egybe, a köpönyeg széle rojtos. Baljával fogja köpönyege szélét, jobbjával fölemelt kardja markolatát fogja. A középső kisebb mezőben a dombormű nyerges lovat jobbra vezető «calo»-t mutat, az ember rövid öltönyt hord és baljával tojásdad



5. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

paizsot fog. Az alsó mező földiratot nélkülöz, talán festékkel volt a fölirat reáírva vagy épenséggel még nem volt a kő használva.

9. Tatabányai sírtábla, ismertette dr. Mahler Ede Arch. Ért. 1907. XXVII. 240. l. 4. sz. A föirat így szól: D(is) m(anibus) M. Aur(elius) Avitianus milis (sic) leg(ionis) I. ad(iutricis) milit(avit) ann(is) XI. vixi(t) annis XXXI. et Fla(via) Gemella mater [a] eius. M. Aur(elius) Genialis Secundus (h)er(e)s f(aciendum) c(uravit) és a negyedik és ötödik sor közé szúrva d(e) p(ecunia) s(ua) f(ecit) Aurelia. A föliratos mező fölötti téren az elhunyt egész alakja látszik. Öltönye övvel dereka körül szorított ujjas alsó öltöny és fölötte köpönyeg. Baljában két széles fejű lándsát és meglehetős széles tojásdad umbós paizsot tart; jobbra tekercset fog. Lábainál balra sisak alakja látszik, kissé hegyes befutó tetővel és meglehetős széles arczvédő lemezekkel.



6. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

10. Csonka sírtábla Ó-Szőnyről. C. I. L. III. 4316. Fölirata így szól: D(is) M(anibus) Aurel(ius) Vindex Andautonia eq(ues) coh(ortis) I. Thrac(um) an(norum) XXXXV. Aurelia Annua cet. Leírták ábra mellett Rómer-Desjardin XXIX. tábla 166. sz.: H. Hoffmann, Militärgrabsteine 67. l. 46. ábra. A kő három mezőre volt osztva, a legfelsőben az elhunytak mellképei voltak, balra nő, jobbra férfi, ezek csonkán maradtak. A férfi jobbjában tekercset tart. A középsőmezőben egy «calo» balra vezet lovat. A kivitel ügyetlen és részletezést nélkülöz. A «calo» kerek paizsot tart, melynek közepén bevésett köröcske jelzi a dudort.

11. Sírtábla Dunapenteléről. Kiásatta dr. Hekler Antal a N. Múzeum megbízásából 1908-ban folytatott ásatásánál. A tábla magassága 166, szélessége 54·5 cm. A felső mezőben az elhunyt egész alakja van ábrázolva, alatta kisebb mezőre vésték a föliratot, mely a felső mezőben folytatódik. A felső mező mélyített alapon mutatja a lovat balra vezető harczost; a két felső sarokban csillag domborodik ki a kő eredeti fölületén. A lovas öltözete ujjas alsó ruha, rajta szíjas

övvel, a szíjról baloldalán lecsüng rövid kardja, melynek hüvelye ú. l. szélesre kihajló befejezéssel bir. Felső öltönye hátracsüngő köpönyeg, mely bal vállát és bal karját borítja. Fejét sisak borítja, melynek arczvédő lemezeit is föl lehet ismerni. A munka durva és kezdetleges, az arányokra a kőfaragó nem volt semmi tekintettel. Vékonyan bekarczolt vonalak jelzik a köpeny ránczait és a lószerszámát. A föliratot tapasztalatlan kéz véste, némely helyütt téves vésőnyomok tanusítják a kéz tétova járását. A szavak szokatlan vagy hibás rövidítése és némely betű téves közberakása, másoknak az elhagyása nehezíti a fölirat olvasását. Tekintve, hogy ezúttal nem a fölirat megfejtése, de az ábrázolt alak a fő a mi ismertetésünkben, az ásatási jelentésre hagyhatnám a fölirat megfejtését. Miután azonban a fölirat úgy látszik Intercisa városának közjogi helyzetére eddig ismeretlen fölvilágosítást nyújt, mégis javaslom az idecsatolt olvasást a nélkül, hogy azt föltétlenül helyesnek vélném és a nélkül, hogy az olvasás közben végzett helyesbítéseket és kiegészítéseket megindokolnám. A fölirat így szólhatott (az alsó mezőben): D(is) M(anibus) Aurel(ius) Vales b(ene)f(iciarius) [p(raefecti) ?] n(umeri) eqq(uitum) s(ingularium) c(i)vis c(oloniæ) Aur(eliæ) Int(ercisæ) p(rovinciæ) P(annoniæ). (A felső mezőben): Aur(elius) Mon(imus) eq(ues) fra(tri) ca(rissimo) memo(riam) pos(uit). Ha ez az olvasás helyes, akkor itt először értesülünk arról, hogy Intercisa colonia volt, a mivé valószinűleg csak Caracalla emelte.



7. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

12. Áldozati oltár Pécsről. C. I. L. III. 3307 (= 10,285). Fölirata: Virtuti et honori L. Ulpius Marcellus leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore) Pannon(iæ) inf(erioris) v(otum) s(olvit). Az oltár két keskenyebb oldalán két domborműves alak van kifaragva. A Corpus fönnidézett helyén a két oldalról mondatik, a baloldaliról: mulier alata dextra coronam sinistra pateram tenens, insistens globo, a jobboldaliról: vir armatus hostam tenens siinstra scutum imponens militi prostrato. A két ábrázolt alak tulajdonkép a föliratban jelzett két istenségre vonatkozik. A jobboldalit azonban (részben megcsonkult) férfi alaknak kell tartanunk. Szemközt áll. Öltönye rövid nadrág, rövid tunica és köpeny; lábán bőrtalpú fűzős czipő van. Mellét fémpánczél borítja (lorica segmentata), a pánczél alsó szélén és a karjain bőrszallagokat jelzett a kőfaragó. A vállakról lecsüngő köpeny a pánczél felső szélét borítja. Jobb válláról vonul át a mellén a pantallér, melyről balra a rövid kard csüng. Fejét taréjas sisak födi, az arczvédőket is fölismerni rajta. Jobbjával a férfi lándsára támaszkodik, melynek hegye hiányzik és úgy látszik, hogy lecsüngő baljával erősen kihajló kerek paizsot tart, mely meztelen szakálas elesett ember fejére van állítva; bal lábát is az elesett harczos hátára helyezte.

Az elesett embert sokkal csekélyebb arányokban ábrázolta a kőfaragó, mint az álló harczost.

13. Oltár Budáról. C. I. L. III. 3432 (cf. p. 1691). Fölirata így szól: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) pro salute et reditu et victoria imp(eratorum) duo-



8. 9. PANNONIAI KŐEMLÉKEK A N. MÚZEUMBAN.

rum Aug(ustorum) T. Ael(ius) Celsus cum Petronia Respecta coniug(e) et T. Ael(io) Celsino filio Kal(endis) Augustis dedic(av)i(t) Macrino et Celso co(n)s(ulibus). Leírták ábra kiséretében Rómer-Desjardin II. tábla 11. szám. (A rajzoló félreértette a paizsot a bennünket érdeklő jobbik oldalon.) A homlokon fölirat, a másik három oldalon dombormű van. A jobboldali férfialak

szemközt áll és balra tekint. Teste meztelen, csupán a fején ül taréjos sisak. Jobbjával hüvelyben álló kardot emel arcza elé, lecsüngő bal karján két bőrszallagon tojásdad paizs csüng. Egyik füle a felső karon ül, a másik a tövén. A másik két oldalon ábrázolt alakokat nem írták le szabatosan. A baloldalon a Rómer-Desjardin-féle ábra és a C. I. L. leírása szerint gömbön álló paizsra író Victoriát kell föltételezni. A hátsó oldalon látjuk a C. I. L. szerint «genius Aquinci corona murali insignis, d. pateram s. cornu copiæ tenens». E szerint a jobboldali alak értelme iránt nem lehet kétség: a kardját szemlélő Mars van ábrázolva.

14. Mars-alakot látunk egy kőtáblán, mely 1908-ban a dunapentelei ásatásoknál került elé. A tábla magassága 116 cm., szélessége 64 cm., vastagsága 10 cm. Ábráját közli dr. Hekler Antal a N. Múzeum 1908. évi jelentése 177. lapján. Az isten pihenő állásban jobbra fordul. Fején széles taréjú sisak van, jobbjával póznára támaszkodik, mely lándsát jelez, jobbját paizsra helyezi, mely az isten mellett áll a földön, oly typusa az istennek, mely máskor is elég sűrűn ismétlődik. A munka durva és kezdetleges. A kőtábla egykori rendeltetése nem állapítható meg biztosan, valószinűleg be volt falazva.



10. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

15. Kőtábla, rajta valószinűleg virtust ábrázoló dombormű. A tábla magassága 99 cm., szélessége 50 cm., vastagsága 15 cm. Leírásomban követem a fényképet, az eredetit nem láttam. Az alak szemben áll és jobbra tekint, öltönye övvel körülszorított térdig érő chiton, melyet a bal vállon fibula tart meg, jobb válláról lecsüng a chiton vége. Fején taréjos sisak ül. Lábán az ikra közepéig érő czipő. Az izmos alak jobbjában markolatánál hüvelyében álló rövid kardot fog, mely felső karjához simul, baljával vexillumot tart.

*

A mi az emlékek korát illeti, csupán az 1. és 2. számú síremlék származik a Kr. u. első századból. A 3—8. síremlék a II. századból való, úgy hogy a 3., 4., 6. és 8. e század végéről való. A 9. számú emlék valószínűleg szintén még a II. század végére teendő. A III. századnak tulajdonítandó a 10. és 11. emlék. Az áldozati emlékek közül a pécsi oltár (12) a helytartó neve miatt a II. század második felének az elejére talál, a budai oltár (13) megnevezi a

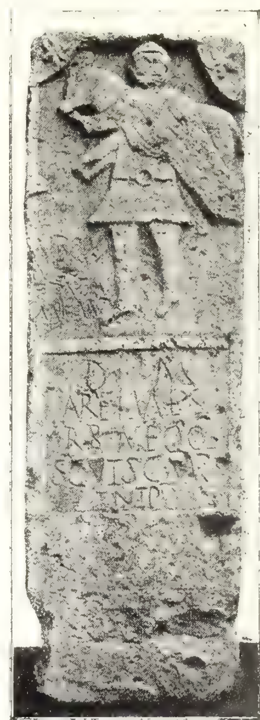
164-ből való consulokat. A 14. és 15. számú domborműnek alighanem valamivel későbbiek.

Az 1. sírtáblát nem katonának állították. Az elhunyt mint 24 éves ifjú nem tartozhatott még a hadsereg kötelékébe. A vadászati jelenet ugyan görög befolyásra enged következtetni, de az, hogy szolga hordja utána a lándsát és paizsot, oly jelenet, mely katonai emlékeken szokott előfordulni.* Az 5. emlékből csak csonka töredék maradt meg, lehet, hogy katonai emlékből való, de biztosan nem állíthatjuk. A 3., 4. és 8. emlék katonáknak szólt, de föliratok híján nem ismerjük a katonák neveit. A többi közül három legióbeli katonákat említ és pedig a 6. és 7. altisztet, a 9. sz. altisztet, a többi fölirat lovasoknak szól.

A mi a síremlékek alakját és a fölület beosztását illeti, a legutóbb lelt emlékekre sincs semmi újabb észrevételünk ; csupa ismeretes typussal vagyunk szemben, melyről H. Hoffmann sokszor idézett dolgozatában (Militärgrabsteine) már értekezett.

Az áldozati emlékek közül csak kettő tartotta fönn a fölajánló nevét ; a másik kettő föliratot nélkülöz. Valószinűleg valahol falba volt erősítve ; legiói istenségeknek szólnak és a táborban lehetett helyük.

Áttérve a fegyverekre, melyek miatt most az emlékekkel foglalkozunk, már eleve megállapítható, hogy a felsorolt emlékek nem nyújtanak számottevő újabb adatokat. A rajnai katonák emlékei nem remélt módon, meglepő sok részletet mutattak a római katona fölszereléséről, a pannoniai emlékeket kevésbé gyakorlott kezű kőfaragók készíthették, kik részletes jellemzésekbe nem bocsájtkoztak. A katonai fölszerelést csak annyiban ábrázolták, a mennyiben elég volt, hogy katonai jellegét fölismerjék. Nem ért odáig az ügyességük, hogy a fegyverek diszítményeit, p. o. a kardhüvelyeken és a pánczélon a rendjeleket kifaragják.



11. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

Igaz, hogy másfelől a katonai emlékeknek Pannoniában sajátszerű jellegük van, mely miatt érdemes, hogy formáikat tanulmányozzuk, már csak azért is, mert szembetűnő rajtuk a keleti hatás, a görögországi és thrákiai befolyás. A pannoniai emlékek tanulmánya új eredményekre is vezetett, például idézem C. Castricius aquincumi síremlékét,** a ki csapatjának korábbi állomási helyéből hozta és megtartotta szarvakkal ellátott sisakját.

Az áldozati emlékeket is ügyetlen mesterek készítették. Ismeretes minták gyönge utánzásai és egészökben nem olyanok, hogy hasonlókat nem ismernénk, és nem részletesen kidolgozott művek, melyekből a részletek dolgában

* V. ö. C. I. L. III. 3325 = Hampel Sírtáblák, 11. tábla 51. sz.

** C. I. L. III. 143,492.; utóljára közzétette ábra kiséretében H. Hofmann Militärgrabsteine 68. l. 47. ábra.

új adatokat kapnánk. A bemutatott síremlékeken a katonák öltönye többnyire ujjas alsó öltözetből áll, mely fölött köpenyt hordtak. A köpeny redőinek alakításában lehetett a pannoniai kőfaragóknak némi gyakorlottságuk, azért inkább a köpenyt ábrázolták, mint a pánczélt. A pécsi oltáron (12) kifaragott alak úgy látszik nadrágot hordott, ez még leginkább mutat katonai jellgeet.

A fegyverzet dolgában különbség van azon fegyverek közt, melyeket a kőfaragó a valóság után ábrázolt és az áldozati emlékeken kifaragott istenségek fegyverei közt, melyek hasonló minták másolatai voltak.



12. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

A *sisakot* különböző alakokban mutatják az emlékek. A 7. sz. kő optiója fején közönséges legionarius sisak van, teteje majdnem félgömb idomát példázza, van rajta nyakvért és arczvédő lemez. A homlok táján megsérült a kő felülete, azért a homlokvédőből alig fölismerhető részlet maradt. Hasonló sisak van a második, jobbra a háttérben ábrázolt katona fején, de csupán az elülső része látszik belőle. Jólkivehető a háromszögű, majdnem oromszerű homlokvédő. Az optio sisakját a. l. hosszú messze hátranyúló taréja lehetett, míg a másik katona sisakja nincs oly jó karban, hogy a taréját is meg lehetne állapítani. A dunapentelei legionarius (9.) sisakja nincs a fején, de ott áll a földön balra a lába mellett. A közepes ügyességű ábrázolás nem engedi bizton eldönteni a kérdést, vajjon közönséges legionarius sisak volt-e. Első tekintetre csupán a teteje és a két lecsüngő arczvédő lemez tűnik szemünkbe; csak szorosabb szemléletnél vesszük észre, hogy a homlok közepébe nyúló háromszögű csúcsot és a mit arczvédőnek véltünk, abban arczképes sisak előrészeire ismerünk, mint a 14. sz. emléken, melyről később lesz szó. A 12. számú kövön ábrázolt alak, mely különben is legiói legény egyenruháját viseli, fején szintén közönséges legiói sisakot hord, alul összecsatolt arczvédő lemezekkel és tollas taréjjal a tetején. A 11. sz. emléken a lovas fején alacsony tetejű sisak van arczvédő lemezekkel. A sisak közvetlenűl a kő széléig ér és e helyütt csorba esett a kövön, ezért taréjt nem látunk rajta.

Több gonddal készült a két Mars-alak sisakja. A 13. számú emléken Marsnak olyforma sisakja van, a milyeneket meglehetős korai görög időben hordtak. Teteje majdnem gömbidom, az erősen a homlok felé nyúló csúcsos előrészén szemrések vannak, még erősebben szökik ki a keskeny nyakvéd. A sisaknak nincs arczvédője. Taréja (crista) bőrből készülhetett és idoma szintén görög előmintákra emlékeztet. A másik Mars-alaknak (14. sz.) ismét egészen eltérő a sisakja. A sisak két főalkatrészből áll. Egyik része a teteje és nyakvért, a másik az arczfelőli darab. A két darab egymással az alsó darab felső szélén csuklók révén függött össze; mikor a katona föltette a fejére a sisakot, a két részt összecsapta és álla alatt csattal megerősítette. Arcza táján a homloktól az állig kimetszés van. Ebbe a kimetszett térbe megfelelő nagyságú külön álarczot lehetett beilleszteni; az odaerősítés különböző módon történhetett, legtöbbször a keret szélén sorakozó lyukakba illő szögecsek segítségével. Az álarczon a szemek és orrlyukak számára áttört nyílások voltak, használata valószínűleg ritka esetekre szorítkozhatott.


13. PANNONIAI KŐEMLÉK A N. MÚZEUMBAN.

Az ábrázolt sisak taréját bronzpléhből készültnek képzeljük. Ismételten tettek közzé ilyen sisakokat, legutóbb szép bronzpéldányt találtak Heddernheimban.

Pánczélt csak a 7. és 12. sz. emléken látunk, a 6. sz. emléken talán jelzik. A 7. számú emléken ábrázolt optiónak a pléhpánczélja a test izmaihoz simul, alsó szélén a karon bőrszallagok csüngnek le róla. A Trajanus és Marcus Aurelius oszlopon a tisztek hordanak ily pánczélt és a hadsereg után szállított fegyverek közt is akadnak ilyforma pánczélok. Csupán magasabb rangú tisztek hordták ezeket a pánczélokat, az altisztek és közlegények olcsóbb anyagú pánczélt használtak, vaspléhből és sodronyból valót, mely csekélyebb munkát igényelt és olcsóbb volt. A pécsi emlék (12. sz.) fegyveres istensége szallagos pánczélt hord, olyat, mely a két oszlop és néhány más emlék tanúsága szerint rendesen a legióbeli katonát illeti. A pléhes vasszallagok hátúl csuklóban függnek össze, elől csatolhatók és a mellet meg a hasat, mások meg a vállat védik. Az ilyfajta pánczélok az emlékeken különböző szerkezetet mutatnak; a 12. sz. emléken a fölületes kidolgozás nem engedi a szerkezetet szabatosan fölismerni, annál kevésbbé, mert a föléje terített köpeny a pánczél felső részét borítja. Sajátszerű, hogy ez esetben bőrszallagok vannak a pánczél alsó és vállfelőli szélén, a mit máskor emlékeken csak ritkán észlelünk.

A *paizs*nak legtöbbször tojásdad alakja van az idézett emlékeken. A 7. sz. optio és a 9. sz. közkatona paizsa valamivel szélesebb és megközelíti ugyan a Marcus Aurelius oszlopán szereplő legionáriusok paizsainak a formáját, de messze esik a Trajanus oszlopán jelentkező félhenger idomú paizsoktól, melyek a Marcus-oszlopon csupán a testudo alakításánál használatosak. A 7. számú emléken a barbár ellenfél kerekded paizsa szembetűnően kisebb, mint az optio paizsa. Hasonlít a két emléken ábrázolt paizshoz az a paizs, melyet a 7. sz. emléken a lovas kisérője és a 3. sz. emléken a lovakat vezető calo hord. Az 1. és a 8. sz. emléken a paizs kicsit keskenyebb és hosszabb.



14. 15. PANNONIAI KŐEMLÉKEKA N. MÚZEUMBAN.

A 2. számú emléken T. Fl. Bonio lovasnak hatszögű a paizsa, míg az ő hontársa Aurelius Vindex (10. sz.), a ki más csapatnál szolgál, kerek paizsot használ, a minő ily emlékeken ritkán akad. Érdemes föladat lehet különböző vidékeken eltemetett katonák síremlékeit abból a szempontból tanulmányozni, hogy mennyiben voltak különböző csapatoknál szolgáló katonák megkülönböztetés céljából más-más fegyverformával (sisak, paizs stb.) fölszerelve.

A kicsi kerek paizs, melyet a 12. sz. emléken ábrázolt alak bal kezében hord, a római sereg fegyverzetének tanulmánya szempontjából nem nyom a latban. Erősen kidomborodó alakját a fegyverekkel díszített gerendákon, kezdve a pergamosi zophorostól, mint díszítő paizsot ismerjük.

Emlékeink a paizsot legtöbbnyire külső oldaláról mutatják és kevés kivétellel a dudort is ábrázolják. A hol alakját szabatosan látjuk (5. sz.), ott a dudor kerek lemezből emelkedik. Két emléken a paizsot belülről látni. A 7. sz. optio paizsának a belső oldalon egy füle van, mely közepett áll és az umboval aklak révén függ össze. A 13. sz. Mars-emléken a paizs két füles, egyik fül az isten felső karján, a másik a kéz tövén ül.

A lándsa több emléken szerepel, csakhogy nem ábrázolták mindig teljességében, ilyenkor a hegyét hozzá kell képzelni. Így vagyunk a 6., 12. és 14. sz. emlékeknél, a 7. számún a barbár kezében ketté tört, az 5. sz. lovasnak rövid gerelye van széles csúcscsal, mely megcsonkult. Az 1. és 4. számú emléken a kísérő calo kezében hosszú lándsa van, a 4. számún különös gonddal van kifaragva. Csúcsa igen széles és alul rövid gyűrűs szélű köpűje van. Szabály szerint két lándsa illeti meg az embert, a 3. sz. calo és a 19. sz. legionarius kezében két-két lándsa van, az utóbbi esetben a csúcs szembetűnő szélességű és középső gerincze erősen kidomborodik.

Pilum nincs ábrázolva ezeken az emlékeken. Úgy látszik, hogy magyarföldi emlékeken eddig pilum ábrázolását egyáltalában még nem észlelték. A föntemlített C. Castricius Victor aquincumi emlékén ugyan pilumot véltek látni, de a rajza után az nem látszik pilumnak, nincs meg rajta a nyél vastagodása azon a helyen, a hol a penge a fába jár, a mit máskor mindig jelezni szoktak.

A hol az emlékeken kardot látunk, az a rövid római gladius, a hosszabb spathara alig gondolhatunk. A három katona, kinek csupán mellképét látjuk (3., 4., 8. sz.), jobb oldalukon tartják, úgy hogy jobbjuk a felhúzott kard markolatát fogja; a szíjat, melyen a kard lóg, oda kell gondolnunk a köpeny alá, bizonyára övszíj lehetett, nem pantallér.

A 6. számú emlék teljes alakú katonája szintén jobbik oldalán hordja a kardját, az öv, a melyen lóg, részben látható. Ellenben a 7. sz. optio, a 11. sz. eques és a 12. sz. alak baloldalán van a kard. A lovas kardja övről, a másik két alaké a jobbik oldalról levonuló pantallérról lóg. Az optio pantallérja díszítés nélküli bőrszíj, a pécsi oltár istenségének pantallérja szintén díszítést nélkülöző keskeny bőrszallag. A kardhüvelynek a szíjhoz erősítésének módja egyik alaknál sem állapítható meg ; a lovas kardjáról sem tudhatjuk, hogy volt a hüvely az övvel kapcsolatban, mert a köpeny borítja felső részét. Az öv nem igen széles és elől közepett nagy fémkorong vagyis inkább fémgyűrű van rajta.

Legtökéletesebben látni a kardot az ó-szőnyi sírtábla optiójánál. A pengének erős középső gerincze van, a szélessége a hegyig egyenletes, végén hirtelenűl csúcsba fut. A markolat gombja kerek vagy tojásdad alakú, a markolat maga a penge töve felé szélesbül ; ott a hol kéz fogja, meglehetős vékonynak mutatja az ábra és miként a 3. és 13. emlék jelzi fölületét, úgy alakították, hogy a kéz ujjai erősen megállhassanak rajta. Más markolata van a 8. sz. fölirat nélküli emléken ábrázolt kardmarkolatnak, melyről azonban csupán a fényképi fölvétel alapján nem adhatok szabatos leírást.

A kard hüvelyét valószínűleg lényegében két bőrrel borított falemeznek kell képzelnünk, melyeket a széleken reáhajlított pléhpántok tartanak együtt.

a mit a 13. sz. Mars kardján a kőfaragó jelezni látszik. Nem lehet ugyan teljes biztossággal föltételezni, hogy a hüvelyt vert domborművekkel ékes bronzpléh borította, mégis a 6. sz. optio kardhüvelye azt a látszatot kelti, mintha hosszában díszített négyszögű mezőkre volna fölosztva és a 12. sz. alak kardhüvelyének középső hosszában futó gerincze is díszítő szallagnak látszhatik. A 15. sz. kövön a hüvely az alján félkorong alakú fémtoldalékkal félkörű befejezést kapott. Kardhoz vagy késhez való ily toldalékos végű hüvelyeket római, sőt frank sírokban is többször találtak. Aurelius Valesnek (11. sz.) kardhüvelyén ú. l. korongos befejezése van. Emlékeken többször akad ábrája, igen szép eredeti ezüstpéldányt Kölnben késő római sírban találtak.*

Ezzel a szemlélet alá fogott emlékeken jelentkező fegyverek ismertetésével megvagyunk. Alig lehet kétség az iránt, hogy több eredményre juthat, a ki az összes budapesti katonai vonatkozású római emlékeket tekintetbe veheti; az én tartózkodásom az odavaló közgyűjteményekben csak rövid tartamú lehetett és eredetileg nem is volt szándékom, hogy a rövid idő alatt szerzett tapasztalásaimat máris közzéteszem. A jelen sorok nem is tartanak arra igényt, hogy még föl nem derített tudományos kérdésekre új fényt derítsenek. A dolgozat csupán meg akarja indítani a katonai ügygyel bármely kapcsolatban levő összes pannoniai emlékek egybeállítását. Hogyha e kezdetnek sikeres folytatása lesz, dolgozatom czélja el van érve.**

Zágráb, 1909 julius elején. *Dr. Hoffiller Viktor*

RÓMAI FELIRATOS KŐEMLÉKEK DUNAPENTELÉRŐL.

A Dunapentele melletti Öreghegy kimeríthetetlen forrás Pannonia történetének kutatására nézve. Az itt napfényre került anyag napról-napra szaporodik. Csak rövid idővel ezelőtt (v. ö. Arch. Ért. XXIX. 238—245) több római kőemlékről értekeztem, a melyeket az ásó a folyó év tavaszán napfényre juttatott, s íme! már pár hónappal később (f. év juliusban ott folytatott kutatások alkalmával) újból sikerült a m. n. múzeum gyűjteményét nagyobb számú római kőemlékekkel gazdagítani.

Mindenek előtt említésre méltó azon, több töredékből álló négyszögü feliratos kőlap, a mely arról értesít bennünket, hogy a cohors miliaria Antoniniana Hemesenorum civium Romanorum sagittariorum, vagyis az Intercisában székelő hemesai, római polgárjoggal bíró ezres ijászcsapat, a mely M. Aurelius Severus Antoninus császár tiszteletére az «Antoniniana» melléknevet viseli, L. Septimius Severus és M. Aur. Antoninus császárok valamint Sept. Geta üdvéért a «Sol Elagabalos» napistennek templomot állított föl. A szöveg így szól:

* Lásd Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit IV. 57.

** Köszönettel vettük zágrábi szaktársunk kezdeményező közleményét. Szerző németül megírt fogalmazványát a szerkesztőség felügyelete alatt fordították magyarra.

DEO
LI·AELAGABALO·PRO·
LVTE·IMPP·L·SEP·SEVERI·
I·ET·M·AVR·ANTONI·PIE
SEP·GATAE·CAES·AVGG·C
OH·X·ANTO·HEMES CRS
VI·SVB·BAEBIO CAECILIA
GG·PRE·EST·Q·MODQ·F·QVRINA·RVEINVS TRIB
MPVM·A SOLO EXTRVXIT·

Deo
[So]li Aelagabalo pro
[s]alute imp(eratorum) L. Sep(timii) Severi
[Pi]i et M. Aur(elii) Antoni(ni) Pii e
[t] Sep(timii) Getae caes(aris) aug(ustorum) c
oh(ors) miliaria Anto(niniana) Hemes(enorum) c(ivium) R(omanorum) S(agittariorum)
[c]ui sub Baebio Caeciliano
[leg(ato) au]g(ustorum) pre est Q(uintus) Mod(us) Q(uinti) f(ilius) Quirina Rufinus trib(unus)
[te]mplum a solo extruxit.

Az emlék tehát (melyet id. Hauzer Ferencz szántóföldjén találtak és melynek méretei: hossza = 1·10 cm.; magassága = 62 cm.) olyan időből való, a mikor Septimius Severus és M. Aur. Antoninus az «Augustus» czímet viselték, Sept. Geta azonban csak «cæsar» volt, a mi a Kr. sz. u. 201. évnek felel meg. A szóban forgó templomot Baebius Cæcilianus legatus aug. alatt állították fel, a kinek helyettese Quintus Modus Rufinus, Quintus-nak a fia volt, a ki illetőségére nézve a Quirina tribus-hoz tartozott és a tribunus rangjában állott.

Hogy az utolsóelőtti (vagyis a 8.) sor kezdete tényleg így kiegészítendő: **LEG AVGG**, azt két más kőemlék feliratából tudhatjuk, melyek a C. I. L.-ban a 3706. sz. a. és a 3733. sz. alatt vannak közzé téve. Az egyiket Budán, a másikat Bátorszéken találták és mindkettő Sept. Severus és M. Aur. Antoninus császárok idejéből m. p. a K. u. 199. évből való; mindegyiknek a felirata így végződik: «*curante L. Baebio Caeciliano leg. augg. pr. pr.*»

Említésre méltó, hogy a tavaszi ásatásunk alkalmával (v. ö. Arch. Ert. XXIX. 245.) egy 22 drb. töredékből álló fogadalmi követ hoztunk Dunapenteléről a nemzeti múzeumba, mely ugyancsak Sept. Severus és M. Aur. Antoninus császárok üdvéért, de Diana istennőnek volt szentelve, és itt szintén egy templomról van szó, melyet — mint a felirat mondja — «*agente Baebio Caeciliano*» fölállítottak. Annak az emléknek a lelhelye (Paksi István sz.) körülbelül egy kilométer északnyira van az előbbitől.

2. Egy ugyanabból az időből való másik emlék egy hosszúkás kőtábla, mely előbb fogadalmi kőként, később aztán ajtótámla gyanánt szolgált és végül kősír egyik hosszoldalának használták. Bizonyítják ezt ama körülmények, hogy a fölirat fogadalmi szöveget tartalmaz, a kő a szöveg megcsonkításával ajtó-

támlának van kifaragva, maga az emlék pedig sír egyik hosszoldala találtatott, még pedig id. Hauzer Ferencz szántóföldjén. A szöveg a következő:

D EO · AZI	Deo Azi[zo p]
RO ALVTE · D · N	ro [s]alute D(omini) N(ostri) [In]
VI TI · AVGETIVLI	vi[c]ti Aug(usti) et Iuli[ae]
AV VSTÆ · IVLIVS	Au[g]ustae Iulius
MANVS	[Fir]manus
V · S · L · M ·	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(eritor)

Dominus noster invictus augustus, akinek üdvéért e kőemlék felállíttatott, senki más mint Sept. Severus császár, a ki számos emléken (v. ö. C. I. L. III. 2430. l.) ezeket a mellékneveket viselte; Iulia Augusta feleségének a neve. Vajjon a fogadalmazónak a neve tényleg [Fir]manus nem biztos, mert a kő épen ott megsérült. Ugyan abból az okból az első sorban álló istennév sem egészen biztos; azt hiszem, hogy Aziz-nak vagy *Azizus*-nak kell olvasnunk, és így valamely keleti istenről van szó. *'Azīz* keleti nyelven annyi mint *ḥabīb* = kedves, barátságos. (V. ö. C. I. L. III. 875, a hol **DEO AZIZO** előfordul.)

A kő méretei: Mag. = 115 cm.; sz. = 58 cm.

3. A harmadik század elejéből való egy oltárkő, melyet Paksi István földjén az ott kiásott római fürdő törmeléke alatt (Arch. Ért. XXIX., 243.) még pedig az épület egyik csarnokának déli fala mellett in situ találtam. Felirata ez:

DEÆ DIANÆ	Deae Dianae [T]
RAT FVSCVS	rat(inae) Fuscus
PROSEPRISCI	pro se Prisci
NOETVALER	ano et Valer
INOETSVIS	iano et suis
V · S · L · M ·	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
MODESTO	Modesto
ETPROBOCS	et Probo co(n)s(ulibus)

A kőnek, melynek méretei: m. = 63 cm., sz. = 29 cm., v = 18 cm., Diana istennőnek (m. p. a Tratina városban tisztelt Diana-nak) van szentelve. Diana Tratina már előfordult egy múzeumi kőemléken, mely szintén Dunapenteléről került ide (v. ö. Arch. Ert. XXIX., 245.) *Fuscus* az emlék felállítójának a neve, a ki azt úgy saját mint Priscianus és Valerianus nevű hozzátartozóinak üdvéért fölállította, m. p. *Modestus* és *Probus* consulatusa alatt, azaz: Kr. u. 228-ban.

4. A sírkövek közt, a melyek a folyó év nyarán a múzeumba kerültek, az érdekesebbek egyike egy hossznégyszögű (2 m. 26 cm. hosszú és csak 58 cm. magas) föliratos sírtábla, a melynek felirata így szól:

M · AVR · ALEXANDRO · VET · LEG · II · ADI · Q · V · ANN · LXX · ET · M ·
AVRELIAE · RVFINAE · EIVS · Q · V · ANN · [illegible] ET · M · AVR ·
VALERIANO · MIL · COH · (X) · HEM · Q · V · ANN · XXIV · FIL · ET · M ·
AVRELIAE · VALERINAE · Q · V · ANN · XVIII · FIL · EORVM
M · AVRELIANVS · VET · LEG · SS · EXTRAT · COS ·
COGNATIS · DIGNISSIMIS ·

M. Aur(elio) Alexandro vet(erano) leg(ionis) II. adi(utricis) q(ui) v(ixit) ann(os) LXX et M. Aureliae Rufinae [coni(ugi)] eius q(uae) v(ixit) ann(os) . . . et M. Aur(elio) Valeriano mil(iti) coh(ortis) miliariae Hem(esenorum) q(ui) v(ixit) ann(os) XXIV fil(io) et M. Aureliae Valerinae q(uae) v(ixit) ann(os) XVIII fil(iae) eorum
M. Aurelianus vet(eranus) leg(ionis) s(ociorum) extrat(or) co(n)s(ularis) cognatis dignissimis.

A kő felállítója, M. Aurelianus, kiszolgált katona volt; mint katona «strator consularis» volt, s így a centurió-val egyenlő rangban állott (v. ö. Marquardt, Röm. Staatsverwaltung II. Bd. (1876), 530). Családi síremlék volt. A rokonok, vagyis a «cognati dignissimi», a kiknek M. Aurelianus ezen síremléket fölállította, a következők: 1. M. Aurelius Alexander, a leg. II. adiutrix veteranusa, ki 70 éves korában halt meg; 2. ennek felesége: M. Aurelia Rufina, kinek életkora olvashatatlan; 3. ezeknek fia: M. Aur. Valerianus, a ki a hemesai cohors katonája volt és csak 24 évet élt; és 4. leányuk: Aurelia Valeriana, a ki 18 éves korában halt meg.

A követ id. Hauzer Ferencz földjén találták, a hol valamely sír egyik hosszoldala gyanánt szolgált.

5. Érdekes az a sírtábla is, a melynek fölirata így szól:

M	[D(is)] m(anibus)
A · PROCVLI · FIIIA · AN · IX ·	[Iul]ia Proculi filia an(norum) IX
BIETVMRA · BVCCONIS · FII·	[et] Bietumara Bucconis fil(ia)
N · XXV · H · S · SVNT ·	[a]n(orum) XXV h(ic) s(iti) sunt
VCCO · DEIVISES · SIBI ·	[B]ucco Deiuises sibi
VOS · CONIVGI · ET · FIIIE	[vi]vus [et] coniugi et fili(a)e
· FAC · CVRAVIT	fac(iendum) curavit.

Minden jel arra mutat, hogy ezen emlék a II. század első feléből való. Minden esetre családi sírkő volt, mert felállítója: Bucco Deivises ezt nemcsak XXV. éves korában elhalt feleségének és IX. éves korában elhalt leányának, hanem még önmagának is mint élőnek állította.

Az emlék csak mint töredék jött ránk; id. Hauzer Ferencz földjén kiásott IV. századbeli sír egyik oldalát képezte. Méretei: magassága = 84 cm., hossza = 100 cm.

6. Ugyaninnen egy első századbeli feliratos domborműves sírkő, melyet Vercombogus fölállított 50 éves korában elhalt feleségének, Basia-nak, Arion leányának.

A kő, mely most alsó és felső részén hiányos, négyszögű kőlap, felső részén a megboldogult domborműves mellképével; a középső mezőn az utazókocsi képének nyomai láthatók, és ez alatt a felirat, a mely így szól:

BASIA·ARIONIS · F ·	Basia Arionis f(ilia)
AN · L · H · S · E ·	an(norum) L h(ic) s(ita) e(st)
VERCOMBOGVS	Vercombogus
TITV	titu[lum m(emoriae) p(osuit)]

Minden jel tehát, úgy a kő alakja és domborművének kivitele (v. ö. Hampel, A. É. XXVII. 299.) valamint a felirat szövege arra mutat, hogy az emlék a Kr. u. I. századból való. A D(is) M(anibus) formula hiányzik; az elhúnyt neve nominativusban áll, az apáé genitivusban; utána következik a kor jelzése genitivusban és a régi h(ic) s(ita) e(st) formula.

Úgy Basia mint Vercombogus a legritkább előforduló nevekhez tartozik. Basia eddig még csak egyszer fordul elő, mint Basia Bageetonis f(ilia) (v. ö. C. I. L. III. 10353); Vercombogus is eddig csak egyszer fordult elő: C. I. L. III. 4732. sz. alatt. Végül említendő, hogy a kő mag. = 120 cm., sz. = 74 cm.

7. Ugyan I. századbeli azon sírkőtöredék, melynek felirata így szól:

DERVA · SISINAE	Derva Sisinae
F · AN · XX ·	f(ilia) an(norum) XX
H · S · E ·	h(ic) s(ita) e(st)
CERESCES · COIV	Ceresces co(n)iu
	[gi pient(issimae) t(itulum) m(emoriae)] p(osuit)

Derva, a XX éves korában elhúnyt asszonynak a neve, egyike a legritkábbaknak. A C. I. L. III.-ban még csak kétszer fordul elő: 3405. és 5419. sz. alatt. Ceresces egyáltalában még nem fordult elő. — A kő id. Hanzer Ferencz földjén kiásott IV. századbeli sír egyik oldala gyanánt szolgált. Méretei: mag. = 50 cm., hossza = 74 cm.

8. Érdekes a következő síremlék is, melyet a XVII éves korában elhúnyt Aurelia Proculina-nak felállítottak. Lapos, négyszögű, alul csonkított kőtábla ez, melynek keskeny oldalán pillértagozás van kifaragva. Úgy látszik tehát, hogy a szóban forgó kő valamely ædicula baloldali falszárny maradványa, a melynek belső felületére a sírfeliratot vésték. A felirat ez:

D M	D(is) M(anibus)
MEMORIAE	memoriae
AVR PROC	Aur(eliae) Proc
VLINAE	ulinae
QVIVIXA	qui (sic !) vix(it) a
NNXVII AV	nn(os) XVII Au
R VRSVL	r(elia) Ursul
A AVIA	a Avia

Az itt előforduló nevek közt Proculina nem épen a gyakoribbak egyike. A C. I. L. III-ban csak 3-szor (3320., 8346. és 8461. sz. a.) fordul elő. A kő

lelhelye: Id. Hauzer Ferencz földje és méretei ezek: magassága = 95 cm., szélessége = 36 cm.

9. Ugyanonnan az a sírkő, melyet Concordius a XXXII éves korában meghalt Medomus Super-nak, a leg. II. adiutrix katonájának, továbbá a XXIV éves korában elhúnyt Aurelius Julius-nak és azok anyjának Revocata-nak fölállított. Előlapján három részt különböztethetünk meg. A felső részét egy háromszöges orommal koronázott fülkében két pillér között három mellkép (asszony és két fia) foglalja el; a kő középső részén tripos áll és ennek mindkét oldalán egy-egy gyermek áldozati adománynyal. A harmadik mezőn két pillér között a következő felirat olvasható:

D M	D(is) M(anibus)
MEDOM · SVPER · MIL	Medom(us) Super miles
LEG · II · AD · QVI · VIXIT	leg(ionis) II ad(iutricis) qui vixit
NN · XXXII · MEVI · ET · D'BO	ann(os) XXXII me(nses) VI et Dibo
RI · ET · AR · IVLIVS · Q · VIXIT	ri (sic!) et Aur(elius) Iulius q(ui) vixit
ANN · XXVI · MEV · ET · REVO	ann(os) XXVI me(nses) V et Revo
CATA · MAT · EOR · QVI · VIXIT	cata mat(er) eor(um) qui vixit
/ N = CONCORDIVS / / /	[an]n(os) [L?] Concordius [co(n)i(ugi)]
POS	[et filiis] pos[uit]

A kő oly puha anyagból való, hogy az idő már több helyen végezhette rajta romboló munkáját; azért a szöveg olvasása semmi nehézséget nem okoz, csak a negyedik sor végén és az ötödik sor kezdetén álló szó D'BORI nekem érthetetlen. Név alig lehet. Azt hiszem, nem is az, hanem a napokra vonatkozik, a melyeket Medomus Super élt. A felirat azt mondja: qui vixit ann(os) XXXII me(nses) VI és most következett az élt napokra vonatkozó betűcsoport, talán D'ES VI, de a véső, a ki talán nem tudott jól latinul, az előtte volt szöveget rosszul olvasta és így D'ES VI helyett D'BORI-t írt. A kő méretei: mag. = 98 cm., sz. = 64 cm.

10. Hauzer Ferencz az Öreghegyen levő földjén múlt őszszel a következő feliratos kő jutott napfényre:

IMP · CAES · M · AVR · C / / / / / / /
ANTONINVS · AVG · PIVS · S ARM · GERM · BRITT ·
PONT · MAX · TRIB · POT · VI · IMP · IIII · COS · IIII · P · P ·
RIPAM · OMNEM · BVRGIS · ASOLO · EX
TRVCTIS · ITEM · PRAESIDIS · PER · LOCA
OPPORTVNA · ADCLANDESTINOS · LATRVN
CVLORVM · TRANSITVS · OPPOSITIS · MV
NIVIT · PER · L · CORNELIVM · FELICEM ·
PLOTIANVM · LEG · PR · PR ·

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) C[ommodus]
Antoninus Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus) Britt(anicus)
pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI. imp(erator) IV. co(n)s(ul) IV. p(ater) p(atriae)
ripam omnem burgis a solo ex

5. (s)tructis item praesidi(i)s per loca
opportuna ad clandestinos latrun
culorum transitus oppositis mu
nivit per L(ucium) Cornelium Felicem
Plotianum Leg(atum) pr(o) pr(aetore)

Ez tehát most már a negyedik, Dunapenteléről a múzeumunkba került, ép feliratos kőemlék, a mely arról szól, hogy Commodus császár a birodalmi határvonalat képező dunapartot «alapjából fölépített őrtornyokkal és oly helyeken, melyek alkalmasak arra, hogy a gazemberek titkon átjárjanak, erődökkel biztosította helytartója L. Cornelius Felix Plotianus által.» Összesen kilenc ilyen a dunaparti burgusok építésére vonatkozó Commodus-féle emléktáblánk van: 4 ép példány és 5 példány töredéke. — A kő méretei: mag. = 97 cm., hossza = 200 cm.

11. Említendő még egy feliratos kő töredéke, melynek felirata ez:

IMP · CÆS/
MAXBRTG IIII
MEHEN · FECT

A szöveg hiányossága miatt nem tudhatjuk, hogy melyik császárra vonatkozik a felirat; valószínű azonban, hogy a második század végéből való és Commodus császárra vonatkozik. H. = 120 cm., mag. = 76 cm.

12. Egy síremlék töredéken, a melyet szintén az idei nyár folyamán kiástak Hauzer Ferencz földjén, a következő két sor felirat olvasható:

POSVIT
MEMORIA

Hossza = 98 cm., sz. = 95 cm.

Az itt említett feliratos anyagon kívül még több domborműves kőemlékkel gazdagítottuk múzeumi gyűjteményünket, melyeknek szakszerű feldolgozását dr. Hekler vállalta magára.

Budapest, 1909. szeptember hóban. *Mahler Ede.*

KELTA PÉNZVERŐ ÉS ÖNTŐ MŰHELY SZALACSKÁN.*

Szalacskai hegy magaslatán, a barbár kelta pénzverő és öntőműhely területén, évről-évre az őszi és tavaszi földmunkálatok alkalmával, érdekes leletek kerülnek felszínre. A legújabb kelta leleteket a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége szerezte meg az államosítás alatt levő sümegi múzeum részére, hol már a szalacskai románizált kelta telep összes számottevő lelete egyesítve van.

A barbár kelta pénzverő műhely szomszédságában került eló az itt bemu-

* V. ö. Arch. Ért. 1908. 137—148.

tatandó érdekes lelet, mely a pénzverőműhely kiegészítő részét képező öntő- és kovácsműhely tartozéka lehetett. Mert részben a műhelyben készült eszközöket, másrészt kések és egyéb vaseszközök csiszolására, köszörülésére szolgáló, kőszerszámokat tartalmazott.

A lelet, mely 2 méternyi mélység különböző rétegeiből került elő, 47 darab érdekes vaskori emléket adott.

A lelet állt egy nagyméretű kallantyús-bronzüstből, üsttartólánczból, becses nagy vastőrön kívül, 6 darab nagy kelta késből, borotva-alakú sodrott nyelű késből. Ipari czélt szolgáló, félkör alakra hajlított kaparó késből és 11 darab különböző alakú, legtöbbnyire átfurt csiszoló eszközből.

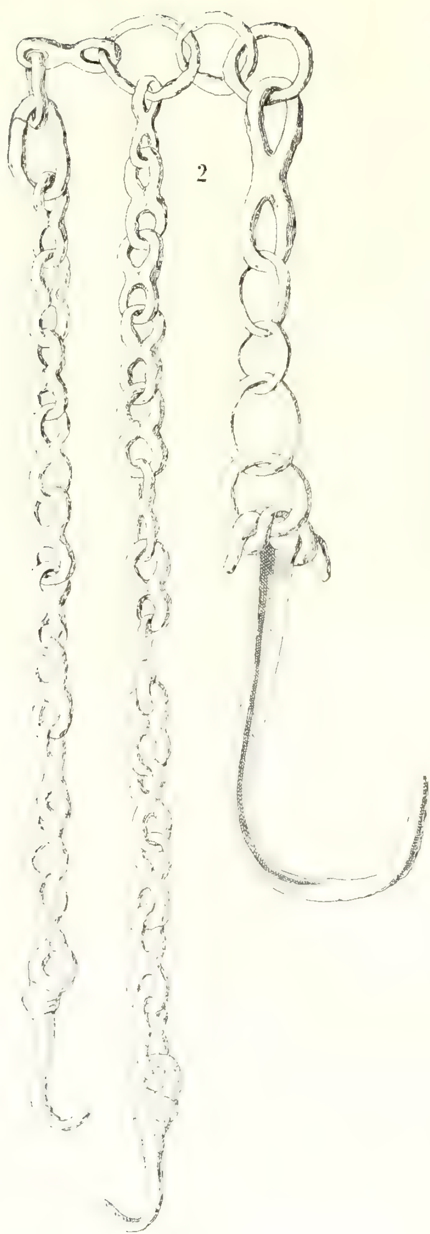


1. BRONZÜST SZALACSKÁRÓL. 1/6 n.

A felsőbb rétegből került elő 5 darab kisebb-nagyobb nyélnyujtványos vaskés, és 2 nyílhegy, melyek már a római hódoltság korának emlékei közé sorozandók. A barbár-kelta műhelyhez tartozott az ugyanott lelt 18 darab külömbféle agancs, szarv, és agyar, melyek ipari feldolgozás czéljából gyüjtettek össze, a konyhahulladék halmokból. Erre vall az a körülmény, hogy egy másik agancs és szarv kidolgozásra előkészítve volt.

A kelta lelet legbecsesebb darabja kétségtelenül a felszínre került nagy bronzüst (1. ábra). A szélességben hektós boroshordó nagyságát meghaladó bronzüst egy darab lemezzé trébelt bronztömbből készült. Igy ipari szempontból is értékes alkotás. A felhajtott peremű bronzüst közepe felé fokozatosan szélesedik, míg a fenékrész felé széles peremet alkotva kisebbedik.

A bronzüstöt, mint annak alakja mutatja, eredetileg földbe vájt tűzhelyen alkalmazták és csak később helyezték rá a perem mélyedésébe illő vaskarikát,



2. ÜSTTARTÓ LÁNCZ. cca 1/5 n.

melynek szemben álló füleiben nyert elhelyezést a bronzüstöt tartó vaskallantyú. Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy eredetileg a kallantyúhoz alkotott vaslánczon függő bronzüst kallantyutartó karikája bronzlemez alá van foglalva, míg a szalacskai bronzüstnél csak kívülről van ráhelyezve. Összehasonlítást tehetünk hazánkban lelt nagyobb méretű füles vagy kallantyús bronz cziszták-kal, sehol sem találkozunk az üstperem hornyolatában kívülről elhelyezett kallantyút tartó vaskarikával. Hanem a vaskallantyút vagy füleket tartó karikák rendesen aklaszeggel vannak a bronzüst oldalához erősítve. Ilyenek a hasonló nagy méretű sümegújhegyi bronz cziszták[1] és a kurdi kallantyús vödrök.[2] Sajátságos azonban, hogy ez már a második nagy bronzüst Szalacskáról, hol kívülről elhelyezett vaskarika pótolja az aklaszeggel ráerősített kallantyu-füleket. Ezen újításra azon tapasztalat vezethette a vaskor kolomparosát, hogy az aklaszeggel ráerősített fülek, különösen a nagyméretű bronzüstöknél, használat közben kiszakadtak, míg a peremen kívül elhelyezett vaskarika nagyobb hordképességgel bír.

Teljesen hasonló, de felényi űrtartalmú bronzüstöt 1906 őszén szintén Szalacskán leltem,[3] melynek teljesen ép a vaskallantyúja is, míg ezen üstnek kallantyúja töredékeiben került elő.

Az itt bemutatott bronzüst űrtartalma meghaladja az 50—60 litert. Szájnyilásának átmérője 46 cm. Magassága 30 cm. Öblös domborulata 50 cm., fenékrésze pedig 35 cm. átmérővel bír. Súlya 5500 gramm.

Hogy e bronzüst lánczon csüngő üstként is használtatott, bizonyítéka az ugyanitt lelt, ezen üstnek teljesen megfelelő üsttartó-láncz (2-ik ábra). Az üsttartó-láncz három tagból áll. Két oldalláncziból és a függőlegesen álló üsttartó-lánczból. Az oldallánczok mindegyike 13—13 nyolczas alakú lánczszemből van alkotva, mely mindkét felől lyukra hajlított kapocsban végződik.

[1] Arch. Közl.: XXII. köt. 22. old. VIII. tábla.
[2] Wosinszky: Tolna vármegye története II. k. CXXII. tábla
[3] Arch. Ért.: Új folyam. XXVI. k. 5 szám 427-ik oldal.

A két oldalláczot a függélyes horogláncz felső nagykarikája tartja össze. Igy a három láncz egy lánczot képez. Az oldallánczok egyikének nyolczas alakú lánczszeme használat közben eltörhetett és a lánczszemektől elütő karikával van pótolva. A horogláncz közepén hosszú nyolczas alakú lánczszem van, mely felül három, alul négy egymásba akasztott vaskarikával nyer kiegészítést. A függélyes láncz végére nagy horog van ráerősítve, melyre ráakasztották a bronzüst vaskallantyúját. A nagy horog töve kétfelé van hasítva és jobbra balra kapocsalakra visszahajlítva. E kapcsokba akasztott ívalakú lánczszem tartja össze a horgot a horoglánczczal.

Az üsttartó-láncz alkotása használati módját is megmagyarázza. A láncz oldalszárainak kapcsait oly magasan akasztották be az üsttartó keresztfák karikáiba, hogy a horog legalább egy méternyi magasságban csüngött a föld szine felett, hogy így a kallantyús üst alatt a tűzre rakott hasábfáknak megfelelő hely jutott. A két oldalláncz egész hossza 120 cm. A horogláncz hossza horoggal 53 cm.

Súlya: 1300 gramm.

Teljesen hasonló kelta üsttartó lánczot csak egy példányt ismerek hazai leleteink között, mely Munkács vidékén került felszínre és a Lehóczky-féle gyüjteményben van elhelyezve.

A szalacskai lelet másik becses és korra legrégibb darabja a hallstatti ízlésű vastőr (3-ik ábra), mely e területen egy mélyebb rétegből került felszínre. A vastőr legrégibb vaskori emlékeink közé sorozandó, mely élhajlásaiban utánozza a kifejlett bronzkor kard pengéjét, sőt még nyélnyujtványán sem hiányzik a bronzkardok nyélnyujtványának kiszögelése. A nagyméretű vastőrön első tekintetre szembeötlik annak aránytalanul széles volta, holott a hallstatti hasonló alakú és hajlású kardok keskenyebbek a bronzkardoknál, honnan alakjukat vették. Hasonló szélespengéjű tőrök és ugy mint a hallstatti vaskardok is, ritkaságszámba mennek hazai leleteink között. Teljesen hasonló tőrt egyet sem, hasonló élhajlású bronzfogantélyos vaskard is csak egy példányt ismerek hazánkban, évekkel ezelőtt Somlyón ástam ki egy lovaskurgánból.* Hasonló tőr több példányban került elő a hallstatti temető sírmellékletei között,** melyek legnagyobb része díszes bronzfogantélylyal volt ellátva és egy-két példánya díszes bronzhüvelylyel együtt került felszínre. A 39 cm. hosszuságú vastőr közepén felül 7 cm.-nyire kiszélesedik, közepén alul fokozatosan keskenyül 6 cm. szélességre, míg tövében kisarkallik 8 m. szélességre. A tőrpengét középen végigfutó keskeny borda két részre osztja. A tőr 2 cm. széles, 8 cm. hosszú lapos nyélnyújtványának közepén, a bronzburkolat megerősítésére szolgáló lyuk látható, és a nyélburkolat nagyobb tartalékára szolgál, a keresztlyuk irányában, kétfelül való kiszögelése a nyélnyujtványnak. A tőr súlya 355 gramm. A lelet öt darab, nagyobb vaskése két csoportra osztandó. Egy példány van a vasfogantélyos késből és 4 példány a lyukkal ellátott vasfogantélyú ugynevezett csüngő késből, mely a kelta harczos fegyverzetének kiegészítő része volt

* Arch. Közl. XXII. köt. 63. old. XXIV. tábla.
** Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. VI. tábla

olyképen, hogy az övére akasztotta. A kelta vaskés-sorozat legszebb példánya a gombosnyelű, szélespengéjü nagy kés (4-ik ábra), mely egy tagból, nagy kézi ügyességgel van kikovácsolva. A késpenge ívhajlása, utánzata a bronzkor végső szakában használt hajlított pengéjű bronzkéseknek, melynek Sümegvidékén lelt néhány példányát jelen közleményem kapcsán mutatom be. E vaskés pengéjének hegye le van törve. A hegyes pengéjű kés tövéig ívalakú metszésben 5 cm.-nyire kiszélesedik. A gömbölyű fibula ívalakra görbülő fogantélyának közepét kisebb gömbalak díszíti. Szintén gömbalakban végződik a befelé hajló vasfogantély is. A kés egész hossza 23 cm. Súlya 300 gramm. Hasonló kések gyakoriak hazai kelta leleteink között. Ismerünk ilyeneket a Szalacska szomszédságában levő tolnamegyei leletekből is.[1] A kések második csoportjához azokat soroztam, melyek hasonlóképen egytagból kovácsolt fogantélylyal bírnak ugyan, de nyelük karikában végződik és csüngőkések gyanánt szerepeltek.

Ezek legnagyobb, legépebb példánya az 5-ik ábrán bemutatott vaskés, mely az előbbinél keskenyebb csúcsba futó hosszú pengével, karikában végződő lapos vasfogantélylyal bír. Egész hossza 34 cm. Pengéjének szélessége tövében 4 cm. Súlya 180 gramm. Nagyságban legközelebb jár e kés a 6-ik ábrához, mely azonban ívalakú pengével, de az előbbihez hasonló lapos vasfogantélylyal van ellátva, mely szintén karikában végződött, azonban a fogantély alsófele hiányzik. Hossza 29 cm. Kiszélesedő pengéje 4 cm. széles. Súlya 150 gramm.

Rövidebb pengével, de hosszabb és befelé görbülő vasfogantélyú csüngő kés a 7-ik ábrán bemutatott vaskés. Az ívalakban hajló kés pengéjét erősen megmarta a rozsda, de teljesen ép a karikában végződő lapos fogantélya. Hossza 24 cm. Súlya 120 gramm.

A csüngő kések utolsó példánya 8-ik ábra szokatlan alak, azon eltérésénél fogva, hogy lapos, egytagból kovácsolt és karikában végződő fogantélya kifelé hajlik, nem mint a többi kelta késeknél a kés éle felé. A késpengének csak fele része van meg, így hossza 22 cm. Penge szélessége 4 cm. Súlya 110 gramm.

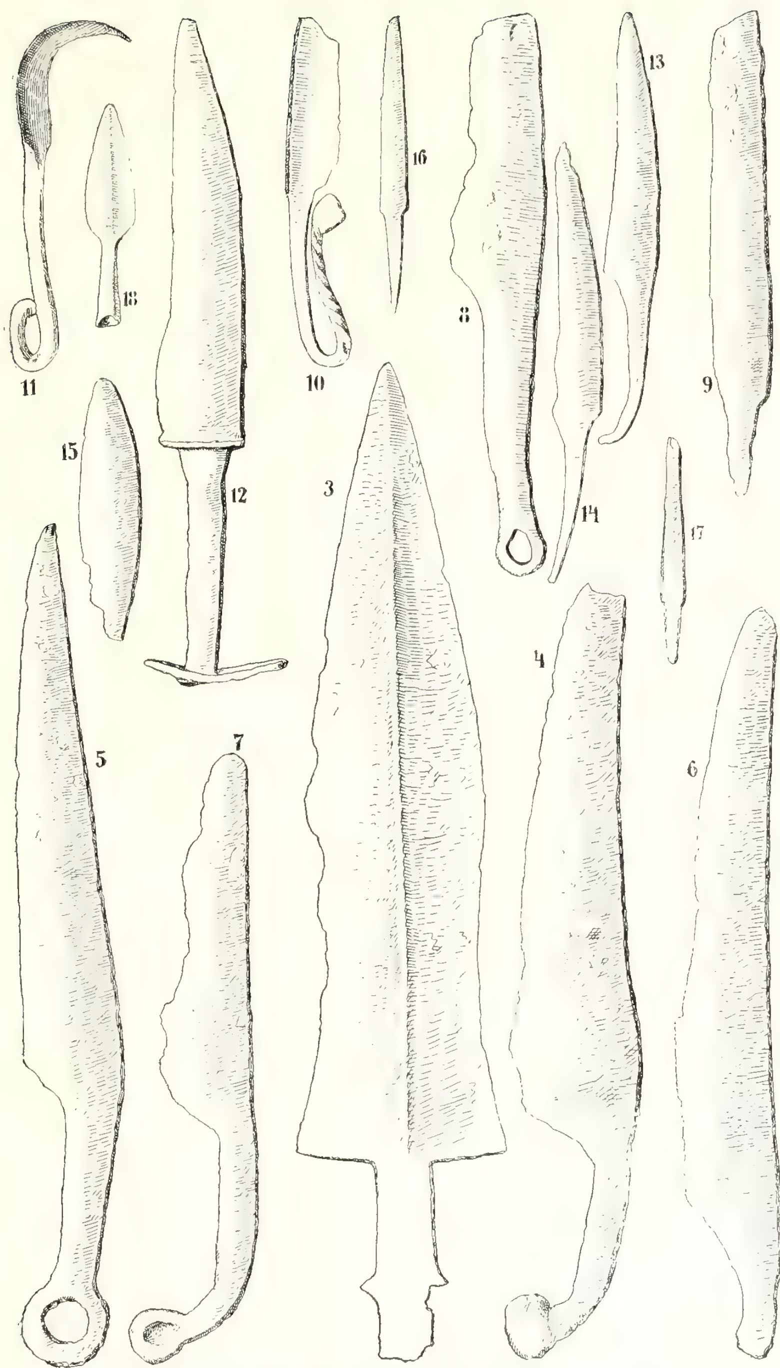
A csüngő vaskések gyakori jelenségei a kelta őstelepeknek. Ismerek hasonlókat a velem-szt.-vidi, somlyói, csabrendeki kelta telepekről,[2] úgy a szalacskai régibb leletekből is.[3]

A kelta vaskések csonka példánya a 9-ik ábra. A lapos késpenge közepén van elhelyezve a hegyes nyélnyujtvány, mely fa vagy csont nyélburkolattal lehetett ellátva. A csonka kés hossza: 19 cm. Súlya 70 gramm.

A vaskori kések érdekes alakja a 10. ábra, mely a mai borotvához hasonló pengével, 5 pengéje felé felhajlított sodrott vasfogantélylyal bír, melynek vége köralakú lapban végződik. Nem lehetetlen, hogy a finom vékony pengéjű kés a borotva czéljait szolgálta az ősembernél. Hossza 14 cm. Pengéjének szélessége 2 cm. Súlya 40 gramm.

A szalacskai kelta pénzverő- és öntőműhely szerszámaihoz sorozandó a 11-ik ábrán bemutatott kétélű hegyes kaparó kés, mely oliánder-levél alakú,

[1] Wosinszky: Tolna vármegye története. II. köt. CXXVII. tábla.
[2] Darnay: Sümeg és Vid. őskora: Arch. Közl. XXII. köt. 42. old. 8-ik ábra.
[3] Arch. Ért. Ú. f. XXVI. k. 5. szám 423. old. 44-ik ábra.



4–18. VASSZERSZÁMOK ÉS FEGYVEREK SZALACSKÁRÓL 1/2 n.

körben hajlított hegyes pengével, karikában végződő egytagból kovácsolt gömbölyű vasnyéllel bír. A kaparó kés, fatárgyak mélyedéseinek kivájásához, úgy puhább anyagból készült öntőminták kidolgozására alkalmas eszköz. Hossza 17 cm. Pengéje töve felé 2 cm. széles. Súlya 65 gramm.

E területen a felsőbb rétegből, szórványosan 5 darabból álló késsorozat került elő. A nyélnyujtványos kések, korban folytatását képezik a vasfogantélyos péseknek, így már a római emlékek közé sorozandók. Hasonló kések minden romanizált kelta telepen nagyobb számban fordulnak elő. Leltem hasonló alakú késeket Somlyón, Csabrendeken.* A római késsorozat legnagyobbika (12-ik ábra) csúcsban futó pengével, lapos nyélnyujtványa végén védvassal van ellátva. Hogy a késnek egykor finomabb kidolgozású csontnyél burkolata volt, azt mutatja a késpenge tövének hornyolata, mely a csontnyél védelmére szolgált. A kés hossza 16 cm. Pengéjének szélessége 3½ cm. Súlya 110 gramm.

Két ívalakú pengéjű kés egymáshoz közel hasonló (13-ik, 14-ik ábra). A csúcsban futó késpengék töve felé fokozatosan szélesbednek. A kés lapos nyélnyujtványa ki van hegyezve, mi arról tanuskodik, hogy nem csontburkolatba, hanem fanyélbe volt beerősítve. A késpengék hossza 17½ cm. Szélessége 2 cm. Súlya egyenkint 35 gramm.

A nyélnyujtványa le van törve a negyedik késnek (15-ik ábra), mely levélalakú ívben hajló pengével bír. Penge hossza 10½ cm. Szélessége 2½ cm. Súlya 25 gramm.

A késsorozat legkisebb és legfinomabb kidolgozásu példánya a 16. ábra. A csúcsba futó egyenes pengéjű kés hegyes nyélnyujtvánnyal van ellátva. Hossza 12 cm. Szélessége 1 cm. Súlya 10 gramm.

Ugyancsak a felsőbb rétegből került elő két vasnyilcsúcs. A 17. ábra nyélnyujtványos, kihegyesített négyszögű rúdból készült nyílhegy jellegzetes typusa a római nyílhegyeknek, melyhez hasonló több példány Ó-Szőnyből került a sümegi múzeumba. Hossza 9 cm. Súlya 25 gramm. A másik lándzsaalakú köpüs nyílhegy (18-ik ábra) a bronz nyílcsúcsok ismert alakját mutatja. Bronzból készült hasonló, de kisebb nyílcsúcsok gyakoriak a vaskori és római leletek között, míg teljesen hasonló, vasból való, az Árpádházi királyok korában volt használatban leginkább. A nyílcsúcs hossza: 8½ cm. Súlya 15 gramm.

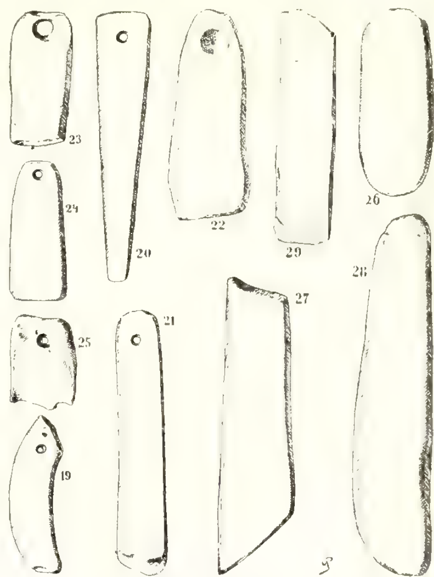
A barbár kelta öntő- és kovácsoló műhely kiegészítő részét képezte a 11 darabból álló csiszolókő sorozat. A csiszoló köveket két csoportra osztom. Hét példánynyal vannak képviselve, az övre akasztható lyukkal ellátott csiszoló kövek. (19-től 25-ik ábra.) A lyukkal ellátott csiszoló kövek négy példánya, durva szemcsés, így a kés élének kinagyolására, három példány finom szemcsés pedig a kés-él durvaságának eltávolítására szolgált. A finom szemcsés csiszoló kövek, legérdekesebb példánya a vérvörös szinü, vadkanagyart utánzó ívalakú csiszoló kő, mely végén átlyukasztva van (19-ik ábra). Hossza: 6 cm. Szélessége 1½ cm.

Szép példány a 20-ik ábra, melynek hegye négyszögalakú csúcsban fut össze, míg átlyukasztott vége lapított. Hossza 11 cm. Szélessége 2 cm. A 21-ik

* Arch. Közl.: XXII köt. 42. old., 9., 10., 11. ábra.

ábra finom szemcsés kőből készült ugyan, de kevésbé gondos kivitelü és használat folytán erősen meg van kopva. Hossza 10 cm. Szélessége $1^1/_2$ cm. A másik négy, átlyukasztott csiszolókő (22—25-ik ábra) durvább szemcsés, lapos alakú, egyik-másik kopott vagy hiányos példány. A legépebb hossza 8 cm. Szélessége 3 cm.

Négy példányt a második csoporthoz soroztam, melyek helyi alkalmazásra készültek, igy nélkülözik a felakasztásra alkalmas lyukfurást. Ezek a tűzhely körül használt csiszolókövek voltak, vagy a széskovács szerszámai. Közöttük finomabb szemcsés a két lapos csiszolókő 26—27-ik ábra. Durvább 28—29-ik ábra. Hosszuságuk $7^1/_2$ és 14 cm. között váltakozik.



19—29. CSISZOLÓ KÖVEK SZALACSKÁRÓL. $^1/_3$ n.

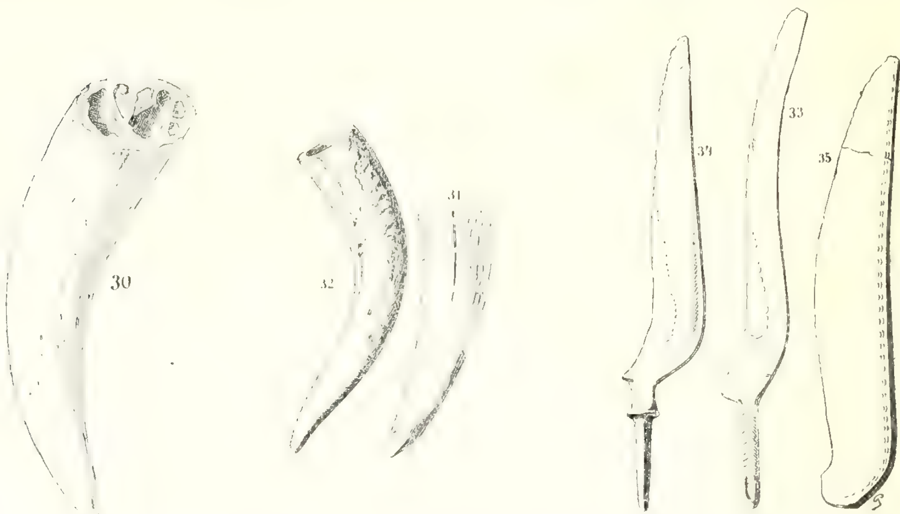
Hogy a kelta öntő- és kovácsoló műhelyben feldolgozták a konyhahulladék csontmaradványait, az nagyon természetes, mert ebből készültek a kés- és tőrfogantélyok, állatbőrök kidolgozására szolgáló csonteszközök, csonttűk, árak stb. Az ujabb szalacskai kutatások révén előkerült a műhelybe kidolgozásra összehordott nagyobb csonthalmaz: szarvas- és őzagancsok, tulok, kecske és egyéb állatszarvak vadkan-agyarak szép sorozata. A szarvak és agancsok egynémelyike ipari czélokra elő is volt készítve. Ilyen egy tulokszarv csontjából elvágott 27 cm. hosszú részlet, mely tülöknek lett előkészítve (30-ik ábra).

Kés vagy tőrnyélnek készült két szarvasagancs részlete, melynek egyike 31-ik ábra, éles vasfürészszel el van vágva, a másik 32-ik ábra belseje ki van furva. A két agancsrészlet 10—13 cm. hosszú.

A bemutatott érdekes szalacskai kelta késsorozat kapcsán, összehasonlítás végett három Sümeg vidékén lelt bronzkést is ismertetek, mely kés-typusok mintául szolgáltak a vaskorszak változatos késsorozatához. A három kés egyike 33-ik ábra, a mult hetekben került elő Ukkon, mely Sümegtől egy órányira, Somlyó irányában fekszik. Az érdekes hajlású kés pengéje töve felé fokozatosan szélesedik. A kés lapján, részint ponczczal bevert pontozott, részint bekarczolt diszítés látható, hasonlóan a késpenge háta is diszítve van. A késpengének gömbölyű nyélnyujtványa egykor díszes bronzfogantély tokjába volt beszorítva. A kés hossza 20 cm. Pengéjének szélessége $1^1/_2$ cm. Sulya 50 gramm. Alakra közeljár e késhez Sümegtől nyugatra fekvő Prága község határában lelt bronzkés (34-ik ábra). A kés az előbbihez hasonló hajlásu csúcsban futó pengével bír, nyélnyujtványa négyszögletes. Pengéje nélkülözi a diszítést. Hossza 19 cm. Szélessége 2 cm. Súlya 55 gramm. A harmadik, mely tapolczai kelta telepen került felszinre (35-ik ábra). A kés hajlása az előbbiekhez hasonló,

de szélesebb pengével bír, melynek szegélyén kétsorosan bemélyített félholdalakú vésések láthatók. A késpenge nyélnyujtványa hiányzik. Hossza 18 cm. Szélessége 3 cm. Súlya 65 gramm.

E kések ritkább jelenségek hazai őskori leleteinkben, és nagyobb számban csakis a svájczi czölöpviskók romjaiból ismerjük e kés-typust, [1] honnan a «Pfahlbaumesser» elnevezést is nyerte. Jólehet teljesen hasonló kést ismerünk a hallstatti sírleletekből is [2] mégsem sorozhatjuk e késeket a szorosan vett régibb vaskori emlékekhez, hanem a bronzkor végső szakából erednek, mely



30. TÜLÖK $^1/_5$ n. SZALACSKÁRÓL. — 31—32. SZARVASAGANCS RÉSZLETEI SZALACSKÁRÓL. $^1/_3$ n. — 33—35. BRONZKÉSEK SÜMEG VIDÉKÉRŐL. $^1/_3$ n.

mintegy előlépcsőjét képezte a hallstatti ízlésnek. A magyar földön lelt legszebb czölöpkést (Pfahlbaumesser) 1903-ban Somlyón leltem,[3] mely gyönyörűen ékített pengével, félholdalakban végződő díszes bronznyélburkolattal van ellátva. Az itt bemutatott bronzkések mind szórványosan kerültek felszínre.

Sümeg, 1909. február. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

ŐSTELEP A BALATON PARTJÁN.

A Balatonpart legnagyobb városa Keszthely, a tó fölött emelkedő szelid magaslaton fekszik; a város alatt egy kisebb dombhullámot látunk, mely lenyúlik a Balaton szélére, a hol mintegy négy méter magas csúcsban végződött. A Balaton partján figyelmemet mindig lekötötte ez az érdekes kis földnyúlvány. Sejtettem, hogy felülete valamikor lakott hely lehetett. Hisz közel

[1] Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen 272. lap után.
[2] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XIX. t. 8. ábra.
[3] Arch. Ért.: Új f. XXIV. k. 1. szám 71. oldal.

volt a Balatonhoz, arról mesés panoráma nyílik. Az ember onnan körös-körül beláthatja az egész vidéket. A természet a csúcs végében kényelmes lejáratot, lejtőt készített, a melyen az ember lesétálhatott a földnyúlvány lábát csókolgató Balatonhoz, hogy itt halászhasson és állatait itathassa.

A természet valóságos paradicsomi lakóhelyet jelölt ott ki. Lehetetlen tehát, hogy ezt az ősember észre ne vette és meg ne becsülte volna.



1. A keszthelyi Apátdomb őstelepének földalatti lakásai. (Fölvette Sági János 1906-ban.)



2. U. o. Két üreg képe; az üregekben embercsontváz és régiségek s a szarvasagancs táján is őskori tárgyak feküdtek. (Sági János fölvétele.)

Találgatásaimnak jó segítsége jött. Keszthely város elhatározta, hogy a fürdőtelepet fejleszti, a Balatonpart sétányát meghosszabbítja, a nádast feltölti s e végett a közel lévő, említett földnyúlványt lehordatja. Bizonyos voltam abban, hogy e nagy földmunka közben érdekes fölfedezésekre jutok. A munkások a földnyúlványt derékban metszették át, s így föl- és lefelé hordták el nagyrészét. Már kezdetben megfigyeltem, hogy a pontusi sárga agyag-falba, a humusréteg alá, fekete foltok nyúlnak le, a melyek nagyságra és alakra változnak. A munkásoknak meghagytam, hogy ha a fekete földbe a lenyúló gödrökhöz érnek, ezek tartalmát kutassák át és a bent talált cserép-darabokat, csontokat, régiségeket becsüljék meg. Eleinte csak cserép-darab került elő

igen nagy mennyiségben. Később azonban nagy gödrök jelentkeztek, és rájöttem, hogy földalatti, betemetett lakásokkal van dolgunk. Az átmetszésre 180 méter hosszú agyagfal állt jobbról és balról is előttünk. A gödrök, egymástól különböző távolságban, a falak egész hosszúságában rajzolódtak. Már ekkor láttam, hogy itt nagy őstelep van. Az volt a meggyőződésem, hogy a telep rajzait érdemes lesz a régészeti tudomány s a Keszthelyen működő Balatoni Múzeum-Egyesület javára megkészíteni. Elhatároztam, hogy felveszem az egész telep alaprajzát és a gödrök keresztmetszeteit. A földhordás rendszeressége föladatomat nagyon megkönnyítette, s rajzaimnak pontosságot és megbízhatóságot igért. A munkások ugyanis a dombot akként hordták le, hogy a megmaradt rész fala mindig szabályos vonalban, függőleges sima lappal állt előttünk. Kérésemre a munkavezető mindig pontosan két, majd három méter széles szeletet hordatott el.

Már most a fal elé minden tiz méter távolságra czöveket vertünk le s ezeket megszámoztuk. Így mindig leolvashattam, hogy az egyes gödrök, a kezdő ponttól s egymástól milyen távolságra vannak, azután centiméter-papirosra pontosan lerajzolhattam a gödrök keresztmetszetét. A gödröket betöltő földet gondosan kiástuk. A legtöbb gödör keresztmetszete szabályos négyszöget mutat, a gödrök jó részének azonban a rendestől szeszélyesen eltérő alakjai és méretei voltak. A gödörnek alaprajzát, azaz helyesebben: nyílásuk felső körvonalait, szintén könnyen és megbízhatóan rajzolhattam. Először is egy papirlapon beosztottam a 180 méter hosszúságot, azután a lehordandó terület felszinét két-két méter távolságra.

Mikor a munkások az elhordandó két méter széles szeletről a humust letakarították, a sárga agyagban mindig jól láthattuk, hogy hol kezdődik egy-egy új gödör. A gödrök alaprajzát is megkaptuk egy-két deciméter külömbséggel egész pontosan.

A földnyúlványt egy időben hordták föl és lefelé is; így naponként 30—40 gödör is bukkant elő.

A föld elhordása egy évig tartott. Így tehát nagy munka volt a telep térképezése, mert, rendes elfoglaltságom mellett, már reggel 5 órától 8-ig, délben két óráig és délután 5-től 7-ig, napról-napra a telepen kellett lennem, minden jelentkező gödröt berajzolnom és lesnem, vajjon az egyes gödrök hány földszeleten hatolnak át, s melyiknek, hányadik negyedében végződnek.

E megfigyelésemben segítségemre volt a múzeum állandó ügyes munkása, a földhordás vezetője s az 50 munkás, a kik pontosan meghatározták, hogy hol kezdődött az a gödör, a melynek előbukkanásakor, rendes élethivatásom miatt, nem lehettem éppen jelen.

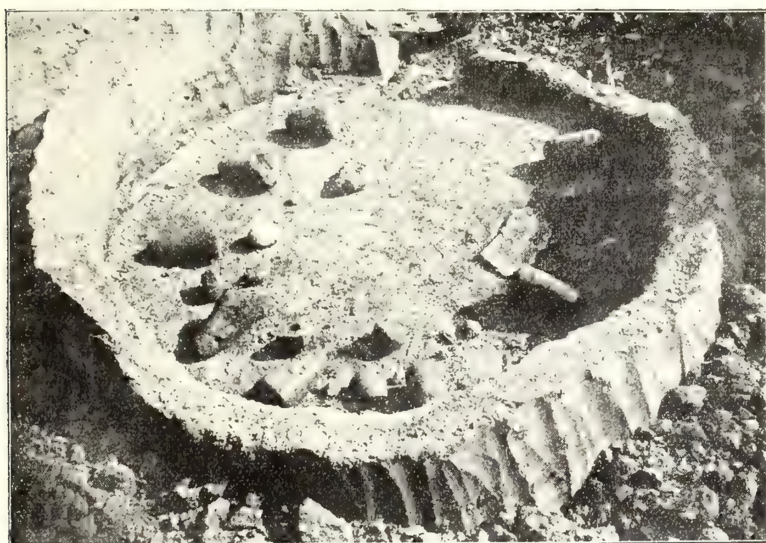
Így készült egy pontos térkép, a mely hű képe egy földalatti ős város lakásai elhelyezésének.

A térkép felvételénél segédkezni sziveskedtek Kell Dezső okl. mérnök, Ikotics Sándor és Gondi János rajzoló urak, a kik rajzaimat sokszor utánmérték. Kell Dezső úr pedig theodolittal megállapította, hogy a lakások fekvését is helyesen rajzoltam.

Az agyagfalban lenyúló, fekete hányt földbe, leginkább a gödrök alján,

hamurétegek, széndarabok, égett, vörös földdarabok voltak. Egyik-másik gödörbe különösen feltűnt, hogy az égett föld a feketében félkör alakú piros foltot okoz.

Eleinte nem tudtam megmagyarázni e jelenség okát, míg végre a munkások olyan gödörre akadtak, a melyben nagyrészt ép állapotban fenmaradt az ősember kemenczéje. E kemencze kétségtelenné teszi, hogy a gödrökben emberek laktak. A kemencze belső falában, hosszú teknős mélyedések voltak, a melyeket a vessző nyomott be. Az ősember a mostani tyúkborítóhoz hasonló vesszőfonást készített. Betapasztotta sárral. Alája tüzet rakott. A vessző elégett, s a sár megkeményült. Mikor az ősnép a lakásból kivonúlt, s a göd-



3. U. o. Égető kemencze maradványa, be volt boltozva, a benne látható tárgyak így feküdtek benne, a föld rájuk volt szakadva. (A felvételt felülről a partról készítette Sági János.)

röket betemették, a föld agyonnyomta a kemenczéket. Így keletkeztek a vörös foltok. Ilyen vesszőlenyomatos, égett földet több gödörben is találtunk, a mi bizonyítéka annak, hogy a kemencze a földalatti lakásnak tipikus alkotórésze volt.

Nem volt minden lakásban kemencze. Ilyen lakásokban csak nyáron tartózkodhatott az ősember, avagy télen is megelégedett a jól befödött gödör természetes, földalatti hőmérsékletével.

A térképen az egyes gödrökbe rajzolt kis kör jelzi, hogy hol sikerült a kemencze létezését megállapítanunk.

Ha a térképet jól megfigyeljük, azt látjuk, hogy a legtöbb nagyobb gödör mellett egy kisebb, 0·5—1 méter szélességű gödör is van. Ezek a kisebb gödrök főzőhelyek voltak. Az ősember ugyanis nem főzhetett a lakásban, vagy legalább is nem akart bennfüstölni az, a kinek nem volt kemenczéje.

Nyáron meg egyáltalán nem lett volna értelme annak, hogy a lakásban tüzeljenek. E kisebb gödrök rendeltetését kétségtelenné teszi az, hogy bennök hamuréteg, elégett famaradvány és egész edény is volt.

A lakásoknak nem volt semmi különös szerkezete. A legtöbbnek nyilása szabályos négyszög. A földbe egy-két méter mélyen hatoltak le, függélyes falakkal. Az alsó terület tehát éppen akkora volt, mint a felső nyílás.

Az ősember a lakás vízszintes fenekén aludt. A kemencze mindig a sarokban volt, sőt sok helyen, a lakás fenekénél lejebb eső mélyedésben árasztotta melegét. Érdekes volt megfigyelni, hogy a lakások nyílása 2—18 méterig váltakozik. Volt olyan gödör is, a melyben egy embernél több alig feküdhetett.

Viszont érdekes a megfigyelésre a telep középpontja táján lévő két nagy lakás, a melyek egyikének hossza 18, másiké pedig 16 méter.

A lakások előtt előszoba-félék látszanak, a melyekből szűk folyosók vezetnek a főépületbe. A nyugatra eső lakásnak két ilyen bejárója van. A lakások 1 méterre mélyültek a földbe. Az egyik lakásnak azonban a közepe táján, a másiknak pedig a szélén, tojásdad alakú, 5 azaz 4 méteres mélyedések voltak, a melyek talán fekvőhelyekül szolgáltak. A nyugatsó lakás mélyedéséből lejtős kijárat vezetett és egy szűk folyosó vezetett a tűzhelyhez. A másik lakásba három tűzhelyet találunk. A lakások tűzhelyei tehát nem a szabadban, hanem a rendkívüli nagy tető alatt voltak, lehet, hogy elrekesztett külön helyiségben. A nyugatsó lakás jobb felől levő bejárója végében, a lakás belterületén kis kör helyén 1 méter átméretű kútszerű mélyedés volt, a melyet csak 5 méterig követhettünk. Tovább nem mehettünk le, mert útjában lettünk volna a földmunkálatoknak.

A telepnek másik részén is volt két nagy lakás, a melynek a többitől eltérő szerkezete volt.

Bizonyos vagyok abban, hogy a nagy őstelepnek, csekély kivétellel, minden tárgyát megmentettük, s hogy a talált tárgyak tökéletesen visszatükrözik az ősember szerszámait, háztartási eszközeit és életmódját.

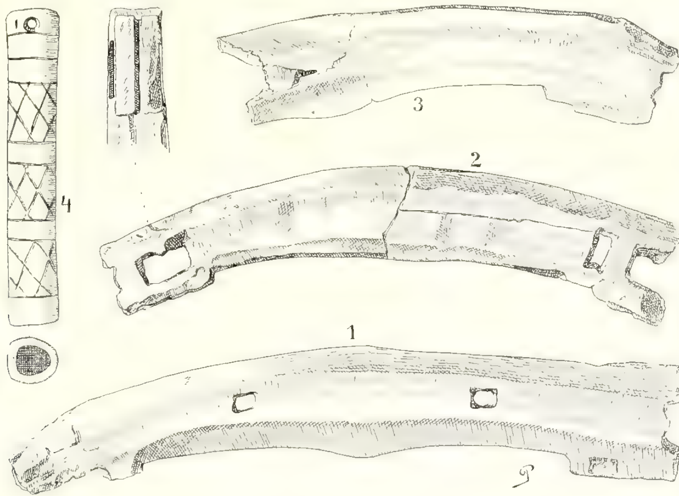
A tárgyakat a gödrök különböző részeiben találtuk, a mi arra mutat, hogy a tárgyakat a teleprői elvonuló nép otthagyta vagy előbb a szemétre dobta. Mikor azután a területet a későbbi ember elegyengette: a földdel együtt a tárgyak is a gödrökbe kerültek. Kétségtelen tehát, hogy a tárgyak annak a népnek voltak a tulajdonai, a mely a gödröket ásta s azokban lakott.

Összesen 1119 drb., leltározásra érdemes tárgyat találtunk, a melyeket a Balatoni Múzeum leltárába vettünk föl. A két zsákra való diszített cserépnek, a fél zsákra való tűzkönek, kidolgozatlan csontoknak leltári számot nem adtam.

Aránylag sok egész szarvas-agancs és ezeknek ága került elő. Meglátszik rajtok az emberi munka nyoma, a mint az agancsról az ágat lemetszették, avagy az ágat zsinórfélével átfürészelni akarták. Az állatok csontjaiból parányi és nagy árakat, vésőket készítettek. Érdekes egy finom, átfúrt csonttárgy.

Az agancság csúcsát még jobban kihegyezte. Alul befurta, vagy csapot csinált rá, hogy mint nyílhegyet a vesszőn megerősíthesse.

A szarvasagancsot a rózsa fölött mintegy arasztnyira bemetszette s átfúrta, a fúratba nyelet tett, s így használta az elég súlyos csontot buzogánynak, baltának. A telep népe mesterien tudta a csontot keresztülfúrni. Több ilyen fúrt csontot találtunk. Sok állatfogat, vadkan-agyart leltünk. Ezeket



4. Csontrégiségek az apátdombi őstelepről. 1/2 n.

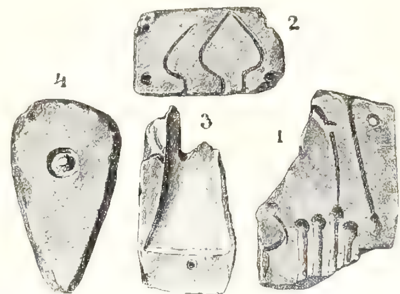
ékszerül használták, mert egyik-másik átfúrt. Igen szép tárgy a 4. ábra 4. sz. alatti csövecske, a mely egyedüli díszített csonttárgya a telepnek.

Egyik nagy gödör mellett teljes lócsontvázat találtunk. E mellett voltak a 4. ábra 1—3. sz. alatti csontpatkóhoz hasonló tárgyak töredékei.

Megfigyelésre méltó egy lábszárcsont, a mely egyik végén egészen keresztül, a másik végén pedig az egyik oldalon harántosan van fúrva. Egy hasonló kisebb csont csak az egyik végén van átfúrva. Oldalán három rovás van, mintha csak a csontra róttak volna.

A csonttárgyak száma 450 drb.

Őslakóink idejében még virult a kőkorszak, mert sok kovát, tűzkövet találtunk, a melyek között felismerünk 1—2 nyílhegyet és késpenge-töredéket. Magkő csupán egy kisebb darab került elő, a melyből nyílhegyeknek való darabokat pattintgattak. A kőeszközöket különböző kövekből készítették. Van ezek között olyan, a melyet távolabb vidék terem, de viszont a közeli Badacsony bazaltját is földolgozták. Kőszerszám 90 drb. került elő.



5. Öntőminták (1—3) és csiszolt kőkalapács az apátdombi őstelepről. 1/3 n.

Érdekes egy abbahagyott fúratú kőbalta, egy ép kőbalta, a melynek oldalait már lecsiszolták, csupán a foka maradt kidolgozatlanul.

A fúrás közben eltörött kőbalta és az utóbb említett, azt a tanulságot

elevenítik föl, hogy a kőeszközöket előbb fúrták át és csak azután csiszolták készre. Volt egy kis átfúrt kőékszer.

A Balatonparton levő Révfülöp község vidékén termő vörös homokkövön csiszolták a kőszerszámokat. Találtunk még kisebb-nagyobb, különböző szinű kőgolyókat is. Messzebb vidékekről, folyókban lelhető vízmosások köveket is hoztak, a melyekből könnyebben csiszolhattak eszközöket, mert a víz e köveket már bizonyos mértékben megformálta. Aránylag sok bronztűt találtunk. Alig volt nagyobb gödör, a melyben nem lett volna egy-egy tű, vagy ilyennek töredéke. Összesen 85 drb. tű került elő, a melyekből egy sorozatot bemutatunk.

Egyéb bronztárgy csupán 20 drb volt. Ezekből nyolczat bemutatunk.

Bronzedényeknek kisebb töredékeit két gödörben találtuk.

Vastárgy 21 drb. került napfényre. Ha a vaskorszak virágzóbb idejében élt volna a telep, bizonyára aránylag is több vastárgyat találunk. A vaskés typikus eszköze lehetett az ősnépnek, abból két darabot találtunk két gödör fenekén. Fel kell tételeznünk, hogy e tárgyak együtt éltek a csont-, kő- és bronzeszközökkel. Volt még két szigony, vas olló, két sarló, két vas nyílhegy és több vaskés.

Összesen 105 drb. ép cserépedényt és nagyobb töredéket találtunk. Többször találtuk merítő-edényecskék kisebb-nagyobb töredékeit. Gyermekjáték-edényke is otthonos volt. Több szürőedény-töredékét is leltük.

Orsógomb igen változatos alakban és diszítésben 94 fordul elő. Alig volt lakás, a melyben 1—2 orsógomb nem lett volna.

Agyagkúp és gula 24 drb. volt a telepen. A kúpok az egyik lakásban az összerokkant kemencze közelében feküdtek. A legkisebb gula csak 6 cm. magas. Laposra metszett felső végén ilyen rajz van :

Ezenkívül még csak egy kisebb gúla került elő 7·5 cm. nagyságban. A többiek már nagyobbak voltak. A legnagyobb kúp 22 cm. magas. Alapköreinek átmérője 11 cm. A kúpok és gulák felső részén át vannak fúrva.

Érdekes volt az ilyen agyagkúpokat égető kemencze fölfedezése. A munkások a kemenczét a képen látható módon dolgozták ki, mire odaértem. Úgy beszélték el, hogy a kemencze teteje be volt szakadva, melynek törmelékét gondosan kiszedték. A kúpok és az orsógomb elhelyezését a kép hűen tünteti föl.

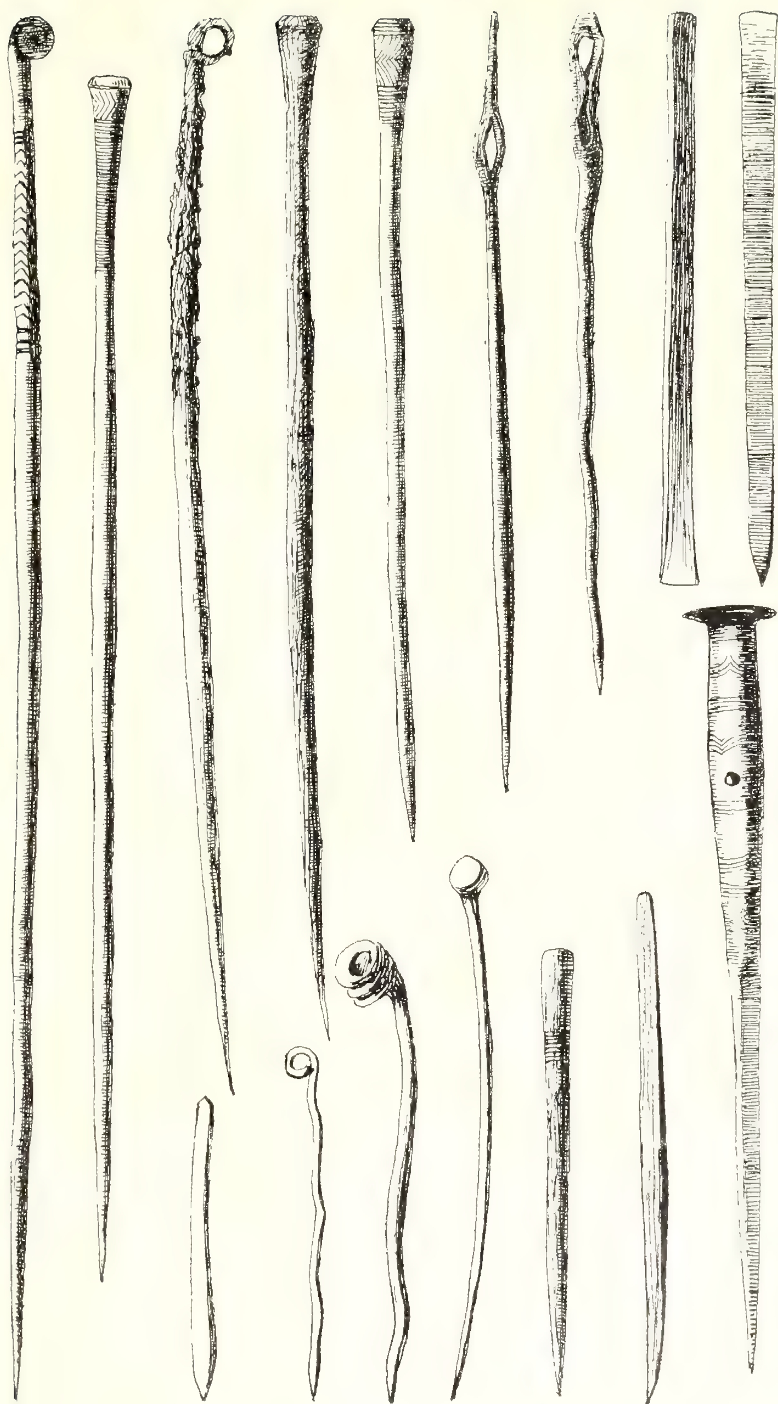
Egy hasonló nagyságú összerokkant üres kemenczét a legnagyobb lakások mellett is találtunk.

A talált tárgyak közül különösen megemlítésre érdemes két drb. lábfejet, czipőt ábrázoló edényke. Az egyik sima, a másikon redős bütyökdísz van. Az utóbbinak orra lyukas.

Képünk lábszár- vagy csizmaalakú edényt tüntet föl, a melynek orrán lyuk van.

Négy agyagkanál közül az egyik teljesen ép, finom idomú példány.

Figyelemreméltó különösen egy öntő-minta töredéke bronzvéső számára, melyet zsírkőből (Steatit) faragtak. Egy másik lakásban kidolgozatlan zsírkőlapot találtunk. Találtunk minta-töredéket bronztűk készítésére, egy öntőmintából vegyes kampókat öntöttek.



6. Bronztűk az apátdombi őstelepről term. n.

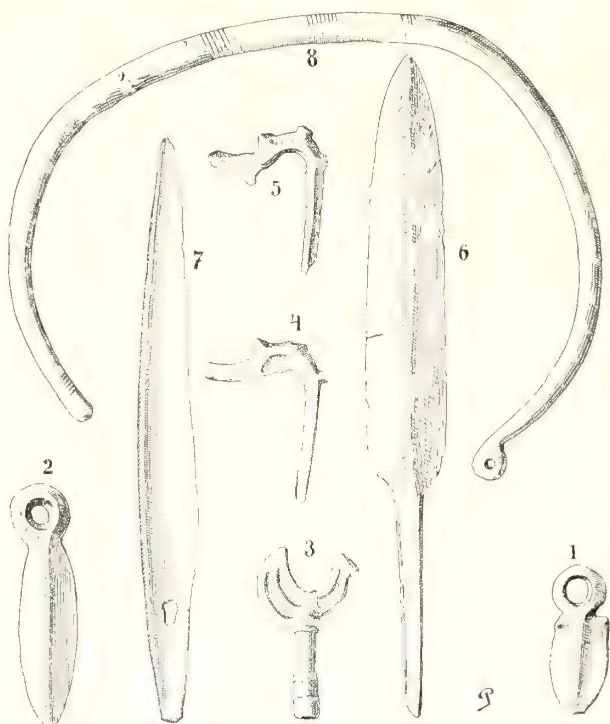
Égetett agyagból készült bélyegző díszítő mustra préselésére szolgált.

Agyagszobrocska álló embert mutat.

Más kis agyag-szobrocska darabja emberi törzshöz hasonlít. A közepén függőlegesen át van fúrva.

A telepen sok békateknőt találtunk. Az ősnép a kagylót itt is ette. Egy átfúrt kagylóhéj igazolja, hogy ebből ékszert is készítettek.

Az egyik gödörben arasztnyi vastagon volt az ép halpikkely, melyben egy vashorog volt.



7. Bronzrégiségek az apátdombi őstelepről. $^1/_2$ n.

A Balatoni Múzeumba szállított régiségek leltárát a szerint szerkesztettük, hogy kitünjék, vajjon az egyes lakásoknak mik voltak a leletei.

Néhány gödörnek említjük itt a tartalmát. 1. sz. gödör: Bazaltbuzogány fele. 2. sz.: Kőgolyó, több tűzkő-szilánkkal. 3. sz.: Két orsó-korong. 4. sz.: Ökölnagyságú 2 drb. égetett agyaggolyó és zöldszinű kővéső. 5. sz.: Kétfülü csésze, gömbölyű fenékkel, apró edény. 6. sz. Átlyukasztott szarvasagancs és agyagkúp. 7. sz.: Disznót ábrázoló mécses és átfúrt agancs. 8. sz.: Átfúrt szarvasagancs-hegy, vashorog, vas-sarló töredéke, sok halpikkely. 9. sz.: Átfúrt csont, bronztű. 10. sz.: Kőbalta és 1 drb. hosszú vaskés. 11. sz.: Agyagkúp töredéke, fél kőgolyó, bronztű, kemencze sározás. 12. sz.: Zsírkőből készült öntőminta, egy lapos zsírkődarab, 4 orsógomb, két átfúrt kőbalta töredéke, kővéső, 4 őzagancs-hegy, bronztű, sok szarvasagancs-darab. 13. sz.: Csontár,

vaskés, agancsdarabok. 14. sz.: Bronz-sodrony, orsógomb, őzagancs. 15. sz.: 2 bronztű, vaskés, sok cserép. 16. sz.: 2 agyagkúp, 5 csontár, vas-sarló, bronz nyakgyűrű, 2 orsógomb, kővéső, kemencze-sározás. 17. sz.: Füles bronzedény darabjai. 18. sz.: Átfúrt szarvas-agancs, 17 drb. csontár, 2 agyagkúp, 2 orsógomb, 2 csontvéső, zöld kővéső, kis bronztárgy, apró edények, tűzkövek, vaslándzsa, állati koponya, sok csont és cserép. 19. sz.: Agyagkúp, kis edény, diszített csontcsövecske, bronztű, vaskés, átfúrt szarvasagancs-ág, csontár, kezdetleges fúrattal, vörös kőgolyó, sok tűzkő.

Láthatjuk, hogy kő-, csont-, bronz- és vaseszköz, agyagkúp, orsógomb és edény vegyesen volt az egyes gödrökben, tehát a tárgyak egykorszakban együtt éltek.

Az őstelepnek megállapított szélessége 400 méter a dombon.

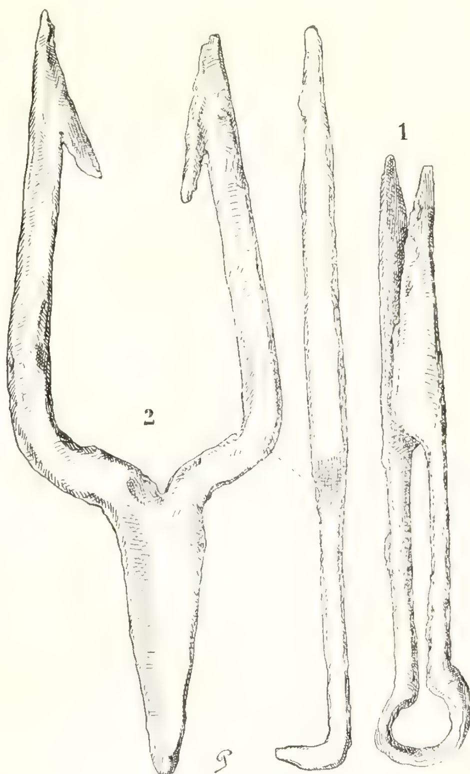
Nem hiszem, hogy a lakások lenn, a réten is folytatódnának.

A fölásott terület mintegy 7500 □-öl. Rajta lakásul alkalmas 268 gödröt számlálhatunk. Lakásnak olyan gödröt tekintek, a melyik legalább 1·7—2 méter hosszú.

Kétségen felül áll, hogy a föl nem ásott területet is olyan arányban lakták, ez 3750 □-öl, tehát arányos számítással ezen mintegy 134 gödörnek kellett lenni.

A Balatontól távolabb eső részeken ritkábban voltak a lakások.

Ámbár az is igaz, hogy a kórháznál csak egy kisebb pinczét ástak, s az egyéb épületek alapfalai részére keskeny árkok kellettek. Lehet, hogy ezekbe véletlenül nem kerültek gödrök, míg odébb sűrűbben vannak. A kórházon felül van a temető. A sírásók előadása szerint, itt is, a szűzföldbe lehatoló gödrök vannak, a melyekben edénytöredékeket, sőt egy ép edényt is találtak. A temető fölött van a Lipp-féle ásatásokból ismert murvás-gödör, a melyben a város murva-szükségletének elhordásakor, különböző korok régiségeit találták.



8. Vasolló (1.) és vasszigony (2.) az apátdombi őstelepről. ½ n.

A «murvás-gödör»-ben, a mely sekélyesen, jóformán vízszintesre lehordott nagy terület, most is több földalatti lakás látszik. Az idősebb munkások elbeszélése szerint, a murva fejtéskor, szanaszét akadtak ilyen lakásokra.

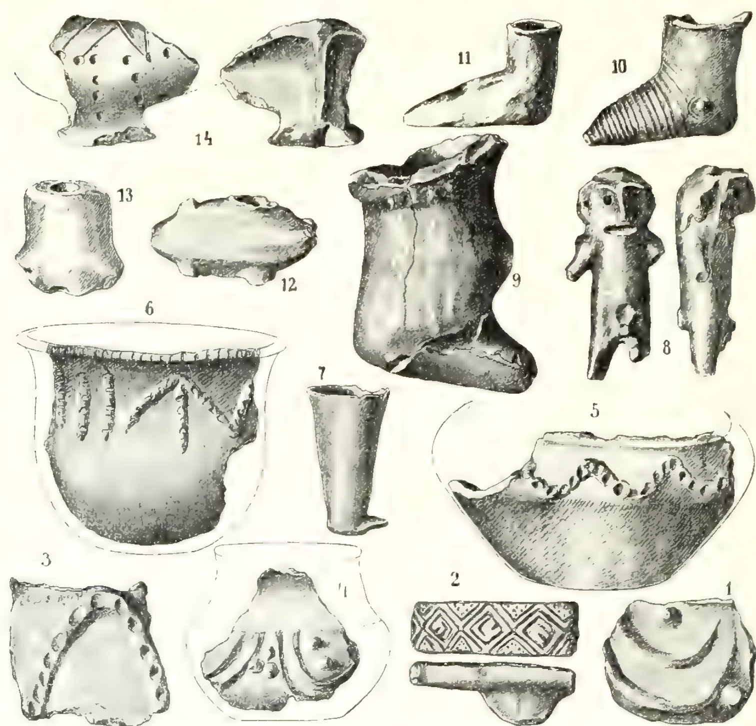
Mindez igazolja, hogy a másfél kilométer hosszúságban huzódó dombhullám egységes őstelep volt.

Miként képzeljük az őstelep házait?

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a gödrök befedéséhez nem verhettek a földbe mélyen vastag gerendákat, ezeknek helye a gödrök keresztmetszete mellett, a falon csak egyetlen egy helyen rajzolódott ki. Az ősváros képét az analógia segélyével képzelem el.

A kisebb lakások lehettek olyanok, mint a mostani czigány-putrik. A nagyobb lakások fölé azonban erőteljes gerendázat, az állandóbb telepre szilárdabb tetőszerkezet kellett. A balatonmenti, partbavájt pinczék teteje most is közvetlen a föld felett van.

Ezeket a pinczéket — és minden jégvermet — nád föd, a mit bőven terem a Balaton.



9. Cseréprégiségek az Apátdombról. 1/3 n

Az őslakások hosszában dél-észak irányban feküsznek ; délről voltak a bejárók. Így az északi szél nem hatolhatott a lakásba. E mellett pedig az őslakó a Balatonra nézhetett, a melynek hullámzó, nevető szépséges vize bizonyára az ő lelkét is megbűvölte. A balatonparti nép lakása most is déltől északnak, hosszában épül.

Azt képzelem, hogy az őslakások a mostani jégvermek és primitiv pinczék alakjaihoz hasonlítottak, s hogy az ősvárosnak olyan képe lehetett, mintha a Balatonparton lévő jégvermek és pinczék százait látnók magunk előtt, sürün egymás mellett.

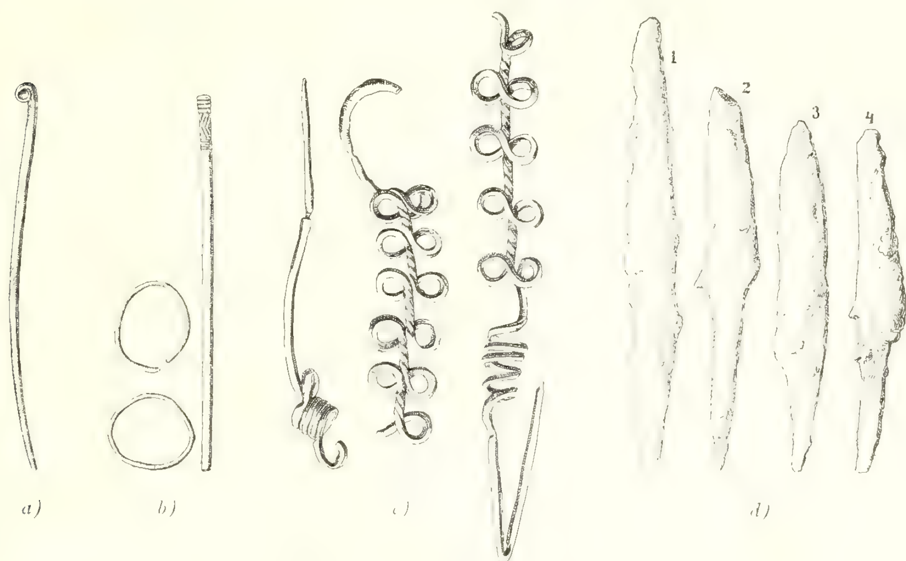
Kaposvár mellett most hordanak le egy dombot, az «Izsák-hegy»-et, a melynek falában a mienkéihez hasonló gödröket láttam.

Minket azonban jobban érdekelhet az, hogy a keszthelyi öböl partján lévő fenéki római telep, a somogyi parton lévő balatonberényi népvándorláskori temető és a zalai parton lévő balatonhídvégi telep ásásakor, a keszthelyi őstelep tárgyaihoz hasonló tárgyak kerültek elő. Az ott dolgozott munkások most már jól emlékeznek, hogy a szűzföldbe, azokon a helyeken is gödrök — szintén lakások — hatoltak le.

Tihanyban az Óvár nevű domb lehordásakor lelt tárgyak is a mi leleteinkre emlékeztetnek.

A telep délkeleti sarkában, s itt-ott fölebb is, 52 sírt találtunk, a melyekben a csontvázak téli napkeletnek feküdtek.

A sírok leletekben nagyon szegények voltak. Egy sem volt kifalazva vagy kővel lefedve. A hullákat egyszerüen a földbe temették.



10. Sírleletek az Apátdomb környékéről.

A sírokba későbbi nép temetkezhetett. Ezt abból gondolom, hogy két sír egy földalatti lakásba volt ásva. Egy másik ilyen lakásban szintén két, s a harmadikban egy sír volt. Valószinű tehát, hogy mikor a gödrök lakói eltávoztak s mások a gödröket betemették, csak ezután lépett föl a sírok népe. Különben sem valószinű, hogy a telep lakói a sürü lakások közé s éppen a Balatonhoz legközelebb eső, tehát legértékesebb helyen temetkeztek volna.

Az egyes sírok leletei ezek voltak:

1. Bronz-karperecz. (A csontváz fél karja a hát alatt volt.) 2. Függő. (Halántékkarika (?!) 3. Két drb. bronz-karperecz. 1 drb. ezüst-függő. A karika egyik vége hegyes, a másik tompa. 4. Tekercses fibula (10. ábra *c)*. 5. Ugyanaz. 6—9. 1—1 drb. vaskés (10. ábra *d)*. Az egyik sírban a kés mellett lófogak voltak. 10. Bronzgyűrű. A fél kéz a szeméremrészen volt. 11. Bronz-karperecz és halántékkarika. A jobb alkar felhajtva, a balkar a szemérem-testen. 12. Bronz halántékkarika. 13. Bronz karperecz 13 cm. széles lemezből. A két

vége fölhajtva. 14. Bronztű furkós véggel. 2 drb. függő bronzból (10. ábra *b)*. 15. Bronztű. A feje kis karikába hajtva (10. ábra *a)*. 16. Egy sima és sodrott bronzkarperecz. Egy drb. bronzgyűrű, melynek külseje nyolczszegletű. Egy drb. sima gyűrű. Mindkettő a gyűrűs ujjakról. Egy drb. pityke a szájról. Egy drb. ezüst halántékkarika. Az egyik vége felhajtva. Egy drb. bronz halántékkarika. 17. Két drb. bronzgyűrű. 18. Egy drb. halántékkarika-töredék. 19. Bronz-karika.

Keszthely, 1908 deczember. *Sági János*,
a Balaton-Múzeum osztályvezetője.

A MÁSODIK NEMZETKÖZI ARCHÆOLOGIAI CONGRESSUS CAIRÓBAN.

Mikor négy évvel ezelőtt Athenében megalapították a classikai archæologusok nemzetközi gyülekezetét és Maspero a khedivei kormány megbízásából a congressust Egyptomba hívta meg, az Athenében egybegyűlt szakemberek lelkesedéssel fogadták a meghívást. A classikus művészet tanulmányozói szükségét látták, hogy az utóbbi évtizedekben váratlanul föltárult hellen őskor fonalát a Nilus völgye ős műveltsége felé kövessék és egyúttal a hellenistikus világ egyik fontos góczpontjával megismerkedjenek, a philologusok érdeklődése is tetemesen fokozódott az egyiptomi föld iránt, a mióta ott oly bámulatos sokaságban kerültek elő a becsesebbnél becsesebb papirusok, az őskeresztény és byzanczi kort kutató tudósok Egyptomot, mint az ősi kereszténység egyik legfontosabb vidékét nagyrabecsülték, a congressusban mindegyik szakcsoport vágygyal és reménynyel tekintett Egyptom felé, mindegyiknek kinálkozott ott tér tanulmányra. Másrészt a modern Egyptom fölvilágosodott fejedelme súlyt vetett arra, hogy az országában évtizedek óta elért óriási haladást bemutassa a művelt világkör minden tájáról várható vendégeinek; azért rajta volt, hogy kormányok és tudós testületek, hivatalos képviselők küldésével tiszteljék meg székvárosában.

Az egyptomi kormány igyekezetének meg volt a kellő sikere, bár az egyptomi éghajlathoz képest késői időpontra, április elejére hívta vendégeit. Mintegy ötszáz külföldi tag felelt meg a meghívásnak,* ezek közt több mint félszáz intézet, társulat és kormány volt képviselve. Jóformán a legtöbb művelt nemzet vett részt, sok volt a német és franczia, legkevesebb az olasz, Ausztria négy egyetemét nyolcz tanár képviselte, Magyarország két egyetemének három tanárán kívül az országos Szépművészeti Múzeumnak és a Philologiai Társulatnak volt egy-egy kiküldöttje.

A gyülekezet hivatalos székhelyéül Cairo, az ország fővárosa volt megnevezve és ott április 8-ikára tűzték ki a congressus megnyitását. Az ország legfontosabb kikötővárosának Alexandriának is akartak a congressusban szere-

* Mint a m. kir. kormány kiküldöttje, továbbá a budapesti m. kir. tudományegyetem, a M. Tud. Akadémia és a N. Múzeum képviseletében vehettem részt a congressusban.

pet juttatni, azért az április 6-ikán és 7-ikén érkezett vendégeket e napokon ünnepélyesen fogadta az alexandriai helyhatóság és díszgyűlést rendezett számukra, melyben a város feje dr. Schiess pasa, a congressus főrendezője Maspero és mások üdvözlő beszédeket mondtak. E két napon leginkább a régi Alexandria multjával foglalkozó kutatók tartottak előadásokat. Duchesne az alexandriai és környékbeli őskereszténységről értekezett. Legkimagaslóbb volt dr. Schreiber Tivadar terjedelmes előadása az alexandriai művészet szerepléséről a hellenistikus korban. Thiersch a világhírü alexandriai Pharos helyreállítási kísérletéről értekezett, melyről az imént díszes kiadványt tett közzé. A. I. Reinach az egyiptomi seregben szolgáló galatákról szólt és Perdrizet a Dionysos és Sabazios tiszteletéről értekezett IV. Ptolemæus Philopator korában.

A kik ezúttal néhány napot töltöttek Alexandriában meggyőződhettek róla, hogy az irgalmatlan pusztítások daczára, melyeket az ókorban oly jeles város az őskeresztény kor óta a keresztényektől, a mohamedánok részéről és a XIX. század mohó telekűzéreitől szenvedett, maradtak Alexandriában régi emlékek és nagyon érdemes velük foglalkozni. Több helyütt akadtak a kutatók ókori katakombákra, hol az ősegyptomi üregek módjára folyosók és előcsarnokok áldozó termekhez és sírkápolnákhoz vezetnek. A legjelentékenyebb katakomba a «cseréphalom» alatti (Kom-es-shukafa), melynek helyiségei három emeletben egymás alatt terjednek. Gazdag római család számára készültek, mely nyilván az egyptomi vallás legkésőbbi, classikus elemekkel telített hitében élt és temetkezett. Ez a keveredés épúgy az isteni alakokban, mint a sajátszerű módon egybeillesztett egyptomi és antik művészeti stylusban érvényesült. Legutóbb dr. Schreiber Tivadar, Sieglin gazdag német tőkés költségén, évekig tartó ásatásokat végzett az ókori Alexandria maradékaiban. Kutatásairól három kötetes kiadvány indult meg. Első kötete már megjelent, a congressus tagjai mutatványul néhány díszes képet kaptak belőle.

A régi város keleti részén a tenger közelében elterülő Satby nevű részen néhány év óta nagy sikerrel ásatott föl dr. Breccia a Ptolemæusok korából való temetőt. Az ott lelt díszes urnákat fémből készült aranyos koszorúkkal a nyakukon és a híres tanagrai alakokat megközelítő csinos figurális terracottákat már ott láthattuk a görög-római múzeumban, mely az autonom nagyváros egyik méltó büszkesége. Szerény kezdeteiből gazdag gyűjteménynyé nőtte ki magát, mely 22 nagy, világos és díszes helyiségben sejtelmet nyújt arról, hogy milyen lehetett e dúsgazdag kikötőváros ízlése az ő virágzó korában, mikor görög származású fejedelmek jogara alatt volt és utóbb, mikor a római uralom idejében a hellenistikus ízlés bevonult a Pharaok országába és Serapis isten a két világot egyesítette. Bryaxis híres szobra a Serapeummal együtt elveszett, az egykori nagy szentély romjai csak arról tesznek tanuságot, hogy az őskereszténység rombolási hajlama époly sikerrel járt, mint a századok után Omár vezetése alatt betörő mohamedán seregé ; Serapis emlékét még sem ölhették meg, sem a keresztények, sem az arabok, számos márványszobor és nem kevesebb terracotta az elexandriai múzeumban minden lépten-nyomon szemünk elé hozza az egykor ott uralkodó istenséget, mely a görög Zeus alexandriai mása gyanánt csöndes méltóságában trónol. Számos oszlopfej és egyéb díszes építé-

szeti részlet némi fogalmat ad az elpusztult antik épületek pompájáról. Az ó-egyptomi művészetet gyérebben képviselik szobrok, sírládák és egyéb régiségek; annál tanulságosabb, a mit az őskereszténység emlékeiből gyűjtöttek egybe. Ez a múzeum még nincs húsz éves, mégis fényes tanuságot tesz arról, hogy mire képes egy-egy lelkes apostol erélye és kitartása, fennen hirdeti alapítója, Botti dicsőségét, kinek dr. Breccia személyében derék fiatal utódja támadt. Mikor e két szaktárs nevét kiemeljük, dr. Schiess pasa nagy érdemeiről sem szabad megfeledkeznünk. Mint a községi képviselet élén álló alkormányzó teljes erővel istápolja és gyámolítja folyton ez intézetet és az archæologiai kutatásokat, melyekből az intézet évről-évre gyarapodik. Elismerésre méltó, hogy az alexandriai, leginkább anyagiak után járó mostani lakosság körében másfél évtized óta régészeti társulat is fönnállhat. A társulat büszkeséggel nyújthatta át ezúttal a congressusnak XI. évkönyvét.*

*

Hogyha azt állították, hogy a cairói congressus megnyitásának szinpadias jellege volt, akkor ez a jellemzés annál találóbb, mert tényleg az operaházban folyt le április 10-ikén, nagyszombat délelőttjén. A congressus néhány száz férfi tagja a szinpadon ült, a nézőtéren a hölgyek helyezkedtek el, a páholyok pedig a sok tarbusos beytől és pasától tarkállott. A szinpadhoz legközelebb eső baloldali páholyt a szinpaddal összekötötték és minisztereitől kísérve a kitűzött órában megjelent az alkirály, sétapálczával kezében és fölolvasta rövid beszédjét franczia nyelven. Meghallgatta még Cavvadiast, a ki az athénei állandó bizottság nevében üdvözölte a congressust — azután ismét eltávozott. Következett a római ősök utódai nevében Breccia olasz szónoklata, Crusius tanár német üdvözlete az összes többi nemzet nevében és Babelon franczia szónoklata az összes akadémiák részéről. Babelon rövid, de találó beszédben Egyptomnak nyújtotta a pálmát a jelenkor classikai tanulmányaiban. Hogyha Mommsen joggal a föliratttan századának nevezhette az elmult XIX. századot, akkor a XX. századot megilletheti a papyrologia századának a neve. Reginald Smith, a British Museum őre, az egyetemek nevében szólt. Utolsó volt Refim pasa, a ki az egyptomiak tudós akadémiájának, az Institut d'Egypte nevében üdvözölte a jelenvoltakat franczia nyelven. Az ünnepélyes szónoklatok után következett a gyűlés hat osztályának a megalakulása, mindegyik kapott a nevesebb tudósokból a különféle nemzetekre való tekintettel két-két elnököt és ezekhez járult még három tiszteletbeli elnök nevének kihirdetése, kik közt magyar is volt.

Az osztályok üléseiket három napon át (április 12—14.) mindig a délelőtti órákban és egyszerre tartották. Két osztály ülései más, nem egészen közel eső épületben, az egyptomi egyetemben folytak, a főhelyen a Savoy hotelben csupán négy osztály székelt. A napirendet nem nyomatták ki előzetesen, bár folytonos változásokat szenvedett. Nem lehetett tehát soha biztosan áttekinteni a követendő előadások sorrendjét. Arról sem volt gondoskodás, hogy

* Dr. Schiess pasa szivességének köszöni a N. Múzeum e «Bulletin» czímű tartalmas folyóirat eddig megjelent teljes sorozatát.

mindennap a megtartott ülések jegyzőkönyvi kivonatairól értesüljünk. A cairói hirlapok, melyeknek szerkesztése különben is meglehetősen fogyatékos, csupán nagyon megbízhatlan híreket hoztak az ülésekről. A congressusi bizottság csekély anyagi javadalma és a rendelkezésre álló fiatal munkaerők túlterheltsége sok bajt okozott, hozzájárult az odavaló nyomdák lassú működése: csupa oly tényező, mely arra emlékeztetett, hogy a művelt világ szélén álltunk. Az intéző körök igérete szerint mintegy a jövő év elején veszszük majd kézhez a hivatalos jelentést. Mostani híradásom csupán saját tapasztalásaimra és nem hivatalosan szerzett közlésekre támaszkodhatik. Ha jól értesültem, a hat osztály 18 ülésén tartott előadások száma elérte a negyvenet.

Módomban volt az első osztály néhány érdekes előadását meghallgatni. Az első osztálynak «præclassikus» volt a czíme, arra való tekintettel, hogy az európai irodalomban szokásos «præhistoriai» elnevezés itt nem eléggé találó. Hallgathattam a második vagyis a classikus archæologiát képviselő osztályban tartott legtöbb értekezést és alkalmilag ellátogattam a középkori osztályba (V. oszt.). A harmadik osztály kizárólag a papyrusok tudományának volt szentelve, a negyedik a vallások történeti vonatkozásaival foglalkozott, a hatodikban az érmészeti és földrajzi kérdéseket tárgyalták.

Az *első osztály* első ülésén csupán két előadás volt napirenden. Steindorff a Chefrengúlánál rendezett ásatásról szólt, mely Sieglin költségén legutóbb ott folyt. A templomot magát Steindorff, az ismeretes lipcsei egyptologus előtte való nap a helyszínén mutatta be és magyarázta. A templom a legrégibb pyramisok egyikéhez csatlakozik, mint «halottas templom»; megmaradtak az alapjai, melyek a templom óriási méreteiről tanuskodnak. Az ásatásról még nincs tudományos monographia. Thiersch egy galileai erődről szólt, melyet nemrég Megiddóban Tel el Mutesello területén fölástak. Az egyptomi kutatók figyelmébe ajánlja, III. Tutmosis történetében szerepel, mert ő ostromolta.

A *második* ülésen való elnöklésre a franczia præchistoriai kutatók nagyérdemű nestorát Cartailhac toulousei tanárt és e sorok íróját kérték föl. Cavvadias érdekes őskori leletekről adott hírt. Az egyik ion szigetre, Kephalloniára hívta föl figyelmünket, a hol most legelőször kerültek elé Mykene-korabeli maradványok. Tizenhat barlangban negyvenöt sírra akadtak, a csontvázak többnyire guggoló és többnyire oldalt fekvő helyzetben voltak, néha hat is volt az egymásfölötti rétegekben. A rendetlenül hevérő mellékletek közt leltek mykenei ízlésű arany-, bronz- és cseréptárgyakat — vastárgy nem akadt. A barlangokhoz hosszabb folyosók vezettek, némely nyílások és folyosók igen alacsonyak, mások igen magasak, a halottak sírgödrei rendes formát mutattak. Elégetett részek maradványait nem lelték; a sírok érintetlenségénél fogva minden csekély részletét meg lehetett figyelni. Cavvadias a sírok korát a megfigyelt tényeknél fogva a XV—XI. századok közti időszakra teszi. Megtalált harmincz oly mélyedést is a környező vidéken, melyről azt véli, hogy sátoros tanyák aljai volt (fonds de capanes). Cartailhac azt a megjegyzést fűzte az érdekes előadáshoz, hogy ő a baleari szigeteken hasonló barlangsírokat kutatott föl, melyeket közzé is tett. A következő előadás Pierre Parisé volt a spanyolországi Tarragonában a mult században nagy szerepre jutott hamisítá-

sokról. A legfurcsább mű az egyptomi ízlést elég ügyetlenül utánzó sarkophag volt, melyen a «lybiai Herakles» legendája volt ábrázolva, a ki állítólag Egyptomból Iberiába jött. Ugyanazon hamisítók de los Cerrosban Isist, Osirist, kis obeliszkeket és sok más egyptomi motivumot utánzó apró régiségeket gyártottak. Fontosabb volt a British Museum képviselőjének Mr. Reg. Smithnek a közleménye. Ismeretes, hogy az «Atreus kincsesházának» a bejárása mellett két oszlop állott, mely a mult század eleje óta eltünt. Az oszlopok jelentékeny darabjait Smith legújabban Lord Sligo westporti birtokán találta meg és nem régen a szükséges kiegészítéssel a British Museumban állította föl. Az oszlopokról 1810-ben Lord Elgin levelezésében van említés ; nyilván tehát abban az időtájban vitték Angliába. Cavvadias az újból előtünt oszlopok méretei iránt tett kérdést. Ismeretes ugyanis, hogy a mykenei oszlopokról azt tartotta a tudomány, hogy azok töve fölül jelentékenyebb átmérővel bírt, mint alul. Durm az ő kézikönyvének új kiadásában és egy külön értekezésében e fölfogás valótlanságát állította. Most az eredeti oszlopok megtalálása után eldönthető e kérdés. Smith szerint a tövek lábuk irányában néhány cm-nyi szűkülést mutatnak. A helyreállítás képét ugyan kézhez vettük és azon az alsó keskenyülés föl van tüntetve, de a kép kicsi voltánál fogva mérésekre nem alkalmas, így tehát Durm állítása még mindig függőben tartja a kérdést.

Stais, az athenei múzeum igazgatója, fényképet mutatott be az ismeretes menidii sírban lelt érdekes tárgyról. Fölismerte a régóta ismert sír leletei közt egy elefántcsontból készült lyra töredékeit, melyeknek összeillesztése talapzaton álló négy húrú lyrát mutat. A húrok egyike fémből való volt, meg is maradt egy darab a bronzsodronyból és egy szögecs, melylyel odaerősítették. A talapzatot kinagyolt domborművek ékítik, melyeknek az értelmét még nem sikerült megállapítani.

A *második osztály* első ülésén Cavvadias, a görögországi ásatások főfelügyelője, az általa 1882-ben fölásott epidaurosi tholosról, arról a sajátszerű kerek épületről értekezett, mely már annyi tudományos vitára adott alkalmat. Bár voltak róla azelőtt is fölvételek, mégis csak azóta ismerjük az épületet elég alaposan, a mióta Cavvadias minden összeillő részét egybegyűjtötte és helyreállította. Az előadó a díszes épületről fölvett képeket is bemutatta. A kerek épület belső és külső oszlopsort mutat, közben fal veszi körül, díszes ajtóval és ablakokkal. A külső oszlopsor dór, a belső korinthosi ízlésű. Kupola és alatta famenyezet borította. Plinius szerint Pursias festette ki. A körülfutó folyosó környezetének megmaradtak részei, a falat felül kedves zophoros díszítette. Cavvadias nem csatlakozhatik Thierschhez, a ki a kedves épületet éneklő csarnoknak képzelte. Cavvadias szerint a szinházban folytak az éneklő kar előadásai és római időben is még ott tartották, nem is változtatták meg eredeti alaprajzát ; a drámai előadások számára külön kis szinház szolgált. Kérdeztem, hogy mire szolgált a díszes tholos ? Cavvadias fölöslegesnek tartotta a kérdést. Mégis érdekes eszmecsere keletkezett annak nyomában. Thiersch föntartja nézetét, hogy éneklő karoknak szolgált. Svoronos utalt epidaurosi pénzekre, melyeken ily kerek templomka közepén Hygiæa szobra áll. Nincs kizárva a lehetőség, hogy a kis épület templom és éneklő csarnok volt. Reisch nem

tartja a kérdést eldönthetőnek. Fölfogásom az, hogy a tholost nem építhették ok és czél nélkül. Svoronos athenei érmész előadása Asklepios ábrázolásairól szól, melyek az istent, mint gyereket mutatják. A legérdekesebb előadások egyike volt Saueré. Czíme «Az új niobidák mestere». A kopenhágai Neu-Carlsberg gyűjteményben őrzött két niobida szoborról már Furtwängler is azt vélte, hogy együvé tartozik. 1906-ban a csoportot egy niobida leánynyal lehetett kiegészíteni, melyet Sallustius kertjeinek a helyén találtak. Mind a három szobor stylusa és compositiója kétségtelenné teszi, hogy közös márványcsoportból való és hogy az a csoport a Kr. e. V. század második felében keletkezett. Legközelebbi stylistikus rokonait fölismerték az ú. n. Theseion zophorosában. Az alakoknak zömök arányai, a meztelen részek kezelése és a ránczok elrendezése jellemző sajátszerűségek. Közeli rokonságban állanak a Pergamonban lelt Athena szoborral, melynek feje meglepő hasonlatosságot mutat. Mind e szobrok a Parthenon szobrászatának hatása alatt keletkeztek. Mesterük az ő egyéniségét mégis megtartotta, rokonsága Myron ízlésével szembetűnő, de a ránczok kezelésében túlmegy rajta. Már Julius említette mintegy harmincz évvel ezelőtt a «Theseion» tárgyalásában, hogy valószínűleg Myron fia és tanítványa Lykios az ottani szoborművek mestere. Most Sauer a niobidacsoportot és a pergamoni Athenát is ennek a mesternek itéli oda. A mester Olympiában egy ismert többalakú csoportot alkotott, az Argonauták is tőle származtak és egyéb szobrokat is tulajdonított neki Pausanias. A niobidacsoportról a kútfők hallgatnak, de a stylistikus alap, melyen a szobrok méltányolása nyugszik, meglehetős valószínűséget támaszt arra nézve, hogy koruk és keletkezési körük megitélésében helyes nyomon vagyunk.

A Pyræost és Athénét összekötő hosszú falak közt az utóbbi hónapokban egy bájos alakú márványdomborművet leltek. Ennek fénynyomatát mutatta be Stais, az athenei múzeum igazgatója, néhány kísérő szóval görög nyelven. A harántos négyszögű dombormű bal végén jobbra irányultan helyezkednek el Apollo az ő háromlábán, nővére Artemis és Athena. Athena mellett a kis Ion gyerek áll és jobbját a feléje hajló férfi Xutos felé emeli, mögötte talán Hermest kell képzelni, a ki szemközt állva a következő jobbra álló Kreusához fűzi a baloldali compositiót. Kreusa nyilván az előtte álló három nymphával beszélve fölemeli balját, melynek ujjai közül külön válik a mutatóujj. A dombormű jobbik végin egy szobor képének felső felét látni, a fején lévő falkorona Artemis Lochaianak mutatja, alatta látjuk a Kephissos balra forduló alakját. Szakállas vén fején a jobbfelőli szarv látszik, ezen kívül madár teste és madár lába jellemzi. A dombormű nyilván az Ion mondának Delphiben lefolyt jelenetét adja elénk, mikor Ion származása iránt tudakozódik Xutos. Az attikai munka a Kr. e. IV. század rokon domborműveinek bájaival dicsekszik.

Az ülést Breccia olasz nyelvű értekezése fejezte be az alexandriaiak előszeretetéről a virágfűzérek iránt (ghirlandomania alessandrina). Az alexandriaiak fölötte kedvelték a virágokat és sürűn alkalmazták. A halottak fejére koszorút tesznek, a kézbe, vállra, a melléjük helyezett urna nyakára koszorút helyeznek, nemcsak természetes virágokból, de mesterséges utánzásokat is. A levelek örökzöld, myrthus, babér és egyéb. Az anyag aranyozott fém vagy terracotta.

Az alexandriai sírokból nagy számmal kerültek ki koszorús urnák. Szerző az odavaló múzeum kiadványaiban fogja közzétenni tapasztalásait.

Az első és második osztály a vetítésekkel járó előadások számára közös ülést tartott. Az ülés tetemes részét igénybe vette három orosz tudós, a ki most is úgy mint más congressusok alkalmával szülőföldje régészeti emlékeinek ismertetésére egyesült. Ezzel el szokták érni, hogy a tudományos világ az orosz kutatások iránt állandóan érdeklődik. Ezúttal Turaieff az orosz földi egyptomi leletekről értekezett. Az ország déli részén Olbiában és egyéb görög eredetű városok sírjaiban és omladékában sokszor akadtak kisebbfajta egyptomi készítmények, melyeket nyilván hol vallási, hol babonás okokból, avagy néha, mert a divat úgy hozta magával, nyakukon hordtak. Az ilyfajta leletek elterjedési területe Tsernigoff és Vladimirig nyúlt föl. Drexler már adott róluk áttekintést, most Turaieff a sorozatot tetemesen kibővítette és vetített képekben mutatta be. Stern odessai tanár érdekes módon ecsetelte Olbia és a perisani szigeten létezett görög gyarmat érintkezését Egyptommal. Az érintkezések a VII. és VI. századig nyúlnak vissza, mikor Miletos és Korinthos közvetítették a kereskedelmi kapcsolatot Naukratis és a távoli Fekete-tenger partjai között. A kereskedés tárgyai leginkább festett edények voltak abból a fajtából, melyet protokorinthikus árúnak szoktunk nevezni, üvegárúk is akadtak és Egyptomból mázas edényeket és apró mázas amuletteket is szállítottak oda abban az időben. Utóbb a perzsa háborúk korában és utánuk semmi nyoma ily kapcsolatnak. Csak a hellenistikus időszakban, mikor Alexandria világkereskedelmi központtá válik, éled föl ismét a tengerentúli kereskedés Egyptom és az orosz partok között. Egyptomból ekkor is leginkább fénymázas cseréparút hoztak és az alexandriai híres ötvösök oda is elküldték az ő világraszóló trébelt és öntött nemes fémű műveiket. Másrészt valószínű, hogy föléledt ismét a két vidékkel a kisázsiai ion kereskedés, melynek nyomait a déli partokon épúgy, mint a Fekete-tenger kikötő városaiban észlelték. A bemutatott képek között legérdekesebb volt olbiai sírban 1891-ben lelt két üvegkorsó, melynek egyike a Soltikow gyűjteménybe jutott; ezen tréfás domborművekben kigúnyolják Páris ítéletét, egy más példány ugyancsak az alexandriaiaknak torzrajzok iránti előszeretetével pygmæusokat ábrázoló domborművel van díszítve. Más esetben sárga mázú edényen zöld mázú dombormű pásztort mutat és egy bronzedényen a pásztor bárányt hord a vállán; oly jelenetek ezek, minőket máskor is kedveltek a Nagy Sándor városában székelő iparosok.

Pharmakovszky a szentpétervári régészeti bizottság előadója az Olbiában éveken át folytatott ásatásairól adott számot vetített képekkel. Megtalálta a várost északról bekerítő védőfal jelentékeny darabját. Fölásott a római időből való nagy sírboltot. Ugyancsak a római időben újra négy méter vastag fallal kerítették a várost és ellátták erős védő tornyokkal. Az utóbbi korszakok ugyan nem hagytak oly tetemes építészeti maradványokat, de a város fönnállott a X. századig és minden időszakból találtak ott régiségeket. Márványszobrok és domborművek a mindenfajta agyag és fémedények és ékszerek bemutatott képei magas fogalmat keltenek Olbia antik műveltségéről. Talán legérdekesebbek voltak egy határozatlan rendeltetésű tárgyból fönmaradt elefánt-

csont lemezek sassanida ízlésű alakokkal. Ebbeli származásukat a haj sajátszerű elrendezése után lehet megállapítani. Vannak köztük rövid nadrágú ifjak és egy fején álló akrobata gyerek; nyilván oly bűvész csapat idomai vannak itt együtt, minőket máskor is látunk keleti és byzanczi emlékeken.

Courby franczia szakember, a kinek a delosi ásatásokban része volt, bemutatta egy ott lelt bronzdombormű képét. A bájos munka a hellenistikus korból való. A jelenet központja Artemis, két fáklyával oltár mellett, előtte és mögötte egy-egy faun foglalkozik a bemutatandó áldozattal. Egyik az istennő fáklyájáról veszi a tüzet, a másik baljában korsót tart, jobbjával feje fölött az áldozati állatot a kutyát hordja valami kosárfélében.

A classikus kort megelőző időszakba vezetett Caro előadása. Caro a mykenei várban lelt fejedelmi sírok teljes tudományos közzétételével foglalkozik, a mely eddig még hiányzott. A mostani alkalomból közelebbi vizsgálat alá fogta a mykenei pompás kardokat, tőröket és baltákat. Ismeretes, hogy a fegyverek bronzpengéi és részben markolataik is az őskori fémtechnika legtökéletesebb remekművei. Az akkori ötvösök az öntés, vésés, mintázás, fémberakás, az aranynyal és ezüsttel való rajzolás, az alapot borító nielló készítés dolgában, továbbá emberi és állati alakok növények és a környezethez tartozó egyéb tárgyak ábrázolásában a képesség igen magas fokát érték el. Egyptomi fegyverek a XII. dynastia korából sok tekintetben hasonló idomot és díszítést mutatnak és a tizenhárom görögföldi remekműnek láthatjuk egyptomi rokonait a cairói múzeumban. Lehet, hogy a fegyverek idoma és a jelzett fémtechnikák hazája Egyptom volt, bár az összehasonlítás a görögföldi remekek fölényes volta mellett tanuskodik és azért Caro helyesen föltételezi, hogy a mykenei fegyverek nem behozott árúk, de Krétában, illetőleg a görög szárazföldön keletkezhettek. Ehhez a felfogáshoz lényegében B. Bissing is csatlakozott, a midőn fölszólalásában arra utalt, hogy sem a niello, sem a berakás technikája a régi birodalom emlékein nem mutatkozik. Valószínű szerinte, hogy a fémekkel való festés követi az ó birodalomban ékkövekkel való berakás ízlését.

Az utolsó értekezést a közös ülésben A. I. Reimach fiatal franczia tudós tartotta a Hagia Triada mellett lelt sarkophag festett alakjairól. Csak az imént tette közzé a krétai olasz ásatások nagyérdemű vezetőjének Halberrnek a megbízásából egy fiatal olasz szakember, Paribeni, ez érdekes emlék színes képeit az olasz accademia dei Lincei Monumenti stb. czímű kiadványában (XIX. köt.). Különféle okokból egykorúnak tartják e sírt az egyptomi fejedelmek XV. dynastiájával. Úgy a hosszoldali jelenetek, mint a két keskeny oldalon ábrázolt kocsizó alakok sok hasonlatosságot mutatnak egyptomi domborművekkel és Reinach részletes elemzésben reá utalt e rokonságokra. Végső eredménye az, hogy több okot talált arra, hogy a festményekben az ægei műveltség eredetiségét lássa, mint a mennyi ok egyptomi mintáktól való függésre utal. Tehát ebben a kérdésben is jóformán hasonló a benyomásunk, mint a mykenei fegyverek és a díszítések tekintetében: az ægei műveltség nyilván érintkezésben volt az egyptomi birodalommal a Kr. előtti második évezrednek bizonyos szakaszaiban, de ez a viszony nem nyomta el az északi népben a görögök elődeiben az eredetiséget, sőt fejlesztőleg hatott reá. A ki a krétai palotákban

föltárt ú. n. Minosi kor maradványait apróra vizsgálja, alig juthat más eredményre, mint arra a nézetre, hogy itt magasabb fejlettségű műveltséggel állunk szemben, mint a milyen volt az egykorú egyptomi kultura. Mégis alighanem túllőtt a czélon dr. Apostolides görög tudós értekezése, mely szerint az ősi egyptomi birodalom műveltsége az ægei szigetekről származott.

A második osztályban volt egyéb előadás is, mely ísmereteinket egyik-másik tekintetben előbbre vitte. G. Fougères szólt a szicziliai Selinus városának a maradványairól. Kimutatta a karthagoiak által 409-ben történt rombolást megelőző városi erődítéseket és szólt különösen az ottani fellegvár oszlopos kapuépületéről. Mikor mintegy másfél évtizeddel utóbb újra épült a város, akkor sok részben a syracusæi építészettel rokon építkezést észlelhetünk. Angelopulos a phaleroni kikötő régibb alakjáról és az ottani leletekről adott hírt. Különös érdekkel bírt az antik építészet szempontjából Chamonard közleménye a delosi ásatásoknál tett észleletről. Nem tudtuk eddig, hogy milyen volt a régi írók révén ismert «rhodosi peristylos». Delos szigetén az egyik házban talált oszlopos udvart, melyben az egyik oldal oszlopainak a sora jóval kiemelkedik a többi három folyosó oszlopain és az alacsonyabb folyosók gerendázata úgy csatlakozik a negyedik sor végső oszlopaihoz, hogy az alacsonyabb sorok oszlopfejeinek magasságában kiugró vállkövek támasztják meg a feléjük irányuló oldalsó kőgerendák végeit. Különböző magasságú oszlopsorok ily forma kapcsolata a középkorban is megmaradt és egyebek közt a kairói Sulejmanie Moseaban van reá példa.

A többi négy osztályban tartott előadásokból csak néhányat hallgathattam meg, a legtöbbről csupán hírek után értesültem. A harmadik osztály az egyptomi faluk omladékaiból kikerült ókori papyrusok szövegeivel foglalkozott. A hirdetett előadások úgy philologiai mint formai szempontokból foglalkoztak az új tudománynyal, némelyik mint Dougnet értekezése e szövegek nyomán a római kori egyptomi közigazgatásról, a főbb városokban és falusi községekben igért képet. Dr. Zucker a hamisított papyrusokkal foglalkozott.

Igen gazdagnak igérkezett a vallási osztály tervrajza. Jules Toutain az egyptomi vallás elterjedésről a római birodalom tartományaiban igért előadást és különösen a Cybele cultus átváltozásairól az alexandriai és római korban kívánt szólni. Hubert Grimme Freiburgból Asklepios és Eschnum azonosságát vitatta. Fritz Hommel a babyloni és egyptomi mythologia analógiáiról és Leto meg Apollo arab származásáról igért előadást. Hirdettek még előadásokat Sam Wide Upsalaból, A. I. Reinach, N. G. Politis és mások. Hogy vajjon meg is tartották-e az előadók az ő értekezéseiket, azt lehetetlen volt bizton megtudni, mert nem volt mód a megtartott ülések jegyzőkönyveiről értesülni, azokat majd talán félesztendő mulva fogják közzétenni.

A byzanti osztályban Ch. Diehl egyik előadását hallgathattam meg, melyben az ismeretes byzantinista nézeteit a byzanti művészet egyptomi vonatkozásairól fejtegette. Úgy véli, hogy a keresztény művészetre hatással volt az alexandriai művészet «pittoreszk» hajlama, mely szerette a virágcsokrokat és amoretteket és érvényesült a IV. századtól kezdve az egyház történeti stylusa, mely a szereplő szent alakokban az egyéni, realistikus vonásokat ked-

velte és leginkább a pompás hatású mozaikokban érvényesítette, ezt a sajátságot ugyancsak Alexandriából kapta. Az V. századtól kezdve a belföldi egyptomi traditio a hellenistikus művészetet megváltoztatta. Ez a belföldi visszahatás a művészi színvonal hátrányára volt. Az alakok drámai élete és csoportosítása helyébe lép a soros elrendezés és e hatás mutatkozik a miniatureben, látszik a szobrászatban és a kisebb faragó művészetekben fa- és elefántcsont művekben. Egyébként Syria és Egyptom sok párhuzamos tünetet mutat és azért a kettő szerinte összefoglalható syro-egyptusi művészet czímén. Az előadó ugyan idézett egyes emlékeket az ő nézeteinek támogatására, de letett arról, hogy az emlékek bemutatásával illusztrálja a megfigyeléseit és így módot nyújtson hallgatóságának, hogy saját szemével győződjék meg a fölhozott nézetek értékéről, pedig erre annál több oka lett volna az előadónak, mert előadása végén a távollevő Strzygowski felfogása ellen is próbált hangulatot kelteni.

Diehlnek egy más előadásáról csak közvetve van tudomásom. Arról a Nagy Károly-féle sírban levő elefántképű kelméről szólt, mely legutóbb Lessing monographiája által vált híressé. Az a kérdés foglalkoztatta a franczia tudóst, hogy mikorra tehető a kelme készítése. A kelme alján olvasható föliratra alapítja azt a véleményét, hogy a X. századból való. Azt is érintette, hogy csupán a XI. században került Nagy Károly sírjába III. Otto révén. Előadó nem foglalkozott azzal a fontos kérdéssel, hogy a szövet mintája honnan jutott Byzanczba és a kelmében fölhasznált díszítő motivumnak elemzését is mellőzte.

Az osztály orosz és görög tagjainak, Zvétajeff, Sp. Lambros, Ouspenszky és Politis előadásain nem lehettem jelen, úgy szintén le kellett mondanom arról, hogy a hatodik osztályban tárgyalt földrajzi és érmészeti előadásokat hallgassam. Ez az osztály az egyptomi egyetemben tartotta üléseit, ugyanott, a hol a IV. osztály is székelt; s így távolesvén a congressus központjától a többi sectio tagjaira az előadási órákban tetemes időveszteség nélkül nem volt megközelíthető. Talán lehetett volna módot találni arra, hogy valamennyi ülést egyformán fölkereshessük, de az intézők e módot nem találták meg. Az ülésekkel nyilván egyenrangú fontosságúnak vélték az üléseket követő szakszerű vezetéseket a múzeumokban, könyvtárakban és történeti jellegű épületekben. A nap délutánjait kirándulásoknak és társas összejöveteleknek tartották fönn.

Csütörtökön, április 15-én volt a záró ülés. Kevesebb pompával folyt le, mint a megnyitó ülés. Az egyptomi egyetem földszintes iskolatermében tartották; az egyetem kormányzója és az athenei Cavvadias, a Congressus alapítója elnököltek. A congressus elfogadta végleges szabályzatát és megállapodott abban, hogy Róma városának meghivására harmadik ülését 1911-ben Rómában tartja, ezután kölcsönös hálaadó szónoklatok után befejeződött. Jól mondta ezúttal Reisch tanár, a búcsúzók ünnepi szónoka, hogy hálával lehetünk azért, a mit magunkkal viszünk, mert az egyptomi emlékek páratlan benyomásokkal gazdagították lelkünket.

*

A congressus helyi bizottságának tagjai csupán a megnyitó ülésen szerepeltek, a congressus tartama alatt a bizottság nem igen adott életjelt és úgy értesültem, hogy a congressust megelőző utóbbi két esztendőben a vezető

titkárnak csupán egyszer sikerült a nagy állami méltóságok érdeklődését egy összejövetel biztosítására megnyerni. Annál nagyobb teher nehezedett az egész előkészítés ideje és a congressus tartama alatt a főtitkár, Gaston Maspero vállára. Jóformán csak az ő fáradhatlansága tette a közgyűlést lehetővé. Az Alexandriával közlekedő nemzetközi hajózási társulatokat árleszállításokra bírta, a több mint 1500 kilométernyi egyptomi vasuthálózaton 50%-nyi árelengedést nyert a congressus számára, a congressus tagjainak nemcsak a nyilvános múzeumokba, de az összes közemlékekhez szabad hozzáférést engedélyezett, sőt az ország főhelyein szállodai engedményeket is biztosított. Ő és fiatalabb szaktársai fáradhatlanok voltak a congressus tagjainak szakszerű vezetésében a kairói közemlékek és közgyűjteményekben, sőt a kongressus befejezése után Felső-Egyptomba is fiatalabb szakemberek kísértek a congressus különböző csoportjait. A congressus a mindent intéző Masperot hálával környezte és a nagygyűlés folyamata alatt Egyptom mindkét állami hatalma, az angol király és az alkirály magas kitüntetéseket juttattak az egyptologusok e nagyérdemű Nestorának.

Az alkirály érdeklődését a congressus iránt többféle módon nyilvánította. Megnyitó beszédet mondott, a következő nap az ő meghívására délutáni theát rendeztek a congressus számára a ghizei pyramisok tövében és egy alkalommal nyugat-európai luxussal fölszerelt székes palotájában délutáni theára fogadta a congressus tagjait. Ugyancsak az alkirály három nagy hajója a Cairótól mintegy 3/4 órára épült nagy vizi gáthoz (barrage) vitte a sok százra menő társaságot és ott is a remek parkká változtatott szigeten buffetet adatott vendégeinek, onnan különvonatokkal vitette őket Cairóba. Talán érdemes azt is fölemlíteni, hogy a congressus hivatalos díszlakoma nélkül folyt le.

A külföldi főconsulok közül a német, franczia és az osztrák-magyar képviselők a maguk hontársait vendégül látták. Követünk, gr. Koczibrodszky, különben is évek óta meleg érdeklődéssel állott helyt a kettős monarchia részéről megindítandó egyptomi ásatásokért és az ő pártfogásának köszönhető, hogy két ízben magánrészről Back alexandriai hazánkfia költségén történtek ásatások, melyeknek eredményeiből a Magyar Nemzeti Múzeumnak is jutott része. A nemes gróf e sikerek után legnagyobb becsvágyát helyezte abba, hogy a nemzetek tudományos versenyében Ausztria-Magyarország is foglaljon helyet. Sajnos, hogy a nemeslelkű grófot élethivatása már a legközelebbi időben másfelé szólítja és így lelkesedését az egyptologia iránt kénytelen utódjára hagyományozni. B. Oppenheim német követségi tanácsos módot nyújtott a congressus tagjainak, hogy keleti módon berendezett házában belföldi jellegű theára gyülekezzenek. Hasonlókép egyik vasárnap délután Mr. et Mme Chassinat a franczia arch. intézet terjedelmes palotájában fogadták a meghivottak nagy tömegét. Hasonló meghívásban volt részük a német hontársaknak Borchard igazgató részéről a német birodalom egyptologiai intézetében. A hivatalos angol körök a vendégszeretet semmiféle szembetünő tanuságával nem mutatták, hogy ők az igazi urak az országban, sőt az ő hivatalos képviselőjük az egész idő alatt távol volt, Syriában időzött. A magyarok Alexandriában és Cairóban köztiszteletben álló honfitársainknál kedves fogadtatásra találtak, a miről meg nem emlékezni hálátlanság volna.

*

A congressusról Masperonak az volt a véleménye, hogy Cairóban székelő cl. archæologiai gyülekezetnek nem az a főczélja, hogy az idegenből idesereglett szakemberek egymás előadásait meghallgassák, hanem bevallottan arra fektette a fősúlyt, hogy az ország emlékeit lássák. Azért már a hivatalos együttlét tartama alatt gondoskodott arról, hogy Cairóban és a főváros közelében létező maradványokat szakértő kalauzolás alatt szemlélhessük. Figyelme kiterjedt arra, hogy a cairoi múzeum tengernyi tárlataiban hozzáértők több izben körülvezessenek. Maspero maga is órák hosszáig kalauzolta vendégeit s úgy tett kiváló hazánkfia Herz bey az általa létesített arab muzeumban és az arab moseakban. Az arab minaturefestészet iránt érdeklődő társak előtt megnyilt a gazdag khedivei könyvtár, melynek tudós igazgatója, dr. Moritz nem egy tanulságos órát juttatott látogatóinak.

Maspero gondoskodása túlterjedt a congressusi napokon és a főváros határain. Ámbár az egyptomi utazó évad április közepén már végét érte volt, a nagy nemzetközi közlekedési vállalatok a Nilus 600 kilométernyi vonalán Assuánig indítottak hajókat és vasúti vonatokat és szakemberek vezetése alatt több csoportban szállították a jelenkező congressusi tagokat a régi kultura legfontosabb góczpontjaira. A kik e kirándulásokban részt vettek kedvezőbb véleménynyel voltak a cairói gyülekezet eredményéről, melyről mások azt tartották, hogy nem mérhető össze az első, athenei congressussal. A kik Felső-Egyptomot bejárhatták, felejthetetlen benyomásokat vittek magukkal és bőven voltak kárpótolva azért, hogy sem számra sem tartalomra a cairói értekezések nem érték utól az athenei gyűlés tárgyalásait.

Magam is legtöbbre becsülöm azt a nagy okulást, melyet az emlékek közvetlen szemlélete nyújtott. A szerencsés véletlennek köszönhettem, hogy még a congressus előtt kisebb kiránduló csapatnak lehettem a tagja, melyet a kitünő müncheni egyptologus, b. Bissing vezetett Felső-Egyptomba és hálával tartozom kitünő vezetőnknek azért, hogy az ő szakavatott magyarázatai fonalán mind teljesebb egészszé tömörültek egyptomi benyomásaim.

Az óbirodalom templomépítészetének napjainkig homályba borult rejtélyei részben föltárultak előttünk. Csupán az u. n. Sphinxtemplom síma falai adtak eddig sejtelmet az ősi kor vallási architecturájáról. Most előkerültek a Chefren-féle pyramishez csatlakozó nagy halottas templom alapjai, melyeket Steindorff takarított ki és az imént fejezte be nehéz munkáját az amerikaiak küldöttje, Reisner a Mikerinos templomában. Még tanulságosabb Sahure V. dynastiabeli fejedelem temploma. Borchard szerencsés keze bontotta ki. A templom az abusiri fennsík 18 m. magas partjának a szélén, a pyramis keleti oldalához épült, úgy mint a többi ó-birodalmi templom. Megmaradtak a födött kőfolyosó nyomai, a hogy a völgyből a partra emelkedett. A folyosó külső nagy négyszögudvarhoz vezet, ide gyülekezhetett az oltár körül a nép. Az udvarhoz csatlakozott a szentély. Itt állott a memphisi istenségek szobrai és képei között Sahure szobra és előttük a második oltár, nyilván a király s a papság áldozata számára. A szentély hátsó, nyugoti záró fala a pyramis falához símul és itt volt a vakajtó, melyen át a pyramisban nyugvó fejedelem szellemi képmása (ka) kiléphetett és fogadta a számára fölhalmozott áldozati ajándékokat. A szentélytől két oldalt kamarák sorá-

ban, jobbra a templom kincstárát, balra a templomi alapítványok termékeit őrizték. A templom szentélyének és külső udvarának falait borító domborművekből becses darabok maradtak meg. Borchard fölismerte a képek tárgyaiban és elhelyezésében a módszerességet, mely ezután is évezredekig a templomok képeiben érvényesült. A szentélyben a fáraó együtt van az istenekkel. A kamarákban a falak az ő gazdagságát mutatják. A külső udvarban a nép számára az ő hadi tetteit dicsőítik. A templom már teljes mivoltában mutatja a három főbb egyptomi oszlopot. A lotosfejű és papyrusfejű oszlop oly tökéletes, hogy évszázados gyakorlat művei gyanánt jelenkeznek. A harmadik, a systrumos oszlop is jelentkezik. Ezt a kutatók tapasztalása szerint csupán női istenségek templomaiban alkalmazták; itt is csupán azért használták, mert a nagy pyramistól délre egy kisebb gúlában Sahure felesége nyugodott.

Fölkerestünk Abusir közelében egy más nevezetes templomromot, melyet ugyancsak Borchard ásott ki. Nausirri fejedelem az ő pyramisa közelében a napnak építtetett templomot. Itt is födött folyosó vezetett föl a völgyből a templom előudvarához, a szentély helyén vízszintesen megcsonkított pyramis és rajta obelisk emelkedett, a nap jelvénye. Ezt imádták az udvarban összegyült hivők.

A régi Memphis éjszaki vége táján a mai Mit Rahiné falu közelében jelen lehettünk több százra menő munkással folytatott ásatásnál. Flynders Petrie Ptah isten templomának hatalmas tömbjeit szabadíttatja ki a környező hínárból, vízemelő gépek voltak e nehéz munkában segítő társai. A míg futólagos szemléletünk csupán a vízből szabálytalanul ki-kinyuló faragott nagy kőkoczkák tömkelegét látta, a fürkésző kutatónak évtizedek óta ily látványokhoz szokott szeme már a templom alaprajzát ismerte föl. Április második fele szokatlan idő ily kutatások teljesítésére; Egyptomban márczius elején túl nem igen szokás régészeti ásatásokat folytatni. Ez utunkon mégis más két helyen is, a régi Theba jobb- és balparti részén, erélyesen folytatott kitakarító munka szemlélői lehettünk: a nagy Ramesseum és a karnaki nagy templomban.

Thebaban, a közép- és új-birodalom egykori székhelyén tovább nyomozhattuk az óbirodalmi templomépítést. A Nilus mindkét partján hagyott a XI. dynastia hatalmas fejedelme III. Mentuhotep templomokat. Egyik helyütt, Deir el Bahari-ban fokozatos emelkedésű szinteken a völgyet szegélyző hegység függélyes falához épült a templom. Első udvara az alsó terrasseon, belső udvara a középfokon épült, a szentély maga belényúlt a sziklafalba. Több század mulva a XVIII. dynastiabeli hatalmas királyné Hatsepszovet (?) jóval tetemesebb méretekben és nagy pompával utánozta ezt a templomot. Ezuttal már nem halottas templomban jártunk, de a thebai Ammon isten szentélyében.

Az új thebai birodalom első fejedelmi nemzedékében I. Amenophis a sivatag szélén Kurna falutól délnyugatra építtette halottas templomát; gyér nyomok alig engedik egykori alaprajzát fölismerni. A XVIII—XX. thebai nemzedékek templomai a Nilus jobb és bal partján az óbirodalmi halottas templomok mintáját folytatják és többször óriási szertelenséggel bővítik. I. Tutmosis kezdte a karnaki templomot, melyet utódai egymást túlhaladva folytattak, a megkezdett alapokat és épületeket mindig új meg új pilonokkal,

oszlopcsarnokokkal, szentélyekkel és mellékhelyiségekkel bővítették, a míg lett belőle az az átláthatatlan épülettömeg, melynek óriási méretei mostani romlott voltukban is lesujtanak és ámulatba ejtenek. Feljebb a mai Lukszor faluban ugyanazoktól a XVIII. és XIX. nemzedékbeli fejedelmektől maradt reánk hasonló méretű, de könnyebben áttekinthető templom. A tulsó bal parton pedig a sivatag szélén, az új birodalom nagyobb és kisebb templomainak egész sora kinálkozik. I. Sethos temploma Kurna falu határában, odább délnek a II. Ramsesről elnevezett Ramesseum, majd Medinet Habu mellett III. Ramses temploma és sok egyéb rom, mind közös alaprajzot és beosztást követ.

A későbbi századokban megszünt a thebai új birodalom uralkodóinak szertelensége. A Ptolemæusok kora hagyott reánk Philæben, Komombóban, Edfuban és Denderában remek alkotásokat. Ezek a templomok nem maradtak menten a hellenistikus kor hatásaitól, mégis csudálatos épségük miatt ezekben kaptuk az egyptomi templomépítésről a legvilágosabb képet.

A régi Memphis területén, a thebai nekropolisban és Assuan táján volt módunk az egyptomi építészet azon typusaival megismerkedni, melyekkel az elhunytak hajlékairól gondoskodtak Az ó-birodalom fejedelmei és hatalmas arisztokracziája számára épültek piramisok és mastabák, — négyszögépületek ferdén hajló külső falakkal — az új birodalom a thebai hegységbe vájt földalatti folyosókba és termekbe helyezte halottjait (hypogæumok) s így tettek akkor az ő közelükbe temetkező főurak is. Fölkerestük Ptahotep, Ti, Sahu, Mezeruka és Kegemni mastabáit és a csudálatos Serapeumot, azt a földalatti óriási rejtekhelyet, a hol századokon keresztül a memphisi szentelt bikák mumiáit őrző óriási gránitsarkophagokat raktározták. Biban el Molukban leszállottunk II. Amenophis, III. Ramses, I. Seti és Haremheb fejedelmek sírjaiba és Abdel Kurnában a százszámra földerített főúri sziklasírok közül a legfontosabbakat kerestük föl, végre Assuanban a homokos hegyeken fölmásztunk az egykori Yebu (Elephantine) főurainak a nyugvóhelyeihez.

E földalatti kamarák falait borító domborművek és festmények megható közvetlenséggel tárják elénk az elhunytak életét, viselt dolgaikat, hivataloskodásukat és gazdálkodásukat, a fejedelmek hatalmát és az istenekkel való érintkezéseiket. Néha még ott van a maga helyén az elhúnyt mumiája, sokszor a szobra is ott áll még. A legkiválóbbakat mostanában már elektromos fénynyel világítják be és a mai ember jobban szemlélheti, mint maguk a régi kortársak.

*

Egyptom bejárása minden lépten-nyomon arról győzött meg, hogy emlékei gondozó, előrelátó hatóság őrizete alatt állanak. Minden valamire való sír bejáratát vasajtó zárja el, minden nagyobb templom vagy egyéb régi épület környékén őrszem ellenőrzi a látogatókat. A hol romokban oszlopok, pillérek és gerendák, falak és mennyezetek bizonytalan helyzetben lebegnek és összeomlással fenyegetnek, ott helyreállítási munkálatok folynak. Mindenütt a régiségek hatósága (Service des Antiquités) veszi gondoskodása alá az emlékeket.

Maspero ennek az egész országra terjedő nagy szervezetnek az alapítója és intéző lelke. Az ő főigazgatása alatt minden fontosabb regióban egy-egy

főember és alattuk helyi fölügyelők számtalan őrrel (gafir) végzik a felügyeletet. Ez a szervezet nemcsak az épületek fönntartásáról gondoskodik, mire külön műszaki osztály áll a főigazgató rendelkezésére, de a fölügyelet az ásatásokra is kiterjed. Nemcsak az állam kutatja föl a régi helyeket, de a «Service» engedelméből kül- és belföldi szakemberek rendeztetnek ásatásokat. Az engedély azzal a föltétellel jár, hogy a főfelügyelőségnek meg van a leletekből való kiszemelési joga a cairói központi múzeum számára. Az utóbbi 25 év alatt hatalmasan előbbre mentek az egyptomi kutatások ; több történt, mint az előbbi félszázad alatt. A művelt nemzetek képviselői sűrűn folyamodtak kutatási engedélyekért, sőt egyes nemzetek állandó intézményeket létesítettek az egyptomi ókor tanulmánya érdekében.

A felügyelet következtében a benszülöttek ritkábban adják magukat rabló ásatásokra, a sírok és temetők kifosztásának határt szabott a szoros hatósági ellenőrizet. A régiségkereskedés azonban most is csak úgy virágzik, mint azelőtt. Nemcsak az országúton s a szállodák előtt, de mindenütt, a hol idegen megfordul, mindenfajta régiségekkel és hamisításokkal üldözik a kapzsi belföldiek az idegent és sehol sem élénkebb a kereskedés, mint a régi Theba táján, a tiszteletreméltó ősi emlékek tőszomszédságában.

*

A cairói nemzeti múzeum az ország építészeti emlékei mellett a Service des antiquités legfőbb gondja. A múzeum is a fáradhatlan Maspero vezetése alatt áll. A mult század végén 5 millió frank költségén épült a mostani múzeumi palota, melynek több mint félszáz terme már most is alig-alig képes befogadni a szüntelenül érkező újabb meg újabb szállítmányokat. Az intézet folytonos gyarapodása miatt a tisztviselők csekély száma alig képes az emlékek nagy tömegét kielégítően fölállíttatni. A kik a hivatalos lajstrom fonalán végig járnak rajta, sok helyütt sajnálattal tapasztalják, hogy mily nehéz a kitünő tudással készült lajstromot a helyszinén fönnakadás nélkül értékesíteni. A látogató ez óriási gyűjteménynyel szemben jóformán tehetetlen és két heti szorgalmas látogatásom után sincs bátorságom róla önálló véleményt mondani. Maspero nyilatkozatát ismétlem, mikor mondom, hogy az egyptomi szobrászat egészéről sehol sem szerzünk oly áttekintést, mint itt. Az egyptomiak mindennapi életének emlékeit sehol nincsenek együtt oly teljességben, ötvösművekben pedig épenséggel felülmulja a cairói múzeum az egész világ egyptomi gyűjteményeit.

Legujabban két sorozatot különítettek el az emlékek nagyobb tömegeitől. Egy teremben az egyptomi kőkor legkezdetlegesebb szerszámait egyesítették ; más teremben az egyptomi sírokban és egyebütt előkerült állati csontvázakat és a sírokban talált növényfajtákat csoportosították.

Maspero elévülhetetlen érdemei közé tartozik, hogy 1882 óta az egyptomi kereszténység emlékeit is gyűjtik a múzeumba.

A koptok művészete, különösen az építészeti plasztika és a szabad szobrászat igen tanulságos gyűjteménye került itt egybe, melynek a keleti keresztény művészet nagy problémáinak a megfejtésében máris fontos szerepe jutott. Látjuk benne a keresztény művészet kezdeteit és azokat a behatásokat, melyeken

a belföldi előzmények után a művészet az alexandriai és syriai szomszédság és a távoli Persia hatásain keresztülment.

Ugyancsak Maspero érdeme, hogy belföldi és külföldi szakemberek nagy sorának a tudását az ő múzeumának a szolgálatába helyezte és a múzeum egyes emlékcsoportjairól szakszerű magyarázó leírásokat készíttetett velök; a szaklajstromok mostani terjedelme a harmincz foliáns kötetet már túlhaladja.

*

Ismét Maspero nevét kell dicsérnem, mikor az «Institut français d'archéologie orientale» intézményét említem, mely ő neki köszöni keletkezését. Az idén fönnállása negyedszázados fordulóját éli. Az intézet pompás új épületben Chassinat igazgatása alatt egyforma gonddal míveli az egyptologiát, a papyrusok magyarázatát, ismerteti a keresztény és belföldi arab emlékeket, sőt a távolabbi kelet átkutatását sem zárja ki foglalkozása köréből. Évi díjakkal ellátott fiatal kutatók sora talál az intézetben támaszt, az intézet jó szakkönyvtárral bir és saját nyomdájában tudományos értekezések hosszú sorát tette közzé, jeles illusztrácziók kiséretében, melyek a legjobb párisi műhelyekből kerülnek ki. Az intézet a congressus alkalmából megiratta huszonöt éves történetét* és díszes kiadványaiból egy délutáni társas összejövetel kiséretében díszes kiállítást rendezett.

Jóval később, jóformán csak az imént, pár évvel ezelőtt létesült német állami alapítás gyanánt a cairói német archæologiai intézet dr. Borchard ügyes vezetése alatt, kinek rövid fennállása alatt már is fontos eredményeket köszön. A németországi «Keleti társaság» is ő reá szokta bizni ásatási alapját. Az u. n. papyrusszövetség külön megbizottat tart Egyptomban. Föladata a régi elpusztult városok omladékából előkerült papirosokat kifürkészni és megvásárolni, melyekben azután a szövetség tagjai osztozkodnak. A német szövetség intézője eddig dr. Zucker volt. A tudományos világban a papiroskutatás és a szövegeik olvasása körül legtöbb érdeme Grenfell és Hunt, angol kutatóknak van, kiknek közzétett köteteit jól ismerik a philologusok, archæologusok és a rokonszakok mívelői. Úgy értesültem, hogy papirkéziratok utóbb ritkán kerülnek elé s így a kereskedésben egy-egy kézirat ára nagyon emelkedett.

Az összes nemzetek archæologusai között talán Flynders Petrie fáradott az utóbbi évtizedekben legtöbb sikerrel az egyptomi ókor fölkutatásában. A fáradhatlan tudós és neje nem állami megbizásból, csupán önkéntes adakozásokból egybegyüjtött alappal födözi évről-évre ásatásainak tetemes költségeit és ásatásairól ritka pontossággal és gyorsasággal számol be; közzétett kötetei száma már könyvtárrá nőtt meg. Ujabban amerikai egyetemek képviselői is léptek az ásatásokat intéző kutatók sorába. Már föntebb említettem a san-franciscoi egyetem megbizásából Menkere fejedelem halottas temploma körül három éven át folytatott nagyköltségü ásatást. Reisner az imént fejezte be és legközelebb közzéteszi. Úgyszintén említettem, hogy akadt Cairóban a magyar származású

* L'institut français d'archéologie orientale du Caire 1881—1909. 12° 63. l.

nagykereskedő Back úr személyében az egyptologiának pártfogója. Egy fiatal lengyel kutató, dr. Smolenski indított meg Back úr költségén ásatásokat előbb Sharuna mellett, azután Gamhudban, emitt Smolenski közbejött betegsége után az egyptomi «service des antiquités» megbizottja Ahmed bey Kemael úr folytatta. Mindketten az ásatásról jelentést is tettek közzé.* A fölásott régiségek java a cairói múzeumot illette, a leletekben egyébként a budapesti Nemz. Múzeumon kívül részesült a bécsi cs. gyűjtemény és a krakkói múzeum. A cairói főkonzul nemes igyekezete oda irányúlt, hogy az osztrák-magyar monarchia is vegyen részt a nemzetek versenyében és rendezzen Egyptom területén tudományos ásatásokat. Ez ügyben megindultak a tárgyalások és a bécsi cs. k. tud. akadémia hajlandó az ügyet fölkarolni, hajlandó szakembert is megnevezni, a ki a bécsi és budapesti akadémia megbizásából az ásatást vezetné. Az ásatásra Masperotól nyert szíves felvilágosítás szerint az egyptomi hatóság készséggel adna engedélyt, sőt szívesen jelölne ki oly helyet, a hol kedvező sikerrel járna a kutatás. Úgy hallom, hogy az ásatási évadban, mintegy három-négy hónapig, aránylag szerény eszközökkel dolgozó vállalat is mintegy 5000—6000 frankot igényelne évenként. Kérdés, vajjon irányadó tényezőink hajlandók-e ily közösségre és akadna-e a vállalatra szükséges költség. Fölfogásom szerint, ha archæologiai ásatásokra a magyar államnak van elég anyagi ereje, elsősorban a hazai földben rejlő emlékeket kellene az eddiginél erélyesebb módon kiásatni és közzétenni, mert ezt várja tőlünk a tudományos világ és méltán. Hogyha azonban tőkepénzeseink vagy az ország nagyjai között akadna a szép eszmének nemes pártfogója, akkor tegyük meg, de akkor is a magunk legjobb tudomásával végezzük, szövetséges nélkül.

*

A mily ügyelettel gondozzák az ó-egyptomi emlékek maradványait, époly gondoskodás van a mult század nyolczvanas évei óta a mohemedán s ujabban a kopt keresztény épületek tekintetében. Államilag szervezett műemlékbizottság tetemes javadalommal rendelkezik e czélra és 1882 óta szüntelenül folyik a régi moseák tatarozása. Előbb Franz bey volt a bizottság főépítésze, utódja hazánkfia M. Herz bey nemcsak mint méltó követője lépett nyomába nagyhirű elődjének, de miként az ő vezetése alatt meggyőződhettünk, tudományos lelkiismeretességgel azon van, hogy a remek középkori alkotások oly módon állíttassanak helyre, mely egykori stylusukat a legaprólékosabb részleteiben is hiven megtartsa. Azt a benyomást nyertük, hogy a Cairóban folyó helyreállítási munkálatok sok európai «restauratio»-t megszégyenítenek és saját szemünkkel tapasztalhattuk, hogy minden ajtót és ablakot, minden gerendát vagy padlót, melyet meg kell ujítani, a modern helyreállítás hivatalos jelzésével és az évszámmal láttak el, úgy hogy soha sem támadhat kétely a kiegészítések eredete iránt és mindenkinek módjában áll megtenni a kritikai összehasonlítást.

A tanács technikai bizottsága 1882 óta évről-évre szabatosan számot

* Annales du service des antiquités de l'Egypte VIII. 1907. 179. l. Fouilles pour le musée national de Budapest et aux frais de M. Philippe Back és u. o. IX. 1908 1—23. Fouilles à Gamhoud.

ad helyreállítási műveleteiről és Herz beynek a kiadványokban alkalma van egy-egy fontosabb műtörténeti emlékről külön monographiában értekezni, úgy hogy a bizottság kiadványainak eddig (1908 végéig) megjelent kötetei az islam építészet XI—XVI. századi történetéhez a legfontosabb kútfők.

Az arab múzeumról már föntebb volt szó. Néhány év óta új épületben őrzik gazdag gyűjteményét, mely ugyancsak Herz bey igazgatása alatt tetemesen bővült. A múzeum 16 terme mintaszerű fölállításában igen kiváló gyűjtemény. Leíró lajstroma* mintaszerü.

A fölállítás anyag szerinti csoportokban és ezeken belül történeti sorrendben történt. A gyűjtemény nagy előnye, hogy javarésze a helyreállítási munkálatoknál gyűjtött és legtöbbször biztosan keltezhető, sokszor történeti feliratokkal ellátott emlékeket foglal magába, úgy hogy a régi keleti művészetnek alig van a közeli keleten fontosabb emléktára. Becsesek különösen a kő- és stucco-emlékek, remek sorozat van masrabieh-ből és egyéb fafaragványokból. Becses a mindenféle fémipari mű, ellenben kevésbbé gazdag a szövetgyűjtemény, viszont elsőrangú a zománczos üveglámpások sorozata a XIII—XV. századokból a két utolsó teremben. Több mint hatvan példányt látunk itt együtt, mikor csupán száznál többet ismerünk egészben. Herz bey tanulságos fejezettel vezeti be a függő lámpák leírását. Históriai adatokkal támogatja azt a fölfogását, hogy Egyptomban készültek, a legerősebb érv, mely mellette szól, a lámpások falát borító díszítmények stylusa ; ez szorosan kapcsolódik az egykoru cairói moseák építészeti ornamentikájának sajátszerü, a syriai díszítésektől különváló izléséhez.

Ugyanabban az épületben, melynek földszintjén a múzeum van, őrzik a khedivei könyvtárt. A régibb középkorral foglalkozó kutató figyelmét e könyvtár pompás keleti miniaturjei között néhány VIII—X. századi gazdagon kifestett khorankézirat köti le, melynek díszítményei félreismerhetlenül óvtak meg sassanida motivumokat. Hasonló tapasztalásaim voltak egyik-másik kopt emlék előtt, az egyptomi múzeum kopt osztályában és néhány kopt templomban s így e részben Strygowski több alkalommal tett hasonló észleleteinek helyességéről magam is meggyőződhettem.

Budapest, 1909 szeptember 20. *Hampel József.*

* A descriptive catalogue of the objects exhibited in the national museum of arab art by Max Herz bey II. edition 1907. 8-r. 325. l. 64 ábrával.



IRODALOM.

A SKYTHÁK: székfoglaló értekezés Nagy Gézától. Akad. kiadvány, 1909 8-r. 96 l. 12 ábrával. A skytha törzs (vagy törzsök) néptörténeti problemája kérdésében ismeretes Nagy Géza nézete. Álláspontját, hogy a skythaság a turáni népcsaládhoz tartozik, most részletesen és új érvekkel támogatja. Oda sorolja őket nomád életmódjuk, a lóháton való íjazás, mely miatt mikor először feltüntek az európai árjak előtt, kentauroknak képzelték; külsejüket a Kr. e. V. századi Hippokrates írja le legszabatosabban, különböztek egyéb népektől. A mit vallásukról és vallási szokásaikról tudunk, az ugyancsak a később föltünt kétségtelen turáni népekkel való rokonságra vall; arra vall a vérszerződés szokása, a hódolást jelképező víz és föld átadása (I. és II. fejezet). A harmadik és negyedik fejezetben szerző a fönmaradt skytha nyelvemlékeket veszi bonczolás alá.

Az ötödik fejezetben a skythák korábbi hazáját állapítja meg szerző, a honnan a Kr. e. XV—V. századokban legalább is három időközi áramlatban vonultak át Ázsiából Európába; ebben a föltevésben Herodotost követi. Az előbbi haza a Jeniszei, Baikal és Altai körül elterülő vidék volt. Az archæologiában skytha régiségek czímén ismert emlékcsoport ázsiai elterjedési területe is arra vonul. Ismeretes, hogy Reinecke ez emlékcsoportban «kénytelennek érezte magát» ethnikus egységet feltételezni. Szerző a csoport magyar földön lelt példányainak ismert ábráit ismételte. A szövegben tárgyalt problémával kapcsolatosan inkább a jelzett ázsiai területen előfordult analogiákat vártuk volna, sőt minden archæologus készséggel fogadta volna, hogyha szerző nem állapodik meg Reinecke ismert első kisérletének az eredményénél, de az egész európai «skytha csoport» ázsiai analogiáit újabb vizsgálat alá vette volna. Ily vizsgálatra tényleg szükség van, különösen az abban a csoportban képviselt emléksorozatok első származása és chronologiája szempontjából. Mert most már tudjuk, hogy a magyarhoni «skytha-csoport» zöme a skythák *európai* tartózkodása korából való, csupán néhány typus kísérhető vissza az Altaj vidékére, másokról pedig már tudjuk, hogy nem ősi skytha találmányok, de műveltebb vidékről (Perzsiából) jutottak az európai skythasághoz, p. o. a tőrök, vagy görög hatás alatt keletkeztek p. o. nyilak, fémtükrök.

Ily összetett jellegű emlékcsoport a jelzett szoros chronologiai és stylistikus egybevetések következetes megtörténte előtt alig használható kellő súlylyal ethnikus következtetésre.

Korábbi helyükön a skythákat «szakák»-nak nevezték a perzsák. Erdekesek ezután szerző nyelvtörténeti fejtegetései skythes, szakalár és szkolot,

szakolot, szokolot népnevek keletkezéséről (58—68) és ez alapon szerző fontos történeti következtetésekre jut.

A VI. fejezet a turán és árja népek őskori áramlatainak a kérdéseivel foglalkozik. Ezúttal az ősi szumirság nyelve is kerül szóba (67—68), szó esik a hykszozok hódításairól (71—72) és a hittitákról (79).

A VII. fejezet szorosabban a skythák áramlataival foglalkozik, mely 1500 körül indulhatott meg sz. szerint és evvel hozza kapcsolatba mindazoknak a kelto-latin és græco-illyr törzseknek a mozgalmát, melyek az európai félszigeteken délre vonultak. Ebben az áramlatban szerző szerint a finn-ugor törzsök voltak az elsők. Ezt a fejezetet kivonatban alig lehet ismertetni. Csupán a végét állítjuk ide, mely az agathyrsok sorsával foglalkozik (95—96 l.). «Nincs módunkban meghatározni a kaukázus-alaródi befolyás mértékét s nem tudjuk, milyen népnek tekintsük az agithyrsokat vagy katiurokat, olyan ugoroknak-e, kik átvették a cserkesz-abkház nyelvet, vagy pedig olyanoknak, kiknek ugor nyelve erősen keveredett kaukázus-alaródi elemekkel? Csak annyit állapíthatunk meg, hogy a Kr. e. IV. század körül nyugot és északnyugat felől megindult kelta és germán áramlat visszaszorította a skythaságot s az agathyrsok, kiket Herodotos a Maros vidékére helyez, a Kr. u. első századok írói szerint már az Azovi tenger és Don körül tanyáztak; a Közép-Don mellékén laktak Attila korában is, de már az V. század táján az avarok által a Kama és Közép-Volga vidékéről kiszorított szabirok, hunugorok, urogok és szaragurok, a magyarság népvándorláskori ősei, az Alsó-Volga vidékére tolják, hol az addigi abkházos agathyrs vagy akatir név helyett a z—s alaknál fogva talán magyarosnak mondható kozár vagy kazar néven az altaji turkok alapítják közöttük azt az államot, melylyel a honfoglalás előtti magyarság olyan szoros kapcsolatban volt s a mely állam a magyarság kivándorlása után rohamosan elvesztette minden hatalmát s csakhamar teljesen megsemmisült.» Szerző tehát közvetve igazat ad azoknak a régibb íróinknak és költőinknek, a ki a magyarságot a skythákhoz fűzték; mennyiben áll meg e föltevés, azt itéljék meg történetkutatóink és nyelvészeink. Archæologiai alapon még nem birjuk e folytonosságot megállapítani. *x. y.*

Dr. VICTOR ROTH: *Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen.* Strassburg. 1908. 33 fénynyomatu táblával. 259 l. Szerző neve nem ismeretlen előttünk, mert ugyanezen vállalatban («Studien zur Deutschen Kunstgeschichte») már két munkája jelent meg; az egyik az erdélyi szászok építőművészetével, a másik a szobrászati emlékekkel foglalkozik. Jelen művében, melyet a szerző igérete szerint nemsokára a festészet története fog követni, kilencz fejezetben tárgyalja a szászföldi bronz, vas, réz, ón, arany és ezüst emlékeket, továbbá a keramika, butor, szövő- és bőripar termékeit.

Nagy szorgalommal gyüjti egybe a különféle egyházak, magán- és nyilvános gyüjteményekben lévő régi emlékeket. Valóban gazdag anyagot hordott össze és csak sajnálhatjuk, hogy azok legnagyobb része talán a szakemberek előtt is ismeretlen! Pedig nincs is ott minden felemlítve, a mi méltán helyet foglalhatott volna egy ilyen szakmunkában. Hogy példát hozzak fel, az ötvösség

köréből a brassai fekete-templom kincseit jóformán nem is említi s csakis a «Sächsische Burzenland» cz. mű hiányos adataira hivatkozik. De hát ezt nem is tekinthetjük nagy hibának egy oly munkánál, mely uttörő a maga nemében. Sőt, már most határozottan kimondhatjuk, hogy a szerző legnagyobb érdeme és művének maradandó becse éppen az anyag összegyüjtése és ismertetésében áll. Ezt szivesen elismerjük és a hiányoktól is bátran eltekinthetünk, és ha a szerző megelégedett volna a gyüjtő és ismertető szerepével és nem akart volna mindjárt döntő itéletet mondani még kellően nem tisztázott és így még vitás kérdésekben : talán nem is találnánk kifogásolni valót művében ; így azonban nem tehetjük, hogy föl ne emeljük tiltakozó szavunkat, nehogy a téves következtetések ilyen formán a köztudatba is átmenjenek.

Hibás következtetéseinek és véleményének egy részét azon körülményből magyarázzuk meg, hogy az ide vágó magyar irodalmat jóformán teljesen mellőzi. E hibájára különben már egyik birálója is rámutatott,* kiemelvén azon tévedéseket, melyek e miatt keletkeztek művében.

Másik nagy hibája, hogy a német befolyásnak tulságos nagy teret enged, mindenben német eredetet lát s ennek következtében a szászoktól minden eredetiséget megtagad. Míg az előszóban egészen helyesen elismeri, hogy a szász iparművészetben a szomszédos népeknek — székely, szláv, török és román — befolyása el nem tagadható (XIII. l.) s másrészről azt is elismeri, hogy e befolyás még tisztázva nincsen, az egyes művészeti ágak tárgyalásánál mégis jóformán csakis a német befolyást látja és emeli ki. Ezen egyoldaluságának magyarázatát megtaláljuk abban, hogy forrásai majdnem kizárólag német művek. Nem veszi észre a nagy ellenmondást, mely egyrészről azon mondása, hogy a szászok büszkék lehetnek művészetükre (XII. l.) és másrészről azon eljárása között van, hogy mindenütt és mindenben német befolyást és eredetet lát. Hol marad tehát az eredetiség, önállóság ? E nélkül pedig nincs művészet. Az a tény pl., hogy ötvöseink használták Virgil Solis, Peter Flötner, Jost Amman, Matthäus Merian és mások mintarajzait, még nem esik művészetük rovására. Minden attól függ, hogyan használták fel azokat ? Ha az ötvös meg tudja őrizni egyéniségét és a közkeletü mintákat önállóan dolgozza föl, már nem egyszerü utánzóval, hanem öntudatos művészszel van dolgunk. Már pedig legtöbbnyire így van. Különben azon motivumok és elemek, melyeket a föntebb említett mintalapok nyujtanak, nem az illetők találmánya, hanem az ismert és közkeletü motivumoknak, esetleg jeleneteknek ügyes csoportosításai. Előttem vannak pl. Johann Sibmachernek 1590-ben kiadott «Fyzirung»-jai,** nincs azokban semmi más uj, mint az összeállítás. Az elemek a renaissance művészet általánosan ismert és használt és éppen azért nemzetközi motivumai. E nemzetközi motivumok a művész egyéniségén átszürődve válnak nemzetivé s így alakul ki a nemzeti művészet. Nem szabad tehát mindenben és mindenütt eredetiséget keresnünk, a művészeti stil éppen a motivumok egyöntetü használatán alapszik, egyéniséget és önállóságot csak azok felhasználásában kell keres-

* V. ö. a Karpathen folyóiratban — Brassó 1909. 13. sz. — Supka G. birálatát.

** Otto v. Schorn: Entwürfe für Goldschmiede von Johann Sibmacher. Nürnberg. 1879.

nünk. De hát eredeti motivumokban sincs hiány. Elég legyen itt az ú. n. erdélyi zománcz sajátságos stilusára utalnom, vagy a diszítő művészetben annyira elterjedt egyes állatalakok — szarvas, pelikán stb. — és nagylevelü virágok — rózsa, szekfü, tulipán — közkedveltségét kiemelnem, a melyekből egészen külön, ú. n. *erdélyi stilus* fejlődött ki. Mindezeknek daczára azonban készséggel elismerem, hogy a német befolyás az erdélyi művészetben mindig igen nagy és folytonos volt, különösen azon iparágakban, hol a vándorlás szokásos volt, de ujból hangsulyozom, hogy nem egyedüli s hogy még ezen kérdés teljesen tisztázva nincsen.

Hibája még a szerzőnek, hogy egyes iróknak — Teutsch, Müller, Reissenberger stb. — nézeteit a legtöbbször a szükséges kritika nélkül követi. A külföldiek közül különösen Falkera [1] hivatkozik sokat, pedig hát a német művészet részére megállapitott tények nem alkalmazhatók mindig az erdélyi dolgokra. Önálló véleményt csak igen ritkán mond.

A következőkben még néhány kisebb-nagyobb tévedésére és művének hiányára figyelmeztetjük a szerzőt, mert ismertetésünk szűk kerete nem engedi, hogy fejezetről-fejezetre haladva tegyük meg megjegyzéseinket. Míg a bronz keresztelőmedenczékre nézve nem meri a német eredetet határozottan kimondani (18. l.), addig az ónedényeket már teljesen német utánzatnak tartja (47. l.). És mire alapítja ezen véleményét? A «Gartenlaube» egy képére, mely egy németországi ónkancsót ábrázol s a mely *hasonlít* a segesvári kannához, továbbá mert egy nagycsüri ónkanna *hasonlít* a *csehországi* ónedényekhez (47. l.). Mindenki beláthatja, hogy ez nem elég a német eredet kimutatására.

Továbbá azt állítja, hogy úgy a réz, mint minden más ércz kereskedelmi uton jött a hazai műhelyekbe (42. l.) s míg a külföldi behozatalt kiemeli, a hazai termelést mellőzi. Pedig tudjuk, hogy pl. Benckner János brassai biró a XVI. század elején maga is aranyat mosott az Ompolyban,[2] s hogy Brassóban van egy érdekes régi ezüst pohár 1567-ből, mely a barczasági ezüst bányászat termékéből készült, valamint az is köztudomásu, hogy mennyi aranyat és ezüstöt szállítanak Magyarországból éppen ötvösi művek készítése czéljából Augsburgba.[3]

Hogy a delfin s más hasonló ékítmény külföldi eredetü, azt elismerem, de ebből nem következik, hogy az öntő minták mind külföldi eredetüek (50. l.), mert ezen diszítő motivum nálunk is meghonosodott ; meg aztán vannak eredeti erdélyi diszitményü ötvösműveink is, melyekhez a mintákat bizonyára itthon készitették. Igy pl. gyüjteményemben is van egy réz minta nagylevelü virágokkal, mely övek készítésére szolgált s hazai eredetü.

A mesterjegyekre nem fordít gondot, Rosenberg művét nem ismeri, ilyenformán nála e tekintetben ujabb adatokra nem találunk. Az 53. lapon említett segesvári ónkannán is pl. ott van a bélyeg, melyet Roth nem vett észre (53. l.), H. K. vagyis Hannes Kannegiesser (brassai mester 1572—1631.) mesterjegye. Hasonlóképpen a Sigerusféle 1767-ből való ónkannán (54. l.) is van bélyeg,

[1] Otto von Falke: Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes.
[2] V. ö. Correspondenzblatt. 1888. évf. 105. l.
[3] V. ö. Arch. Ért., 20. k., 93—96. l.

I. M. vagyis Johann Müller senior (szintén brassai mester 1764—1819.). Mindkettőn rajt van Brassó városának czimere is. A medgyesi érdekes ezüst ostyatartón (110. l.), mely 1570-ből való, szintén ott van a mesterjegy, — S. H.= Servatius Heltner, — melyet Rosenberg is felemlít, és így tovább. Ezen mulasztása semmiképpen sem menthető, mert ha a mesterjegyek megfejtését levéltári kutatások nyomán megkisérleni nem is tartozott feladatai közé, azoknak pontos feljegyzése manapság már elengedhetetlen föltétel egy műtörténeti munkában.

Az 55. lapon említett «Keller» — magyarul pinczetok (cellarium) — nem az egyes ónedények, hanem egy kosárba vagy ládába helyezett több — rendesen négy — korsónak az összefoglaló neve. A mit ugyanitt az ónból készített gyermekjátékokról mond, az egészen téves. Először is nem Medgyesen, hanem Brassóban találták azokat az öntőmintákat, tömösi palakőből vannak kifaragva, tehát ide való készítmények és brassai mesterek használták. Hogy pedig az oklevelek nem említik ezen iparágat, azon sem lehet csodálkozni, mert ez nem volt külön iparág, hanem akár melyik ónkannagyártó gyakorolhatta. A többi föltevés ezek után magától elesik.

Abból, hogy a czéhmestereket is megbüntették, még nem lehet az ötvösség hanyatlására következtetni (80. l.), mert ezt megtették azelőtt és azután is, lévén a czéhszabályok igen szigoruak, úgy, hogy — a czéhiratok tanusága szerint — alig akad ötvösmester, kit egy-kétszer meg ne büntettek volna. Az erdélyi zománczczal ellátott kelyheket nem sorolja el mind (93. l.). Forgácsdíszszel ékített kelyhek nemcsak Medgyesen vannak (110. l.), hiszen mi is ismertettünk egy szép példányt a brassai ötvösművek között[1] s így nem is tulajdoníthatók azok kizárólag a medgyesi ötvösiskolának. Iskolákról egyáltalában ma még igen korai dolog beszélni az erdélyi ötvösség körében. A szászföldi mellboglárok egyszerü ékszerek és nem ereklyetartók (111. l.) és az azokon található — néha sarkon járó — középső rész sohasem szolgált ereklyék befogadására. Már csak azért sem, mert nem nyitható s különben is vagy oda vannak forrasztva, vagy ha egészben nyithatók is, ez többnyire ujabb átalakítás eredménye.[2] Puttokat ötvösműveinken nemcsak egy helyt láthatunk, a mint azt Roth állítja (113. l.), csak Brassóban három ilyen kupát ismerek, melyeket az Arch. Értesítőben is ismertettem.[3] Hann Sebestyénnek 25 ötvösművet tulajdonít, holott már Rosenberg ezek közül nyolczat kétesnek tart. E kérdést csakis alapos egybevetés és a mesterjegy pontos megállapítása nyomán lehet eldönteni. Erről azonban más helyt szólunk bővebben.[4] Hogy alapított-e Hann Sebestyén külön iskolát, erre most még nem felelhetünk. A bőrkötésekre nézve azt állítja, hogy az azok diszítésére szolgáló nyomóminták külföldről valók. Ezen állítás nagyon merész és korai. Előbb össze kell gyüjtenünk az anyagot s csak azután lehet majd a következtetéseket levonni. Brassóban pl. a könyv-

[1] V. ö. Arch. Ért., 28. k., 397. l.

[2] Valószinü azonban, hogy eredetükre nézve rokonok az egyházi monile és formaliummal V. ö. Arch. Ért., 17. k., 417–429. l.

[3] A 28. és 29. kötetben a brassai ötvösművek közt.

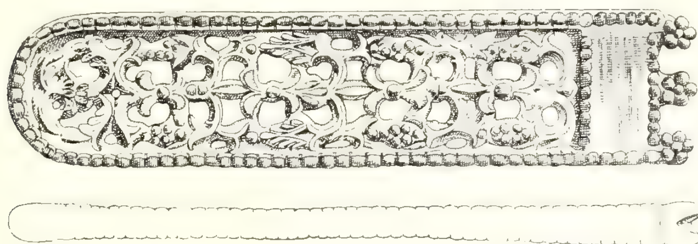
[4] V. ö. a «Muzeumi és Könyvtári Értesítő» ezidei juniusi számát.

kötőipar, habár a könyvkötők nem is alkottak külön czéhet, a nagy könyvtár, iskola és hires nyomda mellett igen virágzott. És a mint voltak tanult nyomdászaink, úgy föl kell tennünk, hogy voltak tanult könyvkötőink is, a kik nem futottak minden mintáért külföldre. A brassai ötvös-czéh könyvei közt igen szép kötéseket látunk, növény és mértani rajzokkal, sőt domborművü arczképekkel is diszítve. Igy az apródok könyve 1547-ből, Éva, Judit, Debora stb. arczképeivel barna, préselt bőrkötésben ; a czéhmesterek könyve 1667-ből, préselt fehér bőrkötésben, melyet az akkori czéhmester, Laurencius Kusch készíttetett 1 frt 15 denárért ; az 1721-ből való számadás-könyvön pedig Luther, Melanchton és Erasmus képei mellett ott látjuk Honterusnak jól sikerült mellképét is, a miről már bátran állíthatjuk, hogy itthon készült. Ne keressünk és ne lássunk tehát mindenben mindjárt külföldi terméket.

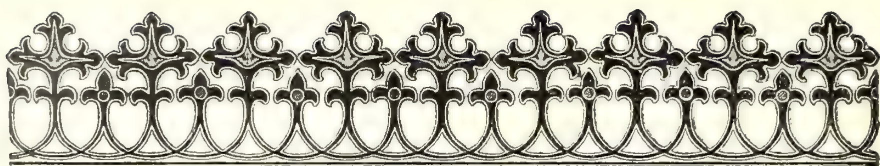
Végül még csak annyit, hogy a mű Strassburgban jelent meg a «Studien zur Deutschen Kunstgeschichte» czímü vállalatban. Én részemről jobb szerettem volna, ha e munkát a «Verein für Siebenbürgische Landeskunde» adja ki. Ábrái és nyomása különben szép, de ára aránytalanul magas, 16 márka.

Gyárfás Tihamér.

PLATZ BONIFÁCZ. Az ősember kritikai méltatása 1909. 42. l. Akad. kiadvány. Szerző ezen kissé homályos czím alatt az anthropologia és ősrégészet némely főkérdését tárgyalja. Azt vitatja, hogy az ember származása majomnemű ősöktől nincs bebizonyítva, hogy az ember létezése az ú. n. harmadlagos korban nincs megállapítva, mert sem emberi csontmaradványok, sem kétségtelen emberi szerszámok nem találtattak ; «eolithok» létezéséhez nincs bizalma, végül az ismert diluvial emberek maradványai valóságos emberektől származnak. *a. b.*



ÁTTÖRT MŰVŰ SZÍJVÉG BRONZBÓL A DELHAES-FÉLE GYŰJTEMÉNYBEN.
(Magyarhoni lelet a régibb középkorból, cca 2/3 nagys.)



MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

Az ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁG ÉVI JELENTÉSE 1908-ról. A bizottság javadalma sajnosan tapasztalta a m. t. Akadémia financziális kényszerhelyzetét. Az Akadémia 263 koronával szállította alább a javadalmat és a II. osztály sem gyámolította, mint az előbbi években a bizottság egyedüli folyóiratának fejlesztését a megszokott 500 koronányi segélylyel, mely lehetővé tette volt, hogy a kor színvonalára törekedve, az eddigieknél művésziebb értékű képmellékletekkel lépjen a világ elé. Az anyagi eszközök fogyatékos volta nem engedte, hogy 1908-ban a bizottság két képes mellékletnél többet csatoljon az Archaeologiai Értesítőhöz, míg az 1907-ik évi kötetében az ily mellékletek száma 32 volt. A két képes mellékleten kívül 44 tábla és 321 szövegközti ábra járult az értekezések magyarázatához. A szövegben 40 belföldi és két külföldi szaktárs működött közre, egészben 84 kisebb-nagyobb közleménynyel, melyekből 20 az őskor, 24 az ó-kor és régibb középkor, 24 az újabb kor emlékeire vonatkozott, míg 16 közlemény vegyes természetű volt. A szűk anyagi viszonyok sem az írói tiszteletdíj emelését nem tűrték, sem arra nem adtak alkalmat, hogy a folyóirat 30 ívnyi keretén túl menjünk, a mi annál sajnosabb, mert szakunk kellő fejlesztése magával hozza azt a jogos igényt, hogy szaktársaink folyóiratunkban érvényesülhessenek.

Az Archaeologiai Értesítő öt füzetén kívül a bizottság kiadásában az 1908-ik évben más kiadvány nem jelent meg. Csupán arra szorítkoztunk, hogy az 1909-ik évben kiadásra tervezett terjedelmesebb kötetet készítsük elő. E kötet Torma Zsófia tordosi őskori gyűjteményének van fönntartva, melynek tudományos méltánylására dr. Pósta Béla kolozsvári egyet. tanár vállalkozott. A monographia költségeihez az erdélyi Múzeumegyesület is hozzá fog járulni, a miért is ez a kötet a két intézet közös kiadványa gyanánt fog 1909-ben vagy 1910-ben megjelenni. Ezen köteten kívül előkészítettük évek óta a kassai dom leírását tartalmazó monographiát, melynek megírására bizottságunk tagja, Mihalik József volt szives vállalkozni.

Az archaeologiai bizottság rendes tagjainak száma dr. Kuzsinszky Bálint akad. l. tag személyében egy taggal szaporodott; ellenben sajnálattal értesült a bizottság, hogy a halál egyik segédtagját, Steinhausz Lászlót soraiból kiragadta. A kairói nemzetközi arch. kongressus előkészítő bizottságától az Akadémiához érkezett meghívás következtében az arch. bizottság javaslatára az Akadémia elhatározta, hogy a bizottsági előadóval képviselteti magát, a ki e megtisztelő megbizást el is vállalta. A bizottság horganyedzésű duczainak száma 340 darabbal gyarapodott, úgy hogy a kellő szorgalommal kezelt bizott-

sági duczttár darabszáma 1908 végén 13.680 volt; a gyűjteményből 14 irodalmi vállalat számára egészben 286 drb duczot kértek kölcsön. (Akad. Értesítő 1909 211—212.)

A NEMZETI MUZEUMI ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLY 1908. évi állapotát hivatalos jelentés ismerteti. A gyarapodás lehető részletességgel kortörténeti csoportosításban van föltüntetve. A jelentéshez csatolt táblákból megtudjuk, hogy a régiségtár növedéke 3181 drb. volt, külön tábla adja a hadtörténelmi gyűjtemény növedékét: 102 drb. Az éremtár 1928 drbbal, a szakkönyvtár 565 kötettel szaporodott. Az osztály 158 napon volt nyitva a közönség számára és látogatta 108.743 egyén, eltekintve iskolák és testületek látogatásától; más napokon volt 477 látogató bemeneti jegygyel. Érdekesebb szerzeményekről ábrákat is közöl a jelentés. Kapjuk három nagy ókori ezüsttál képét, mely Moesiában került színre, két XVI. századi belföldi ezüstláncz ábráját, egy 1602-ből való bronzmozsár képét, a királyföldről való XVII. századi kelengyés faláda és a XVI. sz. végéről való menyegzői láda képeit. Díszes melléklet a sztropkói miseruha mellső és hátsó lapjáról készült autonyomat. A fegyverek csoportjából Samil tőre, egy persa fejtakaró, egy XVI. századi szablya és két XVII. századi karabin rajzát veszszük. Az osztály ásatásairól számot adnak maguk az ásatást vezető tisztviselők; dr. Mahler Ede és dr. Hekler Antal folytatták a dunapentelei ásatásokat, dr. Márton Lajos folytatta a tószegi ásatást és ásatott Uj-Hartyánban, Versegen, Valkón és Patvarczon. E jelentésekhez megfelelő ábrák is járulnak. Az osztály képviseletében dr. Hampel József a történeti tudományok berlini gyűlésén volt és erről ad jelentést, dr. Réthy László Triestbe tett érmészeti kiküldetéséről ad számot, dr. Mahler az orientalisták kopenhágai kongresszusáról közöl jelentést. A Nemzeti Muzeum ismeretterjesztő előadásai sorában részt vett dr. Márton Lajos «Őskori élet a Tisza mentén» és dr. Hekler Antal «Antik díszedények» czímű előadással. Mindkét értekezésből kapunk az évi jelentésben terjedelmes kivonatot és Hekler értekezéséből az egyedi lelet serpenyőjéről és kancsójáról veszünk horganyedzést. A jelentés a tisztviselők egyéb tudományos munkásságára is terjeszkedik és közli közzétett dolgozataik bibliographiáját. *m. b.*

AZ ERDÉLYI MUZEUMEGYESÜLET főtitkára dr. Schilling Lajos megküldte az utóbbi 1906—08-ik évről szóló Évkönyvet, mely az ő szerkesztése alatt jelent meg annak idején. Az egyesületnek 1906-ban 18 igazgató, 39 alapító, 491 rendes és 103 pártoló tagja volt. A régiségtár gyarapodásáról Buday Árpád ad jelentést (72—75). A számszerinti kimutatásból látjuk, hogy az «Erdélyi Nemzeti Muzeum» régiségtára 292 darabbal szaporodott. Ezek közt a legbecsesebb egy antik görög bronz hydria Bereg megyéből, Bene helységből, Borsapatak völgyéből. Számszerint legjelentékenyebb volt a gyarapodás az őskori, római és ujabbkori ipartörténeti csoportban. A jelentéstevő méltán panaszt emel a hallatlan árak ellen, melyeket Erdélyt bejáró kereskedők régiségekért, különösen ötvösművekért fizetnek. Ugyanez a tapasztalás szól az egész hazáról, úgy hogy e kereslettel szemben az állami gyűjtemények korlá-

tolt javadalmukkal tehetetlenek és kénytelenek tűrni, hogy a legbecsesebb családi ékszerek és egyéb ötvösművek külföldre veszik az utjukat. Az 1907-ik évben az egyesületnek 751 tagja volt. A régiségtár ez évi gyarapodásáról dr. Pósta Béla ad jelentést (33—54). A szerzemények teljes száma fölment 647 darabra. Az őskori csoportból kiemeljük a Koszolyról származó skytha vastőrt. A római csoport Kolozsvártt az 1895-ik évi csatornázási munkálatoknál előkerült leletekkel gazdagodott, volt köztük bacchikus szoborcsoport márványból. Ugyancsak Kolozsvárról való két római fazekas-minta, egyik harczos képét a másik kút mellett folyó jelenet képét mutatja. Tordáról (Potaissa) lebegő Victoriat mutató intaglióval ékített ezüstgyűrüt, más ezüstgyűrüt és egy pár hurkosfülű arany függőt szereztek. Hasonló függők kerültek a muzeumba Gyulafehérvárról (Apulum) és ugyaninnen való egy aranylevelű koszorút. Hét pár aranyfüggőt, egy tejopálos intaglióban végződő aranytűt, sodronytekercsű aranykarpereczet, kilencz aranygyöngyöt és ékköves meg gyöngyös aranynyaklánczot szintén gyulafehérvári leletekből szereztek. Mezőszengyelről tekert pálczájú ezüst nyakgyűrűt szerzett a muzeum, melyről a jelentésttevő azt véli, hogy a Fekete-tenger felől a Krisztus születése körül Erdélybe nyomult sarmata törzs révén került oda. Mező-Bándon terjedelmes római kori sírmező fölásatását folytatta az intézet ez évben. Az ipartörténeti csoportot a kolozsvári róm. kath. egyházközség azáltal gyarapította, hogy a birtokában lévő egyházi régiségeket a muzeum őrizetére bizta. A kormány erdélyi műkincsek vásárlására 10.000 koronát engedvén a muzeum rendelkezésére, azt ez évben egy Sebastian Hann-féle korsó vételére fordították. Vettek azonkívül egy XV. és XVII. századi kelyhet és XVIII. századi királyföldi mellboglárt. Szereztek XVI. századi asztalt, XVII. századi diófa ládát, XVIII. századi szószéket, két fenyőfa szekrényt és egy faragott és festett oltárt a szent erzsébeti ág. ev. templomból. A muzeum építészeti emlékeihez járult egy 1586 évből való olaszos izlésű kőajtókeret, egy 1477-ik évi föliratos kő, 1691-ből való domborműves sírkő és egyéb három XVIII. és XIX. századbeli kőemlék, mind Kolozsvárról. Bánffy-Hunyadról egy cryptából származó XVI—XVII. századi selymes női ruhát és néhány ékszert lehetett megmenteni. Egy gyógyszerészeti emlékcsoporthoz elég sűrűn gyültek az emlékek Pozsonyból és Segesvárról.

Az 1908-ik évben az egyesületnek 809 tagja volt. Dr. Pósta Bélának a régiségtárról adott jelentéséből (34—54) arról értesülünk, hogy az intézet megkezdte ez évben rendszeres ásatásait. Dr. Buday Árpád vezetése alatt megindult az egykori dácziai északnyugati határszélen a régi Porolissum közelében a «limes» kutatás és ehhez az ásatáshoz Szilágy megye 2000 koronával járult hozzá. Az intézet a gyulafehérvári székesegyházban is végzett kutatást; ezuttal színre került egyebek közt Szeredai Antal történetiró 1793-ban állított sírja. Székelyföldváron megejtett ásatás alkalmával XVI. századi kályhacserepeket és néhány szerszámot leltek. Ugyancsak a XVI. századból vagy a XVII. század elejéről való nyitott tűzhelyre és fedett fűtőkemenczére akadtak a kolozsvári gazdasági akadémia területén folytatott ásatásnál. Egészben 2584 az ez évben szerzett régiségek darabszáma. Az őskori csoportból kiemelünk Magyarbagóról való két szívalakú aranykarikát. A homoród-

völgyi Hévízről nagyméretű rézvésőt. Szerdahelyről sima és szárnyas (?) rézvésőt «fehér töméses» agyagművekkel együtt kaptak. A bronzkori szerzemények közt legfontosabb volt két tiszta ónból készült fokos Szászvárosról. A marosmenti völgyből egy skytha bronztükröt kaptak, mely állítólag «Villanova-tipusú» agyagedényekkel volt együtt. Ugyanilyen izlésű bögrét más alkalommal Balázsfalván hallstatti bronzdíszítménynyel találtak. Egy állatfejes skytha bronztükör Tordáról (?) származik. A római emlékcsoportot a porolissumi leletek gazdagították, azonkívül 50-nél több római lelhelyről gyűjtöttek tárgyakat egyebek közt három domborművet, mely a thrák lovas herost ábrázolja. A bronzok közt kiválik egy finom alakú merítőedény és egy Heracles szobrocska. A hazai ötvösművek sorához járult három kehely, egy ezüstfüstölő, egy urmutató, egy békekereszt, tömjéntartó, olaj- és ostyatartó, XVI—XVII. századi művek. A mezőzáthi ezüstleletből reformáczió előtti mellboglárt szereztek. Egyéb ipartörténeti emlékek sorában a csehétfalvi XV. századi föliratos «Pax-harang» érdemel különös említést, úgy szintén XVI. századi faragott asztal, XVIII. századi festett láda és két keleti szőnyeg. Az építészeti és szobrászati gyűjtemény gyarapodása egy XVI. századi vállkő és 1583-ból való czímer. Az év legkiválóbb szerzeménye a székelyzsombori XV. századi festett szárnyasoltár; az oltár négyszárnyú és tíz szoborral ékes. A gyógyszerészeti gyűjtemény ez évben is 13 darabbal gyarapodott. A muzeumot 1908-ban 2020 egyén látogatta. *x. y.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT 1908-iki évkönyvében Ballun Ernő folytatja a társulat történetének az elbeszélését az 1891-ik évtől az 1900-ik évig. Bármily fontos ez a közleménysorozat, szivesebben vennők, hogyha a megye területén időnként előkerülő leletekről és emlékekről is kapnánk hírt.

A DEBRECZENI VÁROSI MUZEUM KIADVÁNYAI III. füzetében veszszük Zoltai Lajos muzeumőr jelentését az 1908-ik évről. A régiségtár ez időben 1581 darabbal gyarapodott. Legtöbb tárgy a hajdusámsoni bronzkori telepről került, melyekből egy szögecses tőr és különös alakú bronzcsüngőt emel ki a szerkesztő. Hortobágyi halmokból kaptak kőkori edénytöredékeket, kovaszilánkokat, kőszerszámokat és csontkupáncsot. Debreczen alatt a Toczó folyása mellékén ős- és középkori telepre akadtak. Egyeken két helyütt bronzkori telepet ástak föl, Püspökladányban az Eperjes-völgynél a Kr. u. II—IV. századból való telepről (?) szereztek egyebek közt római és barbár edényeket. Debreczen alatt a honvédbarakok mögötti népvándorlási temetőből vas és bronz csattokat, késeket és bronzkarpereczeket ástak ki. Az egyeki és hajdusámsoni leletekről kapunk gondos rajzokat. Az ásatásokról szóló jelentéseket «költség hiánya» miatt nem közlik. Ez elég baj. Ha van költség az ásatásokra, akkor az eredmény közzétételére is legyen. Az ásatások közül legtovább tartott a hajdusámsoni és a hortobágyi, a többit rendesen két nap alatt végezték. Elég idő volt ez mind e helyeken az illető «telep» alapos tanulmányára? Ha Püspökladányban csakugyan népvándorláskori *telepre* akadtak, akkor az igen fontos

mozzanat, mert az e korabeli telepeket még nem ismerjük. Parlaghon és Zámon középkori templomok alapjait kutatták föl; erről a két ásatásról a függelékben veszünk részletes jelentést. Meglepő, hogy a két rom környékén nem akadtak a középkori czemeterium maradványaira. Ilyen helyütt elég gyakran akadni a sírokban egyik-másik érdekes középkori ékszerre, bár sok helyütt a szántás századok óta pusztította a sírokat. A szerzeményeket az ajándékozók betűrendje szerint adják; nincs ellene kifogásunk, de nekünk távollevőknek hasznosabb volna a gyarapodásnak korszerinti csoportosítása. A füzet képmellékletei közt sikerült látképet kapunk hortobágyi dombokról. A remek hajdusámsoni csákányok és az onnan való díszes kard ábráit már ismertük a főfelügyelőség folyóiratából. A tollrajzok után készült edzések igen jók, ellenben nem kielégítő az autotypiák nyomása.

A VERSECZI VÁROSI MUZEUM ÉS KÖNYVTÁR régiségosztálya 1908-ban összesen 971 tárgygyal gyarapodott. Ezek közül volt őskori: 571, római kori 154, közép- és újabbkori régiség 111 és érem 135 drb. Az államsegély terhére szereztetett be 700 drb, 271 tárgy pedig ajándékozás folytán gyűlt be. A régiségtár állománya 1908 deczember 31-én: 11,698 őskori, 659 római kori, 739 közép- és újabbkori régiség és 7868 érem és pénzjegy; összesen: 20,964 drb.

Ásatás és gyűjtés czéljából az őr 13-szor volt kiküldve. Ásatás rendeztetett Vattinán április 27—30-án (eredmény 300 drb). Kirándulás volt: *a)* Versecz határában: a meszics-csatornamenti neolithkori őstelephez július 27-én és október 4-én (eredm. 23 drb); a kozlukvölgyi hasonkorú telephez márczius 9-én (eredm. 25 drb). *b)* A vidékre: Dettára, az ottani bronzkori telephez márczius 10-én, május 15-én és szeptember 15-én (eredm. 83 drb); Vattinára, az ottani hallstattkori telephez máj. 5-én, jun. 26-án és szept. 15-én (eredm. 108 drb); Temes-Paulisra az ottani, a vattinai kulturkörbe sorolható, telephez márczius 20-án (eredm. 52 drb); Meszicsre, az ottani vaskori telephez július 23-án (eredm. 84 drb) és Nagyszredistyére az ottani hasonkorú telephez október 31-én (eredm. 82 drb).

A szerzeményből megemlítendők: Bronzkori urnatöredékek Jaszenováról; hallstattkori urnacserepek Meszicsről; őskori arany sodronyékszernek 6, 7·3 gr. súlyú töredéke Ó-Palánkáról; kupolaalakú csészefödő Paulisról; faragott és vésett agancs lózabla oldalrúdja Vattináról; 0·09 m. hosszú, négyszögű tokkal biró, vasvéső Dettáról; óriási tömör bronz-karperecz Fehértemplomról (analógiája: Hampel: Bronzkor, I. köt., XLIX. t., 7. á.), vastagsága a közepén 0·027 m., súlya 1 kgr. 7 dkgr., a végeken geometriai vonaldíszes; La-Tène-kori csontváz-sír leltára Vattináról (bronz karpereczek és fülbevalók, valamint üveggyöngyök); népvándorláskori, áttörtművű, griffes csattok és szíjvégek Dentáról; honfoglaláskori (?) sír leltára Verseczről: ezüst fülbevaló (analógiája Törökkanizsáról (Hampel: Újabb tan., 38 t., 6. á.), állatfejű karperecz (analógiája u. o., 16. l., 1. á.), nagy áttörtművű, vonaldíszes boglár és kerek pitykék; 7 czéhjelvény, 1 bemondótábla és 1 remekmű a XIX. század elejéről Verseczről; ezüstözött tömjéntartó és egy XVIII. századbeli vas kapukopogtató Verseczről.

A mi az elmult évet a verseczi múzeum és könyvtár fejlődésében jelentőségteljessé teszi, az azon körülmény, hogy az 1908-ban végre-valahára saját otthonát kapta. Ezen czélra átalakították a városliget-utczai gyermekkerti egyemeletes épületet. Június 1-én fogtak hozzá a munkához és november 25-én fejezték be azt. A rendezés most folyik. A földszinten a könyvtár, az emeleten pedig a múzeum nyert elhelyezést. Összesen 10 különböző helyiség 80 szekrénynyel áll most a két intézetnek rendelkezésére. Az épület nem monumentális, hanem egyszerű, de megfelel a czéljának. A költségek 28,000 K-ra rúgtak, a miből az állam 23,325 K 75 fillért fedezett; a többit a város pótolta.

Az új múzeum megnyitásának idejét még nem határozták meg. A régi múzeum június 14-én zárult be. Addig volt 1908-ban 21 nyitás 786 látogatóval.

Versecz, 1909 január 30-án. *Milleker Bódog.*

A MÚZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI ÉRTESÍTŐ ezidei 2. és 3. füzetében Mihalik József indokolt javaslatot tesz arra, hogy a vidéki múzeumok épületeire szánt állami javadalmak törlesztési kölcsön útján gyorsabban folyósíttassanak. B. Miske Kálmán «Stratigraphikus beszerzésekről» czímen az ősrég. ásatásoknál a tudományos fölvételek módjára ad útbaigazítást. Mihalik Kürmesszer Péter kassai származású XVII. századi ötvös életrajzát közli és egy serlegét ismerteti a bártfai múzeumból. Divald Kornél zólyommegyei műemlékekről értekezik. Marosi Arnold 1908-ban a pécsi határban fölásott 37 kora középkori sír tartalmát mutatja be ; a sírok közt néhány lovas sír is volt. Zoltai Lajos a bronzkor végső szakaszából származó bronzedényeket ismertet Hajdu-Sámsonból és Csikszentkirályról. Gyárfás Tihamér Brassóban létező Sebastiani Hann-féle serlegről értekezik, ugyanő bemutat egy brassói román bronzfeszületet. Dr. Cserny Béla a régi Apulum terén lelt kicsi Aphrodite-szobrot ismertet. Loysch Ödön leírja a mehii (Gömörm.) «Halomszer» nevű, az ottani közvélemény által Huba vezér nevéhez fűzött halom fölásatását. A halom valószinűleg a vaskor első vagy második szakaszából származik és kitünt, hogy még régi időben rabolták ki. Mihalik József a kassai múzeumban őrzött 1461. évből való fafaragmányt ismertet, melyen három czímer szerepel. A czikkek közeiben kapunk fénynyomatokat a kassai múzeumban őrzött XVII—XVIII. századi rézedényekről és odavaló XVII—XIX. sz. óntárgyakról. A kettős füzetben van még irodalmi rovat, külföldi szemle és a hivatalos közlemények sora.

x. v.

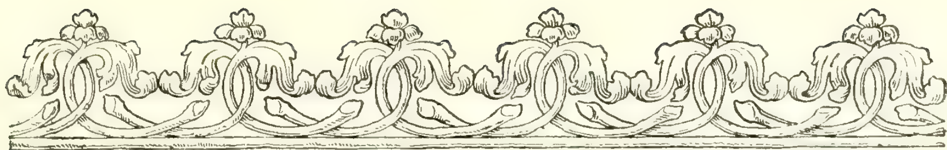
KÜLÖNFÉLÉK.

THALY KÁLMÁN, a nagynevű Rákóczy-kutató munkásságának hetven éves korában f. évi szeptember 26-ikán hirtelen halál vetett véget. Korábbi években folyóiratunknak is szorgalmas munkatársa volt és az arch. bizottság ügyeiben meleg érdeklődéssel működött közre. Áldott legyen emléke!

Dr. ENGELMANN RIKÁRD, a kiváló német archæologus, ki folyóiratunkat is néhány becses közleménynyel gazdagította, folyó évi szept. 28-ikán Grazban, a hová a német philologusok gyűlésére ment, 65 éves korában hirtelen kimult. Nyugodjék békén!

KASSAI ÉPÍTŐMESTEREK. A Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeumban őrzött czéhkönyv szerint *Saltzgeber Antal* «gebürtig aus Tirol» az 1764-ik évben lett építőmesterré. Ő építette *Jászón* a prémontreiek templomát és rendházát. Az Ausztriából származó *Scheidler Lajos* 1776-ban lett mesterré; Kassa városa levéltárában őrzik egy tervrajzát, a melyet a városi tanács felszólítására készített a városháza átalakítása végett; a rokokó-stylben tartott terv 1780-ból való. A kassai születésű *Fischer József*, a ki 1831-ben lett mesterré, építette a fő-utczán levő s egykori tulajdonosa után Vitéz-háznak nevezett terjedelmes épületet, mely ma a kassai káptalan tulajdona; a romanticismus hatása alatt épült ház gótikus alakú ablakaival bele illeszkedik a dóm szomszédságában álló házsorba; Fischer az 1849. év augusztus havában kolerajárványnak esett áldozatul. *Munkátsy József* 1854-ben lett mesterré s a gróf Bercsényi-utcza sarkán álló háza szintén a romanticismus egy késő szülötte s előképe a Vitéz-ház lehetett. A pesti származású *Jakab Péter* és *Répászky Mihály* emelték a mult század számos köz- és magánépületét; az első 1862-ben, Répászky egy évvel később lett mesterré. A *kőfaragók* egy czéhben voltak az építőmesterekkel; közülök a sóvári származású *Lieb Józsefet* 1830 április 7-én avatták mesterré; később Pestre költözött. A pesti származású *Szeletzky János* 1861-ben lett kőfaragómesterré; számos síremlék hirdeti munkásságát. Az 1826-ik évből való a velük egyesült *palafedők* szabályzata, mely a mesterremek felől intézkedik; ez évben első czéhmesterük Soltész János, másod-czéhmester Schmidt Ferencz.

Kemény Lajos.



EMLÉKEK ÉS LELETEK.

EZÜST KÖNYVTÁBLÁK A SZ. MIKLÓS-TEMPLOMBAN.

A brassai Sz. Miklós-templomban, mely a görögkeleti románok főtemploma, s melynek alapjait még a XV. század végén rakták le s a következő évszázakban többször is kibővítettek: van egy régi *evangeliarium* remek ezüst táblákba kötve, mely úgy nagy értékénél, mint pompás és izléses kivitelénél fogva méltán megérdemli, hogy vele bővebben foglalkozzunk.

A görögkeleti egyházak kincseivel eddig nagyon keveset törődött az irodalom, pedig igen sok értékes ötvösmű és festmény van azokban felhalmozva, melyeknek felkutatása és ismertetése egy új fejezetet fog egykor elfoglalni a magyar műtörténelemben. A brassai evangeliariumot sem ismerik az irodalomban s különben sem sok ötvösművel diszített könyvet birunk,* legalább az a körülmény, hogy a budapesti ötvösmű-kiállításon alig néhányat mutattak be, erre enged következtetni, ilyenformát pedig egyet sem láttunk ott. Igaz ugyan, hogy ez újabb termék, de kiváló s hozzá hazai, melynek szerzőjét is ismerjük, ezek oly tulajdonságok, melyek sok tekintetben amazok fölé emelik.

Ezek után lássuk magát a könyvet. Nagy fólióalak és két részből áll, az első görög szövegű evangeliumokat foglal magában, 1748-ban nyomták valószínüleg Bukarestben, a nyomtatás készült a felírás szerint: παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ιωαννίνων, vagyis a Joanniták nemzetségéből való Glükei János által. A román rész czirill betükkel van nyomva, 1742-ben adta ki a «Typographia Metropolitana» Bukarestben, Jakovics Stoyka pópa felügyelete mellett.

A kötés tulajdonképpen piros bársony lenne, de ebből nagyon keveset látunk, mert az oldallapokat teljes nagyságban a ráerősített ezüst táblák foglalják el. A táblák aranyozott ezüst lemezek öntött, vert és vésett diszítéssel. *A mellső tábla Krisztus kínszenvedésének történetét tünteti föl* a négy evangelista elbeszélése alapján, azért látjuk — a mi különben általános szokás volt az evangéliumos könyveknél — a négy sarokban a négy evangelista alakját. Fönt a jobb sarkon Máté, alul

* V. ö. Könyvkiállítási emlék. 1882. 233. l. és A m. t. ötvösmű-kiállítás lajstroma. 1884. 116. l.

Márk és Lukács s végül a baloldalon fönt János evangelista van dombormüben (trébelve) föltüntetve. Az alakítás nagyon rokon; mind a négyen iróasztaluk előtt könyvvel kezükben láthatók, előttük a tintatartó és az allegorikus nagy állat. Lukácsnál ott látjuk a falon a Madonna képet is, mert a hagyomány szerint Lukács festő volt és ő festette meg először a Boldogságos Szüz képét. Az elhelyezésnél figyelemre méltó, hogy az evangelisták háttal kifelé ülnek, a mi egyrészt szimmetrikus s másrészt a főhelyen ábrázolt Krisztus iránti tiszteletből történik.*

Az egész tábla szabályos négyszögletre van osztva, még pedig olyanformán, hogy fölül és alul 5—5, oldalt pedig 4—4 kép esik. A képek sorrendjét az evangelisták jelzik, Máténál kezdődnek és János után végződnek, tehát köralakban — 14 képben — foglalnak helyet az egyes jelenetek, melyek Krisztus szenvedését és föltámadását ábrázolják. Az első jelenet az utolsó vacsorát mutatja be, ott látjuk Krisztust tanítványai közt ülve az asztalnál, János, a kedvelt apostol, mellén pihen. A második kép a lábmosás jelenét mutatja, Krisztus sorba megmossa a tizenegy apostol lábát. A harmadik kép azon jelenetet ábrázolja, midőn az Üdvözítő az Olajfák hegyén térdrehullva imádkozik, a tanítványok pedig félrevonulva alusznak. A negyedik képen Judás árulását és Krisztus elfogatását látjuk. Alul az ötödik képen Jézust a főpap elé viszik a katonák s ez megszaggatja ruháit. A hatodikon Jézus Pilátus előtt áll, s ez kezeit mossa. A hetedik tövissel való megkoronáztatását, a nyolczadik pedig megostoroztatását állítja szemünk elé. A kilenczedik képen Jézust a Golgotára vezetik, elől megy a két lator és Cyrenei Simon a kereszttel. A tizedik kép: Krisztus a kereszten, a kereszt alatt János, Mária és a szent asszonyok. A tizenegyedik: Krisztus levétele a keresztről; a tizenkettediken Krisztus sirját látjuk, melyet egész sereg alvó katona őriz. A tizenharmadik kép Krisztus föltámadását ábrázolja, az utolsón pedig azt a jelenetet örökítette meg a művész, midőn a sírhoz jövő szent asszonyoknak az angyal jelenti, hogy a kit keresnek nincs itt, föltámadt. Ezzel bevégződik a kisebb képek sorozata, mely ugyan 14 jelenetet ábrázol, de eltér a szokásos, ú. n. stáczió képektől nemcsak tárgyban, de felfogásban is.

A sorozatot a tábla közepén ábrázolt nagy kép fejezi be, melynek díszes növény ornamentikából keretet is csinált az ötvös és a négy sarokba négy szárnyas angyalfőt helyezett. A kép maga ujból a feltámadás jelenetét mutatja be, de eltérőleg a tizenharmadik kis képtől. Alul a lelánczolt és lakattal lezárt sírt látjuk, melyből a dicsfénybe (mandorla) övezett Krisztus kikelvén, jobbjával egy férfit és baljával

* A négy evangelista neveinek kezdőbetüit is odavéste az ötvös: ΜΑ(ΘΑΙΟΣ), ΜΑΡ(ΚΟΣ) ΛΟΥΚ(ΑΣ), ΙΩΑΝ(ΝΗΣ).

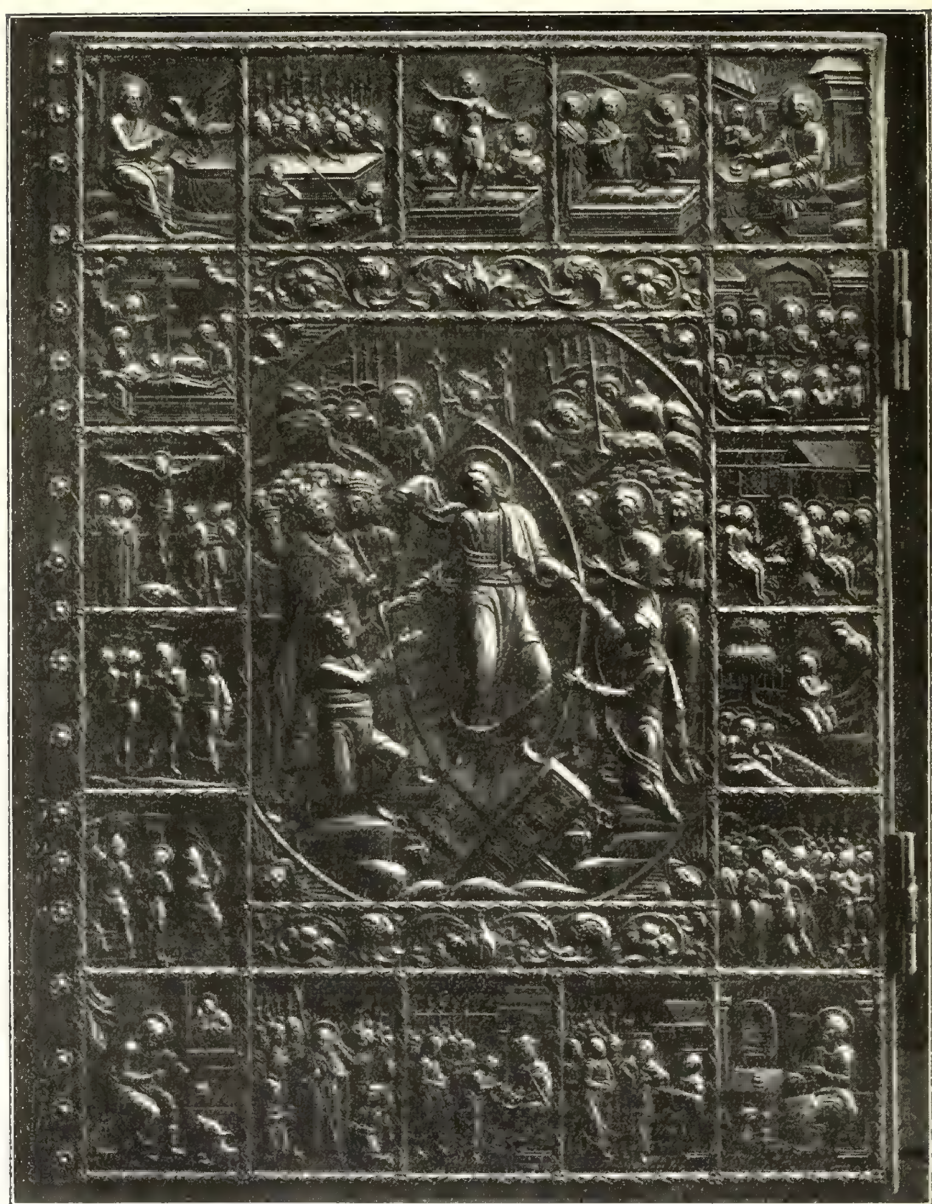
egy nőt emel ki sírjaikból. Jobbra és balra királyok, szentek, próféták foglalnak helyet, felül pedig az angyalok fegyveres serege látszik. E kép tehát azt a gondolatot látszik kifejteni, hogy Krisztus az az igért Megváltó, a kit a régiek vártak, s ki az embereknek üdvösséget hozott a földre, ő az, a kit az angyalok is imádnak, ki a jámboroknak a menyországot megnyitja, és a halált meggyőzte. Azért van ott felül külön a halál angyalának jelképes alakja. A felírás: ANACTACIH XCOY, Krisztus föltámadása.

A *hátsó tábla* hasonlóképen domborművekkel van diszítve, beosztása is nagyjában megegyezik az előbbiével. Itt az ötvös Mária életéből vette képeinek tárgyát. A négy sarokban az ószövetség néhány kiválóbb alakját örökítette meg, kik valamiképen viszonyba hozhatók az Üdvözítő anyjával. Fönt balra Mózes tűnik szemünkbe, a mint saruit levetve az égő csipkebokor előtt térdel. A csipkebokrot itt a Madonna képe helyettesíti. Alul Dávid és Salamon királyok alakjait látjuk, kik énekeikben Máriáról is írtak s végül Isaias próféta a negyedik, ki jövendöléseiben szintén megemlékezik a Messias származásáról, Dávid királyi székéről (ezért van ott a karosszék). A négy alak neve rövidítve látható: MWYC(HC), HC(AIAC), ΔA(BIΔ), COΛ(OMWN).

Mária élete tizenegy kisebb és a középen lévő nagy, tehát összesen 12 képben van ábrázolva, itt azért kevesebb a kis képek száma mint a másik oldalon, mert az alsó részt a donator képe foglalja el. A sorozat baloldalon alul kezdődik. Két egymás fölötti jelenetben a Boldogságos Szűz szülőit — Joachimot és Annát — látjuk térdelő helyzetben; imádkoznak, hogy az Isten őket gyermekkel ajándékozza meg. Kérésük teljesült, mert a harmadik képen már Mária születése van ábrázolva, a negyediken pedig szülei a templomba viszik a kis gyermeket bemutatás és felajánlás végett. Az ötödik kép az angyali üdvözletet, a hatodik Máriának Erzsébettel való találkozását tünteti föl. A többi kép már nehezebben érthető és magyarázható, mert a hagyományon alapszik. Így mindjárt a hetedik és nyolczadik kép is. Mind a kettőn Máriát látjuk imádkozva, az elsőn angyal jelenik meg neki és a vértanuság pálmáját nyujtja feléje, a másikon pedig égi jelenésben van része.* A kilenczediken Mária a halálos ágyon, köréje gyűlnek mind az apostolok. A tizediken ugyancsak az apostolokat látjuk Mária üres koporsója körül. Az utolsó kis képen talán a régi keresztények szeretetlakomájára (agape), vagy a görög egyházban szokásos ajándékozásra (pomana) czéloz a művész, biztosan nem tudom megmondani.

A középső nagy képen Mária temetését látjuk, ott állnak az összes

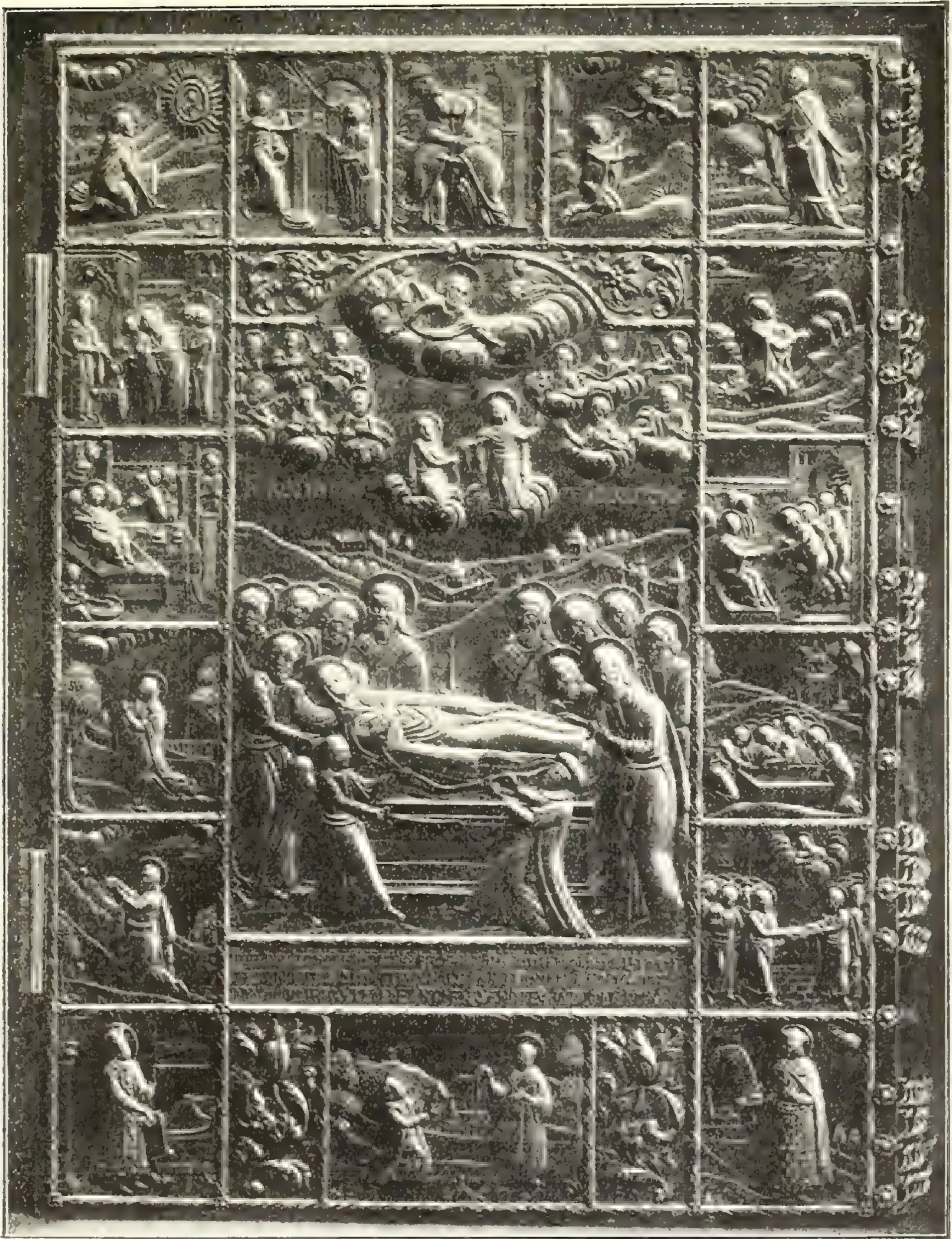
* Az előbbi képen tehát az angyal bejelenti bekövetkező halálát, a másodikon pedig halála előtti imádságát tünteti föl. V. ö. Vlav Sinding: Mariæ Tod und Himmelfahrt. Christiania 1903



EZÜST KÖNYVTÁBLA A SZENT MIKLÓS-TEMPLOMBAN. (1.)

apostolok a holttest körül, melyre a halotti gyertya is rá van téve. A koporsó előtt angyal áll, ki elvágja a zsidópapnak a kezét, mert a szent testhez hozzányúlni merészelt. Fönt az égben az Úr örvendve fogadja angyalai és az apostolok társaságában a menybemenő Boldogságot Szűzet, ki viszont övét a hitetlen Tamás apostolnak adja.*

* Ez az ismeretes «Madonna della cintola» egyik változata. V. ö. Wessely: Iconographie. Leipzig 1874. 44. l.



EZÜST KÖNYVTÁBLA A SZENT MIKLÓS-TEMPLOMBAN. (2.)

A fölirat szerint e kép Η ΚΟΙΜΗCΙC ΤΗC ΘΕΟΤΟΚΟΥ az Isten anyjának halálát és mennybemenetelét ábrázolja.

Míg az eddigi fölirások vésett betűkből állnak, eddig e kép alatt, külön e czélra föntartott helyen dombormüvű írással a donáczióra vonatkozó feljegyzést helyezte az ötvös. E fölírás így hangzik:

ΤΌ ΠΑΡΟΝ ἘΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΑΦΙΕΡΩΘΗ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ̃ ἘΝ ΜΑΚΡΙΑ ΤΗ̃ ΛΗΞΕΙ
ΓΕΓΟΝΟΤΟϹ ΔΗΜΙΤΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΆΟΥ
Ὑ̓ΠΟΜΕΝᾺ ΕΝ ΤΩ ΤΟΥ ΔΙΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΙΕΡΩ ΤΕΜΕΝΕΙ ΚΙΜΕΝΩ
ΕΝ ϹΤΕΦΑΝΟΥΠΌΛΕΙ. 1753.

Megjegyzem, hogy a leírásban a könnyebb nyomtatás kedvéért a ligatúrakat elhagytam s néhány szokatlanabb czirill betűt a régi görög írásmóddal adtam vissza. A fölírás értelme: Ezen evangéliumos könyvet a messzeföldön született *Demitrios Nikolaos* adta emlékül a Brassóban lévő és szent Miklósnak szentelt templomnak. 1753. A donáczió jelenete a felirat alatti képben van megörökítve. Ott látjuk az előtérben Demitrios Nikolaos donátort térdepelve, a mint az evangéliumos könyvet sz. Miklósnak, a templom védőszentjének átnyujtja. A donátor alakja costumetani szempontból is érdekes. Prémmel szegett hosszú mente van rajta, mely alatt övvel átkötött feszes zsinóros dolmány látszik. A könyv oly híven van ábrázolva, hogy rá lehet ismerni a felső tábla beosztott keretes lapjára. Érdekes a háttér is, a hol a szt Miklós-templom természet után készült képmása és a nevezetes Czenk hegynek erdős oldala látszik, tetején még ott van a kápolna, melyet később lebontottak.

A könyv diszítését elől a széles és virágokkal ékített két kapocs fejezi be, a könyv hátán pedig öt csomóban négysoros lánczot találunk, melyek csinos kis rozettákkal vannak a tábla két oldalán odaerősítve és a két tábla összetartására szolgálnak.

Hátra van még, hogy ezen leírás után a könyvtáblák kidolgozásáról és értékéről is szóljunk valamit. Már nagyságánál fogva is feltünik — hossza 37, szélessége 26 cm. — s továbbá, hogy az egész felület ékes domborművekkel van borítva. Két nagyobb és 34 kisebb kép van rajta elhelyezve, több mint 200 alakkal, melyek közül körülbelül egyharmadrész egész alak. Óriási munkának és hangyaszorgalomnak sikerült terméke tehát ez ötvösmű, mely nemcsak a brassai, hanem a hazai ötvösművességnek is dicsőségére szolgál. A krusedoli misekönyv domborműves táblája is inkább csak nagyság és a képek rokonságánál fogva állítható mellé, de a kidolgozás gazdagsága tekintetében meg sem közelíti.*

Ötvösünk kiváló ügyességet mutat az alakok elhelyezése és csoportosításában, a helyet nagyon jól be tudja osztani, úgy hogy sokszor 10—15 alakot is el tud helyezni egy-egy kis képben. Hasonlóképen az

* Magyarország műkincsei. II. 315. l.

egyes alakok és a környezet változatos megrajzolásában s különösen a ruhák ábrázolásában igazi tehetséget árul el. Nézzük csak, milyen aprólékos gonddal van kidolgozva a püspökök stólája, Dávid és Salamon díszpalástja, a királyok koronái stb.; figyeljük meg nála a vértek, a felső- és alsóruhák megrajzolását, mely mintha azok anyagát és színét is vissza akarná adni; s belátjuk, hogy itt nem közönséges mindennapi munkával van dolgunk. Az arczok már kevésbé sikerültek, elég változatosságot mutatnak ugyan s többnyire jellemzetesek is, de általában nem szépek, nincs bennük élet és kifejezés. Sikerült kivétel gyanánt fölemlítem a ravatalon nyugvó Mária arczát és a donátor képét, itt úgylátszik az ötvös hű arczképet adott. Finom kidolgozás tekintetében még csak a virág ornamentika a butorok (asztal, ágy stb.) és a padló megrajzolására utalok; a környezet változatosságának bizonyítására pedig elég lesz a négy evangelistára hivatkoznom, a kik közül Máté az udvaron, Márk és Lukács más-más berendezésű szobában, János pedig a szabadban ülve dolgozik. Készséggel elismerem és nagyon valószínűnek tartom, hogy ötvösünk ismeretes minták után dolgozott, hogy a képek nem saját invencziói, hogy azokat neki megszabták: de a kidolgozás (sőt a felfogás is sokszor) egészen eredeti.*

A felső kapocsnak belső oldalán két bélyeget találtam, még pedig az egyik kis körben a koronás fagyökeret mutatja, ez tehát Brassó városának hitelesítő bélyege. A másik pajzsban M betűt és fölötte 13-as számot látunk. A szám: az ezüst finomságának a jele; az M betű pedig a mesternek a neve. Hogy semmi kétségünk se legyen a mű szerzője iránt, az alsó kapcson a következő felírást alkalmazta az ötvös:

Eleborat. a Michaele Mayo
Coronae. pond. 133 Lotor.

Tehát e díszes könyvtáblákat *Michael May junior* brassai ötvösmester készítette. Életrajzi adatai a következők:** Atyjánál Andreas Maynál tanult ki és 1718 julius 11-én szabadult föl. Több évi vándorlás után 1731-ben mutatta be mesterremekjeit, melyeket egy kivételével elfogadtak és deczember hóban mesterré avatták. Előbb azonban lefizette a szokásos illetékeket, még pedig: a mesterasztalra 20, az ötvös bástya föntartási költségeire 4 frtot, feleségéért, mert nem volt ötvösnek leánya 5, a hazakisérés megváltásáért 5, a hibás mesterremek után 4 frtot s végül a czéhben és a templomban való székjogának megváltásáért 1 frtot, összesen tehát 39 frtot. 1738-ban kapja apródul Christian Schnellt, 1739-ben pedig Marcus Drauthot, de ez csak — mint a

* Ugy az *Anastasis*, mint a *Koimesis* kedvelt tárgya volt a középkori mozaik művészetnek is. Sok hasonlóságot látunk képeink és pl. a palermoi és torellói mozaik képek közt. V. ö. Clausse: Les monuments du christianisme au moyen age. Basiliques et Mosaiques chrétiennes. Paris, 1893. És Revue de l'art chrétien. 1894. 157. l.

** Ezen adatok a brassai ötvösczéh irataiból vannak véve

czéhiratok megjegyzik — nagy szükségből történt s præczedensül nem szolgálhat, mert a czéhszabályok értelmében ekkor egy mesternek egyszerre csak apródja lehetett. Három fia tanulta ki nála az ötvösmesterséget, ú. m. Michael Gottlieb (felszabadult 1755-ben), Johann Andreas és Samuel (felszabadult 1761-ben). A büntetések könyvében nevét nem találtam. Mint tekintélyes ötvöst 1769-ben másodczéhmesternek választották, 1776-ban pedig első czéhmester lett, de még ez évben augusztus hó 1-én meghalt.*

A föntebbi felirat szerint a könyvtáblák 133 latot nyomnak, egy márka ezüst (16 lat) pedig 233·812 gr., úgy hogy a tábláknak súlya 1943·56 gr., vagyis majdnem két kiló. Számítsuk még hozzá a munka díját, az ezüstnek és pénznek akkori magas értékét s habozás nélkül kimondjuk, hogy Demitrios Nicolaos valóban fejedelmi ajándékkal lepte meg a sz. Miklós-templomot. *Gyárfás Tihamér.*

SOPRONI EMLÉKEK.

Szepesvármegye művészeti emlékeiről írt művében, melyet a Szepesvármegyei Történelmi Társulat adott ki, Divald Kornél legalább egy vármegyére nézve tanúságot tett róla, hogy a művészet- és művelődéstörténeti szempontból rendkívül érdekes, a középkorból és a következő évszázadokból származó emlékek mily tömege maradt fönn hazánkban a nélkül, hogy azokat mai napig kellőképen kiadták és ismertették volna. Indokolt az az óhajtás, vajha Divald derék munkája az ország minden megyéjében szakavatott követőre találna! Minthogy azonban azok közül, a kik erre a munkára vállalkoznának, a legtöbben alig tehetnék meg oly kedvező körülmények között, hogy művészet- és művelődéstörténeti kutatásaik eredményeit önálló, összefoglaló monographiákban ismertessék, kénytelenek lesznek azokat időről-időre szakfolyóiratainkban közzétenni.

Azok között a vármegyék között, melyekben nagyobb számmal maradtak fönn értékes műemlékek, Sopron megye a leggazdagabbak egyike. A soproni régi evangelikus temetőjében fönnmaradt rendkívül szép régi síremlékek egész sorozatát és az evangelikus egyház birtokában levő pompás ötvösműveket néhány éve a «Magyar Iparművészet»-ben ismertettem.** Hogy a régi művészetnek mennyi alkotása található még a megye templomaiban és kolostoraiban, kastélyaiban, nyilvános és magángyüjteményeiben, azt egyesek tudják ugyan, de a nyilvánosság elé vajmi kevés került, mert alig tétetett valami közzé, sokat pedig még egyáltalán nem is kutattak és fedeztek föl.

Czélul tűztem ki, hogy első sorban a Sopron városában és közvetlen

* Ezen könyvtáblákon kívül még két művét (egy pohár és egy képkeret) ismerem

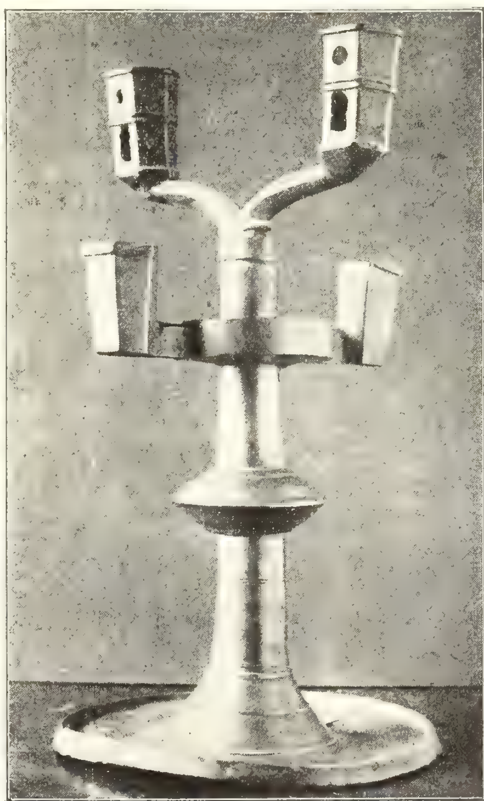
** IX. évf. (1906) 4—5. szám; (1907), 1. szám

környezetében, majd esetleg a megye egész területén fönnmaradt emlékeket csoportonkint, kisebb részletekben ismertettem.

Ez alkalommal néhány román stílusú tárgyat és csúcsíves jellegű ötvösművet óhajtok bemutatni. Ha szépségre nézve nem is vetekedhetnek azokkal a pompás darabokkal, a melyek oly nagy számmal szerepeltek az ötvösmű-kiállításon és nagyrészt Pulszky Károly és Radisics Jenő nagy művében közzététettek, ismertetésöket régiségökön kívül az a körülmény is indokolja, hogy jellegzetes megjelenésűek, szép arányokat és díszítményeket tüntetnek föl.



1. Oroszlánt ábrázoló aquamanile. Soproni magánbirtokban. cca. $^{1}/_{3}$ nagys.



2. Románkori gyertyatartó. Soproni magánbirtokban. $^{2}/_{5}$ nagys.

Az 1. képen ábrázolt, réz és ón ötvözetéből készült és sötétbarna patinával borított aquamanile Storno Ferencz birtokában van Sopronban, tulajdonosának értesítése szerint Nagymartonban találtatott és már évek hosszú sora óta családjának birtokában van. Az aquamanile oroszlánt ábrázol; legnagyobb magassága 21·5 cm, legnagyobb hossza 23·8 cm. Öntvény. Fogait, szemeit, lábujjait, sörényét, a farkán levő vonalakat utólag vésték be. Pofáján a bajúsz szálait apró köröcskék jelzik, melyek középpontja kissé kidomborodik. Ugyanilyen pontozott köröcskék lépnek föl nagyobb számmal az oroszlán lábszárain is, be vannak ponczolva és hosszabb szőrszálakat jeleznek. A hengeralakú állattest ama részeit, a melyeket csak rövid, testhez símuló szőr borít, simán hagyták. Az edény sajátságos füle, mely erősen stilizált állatot ábrázol, szép hajlású vonallal köti össze az oroszlán fejét annak farával. A fej tetején nyílás van a víz beöntésére; a szájból csövecske nyúlik ki. Az aquamanile nyilván a XII. században készült.

Valószínűleg ugyanebből vagy a következő századból való az a gyertyatartó, mely szintén Storno Ferencz gazdag gyüjteményében van (2. kép). A felső-büki román templomból származik. A bemutatott aquamaniléhez hasonlóan ez is réz és ón ötvényből készült. Az ón túlsúlyban van és a gyertyatartó eredeti sárga színét, patina nélkül, mai napig megtartotta. Ugy látszik, hogy több darabból öntötték, úgymint külön-külön a tányér alakú talpat, a henger alakú, fölfelé csak kevésbé vékonyodó szárat, a nodust és a kettős karokat, a melyek végükön a gyertyák megerősítésére szolgáló tokokat hordják. Föltehető, hogy a nodus fölött még egy harmadik kettős kar is volt és szintén mozgatható lehetett, mert a szár, a mely e helyen kissé vastagabb, épúgy le van kopva mint ott, a hol a második kettős kar mozgathatólag van a szárra erősítve. A gyertyatartó eredetileg tehát hat gyertyát hordhatott. Két ilyen gyertyatartó, melyek csekély nagyságuknál fogva nyilván kisebb mellékoltár számára készültek, azt a tizenkét gyertyát hordhatta, a melyeket az egyház az oltárokra előír. A gyertyatartó talpának átmérője 14·1 cm., magassága a nodus közepéig 8·5 cm., addig a pontig, a hol az alsó kettős kar meg van erősítve, 14 cm. A fölső kettős kar 19·8 cm. magasságban válik ketté; a gyertyatartó teljes magassága 25·8 cm. Storno Ferencz értesítése szerint Henszlmann Imre visegrádi ásatásai alkalmával a Salamon-toronyban a bemutatott gyertyatartó fölső tokjaihoz hasonló tokot talált.

A 3. képen bemutatott csúcsíves kehely a soproni Szent Mihály plebánia-templom birtokában van. Talpának legnagyobb átmérője 13·6 cm., cuppája fölső peremének átmérője 10·1 cm., magassága 21·5 cm. Ezüstből van, kívül-belül megaranyozva.

A kehely hatkarélyú talpának alsó szegélye kettős tagoltságú: az alsó rész ferdén, a fölötte levő rész függélyesen emelkedik fölfelé. Ez utóbbi finom, áttört, rácsszerű díszítményt visel. Ezen fölül a talp hatoldalú csonka gúla idomba megy át, melynek oldalai alúl majdnem teljesen ellapulnak. Az oldalak közül kettőnek alsó részén, egymással szemben, egy-egy kis czímer látható (4. kép), míg egy harmadik oldalon föliratos vésett czímert tüntet föl (5. kép). Az előbbi czímerek ezüstből készültek. A baloldali czímer fölső és alsó mezejében az ezüst természetes fehér színét mutatja, míg a középső mező igen sötétkék zománczczal van kitöltve. A másik czímeren csak a hasogatott szalagnak és keskeny szegélynek van természetes ezüstszíne és a fölület többi részét szintén sötétkék zomácz borítja. Már Roda Endre, néhai soproni plebános megkísértette a czímerek és fölirat megfejtését, ez azonban nem sikerült neki. A kehely csonka gúla alakú, lába várfal pártázatára emlékeztető szegélyben végződik. Ez alatt a végződés alatt finom levélkészítmény símul a csonka gúla legfölső részéhez, míg a pártázatból szépen tagolt párkánynyal végződő szár emelkedik ki. A szár közepe körül vonul a kehely nodusa, mely sugárszerűen elrendezett, négykarélyos átmetszetű hat nyulványból áll. Ezek külső, kissé bemélyített sírját egy-egy tokba illesztett és karmocskákkal megerősített gránát ékíti. A nyulványok között levő sarkokban függélyesen elhelyezett egy-egy pár finoman alakított, domború levéldíszítmény van elhelyezve.

A hatoldalú szárat a nodus alatt is, fölött is hat-hat, aranynyal szegé-

lyezett és nedvzöld zománczczal kitöltött mező díszíti, melyek mindegyikében egy arany-majuskula van. A nodus fölött: PSIHS X

a nodus alatt: MARIA 3

A szár párkányszerű fölső befejezéséhez erősen kidomborodó levéldíszítménynyel illeszkedik a kehely cuppája, mely különben teljesen síma és fenekének hajlásán kívül egyenesen, meglehetős meredeken emelkedik fölfelé.

A 6. kép a soproni Szent Mihály templom másik csúcsíves kelyhét ábrázolja. Talpának legnagyobb átmérője 14 cm., a cuppa fölső átmérője 9·6 cm., magassága 18·8 cm. A kehely lába nyolczszögből emelkedik ki, úgy-

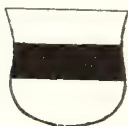


3. Csúcsíves kehely a soproni szent Mihály-plébánia templomban. 1/2 nagys.

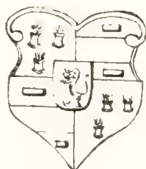


6. Második csúcsíves kehely a soproni szent Mihály-templomban. cca. 1/2 nagys.

·I F·V·C·H·V·P·



4. Czímerkép a 3. sz. kehely lábán.



5. Fölirat és czímerkép a 3. sz. kehely lábán.



7. Czímerkép a 6. sz. kehely lábán.

hogy talpa nyolcz csúcsíves idomú levélből álló rozettát képez. Az enyhén emelkedő talp fölött 1 cm. magasságban szépen tagolt lábazat vonul körül. A lábazatnak az a sávja, mely csúcsíves kelyheken gyakran áttört rácscsal van díszítve, itt egyszerűen bevésett czikczakdíszítményt visel magán. A talp behúzódó szögleteibe indákkal ellátott pompás, teljesen kiemelkedő levéldíszítmények vannak helyezve. A talp fölött emelkedik a nyolczoldalú csonka gúla alakú láb, mely fölül gazdagon tagolt párkánynyal és kiugró lappal végződik. A láb nyolcz oldalsíkját ízlésesen rajzolt mérművek borítják és nem kevésbbé mesteri az erősen kiemelkedő, trébert bordák technikai kivitele. A láb fölött emelkedik a vékony és rövid, nyolczoldalú szár. Mind a nyolcz oldalsíkon aranyléczecskékből alkotott kereten belül smaragdzöld zománczalapon stilizált, négylevelű aranyvirág pompázik, melyet spiralis inda zár körül. Ezen a száron nyugszik a nyolczsugarú csillag idomú, erősen ellapított nodus, melyet a lábhoz hasonlóan mérműves díszítmény borít. A nodus fölött a kehely szára épen olyan kivitelű, mint alul. E fölött emelkedik a kehely cuppája, melynek alsó része serlegalakú kosárba van foglalva. A kosár fölső pereme 5 mm-nyire emelkedik ki a cuppáról, valamivel alább pedig kerek átmetszetű sodrott fonáldíszítmény veszi körül a kosarat. A kosár fölületét ismét nemes rajzú mérmű osztja mezőkre, melyek szemcsézett alapról kiemelkedő pompás levéldíszítménynyel vannak borítva. A kehely, mely, sajnos, sem fémjelzést, sem mesterjegyet nem visel magán és így keletkezésének helyét sem árulja el, a középkori ötvösség remekei közé tartozik. Egy reá alkalmazott kis czímert, mely 6. képünkön a talp fölött, a láb legalsó részén látszik, a 7. kép külön is bemutatja. A czímer alapja ezüstből való, külső szegélye aranylécz, melynek mentén fekete vonal húzódik körül. A czímerállat fekete, koronája arany, nyelvén vörös festék nyomai észlelhetők. Minthogy a czímer mindenesetre a kehely donatoráé, alig járulhat hozzá az eredet kérdésének eldöntéséhez. A mérművekkel való díszítés tekintetében analogiaképen utalunk arra a kehelyre, mely Pulszky és Radisics művének II. kötetében a 3. lapon van közzétéve.

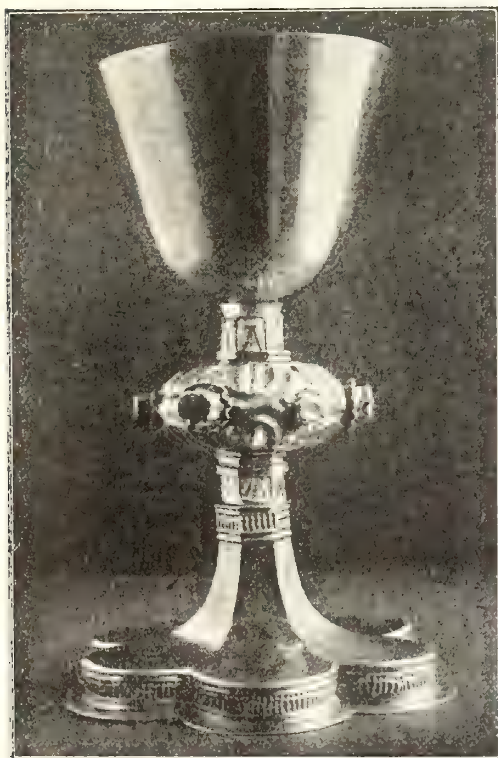
A következő kehely (8. kép) a Sopronhoz közel Kismarton plebániatemplomának birtokában, de jelenleg használaton kívül van. Nagyobb az előbbieknél. Magassága 22·5 cm., talpának legnagyobb átmérője 13·5 cm., a cuppa fölső átmérője 11·7 cm. A kehely talpa ismét a szokásos áttört díszítményt tünteti föl; lába zömök és fölül hatoldalú táblával végződik, melynek keskeny oldallapjait zománczos dísz borítja. Sötétkék áttetsző alapon négy fehér szirmú és vörös középpontú virágocska sorakozik sűrűn egymás mellett. A táblácska fölött emelkedik, az erősen ellapított nodustól megszakítva, a kehely hatoldalú, vékony szára. A szár alsó és fölső szegélyét gyöngysor díszíti, hat oldallapja aranykereten belül zománczos mezőket mutat, melyek színe fölváltva kék és zöld. Mindegyik mező közepén egy-egy arany-minuscula van, melyek mind alul, mind fölül a «Jesus» nevet adják, a szokásos zárójellel. A nodus kerületéről hat kerek átmetszetű tokocska emelkedik ki, gyöngysorral körülvéve. A tokocskák közül három fekete zománczalapon fehér czímerpajzsocskát mutat, mely fekete tollazatú aranysas- vagy griffkarmot visel magán. Az egykor oly híres Kanizsay-család czímere ez, azé a családé, mely a különösen Sopron



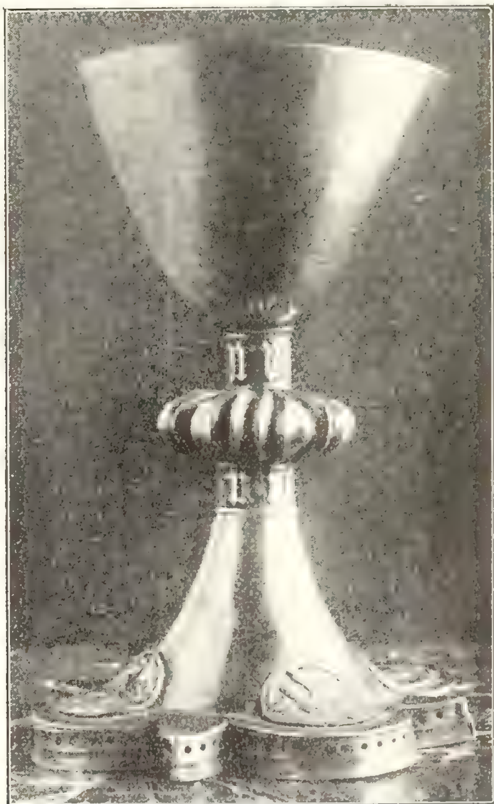
8. Kismartoni kehely. cca. 1/2 nagys.



9. A Ruszt városi kalász-kápolna kelyhe. cca. 1/2 nagys



10. Kehely a ruszti plébánia templomban. cca. 1/2 nagys.



11. Kehely a felsőlövői ev. egyházban. cca. 1/2 nagys.

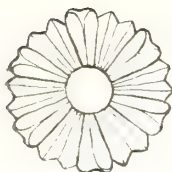
megyében birtokos Ost vagy Osfi családból eredt és utóbb Szarvkő grófjainak nevét vette föl. A kehely tehát nyilván a család ajándékaképen került a kismartoni plebániatemplom birtokába. A másik három tokocska három szent nő képét viseli magán. Az egyik tornyot és pálmaágat tart kezeiben, a második pálmaágat és kelyhet, a harmadik ugyancsak pálmaágat és úrmutatót. Valószínű, hogy mind a három kép ugyanazt a szentet, nevezetesen Szent Borbálát ábrázolja, legendája egyes mozzanatainak megfelelően. Ennek a kehelynek cuppáját is kosár fogja körül, mely fölül finoman stilizált szőlőlevélsorral van beszegve. A kosár fölületét gazdag, pompásan rajzolt és szabatosan kidolgozott indadíszítmény borítja.

A 9. kép a szomszédos Ruszt város ú. n. Kalászkápolnájának birtokában levő egyszerű kelyhet mutatja be. Alsó átmérője 11·6 cm., fölső átmérője 9 cm.,





12. *a)* 12. *b)*
Domborműves medaillonok a 11. sz. kelyhen.



13. Rozetta a 11. sz. kelyhen.



14. Fölirat a 11. sz. kelyhen.

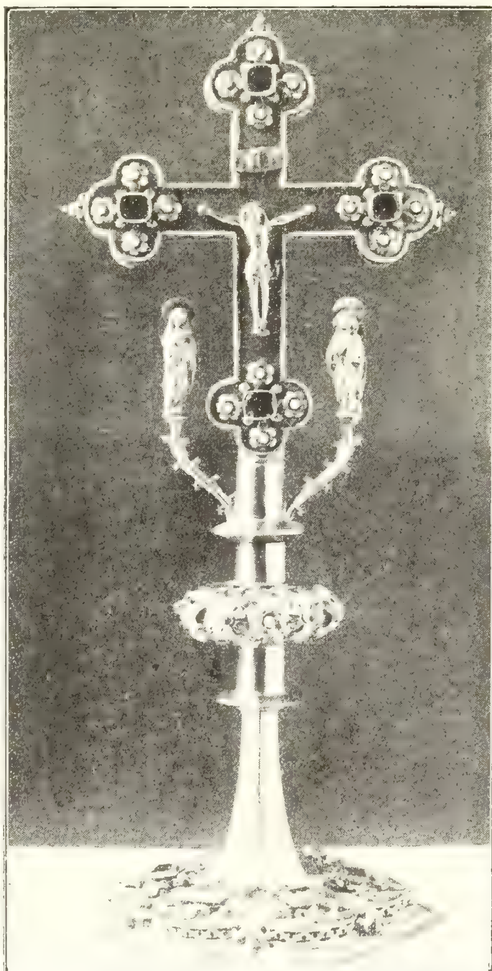


15. Czímerkép a 11. sz kelyhen.

magassága 19 cm. A kehely talpa, melynek fölső szegélye ismét az áttört rácsdíszítményt — háromkaréjos szegélyt — tünteti föl, aránylag magas. Magas és karcsú a láb is, melynek közepén egy enyhe behajlás azt sejteti, hogy ezen a helyen eredetileg hasonló hatoldalú táblácska volt, mint a kismartoni kelyhen, mely azonban idők folyamán elveszett. A hatoldalu idomon fölépülő kehely nodusa hat, alulról fölfelé és hat, fölülről lefelé hajló levélből áll, melyek fölváltva bordázottak és símák. Négy-négy levél között egy-egy rhombus alakú tag emelkedik ki, melyek külső lapját ezüstből való négyszirmú virágocska díszíti. A kehely hatoldalú ezüstcsövén a nodus alatt és fölött aranyozott minusculákban a «Sz. Maria» fölirat olvasható. A cuppának kosara nincs, de alsó fele kosárszerűen van díszítve, a mennyiben a kismartoni kehelyéhez hasonló levélsoron és ugyancsak a cuppára forrasztott gyöngysoron alul háromszögű mezőkre való osztást találunk, olyképen, hogy a lefelé irányuló háromszögek fölületett hullámszerűen bevésett vonalacskák borítják és ez által

ezek a háromszögek mintegy alapot képeznek, a melytől alulról a háromszögek levelekképen ütnek el. A cuppa alsó felének ez a kiképzése azt a hatást kelti, mintha csakugyan kosárba volna foglalva. A cuppa fala különben enyhén kihajlik, úgyhogy tulipánformát ölt. Bármilyen egyszerű is ez a kehely, nyulánk megjelenésével kedvezően hat. Már nincs használatban.

Még egyszerűbb kivitelű a ruszti plebániatemplom tulajdonában, ugyancsak használaton kívül levő kehely (10. kép). Talpának átmérője 11·6 cm., a a cuppa peremének átmérője 8·5 cm., magassága 18·2 cm. A kehely keskeny talpa teljesen lapos és köröskörül bemélyített függélyes pálczikák és fölöttük levő pontok sorával van díszítve a szokásos áttört díszítmény helyett. A hatoldalú csonka gúla alakú láb rövidebb mint a fönn ismertetett kelyheké, bár párkányszerű fölső befejezése, mely itt aránylag magas, némileg megtoldja. ‚A talpon körülfutó díszítmény ezen is ismétlődik. Mint a Kalászkápolna kelyhének nodusa, ezé is hat fölülről lefelé és hat alulról fölfelé nyúló levélből áll, melyek közül kettő-kettő csúcsával szembenáll. A levelek hosszukban fölváltva két és egy bordával vannak tagolva. Négy-négy levél között egy-egy tokocska van a noduson, hullámos alapon; nagyobb (granátok) és kisebb (carneolok) féldrágakövek váltakoznak bennök, karmocskákkal megerősítve. A hatoldalú hasáb alakú száron a nodus alatt és fölött a «H. Maria» név olvasható aranyozott majusculákban. A szár fölső végéről hiányzik az odavaló hornyolt léczkeret, a kehely tehát nem maradt reánk érintetlen állapotban. Egyszerű kivitele mellett ez a kehely is nemes arányaival tűnik ki.



16. Pacificale a soproni szent Mihály-templomban. cca. $^1/_5$ nagys.

Még egyszerűbb és a mellett sokkal ódonabb jellegű a 11. képen bemutatott kehely. Nincs ugyan Sopron megyében, hanem a felsőlövői (Vas megye) evangelikus egyház tulajdona és így nem is tartoznék ismertetésünk keretébe, mégis összehasonlítás kedvéért ideiktatjuk leírását. Ezen a kelyhen első sorban

is az tűnik föl, hogy talpa tulajdonképen nincs is, hanem közvetlenül 8 mm. magas talapzattal kezdődik, melynek fala alig észrevehető módon befelé hajlik. A kehely négyzetes idomon épül föl, olyképen, hogy két-két félköralakú kihajlás közé kevéssé kihajló oldalú háromszög van helyezve. A legalsó részt körülfutó, kevéssé kidomborodó borda osztja ketté. Alsó fele síma, míg a fölsőt köröskörül lyukak sora díszíti. Az alap fölött emelkedik a láb, mely csonka kúp idomú, teljesen síma, minden dísz nélkül, legalsó részére azonban négy kerek medaillon van alkalmazva úgy, hogy a medaillonok alsó szélei a talapzat félköralakú kihajlásaihoz alkalmazkodnak. A medaillonok közül kettőt 12. képünk mutat be. Az egyik emberfejes madarat, a másik hosszú ruhás emberi alakot ábrázol, melyről alig lehet eldönteni, vajjon férfi vagy női alak-e. Mindegyik ábrázolás kétszer ismétlődik a kehely lábán. Az 1·8 cm. magas nodus alulról vagy fölülről nézve tizenkét szirmú virág idomát mutatja (13. kép), melynek szirmai kétfélék, vagy külső szélükön be vannak hajlítva, vagy erős, éles bevágással elválasztott két csúcsot tüntetnek föl. A kehely hengeralakú szára a nodus alatt és fölött ugyanazt a trébelt minusculás föliratot mutatja (maria; lásd a 14. képet). A fönn ismertetett kelyhekkel szemben sajátszerű ennek a kehelynek a cuppája. Alul legömbölyített csúcsban végződik, fölfelé erősen kibővül és fala legfölül, a perem közelében kevéssé, de mégis észrevehetően befelé hajlik. A cuppa magassága 7·5 cm., az egész kehelyé 20·3 cm. Lábán két medaillon között kis czímer van bevésve (15. kép).

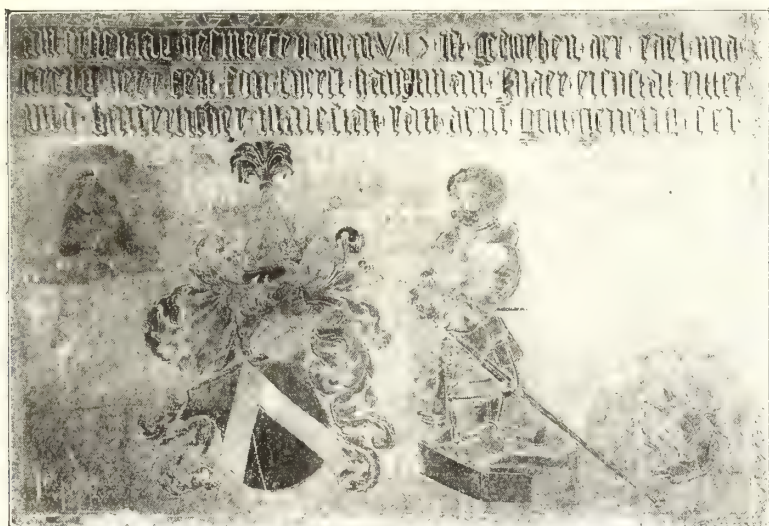
A 16. kép egyszerű, de nemes hatású és igen gondos kivitelű pacificalét ábrázol, mely a soproni Szent Mihály plebániatemplon birtokában van. A kereszt talpa hosszúkás hatszög, melynek nagyobb átmérője 12·5 cm., kisebb átmérője 10·7 cm. Magassága 31 cm. A talp, melynek négy kerek kihajlása és két csúcsos kiszögellése van, legalul ferdén emelkedik fölfelé és keskeny vízszintes sávba megy át, a mely fölött áttört, alacsony talapzat emelkedik. A talp kihajlásainak szögleteiben egy-egy csúcsíves stílusú levéldíszítmény van. A kereszt lába igen karcsú és magas csonka gúlában végződik, alsó, ellapuló részén pedig hat stilizált, ötszirmú virágot visel magán, melyek közepébe egy-egy négyszögű ékkő van belefoglalva, míg a szirmokat egy-egy igazgyöngy ékíti.

A lábat szabályos hatszög alakú vízszintes tag választja el a kereszt hengeralakú szárától, melyet középen nodus szakít meg. A nodus — hasonló módon mint az ismertetett két ruszti kelyhen — alulról és felülről egymásfelé hajló 6—6 levélből áll, melyek mind fölül, mind alul fölváltva egy-egy bordával vagy áttört négyes karélylyal vannak díszítve. A nodus kerületére tizenkét stilizált virág van erősítve: négyszirmú és hatszirmú virágok, fölváltva. A hatszirmúak középpontján félgömbalakú korallok vannak, a négyszirmúak közepén apró igazgyöngyök. A szár egy fölső vízszintes tag fölött még folytatódik és e fölsőrész aljából emelkedik fölfelé két, szélvirágokkal diszített ág, melyek egyike Szűz Mária, másika Szent János evangelista alapját hordja magán. Közöttük emelkedik a feszület. A keresztszárak végei négykarélyúak. Mindegyik végződés közepét négyszögű gránát díszíti, sarkain egy-egy apró gyöngygyel. Mindegyik gránátot négy hatszirmú virág veszi körül, melyek középpontját gyöngyök képezik. Hasonló hatszirmú virágok díszítik a két oldalsó és a fölső keresztszár külső széleit,

csakhogy itt gömbölyű korallok vannak a virágok közepén. Az 1·7 cm. széles és 1·5 cm. vastag keresztszárak oldalsíkjai rácsszerűen át vannak törve és az áttört díszítmények a négyszög az alapidoma, nem a háromszög mint a talapzaton. A kereszt hátsó oldalán amethysteket látunk a granátok helyett, zöld zománczú négylevelű lóheridomokra helyezve. Fontos körülmény, hogy ez a pacificale a talp belsején datumot tüntet föl:

Frater + Cristofforus + rab + 1.8.9.2 +

Végül még egy epitaphiumot mutatunk be (17. kép), mely a kismartoni plebániatemplomban, a jobboldali mellékoltár közelében a falon függ, bekeretelve és üveggel védve. Az epitaphium anyaga nyilván ón vagy ón és ólom ötvözete. Hossza 54 cm., szélessége 37 cm., vastagsága 7 mm. Finom kereten



17. Halottas emléktábla szürke fémből a kismartoni plébánia templomban. cca. 1/2 nagys.

belül szépen rajzolt és gondosan vésett, vértezett, térdelő lovagot ábrázol. A lovag mögé sisakja a földre van állítva, előtte van czímere. A vésett rajz némileg színes is. A lovag haja és szakálla barna, a vértezet szögecsei és szegélyei, valamint a czímer fölött emelkedő sisak koronája aranyosak. A sisakdísz fekete, a sisaktakaró vörös. A czímer vörös mezőben, csúcsban hajlott idomot visel, mely a fém természetes fehér színét mutatja. Fölül, balra a Madonna jelenik meg a kis Jézussal, felhők között. Az epitaphium fölső szélén a következő fölirat van: am + ersten + tag + des + mercen + im + M + V + 15 + ist + gestorben + der + edel + und + streng + herr + feit + von + fuerst + hauptmann + zu + der + einstat + ritter + und + kaiserlicher + maiestat + ratt + dem + genetig + sei +

Bünker Rajnárd.

A NEMZETI MÚZEUM KÉT RÓMAI RUHÁS NŐI SZOBRA.

A jelenlegi archæologiai kutatásnak egyik legidőszerűbb és legfontosabb, végleges megoldásra váró problémája a római és görög művészet egymáshoz való viszonyának a kérdése. Az a tábor, mely a római művészet önállósága, sajátos formai ereje mellett szállott síkra, bár két legjelesebb, szellemes vezérét elvesztette, még nem adta föl a küzdelmet, de úgy tapasztaljuk, hogy a döntő pontokon máris vissza kellett vonulniok. Egyre világosabban és meggyőzőbben érezzük és látjuk, hogy a hatalmas római birodalom művészi tekintetben egy aránylag kicsiny, csodás tehetségű nép hagyományaiból élt. A festés és a szobrászat görög mintaképek után dolgozott nemcsak Rómában és Itáliában, de a távoleső provincziákban is.

Rómában és Itália területén, a hol valósággal hemzsegtek a görög műremekek, a hol a görög művészet emlékeinek csodálata és gyűjtése a korai császárság idején rajongó szenvedélylyé lőn, a görög mintaképek utánzása, a másolás természetes jelenség. Meglepőbb dolog és a görög művészet egyetemes erejének csodás bizonysága, hogy a tartományok művészi élete is előbb-utóbb a hellenismus uralma alá kerül.

A provincziális művészet fejlődésének szélesebb alapon való, áttekintő megrajzolása még a jövő feladatai közé tartozik ugyan, de annyit máris látunk, hogy a fejlődés vonala nem mindenütt egyformán fut. Azt is egyre világosabban látjuk, hogy az elszigetelt, pusztán leiró szemlélettel a provincziális művészet életét valóban megérteni sohasem fogjuk. Csakis szélesebb, nagyobb összefüggésben, mint a hatalmas áramlatoknak egy eleme kapja meg minden művészi alkotás a maga jelentőségét.

A hellenismus térfoglalása a római tartományokban nem egyszerre, nem egy időben történik. A míg a délfrancziaországi tartományok Massilia hatalmas tengeri kereskedelme révén már korán érintkezésbe jutottak Kis-Ázsiával s a hellenisztikus központokkal, addig a Rajna- és Dunamelléki provincziákban a hellenismus győzelmes előnyomulása csak a Kr. utáni századokban kezdődik. A délfrancziaországi római művészet Augustus idejében teljesen hellenisztikus stylusban dolgozik. Az orangei diadalívnek s a Juliusok síremlékének mozgalmas, festőien nyugtalan domborművei a hellenisztikus művészet nélkül meg sem érthetők. Ezzel szemben a rajnai és dunai tartományokban a korai császárság korszakában a művészetben nyers, józan valószerűség, valami parasztos, de életerős barbárság uralkodik. Ennek a józan, kezdetleges stylusnak a szülőföldje Észak-Itália. A susai diadalív a legmonumentálisabb emléke. Azonkívül Észak-Olaszország múzeumaiban nagy számmal találunk domborműves kőemlékeket a korai császárság idejéből, melyek mind ugyanarról a nyers, vaskos természetmegfigyelésről s az ábrázolásnak ugyanarról a szinte parasztos, józan kezdetlegességéről tanúskodnak. Ezt a primitiv, valószerű stylust azután az északitáliai katonák magukkal hozták a tartományokba. Csak így érthető meg,

hogy ennek a művészi áramlatnak a hullámai elöntik nemcsak a Rajnamentét és a Duna környékét, hanem még az Aldunánál a Dobrudsában is éreztetik a hatásukat. Az adamklisszii tropaion és a susai diadalív domborműveinek testvéri rokonságát csak így magyarázhatjuk meg. Hogy az a józan őserő, mely ezt a művészi irányt megteremtette, tényleg az északitáliai légiók körében fakadt, ennek bizonysága, hogy a mint a Flaviusok idején az itáliai katonaság helyét a tartományokban idegenek foglalják el, a nyers ősitáliai művészet kihal s helyét az előretörő hellenismus foglalja el.



1. ábra.



2. ábra

RÓMAI KŐSZOBROK A N. MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN.

A helyi művészet mellett természetesen bizonyos szerepe volt az itáliai importnak, első sorban azoknak a vázlatkönyveknek, melyeket a művészek a tartományokba magukkal hoztak s melyeknek segítségével különösen kerek szobrászi emlékek készítésénél dolgoztak. Csak így magyarázható meg az a jelenség, hogy a provincziákban talált szobrok, melyek ott készültek, szoros összefüggésben állanak görög mintaképekkel. Valamennyien másolatok. A provincziákban a művészek körében elterjedt vázlatkönyvek bizonyára a kedveltebb görög szobrok rajzait foglalták magukban s a kőfaragók munkájánál alapul szolgáltak. Ezek a vázlatkönyvek kisebb fajta corpus statuariumok lehettek és talán a Pasiteles által összeállított másolásra érdemes szobrok sorozatát fog-

lalták magukban. Ez teszi érthetővé, hogy bizonyos typusok nagy számban szerepelnek.

A provincziákban talált szobroknak a görög mintaképekkel való közvetlen kapcsolatáról már több ízben volt szó. Ez alkalommal két ruhás női szobron fogjuk látni, mennyire elterjedt volt a görög művészi forma és kifejezésmód a római tartományban! 1. (1. ábra). Életnagyságú kőszobor m. = 1·26 m. Feje és lábai letörtek. Nőalak: ruhája khiton és köpeny, mely csaknem egész testét borítja. Művészi kivitele nyers, darabos, elnagyolt, de azért az egész művészi typus képe világosan áll előttünk legfőbb vonalaiban. Szobrunk a IV. sz.-beli görög szobrászat egy híres alkotásának késő utánzása. Az eredeti remekről múzeumaink nagy számban őriznek másolatokat.* A szöveg alatt idézett példányokkal szemben a mi provincziális szobrunk igen szerény helyet foglalhat el. Formákban, részletekben sokkal szegényebb, inkább tagolatlan, nyers sikokkal, mint gondos részletekkel hat. Az eredeti alkotásnak csak halavány, gyenge visszfénye csillan föl rajta.

2. (2. ábra). Művészettörténeti szempontból érdekesebb a másik női szobor, melyet e helyen tárgyalni kivánok. M. = 96 cm. Feje és lábai letörtek. A bal alsó karja szintén hiányzik. Bal csípője táján oldalt hosszú vájt mélyedést látunk, mely valószinűleg a szobor megerősítésére szolgált. Szobrunk motivuma nem oly nyugodt, egyszerű, mint az előbbié; gazdagabb, bonyolultabb. Bal lábán áll; a jobbat mellette lazán pihenteti. Ruhája a khiton és a köpeny, mely bal vállára fektetve és a hátán átvonva alsó testét borítja. Jobb karja melle előtt átnyúl és a köpeny csücskét fölemeli, mely alatt valami gömbölyű tárgy (talán alma?) látható. A felső test nem nyugodtan ül a csípőn, hanem élénken jobbra fordul. A csípőnek ez a mozgalmassága az egész motivum lényege s a képszerű benyomásban döntő fontosságú. A legérdekesebb szobrunkon azonban a redőkezelés, a művészi kifejezés módja. Ez világosan összefüggésben áll az V. sz. görög szobrászat egy bizonyos irányával, melyet Phidias iskolájában látunk. A legmeggyőzőbben érezhető az összefüggés a phigáliai templom metopáinak domborműveivel való összehasonlítás révén.** Ugyanaz a nyugtalan, mozgalmas redőkezelés, ugyanaz a lázas, izgatott szemlélésmód, a mit itt látunk. Természetesen minden kissé szárazabban és egyszerűbben dolgozva a provincziális művész tudásának megfelelőleg. Érdekes jelenség, hogy határozott görög

* Fölsorolásukat l. Römische weibliche Gewandstatuen cz. könyvem 131—132. oldal. (Münchener archeologische Studien dem Andenken Adolf Furtwänglers gewidmet.) Itt csak két új példányra hivom fel a figyelmet: *a)* Ἐφ. Ἀρχ. 1907. πιν. 3. Ezt a szobrot a szövegben Papabasileos Julia Domna képmásának tartja. Ez az azonosítás a legsivárabb tudatlanságról tanúskodik. Papabasileos úgy látszik Julia Domnának reánk maradt hiteles képmásait és éremképeit egyáltalában nem ösmerte. Mert ha csak egy pillantást vetett volna a jellemző elpuhult, jól táplált arczra, a révedőn tekintő szemekre s főleg a jellemzetes hajviseletre, maga belátta volna azonosítása képtelenségét. A szobor hajviselete egyáltalában nem egyezik a római császári korszak divatos frizuráival, hanem arczban és hajviseletben teljesen a praxitelesi arczok hatása alatt áll. Az egész szobor pedig azok közé az ú. n. idealis-portrait-szobrok közé tartozik, melyeket a köztársaság utolsó éveiből nagy számmal ösmerünk s melyeknek legfontosabb példái az ú. n. herculanumi nők s a Magnesiában talált női szobrok. *b)* Női szobor a konstantinápolyi ottomán múzeumban. Österr. Jhfte. 1908. S. 155. Fig. 47. Ezen a szobron a fej hajlása révén valami meleg, érzelmes lyrai hangulat ömlik el. A fejtypus itt is praxitelesi körre vall

** V. ö. Berichte d. k. Sächs. Ges. d. Wiss. Hist.-phil. Cl. 1895. T. III. 512.

V. sz.-beli stylussajátságok ily elevenen éreztetik a hatásukat a távoli dunamelléki tartományokban.

Végül még csak azt említem meg ebben a kapcsolatban, hogy a női szobor, a mit Kuzsinszky Bálint a Múzeumi és Könyvtári Értesítő II. évf. 94. o. *a)* tett közzé, szintén a legszorosabban összefügg görög mintaképekkel, a mint azt maga Kuzsinszky is helyesen megjegyezte. A mintakép azonban nem az ú. n. Artemisia, hanem a rhamnusi Themis szobra. (L. *E. φ. αρχ.* 1891. *πίν.* 4.) *Hekler Antal.*

AZ OTTLAKAI ŐSKORI ARANYKINCS.

Az a szokatlanul nagy és díszes három aranyboglár, mely az aradmegyei Ottlakáról került a n. múzeum gyűjteményébe, aktuálissá teszi reánk nézve a magyarországi bronzkor ornamentikájával való foglalkozást; annyival inkább, mert a tárgyak a díszítő ízlés azon forduló pontjával egykoruaknak látszanak, a mely forduló ponttól kezdve bronzkorunk sajátos ornamentikája is a közép Európában kialakulóban levő általános, a bronzkori helyi ízlések határait mindinkább elmosó új ízléshez, a hallstatti kor ízléséhez kezd símulni. Nem egészen egységes ugyan ez az új ízlés sem, de egyes általánosan elterjedt motivumai, az a szerep, a mi az ékítmények között az emberi alaknak s az állatalakoknak jut s a friss életteljes vonalvezetés, mely a honi talajból fakadt, vagy idegenből átplántált minták felhasználásában átalakításában megnyilatkozik, mindenütt egységes jelleggel vonja be a helyenként eltérő alapszínezetet. A magyarországi bronzkori ízlés magatartása az új áramlattal szemben még mindig nem tekinthető tisztázottnak, bár az évről-évre gyarapodó leletanyag egyre több fényt vet azon tényezők szerepére, a melyek itt az átalakulást közvetítették. Világosabban látjuk, hogy az eltérő magyarországi alapszínezethez, a bronzkori ízlés erős fejlettségén kívül az is hozzájárul, hogy az Adria északi szöglete körül kifejlődött góczpont kisugárzása itt találkozik azzal a másik áramlattal, a mely a Fekete-tenger mellékéről kaukázusi és skytha elemek vegyülékét hozza magával.* Ez erősebb világításban jelentkező tényezők mellett oly jelenségek is fölcsillannak, a melyek arra mutatnak, hogy amazok mellett a közvetett határok mellett, közvetlenebb úton, a Balkán-félszigeten át is juthattak el oly impulzusok hazánk földére, a melyeknek az új ízlés kialakulásában szerep jutott. Sam. Wide** terelte első ízben reá a figyelmet arra a körülményre, hogy a későbbi déli ízlések által előszeretettel alkalmazott díszítmények mellett, a hallstatti ízlésben egész serege kel életre a mykenæi díszítő művészet kedvelt motivumainak is. Ezt a körülményt akként magya-

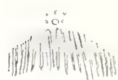
* E nézetnek jogosultságát, a melyet Hampel úttörő értekezéséhez csatlakozva hazai kutatóink túlnyomó része (A. É. 1893 385—407) s a külföldi szakirodalomban Reinecke Pál kitartóan védelmeztek, most újabban (Jahrbuch der k. k. Zentral Komm. N. F. IV. 81. és 82.) Hörnes is elismerte.

** Mittheilungen. Athen XXXII. 233.

rázza, hogy a mykenæi ízlés nem tünt le a fejedelmi lakok elpusztulásával, de tovább élt a keleti szigeteken s a mint a görög szárazföldön keletkezett geometrikus rajzú vázákon is érezhető e másodvirágzás hatása, úgy hatást gyakorolhatott az távolabbi vidékek ízlésének kialakulására is. A Fekete-tengeren át a Duna völgyén keresztül képzeli az útat, a melyen át egész Hallstattig hatolt volna be ez a hatás, oly időben, a melyben Magyarország sajátképeni bronzkora már letünt. Wide ugyanis azon nézetben volt, hogy a magyarországi bronzkor ornamentikája, csaknem egészen mentes minden mykenæi hatástól. Ezzel szemben Hörnes,* ki egyébként Wide nézetét osztja, kimutatta, hogy a magyarországi késői bronzkor ornamentikájának jellegét épen a sajátságosan elbarbárosodott mykenæi motivumok adják meg. Az ottlakai lelet is valóban főleg az által köti le érdeklődésünket, hogy míg egy részről a hallstatti kultura emlékeihez csatlakozik, másrészt szorosan fűződik egy Délmagyarországon már jelentékenyen korábbi időben otthonosnak látszó emlékcsoporthoz, a mely emlékcsoportnak a mykenæi ízléstől erősen befolyásolt ornamentikája azon mozgékonyabb ízlésnek egyik előidéző tényezőjeként tünik föl, a mely későbbi, részben már a hallstatti kor régibb szakával egykorú bronztárgyaink díszítésében érvényesül. Az egyik boglár (1. ábra) díszítményeinek fő, sőt úgyszólván egyedüli alkotó eleme a sarlóalakú voluta, bronzkori ornamentikánk igen kedvelt motivuma, mely a boglár gömbszelet idomú fölületén többször ismétlődik. Páros csoportokba helyezve veszi körül a domború középpontot s az összesen négy levélpár mindenikének közepéből egy-egy hármas sorú sugár indul ki, e sugaraknak a perem körül futó pontsoros kerettel érintkező végeit ismét egy-egy pár, az előbbiekkel szembeforduló sarlólevél fogja közre s ezenkívül a sugarak által határolt mezők szélének közepén is ismétlődnek e páros levélcsoportok. A sugarak által határolt négy mező közül háromnak közepében félhold alak foglal helyet, míg a negyedikben figurális eredetűnek látszó, de felismerhetlenségig elfajult díszítményt látunk, mely leginkább valami ernyőre emlékeztet (2. ábra). Talán női alak ruházatát jelenti s a fölötte levő pontcsoport ez esetben az alak feje lehet. Az egész díszítmény sovány és szegényes, a vékony sarlólevelek nem töltik ki a teret s a kitöltő idomok sem alkalmazkodnak, sem az üresen maradó nagy felülethez,



1. ábra. ½ n.



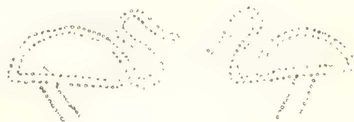
2. ábra.

* Urgeschichte der bildenden Kunst. 590. lap

sem annak a sugarak és a levelek által képezett határaihoz. A másik boglár (3. ábra), mely alakra, nagyságra, technikai kivitelre, sőt még a díszítmény csoportosítására nézve is, annyira egyezik emezzel, hogy nemcsak egyidőből, de ugyanazon mester kezéből eredőnek kell tekintenünk, díszítményei által nagyon eltér tőle. Felületét ugyancsak négy sugár hasítja, de ezeket már nem kísérik az említett sarlólevelek, a melyek ezúttal csak három mező szélének közepén ismétlődnek páros csoportokban. A negyedik mezőben, két, egymással szembe fordult hajlott nyakú madáralak foglalja el a helyüket (4. ábra). Az üresen maradó felületbe egy-egy sajátságos hajlott és visszahajlott idom illeszkedik be, kecses hajlékonyságával élénken emlékeztetve az északi bronzkor későbbi szakának vonalvezetésére, jelesen a meanderek felduzzasztott hurkolására. De csupán a fokozott mozgékonyságban van némi hasonlatosság, a felület tagolása már eltérő. Az északi ízlés a késői bronzkorban is ragaszkodik a folytonos sávokhoz s körülfutó zónákban helyezi el szeszélyessé vált meandereit. A mi idomunk ellenben kitöltő minta, mely a sugarak által felnégyelt köralakú felület mezőiben helyezkedik el, de ez a kitöltő idom már a térhez alkalmazkodik; nemcsak a lehetőségig kitölti azt, de szépen határolja az üresen maradó részeket is, olykép, hogy azok a középpont körül négyágú csillag alakját mutatják.

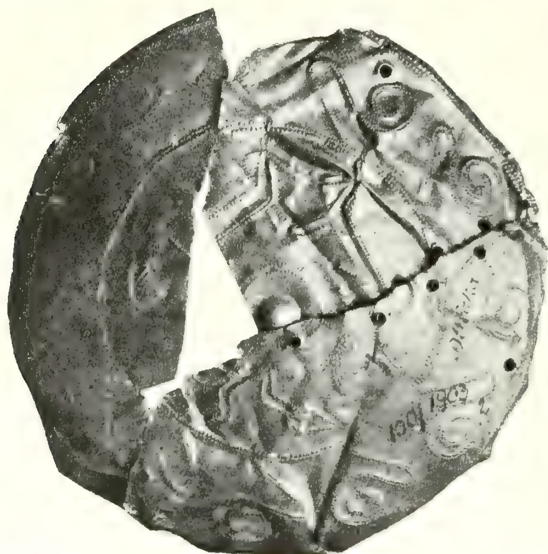

3. ábra. $^1/_2$ n.

Az ottlakai boglárok kivételes nagyságú, ritka becsű ékszerek; az első boglár (1. ábra) súlya 79 gramm, átmérője 14 cm. A második (2. ábra) valamivel vastagabb aranybádogból készült, így 83 gramm súlya daczára is kisebb amannál, átmérője csak 13·5 cm. A legnagyobb lehetett a csupán töredékekben fönmaradt harmadik boglár (5. és 6. ábra), a melyről eddig nem szólottam, mert díszítésében a figurális elem lévén túlnyomó, külön óhajtok vele foglalkozni. A töredékek, melyek nem adják teljesen a tárgyat, együttesen 86 grammot nyomnak. Ilyen méretű boglárok még bronzpéldányokban is ritkák abban a forma körben, melyben tárgyunk analógiáit keresnünk kell, még leginkább a michalkowi kincshez tartozók * közelítik meg nagyságra tárgyainkat, de úgy ezek, mint a n. múzeumban levő nagy méretű bronzboglárok ** csupán körökben csoportosított dom-


4. ábra.

* Hadaczek, Zlote Skarby Michalkowskie. VI. és VII. T. — és VIII. T. 2. és 3.
** Magyar Csáholyi kincs (Szilágy m.)

ború pontokkal vagy nagyobb dudorokkal vannak díszítve. De úgy vélem, hogy a fémből készült analógiák helyett, hogy a környezetet, a melyben tárgyaink létrejöttek megismerjük, czélszerűbb lesz ezúttal az emlékek egy másik csoportjához fordulni, a hol a díszítendő felület hasonló volta, hasonló feladatot ró a díszítő művészre. Hogy ezt a feladatot az agyagműves is egészen hasonló módon oldotta meg, arra épen azon terület keramikája nyújt példákat, a mely területről tárgyaink is származnak, t. i. Magyarország déli része. A keramikai anyagnak a tárgyalás körébe való bevonásával olyan térre lépek, a melyet azok, a kik a magyarországi bronzok ornamentikájával foglalkoztak eddig többnyire elkerültek s nem kísértették meg a stílusbeli hasonlóság alapján állapitni meg az összetartozást, keramikai csoportjaink és bronztárgyaink között. Valóban ingatagnak is látszik ez az alap s a bronzkor korábbi szakában nem is lehetne arra szilárdabb következtetéseket építeni, de a mészbetétes díszítés, a mely bronzkorunk előhaladottabb szakában éli virágkorát, közelebb hozza egymáshoz a bronzok és agyagművek díszítését. Ez a mélyített technika módot nyújt a bronztárgyaink felületét élénkítő finom vonalú, gazdag bevésett díszítményekhez hasonló ékítmények kifejtésére. Ezért választom a Délmagyarországon otthonos kifejlett bronzkori mészbetétes edényeket kiinduló pontul azon egységes ízlés emlékeinek tárgyalásánál, a mely e vidéken a legkülönbözőbb anyagú és rendeltetésü tárgyak díszítésében megnyilatkozik.



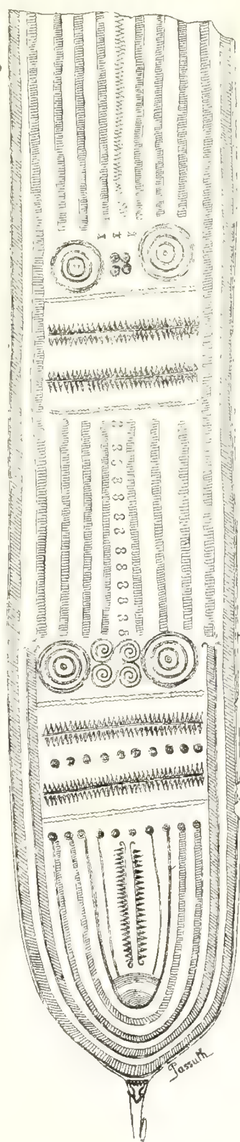
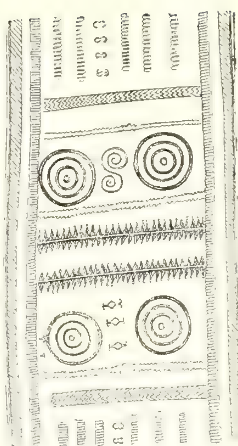
5. ábra. 1/2 n.



6. ábra. 1/2 n.

Az ottlakai aranyboglárok díszítésének legközelebbi analógiáit a Délmagyarországon elterjedt mély tálakon és szilkéken találjuk meg. Ezeken is

rendszerint négy sugár tagolja a felületet, a sugarak közé eső mezők közepét itt is mindenkor egy-egy nagyobb kitöltő idom foglalja el s a széleken, az egész díszítményt közrefogó kereten belül apró kitöltő minták sorakoznak. De nemcsak az itt vázolt elrendezés egyezik, maguk a felhasznált kitöltő minták is azonosak. Itt is a legnépszerűbb díszítmények közé tartozik a sarlólevélszerű volutából kifejlődött kacs s egy csészén [1] e sokat emlegetett idomot ép olyan alkalmazásban látjuk, mint az első ottlakai bogláron t. i. páros csoportokban fogja körül a sugarak külső végeit. Itt is gyakran hármas pontsorok alkotják a sugarakat.[2] S a kitöltő idomok, a melyek közt az ottlakai első bogláron szereplő holdsarlót [3] s a második bogláron látható spirálisokban végződő hajlott idomok [4] is ugyancsak fölleljük, úgy illeszkednek a térbe, hogy a középpont körül itt is formás négyágú csillag áll elő. Ezek, az idézetteken kívül még számos más példányon föllépő, analógiák világosan tárják elénk a tárgyaink és a délmagyarországi keramika közötti szoros stílusbeli összefüggést s az ottlakai kincs nem is az egyedüli hazai fémlelet, a mely ily szoros kapcsolatban áll a délmagyarországi keramikai stílussal. Szembeszökő ez a kapcsolat a nemzeti múzeumban őrzött pécskai (Aradmegye) (tábla 1—3. ábra) nagy bronzkincshez tartozó díszes bronzövek ornamentikájában is (7—9. ábra).[5] Az elrendezés ugyan az övet alkotó széles


7—9. ábra. 1/4 n.

[1] Bella Lajos; Aldunai leletek. (Arch. Ért. 21. f. 1898. 103—114.) 24. *b)* ábra.)
[2] V. ö. ugyanott 23. l.
[3] Wosinszky, Az őskor mészbetétes agyagművessége LXXVI. 3.
[4] U. o. XCVI. 1.
[5] A lelet nehány díszesebb darabjának képe megjelent azon ismertetés kíséretében, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene czímű díszműben dr. Éber László szentelt az őskori gyűjteménynek.

bronzszalag felületének alakjához képest természetesen másféle, de ugyanazt a gondos kitöltést látjuk, mint az edények fölületén s a hosszanti elrendezésű, vagy széltében haladó sávokban spirálisokat, egymáshoz sorakozva íveket alkotó kampókat,[1] apró — harántos vonalakkal kitöltött — háromszögek sorát[2] látjuk a díszítésben felhasználva, továbbá a keramikára oly jellemző kunkorodó kacsokat[3] s közbe-közbe elszórt kitöltő idomként S alakú spirálisokat és konczentrikus közöket, a mészbetétes agyagművesség e legkedveltebb motivumát; kétségtelen, hogy a fémműves ugyanazon ízlés hatása alatt állott, mint a fazekas. A pécskai övekhez sokban hasonló díszítést látunk a szenterzsébeti kincsben fönnmaradt publikálatlan és az ispánlaki lelethez tartozó töredékeken (Hampel, Bronzkor CL. T. 1—7. ábra) kívül még egy harmadik övön, mely a British Museumba került s a melynek rajzát a nevezett intézett bronzkori gyűjteményének[4] katalogusából ismerjük. Ez az öv ugyanahoz a több hazai leletben képviselt typushoz tartozik, a melyből a pécskai övek is valók. A közölt részletrajzok egyikén boeotiai paizs idoma foglalja el a középpontot. Bronz és aranytárgyaink díszítésében nagy szerep jut ennek az alaknak, mint felületdíszítményt látjuk egy mercyfalváról származó aranylemezen,[5] mint önálló csüngő dísz oly számos változattal van képviselve, hogy erre talán nem is szükséges példát idéznem; a pécskai nagyobb bronzöv hosszú sorokban elhelyezkedő díszítményei közt ugyancsak ezek töltik ki az egész középső sort s erre vezethetők vissza egyes michalkowi fibulák lemeze is.[6] Fölleljük egy szenterzsébeti töredéken s a British Museumban levő ónon is, a mely utóbbin azok a kampós levelek fogják körül, a melyeket az ottlakai boglárokon is látunk s a melyek a keramikában sűrűn szereplő kacsokkal azonosíthatók. A levelek, illetve kacsok itt központos körök közepéből indulnak ki, szorosan egymáshoz csatlakozó íveket alkotnak s csak a szélső tag végén látjuk, hogy tulajdonkép e sokat emlegetett népszerű díszítménynyel találkozunk ebben is, mely különben ilyféle alkalmazásban sem szokatlan a délmagyarországi keramikában, a hol az egymáshoz csatlakozó ívek találkozó végein ugyancsak konczentrikus köröket látunk s a hol szintén fölismerhető a díszítménynek a kedvelt sarló levéltől való származása;[7] némileg hasonló díszítést látunk némely vattinai csonttárgyon is.[8] A pécskai övek díszítményeiből még a British Museumban levőn azt a sajátságos díszítményt is fölleljük, mely talán ugyancsak a sarlólevél idomnak elfajulása az egymáshoz csatlakozó kampók sajátságos tremolázó hullámvonalak alakulnak át.[9]

[1] Mint Wosinszky id. mű C. T. 2—3. ábra.
[2] U. o. C. T. 5. ábra.
[3] U. o. LXXIV. T. 2. és 3. ábra, de ezenkívül még igen számos példányon.
[4] British Museum. A Guide to the Antiquites of the Bronze age London, 1904. fig. 104.
[5] Arch. Ért. 1907. 67. l. 15. ábra.
[6] Hadaczek, id. mű IV. és V. T.
[7] Wosinszky, id. mű C. T. 2. ábra.
[8] Milleker, A vattinai őstelep VIII. T. 4. és 7. ábra.
[9] E mellett a bámulatos összhangzás mellett, a melyet e hazánkban otthonos alakú (az elsoroltakhoz hasonló, de díszítés nélküli példány és töredékek voltak a magyar-csáholyi kincsben is) tárgy díszítése Délmagyarország fém- és agyagtárgyainak ornamentikájához mutat nem oszthatom azokat a kételyeket, a melyeket a British Museum katalógusának ismer-

Nem lehet puszta véletlen, hogy mind e motivumok otthonosak a mykenæi művészet körében, még a komplikáltabbak is, a melyekről képtelenség volna feltennünk, hogy egymástól függetlenül jöttek volna létre amott és hazánkban. Bármennyire óv is Reinecke attól, hogy a Mykenære emlékeztető motivumoknak, nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk, oly időben, midőn azok saját hazájukban már rég letüntek, az azonos vonások nagy száma felett nem térhetünk egyszerűen napirendre. Azok a motivumok, a melyekkel a délmagyarországi fazekas edényeinek fölületét benépesítette, majdnem mind otthonosak a mykenæi ízlés hazájában is. A szeszélyesen hajló magános vagy csoportokban álló kacsok, melyeknek növényi jellege ott még felismerhető, épp oly kedvelt motivumok ott mint emitt,[1] sőt még azon sajátságos alkalmazásuk eredetijét is fölleljük, a melyben rhombus alakok sarkaihoz csatlakoznak.[2] Az S idomú spirális[3] és a sarlólevél idom, a melynek Hörnes oly nagy figyelmet szentelt s még ezek nem merítik ki a délmagyarországi ornamentika mykenæi eredetű motivumainak teljes sorozatát, innen eredhettek még a fonásszerű szalagok, melyek teljesen idegenszerűek hazánk, sőt egész közép Európa keramikai ornamentikájában,[4] a harmadik boglárt széles sávban körítő visszahajló száron nyugvó spirálisokhoz hasonló rajzokat[5] s a második boglár és a vele rokon dubováczi ékítmény mását is itt találjuk.[6] Kétségtelenül onnan származik hozzánk egy más díszítmény is, a melynek eredetije nem lehet más, mint az a meanderszerű szalag, melyet oly szívesen alkalmaz a mykenæi ízlés stélákon és ékszerek[7] (10. ábra) díszítésében egyaránt meglepő analógiát szolgáltatnak ehhez egy vattinai[8] (11. ábra) s egy tiszafüredi[9] (12. ábra) csonthenger, melyekben épúgy, mint némelykor a mykenæi formaközben központos körök közé hurkolódnak a meander kanyargó szalagjai, a mint ezt késői bronzkori kardjaink markolatának, a penge befogadására szolgáló kétágú részén látjuk (13. ábra — Kapronczáról). Ez utóbbi díszítmény keletkezéséhez, mely oly közel áll a csonttárgyainkon is utánzott mykenænei meander szalaghoz, nem tartom szükségesnek, hogy az őskori bronzműves, az ú. n. madár-

tetője e tárgy magyarországi eredete felől táplált. (Arch. Ért. 1908. 280. l.) Annyival kevésbé, mert még a kissé idegenszerűnek föltünő küllős kerék féle dísz (a második részletrajz) igen közeli analógiáját látjuk a kaszapusztai kard markolatának csészéjén (Hampel, Bronzkor CC. 19.) egy szenterzsébeti ónlemez töredéken s némileg emlékeztet reá a felület tagozása délmagyarországi mészbetétes edényeinken s még inkább a felvidéken otthonos belső felületükön díszített csészéken. (V. ö. a borsodharsányi urnatemetőből való példányt Hampel id. mű CXLI. 3.)

[1] V. ö. The excavations at Phylakopi in Melos XVI. 7.

[2] Sam. Wide id. czikke 1., 19., 20. ábráját és Wosinszky id. műve LXXXVIII. 7. és C. 4.

[3] V. ö. Phylakopi XVI. 13.

[4] V. ö. Wosinszky id. mű LXXVIII. 3. és LXXXIX. 3. XCI. 1. E diszítményre, melynek a mykenæi ízlés utóvirágzásában görög földön is nagy szerep jut, különös súlyt fektetek

[5] V. ö. Phylakopi 81. ábra a szövegben.

[6] U. o. 147. l. 124. ábra.

[7] Perrot Chipiez. Histoire de l'art etc. VI. k. 256. és 363. ábrák.

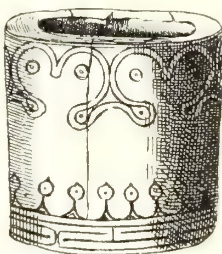
[8] Milleker, id. mű VIII. 7.

[9] V. ö. pl. Hampel id. műve XXII. 5. (Német Lipcse) 6. XXIII. 2, 3, 4 (Hajduböszörmény) XXIV. 1—5., 3. és 5. Hajduböszörmény, továbbá ugyanott a nagy-démi, tuzséri, ipolysági, kaszapusztai, zsujtai jobbára csészés példányokat s egy publikálatlan korongos markolatú kardot Kapronczáról (Sáros m.) a kassai múzeum Dessewffy termében.

protomák látásán inspirálódjék, a mint ezt Hörnes föltételezte (Hörnes id. mű 590) s nem tartom azt egyébnek az említett meander szalagnak a rendelkezésre álló térhez való alkalmazásánál s egyszersmind mint ama hatások egyikét, a melyet Délmagyarországnak kétségtelenül fejlettebb és gazdagabb díszítő művészete hazánk többi részének díszítő tevékenységére gyakorolt. Legújabban Br. Miske Kálmán [1] vonta beható vizsgálat alá e vidék keramikai



10. ábra.

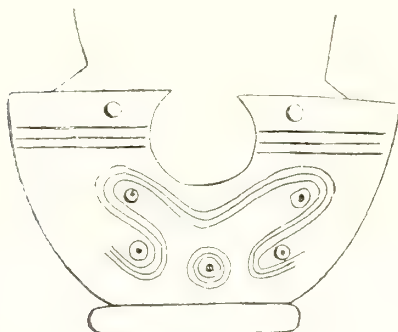


11. ábra.



12. ábra.

leletanyagát, már a föntebb előadottakból is kitetszik, hogy nézetem némileg eltér attól a véleménytől, a melyet az idézett érdemes tanulmány szerzője vall magáénak. Az általa felállított ötödik versecz-vattinai csoportot ugyanis, a melyből analógiáim nagy részét választottam, fiatalabbnak tartom s korának megítélése tekintetében közvetítő álláspontot foglalok el az ő nézete [2] s azok véleménye között, kik azt egészen a hallstatti korba lehozzák.[3]



13. ábra.

Az kétségtelen, hogy magát a keramikai ornamentika eredeti jellegét a hallstatti hatás nem érintette, másrészről azonban valószínű, hogy e stílus virágzott még akkor, midőn a hallstatti hatás keletre behatolt, A pécskai övek e stílus jellemző képviselői tiszta hallstatti jellegű edényben voltak a földbe rejtve s az ottlakai aranycsészéknek a délmagyarországi keramikai ízlés formavilágából származó díszítményei közé a hallstatti ízlés által kedvelt figurális elemek illeszkednek. A második bogláron egyik mezőben a jól ismert madár-

[1] Arch. Ért. 1909. évi II. füzet.

[2] Szerinte id. h. e csoport kezdete még a neolithkorba nyúlik vissza s végét a határozott bronzkorban leli. Ismeretes ugyan egy teljesen egyedül álló agyagkorong töredék Trójából (Hubert Schmidt Schliemanns Sammlung 2470.), mely a felület tagolásával s díszítményei révén is igen közel áll e csoporthoz. E darab a II—V. réteg külön nem választható leletei közül való, de miután a mykenæi import a VI. rétegben lép föl még præmykenæi. A versecz-vattinai csoportot még sem mernénk ennek a lapján ilyen régi korra tenni, mert az ornamentikába más későbbi geometrikus elemek is vegyülnek.

[3] V. ö. Milleker, Vattinai őstelep 46. lap. — Hubert Schmidt, mint erről Hampel József jelentéséből (N. Múzeum jelentés 1909. 157. lap) értesülünk, a szeremlei urna leleteket a hallstatt-kori emlékek keretében helyezte el.

alakok szerepelnek kitöltő minták gyanánt, a harmadik bogláron azonban a honi ízlést képviselő spirális* dísz már csak a keretre szorult.

Ez a harmadik boglár, a melyről eddig nem szólottam, még ősidőben, a mikor használatban volt darabokra törött s úgy látszik törött állapotban is becsben tartották, mert a törési fölületek szélén lyukakat fúrtak s úgy fűzték azt ismét egybe valami fonálfélével; sajnos a törés, még inkább ezek az átfúrások, a raizokat megrongálták, sőt egy darabkája el is kallódott ép olyan helyről, a hol a rajzot kiegészíteni értelmét megmagyarázni igen nehéz. A jelenet rajza mögötte marad azoknak az ábrázolatoknak, a melyek a felső olaszországi situlák fölületét népesítik s a mely ábrázolatok hatása alatt keletkeztek az effajta szerényebb figurális rajzok s azokkal a vele egykorú rajzokkal egyenrangú, a melyek svájczi övlemezeken, s a kelet poroszországi urnákon láthatók. Érdekes már rajzának előállítására is, felületek kidomborítására, mint a situlákon látjuk vagy folytonos vonalakkal való rajzolásra, mint az agyagműves rajzol, nem mert vállalkozni készítője, csak a homorú oldalon húzta meg folytonos vonallal a rajzot s e futólagosan bekarczolt vonalat követve pontsorokkal verte azt ki; így készült a másik két boglár díszítményeinek rajza is.

Az alakok nem töltik ki kellően a teret, nem alkalmazkodnak a fölülethez, hanem szét vannak szórva azon, a kétségtelenül fölismerhető symmetrikus csoportosításra való törekvés daczára is. Fölül egymásnak szembefordult két ménlovat látunk, e csoport alatt az alsó részen rejtélyes csoport foglal helyet. Egy előrehajló emberi alak kezeiben háromszögű tárgyat tart, vagy talán inkább arra támaszkodik, mögötte másik alak állott, de a boglár e helyen épen hiányos lévén, e második alakból csupán lábait s az első alak hátához támasztott kezeit látjuk s egy hosszú hajlott vonalat, mely a két alakot lágyék tájon kötötte össze egymással. Közvetlenül a két alak előtt azokkal szembe fordulva, előre nyújtott nyakú nagy madár áll oly közel azokkoz, hogy szinte a csoporthoz tartozónak vehetnők, annyival is inkább, mert hasonló madáralak sűrűn szerepel azokban a vadászjelenetekben is, a melyek a situlák művészetének hatása alatt az Alpokon innen jöttek létre s a melyek itt jól érthető okonál fogva, a situlák ünnepélyes processiói helyére léptek. A zürichi múzeumban egy cerinascai sírból származó még publikálatlan övlemezen is szerepelnek e madarak, hol őket nyilazó emberek üldözik s mint vadászjelenetet értelmezte a M. N. Múzeum régiségosztályában a gyarapodási napló akkori vezetője dr. Éber László, a ki a tárgyakat annak idejében az országos régészeti és embertani társulat ülésén is bemutatta. A két ember szerinte lopózkodva megy a nagy madár felé, melyet az első a kezében levő hurokkal akar megfogni. A tárgy csonka volta fölöttébb megnehezíti e jelenet értelmezését s azért mielőtt magam részéről a jelenet értelmét magyarázni megkísérteném, vegyük szemügyre jól a rejtélyes csoportozatot; az elülső alak egyszeres pontsorral van rajzolva, nyaka mentében azonban egy második pontsor húzódik s melléhez is csatlakozik egy a rendes sornál kintebb álló pont, így bár a dipy-

* A spirális ilyen alkalmazása valószinűleg ugyancsak mykenæi eredetű, bár közvetlen analógiáját nem ismerem, még legjobban megközelíti egy csésze v. ö. Phylakopi XV. T. 20. ábra és u. o. 81. ábra a szövegben.

lon vázákon sokszor férfi alakok nyakán is látunk ilyen a nyakhosszában lefelé húzódó vonalakat, a melyek ott talán sisak bokrétáját jelzik, mégis valószínűbbnek tartom, hogy az ottlakai aranyműves lelógó hajfonatot akart ábrázolni e második pontsorral, épp úgy mint a purgstalli urnákon is hasonló módon vannak jelezve a hajfonatok, a mellen a sorból kiugró pont pedig talán női alak keblét jelenti. Ez esetben tehát, bár a tárgy csonka volta miatt egész határozottsággal állítni nem merem, valószínű hogy symplegmának a hallstatti ízlés körében nem egészen szokatlan ábrázolása volt e csonkán fönmaradt jelenet tárgya. A tárgy természete bővebb vagy részletesebb fejtegetést nem tűrvén, annak illusztrálására, hogy hasonló természetű jeleneteket miként igyekezett érthetően ábrázolni az őskori rajzoló, az ottlakai boglár rajzainak a grächwilli urnán látható párzó szarvasalakokkal való összehasonlítását ajánlom.[1] Ez a schematikus rajz lép a Szombathy által bemutatott krajnai övlemezek drasztikus realizmusa helyére,[2] ez utóbbiakat ismerve pedig nem lephet meg bennünket az ábrázolt alakok helyzete sem. A tárgy valószínűleg a termékenységnek az ősnépeknél csaknem általános megbecsülésében leli magyarázatát, épp úgy, mint azok a domborművek, melyek ugyanezen ízlés által uralt területen későbbi időben jöttek létre s a melyek közt még a szülésnek szobrászi ábrázolását is följeljük.[3] Ilyen értelmezésnek kedveznek itt a jelenetet kísérő ménlovak is. A madáralaknak magyarázatát adni nem tudnám ugyan, de utalhatok arra, hogy az mint hasonló jelenetek kísérője némely etruszk tükrön is szerepel.

Hasonló tárgyú figurális ábrázolások, mint láttuk az Adria északi szögletéhez vezettek el bennünket, a hol a hallstatti kor vége felé, ugyancsak erős mykenæi hatás mutatkozik, de hogy azért tárgyainkat mégis korábbi időre, inkább e kor elejére teszszük, azt hiszem kielégítően meg van indokolva az által, hogy a rajta nyilvánuló mykenæi hatás szálai szorosan fűződnek ezen ízlés magyarországi utóvirágzásához, a mely virágzásnak talán nemcsak a magyarországi bronzkor díszítő izlésének irányításában volt része, de talán egy tényezője lehet a hallstatti ízlés kialakulásának is. Egyes mintákat, így például a mészbetétes díszitésnek kétségtelenül mykenæi eredetü kacsait mélyen behatolni látjuk a hallstatti ízlés által uralt terültre is. Messze vezetne most, a motivumok továbbnyomozása s végleges megoldást úgyis csak a Balkán teljes átkutatása hozhat. Majd ha nyomról-nyomra követhetjük ennek ma még jó részben ismeretlen területén át, a mykenæi miotákat, a míg elbarbárosodott alakban hazánk földére eljutnak, érthetjük meg e tényező jelentőségét.[4] De egyelőre is fontosnak tartom, hogy e késői, már a hallstatti korral érintkező időben hazánk földén a fém, agyag és csonttárgyak díszítésében a mykenæi ízlés kedvelt motivumainak egész tömege él. *Dr. Márton Lajos.*

[1] V. ö. Globus 1897. Hans Seger Bildliche Darstellungen.

[2] Mittheilungen der Wiener Anther. Gesellschaft. XXIV. 227. l. Neue figural verzierte Gürtelbleche aus Krain III. T. 3. ábra.

[3] Moritz Hömes, Jahrbuch der k. k. Zentralkommission. Nesactium. — V. ö. Gerhard fejtegetéseit Etruskische Spiegel IV. 1. 81—83. lapjain, melyeket a Montelius által is közzétett La Civ. primitive en Italie I. k. 450. lap alatti ábra, Castelvetroi tükörhöz füzött.

[4] V. ö. Müllner, Typische Formen 3. és 8. (Podzemel). Mittheilungen der Wiener Anthr. Ges. XV. évf. IX. T. 1. és 9. ábra.

A PILINY-VÁRHEGYI ŐSTELEP.

1902-ben tettem első kutató kirándulásomat a Piliny község határához fekvő Várhegyre, s azóta csaknem évenként felkerestem egy-egy rövidebb időre, hogy az őslakók nyomait kutassam.

Az őstelepről adott első értesítésem * csak konyhahulladékokról számolt be, s sajnos, most, a mikor a Várhegyet jóformán átkutattam, megint csak mint érdekes és gazdagtartalmú szemétdombbal foglalkozhatom a magasan fekvő hegytetővel.

Kétségtelen, hogy a 368 m. magas Várhegy nevének megfelelően, őskori erődítmény volt. A déli és keleti oldalak kivételével, a melyek igen rég óta állanak szőlőművelés alatt, mindenütt felismerhetők ma is a kettős gyűrűzés, a mely körülvette a tetőt. Az árkokat lassanként szeméttel töltötték be, s ma a gyűrűk meglehetős széles planirozásai éppen úgy hulladékokat tartalmaznak, mint maga a tető, a miből nyilvánvaló, hogy az őslakók ezeket a helyeket is rendes tartózkodásra használták fel. De a mesterséges erődítésen kívül a természet is gondoskodott a védelemről. Nagy fehér sziklák állanak ki kétembernyi magasságban is, s ma is leomlott bástyafalaknak látszanak, pedig közülök már nagyon sok a körülfekvő falvak házfalaiba került. Télenként sok embernek kenyérkereső foglalkozása, hogy a Várhegy szikláit robbantgatja, s építkezésre alkalmas nagyságba tördeli. A sziklák lassú pusztulása a hegytető festőiességének rovására megy, de szaporodik a termőföld, s lehetővé teszi, hogy egyszer csak őskori barlanglakás tárul fel a robbanás nyomán. Nézetem szerint feltétlenül kellett ilyen tartózkodási helynek lenni a tető sziklái alatt, mert a fölszínen semmi nyoma sem mutatkozik lakásnak. Mélyebben fekvő hosszú üregeket tompa kongás jelez. A hegy sokkal meredekebb és magasabb, sem hogy csupán nappali tartózkodáshelyűl szolgálhatott volna, s éjjelre más helyre vonult volna a lakosság ; csak védelemre szintén nem használták, mert hisz a mindennapi életszükséglet tárgyaival van a talaj összekeverve. Egyik szomszédos faluban, Szakalban, van egy «Kastélyhegy» nevű hely. A név felkeltette kiváncsiságomat, s a közelmúltbau megtekintettem a hegyet. Monda szerint kastély vagy templom állott a hegytetőn, a melynek lába alatt kanyarog az Ipoly. Ennek a vizébe hullott alá a hajdani épületnek nagy harangja, a mikor az összeomlott. Állítólag láttak is régebben tégladarabokat a gerinczen. Most ritkás akáczos erdős borítja a tetőt, A mint felértem a gerinczre, azonnal felismertem a Kastélyhegy legrégibb rendeltetését. Egy ideális őskori földvár volt ez, a melynek előrenyúló csúcsáról az Ipoly völgyének igen nagy része belátható, s őrhelynek alkalmasabbat elképzelni sem lehet. Arra semmi esetre sem lehetett alkalmas, hogy a történelmi időkben nagyobb épületet emelhessenek rája, mert megfelelő nagyságú tér nincs is a tetőn, azonban a szabályos tojásalakú fennsík erősítő gyűrűi kivehetők ma is. Tehát nemcsak őrhely volt, hanem szükség esetén védelemre is szolgálhatott. A faültetés nem régen tör-

* Arch. Ért. Új F. XII. köt. 350 l.

tént, s megkérdezve azokat, a kik ezt végezték, azt a választ kaptam, hogy a csemetéknek ásott gödrök kivájásakor sem cserép, sem más culturára vonatkozó tárgyat nem találtak. Valóban egyetlen, az őskori tartózkodási helyet eláruló cserépdarabocska nyomát sem találtam a földön. Valószínű tehát, hogy a Kastélyhegy nem lakásul, hanem csak védelmi helyül szolgált.

A Várhegyről nyilvánvaló, hogy az őslakók állandó lakhelye volt. Legjobban bizonyítja a terjedelmes tüzelőpadok jelenléte. Rétegenként felbontva a tűzhelyeket, azok készítési módját egészen pontosan megfigyelhetjük. Legalól nagy, lehetőleg lapos és széles kövek képezik az alapot, melyet földréteggel hordtak meg. Erre kisebb, sűrűen egymás mellé rakott kövek következnek, két sorjában is, s a legfelső földréteg képezte szépen kitapasztva a tüzelő lapját. Felbontottam öt ilyen tűzhelyet, s a készítésmód mindig azonos volt. A legnagyobbnak átmérője több mint három méter, meglehetősen köralakban, csaknem téglakeménységre égett lapjának vastagsága pedig 15—20 cm. A hamuréteg nem volt vastag, a mi azt bizonyítja, hogy időnként lesöpörték. Más helyen megtaláltam a hamugödröt is.

Észlelésem szerint a Várhegy temetkezési helyül sem szolgált. Én legalább urnát nem leltem, bár a szőlőbirtokosok azt állítják, hogy régebben szedtek ki a földből egész edényeket, a melyekben csupán hamu volt. Ilyen szórványos leletek azonban csakis a lejtőn fordúltak elő. A hegy lábánál emelkedő kis halmocska tudomásom szerint urnatemető volt, a melyet évtizedekkel ezelőtt br. Nyáry Jenő ásatott fel.

Hogy mikor volt a Várhegy lakott hely, arra én, leleteimből itélve azt kellene, hogy mondjam, hogy a paleolith-kor végén és a bronzkor elején. Szépen csiszolt kővésők, igen sok agancs-eszköz mellett feltünően kevés az érczből készültek száma. Ám ez utóbbi körülménynek magyarázatát tudnám adni. A bronzkor emberei a letünt kőkorszak kultivált területén telepedtek le, s az ő életüknek emlékei egy új kultur-réteggel gyarapították a Várhegy felületét, a mely réteg az előző lakosok konyhahulladékai fölé helyezkedett. Ezt nagyon szépen észlelhetni nem egy helyen, ha az eleven földig leásva az árok falát élesen levágattam. Megkülönböztethető ilyenkor egy-egy évszak, vagy emberöltő, vagy egyáltalán valamelyes időköz elmúlta, éppen úgy, mint a fáknál az évgyürűk. Mikor ugyanis alkalmatlannak találták a szemetet, akkor hamut, vagy másfajta földet hordtak reá, s ily módon tiszta földet kaptak megint. Egymás fölött 10—20 réteget is pontosan meg lehet különböztetni. A bronzkor népe nem volt kiváncsi elődeinek szemeteléseire, azokat nem bolygatta, hanem ugyanazon módon cselekedett maga is. Mikor aztán a történelmi idők emberei művelni kezdték rendszeresen a földet, természetesen csak a művelési ágaknak megfelelő mélységig bolygatták fel a földet, s az alatta fekvő réteget pedig nem érintették. Igy aztán, mikor a Várhegy szőlőterületté vált, a tőkéket a felsőbb rétegekbe mélyesztették be, s az évenként szükséges megmunkálások alatt is csak ezek forgatódtak meg. A régebbi bronzleletek lassanként napvilágra kerültek, s el is kallódtak, míg az általam történő mélyreásás a megbolygatatlan kőkori emlékeket kotorta föl.

A várhegyi őslakók rendes tartózkodási helye a terepviszonyoknak meg-

telelően a tető volt, a melynek nyugati részét azonban nem használták. Ezt az egész szelid domborulatú fennsíkot felástam. Két évtizeddel ezelőtt még termő szőlő volt itt, most hasznavehetetlen parlag. A hegy keleti és déli lejtője részint szintén parlag, részint felújított szőlő, s itt találtak szórványosan urnákat és bronztárgyakat. Arra azonban gondolni sem lehet, hogy ezen óriási területet egész terjedelmében felásatni lehessen, annál kevésbbé, mert a napjainkban történt rigolozás alkalmával sem találtak semmit e részen. Próbát tettem a tető felkutatása után a betöltött ároknak látszó, körben futó gyűrűvel, azon reményben, hogy talán csontvázakat találok itt, mint a szécsényi «Kerekdombon» hasonló körülmények között Pintér Sándor talált. Azonban ugyanazon fajta őskori töredékkel volt a hely tele, mint maga a tető, azzal a különbséggel, hogy mélyebben feküdtek a tárgyak, mint amott, jeléül, hogy csakugyan mélyített árokba dobálták azokat be időnként. Az északi oldala a hegynek közlegelő, ezt tehát nem igen lehet megásni, de a próbaásatás szintén agyagtöredékeket és csontdarabokat hozott napvilágra, csakhogy sokkal gyérebb mennyiségben, mint a tetőn. Lehet, hogy csak véletlenül, a záporok által lemosott darabok ezek, a melyeket aztán évszázadok alatt betemetett a fentről lassanként lemosott földréteg.

Ásatás alatt jelentették, hogy a szomszédos szőlőhegyen, a «Finkő»-n szintén találtak régebben edényeket, a melyekben bronzeszközök voltak. Nehány munkásom vesződött is a kemény apokában, de bizony semmi eredménynyel. Hogy két, eddig nem említett pilinyi lelhelyről is számot adjak, meg kell említenem, hogy a «Galgócz» nevű hegyoldalban szántás közben egy érdekes, puhább agyagos homokkőre találtak, a melynek rendeltetése ismeretlen előttem. 25$^{1}/_{2}$ cm. magas, 15$^{1}/_{2}$ cm. átmérőjű, meglehetős szabályos cső alakú kődarab, a melybe két végén 5$^{1}/_{2}$ cm. átmérőjü lyukat kezdtek fúrni, de abba hagyták, mielőtt a két fúrás összeért volna, bár aligha kellett volna már hoszszabb ideig fáradniok vele. Az egyik oldalon még a lyuk közepéből kiemelkedik a le nem törött magkő is. Az egésznek olyan a formája, mint egy ágyúcső darabnak. Hogy ezt a nehéz átfúrt kődarabot, a melylyel annyit fáradtak, míg kívül kikerekítették, s a mély fúrást csinálták benne, míre akarták használni, az igazán rejtély előttem. Két napot eltöltöttek napszámosaim itt is, de még csak cserépdarabot sem találtak az egész dülőben. Egy őskori telep azonban kétségtelenül van a «Kőhegyen». Ez a hely erdőirtás, s a várhegyihez hasonló mindenféle fajta cserepekkel van telve a felszín. Ásatás céljából azonban nehezen hozzáférhető, nem csak azért, mert messze esik a falútól, hanem mert birtokosa is nehezen megkörnyékezhető. Pedig sikerre azért volna kilátás, mert egészen földmívelés által nem érintett hely.

Ezek előrebocsátása után áttérek ásatási eredményeim ismertetésére.

Kezdem a legérdekesebb és legértékesebben, az egy ötvözet, egy úgynevezett plancs (placenta), a mely 9 cm. hosszú, s egyik végén kikerekített hegyben végződik, a másikon pedig szintén kikerekítve 4·2 cm. szélességre laposodik el. Az egésznek súlya 298 gr. s arany-, ezüst- és sárgarézkeverékből áll, körülbelül egyenlő mennyiségben vegyítve. A nyers érczet formába öntötték bizonyára azon célzattal, hogy azt később feldolgozhassák. Hazánkban

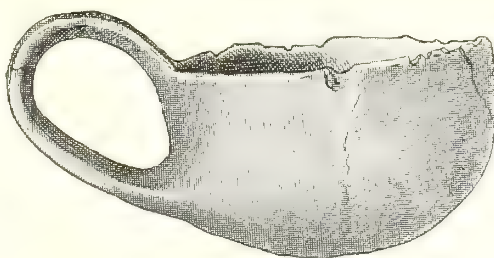
nagyjában ilyen alakú öntvényt találtak már, s azokat pénzverésre valóknak tartják, a mi lehetséges is, s ezüst anyagból vannak. Az általam talált ötvözet azonban aligha szolgálhatott volna pénzverésre, mert eltekintve keverékétől, pénznek nyomát sem találtam nem csak a Várhegyen, hanem az egész határban sem. Értve természetesen nem a honfoglalás korától datált pénzdarabokat. Pilinyben azonban meglehetős gyakori volt azelőtt az aranylelet, s nagyon valószínü, hogy a nyers aranyat itt helyben dolgozták fel. Talán nem is messzire kellett menni a nemes fémért. A szomszédos Szakal község aranynyomokat mutat határában, s nem lehetetlen, hogy az őskorban aranybányászat állott itt fönn. A falu határában fekvő egyik dülő neve «Kincses pallag», valószinűleg valamikor itt is helybeli aranyból készült kincs találtatott. A planes kb. 70—80 cm. mélységből került elő, egymagában. Legalább munkásaim előadása így szól, mert a leletet olyan időben találták, mikor egyedül voltak. A környék további felásásánál már személyesen is jelen voltam, de sem újabb ilyen ötvözet-darabot, sem öntődének helyét nem találtam. Az ilyen nyers aranyból kiválasztották a rezet, már a mint az ő primitiv eszközeikkel lehetett, s az így nyert arany-ezüst keverékből — az electronból — készültek a Pilinyben talált gyűrűstestű kígyók is.

Bronzból két pitykét találtam, a melyeket a munkások találóan «pipakupaknak« neveztek. Középen kicsúcsosodnak, és oldalt két lyuk szolgált a felerősítésre. $3^1/_2$, $2^1/_2$ cm. átmérőjűek. Végül megemlítek még egy nehány milliméter hosszú apró tekercset, s már is végeztem a Várhegy ércz-régiségeivel. Évekkel előbb azonban nagy és ép lándzsát is talált a szőlőpásztor, a munkások pedig kisebb edényeket kapáltak ki a földből, leginkább töredékes bronztárgyakkal telve. Sajnos, úgy látszik, hogy a Várhegy bronzkincse kifogyott már az én kutatásomat megelőzőleg.

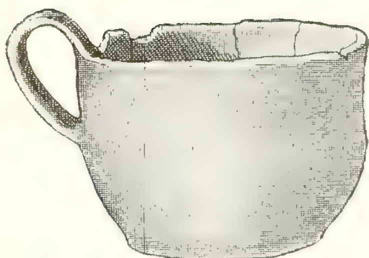
Az agyagedények meglehetős szegényesen vannak képviselve a várhegyi gyüjteményemben. Legnagyobbrészt csak töredékek jutottak birtokomba, a melyeknek érdekességet az kölcsönöz, hogy ornamentika tanulmányozására ad alkalmat. Maguk az edények egytől-egyig iszapolatlan agyagból készültek, s az ismert bronzkori typusok változatos csinját nélkülözik. Kézzel formált, egyszerű alakokkal találkozunk, leginkább gyenge vörösre égetve, vagy igen sokszor csak a lassú napon való száradás szürke szinével. Ilyenek a játékul szolgáló kis edények. Jól égetett, kigyúrt, fekete színű, csengő hangot adó edény csak három van leletemben. Piczike, nagyobb mogyorónagyságú egénykék mellett újnyi vastag cserépdarabokat is találtam, sajnos, ezeket azonban olyan állapotban, hogy az edény hajdani nagyságára, sőt alakjára sem következtethetek.

A többé-kevésbbé épen maradt edények zömét az ivócsészék teszik. Űrtartalmuk nagyjában ugyanaz, kb. két decziliter. Alakra nézve három typust különböztethetünk meg. Az egyik alacsony és öblös, nem egyenes, de igen mérsékelt hajlású aljjal, úgy hogy megáll mégis (l. á. 2.). A második typusnak egyenesre vágott alja van (l. á. 3.), míg a harmadik csúcsban végződik alúl, úgy hogy csak oldalt lehet fektetni, vagy ráállítani az agyagkarikákra, a melyeknek nyílása arra mutat, hogy ilyen fajta poharak tartására szolgáltak. Ez az utóbbi typus érczolvasztásra való is lehetett, éppen egy gyűrűre állítva,

a mely alatt égett a tűz. Az ilyen formájú csészék jobban kidolgozottak, erősebben égetettek (l. á. 4.). Füle mind a három fajtának igen magas, a mi a merítést könnyítette meg. Egészen lapos alju ilyen csészét, és csúcsban összefutót csak kettőt-kettőt találtam, míg mérsékelt domborúlatút nyolczat. Mind a három typus igen egyszerű, s csak egyen van felülről lefelé futó bordadiszítés, egy másikon pedig a peremen körül egy pont, alatta egy vonás diszítés van, s ez a rajz kétszerezve megismétlődik az edény hasán. Az első formához hasonló, 15 cm. szájbőségű, $6^{1}/_{2}$ cm. magas, jól kidolgozott agyagból vörösre égetve egy ép edényt találtam, a melynek csak füle hiányzik. Diszítése ennek is bordás, mely a síma nyak után következő öblözeten fut lefelé. Egy $5^{1}/_{2}$ cm. magas, $12^{1}/_{2}$ cm. széles edényt egészen tányérnak lehetne tartani, ha letört



2.



3.



4.

füle el nem árulná, hogy szintén csésze, vagy merítő pohár volt. Tányért csak egyet találtam. Felül 15 cm. átmérőjű s $4^{1}/_{2}$ cm. magas, alul összeszűkűl, egészen kezdetleges kivitelű, a melynél még a kisimítással sem törődtek, s karimáján nem igen igyekeztek szabályos kört elérni. Füllel van ellátva egy 6 cm. magas, öblös edényke, a melynek ürtartalma egy tized litert sem tesz ki, s szintén egészen durva munka. Ugyanez még egyszer meg van hasonló alakban, s kicsinyített példányban is. Érdekesebb egy 8 cm magas edényke, a mely nagyjában a falun használtatni szokott tejesköcsöghöz hasonlít, s bár szabad kézzel készült, igen gondos, ügyes hajlással idomított. Egy 6 cm. magas edényke nyaka körül letöredezett füle nem lapos, hanem kerek. Hat darab fületlen tányérka valószínüleg csak gyermekjátékul szolgálhatott. Köztük a legkisebbik egy fél mogyoró nagyságú. A játékedénykék között legérdekesebb egy kis mély fülnélküli csésze, a melynek oldalán hét bütyök áll ki négyszögletű lapokból. (l. á. 5.).

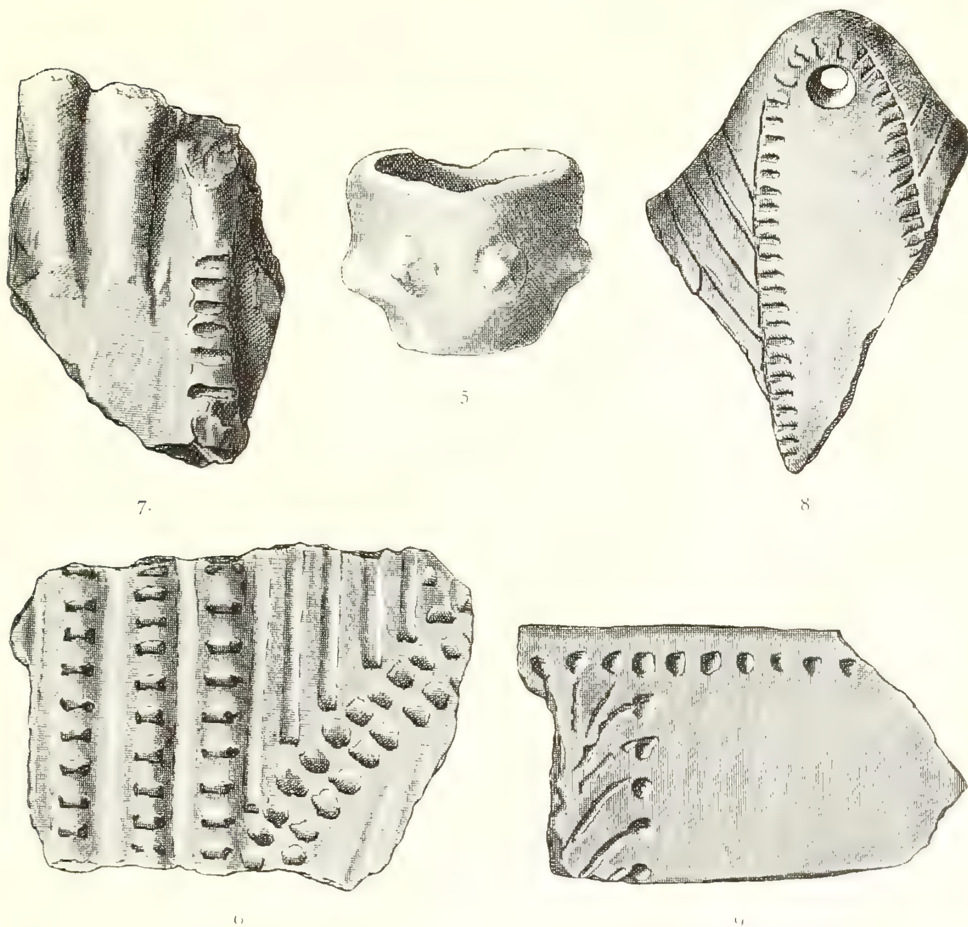
Az ép edényeknél sokkal érdekesebbek a töredékek, a melyek az őslakók ízlésére vetnek világot. Több mint 100 edénydarab van gyüjteményemben, s közöttük diszítésre kettő sincs egyforma. Sajnos, leginkább olyan kis darabokat találtam csak, hogy azokból az edény formájára csak kevés esetben lehet következtetést vonni. Legtöbbször a peremrész maradt meg, s ezek azt mutatják, hogy az edények szája egyenes volt, s a kihajtott perem nem volt kedvelt. Mint az edény legerősebb része, a fülkörüli darab, szintén több példányban megmaradt, s az edény látszólagos nagyságához, vastagságához képest a fülek mindenkor aránylag kicsinek látszanak. A fül pótlására szolgálhattak nehány esetben a szájperem alatt kiálló hatalmas bütykök, a melyek inkább látszanak praktikus czélt szolgálni, mint díszt kölcsönözni.

Az edénydiszítést három módon űzték. Vagy az egészen puha agyagba nyomták bele az ábrát, a mit a rajzoknak elmosódott széle tanusit, mintegy újra egybeolvadva az alappal, vagy a félig kemény edény falába történt a rajzolás, a mikor is a bemélyített minta minden hajlása pontosan meglátszik, s a rajzoló eszköz vályú vágása határozott, vagy végre a már egészen kész, kiégetett edénybe faragták be utólagosan a diszítést. Ilyenkor a vágások élesek, s a nyiszálásnak nyomai kivehetők. Leggyakoribb a szikkadó edénynek a czifrázása, s az egészen utólagos diszítés határozottan csak egy fazéknál állapítható meg.

Az edények végső megmunkálása valószínűleg csonteszközökkel történhetett. Ilyen simítókkal tüntették el a falak érdességét, s úgy a barázdákat, mint az egyéb mélyített diszítéseket kihegyezett csontárral csinálták. A legprimitívebb edényeknél a falak nem simák, hanem keresztül-kasul vannak karczolgatva, vagy pedig minden nagyobb vigyázat nélkül sűrűn egymás mellett tele bökdösték apró lyuk mélyedésekkel. Esthétikai izlésük az egészen sima falat nem tűrte meg nagyobb cserépnél, s igyekezett lehetőleg betölteni minden üresnek látszó helyet az edény falán. Csak egy nagyobb töredékdarab látszik olyan fazékmaradványnak lenni, a melynél csupán a száj körül van két sor rézsút vágásokból álló szalagdísz, s aztán a fal többi része csupaszon maradt, egy másiknál pedig egyedüli dísznek a szájtól lefelé vonuló domború barázdák látszanak, a melyek nagyon távol estek egymástól, s legfeljebb 4—5 mezőre oszthatták az edény falát. A puszta berajzolás szintén nem elégítette ki az agyagműveseket, s szerették úgy a mélyített, mint a domborodó diszítéseket. Aránylag leggyakoribb ékítés a hornyolás által történt. E nemben a legegyszerűbbek azok, a melyeknél felülről lefelé csupán mélyített barázdákat vájtak be az agyagba, néha durván, úgy hogy az egymástól való távolságra sem igen ügyeltek, s a vágás után keletkező éleket sem törülték le, máskor nagyobb gonddal elsimogatták ezeket, s így hegy és völgy mindig szépen egybefutnak. Aztán megszaggatták ezeket a hornyolásokat szalagokat képező rövidebb keresztmetszésekkel, vagy rézsút vágásokkal, vagy bemélyített pontokkal (l. á. 6.). A kidomborodásokkal való diszítés szintén gyakori. Legtöbbször fordul elő a kiemelkedő barázda, úgy, hogy felülről lefelé esik, ritkábben fut körül vizszintesen, s még ritkább eset, hogy combinált mustra szerint oldalhajlásokat, vagy hullámvonalat képez. A barázdákat mindenkor vagy bevágá-

sok, vagy pontozások teszik változatosabbá. A kiemelkedő diszítések érdekes példánya egy nagyobb edény, a melynél a szájperemre mint valami újjperczek vannak hosszas domborúlatok kiformálva, s ezek az újjak előreállanak a szájszélből (l. á. 7.). Nem kevésbbé érdekes az a példány, a melynél a szájközépre külön, mintegy ráragasztották a jó újjnyi széles mintázott szalagot, a mely aztán nagyrészben az idők folytán leválott.

A rajzzal való diszítésnél nem igen találjuk a vonalat. Legteljesebben



5
7. 8
6 9

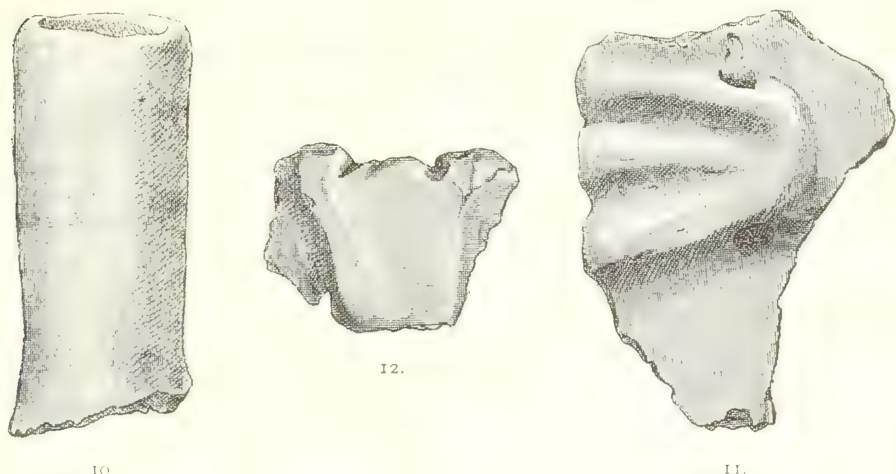
egy érdekes csészeformájú töredéknél látszik, a hol a kis felakasztásra szolgáló fül egy ellipsis vonal által egybe van olvasztva az edényfallal, s ezen kívül több rövidebb-hosszabb vonaldísz az ék. Különös, hogy az edénynek csak az egyik oldala diszített, a másik teljesen sima (l. á. 8.). Legegyszerűbb rajzmotivum a pontokkal való megszurkálás, míg a nagyobb mélyedéseket kivájták. Tetszetős az a mustra, a melynél valami vastagabb fűszál volt a minta, a mely belül csöves volt, s így mindenütt apró köröcskéket rajzolt. Egyébként a mintázás legtöbbször kész, megformált eszköz benyomódása utján történt. Valami kisebb csuklócsont, vagy faminta szolgált legtöbbször diszítőül, a mit az egymás

mellé rakott ábrák azonossága bizonyít. A természet ábrázolására való törekvés csak nagyon kevéssé tünik ki. Két töredék mutat növényi motivumot csupán (l. á. 9.). A leggondosabban kidolgozottaknál az edény finom agyagréteggel, mint mázzal, van áthúzva.

Az agyagművesség körébe vág egy 10 cm. magas, 7 cm. átmérőjű, talán lángfogó borító, mely fönt 2½ cm. szűkké szorul össze. Az oldalon szurkált lyukak legnagyobb része nem fúrták át az edény falát, s így a tűz élesztésére nagyon kevés levegő járhatta át. Talán érczolvasztáshoz konczentrálhatták a lángot egy nyelvvé a felső szűk nyílásnál. Két darab 9 cm. átmérőjű, 3½ cm. belső világosságú lapos agyagkarika edénytartó gyűrű gyanánt szolgált. Egy edényalj, a mely talán valamely lapos tál töredéke, mivel kívül-belül rovátkos diszítés nyomát mutatja, azért érdekes, mert a köralapból négyszögletüvé idomúl, s az állás biztosításának okából kifelé nyelveket kap. Egy másik edénykealj oly ügyes szabályos köralakú volt, hogy mikor eltörött az edény, a mint a törés elsimítása mutatja, éllel fölfelé fordították, s mélyedést vájtak bele, s így oly alakot kapott, mint egy modern kis sótartó. Egy harmadik aljat szépen körülvágtak, lecsiszolgattak, s egy ügyes kis fedő vált belőle. A töredékedényfalat különben gyakorta felhasználták kisebb karikák készítésére. Könnyebb volt kikerekíteni a cserepet, mint égetés alá megformálni a karikát. Némelyek ilyen edényből készült karikát átfúrtak, legtöbb azonban lyuk nélkül maradt. Tiz ilyen fajta karikát találtam, a melyek legkisebbike 2 cm. átmérőjű. Egy cserepet ovál formára faragtak. Van a lelt agyagtárgyak között egy dörzsölő, a milyenekkel manapság a festéket törik. Mindössze 7½ cm. átmérőjű a lapja, s valószinű, hogy az agyag porhanyításához használhatták. Hét hosszú agyagpalack nyakat is találtam (l. á. 10.), a nélkül, hogy az edénytöredékek közt csak egy is lett volna, a melyikhez hozzá lehetne képzelni ezeket a nyakakat, — leghosszabb 12 cm. hosszú, — s így az a kétség sincs eloszlatva, hogy vajjon nem voltak-e ezek e csövek afféle kiöntők, a milyenek az aggteleki barlang nehány edényén előfordul. Véletlen-e, vagy nem, de a cső hajlásából meg nem állapitható, hogy edény nyakát képezte-e, vagy annak oldalából hajolt ki, mert minden várhegyi példánynak az edény testébe hajló része az egyik oldalon le van ütve. Két töredék szintén ilyen hosszú cső lehetett, míg egy 2 cm. magas ilyen csöves nyúlvány bizonyára egy affajta csurgatót képezhetett az edény falán, mint a paraszt korsók «csecse». Rejtélyesebb rendeltetésű egy 13 cm. hosszú agyagcső, a melynek egyik vége csúcsosan összeszűkűl, míg a másik szintén kerekre van levágva, minden valószínűség szerint megcsináltatása óta. A tószegi nagy agyagtűzhely, illetőleg inkább üsttartóhoz hasonló kemencze lehetett a Várhegyen is használatban, s egy ilyennek szájnyilásából való az a vastag, különös formájú nagy cseréptöredék, a mely a tószeginél finomabb kivitelt mutat.

Egy nagy edénynek fölső peremén érdekes diszítést találunk. Egy virágkehely alakjának felel meg nagyjában a 8 cm. magas diszítmény, vagy egy háromszirmú tulipánnak. A megvastagodott alsó szélen furt lyuk azt mutatja, hogy az edényt kötéllel kötötték körül, s így szállították. Füle ilyenformán aligha volt (l. á. 11.). Egy 13½ cm. széles, 7½ cm. magas töredék megfejtet-

len rejtvényként áll előttem. Úgy látszik, mintha valami láb volna a több, mint 3 cm. vastag töredék, mert kopást mutat az a két talpszerű megvastagodás, mely a közép és a két oldal kiváLyásából kiemelkedik. Azt sem lehet megállapítani, hogy maga az alapedény vagy cseréptárgy milyen formájú lehetett, mert ehhez kicsiny a töredék darab, s különös, hogy ez a lábféle felfelé még folytatódott az alaptól teljesen elválva, a talán fülszerű hajlással kanyarodott megint az edénytesthez. Egészen kicsiny, 3 cm. magas, 5 cm. széles példányon kicsinyítve ugyanezt az alakot látjuk nagyjában ismétlődni, azzal a különbséggel, hogy itt a két talpszerű kiemelkedés köze egy alacsonyabb domborulattal ki van töltve (l. á. 12.). Érdekes még egy edény elválasztó töredéke, mint egészen különálló darab, melynek peremes karimáján egy fülecske van.

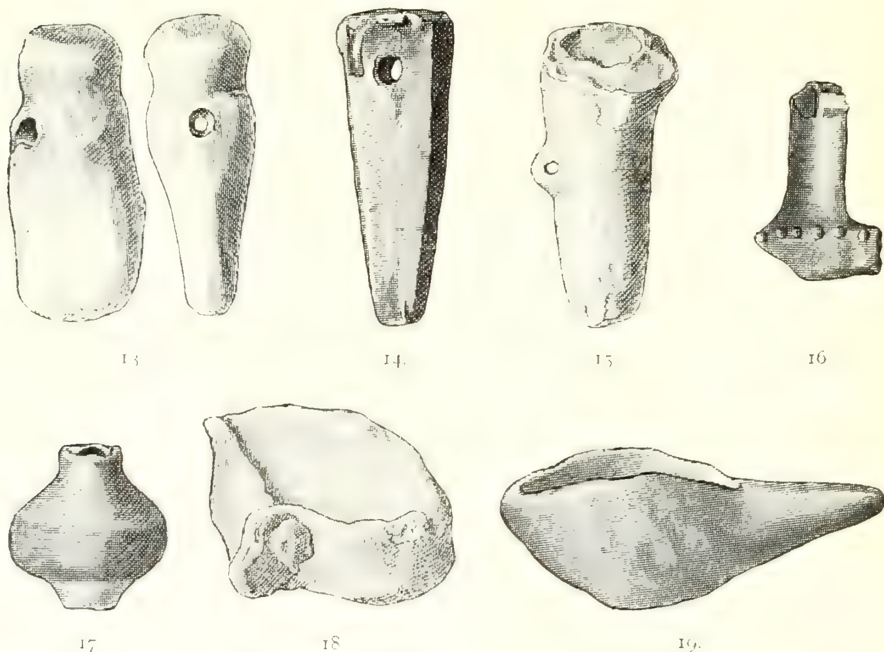


10 12. 11.

Az ismert agyagkúpok meglehetős nagy változatban fordulnak elő. 12 egész és néhány töredék jött elő a rögek közül. A legnagyobb példány közöttük 16 cm. magas, 13 cm. széles, és 6 cm. vastag, tehát aránylag igen lapos, s felfelé körívbe csúcsosodik. Itt fönt hosszában fúrták rajta a lyukat. A kúp egyik oldala egészen lapos, mintha ezen feküdt is volna, a másik pedig dombos. Némileg hasonló az alakja egy 11 cm. magas példánynak, mely szintén jóval szélesebb, mint vastag. Fölső keskeny lapjára egy dűlt kereszt van bevágva. A többi ismert gyakori forma, s egymáshoz nagyon hasonló nagyságú 15—16 cm. magas, erősen keskenyülő hegygyel, melybe egy-egy mélyedés van nyomva. A legkisebb példány 11 cm. magas. Egy ilyen kúp gyakorta állott a tűz mellett, szinte kőkeményre égett, míg a többi között némelyik vörösre égett ugyan, de nem mutatja a tűzzel való gyakori érintkezés nyomát. Nehány példány meg egyenesen csak napon száradottnak látszik.

92 agyaggyöngy nagy változatosságot mutat fel. Ezeket osztályozni rendeltetésük szerint igazán bajos. Hisz vannak közöttük kis, 2 cm. átmérőjűek, míg van 10 cm. átmérőjű is. Az előbbiek kétségkívűl nyakat diszítettek, alakjuk a gyöngyszemnek megfelelő, vágásuk, kidolgozásuk gondos, csinos, míg az óriás agyagkarikák aligha lehettek disztárgyak, mert súlyuknál fogva alkalmat-

lanok a hordásra. A nem gyöngyformára alakított karikácskák lapos formájukkal használhatók lehettek orsóvégre, vannak azonban olyan terjedelmű lapos karikák is, hogy ezeknél kizárt az alkalmaztatás ezen módja. Vannak olyan példányok, a melyek 6 cm. magas kerékagyszerű nyúlványnyal bírnak. A gyöngyöknek változatosságot csak alakjuk ad, mindössze háromnál van némi ékítés, a mely apró tört vonaldíszből áll. Még vagy 30 agyaggyöngy töredékben került elő. Nyakék gyanánt szolgálhatott három darab kis fokos kőbaltát utánozó átfúrt agyagtárgyacska (l. á. 13.), nemkülönben szintén három, felfűzésre alkalmas hosszú, keskeny kupocska (l. á. 14.). Egy bizonyára nyakon függő tárgynak phallusra emlékeztető az alakja, középtáján egy kis akasztóval van



ellátva. Kár, hogy úgy a hegyes, mint a kiszélesedő hátsó széle, a hol a testiculusok lehettek, hiányzik (l. á. 15.). Ugyancsak phalmsnak vélek egy kis 3½ cm. hosszú töredéket, a melynek egyik vége két oldalán benyomott pontokkal díszített keskeny szögletes korongba megy át. A makknak fitymája hátra van húzva. (l. á. 16.). Az ilyen őskori agyagphalmsok ritkák, s érdekes, hogy épen úgy hordásra volt az egyik példány csinálva, mint a római termékenységi symbolum. Nézetem szerint vékony pálczát dugtak azon gyöngyhöz hasonló agyagkészítménybe, a mely nincs átfúrva, s meglyukasztott oldalán nyakszerű nyúlványa van, s dobó szerszám lehetett (l. á. 17.). Hogy használatuk általános volt, mutatja az, hogy öt példányt leltem belőlük. Talán szövőszék súlyúl szolgált hat darab 4 cm. magas, alúl lapos, legömbölyített végű kúpocska.

Érdekes csoportját képezik a várhegyi gyűjteménynek a kanalak, melyek részint ép, részint töredék példányban 32 darabbal vannak képviselve. Nagy-

ságuk $7^1/_2$—3 cm. átmérő között váltakozik. Kettő közülök csaknem csésze formát ölt az által, hogy hosszú zárt fülük van, a melynél fogva övre akasztva, tulajdonosa mindig magával hordhatta. Kettő érczöntésre volt alkalmas, s a kifolyó érczнek csücskös csatorna van nyitva (l. á. 18.). Feltünő, hogy a kanalak fogója átlag túl rövid, kezelése épen e miatt igen alkalmatlan lehetett, s nincs nyoma, hogy pálcza vagy más valami által megtoldották volna a fogót (l. á. 19.).

Van fonalfelgombolyító karika hosszában átfúrva, s vannak ezek mintájára csinált egészen piczi agyagtárgyak, a melyeknek aligha lehetett praktikus hasznuk, mert a mostani selyemszál gombolyítására is alig volnának alkalmasak, bennük tehát valószinüleg gyermekjátékot kell keresnünk. Nagy számmal, 31 db. találtatott edény, vagy serpenyőláb, 7—$1^1/_2$ cm. hosszúság között. Hét darabnál megtalálható a törekvés az emberi láb utánzására, a többi csak többé-kevésbbé hegyben végződő nyúlvány.

Néhány tárgynak rendeltetését közelebbről meghatározni nem tudom. Egy kis $3^1/_2$ cm. hosszú edénylábnak látszó cserépprudacska — a mely azonban, hogy nem töredék, mutatja az, hogy felső része gondosan lesimított — alsó vége félholdalakú, s talán ilyen rajznak az edény falába nyomkodására szolgálhatott. Egy másik, valamivel nagyobb darab, teljesen formátlan, de szintén egészen ép. Egy kerektalpú töredéknek egyik oldalából két diónagyságú üreget választ el félig egy nyelvecske. Egy másik töredéknek alúl-fölül ürege van. Kis bárd-élet utánzó, játéktárgynak látszó agyagtárgyacska úgy látszik, hosszú fogóval volt ellátva (l. á. 20.). Egy $5^1/_2$ cm. magas, 4 cm. széles, 1 cm. vastag agyagtárgy jelen állapotában egy czifra kötény vagy szoknyára emlékeztet. Hat vizszintes vonal közei pontokkal vannak kitöltve. A vonalak fölött fent és lent czikk-czakk diszítés van, melyet oldalt függélyes vonalak zárnak be. A tárgy felső része letörött, ott, a hol át volt lyukasztva. Hogy mennyi a letörött rész, meg nem állapitható, pedig ettől függ, hogy minek lehessen tartani az agyagtárgyat. Lehetett nyakon függő diszített kis táblácska is, csak a lyuk vágódása nem könnyen érthető meg ez esetben, mert a végek lefelé is kikopottak, a fonal pedig ilyen koptatást hordás közben nem csinálna. Tarthatnánk egy idol alsó részének is (l. á. 21.).

A Várhegy környéke, mint a Mátra nyúlványa, csak a nemrég múltban is sűrű, őserdőkkel volt borítva. Hogy így lehetett ez hajdanta is, bizonyítja 74 db. agancsból készült eszköze az őstelepnek. Az életszükséglet legkülönbfélébb czéljaira felhasználták az agancsokat. A földmivelés egyik ősemléke lehetett egy lyukkal ellátott kétkaru eszköz. Ugyanilyennek tartok egy 28 cm. hosszú, $8^1/_2$ cm. vastag példányt, a melynek egyik vége rézsutosan élesre van levágva. A szerszám nem készült el, négy megkezdett fúrás is látható rajta, de aztán abbahagyták mindeniket. A fúrások oly távolságra terveződtek az éles végtől, hogy nyilvánvalónak látszik, hogy a földbe való mélyítésre volt szánva a hosszú rész. Ehhez hasonló lehetett egy másik darab, a melynél a lyuk 14 cm.-re volt fúrva a tompára elvágott végtől. Hogy viszont milyen hosszú lehetett a másik vége, azt nem lehetett megállapítani, mert törött példány. Hogy kárba ne veszszen a csontdarab, új lyukkal akarták ellátni, de a munka félben-

maradt, mert figyelmetlenségből a két oldalon a fúrásokat nem egymásnak megfelelő ellentétes helyen kezdték. A leletben még más hasonló példány is van, mely azonban nem oly hosszú és vastagabb is, de ácsolásra még mindig nem alkalmas, és pedig nem igen lehetett, mert akkor nem volna czélszerű rajta a vastag nyélnek szolgáló lyuk. Van tiz nagy fejsze, a melyeknél az ütőfelületet az agancsrózsa képezi. A fúrt lyukra függélyes irányban élesítették ki minden alkalommal a másik véget. A jegyzék mindkét vége a sok használattól kopott, csak egynél tapasztalható, hogy a rózsás rész csaknem egészen érintetlen, míg a fejsze éle erősen lekopott. A rózsa gyöngyeit rendszerint rajtahagyták, mert ez a csont keménységének rovására csiszolódott le. Igen érdekes egy egészen csiszolt példány, a mely egyenes vonalakból álló ornamentikával díszes (l. á. 22.). A diszítés azonban hátrányára vált a fejszének, mert éppen egy mélyebben bevágott vonal mentén, használat közben kettétörött. Kisebb fokos is van egy darab. Egy erősen görbült agancson a fúrás épen a görbülésben van, hogy mire használhatták, annál kevésbé vehető ki, mert törött. Szép használatlan példány egy 21 cm. hosszú ék. Valami hasonló nagyobb eszköz akart még készülni hét agancstőből, erre mutatnak a körülvágások, az ágak lemetszései, fúrások megkezdései.

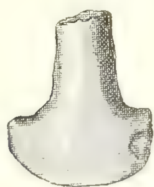
Az agancsvégek rövidebb-hosszabb formában szintén sok czélra használtattak fel. Vannak 25 cm. hosszú, s $3^1/_2$ cm. hosszú darabok is. Közöttük talán legérdekesebb egy lándzsacsúcs, a melybe 13 cm. mély fúrást csináltak a fanyél számára. Igen hegyesre csiszolt nyílcsúcs van a várhegyi leletben 5 drb. A többi hegyesre, rézsutosra, élesre simítottak különféle eszközök lehettek, közöttük 10 db. lyukkal van ellátva, hogy övön lóghassanak. (l. á. 23.) Vannak rövid levágott darabok, a melyek azonban nincsenek kihegyezve. Bizonyára félben maradt fegyvercsúcsok még is. A körülvágások fonállal is történtek, gyakrabban pedig kőkéssel, s közel 10 mm. mély, 30 mm. hosszú vágások látszanak, a melyekről nyilvánvaló, hogy egy-egy metszés nyomai, mert a felületek egészen egy síknak, s a vágószerszám ugyanazon kicsorbulásait mutatják. A kis eszközök között lehetnek őzszarvból készültek is, mert arányaik jobban megfelelnek egymásnak. Találtam 9 db. megmunkálatlan egész őzszarvat, s egy töredéket, a mely a rózsa fölött volt átfúrva, de ugyanitt ketté is törött.

A szarvas és őzön kívül előfordúlnak csontjai: a bölénynek, podoliai szarvasmarhának, sertésnek, juhnak, kecskének, lónak, kutyának, macskának, medvének, vadkannak, farkasnak, sasnak, kisebb szárnyasnak, valószinűleg tyúknak. A csontokból természetesen meg nem állapíthatók, hogy melyek voltak ezen állatok közül szelidek, melyek vadak.*

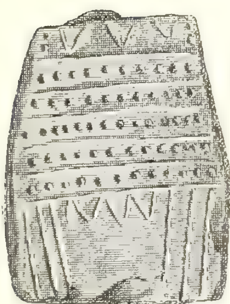
A konccsont középső részét, szarvasmarhákból és bölényből, átfúrt baltáknak dolgozták fel, épen úgy, mint az agancsokat. Mind a három példányom szépen csiszolt és a kőeszköz benyomását kelti. Ugyanilyennek akarták felhasználni egy szarvasmarha szarvcsaptörzsét, a mely azonban aligha vált be, mert nem elég tömör belsejü. Kár volt az átfúrásért. Még kevésbbé felelhetett

* A meghatározást dr. Nádaskay Béla állatorvosi főiskolai ny. r. tanár úr volt kegyes ismert nagy tudásával végezni.

meg czéljának egy bölényszarv, a melyen a fúrást abban is hagyták. Egy másik kisebb példány azonban, mely gyilok-formára van meghegyezve, igen erős. Nagy késnek dolgoztak ki egy marhabordacsontot. Ennél sikerültebb, de nagyobb fáradsággal nyert kés egy csövescsontból élesített. Több csövescsontot élesen elkerekítettek, valószínűleg irhametszéshez, egyet pedig élesre hegyeztek. Az állkapocscsont koronanyúlványát úgy látszik szintén felhasználták szerszámnak, mert több példányt találtam, egyet csiszolva is, úgy marha, mint szarvasból. Alakja hasonlít a kecske szarvcsapcsontjához, a melyből szintén van nehány a leletben, csakhogy élesebb, hegyesebb. Legtöbbször felhasználták a juhnak metacarpalis — elülső lábközép — csontja alsó és felső részét, — 34 db! — a melyek némelykor egészben, legtöbbször pedig kettévágva, élesen hegyesre vannak kisimítva. A lábközépcsont felső-kivülső felerészét erősebb



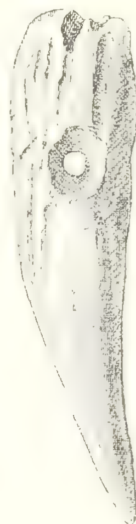
20



21.



22.



23.

példányokban a szarvasból véve is megtaláljuk. A metacarpalis csont csuklórésze szerintem az agyagedények diszítésénél is szerepet játszhatott az olyan felületeknél, hol az egészet bemintázták, mert a csont szabályos bemélyedéseiben én a természet adta idomok mesterséges kiélesítéseit látom. A medve, sertés szárkapocscsont igen hegyes pengeszerű szerszámot adnak, ugyancsak a könyökcsont is, melyből egy példányt a középső részből a ló adott, egy másik alsó vég pedig a vadkanból való. Szarvasmarha könyök- vagy orsócsontja széthasítva is erős szerszámot képezett. Sípcsontból (tibia) szintén készült néhány darab; a hosszú árnak feldolgozott farkas könyökcsontnak az alsó vége letörött; a juhból való hasonló csonteszköz épen maradt. A szarvas alkarcsont alsó végéből vagy 15 szúró szerszám készült, 43 db. nyílhegynek, rajzolónak, velőkiszedőnek, villának csiszolt csontról ma már nem lehet meghatározni, hogy melyik skeletrészből alakíttatott, legvalószínűbben a borda lapjából valók. Varrótűt csak egyet leltem. Feldolgozás nyomát nem viseli magán az: os

accessor szarvasmarhából, ugyanebből a csigolyagödörlap, s a patella ; a sertés metatarsale ; marha csülökcsontok. Igen érdekes szép példány egy 23 cm. hosszú tőr, mely pompásan van hegyezve : s ma is hatalmas fegyver volna. Sas alsó czombcsontból való. Érdekes összehasonlítás egy szintén előforduló tyúk czombcsonttal. A nagy saskaromcsont egy kisebb agyarral ér fel. A karom mellett meg van a medve harmadik körömcsontja, rajzolásra mind a kettő igen alkalmas. A juhnak újjperecze megint edénydiszítő lehetett. A szarvasmarha nyelvcsontja érdekes alakjánál fogva kész játékszer volt. Vastag csontkéregdarabokból kis vésőket csináltak, a sertés állkapocscsontjából vékonyra csiszolva rendszertelen alakú nyakdíszeket, a hosszú csövescsontból mindkét végén kihegyezett vetélő forma szerszámocskákat, csontlemezekből lyukkal ellátott kis késecskéket. Nagy számmal vannak fogmaradványok, közöttük medvebocsnak ki nem fejlődött agyarfoga ; néhány kifejlődött ilyen dens caninus (az egyik nyakba-akasztásra furással ellátva) ; ugyanígy egy farkas- és egy szelid disznó-agyar is. Az agyarak általában úgy simításra, mint test ékítésre igen használtak lehettek. Vadkanagyarak úgy egészben, mint szilánkokra hasogatva bőven találhatók, s mindig gondos csiszolás látszik rajtuk, s gyakorta vannak átfúrva. A várhegyi csonteszköz-gyűjtemény 325 darabból áll.

Értékes részét képezi a leletnek az a 167 db. kőeszköz, a mely részint egész épen, részint töredékben került elő. Lyukkal csak három darab van ellátva. Az egyik egy ketté tört balta fele, a másik egy 4½ cm. magas gömbölyű mészkőből készült buzogány, a harmadik egy ehhez hasonló darab felében eltörött része. A balták között a legnagyobb példány 14½ cm., a legkisebb 3½ cm. hosszú. Dr. Papp Károly földtani intézeti osztály-geologus úr meghatározása alapján méltó csodálkozásunkat kelti fel az eszközök kőanyagának soknemüsége. Legtöbb szerszám a bazalt és az ezzel rokon nefelines bazanit, bazanit és bazanitoidból készült. (16 db.) A könnyebben hozzáférhető mállott bazaltot épen úgy felhasználták, mint a tömöttet. Nógrádnak specziális kőzete, s bárha magában Pilinyben nem található is, nem kellett épen messzire menni érte, csak beljebb a Karancs hegyei közé. Andezitből — a mely szintén nógrádi kőzet — szintén van 8 db ; sötét üde andezitből egy, piroxénes andezitből pedig 8 példány. A szepes-gömöri érczhegység kőzetéből, a diabázból 6 db. balta került elő ; egy zöldesszürke diabázból készült. Eruptiós kőzet szintén található a sz.-gömöri érczhegységben, s feketés színű melafirből és sötét melafirből egy-egy db. találtatott. Dobsina vidékéről való a szerpentin, melyből három szép balta van a várhegyi leletben. A szintén sz.-gömöri érczhegységből került szericites fillit két eszközt adott, egy feldolgozatlan fillit pedig érdekes quarcz-csomót zár magában. Rózsaszínű porphir, szépiabarna porphirit, markaszit, hematit, húsvörös riolit, aragonit, sötétszürke amphibolit, egy-egy példánynyal vannak képviselve. A gneisznek két fajtáját leltem meg : a szálas gneiszt és az olajszürke pirites gneiszt, a mely legközelebb szintén csak a gömöri hegységben található. A tufák több fajtáját megőrizte a várhegyi tető : a trachit-tufát, dacit-tufát, andezit-tufát és a mésztufát. Ugyancsak néhány különböző pala is előfordult ; az amphibolos zöldpala, a sötétzöld amphibolos pala, szürke quarczitpala, kovapala, és a vasas sötétszinű kemény agyagpala.

A lidiai kő előjön mint réteges lidiai kő, és mint legörgetett. Legtöbb nyoma van a homokkőnek, melynek alfajaiból kimutatható a: finom szemű quarczhomokkő, a sejtes quarczit homokkő, a rozsdavörös conglomerátos homokkő, a rozsdavörös meszes homókkő, laza tufás-meszes homokkő, végül a közönséges homokkő több fajtája, a finom-szemű, durva-szemű, rozsdaszürke, szürkésbarna, rozsdavörös színű homokkő. Kvarcz-porphir, quarcz-kavics, rózsaszínbe hajló fehér quarcz, durvaszemű fehér quarcz, fehér quarzit, fehér, szürke, rózsaszínű, vörhenyes quarcz képviselik a quarczok osztályát. Tokaji obszidian 12 kisebb-nagyobb lepattingatott részszel szerepel, míg mészkőből csak a két buzogány készült; márga csak egy példányban fordúl elő, s a Várhegy jellegzetes nagy szikláiból, a pizolithes mészkőből csak egy gömbölyű buzogányformát próbáltak alakítani, ez is ketté tört. Egy-egy darab van a hólyagos, a szurokköves andezitből és a szürke kovából. 24 szilánk és nucleus van kalcedonból, közöttük sötétszürke, opálos, réteges kalcedon és kalcedon tűzkő. Jaspis szintén van egy csomó kisebb példány, vörhenyes, vörös és vérvörös fajtáiból. Van azután még opál, jaspis-opál és máj-opál, a mely Korpona vidékéről való lehet.

Érdekes ez a táblázat azért, mert Piliny határában a mészkövön, homokkövön, kvarczkavicson, márgán és borsóköves mészkövön kívül más kőnemet nem találhatott az őslakó, legtöbb kőszerszámjának az anyagát tehát messze más tájakról, más hegységekből kellett hoznia, mivel pedig ők állandóan letelepedett népség voltak, az idegen eredetü kövek és kőszerszámok valószínűleg cserekereskedelem útján juthatott birtokukba. Hogy ez így volt, bizonyítja az a körülmény, hogy a kőbaltákat nagy becsben tartották, és sok új köszörülés nyoma látszik azokon, a melyek bizonyára a kicsorbúlt élek helyén támadtak.

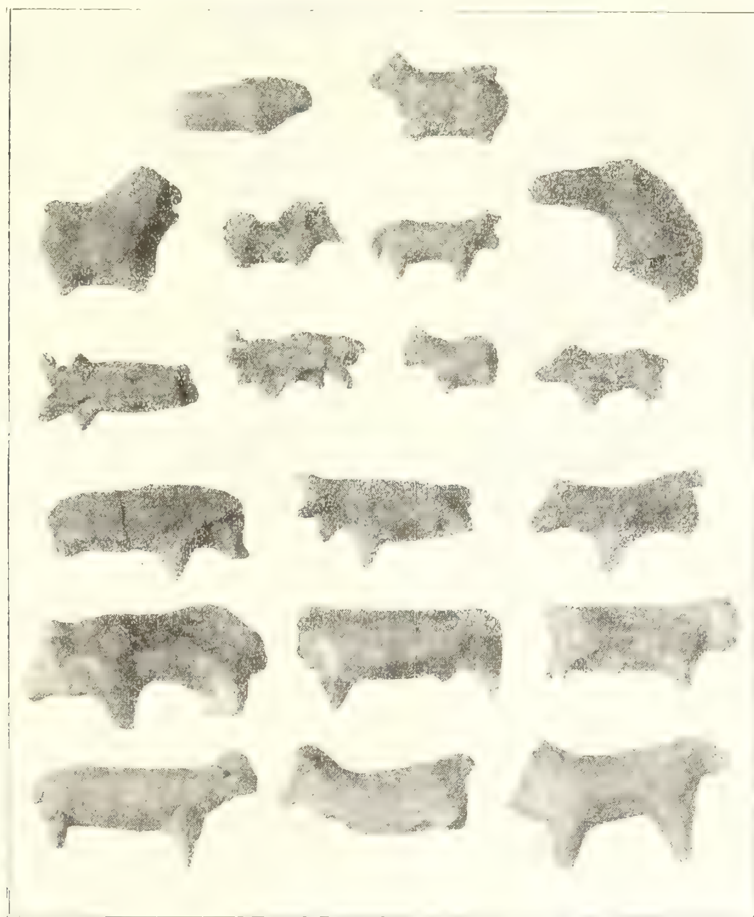
A rendes baltákon kívül sok a simító, élesítő kő is. Ezeknek mindenféle nemét feltalálhatjuk. Van éles kvarczszemcsés tömör homokkő, s ismét egészen laza szerkezetű homokkő is, aztán a már sokkal tömöttebb, keményebb quarczhomokkő, a még keményebb quarczit és más nagyobb quarczdarabok. A szálas gneiszen szintén csak a durvább élt lehetett megadni, míg a húsvörös riolit és az amfibolos diorit, a lidiai kő már a finom élek kiköszörülésére valók voltak. Egészen elkopott egy márgadarab, a melyen meg már egyenesen beretva élet fenhettek, más czélra nagyon is puha volna. Mert valószínű, hogy a bronztárgyak élének köszörülésére valók voltak a legfinomabb szemcséjű fenőkövek egy része, míg a durvábbakon a kőeszközöket fenték. Egy sötét üde andezit éle ma is olyan finom még, hogy szükség esetén lehetne borotvának használni, Valami ilyen rendeltetése is lehetett, mert alig egy késpenge vastagságú. Egy aragonit-darabnak olyan a fogása, hogy ebből kilátszik, hogy ezt dörzsölték más tárgyhoz, nem úgy, mint a rendes élesítésnél szokásos az eljárás. Feltehető, hogy ezen követ épen úgy polirozásra használták p. o. csontnál, vagy erősen kiégetett agyagnál, mint pl. o. a tajtkövet szokás. Vannak nagy pogácsa alakra gömbölyített quarczdarabok is. Ezeknek rendeltetése nem olyan szembeszökő, mint a szépen kigömbölyített kavicsoké, a melyek kétségkívül parittyakövek voltak. Egy edénynek a fenekén egymás mellett három ilyen kő feküdt. Nagyon sok szines kavics fordul elő különben a magas hegytetőn,

a hová bizonyára a gyermekeknek vitték fel játékszerül. A kalcedon, jaspis, opál és obsidian csak töredékekben és néhány nucleus alakjában fordulnak elő, lepattintott nyíl, kés, vagy más ilyen nem igen található közöttük. Bizonyára vigyáztak az ily jól sikerült darabokra, mert hisz nehezen juthattak a kövekhez, a melyekből azok készültek, s nem igen dobálták el, a míg csak használni tudták őket. Mindössze egy csinos kis, három lapra pattintott késhegyecskét találtam.

Nagy számmal fordulnak elő a Várhegyen a nagy, magőrlő kövek. Legtöbbnyire csak egyik felük volt használva, némelyik azonban mindkét oldalon erősen le van koptatva. Formájuk nagyjában egy hosszúkás kenyérre emlékeztet, s van, a melyiknél a végek egészen csúcsosak, másoknál ezt a csúcsot lekanyarították. Az őrlőkövek elkészítése mindenkor gondos és meglehetős simára csiszolt. Anyaguk kivétel nélkül lyukacsos andezit. Csak egy van a nagyon is lyukakkal telt hólyagos és szurokköves andezit lávából készült. Ezeknek az őrlőköveknek a nagyságuk meglehetősen változó. Vannak 40—50 cm. és 20 cm. hosszú példányok is. Az előbbeniek olyan súlyosak, hogy megint szépen visszatettem a földbe őket. Van egy laza tufás-meszes homokkődarab, a melybe valami primitiv rajz van bevésve, vagy inkább bekarczolva. Egy köralakból egy keresztidom fut ki, a melynek egyik szára hiányzik. Lehet, hogy csak valami keményebb kőfajtának az élét próbálták ki a kövön, a melynek rajzos lapja nincs is kisimítva, minden esetre azonban az elért eredmény, ha nem művészi is, valamelyes idomot mutatva, az őskori rajzok közé sorozandó. Nem lehetetlen azonban, hogy ennek a rajznak valami jelentősége is lehetett.

Végül külön meg kell emlékeznünk arról az agyagállat-gyüjteményről, a mely a várhegyi ásatás egyik értékes csoportját képezi. Az országban a legrégibb ismert lelőhelyek közé tartozik a kis állatkák tekintetében Piliny. Eleinte ezeket a szobrocskákat a pilinyi állatoknak is nevezték. A N. Múzeum már régtől fogva őriz vagy 30—40 db. Pilinyből került állatocskát, a melyek mind a Várhegyen találtattak, véletlen kapálás közben. Én 123 darabot ástam ki, s ily nagy mennyiségben ezen őskori emlékek sehol eddig hazánkban elő nem fordultak. Én ezen őskori szobrászati emlékeket áldozati tárgyaknak tartom. Épen a pilinyi urnatemető hamvvedreiben is megtaláljuk a kőbaltáknak apró másolatait, ugyancsak kőből. Más lelhelyeken meg a legkönnyebben kifaragható anyagból vannak így helyettesítve a nehezen megszerezhető, tehát értékkel biró eszközök. Igy jelképezve van az isteneknek hozott áldozat, épen úgy, mint a magyaroknak keresztényiségük első idejéből való sírjainál a régi lóáldozat, az egész állat helyett betett lófej és alsó lábszárakkal. A sírokban lelt használati tárgyak nem is arra valók voltak, hogy azoknak a túlvilágra költözöttek hasznát vegyék, hanem mindenkor egyenesen az Isteneknek viszik azokat magukkal kedveskedésül, hogy kegyeiket ez által biztosítsák. Erre mutatnak az elgörbített, használatra alkalmatlanná tett vaskardok is. Ha tehát az Istennek áldozatot vittek magukkal a halottak, illetőleg a hátramaradtak az ő nevében áldoztak neki, épen úgy tettek nem ember halálkor is, hanem mikor egy-egy állatot leöltek. Bizonyos érzete volt az ősemberben annak, hogy az állatoknak, a melyek legnagyobb részt vadon tenyésznek, valami gazdájuknak kell

lenni, s ép úgy mint az embereknek is van istene, azoknak is van. Hogy tehát ezt megengeszteljék azért, mert az ő állatjait elejtik, megölik, hogy azok táplálékul szolgáljanak, az elpusztított állat kicsiny másolatát adták neki áldozatúl. Ezzel magyarázom meg azon tényt, hogy az agyagszobrocskák között emberi alakot sohasem találtam, mert hisz nem voltak emberevők, nem öltek meg embert elfogyasztás czéljából, tehát nem is kellett érettük az áldozati szobrot felajánlani az isteneknek.



24. Állatokat példázó őskori agyagszobrocskák.

Ezen votiv tárgyak az őskori ember szellemi képességeinek érdekes documentumai. A művészet első megnyilatkozásai. Mert nem elégedett meg az ősember, hogy az állatért valami általános négylábú állatformát áldozzon, hanem igyekezett, hogy ezen helyettesítő szobrocska lehetőleg hűen tüntesse fel a helyettesített állatot. És valóban bámulatra ragad néha egy-egy sikerültebb alkotás jellemző ereje. A testi arányok épen úgy meg vannak tartva, mint el vannak lesve az egyes jellemző testi formák. Természetesen tekintetbe kell

venni, hogy milyen körülmények között készültek ezen szobrok. Puszta kézzel, rossz agyagból, nem tanulva, s nem tanittatva senkitől. Az őskori művész egyedül érzésére volt bizva, szeme élességére, ujjai ügyességére és megfigyelőképességére, s ilyen körülmények között elegendő dicséret volna már maga az is részére, hogy felismerjük csaknem kivétel nélkül az állatfajt, a melyet ábrázolni akar. Van azonban gyüjteményemben néhány, a mely már felülemelkedik ezen az imént felállított mértéken.

Ezek között elsősorban említendő egy medve, a mely 9 cm. hosszú. Az állatnak kifordúlt vastag első lábai, lompos hátulja, buksi nagy feje, kis fülei, lógós testállása igazi művészettel van kifejezésre juttatva, s egy modern művész is alig tudná jellemzőbb képét adni az öreg maczkónak. Még annyi különbség sincs e között az ókori figura s egy modern szoborrmű között, mint a minő p. o. az egyptomi encausticus művészet és a mostani olajfestésű arczkép között. A másik ilyen művészileg megformált szobrocska lovat ábrázol, vastag, szépen hajlott nyakkal, tömzsi erős testtel. Még egy lófej fordúlt elő, a mely szintén igen jól van megfigyelve. Sörénye sörteszerűen feláll, pofarésze hosszú, keskeny. Egy 7 cm. hosszú bika erős szügyével, melybe rövid, kis, előreszögezett szarvú feje döfésre készen van belevágva, nagyon jellegzetes. Sok disznó van a szobrocskák közt, a melyek különösen azért érdekesek, mert épen olyan nagy felálló sörénynyel van a nyakuk fedve, mint a lófejnél látható, és farkuk is nagy és lompos. Mivel ezen sajátságok minden disznónál egyformán vannak feltüntetve, nem tekinthetők véletlennek, hanem ténynek látszik, hogy az akkori disznók birtak ezen testi sajátságokkal. Sok a juhot ábrázoló figurácska is, s mindenkor felismerhető a kos, a szoptató anyajuh és a kövér ürű, a mi arra mutat, hogy a júh rendszeresen tenyésztett állat volt már az őskorban. Felismerhetők a kutyák is, és pedig megkülönböztethető mindjárt két fajta, az egyik lompos szőrű, vékonyabb tagú, a másik tömzsi, kúrta testrészekkel biró állat. Általában az őslakók előtt ismert kutyafajok, úgy látszik, kis termetűek voltak, s talán a juhőrzésnél már akkor szerepük volt. Szarvasmarhából szintén van néhány példány, a melyek a podoliai fajta minden sajátságát feltüntetik. Egy szobrocska töredékben maradt meg, de már ennél is igen jellemző egy ökörnek vagy bikának lelógó, üres nyakbőre. Egy kis állatkának csak a farrészlete maradt meg, de a rókának bozontos, tömör farka azonnal felismerhető. Van néhány állatalak, a melyről bajos megállapítani, hogy mit akar ábrázolni. Igy p. o. egynek valami hosszú orrú cziczkány kinézése van, a másiknak pedig aránytalanul hosszú törzse és apró lábai a vakondra emlékeztet. A nemek mindig fel vannak tüntetve, s a nősténynél túlozva, az emlők szoptatási állapotban vannak mintázva. Sajátságos, hogy míg így a nem jelzésére mindig gondot fordítottak, addig a szemek helyét sohasem mutatja még csak egy pont sem, ugyanígy a száj is csak a legritkább esetben van jelölve. Némely esetben az orr át is van fúrva. A szobrocskák nagysága 9—3½ cm. között változik.

A pilinyi Várhegy már csak ezen plasztikai emlékei folytán is igen értékes őskori telep.

Báró Nyáry Albert.



LEVELEZÉS.

I. MŰTÖRTENETI ADATOK KASSA MULTJÁBÓL. A kassai pénzverőházban a XV-ik század második felében működnek, Bálint (1463), Mihály, Clos (1472), Henrik pénzverők, András smelczer (1471) Mihály probirer (cémentesötvös 1475) és Domonkos (1450), István (1473), Dániel példametszők (eisengräber). István példametsző tilalmat tesz Bertalan ötvösre: 1473. Feria tertia post festum Georgii. Stephanus eysengreber supra Bartholme goltschmydten ein eydt in 14 tagen, das er mit ihm nicht gedingt hat.

Dániel ugyancsak tilalmat tesz: 1476. Vorpoth Daniel eisengreber. Item an densenben Montag nach Oculi hat auch desgleichen herr Daniel vorpoten alle gütter, wie odir wo die weren herrn Hans Villach, auch wmb den schaden des Fewers. Actum hora qua undecima sub prandiis. Coram domine iudice.

Mihály pénzverő 1480—1493-ban közgyűlési tag, 1495—1498-ban a városi tanácsnak is tagja.

Klein vagy Parvus András pénzverő 1488—1492-ben szintén tanácstag; Thoklár János probator 1461—1482 közt tanácstag, közben a város birája; Thomásy János 1532—35 közt a város fürmendere; Günther Zakárias 1583-ban közgyűlési tag. 1592-ben Schad Henrik, a nagybányai pénzverő volt példametszője, mint néhai említtetik s Kassán halt meg.[1] Erker Flórián, a lengyel király varsói münczmestere (1622) talán egy azzal a Flórián polyákkal, a ki a kassai ötvösczéhkönyv szerint 1612—1616-ban Benedek Gergely ötvösmesternél tanult.

A fegyvergyártók közül említtetnek Lázár balistarius (számszerijjártó, 1466), Sylvester (1471) és Márton (1474) pánczélgyártók, Miklós (1472) és Balázs (1476) ágyúöntők, Pál Köchermacher (1474), Bálint, Mihály és Miklós (1474) kardcsiszárok.

Tamás óragyártó 1476-ban említtetik s Taller Ignácz 1758-ban czéhmester (horalogiariorum).

Az ötvösség virágzásáról számos adat szól. Lőrincz kassai ötvösről a tilalmazások könyve az 1473-ik évben így szól: Feria tertia post dominicam Judica. Auch soll Lorencz goltschmidt ihm bekennen, das von dem plyk nicht mer plyben ist noch dem prennen, wenn marck 4 minus nessig 9, dorczu haben sy es auf paydn taylen gelossen. Gergely kézsmárki ötvösről 1528-ban van szó.[2] Svendy Lázár felsőmagyarországi főkapitány az 1566-ik évben Kerecsényi László gyulai várkapitány lakadalmára 50 tallért érő kelyhet rendel meg Kassa város tanácsa által.[3]

[1] Kassa város levéltára. 4331/46. sz. a.
[2] Kassa v. lvt. 1365/11. sz.
[3] U. o. 2764/121. és 141. sz.

Az 1624-ik évben elhunyt Becskereki Ötvös Ferencz ez év május hó 8-án Váradi Ötvös János és Debreczeni Ötvös Imre előtt tett végrendeletet. «Elsőben ez mostani feleségem Csiszár Zsuzsanna házát adtuk el együtt kétszáz magyar forinton az malom utczában. Mindeneknek előtte ez megállattassék Zsuzsánna feleségemnek. Mivelhogy szegény állapotban voltam, mikor ez mostani feleségemet, Zsuzsánna asszonyt elvettem és ő neki semmi jegyruhát nem vihettem, annakokáért hagyok nekie jegyruháért száz forintot. Mostani házamat, a kassai határban levő szőllőmet hagyom oszlásra (t. i. neje és fia, István között). Scolabeli diákoknak hagyok fl. 3, ispitályban is hagyok fl. 3. Egy rubintos gyűrűcskét és egy türkises gyűrűt minden oszláson kivül hagyok Zsuzsanna feleségemnek. Az első feleségemmel szerzett adóságomat fizettem meg ez mostani feleségemmel, Zsuzsannával, ugy mint fl. 50. Együtt keresetből fizettük. Actum Cassoviæ sat. Az oklevelen Váradi és Debreczeni ötvösmesterek pecsétje.*

Az 1650-ik évben «nemes város szükségére fl. 400 huszonkét ezüst pohárokra Almási István háza fele árából contentáltatott.» Midőn a Bártfa város papja, mint megválasztott superintendens az 1658-ik év februárius hó 11-én Kassára jön, a tanács elhatározza, hogy «honorariumban egy kisded pohárkát, aranyost kell adni.»

Az 1662 február hó 13-án kelt jegyzőkönyv szerint: Biró uram ő kegyelme Pethő Sigmond uram ő nagysága levelét publicálta a nemes tanácsnak, melyben ő nagysága a várost öregebbik leányának lakodalmi solemnitására hivatja Sztropkóra. Delib. Alexander Gáspár és Feltmajer uramék rendeltettenek, egy aranyos kupát vivén az várostól ajándékban.

1662 októb. 6-án Szentkirályi Sebestyénné asszonyom az ura legatumja szerint az minemü *gályapohárt* hagyott, azt Budiacs István uram által felküldötte; azon kivül egy fegyverderekat is; ismét az legatum szerint egy deák tanítására aureos 200.

Ezt a gályaforma poharat a város I. Rákóczy Ferencznek ajánlotta fel lakodalma alkalmából, amint a város jegyzőkönyvében olvasható:

1666. 2. Februarii. Az méltóságos fejedelemasszony ő nagyságának édes fiának lakadalmára való invitatoriáját publicálta biró uram ő kegyelme az nemes tanácsnak, annak utána discurálván ajándék felől, mivel az nemes tanácsot invitálták, szükségképpen ajándék kivántatik az nemes várostól. Deliberatum: Az mely *gállyaforma pohárt* az nemes város magához váltott, az mely Szentkirályi uramé volt, azt küldi ajándékban az nemes város, de elsőben az város czimerét és nevét reá kell metszetni, örök emlékezetre legyen.

A ferenczrendiek temploma már az 1405-ik évben felépült, a mely évben fel is szentelték. A reformáczió uralomra jutván a városban, a szerzetesek a 16-ik század közepén elköltöznek s csak az 1650-ik év után térnek meg. A század hetvenes éveiben történt a templomnak barokstilben való átépítése s az 1673-ik év augusztus hó 11-én kelt jegyzőkönyv szerint a szerzeteseknek a

* Kassa város titkos levéltára. V. Becskereki. Nr. 1. jelzés alatt.

monostor építésére 3000 téglát ad a város. A kőfaragó munkát talán Jánosy Mátyás alias Kőmetsző végezte, a ki 1681-ben a városi közgyűlésnek tagja.

A katholikus restauratio a hímvarrók czéhét is új életre keltette. A feléledt czéh küzdelmeiről szól az 1693-ik évi junius hó 18-án kelt jegyzőkönyv: Varró István instantiájára adatott válasz. Nemzetes biró uramnál insinuálván magát emlitett Varró uram Kolosváriné asszonyommal, ezután leszen köztök eligazitások; a mi penig legényének dolgát illeti, azt is úgy alkalmaztatnia fogja uram czaiglaitinánt urammal, hogy idegen munkát fel ne vegyen.

Az 1786—1847. polgárjogot nyert műiparosok és művészek sora ez:

1786. Vásárhelyi István ötvös ex oppido Jászberény, helv. conf. Svajcer Antal geometra civitatensis.

1787. Dendell József aurifaber.

1788. Szatmáry Dániel Kesmarkino oriundus, aurifaber.

1791. Vurcinger Mihály pictor Eperiesini oriundus.

1792. Alexy Lőrincz sclopetarius ex civitate Leutschoviensi.

1795. Török Sámuel horologiarius.

1805. Gelber József sclopetarius e Bohemia civitate Kozsim. Vallmann Jakab János aurifaber e civitate russica Reval fideiubente d. Daniele Szathmáry.

1807. Vandet János aurifaber. Videmann János aurifaber Vienna oriund.

1808. Belak János aurifaber Leutschovia oriundus.

1809. Gattho Ferencz organifex ex austriaca civitate Gracz oriund.*

1812. Sztavio Vince lapicida seu sculptor Vetero-Szandeczio oriund.

1813. Hanf János aurifaber Pestino oriund.

1816. Csech Ignácz Szepesváraljáról, professione sculptor.

1817. Lechner József sclopetarius ex regno Bavariæ loco Marienberg or.

1820. Viszner Jakab campanorum fusor Nuremberga or. Horák Mátyás ötvös.

1823. Lehrner János horolog. ex oppido Cziczersdorf in Austria inferiori.

1829. Engler Frigyes Lipsia in Saxonia oriund. aug. conf. instrumentorum musicalium confector. Joannes Zimányi ex possessione Brezovitz com. de Sarus, r. cath. professione sua sculptor et pictor.

1833. Fröhlich Frigyes Samu lapicida. Rumpler József aurifaber ex possessione Dubnik com. Saros.

1834. Hreblay Antal geometra civitatis.

1840. Seidan Antal Prága, r. kath. aranymives.

1842. Kristóf János e possessione Kér com. Abauj or. sculptor. Lenhard János ex oppido Poprád, aug. conf. pictor.

1843. Klimkovits Ignácz e com. Liptoviensi oppido L. Sz. Miklós or. incolorator. Piverotti Osvald e civitate Beluno in Italia or., tegularius magister.

1847. Kaveczky András képfaragó.

Lengyel és török kárpitok. Rimaszombat 1593-ban ír Kassa városa tanácsának, hogy a füleki bég részére vegyenek «hat lengyen kárpitot,

* Orgonája az ágostai evangelikusok ekkor épült templomában.

olyat, kit vászonra csinálnak, ház oldalára valókat, hossza tizenegy—egy singnyi lenne».[1] Nagy Imre hagyatékában (1602.) volt «egy virágos pártaöv régi módra csinált, függő lánczával, gyöngyös, fekete majczos, nyom 3 girát és 33 nehezéket 1 per 12 frt, teszen fl. 43 den 74», továbbá «egy török kárpit, az közepe sárga kecske fl. 6.»[2] Illyési Gáspár után (1631.) hátramaradt javak közt: «Egy legyező pávatollból való fl. 2. Egy oroszlányforma cseréppohár dev. 25. Egy elefántos kárpit. Egy lovas, fás, egész kárpit. Egy egész kárpit, Baccus rajta.»[3] Egy másik hagyatékban (1636.) «hét lengyelországi cseréptál és öt rimaszombati korsó»,[4] míg 1653-ban «egy ujkeresztyén munka cseréptől.»[5] Az 1667-ben elhunyt Klies Menyhértné, szül. Knogler Tugendlieb, a kassai német pap özvegye végrendeletében: «Zur grossen evangelischen Kirchen verschaffe ich einen silbern vergulsen kleinen Kelch sampt der Teller undt Schächtele zum Ostien», továbbá keresztfiának *Spillenberger* János Zsigmondnak, — aki valószinüen egy személy Lipót király *udvari képirójával* — «verschaff ich meinem fürstlichen silbern Becher.» Végül meghagyta, hogy sírja fölé epitaphiumot állítsanak.[6]

Leutschauer Schuldbuch. Kassa városa levéltárában egy ily czimű kézirat található, amely egy lőcsei kereskedő üzleti könyve. A kereskedő személye az elől csonka codexből ki nem tünik; Brewer Lőrincz lőcsei könyvnyomtatónak sógora volt, amint az egyik feljegyzésből kitűnik. Közöljük belőle a Lőcse műiparára vonatkozó adatokat; a felsorolt mesterek alighanem közreműködtek a sz. Jakab templom faragványainak, egyházi felszereléseinek elkészítésénél. Három lőcsei ötvös neve került a kereskedő könyvébe; az első Genersich Dávid, a ki az 1629—1640-ik évek közt szerepel. Pollák Kristóf (1638—1643.) 1641-ben egy márka ezüstöt vásárol 12 frton; adósságát keze munkájával s apróbb ékszerekkel törleszti. A könyvben 5. szám alatt az 1642-ik évre ez a feljegyzés van: Herr Paul Nunhert soll haben, den 10 Septembris zahlt er mit Arbeit fl. 5 denar 67. Az itt említett ötvös a nem sokkal később Kassán feltünő *Nonnert Pál*, aki tehát a Szepességen élhette le tanulóéveit. Az 1640-ik évben Pál kőfaragó, — meghalt 1641-ben, — Kinel Márton kardcsiszár (1640—1644.) és Kolwitz György asztalos nevével találkozunk. Kolwitz az 1643-ik évben 1 tt kreydt à denar 9, ½ tt. auripigmendt à den. 33 és ½ loth Indig à den. 9 vásárolt és Anno 1643 den 28. Augusti zahlt er mit einer Almerey à fl. 2. den. 33. Róth Mártonné asztalos 1644-ben ½ tt. auripigment den. 30. Item 1 loht indich den. 18 vásárol és adósságát «zahlt sie mit einen Kasten.»

Kassán, 1909 április hó 16-án. *Kemény Lajos.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN: A POTAISSÁTÓL KELETRE A MEZŐSÉGEN LÉTEZETT VICUSOKRÓL. *Bolducz.* Egerbegy községnek a Mezőségbe

[1] Kassa város levéltára 4389/89. sz. a.
[2] U. o. Titkos levéltár. U. Nagy. 19. sz. a.
[3] U. o. 6368. sz. a.
[4] U. o. 6671. sz. a.
[5] U. o. 8151. sz. a.
[6] U. o. 8992. sz. a.

benyuló nagy kiterjedésű határán nemcsak az Arch. Ért. folyó évi második számában ismertetett római telepek léteztek, hanem ily telep maradványát találjuk a Horgasalja pataknak a falutól észak felé messze felnyuló völgyében a jobb part azon részén is, melyet Bolducznak neveznek. Ott is nagy menynyiségben fordul elő a római tégla, a párkányos- és kupás cserép, meg a cserépedények töredéke. Úgy ott a tanyákon, valamint a faluban gyakran használták fel a Bolduczból kikerült ily anyagot kisebb építkezéseknél s kiválóan a sütőkemenczék aljának kirakásánál. Bár a Bolduczban talált téglák és cserepek nagy halmazából sok darabot megtekintettem, egy példányon sem találtam semminemű bélyegét. A téglák és födélcserepek jól iszapolt s kitünően megmunkált agyagból készítvék, csinosak és úgy csengenek, mintha érczből volnának. A nép pogánytégláknak nevezi. Találtak a Bolduczban sírokat és azokban csuprokat s kis cserépkorsókat is, de mielőtt a leletről értesülhettem, vagy azokat megszerezhettem volna, széttörték és eldobálták. A gyűjteményembe innen a római téglák födélcserepek és edénytöredékeken kívül egy 31 milimtr. átmérőjű sárga rézpénz is jutott, melyen a felirat olvashatatlan ugyan, de Antoninus. Pius császár arczképe, valamint a hátsó lapon álló alak és a mellett az S. C. betűk jól láthatók. Egy itteni munkástól kapott néhány évvel ezelőtt a közeli detrehani felekezeti tanító egy dombormű töredéket, melyet az a Bolduczban talált. A tanító e tárgyat mint Szent György képét tekintette s tisztelete jeléül meg is aranyozta, de később, midőn hallotta, hogy én az azon vidéken talált régi tárgyakat keresek, hajlandó volt azt nekem átengedni. Így tehát az a dombormű töredék is Tordára, az én gyűjteményembe került. A tanító állítása szerint a Bolduczban hajdan egy oláh templom állott és ő azt hitte, hogy az a kép onnan származott s azért gondolta ezt a tárgyat a Szent György képének. Miután a domborműről a vastag bronzirozást, illetve aranyozást lehetőleg lesuroltam, előtünt, hogy ez a kép is egyike a Daciában meglehetős gyakori, lovas istenséget ábrázoló domborműveknek. Mint a Dacia területén talált ily thrák lovas istenség legtöbbje, úgy ez is meglehetős primitiv kivitelü mű. A kőtábla töredéke 19 cntm. magas, 24 cntm. széles és 2 cntm. vastag. A képet 2 cntm. széles keret határolja. A mű jobb felőli szeglete a képnek csaknem egy harmadrészével együtt hiányzik s elveszett a bal felső szegletből is egy kisebb darab. A dombormű közepét a lóháton nyargaló s jobbjában lándzsát tartó főalak foglalja el. Ennek a vitéznek dús hajú fején föveg látható s bő chlamysát a szél redőkben magasra lengeti. A chlamys részben eltakarja a ló mögött álló alak vállát is. Ennek az alaknak a feje a hiányzó töredékkel együtt elveszett. Igen kévés része, az az csakis a haja és a ló kantárát fogó jobbja maradt meg a ló előtt álló alaknak is. A ló feje fölé a félhold van vésve; a ló hasa alatt a szaladó kutyából egy kis rész felismerhető.

Ez a mű hasonlít az általam az Arch. Ért. 1906. évi deczemberi számában ismertetett pár domborműhöz. A leletek eléggé igazolják, hogy a Bolduczot már a rómaiak is lakták. A törökvilág előtt a völgy ezen részében egy kis falu állott, melynek azonban csak neve maradt meg, (Boldućz) mert a fából, vesszőből s mezőségi szokás szerint sárból és vályogból épített kunyhói

a falu elpusztulása óta eltelt mintegy 300 év óta nyomtalanul eltüntek, míg a sokkal régebbi római épületek tartós és jó anyagból álló maradványai íme máig is daczolnak az idő romboló hatásával.

Téglásfar. A Bolducztól Egerhegy község felé emelkedő Égőfő nevű hegy lejtőjén egy nagy területet azért, mert az a hely a római cserepek és tégladarabokkal csaknem tele van hintve, a nép Téglásfarnak nevez. Itt is ugyanolyan téglák, parkányos cserepek, homorú cserepek és cserépedények töredékeit gyűjthettem, mint a szomszédos Bolduczban. A lakósok innen is hordják az ily építési anyagot s nevezetesen Péter István szekér számra vitette innen Egerbegyre a római szép téglákat. A Téglásfarról kaptam 29 milimtr. átmérőjü s egyenetlen kerületü kopott rézpénzt, melynek előlapján a császár fürtős feje körül a felirásból csakis ennyi olvasható: AVG. A hátlapon a trónon ülő alak és annak két oldalán az S. C. betűk kivehetők.

Vénhegy. Egerhegy szőlőhegyein kiválóan a Vénhegyen itt-ott a forgagatások vagy gyümölcsfaültetések alkalmával szintén találtak már római épületek alapfalaira, római téglákra és cserépdarabokra. Legutóbb ott Győri József ásott ki a szőlőjében ilyeneket. Ezen körülmény azt bizonyítja, hogy ha nem is volt a Vénhegyen római telep, de a szőlőt és a bort kedvelő rómaiak figyelmét nem kerülte el annak a hegynek a szőlőtermesztésre alkalmas volta s szőlőültetvényeikkel és présházaikkal elfoglalták azt a területet is.

Mezőböő. A Horgasalja patakának a Mezőség rendetlen halmai közé messze felnyuló termékeny völgye nemcsak alsó felében, azaz Egerbegy határában, hanem távolabb is lakóhelyet nyujtott a földmíveléssel foglalkozó római alattvalóknak. Az említett patak Mezőböő és Mezőnagycsán határain Rétpataka nevét viseli. Ott a hol a megyei út Mezőnagycsán felé haladva Mezőböő határában a mocsáros nádas völgy mélyebben fekvő részének kikerülése céljából egy domb tövében nyert elhelyezést, az útépítés alkalmával a munkások már régebben is ástak ki római téglákat, cserepeket és kőfal maradványokat. Közelében annak a helynek épen a 11-ik kilóméter oszlop szomszédságában a völgy bal oldalán 1906-ban sáncz ásás közben ismét sok római tégla, párkányos tégla, kupás cserép és cserépedénytöredék s egy kőfal maradványai kerültek elő. Az említett helytől 50—60 méternyi távolban faültetés alkalmával ismét ily római épületmaradványokra bukkantak. A helyszínén ide-oda járva, minden ásatás nélkül magam is sok római tégla- és cseréptöredéket gyűjtöttem össze, de más megemlítésre érdemes tárgyat ott eddigelé nem találtunk. Meg kell említenem, hogy a völgy ezen részének közelében, de a jobb oldalról egy kis csermely csatlakozik a Rétpatakához. A kis csermely termékeny völgye már Mezőnagycsán határához tartozik s midőn abból a völgyből egy dombon át 1893 és 1894-ben utat készítettek, a földmunkával foglalkozó emberek emberi csontokra, kis cserép csuprokra és korsókra találtak. Én, aki csak 1894 végén költöztem Tordára, erről a leletről az öreg Bors Albert birtokostól 1895 nyarán értesültem, de hasztalanul szállottam ki a hely szinére, mert ott nehány edénytöredéknél többet nem találhattam. A csuprok és korsók már korábban elhányódtak.

Torda 1909 április 19. *Téglás István.*



KÖNYVÉSZET.

Szerkeszti *Supka Géza.*

Általános művek.

ARRHENIUS, Svante, Die Vorstellung vom Weltgebäude im Wandel der Zeiten. 8-r. Leipzig, 1908.

CONWENTZ, H., How to promote interest in Museum Collections. Bristol, 8-r., 1906. (=The Museum's Journal, vol. 6.)

CORNELIUS, Hans, Die Elementargesetze der bildenden Kunst. Grundlagen einer praktischen Ästhetik. 8-r. Leipzig, 1908.

DIPTMAR, H., Gymnasialarchäologie oder allgemeine Kunstgeschichte? Ein Beitrag zur Frage der Kunsterziehung am Humanistischen Gymnasium. 8-r. Zweibrücken, Programm. 1907.

HAENDCKE, Berthold, Kunstanalysen aus neunzehn Jahrhunderten. Ein Handbuch für die Betrachtung von Kunstwerken. 8-r. Braunschweig, 1908. 10 Mk.

HILDEBRAND, Ad., Das Problem der Form in der bildenden Kunst. 6. bőv. kiad. 8-r. Strassburg, 1908. 3 Mk.

IPFELKOFER, Adalb., Bildende Kunst an Bayerns Gymnasien. Erwägungen, Erfahrungen und Vorschläge. München, Progr. 8-r. 1907.

LEHNERT, G., Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. Herausg. in Verbindung mit W. Behncke, M. Dreger, O. v. Falke, J. Folnesics, O. Kümmel, E. Pernice und G. Swarzenski von —. In 2 Bden. I. Bd. Das Kunstgewerbe im Altertum, im Mittelalter und zur Zeit der Renaissance. 8-r. Berlin, é. n.

LEZIUS, H., Das Recht der Denkmalpflege in Preussen. 8-r. Berlin, 1908. 4 Mk.

MICHAELIS, Ad., Ein Jahrhundert Kunstarchäologischer Entdeckungen. 2. kiad. 8-r. Leipzig, 1908. 7 Mk.

Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst. Unter Mitwirkung der Vorstände der staatlichen Sammlungen herausg. von Ludw. v. Buerkel. I. Halbband. München, 1908.

NIEDERLE, L., Das letzte Dezennium der böhmischen Archäologie. 8-r. Prag, 1907. (=Ceh. Revue I.)

Österreichische Kunsttopographie. Herausgegeben von der k. k. Zentralkommission für Kunst und historische Denkmale. VIII-r. Wien, 1908.

PIČ, I. L., A cseh archeologia áttekintése. (Cseh ny.) 92 o. 109 ábr. 8-r. Prága, 1908. A cseh tud. akad. arch. bizottságának kiadása.

ROSENBERG, Marc, Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage. Abteilung: Niello. Fol. Darmstadt, 1907.

SCHLOSSER, Julius von, Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance. (=Monographien des Kunstgewerbes, XI.) 8-r. Leipzig, 1908.

SCHOENBECK, Richard, Das Pferd und seine Darstellung in der bildenden Kunst. 45 táblával és 321 á. Leipzig, 1908. 28 Mk.

WAGNER, E., Fundstätten und Funde aus vorgeschichtlicher, römischer und alamannisch-fränkischer Zeit im Grossherzogtum Baden. Im Auftr. d. grossh. Ministeriums bearb. I. Das badische

Oberland. 169 á., 3 tábl., 2 rézk. VIII-r. Tübingen, 1908.

WEISSENBERG, S., Jüdische Museen und Jüdisches in Museen. (=Mitteil. zur jüdischen Volkskunde. 23. füzet, é. n.)

WILSER, L., Menschenkunde und Alterthumswissenschaft. (Pol.-Anthrop. Rev. VI. 2., 145—147 o. 1907.)

Őskor.

ARNE, T. J., Stenåldersfynd från Nordsyrien. 8-r. Stockholm, 1908.

BÄCHLER, Emil, Die prähistorische Kulturstätte in der Wildkirchli-Ebenalp-höhle. 8-r. 1907, St. Gallen.

BEHLEN, H., Der diluviale (paläolithische) Mensch in Europa. I. Mitt. Wien. anthropol. Ges. XXXVII. 1—170.

BELCK, W., Die Erfinder der Eisentechnik. Zeitschr. f. Ethnol. XL. évf.-ban.

Berlin, Führer durch die Sonderaustellung der prähistorischen Abteilung. Kgl. Museum für Völkerkunde. 8-r. Berlin, 1908.

BREUIL, H., Le passage de la figure à l'ornement dans la céramique peinte des couches archaïques de Moussian et de Suse. 8-r. Monaco, 1908. (=Compte Rendu du XIII. Congr. d'Anthrop. et d'Archéol. préhist. Session Monaco, 1906.)

CARTAILHAC, E. et BREUIL, H., Les peintures et gravures murales des cavernes Pyrénéennes. 8-r. Paris, 1908. (=L'Anthropologie, XIX.)

ČERVINKA, J. L., A chronologia az őstörténetben (cseh) Pravěk, 1907. *(Ref. Zentralbl. f. Anthropologie. 1909. 41 o.)*

CHAUVET, Chronologie préhistorique. Rapports entre l'ancienne Gaule et les civilisations Orientales. (=Rev. préhist. 1907. II.)

Cöln, Bericht über die Prähistoriker-Versammlung 1907 in —. 4-r. Cöln, 1908. 4.90 kor.

DÉCHELETTE, J., Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine. I. Arch. préhistorique. 8-r. Paris, 1908.

DUSSAUD, René, L'art préhellénique en Crète (=Gazette des Beaux-Arts, 1907 febr. 89—113. o.).

ECKSTEIN, Karl, Der Kampf zwischen Mensch und Tier. 2 kiad. Leipzig, 1907. 8-r.

FISCHER, E., Der Neanderthalmensch nach neueren Forschungen. Mediz. Klinik. 37.

FORRER, R., Urgeschichte des Europäers von der Menschwerdung bis zum Anbruch der Geschichte. 1500-nál több ábrával. 8-r. Stuttgart, 1909.

FREMONT, Ch., Les outils préhistoriques, leur évolution. 8-r. Paris, 1907.

GIUFFRIDA-RUGGERI, V., Il pithecanthropus erectus e l'origine della specie umana. 8-r. Bologna-Leipzig, 1907. (=Rivista de Scienza I. 2. köt.)

GOHL, Ö., A szalacskai kelta éremverő és bronzöntő műhely. (=Numiz. közl. 1907.)

MYSKOVSZKY VIKTOR a magyarhoni műemlékek fáradhatlan kutatója, folyóiratunknak évtizedek óta hű munkatársa, f. évi november hó 2-ikán hetvenegy éves korában fejezte be tevékeny életét. Áldás emlékére.

